Rbl. 1.—

A. STEPANOV

PEREKOND
ZVONARJOVID

A. STEPANOV

Perekond Zvonarjovid

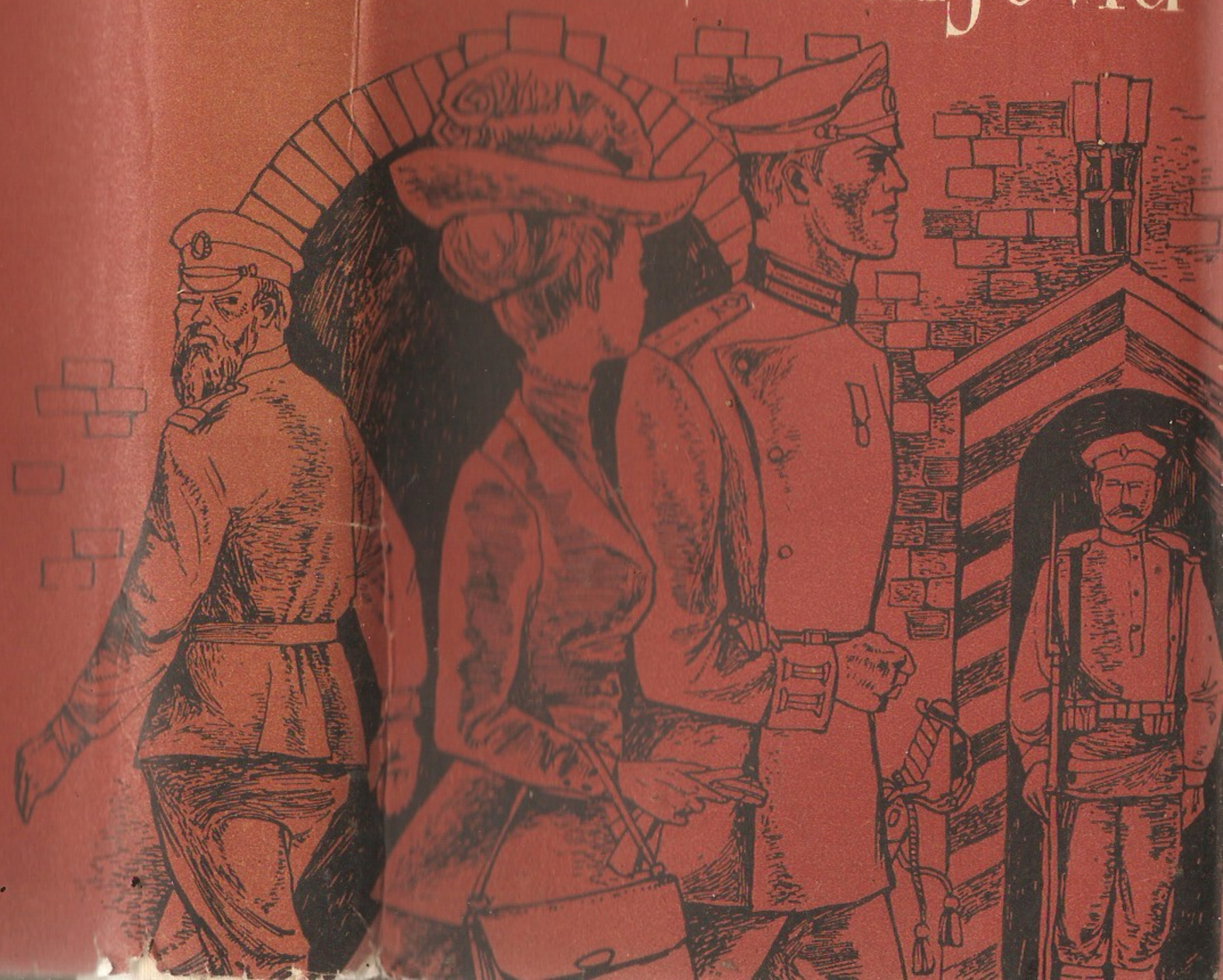

Teos jätkab romaanist «Port Artur» tuttavaks saanud tegelaste elukäigu jälgimist. Siin kujutatakse Port Arturi kaitsjate tagasijõudmist sõjavangist, Presnja ülestõusu Moskvas, kohtuprotsessi kindral Stösseli üle, kes reetlikult Port Arturi kindluse enneaegu vaenlasele andis. Näeme insener Zvonarjovi perekonna elu Peterburis, Varja Zvonarjova õpinguid arstiteaduse instituudis, visiite haigete juurde töölislinnaosas, tema kokkupõrkeid kodanlike kaasõpilastega ja tagurliku professori Goremõkiniga, elu väljasaadetuna Krasnojarskis.

Kolmandas osas viib tegevus Musta mere äärde Kertši kindlusse. Siin tutvume mitmesuguste inimestega, sõjaväelastega ja põranda all tegutsevate bolševikega. Lõpuks kirjeldab autor kaasakiskuvalt silmapaistvate revolutsionääride põgenemist Kertši kindluse maa-alustest vangikongidest.

Teos näitab, kuidas tsaristlikul Venemaal revolutsioon kääris inimeste meeltes ka reaktsiooniaastail, kuidas see tõmbas ligi üha uusi kartmatuid võitlejaid.

A. STEPANOV

PEREKOND ZVONARJOVID

ROMAAN

1964

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN

V
S 81

Originaali tiitel:

А. Степанов
СЕМЬЯ ЗВОНАРЕВЫХ
Роман

Издательство «Советская Россия»
Москва, 1961

Tõlkinud J. Tamm
Kaanekujundus H. Arrak

ESIMENE OSA

1. peatükk

Sõjaväerong veeres aeglaselt Rjazani vaksali ette. Perroonile olid üles rivistatud ihukaitseväe Semjonovi polgu pikad laiaõlgsed soldatid hallides sinelites, vööl valged kaardiväerihmad. Vöörihma küljes igaühel kaks padrunitaskut, vintpüsside otsas välgatamas täägid. Uljalt viltu lükatud, sinise randiga nokata mütsid ja keisri nimetähtedega sinised pagunid andsid soldatitele eriti piduliku ning karmi ilme. Ohvitserid mõõgarihmadega, revolvrikabuuridega ja pisut tupest kergitatud mõõkadega olid täielikus lahingukorras.

«Kuule, vennas, küllap vist koguneti kangelasi vastu võtma?» küsis üks soldateist oma naabrilt kähiseva häälega.

«Mh-mh! Eks sa's näe! Justament vastu võtma! Püssid, padrunid ja puha. Kõik täies korras. Katsu sa suud paotada!»

«Jutud jätta!» venitas vanem ohvitser, elegantne kaardiväekapten, läbilõikava häälega. «Vagunid avada! Saabunuil vagunite juurest mitte lahkuda. Soldatid laadivad asjad maha ja rivistuvad oma vaguni juures kahte ritta. Härrasid ohvitsere palun viibida oma rühmade juures ja rangelt jälgida minu korralduste täitmist.»

Libistanud pilgu üle kogu ešeloni, läks kapten klassivaguni juurde, kust juba väljusid mõned suurtükiväe ohvitserid. Üks neist astus kapteni juurde, võttis valveseisangu ja esitles end:

«Guangdongi kindluse suurtükiväe demobiliseeritud sõdurite ešeloni ülem lipnik Zvonarjov!»

«Ihukaitseväe Semjonovi polgu kapten von Poppe!» vastas kaardiväelane, surus lipniku kätt ja küsis, kes on klassivagunis.

«Tema ekstsellents endine Guangdongi kindluse suurtükiväe komandör kindralleitnant Belõi ning suurtükiväe kindralid Tahhatelov ja Mehmandarov, ka mõned haavatud ohvitserid. Nende hulgas üks raskesti haavatu — porutšik Boreiko,» kandis Zvonarjov ette.

Kapten käskis tal tutvuda ešeloni väljalaadimise korraga ja astus ise ohvitseride vagunisse. Siin esitles ta end Belõile ja teistele kindralitele.

«Teie ekstsellents ja härrad ohvitserid võivad minna esimese ja teise klassi puhvetisse. Aknad on seal varjatud, vaksal kaitse all, nii et viibite täielikus ohutuses.»

«Kas Piiterisse rongid käivad?» küsis Belõi.

«Kord ööpäevas kõvendatud sõjaväelise kaitse all,» teatas kapten ja tutvustas saabunud ohvitsere lühidalt olukorraga. «Kogu tee Moskvast Peterburini on sõjavägede valve all. Ka siin Moskvas on olukord väga pinev. Juba nädal aega peetakse lahinguid töölistega. Niipea kui siia saabusime, puhastasime neist kohe kogu Kalantšovskaja väljaku, hõivasime kõik kolm vaksalit ja raudteetöökojad. Tuli võtta tarvitusele karmid abinõud, kuni mahalaskmiseni kohapeal. Isegi suurtükiväge tuli rakendada.»

«Kas tõesti suurtükiväge? Tööliste vastu?» ei tahtnud Tahhatelov uskuda. «See on sama hea kui suurtükkidest varblasi kõmmutada!»

Kapten muigas pisut ühe suunurgaga.

«Asjata mõtlete nii, teie ekstsellents! Need neetud «varblased» tapsid üksnes minu roodust kaks ja haavasid kümmekonda soldatit. Peale selle said kannatada veel kaks minu ohvitseri. Tulistavad kõikjalt: nurga tagant, õhuakendest ja katustelt. Tormad otsima — kedagi pole, justkui maa alla vajunud. Aga mul on kaardiväelased — esimese numbri mehed. Minu omade peale võib kindel olla. Hävitavad üks-kaks-kolm kogu selle täitanud rämpsu.»

«Ilma kohtu ja eeluurimiseta? Lubage, aga kuidas võib inimeste kallal niisugust omavoli tarvitada!» avaldas Mehmandarov meelepaha. «Ega siis ometi kõik teid tulista?»

«Õrnutseda ka ei või, teie ekstsellents,» vaidles kapten resoluutselt vastu. «Muidu lastakse meid kõiki nagu kanapoegi nurga tagant maha. Võtame näiteks selle väljaku. Tarvitses meil siin mõnele mehele lõpp peale teha — ma mõtlen siin kinninabitud mässajaid — ja korrapealt jäi vaiksemaks . . .»

«Jah, teie ülesanne pole kuigi austusväärne,» tähendas Tahhatelov. «Ma ei kadesta teid.»

Von Poppe nägu tõmbles pahameelest.

«Olen eelkõige ohvitser ja pean vastuvaidlematult täitma ülemuse käsku,» toonitas ta ärritatult.

Kindralid väljusid vagunist ja läksid kohvreid kandvate tentsikute saatel vaksalihoonesse. Neid veidi maad saatnud, tuli Poppe tagasi ešeloni juurde.

Karvaste mandžuuria papaahadega portarturlased tassisid oma asju vaguneist välja ja ladusid perroonile. Kaardiväelased-semjoonovlased valvasid rangelt, et keegi soldateist ešeloni juurest ära ei läheks. Igaühe, kes sellest korraldusest üle astus, tirisid nad kraedpidi hoolimatult tagasi oma kohale, tonkides talle püssilaega vastu selga.

«Seda me sellest sõjast saime . . . Antakse võmm kuklasse nagu kärnasele koerale,» hüüdis noor portarturlane, trotslikult siniseid silmi välgutades.

«No-noh, räägi sa mul veel,» ähvardas soldat püssilaega.

«Sa, onu, ära ikka nalja tee! Tead, mis niisuguste naljategijatega vahel juhtub? Võtab sind paugupealt tõsiseks . . .»

Portarturlaste üha kasvavale nurisemisele tegi lõpu von Poppe järsk vile. Perroonile veeretati kiiruga kaks kuulipildujat. Rauaotsad olid vaenulikult suunatud meeste poole. Relvadeta suurtükiväelased rivistusid kirudes ning mornilt karistusvägede poole põrnitsedes vastu tahtmist oma asjade juurde.

«Teie ausus,» pöördus Zvonarjovi poole üks musta habemega portarturlane, kelle laubal oli suur arm, «mis see siis nüüd on? Terve aasta kaitsesime Port

Arturit, valasime oma verd, siin aga haaratakse kraest kinni ja hirmutatakse veel kuulipildujatega ka.»

«Ma ei saa midagi teha, vennad,» lahutas Zvonarjov käsi. «Siin on praegu päris sõda käimas.»

«Sõdivad naiste ja lastega!» hüüdis keegi salvavalt. «Näha kohe, et kaardiväelased!»

«Lärm lõpetada!» põrkis von Poppe kurjalt.

«Ärge te kärkige midagi, kõrgeausus,» sumisesid portarturlased. «Pole meid vaja nagu koeri külma käes pidada.»

«Tooksite parem käraka viina!»

«Oota sa nihukeselt!»

«Kuhu te tahate edasi sõita?» pöördus von Poppe pisut tooni muutes soldatite poole. «Kes lõunasse, need saadame Kurski vaksalisse. Seal formeeritakse ešelonid Kurskisse, Harkovisse, Jekaterinoslavi ja Doni äärde Rostovisse. Kes läheb läände või Poolasse, neil tuleb minna Smolenski vaksalisse. Sealt saab Vjazmasse, Smolenskisse, Minskisse ja Varssavi. Marsite rivis minu soldatite konvoeerimisel. Igaüks, kes maha jääb või ära jookseb, tunnistatakse väejooksikuks ja lastakse kohapeal maha. Selge?»

«Japoškad sugesid meid terve aasta suurtükkidest ja püssidest, nüüd ähvardavad omad mehed nendega!» hüüdis musta habemega soldat, kellel oli haavaarm laubal.

«See on sulle tasuks Port Arturi vägitegude eest!» kosteti nöökavalt. «Kohe käratatakse «käies, marss!» ja viiakse kõik otseteed vanglasse.»

«Ei hakka me vanglasse panema, sääraste juttude eest laseme kohapeal maha,» ähvardas von Poppe.

Soldatid hakkasid ümber rivistuma ja jätsid liigutavalt nagu vennad üksteisega hüvasti. Selgus, et kõige rohkem oli lõunasse sõitjaid — Kurski vaksalisse, seejärel Smolenski vaksalisse. Võrdlemisi vähe mehi jäi Rjazani vaksalisse, et sõita tagasi Volga äärde.

Kõigepealt seati ärasaatmiseks valmis Kurski vaksalisse minejad. Soldatid tahtsid juba minema hakata, kui klassivagunist komberdas vaevaliselt karkudel välja Boreiko. Blohhin ja tentsik toetasid teda käte alt.

Porutšikut nähes kamandas esimese rühma allohvitser Rodionov kaikuva häälega:

«Valvel, paremale joondu!»

Soldatid-arturlased võtsid kohe valveseisangu. Nad teadsid, et nende ees seisab sama Karu, kes rasketel hetkedel kõige ohtlikumates kohtades oli alati nende juures olnud. Koos olid nad jaapanlaste kätte vangi langenud, koos tulid tagasi Venemaale ja nüüd on käes lahkumistund. Nii Boreiko kui ka soldatid olid väga erutatud. Porutšiku nägu tõmbles närviliselt.

«Vennad!» pöördus ta värahtava häälega Port Arturi kuulsate kaitsjate poole. «Tulin teiega hüvasti jätma. Ei saa ma, vennad, teid muidu ära lasta. Nüüd siis olemegi tagasi Venemaal. Kuid me ei tulnud tagasi võitjatena, vaid võidetuina. Tõsi küll, meie pole selles süüdi ja meilt ei pärita aru selle kohta. Kuid kaotuse vari langes ka meile kõigile, ehkki see polnud hirm, vaid südametunnistus, mis meid sõjas juhtis. Üle poole Port Arturi kaitsjaist on läinud igaveseks mulla alla. Lahkumistunnil tuletame neid meelde vaikse, sooja sõnaga,» lausus Boreiko heldinult ja võttis mütsi peast. Tema järel paljastasid pea ka soldatid. Pärast minutilist vaikimist ütles porutšik: «Ma ei taha teile öelda seda halba sõna — jumalaga. Usun, et me veel näeme üksteist. Elus juhtub mõndagi. Nägemiseni, mehed! Soovin, et te kiiresti koju jõuaksite ja oma perekonnad seal tervete ning õnnelikena eest leiaksite!»

«Hüvasti, teie kõrgeausus! Saage ruttu terveks!» vastasid soldatid üksmeelselt.

«Ohku pilduda meie Karu!» tegi keegi ettepaneku, kuid Rodionov hakkas tõrjuvalt vehkima.

«Jätta! Olete unustanud, et Boriss Dmitrijevitš on raskesti haavatud?»

Boreiko viibutas mütsi pea kohal.

«Suur tänu, poisid, kõige eest! Ärge unustage oma Karu!»

«Tuletage ka teie, kõrgeausus, meid vahel meelde,» kostis vastuseks.

Mõne minuti pärast lahkus soldatite-portarturlaste pikk kolonn perroonilt ja suundus konvoid meenutava kaitsesalga saatel Kurski vaksali poole.

2. peatükk

Varsti asusid ka ülejäänud soldatid teiste vaksalite poole teele. Zvonarjov läks puhvetisse ja kandis Belõile ette, et ešelon on laiali saadetud.

«Nüüd võime ka meie hakata Nikolajevski vaksali poole liikuma! Tuleb ju ainult üle väljaku minna,» ütles kindral.

«Revolutsionäärid hoiavad katustelt väljakut tule all, nii et ilma kaitsesalgata ei saa sealt üle minna,» hoiatas von Poppe, kes oli ligi astunud.

«Tähendab, seisukorra peremehed pole teie, vaid nemad?» küsis Tahhatelov temalt irooniliselt.

«Ärge muretsege,» tõstis kapten käe kõrva äärde. «Organiseerin kohe käitse Peterburisse sõitvatele ekstsellentsidele ja härradele ohvitseridele.»

«Olge nii lahke!» ütles Mehmandarov ja noogutas talle kergelt peaga.

Von Poppe läks ära. Kindralid tõusid püsti. Tentsikud hakkasid ohvitseride kohvreid kokku kandma.

Belõi astus Boreiko juurde, kaelustas teda ja suudles südamlikult.

«Soovin teile peatset paranemist, Boriss Dmitrijevitš! Siin on mu Peterburi aadress. Kirjutage, mulle teeb alati rõõmu teie käest teadet saada või teid aidata, millega saan. Tunnen ennast just nagu võlglasena teie ees. Koostasin juba Jaapanis nimestiku ohvitseridest, kes on ära teeninud sõjalisi autasusid. Teid ma esitasin Georgi risti ja kuldrelva saamiseks, kuid nagu te isegi teate, otsustatakse autasude küsimus Georgi risti kavaleride nõukogu koosolekul. Seal võidakse teisiti otsustada,» sõnas kindral nagu vabandades lõpetuseks.

«Suur tänu heade sõnade eest, Vassili Fjodorovitš!» tänas Boreiko. «Soovin, et ka teid tunnistataks nende autasude väärilisteks, mida minu arvates kindralite hulgast ainult teie Port Arturis olete ära teeninud. Kui mitte arvestada kadunud kindral Kondratenkot.».

«Nii et meie polegi Port Arturis autasusid ära teeninud, kallis mees?» küsis Tahhatelov solvunud ilmel.

«Seal olite teie ja kindral Mehmandarov alles polkovnikud,» püüdis Boreiko naljaga asjast üle saada.

Belõi jättis Rjazani vaksalisse jäävate portarturlastest ohvitseridega hüvasti ja otsustas kaitsesalka ootamata minna Nikolajevski vaksalisse. Zvonarjov läks Boreiko juurde ja ütles talle rutakalt:

«Oota mind siin, Borja. Ma saadan Vassili Fjodorovitši ära ja tulen tagasi.»

«Olgu ikka, hakkad sa nüüd minu pärast edasi-tagasi jooksma. Praegu pole see ohutu,» püüdis Boriss Dmitrijevitš vastu seista, kuid Zvonarjov ei võtnud teda kuulda.

«Kui sind Olga Semjonovnale elusalt ning tervelt edasi annan, siis saad minust lahti,» naljatas lipnik.

Boreiko saatis Belõid ja Zvonarjovi pilguga, komberdas siis Blohhini abiga ahju juurde ja istus pingile. Ahjus põles sinakas suitsune tuli. Läbi katkise aknaruudu tungis sisse külma õhku. Kostis vedurite huikeid, vagunipuhvrite kolksatusi, vahel harva kauget tulevahetust.

«Elusalt ja tervelt,» muigas Boreiko Zvonarjovi sõnu meenutades kibedalt ja pöördus Blohhini poole: «Mis sa arvad, Filja, kas Olga Semjonovna tunneb mind ära?»

«Miks ta ei peaks tundma?» imestas Blohhin. «Vaat kui ta oleks teid Nagojas näinud, siis vist küll poleks tundnud. Niisuke priske pomps, pealaest jalatallani marli sees. Muud polnud näha kui silmad ja suu. Nüüd aga kõnnite, peaaegu võite kas või tantsu lahti lüüa. Asi läheb paranemise poole.»

«Saaks juba rutem teda näha,» lausus Boreiko unistavalt.

«Te andke aadress, ma lippan seal ära käia,» ütles Blohhin.

Porutšik võttis taskust naise kirja ja laskis pilgu sellest üle käia.

«Siin... Nemetskaja tänav. Koolimaja. Nemetski turu juures nurga peal. Küsida õpetajanna Nataša Tumanovat. See on Olga sõbranna. Olga peatub esialgu tema juures.»

Kuid Blohhinit ei lastud isegi vaksalist välja.

«Tentsikut üksi ei tohi teie abikaasa korterit otsima saata, härra porutšik,» teatas von Poppe. «Teda võidakse tänaval arreteerida ja väejooksiku pähe maha

lasta. Annan talle saatjaks kaasa oma soldati, semjoonovlase, ja kirjutan talle loa. Nii on kindlam.»

«Küll on kord!» pomises Boreiko rahulolematult.

«Mis parata! Linn on kaitseseisukorras!» kehitas von Poppe õlgu. «Pimedas ei lubata kellelgi ilma eriloata tänavale ilmuda. Kuid ka läbipääsuluba ei paku alati kindlat ohutuse garantiid. Patrullidele võib see näida võltsituna ja nad võivad mehe kohapeal ilma pikemata maha lasta. Võta pärast veel kinni!»

«Kuulge, see on ju pöörane omavoli!» hüüdis Boreiko. «Huvitav, kes siin Moskvas praegu kamandab?»

«Admiral Dubassov.»

«Aa, Kremli admiral!» venitas Boreiko pilklikult. «On seesugusest küuldud. Too peaks kamandama paberist laevukesi Jauzal või Moskva jõel.»

«Ärge unustage end, härra porutšik!» süttis von Poppe. «Ainult teie raske haav võib vabandada seesugust arvamuseavaldust. Nende sõnade eest võib kergesti välikohtu alla sattuda. Kui teada tahate, siis kaks lipnikku juba lasti admirali korralduste laitmise pärast maha.»

«Vaja kiiresti Moskvast minema panna, enne kui mind pole tabanud sama saatus!» sõnas Boreiko naljatades, sest ta ei tahtnud kapteniga vaidlema hakata.

Von Poppe kutsus enda juurde Semjonovi polgu jefreitori ja tegi talle ülesandeks aidata Blohhinil proua Boreiko üles otsida ja vaksalisse tuua.

«Aga kähku! Nii et päkad tuld löövad.»

«Mina tunnen Moskvat halvasti, teie kõrgeausus,» tunnistas jefreitor. «Lubage kardavoi kaasa võtta. Nemad tunnevad siin hästi kõiki urkaid ja käike.»

«Hea küll, võta,» lubas kapten ja soovitas omakorda võtta voorimehe, et jalakäimisele mitte asjata aega raisata.

Blohhin ja jefreitor-semjoonovlane läksid minema.

Kell oli juba kaheksa läbi, väljas oli ammu pimedaks läinud. Harvade gaasilaternatega vaevaliselt valgustatud tänavad olid tühjad ja kõledad. Ainult üksikud soldatite ja politseinike patrullid liikusid ruttamata kõnniteedel, laetud püssid laskevalmis käes, oodates iga minut lasku nurga tagant. Majade akendest paistis lampide ja küünalde tuhm valgus. Elektrit linnas ei olnud.

Puhus külm, vinge tuul. Jalge all krigises lumi, näkku piitsutas jäist sõmerat. Harvad jalakäijad hiilisid seinaääri mööda ja kuulatasid kartlikult püssipauke. Vahetevahel lõhestas valvsat vaikust kuulipildujaragin.

Kaless, millega Blohhin, jefreitor ja kardavoi sõitsid, eksles hulk aega mööda pimendatud tänavaid, kuni eespool hakkas paistma väikese kiriku tume siluett.

«Olemegi kohal,» teatas voorimees. «Nüüd otsige ise üles see maja, mida teil vaja oli.»

«Mine sa ees!» ütles semjoonovlane kardavoile vastu selga tonksates. «Me kaitseme sind kallaletungi eest.»

Kardavoi trummeldas kõigile tänavapoolsetele ustele, kuid vähe, kus vastati sellele kolistamisele.

«Kardavad, kuradid!» urises kardavoi. «Rüüstajaid on siginenud mis kole. Töölismalevlased ise ju röövivadki.»

«Seda ei saa olla, et töölised rööviksid!» vaidles Blohhin vastu. «Need on kindlasti päris röövlid, kes tööliste pähe ringi käivad.»

«Oleme selle ajaga siin alles päevi näinud,» sõnas semjoonovlane vahele. «Vaatad, tulevad sulle vastu justkui tüdrukud ja eided, aga kaovad nurga taha — ja põrutavad püssist nagu midagi.»

«Töölised siis naiste riided selga pannud või?» imestas Blohhin.

«Ei, päris ehtsad eided ja tüdrukud peidavad püssid seelikute alla, ja nii kui pisut molutama jääd, põrutavad halastamatult meiesugusele,» seletas kardavoi.

«Tuleb välja, et Moskvas on kogu rahvas võimude vastu üles tõusnud?» sõnas Blohhin pikkamisi, mõtlikult.

«Mis nüüd rahvas, aga igasugu töölised ja raudteelased, mõni kontoriametnik ka hulgas,» ütles jefreitor. «Ühe sõnaga — väikesed vennad, teinekord lihtsalt lapsed. Eile üks võrukael, nii aastat kolmteist, mitte vanem, saatis meie ohvitseri hingusele, põrutas

oma revolvriloksust talle otse kõhtu. Ohvitser suri täna ära.»

«Ja mis poisist sai?» küsis Blohhin.

«Tõstsime ta tääkide otsa, mis muud!» vastas jefreitor. «Vingus nagu tapapõrsas. Me ei teinud talle kohe lõppu peale. Praegu veel kõrvus, kuidas ta röökis.»

Blohhin heitis sügavaist silmakoopaist terase pilgu semjoonovlasele.

«Oli ehk kahju?» küsis ta ettevaatlikult.

Jefreitor ei vastanud, ainult ohkas sügavalt:

«Nõnda on siin lood!»

Pärast pikka otsimist leiti lõpuks Nemetski turu juurest üles väike koolimaja. Koputuse peale tuli välja keskealine mees. Nähes kardavoid soldatitega, ütles ta kindlalt:

«Kui läbi otsima tulite — näidake orderit. Ilma selleta ma koolimajja ei lase. Olen valvur, Rudnikov on mu nimi.»

Blohhin küsis, nagu Boreiko oli käskinud, õpetaja Tumanovat.

«Praegu pole teda kodus. Tulite vist jaoskonda viima?»

«Oh ei! Meil on vaja tema sõbrannat Olga Semjonovna Boreikot. Viime ta vaksalisse mehe juurde, mees on haavatud, tuli vangist tagasi,» seletas Blohhin.

Jutukõmina peale tuli välja Olga Semjonovna, rätt õlgadele heidetud. Blohhinile paistis ta kasvult pikem ja tunduvalt vanem kui Port Arturis.

«Olga Semjonovna?» küsis ta kõhklevalt ning silmitses küünlajupi valgel naise nägu.

«Mu jumal, kes see on?» Olga Boreiko surus käed vastu rinda, kahmas siis äkki küünlajupi Rudnikovi käest ja tõstis selle otse Blohhini nina alla. «Filipp Ivanovitš! Teie?» hüüdis ta ehmunult ja puudutas väriseva käega Blohhini kätt. «Rääkige, ärge piinake mind . . . Mis Borjaga on?»

«Ärge tundke muret, Olga Semjonovna,» venis Blohhini nägu naerule. «Boriss Dmitrijevitš on elus. Haavatud, seda küll, kerge tal veel ei ole, sest haav on raske. Noh, pole viga. Ta oli meil alati vahva. Istub praegu Rjazani vaksalis, ootab teid.»

«Filipp Ivanovitš, kallis!» oigas Olga õnnest hinge-

tuna ja suudles Blohhinit otse huultele, peaaegu oleks Blohhini papaaha peast maha lükanud. «Mis ma siis seisan siin?» jahmus ta. «Tal on kõht tühi ja külm . . . Astuge tuppa. Või parem kööki. Seal on soojem. Sööge, soojendage endid. Ma panen seni arstirohud ja soojad riided Borissi jaoks kokku. See läheb ruttu.»

Blohhin ja semjoonovlane läksid Olga ja Rudnikovi järel sisse, jättes kardavoi kalessi istuma.

Väike köök oli puhas ja hubane. Vahariidega kaetud laua ääres asetsesid pink ja taburet.

«Istuge, soojendage endid veidi,» ütles Olga ja pani lauale leivataldriku, klaasid, piimakannu, keedetud munad ja soola. «Ma kohe, silmapilk . . .» Kuid taipas järsku: «Filipp Ivanovitš, mu kallis, te kindlasti tahate teada, kuidas Šuura elab, kuigi vaikite. Eks ole?» küsis ta Blohhinilt naeratades. «Ärge muretsege! Šuura on maal.»

Blohhini silmadesse ilmus soe helk, ta seadis end mõnusamalt pingile istuma, võttis ruttamata mütsi peast, äigas suurte karedate, külmast paindumatute näppudega üle vurrude ja laiade puhmaskulmude; tegi sinelinööbid lahti, võttis suure viilaka rukkileiba ja hakkas seda isuga mugima.

«Praegu on meil Moskvas ka sõda käimas, see ei anna Port Arturile alla,» seletas Rudnikov, istudes Blohhini vastu laua äärde. «Sõjavägi sõdib töölistega, aga kannatada saame kõige enam meie, rahulikud elanikud, eriti sõjaväe poolt. Surmatakse üks malevlane ja mitukümmend täiesti süütut inimest. Eriti suurtükivägi. Kõmmutab ega anna endale aru, kes tule alla satub.»

«Aga teie ärge varjake neid, kes meid tulistavad, siis ei puudutata ka teid,» vaidles semjoonovlane vastu. «Rahvamurrus ei saa aru, kes sind tulistas. Teie, tsiviilelanikud, aga varjate mässajaid.»

Olga tuli kööki, kasukjakk seljas, valge sulgpehme rätt peas, käes pamp ja sanitaarpaun.

«Noh, Filipp Ivanovitš, asume siis teele.»

Blohhin tõi Olga Semjonovna sama voorimehega Rjazani vaksalisse. Zvonarjov ootas neid seal. Olga Semjonovna tormas tema juurde.

«Serjožake, kallis, tere! Kus Borja on? Viige mind tema juurde. Rutem, no rutem ometi!»

«Lähme, lähme!» Sergei Vladimirovitš võttis tal käe alt kinni. «Ainult võtke arvesse, et ta pole veel päris terve. Ma pean hoiatama...»

«Ükskõik! Olgu ta missugune tahes... See on ju õnn, et ta on elus ja tuli tagasi,» ütles Olga, rõõmupisarad silmis.

Puhvetisse astudes nägi Olga Semjonovna kohe oma meest.

Tõusis püsti pikk ja väga kõhn mees. Nii armas, et rinnus valus hakkas ja pisarad silma kippusid, ja kõige lähedasem... Needsamad silmad, seesama jonnakas suu, mis nüüd püüdis naeratada. Ühtlasi üllatas teda võõras — arglik ning ärev ilme. Süda kiskus kokku armastusest selle suure, tugeva, kuid praegu abitu mehe vastu.

«Minu, minu armsam... tuli tagasi. Borjake!» kordas ta mehe rinnale langedes, ta nägu silmitsedes ja suudlustega kattes. «Ma uskusin... ootasin... Kallis!... Kuidas ma uskusin... Kohe sõidame siit minema...»

«Sul läheb minuga raskeks,» naeratas Boreiko valuliselt. «Võib-olla lähen ehk kohe hospidali?»

«Ei, ei, minu juurde!» sosistas Olga Semjonovna talle silma vaadates. «Homme näitan sind arstidele... Küll näed, ma panen su varsti jalule. Usud sa seda?»

«Usun!» naeratas Boreiko.

Olga Semjonovna pilgust käsku välja lugedes haaras Blohhin kohvrid ja kandis kalessi juurde.

«Jälle hospidal, arstid, eskulaabid...» ütles Boreiko ohates.

«Mitte sugugi jälle! Mina olen ju sinu juures ega lähe sinust sammugi eemale. Elan sinuga koos ühes palatis. Küll ma hospidali ülemaga kokku lepin. Toriseja, aga ütlemata heasüdamlik vana. Ma panen sind kähku jalule,» sõnas Olga Semjonovna resoluutselt.

Zvonarjov saatis Boreikode paari voorimeheni. Kaua jätsid nad hüvasti ega suutnud kuidagi lahkuda.

«Vaata sa mul, Serjoža, et sa ei unusta minu poolt tervitada oma teistpoolt,» tuletas Boriss Dmitrijevitš

meelde. «Küllap ta võtab sind sedamaid arstlikule läbitöötamisele. Selles punktis on ta kräbe...»

«Tead, Borka, ma isegi ei usu, et me tõesti tagasi tulime,» patsutas Zvonarjov talle õlale. «Varja... Nadjake... Pere! Olja, kas nägite ammu mu Varjat?» pöördus ta tormakalt Olga Semjonovna poole. «Kuidas ta elab? Ja tütreke?»

«Nägin teda umbes kuu aega tagasi. Varja õpib. Nadjake kasvab... Mõlemad ootavad pikisilmi oma papakest. Aga Nadjake on täpipealt nagu ema suust kukkunud!» tähendas Olga Semjonovna.

«Suudelge minu poolt Varjat ja tütrekest ja kirjutage meile! Ärge Boreikosid unustage!»

«Ja teie Zvonarjove,» vastas lipnik.

Lõpuks sõbrad lahkusid ja Zvonarjov suundus Nikolajevski vaksalisse, kus Belõi teda ootas.

Boreikode abielupaar ja Blohhin jõudsid õnnelikult Nemetski turuni ja lasksid voorimehe ära.

«Me ööbime täna siin, sa puhkad, homme kolime teise korterisse. Mul on võtigi juba käes,» rääkis Olga ja vaatas rõõmsalt mehele otsa.

Kodus pani ta mehe mõnusalt tugitooli istuma, mähkis pleedi talle ümber ja hakkas siis õhtusööki valmistama. Blohhin pakkus ennast abiks väikest hollandi ahju küdema panema.

«Kuulame, Filja, kuidas meie naised Port Arturist pärast kindluse äraandmist Venemaale pääsesid,» pöördus Boreiko Blohhini poole.

«Kohe, ma panen enne ahju küdema.» Olja ladus Blohhini toodud puud korralikult ahju, süütas peotäie laaste ja pistis need osavasti peenikeste kuivade halgude alla. «Puud on kuivad, põlevad väga hästi,» ütles Olja lõbusalt ja istus laua juurde. «No kuulake siis!

Kui vene ohvitserid ja soldatid vangi võeti ning Jaapanisse viidi, hakati meid, naisi, Port Arturist välja hiina küladesse saatma. Kohale jäid ainult need, kes töötasid hospidalides. Varja sokutas Šuura ja teie ämma, Filipp Ivanovitš, hospidali sanitarideks. Seal lamasin ka mina pärast haavatasaamist. Vähehaaval veeti haavatuid ja haigeid Port Arturist välja. Paljud neist surid juba kohe pärast sõja lõppu. Ravisid endiselt meie arstid. Kogu hospidali peale oli neli jaapani

järelevaatajat. Need tikkusid meiega kurameerima, kuid Varja oli meie ustav kaitsja. Jaapanlased austasid teda — ikkagi kindrali tütar. Kartsid, et äkki kirjutab isale ja see kaebab Jaapanis, kellele vaja. Varja oli hospidalis vanem halastajaõde. Meil käis sageli välismaalasi, need pärisid kõike, pildistasid, märkisid üles. Jaapanlased kartsid nurinat välismaa ajakirjanduses, et nad kohtlevad halvasti vange ja vene meditsiinilist personali. Varja teadis seda, ja niipea kui midagi oli, ähvardas jaapanlaste peale välismaalastele kaevata . . .

Nii elasime kuni aprillini. Admiral Makarovi surmaaastapäeval, ma mäletan, peeti temale hospidalis hingepalvet.

Varsti sõitis Port Arturi Saksa aurik «Euroopa». Peatus välisreidil, meid viidi luupidega laevale. Eemaldusime meie Elektrikaljust . . . Enne ärasõitu käisime kalmistul, nutsime seal oma jao ära . . .»

«Paljud meie meestest jätsid oma elu Elektrikaljul,» lausus Boreiko kurvalt. «Igavene kuulsus neile!»

«Iga kivi on seal kastetud vene verega,» lisas Blohhin mõtlikult.

Lühikest aega valitses vaikus.

«Meie hospidal koos Punase Ristiga paigutati laevale ning veeti meresid ja ookeane mööda ümber Aasia,» jätkas Olga Semjonovna. «Mina ja Šuura talusime lainetust võrdlemisi hästi. Jelena Endžejevskaja ja Šuura ema aga ei tõusnud tormise ilmaga üldse voodist. Varjal kippus süda mõnikord küll pahaks minema, kuid ta oli vahva vastu pidama.»

«Kaua te veeteed sõitsite?» päris Blohhin.

«Ligemale kaks kuud,» vastas Olga Semjonovna. «Tsušima tragöödiast saime kuulda Vene konsulilt Port Saidis. See teade vapustas meid kõiki, eriti aga mereväeohvitsere. Mäletan, kuidas üks nooruke mitšman jooksis nutetud näoga tekile. Vaikis, vahtis hulk aega merelagendikule, siis vangutas pead ja ohkas raskelt: «Niisugust teotust ei suuda üle elada!» Ja sealsamas laevalael laskis enda maha.» Vaikiti veidi aega. Olga vaatas mõtlikult aknast välja ja paitas tasakesi mehe kätt. «Nüüd oleme jälle kodus, Venemaal, kuid see, mis me Port Arturis läbi elasime, ei unune iialgi.»

«Mis tõsi, see tõsi,» kinnitas Blohhin. «Seda me ei unusta ega andesta.»

«Kuidas teie elu vangis oli ja kuidas kodutee läks?» küsis Olga Semjonovna.

«Mina lamasin hospidalides ja Jaapanit õigupoolest ei näinudki,» seletas Boreiko pikkamisi. «Hospidalid aga on minu arust kogu maailmas ühesugused: haigeid piinatakse ning vaevatakse, nemad jälle kapriisitsevad igasugusel põhjusel ja ilma põhjuseta. Üldiselt ma Jaapani hospidalide üle ei nurise — arstid ja õed suhtusid minusse tähelepanelikult, ei tüüdanud liiaks sidumiste ja operatsioonidega, toideti hästi, ainult mind vaatama tulla ei lastud peaaegu kedagi. Tõsi küll, meie kindraleil Belõil, Tahhatelovil ja Mehmandarovil lasti pikema jututa tulla ja neid koheldi aupaklikult. Mis seda rääkida, kindral on igal pool kindral, jaapanlased aga on väga distsiplineeritud ja austavad oma kindraleid. Koos Belõiga käis sageli ka Zvonarjov. Ta oli Belõi juures adjutandiks ja aitas Vassili Fjodorovitšil koostada aruannet Guangdongi kindluse suurtükiväe tegevuse kohta kindluse kaitsmise ajal. Sellest kujunes päris mahukas töö. Käis vaatamas ka Stahh Endžejevski. Teda lasti harvem ja suuri vaevu, see-eest käis Kirp [1] koos elektrikaljulastega peaaegu iga päev mind vaatamas. Mis nõksuga nad sisse said, seda mu mõistus ei võta. Nemad olid mulle suuresti toeks. Kui neid poleks olnud, siis ma ei tea, mis minust oleks saanud: mure oleks hinge seest ära söönud. Vangisolek võõrsil, üksindus. Mis võib olla hullem kui see? Ja haigus . . . teadmine, et sa oled abitu, sõltud täielikult teistest . . .»

«Kallis, pole vaja . . . Ära mõtle sellest. Suur tänu Filipp Ivanovitšile ja elektrikaljulastele. Nüüd on see kõik möödas. See on mul alati meeles seisnud, et kõige ustavamat sõpra tuntakse hädas. Lihtinimene teab omast käest, mis häda on, ega vea teist alt.»

«Olgu nüüd, Olga Semjonovna, mis seal nii tänada!» ütles Blohhin kohmetult, kähiseva häälega. «Me saime nüüd Boriss Dmitrijevitšiga justkui sugulasteks: koos valasime verd, koos olime võõral maal, koos mõtlesime oma kodule. Ja nüüd tulime koos tagasi. Jaa . . . Aga

[1] Blohhini hüüdnimi; блоха — kirp. *Tõlk.*

Boriss Dmitrijevitši juurde pääsesime musmeškide abil — nii nimetatakse jaapani keeles tütarlapsi. Need töötasid hospidalis. Lipitsed temaga pisut, kingid lillekese või kompveki — ja aitab, laseb kohe ohvitseride palatisse. Jääb ise veel valvama ka, et arstid peale ei juhtuks — siis poleks temalgi head loota. Räägin teile nüüd, mis naljakas lugu juhtus. Rahvas neil ju väikest kasvu. Meie Boriss Dmitrijevitši peeti hiiglaseks, ka Sergei Vladimirovitši. Temalt ei saanud jaapanlannad lihtsalt silmi ära. Ei saanud neist kuidagi lahti. Pikka kasvu, punapõskne, ilus — noh, musmeškid muudkui karjakaupa kannul. Kuhu tema, sinna ka nemad. Ta istub palatis, aga õed ja sanitarid jooksevad kogu hospidalist kokku ja ootavad ukse taga, et ta mööda ei saaks lipsata, et saaks teda vahtida.»

«Serjoža vist kurameeris seal, nii et aitab?» sõnas Olga Semjonovna naeratades.

«Oh ei, olge ikka! Nad olid kole korralikud, ei heitnud kellelegi silma ega ajanud kellegagi juttu. Naisemees ju! Jäid kangesti tõsiseks, kui naise ära võtsid,» vastas Blohhin kavalalt muheldes.

«Äia silma all ei saa suurt patustada,» muigas Boreiko.

«Kuidas siis teie käsi käis, Filipp Ivanovitš?»

«Polnd viga. Vene inimesel on sitked sooned, kannatab rohkematki. Kõik oleks olnud tipp-topp, nagu öeldakse, ainult üks asi oli halb — jaapanlaste lobi on lurrivõitu. Me oleme harjunud päevas kinni pistma kolm naela leiba, aga meile anti kõigest tsipa üle naela. Ja pudru asemel igasugu kalaribu. Kui palju seda vaja läheb, et kere täis vitsutada! N-noh, selge see, et istusime poolnäljas. Aeti majapidamistöödele, korda nõuti kuradimasti. Nii kui miskit sandisti teed — nahk turule! Keppi anti igaühele, kes ette sattus. Tõsi küll, toodi lugeda kõiksugu raamatuid vabadusest. Noh, aga . . .» Blohhin heitis pilgu Boreikole, viivitas veidi ja lisas: «Vassivad hullusti, ajavad udujuttu. Töölise õigust sealt parem ära otsigi.»

«Või nii, te saate juba aru esseeridest ja mõistate vist ka bolševikke?» küsis Olga Semjonovna kärmesti ja vaatas teraselt Blohhinile otsa.

«Kuidas siis muidu,» heitis Blohhin pilgu oma vestluskaaslasele, «tööinimene peab kõik endale täpipealt

selgeks tegema. Ise. Et mingit valskust poleks. Viletsus ei mõista nalja, õpetab ise kõik selgeks. Aga õigust peab nõudma, selleks on aeg käes, just õige aeg.»

«Jah,» kostis Boreiko, kes oli seni vaikinud. «Seda ütlesid sa õieti, Filja, mu südamesõber. Õigust tuleb nõuda. Seda maksab teha alati, ammugi siis veel nüüd. Missugune aeg! Sõitsime ega aimanudki, et siin käib sõda. Tõeline revolutsioon! Vladivostokist saime teada — streik! Meie ešeloni ei lastud läbi. Siis 17. oktoobri manifest. No me ütlesime neile, et kui on vabadus, siis laske meid Moskvasse! Aga kus sellega! Üle kolme nädala peeti kinni, enne kui viimaks lubati teele asuda. N-noh, mõtlesin, et pole midagi öelda — vabadus! Sõitsime edasi mööda Siberit — rahva hulgas rahutused, revolutsioon. Sa Olja, oleksid pidanud nägema, kuidas meie kindralid ähmi täis läksid! Aga mul tegi meele rõõmsaks. Mõtlesin, et näe, elasin ikka senikaua, et saan lõpuks ometi stösselitega arved õiendada, nüüd on kord jõudnud nende kätte. Ja tundsin end järsku nii tervena. Kas usud, hakkasin otsekohe paranema. Ütlesin endale: tõuse jalule, vennas, küllalt on lamatud, või muidu puistavad teised ilma sinuta Stösselile pipart saba peale. Jõudsime Moskvasse, siin aga — sõda lahti. Meid võeti vastu kuulipildujate ja konvoidega. Mõtlesin, et mida nad kaitsevad, või kardavad ehk meid? Mis? Oljake, jutusta, mis teil siin lahti on?»

«Mis lahti on? Revolutsioon muidugi, Boriss. Rahvas tõusis üles. Tal ei jätku enam jõudu kannatada. Ei taha enam. Tuli välja, et tsaari manifest, millest sa rääkisid, on tühipaljas paberilipakas. Töölised said sellest kohe aru. Tead, kuidas nad selle kohta laulavad:

Tsaar kohkus —
ja ilmus manifest:
surnuile — vabadus,
elavaile — arest!

Hästi, eks ole? Paremini ei saa öeldagi. Paari sõnaga kogu manifesti tuum. Õigesti ja mõjukalt! Siis valitsus kohkus ära, algasid arreteerimised, repressioonid, vangistati Peterburi Tööliste Saadikute Nõukogu. Moskva

vastas sellele üldstreigiga. Borja,» jätkas Olja pärast vähest vaikimist vaikselt, «ma sain oma sõbrannade ja kursusekaaslaste Klava Strahhova ja Nataša kaudu tuttavaks huvitavate inimestega. Mäletad, ma jutustasin neist? Nad nimetavad endid bolševikeks. Kui sa teaksid, mis inimesed need on! Julged, vaprad, ausad, kui kiindunud nad on oma ideedesse, kuidas nad neisse usuvad!» Olga Semjonovna pööras erutusest õhetava näo Blohhini poole: «Teate, Filipp Ivanovitš, neid inimesi on võimatu mitte uskuda. Nad on tugevad. Tulevik kuulub neile. Olen sellest selgesti aru saanud.»

«Ah, kallis Olga Semjonovna, me oleme sellest ammu aru saanud, keda võib uskuda ja keda mitte. Oleme lihtsad inimesed ja eksimiseks pole meil mingit õigust. Aga see, et ka teie sellest aru saite, on meile isegi väga rõõmustav. Tuleb välja, et õigust pole vaja mitte üksnes meiesugusele. Tuleb välja, et meie hulk kasvab.»

Blohhini pilk peatus soojalt väikese õpetajanna näol. Ta täheldas oma imestuseks, kuidas see väike habras naine oli tervenisti teiseks saanud. Just nagu pikemaks sirgunud, karmimaks muutunud, ka hääl oli tal läinud kõlavamaks ning kindlamaks.

Ka Boreiko vaatas terasemalt oma naist. «Temasse on tekkinud midagi uut... Just nagu ikka seesama — armas, omane ja hea. Kuid ka midagi uut. Mis nimelt? Jah, silmad on muutunud. Kuid mitte silmad ise — need on ikka samad, sinised ja selged —, vaid silmade ilme. See pole ülemeelik, poisikeselik, muretu. Neisse on ilmunud küpsus, rahulik kindlus, justkui Olja teaks seda, mida tema, Boreiko, veel ei tea, kuid samal ajal on Olja kindel, et mees saab seda teada, sest see on väga tähtis.

«Oljake,» Boreiko võttis naise käe ja vaatas talle silma sisse, «sa oled väga muutunud.»

«Mis, kas vanaks jäänud?» naeris Olga kavalalt silmi välgutades.

«Ei, mine ikka! Sa oled ilus, isegi veel ilusam. Kuid sinusse on ilmunud midagi uut... ma isegi ei tea, kuidas seda nimetada, — midagi julget, iseseisvat. Kas on midagi juhtunud, mu tüdruk?»

«Mitte midagi pole juhtunud, kallis. Lihtsalt elu on läinud huvitavaks. Mäletad, kui raske oli Port Arturis,

kui palju oli ümberringi metsikust, ülekohut ja muret. Me kõik nägime seda ja kannatasime, sest ei saanud millegagi aidata. Stösseli, tema naise ja kogu selle kamba käes oli vägi ja võimus. Aga nüüd ma tean, et neile on tulnud lõpp. Jajah, ära raputa pead, on tulnud lõpp, ja varsti veendud sa ise selles.»

Olga Semjonovna tõusis püsti, kohendas jakki, mis pingsalt ümbritses ta saledat pihta, ja jalutas toas edasi-tagasi.

«Aeg on juba hiline, hakkame teed jooma ja lõpetame, palun, tõsised jutud, tänaseks aitab. Olen praegu kõige õnnelikum: mu juurde tulid tagasi sina, mu mees. Ootasin sind kaua, väga kaua. Ja ma tahan olla sinuga: vaadata sind, paitada su juukseid, suudelda su silmi. Mõistate, Filipp Ivanovitš, seda kõike võin ma nüüd teha. Mitte mõelda sellele, unistada sellest, vaid lihtsalt ta juurde astuda, kallistada teda ja suudelda. Kas see pole õnn?»

Ta astus tugitooli juurde, milles seljatoele nõjatudes istus Boreiko, pani käed ta õlgadele ja surus põse ta juuste vastu.

«Te olete tubli, Olga Semjonovna. Kui meeldiv on soldatil niisuguseid sõnu kuulda. Annaks jumal, et ka mina varsti neid kuuleksin.»

Ta nägi, kuidas Boreiko oma suurte kätega ettevaatlikult ning õrnalt võttis naise väikesed käekesed, kumbagi neist suudles ja siis tänulikult silmadele surus.

«Tõepoolest, mis me siis nüüd nii pajatame, nagu homset päeva polekski. Mees sai oma naisega kokku, mina aga istun siin nagu kasekänd ja kuulan, kõrvad kikkis. Ja endal asi ajada. Mul on siin üks tuttav, lamasin ta vanema vennaga koos hospidalis. Väga tark mees oli, aga ei pidanud vastu, tõbi murdis maha. Pean ta vennale kirja üle andma ja suusõnal üht-teist ütlema. Boriss Dmitrijevitš, laske mind paariks päevaks vabaks.»

«Kõigepealt istu lauda, Filja. Ilma õhtusöögita ei lähe sa kuhugi. Ja kuhu nüüd vastu ööd veel minna? Ööbi siin, küll homme lähed. Teiseks, sa vist keerutad. Ütle otse välja, kuhu sa lähed?»

«Boriss Dmitrijevitš,» ütles Blohhin Boreikole silma vaadates, «Blohhin pole teile veel kunagi valetanud.

Räägin õigust — on vaja minna. Ja mulle on see isegi hädavajalik. Lähen Presnjale. Mis õhtusöögisse puutub, siis seda suure heameelega, soldatil ei kõlba soolast-leivast ära öelda. Pealegi olen ma külas. Öeldakse — külla lähed, millal heaks arvad, tuled külast siis, kui lastakse.»

«Ei, Filipp Ivanovitš, sina pole külaline. Pea seda meeles: selles perekonnas oled sa oma inimene.»

«Eks ole, Filipp Ivanovitš, jääge ööseks siia, homme hommikul sõidame koos. Aitate mul Boriss Dmitrijevitšiga teise korterisse kolida. See on kesklinnas, Patriarhi tiikide juures. Sealt on Presnja käeulatuses. Nüüd aga istume lauda.»

3. peatükk

Olga Semjonovna avas silmad. Läbi tüllkardinate helendas nõrgalt koidukuma. Tuba oli külm ja ta tõstis mahavajunud teki tasakesi mehe õlgadele. Mees magas. Ta nägu oli koidueelses hämaruses kahvatu, kuid rahulik. Teravalt tungisid esile laiad mustad kulmud. Täna jutustab ta mehele, kuidas ta viimastel päevadel on elanud. Kui palju erutusi, kui palju uusi muljeid ja mõtteid. Ta sai endale uued sõbrad. Ta jutustab mehele ja mees mõistab teda. Pole mõeldav, et ei mõistaks. Mehest saab samuti tema sõprade sõber.

Käe padja alla pistnud, jäi Olga Semjonovna mõtlema. Silme ette kerkisid pildid hiljutistest elamustest.

Ta sõitis Moskvasse 18. oktoobril, kohe pärast seda, kui sai kirja, milles mees teatas oma peatsest saabumisest. Peatus esialgu Nataša Tumanova, tagasihoidliku tütarlapse juures, kellega oli sõbraks saanud naiste kursustel. Nataša töötas õpetajana ja elas väikeses toakeses koolimajas, mis asus Nemetski turu lähedal.

Hommikul tööle minnes peatus Nataša ukse vahel, kohendas suurt villast pearätikut ja ütles:

«Mustasajalised on tapnud revolutsionäär Baumani. Moskva töölised matavad teda täna. Ma tulen sulle järele, Olga.»

Kell oli juba kaksteist, kui Nataša lõõtsutades tuppa tormas.

«Lähme ruttu,» ütles ta hingeldades. «Muidu jääme hiljaks.»

Olgale torkas silma leinaside — mustade rantidega punane lint — Nataša varruka ümber.

Tänaval viis inimeste vool nad kaasa. Olga pani tähele, et inimesed astusid ruttamata, asjalikult — nagu tööle: mindi täitma oma kohust. Olgat üllatas, et paljud olid üksteisega tuttavad. Vaikides suruti kätt ja astuti kõrvuti, õlg õla kõrval, keskendunult ja tõsiselt nagu enne lahingut.

Mida lähemale jõuti Jelohhovskaja väljakule, seda tihedamaks läks inimeste vool. See sarnanes nüüd suure veetulvas jõega, mis voogab aeglaselt ja võimsalt. Olgale näis, et talle nii tuttav kitsuke, otse üles viiv Uus-Basmannaja tänav on läinud äkki laiemaks, majad on tahapoole tõmbunud, et anda teed rahvahulgale, mis aina voogas ja voogas . . .

Tagantpoolt puhus äkki külm tuuleiil vastu selga. Olja võttis tugevasti Nataša käest kinni.

«Nataša, sa vaata, kui palju neid on . . . Ma ei osanud arvata, et neid, töölisi, on nii palju . . .»

«Võimas vägi!»

Olga tõstis pea ja kohtas sõbranna selget, avalat pilku.

«Vaata!» Nataša osutas käega majaakendele: külmast hoolimata pistsid inimesed pead akendest ja õhuakendest välja, nende käes lehvisid punased lipud. «Need kõik on sõbrad. Neid on palju. Kuid ka vaenlasi on palju. Need varjavad endid nüüd, on peitu pugenud, kuid võitlus nendega seisab alles ees. T e m a,» Nataša vaatas sinna, kus inimeste peade kohal liikus aeglaselt lilledesse ja pärgadesse uppuv puusärk, «tema unistas sellest, et koguda lippude alla kõik töölised, ja näe, koguski . . .»

Akna taga laksatas püssipauk. Olga võpatas ja vaatas ärevalt mehe poole. Et ta ei ärkaks . . . Kuid kõik oli vaikne. Tänav magas alles.

. . . Jah, seda päeva ta ei unusta. Nad läksid läbi linna kaheksa tundi: mööda Mjasnitskaja tänavat, üle Lubjanskaja väljaku Teatralnaja tänavale, mööda Mahhovaja ja Suur-Nikitskaja tänavat . . .

Kui konservatooriumi kohale jõuti, hakkasid üle tänavakära kostma leinamarsi ülevad helid:

«Täis piirita ohvrimeelt leegitsev rind,
teid võitlus on kalmule kandnud...»

Võimsalt kõlas konservatooriumi orkester, kõlavalt kaikusid noored hääled.

«...kuid rahva heaks õiguse, priiuse eest,
mis oli, kõik ohvriks te andnud,»

vastasid töölised tänavalt. Lauldi nagu ühest suust, vaimustusega: laul tegi omaseks, lähendas kõiki. Samm seati ühtlaseks, rütmiliseks. Tema, Olga, ei märganudki, kuidas ta täie häälega valjusti laulma hakkas, pidades kindlalt kurba ja mehist viisi.

Kitsas oli käia. Kõrval sammus pikk tööline, väike karvane müts silmile tõmmatud. Sammutakti kaotamata võttis tööline tal lihtsalt, asjalikult käe alt kinni, nagu aidatakse kaaslast, kui see on väsinud. Nii nad siis sammusidki, käe alt kinni...

Videvikus tõrvikute valgel kõnelesid inimesed Vagankovi kalmistul vabadusest, revolutsioonist, võitlusest isevalitsusega. Kõnelesid kedagi kartmata, avalikult. Täna olid nemad peremehed. Olga kuulas neid sütitavaid sõnu hinge kinni pidades. Ta unustas külma, unustas väsimuse, ta nägi julgeid, tugevaid inimesi, kes ei kartnud surma, kes oma eesmärgi nimel said sellest võitu. Olga mõistis, milles peab seisma elu mõte.

Pärast jutustas Olga Natašale õhinal Port Arturist, kindralite reetlikkusest, Stösselist, Blohhinist ja oma mehest Borjast...

Nii sai alguse tema ja Nataša sõprus.

Ükskord õhtul jändas Olga ahjuga: toored puud ei tahtnud kuidagi põlema hakata. Toas oli külm ja kõle. Ka hinges oli külm ja kõle. Ärevad mõtted mehest ei andnud rahu. Ta armastas Borissi, ootas teda, haiget ja vigast, ootas kõigele vaatamata, tahtis end tervenisti temale pühendada... Ja nüüd? Ta ei saanud

ennast petta — nüüd oli talle sellest vähe. Värske oktoobrituul oli tunginud tema ellu ja pannud ta hingama täie rinnaga. Ta avas silmad ja nägi, kuidas elu võib olla huvitav, ere, üllast mõttest kantud. Ta nägi võitlejaid, tugevaid ja vapraid inimesi. Kuidas oleks ta tahtnud nendega koos sammuda! Aga Boriss? Kas mees mõistab teda? Muidugi mõistab. Kuidas võiks nõnda olla, et ta ei mõista?

Ta ei kuulnud, kuidas raske paraaduks paukus, keegi jooksis kiiresti mööda koridori. Toauks paiskus hooga lahti: lävel seisis Nataša, kasukjaki nööbid lahti, põsed külmast erepunased.

«Olga, mis sa istud siin nagu mutt pimedas? Pane tuli põlema! Tead, mis kuupäev täna on? Kuues detsember! Jäta see päev endale meelde. Täna võttis Moskva Tööliste Saadikute Nõukogu vastu otsuse alustada üldist poliitilist streiki. Ma käisin koosolekul. Kirjutasin protokolli. Saad aru? Homme, kolmapäeval, kell kaksteist päeval jäävad seisma kõik vabrikud, tehased ja raudteeliiklus. Moskva proletariaat haarab relvad. Just nii pandi kirja: «Kuulutada Moskvas välja poliitiline üldstreik, algusega kolmapäeval, 7. detsembril kell kaksteistkümmend, ja püüda üle minna relvastatud ülestõusule.» Hurraa, Olga! Pane samovar üles, joome teed. Homme aga — tööle! Kaheksandal läheme koos miitingule, grandioossele miitingule «Akvaariumis». Andsin sõna, et toon sinu kaasa.»

«Kellele sa sõna andsid?» küsis Olja, korjates üles kasukjaki, räti ja käpikud, mis Nataša oli toolidele ja voodile visanud.

«Mäletad meie kursuse ilu ja uhkust...»

«Klava Strahhovat!» imestas Olga. «Pikkade patsidega iludust?»

«Teda jah, ainult nüüd pole ta enam lihtsalt Klava, vaid seltsimees Klava. Tema just paluski sind kaasa tuua. Ma rääkisin talle sinust. Tuled?»

«Muidugi mõista, sa veel küsid!» vastas Olga sütides.

Teatrisse «Akvaarium» polnudki nii lihtne pääseda: väga palju rahvast oli miitingule kogunenud.

«Võta siin koht sisse. Ma tulen kohe, mul on vaja üks inimene üles otsida,» ütles Nataša, jättes Olja ukse lähedale istuma. «Siia on ka kõik hästi kuulda.»

Olja vaatas ringi. Ümberringi istus ja seisis igasuguse elukutsega inimesi: siin oli töölisi, väiksemaid ametnikke ja majateenijaid, siit-sealt paistsid üliõpilasmütsid.

«... Meid juba tsaari vabadusega alt ei vea,» kostis lavalt. «Manifesti andsid välja, aga mis nad ise teevad? Vangimajad puupüsti täis, inimesi arreteeritakse massiliselt ...»

«Keda ma näen, armas Oljake?» lausus tasa naisehääl.

Olja pöördus järsult ümber. Tema ees seisis pikk sale naine. Kergelt vidutatud hallid tuttavad silmad naeratasid mahedalt. Ja kulmud, nii tuttavad kohevad kulmud, ninajuurel peaaegu kokku kasvanud!

«Klava! Tere, kallis! Kui hea meel on mul teid näha, kui te teaksite ...»

«Ka minul on hea meel,» vastas Klava samuti tasa ning mahedalt. «Väga. Nataša on mulle teist rääkinud. Ta on küll kihupea ja satub tihti vaimustusse, aga ma olen harjunud teda uskuma. Pealegi oleme koolikaaslased, ma mäletan teid hästi. Näete, kui kitsas on maailm. Astume pisut kõrvale. Vanad tuttavad võivad ometi mõne sõna juttu puhuda ...»

Nad läksid aeda. Sadas lund. Aeglaselt, just nagu vastu tahtmist langes alla suuri räitsakaid. Need vajusid maha, kattes pingid, ning salguti seisvate inimeste kraed ja peakatted. Oli vaikne ja rahulik.

«Kui tore,» ütles Klava täie rinnaga hingates. «Kui tore ... Istume.» Pehme labakindaga äigas ta lume pingilt maha. «Vaadake, kui kerge on see lumi, hingeõhuga võib maha puhuda.»

Olja ei saanud oma jutukaaslaselt pilku ära. Tema juures oli kõik meeldiv: tugev sale keha, enesekindlad, rahulikud liigutused, vaikne ning mahe jutt, kõige enam aga — kangesti kena ning armas nägu.

«Mu jumal, küll sa oled ilus!» mõtles Olja, vaadates Klava suuri, videvikus tumenenud silmi.

«Vaadake, Olja,» katkestas Klava esimesena vaikuse, «teie püüd pühendada oma jõud võitlusele vabaduse

eest ...» Ta vaikis veidi ja jätkas siis eriti rõhutatult: «... õigemini rahva vabastamise eest on õilis ja ilus. Aga kas te teate, et tee, millele te soovite astuda, pole üksnes ilus, vaid ka raske ja ohtlik? See nõuab jõudu, vastupidavust, iseloomu. Peaasi aga — peab olema usk, kõigutamatu usk, et see tee on õige. Aga teie pole üksi. Teil on perekond, mees... ta on ohvitser. Jaa, jaa, ma tean, olen kuulnud, et ta on portarturlane ja polnud ülemuste juures au sees. See kõik on nii. Kuid mõelge ja kaaluge siiski järele. Meie võitluses ei tohi eksida.»

«Vaatasin praegu teid ja mõtlesin: kui ilus, kui imestamisväärne te olete,» ütles Olja, kui oli veidi aega vaikinud. «Ja te võitlete, teil on jõudu ja tahet. Mina olen kõige harilikum inimene, kuid ma tahan... te mõistate, Klava, ma ei saa teisiti, kui ainult teiega koos minna. Ja mu mees — ka tema tuleb minuga kaasa... Mul on kõik otsustatud. Kui suudan ükskõik mis tööl teile vähegi abiks olla, siis olen ma õnnelik.»

Klava naeratas.

«Andke siis käsi, seltsimees! Haritud ustavaid inimesi on meil vaja.»

Olga surus sõbranna sooja kätt.

«Ja nüüd — läki. Kohe esinevad meie omad.» Klava tõusis, võttis pihku puhast õrna lund, surus selle kokku, maitses ja hakkas imema. «Proovige, kui maitsev. Esimene lumi!»

Olja võttis naerdes endale ka peotäie lund.

«Lastel on lume söömine keelatud,» kostis nende selja tagant. Sõbrannad võpatasid ja pöörasid ühtaegu pead, nii et laubad kokku põrkasid.

«See on sõpruse kinnituseks,» sõnas naerdes keegi pikk mees, kellel oli seljas lahtilöödud hõlmadega lühike nahkkuub. Mehe tõmmus näos välgatasid pimestavalt valged hambad.

«Oi, Andrei, kuidas sa meid ehmatasid!» ütles Klava. «Alati sa ka tembutad. Olja, saage tuttavaks. See on Andrei, kõige nupukam graveerija Prohhorovkal ja kõige hiilgavam kõnemees. Varsti veendute selles ise.»

«Väga rõõmustav,» ütles Andrei ja surus Olja kätt. «Sellisele atesteerimisele ärge pöörake tähelepanu.

Klava nöökab mind alati. Ta ei armasta mind. Saatus. See-eest mina armastan teda. Ka see on saatus. Teist ma juba tean pisut — Nataša rääkis. Mis siis, hakkame koos töötama. Nüüd aga peab minema, eks, Klavake?»

Ta võttis Klaval käest kinni ja vaatas talle silma. Sellest, kui hoolikalt ning õrnalt ta seda pehmes labakindas kätt hoidis ja kui ettevaatlikult ta sellelt lund maha raputas, mõistis Olja, et mees ei naljata, vaid armastab tõsiselt Klavat.

«Jah, mine, Andrjuša,» lausus Klava, tõmmates oma käe pikkamisi mehe soojast peost ära. «Me tuleme ka kohe.»

Andrei naeratas Oljale ja sammus laiade õlgade õõtsudes teatri poole.

«Ma tahtsin teie käest küsida, Olja, kas te leidsite juba toa ja seadsite end sisse? Sest teie mees peab vististi varsti koju jõudma?»

«Jah, ootan teda lähemail päevil. Toa leidsin, kuid üle kolinud veel ei ole. Natašaga koos on lõbusam. Mis siis on?»

«Ah, ei midagi erilist. Tahtsin teile lihtsalt midagi soovitada. Patriarhi tiikide juures vabanes korter. Kaks väikest tuba, aga omaette sissekäik. Perenaine peab kiiresti Peterburi sõitma. Annab seepärast väga soodsa hinnaga ära. Võtke Nataša enda juurde. Ta aitab teid ja sealt on tal lähem... meie juurde. Ka meile on nõnda parem, igaks juhuks. Sest teie peret ei kahtlustata: mees portarturlane, kangelane, ohvitser.»

«Olgu, olen heameelega nõus,» ütles Olga.

«Tore! Võite vaatama minna või kohe sisse kolida. Siin on aadress ja võti.»

Kui sõbrannad teatri ukse avasid, siis Andrei juba kõneles.

«Suur lahing, mida proletariaat tsarismi vastu on alustanud, lõppes meie esimese võiduga,» kõmises ta tugev hääl. «Tsaar on hakanud järele andma ja kuulutanud välja manifesti, milles lubati sõna- ja trükivabadust, ühinemise ja koosolekute vabadust, lubati kokku kutsuda seadusandlik Riigiduuma, mille valimisest pidid osa võtma kõik rahvaklassid. Kuid selgus, et see oli ainult tsaarivalitsuse kaval võte, et aega võita ja revolutsiooni kägistamiseks jõudu koguda. Mustasajaliste jõugud koos politseiga tapavad sandarmite ja tsaari enda näpunäitel meie paremaid, eesrindlikke inimesi — revolutsionääre, üliõpilasi ja klassiteadlikke töölisi, tungivad kallale koosolekuile ja miitinguile. Nii näeb tegelikult välja manifestiga antud «isikupuutumatus» ja «koosolekute vabadus». Poliitiline streik andis tsaarivalitsusele tõsise hoobi, liitis meid ühte. Proletariaat jõudis äratundmisele, et ta kujutab endast jõudu. Kuid ühe streigiga ei saa tsaarivalitsust veel maamunalt ära pühkida. Tuleb minna edasi, relv käes, astuda avalikku võitlusse tsaarimonarhiaga. Proletariaat ei karda relvastatud võitlust, olgu see nii raske kui tahes.

Vabaduse eest võitlev rahvas su tsaaritrooni purustab,
rahvale elu parema lahingus ta saavutab.

Maha isevalitsus! Elagu revolutsioon!»

«Braavo, braavo, Andrei!» hüüdis Olja. «Ta on tõepoolest hea kõnemees.»

«Kuulame, mis see härra meile ütleb,» lausus Klava tasa.

Andrei asemele astus kõnetooli kõhn, lüheldast kasvu, siledaks kammitud juustega mees.

«Mõtelge järele, enne kui tsaari sõjavägedega võitlusse astute,» anus too, sirutades käed rahva poole. «Soldatid on relvastatud püsside ja suurtükkidega, meil, malevlastel, pole isegi pusse. Tegelikult ei ole ülestõusul mingeid väljavaateid edule. Sellele saab osaks kaotus ja lüüasaamine, osavõtjaile aga hävitamine, üldine hävitamine...»

«Menševistlik sõnamulin.» Klava vidutas põlglikult silmi, ta suu tõmbus tigedale muigele.

Hoogsal sammul nagu alati astus Nataša Klava juurde, võttis käe alt kinni ja ütles tasa ning selgesti:

«Teater on sõjaväe poolt sisse piiratud. Käsk — viibimata lahkuda. Meie omad teavad. Minu järel.»

Kui nad ukse juurde jõudsid, kostis Olja kõrvu koosoleku juhataja jahmunud hääl:

«Palun rahulikuks jääda... Me oleme sõjaväe poolt sisse piiratud... See on arusaamatus...»

Viimased sõnad mattusid pahaste häälte kõminasse:

«Säh sulle siis vabadust!»

«Mis sigadus see on!»

«Tuleb kaevata...»

«Mis kaevata, tappa vaja anda!»

Nataša sammus kiiresti üle hoovi plankaia juurde. Sellesse oli suur mulk sisse murtud. Mulgu juures seisis mees.

«Rutemini, seltsimehed, ärge viivitage. Komissarovi koolimajja ja sealt Blagoveštšenski põiktänavasse.»

Komissarovi koolimajas nägi Olga teiste töölismalevlaste hulgas Andreid. Andrei ees seisis rässakas mees, seljas kantud sügispalitu. Laubalt äralükatud müts jättis vabaks tema tihedad juuksed, milles oli tublisti halli. Andrei oli pannud käe mehe õlale ja seletas midagi ägedasti.

«Tervist, Klavdia,» ütles mees mahedalt ja surus Klava kätt. «Andrei räägib, et õhus on tunda püssirohu lõhna.» Ta surus tugevasti Nataša ja Olja kätt. «Mis sina arvad?»

«Mis mina arvan, seda te teate, Ivan Gerassimovitš. Arvan sedasama mis teiegi. Ja see on juba ammu minu arvamine. Aitab kõnelustest. On aeg relvad haarata. Ja mida rutem, seda parem. Kui Moskva komitee ei kutsu üles relvastatud võitlusele, lähevad töölised homme ise barrikaadidele. Näete, isake-tsaar on juba asunud pealetungile...»

«Jah, seltsimehed, teil on õigus, tuhat korda õigus,» ütles Ivan Gerassimovitš pikkamisi, kaalukalt sõnu valides. «Tuleb tegutseda ja me tegutseme. Juba täna, aega viitmata. Vaja varuda relvi — kardavoidelt ja politseinikelt relvad ära võtta, hõivata relvakauplused... Presnja on võitlusvalmis. Olgu see vastuseks meie kaaslaste arreteerimisele.»

«Milline õnnetus ikkagi! Jääda ilma juhtidest — Maratist, Južinist... Ja millal! Just nüüd, kui neid kõige rohkem vaja on.» Andrei tõmbas tikust tuld suitsu peale.

«Mis seda rääkida...» Väikese leegi helk tõi pimedusest nähtavale Ivan Gerassimovitši lohkuvajunud põskedega, kortsudest küntud näo. «Mis seda rääkida,» kordas ta kibeduse ja valuga. «Kuid asendamatuid inimesi ikkagi ei ole. Teeme otsuseid üheskoos. Ja nüüd, tüdrukud, igaüks oma koju. Andrei, sina saada nad Blagoveštšenski põiktänavasse. Ja ise tuled siis Presnjale. Koguneme sinu juures, Klavdia.»

Ei, seda päeva ei saa Olja unustada. Alati meenutab ta seda tänulikult. Sel päeval oli ta sõprade ringis ega tundnud ennast üksildasena. Temaga räägiti, naljatati, temale mõeldi. Nad võtsid ta oma perre. Ei saa ta unustada ka järgnevat päeva — üheksandat detsembrit. Verise kumana hõljub see ta silme ees...

4. peatükk

Nad tõusid sel päeval vara. Nataša sõi kiiruga ja läks Presnjale Nõukogu koosolekule, Olga sättis end vaksalisse minema, et järele uurida, millal saabub rong Port Arturi sõduritega. Suure vaevaga läks tal korda vaksaliülemat leida, kuid teada ei saanud ta midagi: «Me ise ka ei tea täpselt, puha karussell ümberringi.»

Olja kuulis juba vaksalis ärevaid jutte, et kesklinnas, Strastnõi kloostri juures Tverskaja tänaval käib tõeline lahing. «Ragistavad püssidega, tapetuid kohutavalt maas ja verd voolab hirmsal kombel, tuletõrjujad uhavad verd tänavalt ära.» Süda hakkas peksma, kippus hinge matma. «Vististi on seal meie omad, peab minema.» Olja avas käekoti ja vaatas: lubatäht O. S. Boreiko, ohvitseri naise nimele oli alles. Aadress oli selle vahele pistetud. Ta luges: ««Patriarhi tiigid, maja 8, Anna Iljinitšna Smirnova. Sissekäik hoovist.» Lähen Mjasnitskaja tänavale, sealt edasi mööda puiesteed.» Kuid juba Trubnaja tänaval läks ärevaks, kostis püssipauke, inimesed olid kogunenud hoovidesse pinkide juurde ja kuulatasid kohkunult. Peetri värava juures tõkestas rahvamass tee.

«Heldeke, kuhu sa lähed? Kas sa's ei kuule, mis lahti on? Pagana elajad — et nad kõngeks! — kõm-

mutavad püssidest ausaid inimesi. Kus seda enne nähtud on?»

Kostis selgesti tulevahetuse ragin.

«Tulistavad, räägitakse, et tragunid . . .»

«Aga malevlased on ka vahvad. Näitasid neile . . .»

«Surmasaanuid paistab palju olevat, olgu taevariik neile armuline.»

«Jah, emake, parem oleks see taevariik maa peal.»

Olja proovis minna ülespoole Väike-Dmitrovka poole, kuid teel seisis ees tragunite ratsapatrull. Purjus punased lõustad.

«Kuhu sa tikud, tahad kuuli mekkida või?! N-noh, keri tagasi, tagasi keri, öeldakse sulle!»

Aeg kaldus õhtule, kuid tulesid ei süüdatud. Kauplused olid kinni, akendele luugid ette kinnitatud.

Ka Vana Võiduvärava juurde väljakule ja sealt Patriarhi tiikide juurde ei pääsenud: «Akvaariumi» väljakule ja Suur-Sadovaja tänavale olid püstitatud barrikaadid. Need olid laotud kividest, kastidest, väravatest, tõugatud ümber mõned telegraafi- ja laternapostid, kistud ära raudvõre purskkaevu ümbert . . . Kardavoid, kes olid asunud ülemisele korrusele nurgamajas, mille aknad olid Sadovaja-Triumfalnaja ja Oružeinõi põiktänava poole, tulistasid sealt töölismalevlasi ja möödakäijaid. Tragunid tapsid kõik maha, kes vastu tulid.

«Jah, Klaval on õigus: isake-tsaar tungib peale,» mõtles Olja. Oli vaja midagi teha, Nataša üles otsida, et saaks vähemalt teada, mis toimub. Ning Olga pöördus Tsvetnõi puiestee poole ja pistis tagasi jooksma.

Kui ta Tšistõje Prudõ juurde jõudis, oli juba täiesti pime, jalad nõrkesid väsimusest. Oljale tuli meelde, et ta pole hommikust saadik suutäitki söönud.

Fiedleri reaalkooli aknad olid heledasti valgustatud. «Astun sisse, võib-olla on meie omad siin. Või saan vähemalt teada, mis uudist on.» Sissekäigu juures peeti ta kinni ja küsiti lubatähte. Ta nimetas Strahhova ja Ivan Gerassimovitši nime. Sellest aitas. Elektrituledest heledasti valgustatud saalis nägi ta mõningaid gümnaasiumi- ja reaalkooliõpilasi, oli ka üliõpilasi ja neiusid naiste kursustelt. Uhke paksu patsiga tütarlaps istus klaveri taga ja laulis, teised

laulsid innukalt kaasa. Nurgas ajasid mõned töölismalevlased vaikselt juttu. Olja läks alla keldrikorrusele, kus asus söögiruum, ja hakkas kehakinnitust võtma. Kõrvallauas sõid õhtust kaks Kaasani töökodade töölist. Nende ärevatest, erutatud nägudest sai Olja aru, et nad kõnelevad tänase päeva sündmustest.

Äkki tormas sisse nooruk ja hüüdis katkeval häälel ehmunult:

«Sõjavägi on meid sisse piiranud! Meile esitati ultimaatum: alla anda.»

Oljal oli meeles «Akvaariumis» toimunud lugu ja ta ruttas väljapääsu poole. Kuid vestibüülis nägi ta juba poolringi asunud sandarmeid ja kardavoisid. Ohvitser, käed seljal, jalutas trepi juures edasi-tagasi. Olja lippas üles.

Saalis oli miiting täies hoos.

«Te mõtelge ainult, milline jultumus — vabadele kodanikele tehakse ettepanek alla anda! Nagu oleks sõda lahti ja nemad võitjad!» kisas noor gümnasist, kes kogu aeg kohendas oma juuksepuhma.

«Miski hinna eest ei anna alla. Parem sureme. Nii ilus on surra koos!»

«Jah, Lenotška. Aga nemad ju avavad tule . . .»

«Tore on. Meie hakkame haavatuid siduma.»

«Mu jumal, kui rohelised noorukid. Peaaegu lapsed!» mõtles Olja ning astus malevlaste ja tööliste rühma juurde.

«Seltsimehed, mis me teeme? Näete, siin on ju lapsed!»

«Alla anda me ei või. Meil on relvad, astume võitlusse. Naisterahvad ja kõik, kes soovivad, peavad ruumist lahkuma,» vastas elatanud, suitsetamisest kollaste vurrudega tööline.

«Andke alla kõik, ainult kõik,» teatas ohvitser jäiselt. «Osalist allaandmist me ei tunnusta. Soovitan rutata. Kui te veerand tunni jooksul oma otsust ei muuda, laseme teid kõiki maha nagu kärnaseid koeri!»

«Või «kärnased koerad»! Sina, lojus, lased maha . . . Sind polnud Port Arturis kaevikuis, kui mehed langesid,» kihkas Oljal südames. «Soojendasid end sellal

tagalas ja nüüd siis sõdid siin tütarlastega. Alla anda? Ei seda ole!»

Malevlased barrikadeerisid vestibüüli, trepi ja alumise korruse koolipinkide ja tahvlitega, reaalkooli poisid tõid kusagilt kaste, vanu toole ja kroonlühtri.

«Tuleb organiseerida sidumispunkt. Mõned võivad tõepoolest haavata saada. Aga võib-olla hirmutavad niisama nagu eile «Akvaariumis». Nad ei või ometi tulistada relvituid inimesi.»

Üleval kamandas suure patsiga tütarlaps, toosama, kes tahtis «ilusasti surra».

«Me seadsime siin sisse sidumispunkti. Väga kena, eks ole!» ütles ta edevalt naeratades.

«Vaata, Lenotška, soldatid,» ütles sõbranna aknast välja vaadates. «Ja suurtükid. Imelik, milleks need siia tuuakse?»

Olja astus akna juurde. Akendest langevates valgusvöötides oli näha, kuidas soldatid rahulikult, üksteisega juttu ajades suurtükke paigale seadsid. «Mis nad kavatsevad teha, suurtükkidest lasta või? Keda siis?»

Puhuti signaalisarve, veel kord... Tänavale tuli ohvitser, tragunid võtsid valveseisangu. Äkki kärgatas kohutava jõuga plahvatus — ohvitser langes õlast kinni haarates nagu niidetult maha, üks soldat vajus pikali, hobune hirnus.

«Neljandalt korruselt heideti pomm. No nüüd hoidke end!» mõtles Olja akna juurest ära tulles.

Jälle puhuti signaalisarve.

«Tüdrukud, pikali põrandale, ruttu!»

Olja ei jõudnud lõpetada, kui juba kõmatas pauk, seejärel teine. Vihina ja raginaga lendas sisse šrapnell, põrutas lakke ja lõhkes, täites toa püssirohusuitsu, pudeneva krohvi tolmu ja purustatud klaaside kliinaga... Valgus kustus. Kõik tormasid hirmukisaga uste poole — koridori, trepile, alumistele korrustele. Kaks tütarlast — sanitari — minestasid, kuid toibusid kohe ning tormasid nutu ja kiljumisega teistele järele. Kõmatas teine kogupauk. Oljaga koos jooksev nooruk kukkus oiates maha. Olja kummardus tema kohale, kergitas pead, pani selle oma põlvele ja rebis kramplikult arstiabipakikest lahti. Kätt mööda nõrgus

alla midagi sooja ning kleepuvat. Kogupauk valgustas elutult kahvatut, üleni verist nägu. Kogupauk kõmatas kogupaugu järel. Viies, seitsmes, kümnes...

Hirm kadus südamest, selle asemele tuli kohutav, metsik viha. Kippus hinge matma. Olja katsus värisseva käega nööpi lahti teha, kuid sõrmed ei kuulanud sõna, ta tõmbas krae rapsatades katki ja ahmis kuivava suuga õhku.

«Elajad, mõrtsukad! Olge te neetud, kolm korda neetud! Suurtükkidest inimesi tulistama...» Olja ise ei märganudki, kuidas ta jõudu pingutades kähiseva häälega karjus. Pisarad ujutasid näo üle, segasid vaatamast, tema aga surus verist elutut pead vastu rinda ja kisendas:

«Andke neile, andke!»

Ootamatult saabus vaikus. Olja nägi purustatud aknaist, kuidas soldatite hulgast astusid välja kaks meest, valge rätt täägi otsas.

«Andke alla!» hüüdsid nad. «Muidu tapame teid kõiki!»

«Luiskad, raisk, ei tapa te kõiki, meid on palju!» pigistas vihkamisest viltu kiskunud suuga töölismalevlane läbi hammaste. Ta pani püssi palgesse, sihtis ja tulistas. «Olgu see teile, tsaari tallalakkujatele, vastuseks onu Akimi poolt!»

Ning taas kõmatasid paugud. Haavatute arv aina kasvas. Juba tuli puudus sidemeist, joodist...

Jõud polnud pooltki tasavägised. Võitluse lõpptulemus oli selgesti näha.

«Teate mis, vennad,» ütles onu Akim. «Alla anda me ei või, oleme bolševikud Kaasani töökodadest. Lõpp tehakse meile niikuinii. Kuid kärvata on veel varavõitu. Ma pole nendega veel arveid õiendanud. Aga kange tahtmine on seda teha. Nii et minu järel — proovime läbi pööningu.»

«Serjoža, võta mul kaela ümbert kinni,» pöördus ta jalast haavatud töölise poole. «Sina, Mihhei, aita Mitrit. Kes meiega tuleb — läki!»

Selleks ajaks, kui sõdurid koolimajja sisse tungisid, olid paljud töölismalevlased jõudnud varjule minna. Vangivõetud viidi salgakaupa, igas salgas nelikümmend

inimest, koolimajast välja. Olja läks välja koos teise salgaga.

Väljas oli pime ja külm. Üleelatud erutusest käisid närvilised võbinad üle keha. Olja tõstis krae üles, tõmbus kössi ja pistis käed tasku. Äkki kihutas põiktänavast galoppides välja tragunite salk.

«Mõõgaga raiuda seda rämpsu!» käratas salga ees kappav ohvitser. Tõmbas mõõga välja ja kihutas seda pea kohal keerutades otse relvitu rahvahulga kallale. Kohkunud inimesed jooksid laiali, ei teinud väljagi konvoi keelust ning ähvardustest.

Olja jooksis nii mis jalad võtsid, süda tagus hooti metsikult. «Veel natuke maad, kui jõuaks selle väravani — see oleks pääsemine.» Kuulis, kuidas keegi kähedalt hingeldades tema järel jooksis. «Kes ta on, tragun või tööline? Vaataks tagasi,» vilksatas mõte peast läbi, kuid samal hetkel ta tundis, et kukub, — jalg käändus alla, nägu põrkas valusalt vastu maad. Mitte liigutada, surmvaikselt paigale jääda... Keegi prantsatas raskelt tema kõrvale.

«Peida pea ära, varja käega,» kuulis ta katkelist sosistamist. Olja tegi nii. Kohe kostis kapjade müdinat ja joobnud ohvitseri räuskamist:

«Mis hunnik see siin vedeleb, mõõka sellele!»

«See on naine, teie ausus, hirmust kangeks jäänud,» kostis soldati hääl.

«Kas sa näe, kus bolševistlik lurjus, lume sisse pugenud, ei saa mõõgaga kätte.»

«Noh, nüüd on kõigel lõpp,» sähvatas peast läbi. Hobuse kuum hingus, mõõga vihin ja kõrvetavalt terav valu käes. Olga avas silmad ja nägi, kuidas ohvitser jalustes vetrudes end kergelt painutas ja virutas mõõgaga sinna, kus lamas tööline. Tuli kuuma vere iiveldama ajavat lõhna.

Kärgatas püssipaukude ragin. Tulistati ülevalt, neljandalt korruselt. Ohvitseri hobune komistas jooksult, langes maha ja mattis peremehe enda alla. «Meie omad päästavad, rutem jooksma...» Viimane, mis Oljale eluajaks mällu sööbis, oli lumel lamav pooleks raiutud peaga surnukeha, veri ja sooja inimaju aur...

Pärast ta aina jooksis ja jooksis... Värav, hoov,

põiktänav, jälle värav, jälle hoov ja uuesti põiktänav, kuni süda jäi seisma ja must udusomp kattis silmi. Ta langes lumme, lamas hulk aega raskelt hingeldades ja ahmis kuivava suuga veresegust lund. Meelekohad tuikasid, koos südame ja vere tuksumisega soontes tuksles mõttes vihavaen timukate vastu, mis nõudis halastamatut võitlust kuni viimse hingetõmbeni, viimse hetkeni, õlg õla kõrval koos nendega, kellega ta täna oli ühel pool barrikaade, kellega veri oli teda jäädavalt sidunud.

Olja tõmbus kägarasse: aknast puhus tuult sisse. Ta pani käe ettevaatlikult teki alla: kõvasti kinni mähitud küünarnukk undas valutada. Vaatas siis aknasse — väljas läks valgeks. Tasakesi, et mees üles ei ärkaks, keeras end vasakule küljele — nii oli mugavam Borissi vaadelda — ja võpatas, kohates mehe pärani silmades terast pilku.

«Mis sinuga on, kallis? Vaatan sind juba hulk aega. Millest sa mõtled? Midagi on siiski juhtunud. Miks sa ei taha mulle sellest rääkida?»

«Jah, ma jutustan sulle, jutustan kõik...» Olja tõusis voodis istukile ja tõmbas villase räti õlgadele. «Jutustan sulle kõik ära sellest päevast peale, kui ma Moskvasse sõitsin.»

5. peatükk

Hommikul aitas Blohhin Boreikode abielupaaril uude korterisse kolida. Asju polnud palju, kõik mahtus hõlpsasti voorimehe reele. Kesklinna oli raske pääseda. Kogu linn oli barrikaade täis. Kuid Boreiko kui haavatud Port Arturi kangelase lubatäht aitas igalt poolt läbi.

Kui Blohhin oli asjad sisse tassinud ja Olga Semjonovna käest põhjalikult järele pärinud, kuidas Kurbatovi tänavale pääseb, jättis ta pererahvaga hüvasti, andes sõna, et ta «ei kao ära», vaid tuleb õhtuks tagasi.

Spiridonovkal nägi Blohhin relvadeta soldateid, kel-

lel olid seljakotid turjal ja kimpsud-kompsud käe otsas.

Polnud raske aimata, et ka need olid demobiliseeritud Mandžuuria armeest.

«Kuhu sõit läheb, semlakid?» hõikas Blohhin ühele soldatile, kes kandis rasket kastkohvrit.

«Ah meil või?» vaatas too tagasi. «Ikka maale, igamees oma koju. Praegult kõmbime raudteele, mis Smolenskisse viib.»

«No siis on mul teiega üks tee,» tähendas Blohhin, asus kolonni kõrvale ja pakkus ennast oma jutukaaslasele abiks kohvrit kandma.

«Äkki aurad kohvriga ära?» vaatas soldat umbusklikult kutsumata abimehele otsa.

«Kui sa ei usalda, lähme kolonni keskele,» ütles Blohhin. «Kui sealt tahan jalga lasta, nabitakse sedamaid kinni.»

Põhjendus näis soldatile küllalt veenev.

«Kust sa tuled, kroonumees, ja kuhu sammu sead?» päris Blohhin, et juttu jätkata.

«Mandžuuriast, Moršanski polgust. Oled kuulnud?»

«Ei ole... Ja kus on su kodu?»

«Meie küla on Vjazma lähedal, versta kümme sealt, mitte rohkem. Kustkandist sina oled?»

«Minskist. Enne sõda töötasin tehases,» vastas Blohhin.

«Nii et vabrikutööline?» täpsustas soldat.

«Seda jah.»

«Sandi asja on need vabrikutöölised ette võtnud,» lausus soldat taunivalt. «Astusid tsaari vastu üles, Piiteris ja Moskvas lõid päris sõja lahti.»

«Kui poleks viimast välja pigistatud, ei nad siis kaklema kipuks,» kortsutas Blohhin kulmu. «Kannata, jõuad koju, pistad ise ka ulguma. Egas talupojad muidu mõisaid põleta.»

«Nõnda'p see asi on! Kõik võib olla!» nõustus soldat ja jäi noruspäi mõtlema.

Demobiliseeritute kolonniga Suur-Gruusia tänavani jõudnud, jäi Blohhin sellest maha ja suundus sinnapoole, kust kostis äge püssituli.

«Kuhu sa kipud, tohman?» peatasid teda vastutulijad. «Topid ennast meelega tulle või?»

«Misjaoks mind tulistada?» vaatas Blohhin arusaamatuses neile otsa. «Astun oma teed ega sega kedagi. Kuidas tohib inimesi nagu hulle koeri jumalamuidu maha lasta?»

Tišinskaja väljakust möödunud, jõudis Blohhin Väike-Gruusia ja Kurbatovi tänava nurgale. Edasi enam ei saanud. Väike-Gruusia tänavast käisid põiki üle mitmed barrikaadid. Kes seal barrikaadidel olid, sellest ei saanud korrapealt aru. Kõige lähema juures askeldasid soldatid, kaugemal lehvis punane lipp, kuid näha polnud kedagi.

«Tähendab, seal on meie omad, töölised,» mõtles Blohhin erutatult ega suutnud silmi ära pöörata erepunaselt lipukangalt, mis lehvis külmas tuules.

Äkki raksatas kuskil lähedal lask ja üks soldateist langes kätega vehkides kõvaks tallatud lumele. Blohhin nägi tagasi vaadates, kuidas erariides mees plangult hoovi hüppas ja kuuride vahele kadus. Samal hetkel jooksid mõned soldatid koos ohvitseriga Blohhini juurde:

«Kes tulistas? Kust?» käratas ohvitser.

«Ei või teada, teie ausus, ei näinud... Vist teiselt poolt tänavat,» vastas Blohhin ja osutas sõrmega hoopis mujale kui sinna, kuhu töölismalevlane oli jooksnud.

«Aga mis sina siin teed? Kes sa oled? Kus su väeosa on?» kärkis ohvitser.

Blohhin jutustas üksikasjaliselt naise sugulasest ja küsis isegi, kuidas oleks hõlpsam Kurbatovi põiktänavale pääseda.

«Ma sulle näitan Kurbatovi põiktänavat!» käratas ohvitser. «Marss siit minema! Kui veel kord sind siin näen, lasen nagu koera kohapeal maha!»

Blohhini nina all vilksatas rusikas käsi nagaaniga.

«Kuulen, teie ausus! Lubate lahkuda?» võttis Blohhin valveseisangu.

«Käi kus kurat!»

Järgmise nurga taga lippas Blohhin üle tänava ja oligi Kurbatovi põiktänaval. Seal leidis ta ruttu üles vajaliku majanumbri

«Kas siin elab Nikifor Pavlovitš Serjogin?» küsis ta paokil jalgvärava juures seisvalt naiselt.

«Kao, kuni su nahk veel terve on,» porises vanaeit toorelt.

«Miks siis nõnda, mammike?» solvus Blohhin. «Egas ma mõni karistaja ole. Serjoginit on mul väga vaja.»

«Kes sa õige oled?» vaatas vanaeit talle teraselt silma.

«Soldat, portarturlane... tulin vangist, Jaapanist,» seletas Blohhin. «Koos Dmitri Pavlovitšiga me...»

«Pea'nd, pea,» katkestas vanaeit teda. «Kas sind saatis tõesti Mitenka, mu vennapoeg?» küsis ta juba läbi pisarate ja hõikas valjusti kaugemale hoovi: «Nikiš, tule ruttu, sind otsitakse!»

Eide hüüde peale tuli majast välja keskealine mees, habemeta, kuid vägevate vurrudega ja prillid ees.

«Kes otsib?» vaatas ta karmilt Blohhinile otsa.

«Näe, tema, see soldat seal, Mitenka on siia saatnud,» seletas vanaeit.

Blohhin võttis sineli taskust kiiresti kirja ja andis Serjoginile.

«Kus ta ise on?» kahvatas Serjogin, ta põsenukid otsekui kivistusid.

Blohhin langetas vaikides pea. Vanaeit vajus vastu planku ja hakkas nutma. Serjogin hammustas alumist huult, köhatas sügavalt ja luges siis kirja ruttamata läbi.

«Kurva teate tõid sa meile, Filipp Ivanovitš,» lausus ta lõpuks. «Meie Mitjai kirjutab sinust siin hästi. Aitäh sulle, et mu vennale kaasa tundsid. Astu majja, kui sa pelglik ei ole.»

«Pole nagu seda sorti,» kostis Blohhin.

Väikeses, kuid puhtas toas, kus olid tärgeldatud marlist kardinad akna ees ja pelargooniumid aknalaual, nägi Blohhin laua juures seismas rässakat meest, kellel oli kortsus nägu, paks hallisegune juuksepuhmas kattis pead.

«Saa tuttavaks, Ivan Gerassimovitš,» pöördus Serjogin koos Blohhiniga tuppa astudes tema poole. «See pakub sulle huvi. Soldat, tsaari ja isamaa teener, Port Arturi kangelane. Tuli otse vangist, Mandžuuriast, tahab meie püssirohtu nuusutada.»

«Mis siis ikka,» ütles Ivan Gerassimovitš Blohhini kätt surudes. «Seda võib. Kes sa ise oled: talumees või

tööline? Tööline? Tuleb välja, et meie mees. Kas teie hulgas on palju niisuguseid?»

«Peaaegu priske pool meestest tuleb ära. Häda ja viletsust näinud, nii et aitab. Imesid meie verd — see paneb kohe aru pähe. On küllalt nähtud igasugust: kuidas kindralid meid kõigi kopsude-maksadega jaapanlastele maha müüsid, isake tsaar aga riputas neile sangarluse eest risti vatsale. Oleks see minu teha ja mul jõudu rohkem — pooksin nad kõik üles esimese oksarondi otsa. Kui ešeloniga sõitsime, siis kuulsin — Venemaa rahvas on mässu tõstnud... Pagana pihta, mõtlesin ma, see asi on mulle meeltmööda. Tulgu või surm, aga mina tahan ka kaasa lüüa.»

Ivan Gerassimovitši uuriva pilgu all muutus Blohhin rahutuks, ta tundis vaistlikult, et see on tark ja tugev mees. See juba teab, kuhu minna. Juhib õigele teele ega vea alt.

«Vennad, ma tulen teiega,» lausus Blohhin. «Olen eluaeg tänulik.»

«Mille eest?» Serjogin pani käe Blohhini õlale. «Kui soovid, lähme koos. Täna on Presnja tööliste meeleavaldus. Näed sinagi, kuidas Venemaa rahvas mässab.»

Kui nad Prohhorovka hoovi jõudsid, ajas Blohhin imestunult silmad pärani: niisugust rahvakogunemist polnud ta sündimisest saadik näinud. Igal pool, kuhu silm ulatus, istusid ja seisid inimesed. Peade meri — sonid, nokkmütsid, pearätid... Kostis naeru ja laulu... Punased lipud lehvisid tuules...

«Oh sa mu meie, kui palju teid on!» hüüdis Blohhin vaimustusega.

«Kohe algab miiting, töölised kõnelevad. Näed seal seda ühekordset puuhoonet? See on Väike Köök. Trepil seisavad Nõukogu saadikud. Vaata, Ivan Gerassimovitš, seal on Strahhova — kooliõpetaja, tõsine naine, aga see hallipäine mees, kes mütsi peast ära võttis, on sõjalise võitlusstaabi ülem Sedoi,» seletas Serjogin.

Miitingu avas Ivan Gerassimovitš. Juba esimesed sõnad, mis kõneleja rahva hulka paiskas, panid Blohhini hinge kinni pidades kuulama. Esmakordselt kuu-

lis ta, et inimesed avalikult, varjamata kõnelesid vabadusest, kutsusid üles verisele võitlusele isevalitsuse vastu. Inimesed kõnelesid siin sellest, millest ta kaevikuis istudes oli mõelnud, millest oli unistanud, julgemata kõnelda sellest oma kaaslastega; millest ta oma vaese inimese sisetundega oli aru saanud... Ta nägi rõõmsaid, säravaid nägusid, nagu oleks inimestele pidupäev kätte jõudnud.

«Seltsimehed,» kostis Blohhinile kõrvu, «Tööliste Saadikute Nõukogu teeb ettepaneku korraldada demonstratsioon. Marsime lippude ja loosungitega mööda tänavaid, näitame oma üksmeelt...»

«Saab mindud!» vastati kõnelejale üksmeelselt. «Hurraa!»

Organiseeritult, rüselemata, eriliselt rõõmsatena ning naljatades asusid inimesed kümnekaupa ritta ja read rongkäiku moodustades üksteise selja taha.

«Kauem raudu me kanda ei taha,
ike kaelast ja köidikud käest!»

alustas hele tütarlapsehääl. Lauldi üksmeelselt kaasa. Laul kõvenes, paisus jõuliseks ja kutsus nüüd ähvardavalt ning võimsalt üles:

«Sest ülesse! hüüab meid vabadustöö!
Tund tulnud, kus tasuda vaja!»

«Näed, sõber,» lausus Serjogin erutatult, «ka Danilovi suhkruvabriku rahvas on platsis ja seal on töölised Schmidti, Gratšovi, Ossovetski tehastest. Paistab, et kogu Presnja on väljas. Küllap on oma kümme tuhat koos!»

Rongkäik liikus Presnja väravate suunas ja pöördus siis Suur-Presnja poole. Läheneti loomaaiale.

Äkki tagumised read võpatasid, sattusid ärevusse.

«Kasakad!» märkas Blohhin. Rahvahulga ärevus kasvas, laul soikus. Ootamatult sööstsid rahva hulgast välja kaks tütarlast ja astusid kasakatele vastu, peenikese vardaga punane lipp kramplikult käes.

Blohhin tundis, kuidas tal jalad külmaks läksid, veri aeglaselt hookaupa südamest ära valgus, klomp kurku

kerkis ja hing kinni kippus jääma. Ta haaras Serjogini käe, pigistas seda, nii et valus hakkas, ja vaatas tardunud pilgul sinna, kus lehviva erepunase lipu all seisid kahe tütarlapse haprad kogud.

«Meie omad, prohhorovkalased,» kuulis ta Serjogini katkelist sosinat. «See valges kleidis on Nataša, töötab Nõukogus, ja too lillelise kleidiga on Tatjana ketrustsehhist. Näed, vaata, lähevad rinnaga kasakatele vastu. Kus on ikka tüdrukud, on need alles vaprad!»

Blohhin nägi, kuidas tüdrukud otsusekindlalt edasi astusid, lipp pea kohale tõstetud.

«Tulistage meid,» kõlas hele tütarlapsehääl, «tapke meid, elusalt me lippu käest ei anna!»

Blohhin suunas pilgu kasakatele. Need tardusid kõheldes paigale. Nende nägudelt võis lugeda kohmetust ja imestust. Nad vaatasid mornilt ohvitseri otsa.

«Kasakad, kas te tõesti tulistate meid?» kostis rahva hulgast. «Mille eest? Me oleme samasugused inimesed nagu teiegi!»

«Nottige oma ohvitserid maha, tulge meie poole üle!»

Äkki keerasid kasakate tagumised read hobused ringi ja kihutasid traavi tagasi Presnjast üles. Seda nähes keerasid ka teised kasakad hobused ringi.

«Elagu vennad-kasakad!»

«Hurraa!»

Blohhin karjus mütsi õhku pildudes kõigiga kaasa.

Kasakate eest laiali läinud rahvahulk kogunes uuesti kokku ja tormas tüdrukute juurde. Nad pandi kokkupõimitud kätele, tõsteti kõrgele üle inimeste peade ja kanti nii ära. Tüdrukud hoidsid lippu kõvasti käes ja naersid õnnelikult.

6. peatükk

Kõik need päevad pärast demonstratsiooni Presnjal täitis Blohhinit kummaline vaimustus ja juubeldav rõõm, mida ta tundis esmakordselt elus. Kus ta iganes oli või mis ta ka tegi — kas püstitas töölistega koos barrikaade või valmistas relvi, kuulas Nõukogu saadikute kõnesid või käis koos töölismalevlastega kaitse-

valves — kõikjal lainetas tema hinges rõõm ja õnn, kui ta mõtles, et tema, sõdur Blohhin, on siin koos kõigiga, teeb omaenda kätega revolutsiooni, loob oma, töörahva võimu. Palju oli niisugust, mida Blohhin uue võimu juures heaks kiitis: politseinikel võeti kraest kinni ja kihutati nad Presnjalt minema — täitsa õige: mis need võmmid siit otsivad? Staabi juurde moodustati tööliste kohus, kus mõisteti kohut äraandjate ja provokaatorite üle, — ka see oli õige: ärgu reetku tööliste üritust. Vabriku laboratooriumis meisterdati ise relvi, nagu ta kuulis, tehti isegi pomme — mõistlik mõte, arvas ta, sest mis sõda sa ilma relvata pead!

Kuid kõige rohkem imestas ja rõõmustas teda Nõukogu. «Näe,» mõtles ta nii mõnigi kord, «Ivan Gerassimovitš on lihtne kangur, samasugune prostoi mees nagu näiteks mina või mõni teine. Aga kuidas juhib — lausa imesta. Või Strahhova. Lihtsalt ei leia enam sõnu: haritud, õpetajanna, ja pealegi naisterahvas. Aga vaata kui nutikalt tal kõik välja tuleb. Sellepärast rahvas kuulab ja usub teda.» Et rahvas Nõukogu kuulas ja uskus, seda teadis Blohhin kindlalt. Näe, kui magamistubades jäid mõned kohad vabaks — inimesed kohe Nõukogusse. Ja Nõukogu otsustas: anda need kohad töölistele, kes elasid erakorterites. Või jälle Nõukogu otsustas kinni panna viina- ja õllepoed ning trahterid, ja rahvas mõistis, et see on õige, sest viin ei too muud kui kõlvatusi, aga praegu on vaja revolutsioonilist korda. Naised lähevad tülli — jooksevad Nõukogusse, ja Nõukogu klaarib nende asja. Maamehed naaberküladest — või neil vähe hädasid on — tulevad ka Nõukogusse, sest nad teavad, et Nõukogu on oma võim ja annab nõu. Oi-jah, eks Nõukogul ole tegemist maailm...

Praegu just lõppes tööliskohtu istung. Mõisteti kohut kaitseosakonna ülema Voilošnikovi üle. Malevlased olid ta tänaval arreteerinud ja otsekohe Prohhorovkale toonud. Kohut mõistsid töölised igati vormikohaselt siinsamas rahva juuresolekul ja otsustati mees kuritegude eest maha lasta. Rahvas kiitis heaks, sest koerale koera palk.

Blohhin läks Suurde Kööki. Astus alla söögiruumi.

Sai siin oma portsjoni putru rasvaga ja istus akna lähedale. Seal käis töölismalevlaste vahel elav vestlus.

Malevlased meenutasid lahinguid karistussalkadega, heitsid nalja ja nöökasid üksteist. Meeleolu oli kõigil reibas ja elav. «No küll venelane on visa hingega,» mõtles Blohhin. «Missugust lahingut just alles löödi Gorbatõi silla juures — jube. Suurtükid põmmutasid risti ja põiki Kudrinskajalt, Vagankovi kalmistult ja Nikolai kasarmutest. Ja kuidas veel põmmutasid! Mis oli Jingzhou selle kõrval! Küllap andsid oma paarsada kogupauku ära! Aga ei midagi. Töölised peavad vastu. Karistajad seadsid üles vaatluspunktid kellatornidesse, Kudrinskajal, Suur-Devjatinski põiktänavas, põrutavad sealt püssidest ja kuulipildujatest. Ja jälle ei midagi. Presnja peab vastu — kas elu või surm! Mitte kui midagi ei saa valitsusvõim neile teha, Vaat sellest saan ma aru.»

«Olge natuke aega vait, vennad,» ütles noor heleda täishabemega töölismalevlane. «Nägite, kuidas Ivan Gerassimovitš Gorbatõi silla juures barrikaadil võitles? Koos meiega ja kõige ees! Ei karda mitte midagi ega hooli oma elust. Mispärast, tahan ma teilt küsida? Aga sellepärast, et ta on südamega mees. Võitleb meie, tööliste tõe eest.»

«No mis sa seal nii pajatad!» asusid mitu häält korraga kõneleja kallale. «Nagu me ise ei teaks! Tema ja Sedoi — need on meie peamehed.»

«Kui te kõik nii targad olete, kas te ei näinud, mis Ivan Gerassimovitšil seljas on? Jajah, nüüd teil ninad norus. Et tal on niisuke palituräbal seljas säärase külma ilmaga, ise elatanud mees, sellest peaks meil häbi olema. Võtan sellepärast seljast selle sooja,» — noormees nööpis lahti lambanahast pihtkuue. «Mul on niigi soe. Minus vemmeldab veel noor veri, küsige kas või mu eidelt.»

Üksmeelne naerupahvak mattis noormehe sõnad.

«Seda panid sa tõesti targalt tähele. Ta on nagu meie isa...»

«Ainult et — ei võta ehk vastu...»

«Küll võtab,» arvas noormees kindlalt. «Kuidas ta saab võtmata jätta, kui see tuleb puhtast südamest, armastusest, rahva poolt...»

Blohhin vaatas sisse naismalevlaste poolele. Väikeses toas, mille põrand puhtaks küüritud, käis töö täie hooga: tehti sidemeid, pandi valmis vatti, arstiriistu. Blohhin nägi, kuidas Olga Semjonovna, valge põll ees ja õerätt peas, seletas Strahhovale midagi energiliselt.

«Ei, Olja, nüüd sa eksid, eksid rängasti. Siin pole sul midagi teha. Sanitare välja õpetada? Pole häda. Seda teeb Nataša. Sind aga on meil muuks vaja. Saa aru: me oleme keskusest ära lõigatud, aga ühendust on hädasti tarvis. Teated, mis sa meile tood, on hindamatud. Seda ülesannet suudad täita üksnes sina. Mõistad isegi — sul on lubatäht, tõend, ei saa külge hakata. Mine, kallis, ole vapper... Me oleme sulle väga tänulikud.» Klava suudles Olga Semjonovnat, võttis tal piha ümbert kinni ja viis teise tuppa.

Pead pöörates nägi Olja Blohhinit, viipas talle sõbralikult käega ja hüüdis:

«Filipp Ivanovitš, sa ole ettevaatlik.»

«Teie kah,» naeratas Blohhin talle. «Tervitage minu poolt Boriss Dmitrijevitši.»

«Tingimata.»

Blohhin läks välja hoovi, keeras endale plotski ette ja hakkas suitsetama. Ta jäi kuulatama: oli vaikne. Vahel harva kostis kuskilt tulevahetust, kuid siis jäi kõik jälle vaikseks.

«Neetud vaikus,» urises ta endale nina alla. «Soldatit alt ei vea — vaikus käib ikka enne äikest.»

Klava põrkas uksel kokku Andreiga.

«Tule kaasa, tahan sinuga rääkida,» sõnas ta ja võttis Andreil käe alt kinni.

Ivan Gerassimovitši tuba oli nii paksult täis suitsetatud, et inimesed just nagu hõljusid udus. Malevlased lugesid üle laskemoona — padruneid ja püsse eelmisel päeval saagiks saadud voorist.

«Lähme pisut kõrvale, Ivan Gerassimovitš, on tähtis jutt.»

Ivan Gerassimovitš teretas Oljat maheda naeratusega.

«Mingid uudised või?» küsis ta akna juurde astudes.

«Jah. Ja vähe lohutust pakkuvad,» lausus Klava. «On saabunud semjoonovlased. Valitsusväed on suure-

nenud kolmekümne nelja roodu ja mitme suurtükiväejao võrra. Põhiliselt on ülestõus kogu linnas maha surutud. On jäänud veel Presnja. Mõistad isegi, et Dubassov paiskab nüüd kõik oma jõud meie vastu. Tuleb nõu pidada, mis teha. Sedoi läks Presnja sillale. Ta tuleb varsti.»

Ivan Gerassimovitš istus aknalauale, hammustas huult ja vajus mõtteisse.

«Kuulge, mis siin enam mõtelda, küsimus on selgem kui selge.»

«Külma verd, Andrei, ära torma! Sinu arvamist ma tean. Kuulsin seda eile staabis, kui sa neid menševistlikke reetureid materdasid. Olin sinuga täielikult nõus. Degenerandid! Oma malevad laiali saata! Agiteerida ülestõusu lõpetamiseks! Nad näitasid nüüd tegelikult, millised töölisklassi sõbrad nad on. Välja vaja kihutada Presnjast need kapitulandid.»

«Kas sa tead, Ivan Gerassimovitš, et paljud menševike ja esseeride lihtliikmed on pahased oma liidrite käitumise pärast ja tulevad üle bolševistlikesse malevatesse?» küsis Klava.

«Tean. Ja olen väga rõõmus selle üle.»

«Ivan Gerassimovitš,» sõnas Olga Semjonovna vahele, «ma pean teile edasi andma veel Moskva Nõukogu kirja.»

«Moskva parteikomitee ja Moskva Nõukogu otsus Moskva proletariaadi võitluse jätkamise kohta...» luges Ivan Gerassimovitš erutusest kumeda häälega.

«Hurraa!» hüüdsid Klava ja Andrei tulise rõõmuga ühest suust.

«Kannatage, noored, ärge kisage! Õhtul koguneme staapi, peame aru. Andrei, sa kogu malevate pealikud kokku, ja sina, Klava, ütle saadikuile. Peame nõu, mis rahvas ütleb.»

Staabist mindi hilja laiali. Ees seisis veel tuhat tööd ning tegemist: panna fugassid Suur-Presnjale Birjukovi saunade juurde, Gorbatõi silla äärde, valvetõkkele Väike-Gruusia ja Ohhotnitšji põiktänava nurgale, võtta kohad sisse majades ja pööningutel, mis asuvad peamiste barrikaadide lähedal, kolida staabiga Kopeikini-Serebrjakovi koolimajja, kaitse

eesliini lähedusse, vedada kohale padruneid ja pomme... Presnja töölised valmistusid otsustavaks lahinguks.

Andrei jõudis Klavale järele põiktänava juures.

«Klavake, mul on vaja minna Presnja sillale, see on tee ääres. Lähme koos.»

«Lähme, Andrei.»

Lumi kriunus saabaste all. Külm. Vaikne. Selge tähistaevas kummus madalal peade kohal. Malevlased olid süüdanud lõkketuled barrikaadide juures ja soojendasid endid. Klava hõõrus labakindaga käsi, puhus neile peale, pistis siis käed võbisedes pihtkasuka varrukaisse, vaatas Andreile otsa, naeratas ja küsis tasa:

«Andrjuša, millest sa praegu mõtled?»

«Kõigest paistab, et homme tuleb raske päev. Sedoi rääkis õigesti: on oodata sissepiiramist. Kuid praegu ei taha sellele mõelda, praegu... mil ma olen sinuga koos. Mõtlen sinule, mu kallis, armsaim... Usud sa, et päeval, kui barrikaadidel käib lahing, mõtlen ikka sinule, nagu oleksid sa minu kõrval... Sellepärast, et armastan sind väga. Tahan olla alati sinuga, kogu elu su kõrval... Astuda koos, hoida su kätt oma peos.» Andrei võttis Klaval ümbert kinni. Nad jäid seisma ja nõjatusid väravale.

«Sul on külm?»

Andrei tegi kasukanööbid lahti, lükkas hõlmad laiali, kattis nendega Klava ja võttis tal kõvasti ümbert kinni. Klava surus külma põse Andrei sooja rinna vastu ja tundis aeglasi tugevaid südamelööke. Pistis käed Andrei kaenalde alla, võttis tal ümbert kinni, surus end tema ligi ja vaatas üles särava, õnneliku näoga.

«Kallis...»

Andrei suudles ta silmi, härmas ripsmeid, põski, lükkas huultega räti eemale, surus suu ta huultele. Nii nad seisid, unustades kõik maailmas, keset mässava Presnja barrikaade õnnelikena, üksinda oma armastusega.

Otse nende kõrval lajatas pauk. Mõlemad võpatasid ehmunult.

«Andrjuša, peab minema...»

«No oota veel veidi,» sosistas Andrei. «Ma ei suuda sinust lahkuda. Oota...»

«On vaja, Andrjuša.» Klava vabastas end tasakesi Andrei embusest, pani tal kasukanööbid kinni ja võttis ta kuumad käed oma pihku. «Andrjuša, ma pean minema. Homme näeme.»

«Jah, homme näeme,» kordas Andrei ja suudles taas Klava silmi, huuli, sulgpehmeis labakindais käsi...

16. detsembri hommikuks oli selge, et Presnja on täielikult sisse piiratud. Vaenlane oli paigutanud suurtükiväe Dorogomilovi silla ja Vagankovi kalmistu juurde. Jalavägi kuulipildujatega asus Moskva jõe kaldal, kasakad Šelepihha lähedal. Jalavägi liikus koos suurtükiväega Gorbatõi ja Presnja silla poole.

Kell seitse avas kergesuurtükivägi tule Prohhorovi manufaktuurile. Samaaegselt kukkusid kõmmutama kahurid Presnja ja Gorbatõi silla barrikaadide juures.

Nataša istus palgil kummulikeeratud vaadi juures. Lahing kestis tema arvates juba mitu tundi. Ta oli harjunud kahurimürina ja kuulide vingumisega. Polnud ta ju esmakordselt barrikaadidel! Tema sidumispunkt töötas korralikult. Õhtul tuleb Klavdial teda kiita. Ega see ole naljaasi — kõige ohtlikumal barrikaadil Presnja silla juures! Muide, kui asja tõsiselt võtta, siis kiita muidugi pole põhjust. Haavatute sidumine — mis see siis ära ei ole! Aga ise võidelda, püss käes, — see juba on midagi, sellest saab ta aru!

Nataša vaatas malevlasi. Paljud neist olid haavatud, kuid ei lahkunud barrikaadilt. Võtta kas või Andrei: kuul tungis talle õlga, aga tema ei tee väljagi, kamandab kogu barrikaadi. Ja see soldat, portarturlane, siinsamas lähedal. Näed, kuidas kõmmutab: harva, kuid ei väärata.

Suurtükikanonaad vaikis.

«Valmis olla, poisid!» hüüdis Blohhin kähedalt. «Kohe asuvad rünnakule.»

«Pange pommid valmis, laske ligemale!» kostis Andrei hääl.

Nataša vaatas laudade vahelt pilust ja nägi, kuidas hallides sinelites mehed kummargil edasi jooksid. Juba mitmendat korda olid nad täna katset teinud

sedaviisi barrikaadi vallutada, kuid ikka tagasi tõmbunud, jättes lumele surmasaanuid. Nataša juba teadis, et nüüd lastakse neil lähemale tulla, siis Andrei hüüab ...

«Mehed, valmis olla,» kostis Andrei hääl. «Põrutage neile! Tuld!»

Lõhkevate pommide kärgatused, püssitule kogupaukude ragin. Soldatite read läksid segi ja tormasid tagasi. Ja nüüd hakkasid kõmmutama kahurid, mattes kõik teised tänava hääled. Üha vihasemalt, üha ägedamini kõmatasid kogupaugud.

«Oleks meil ometi üksainumas kahurgi,» ohkas Blohhin, nutumaik suus. «Siis me alles näitaksime neile.»

Haavata sai ikka rohkem mehi. Natašal polnud enam aega vaadata, kuidas lahing läheb. Hädavaevalt jõudis ta haavu siduda ja raskemini haavatuid barrikaadilt hoovi ohutumasse kohta toimetada. Teised naised tulid talle appi.

«Padruneid!» kõlas Andrei hääl. Nataša tormas kastide juurde. Ta lükkas esimese, tühja kasti jalaga kõrvale, avas teise ja jäi hirmust kangeks: padruneid oli veel ainult kasti põhjas.

«Padruneid, kähku!»

Nataša raputas need ähmiga põlle sisse, sööstis Andrei juurde ja puistas maha.

«See on kõik,» ütles ta hädise häälega.

«Kuidas kõik?» Andrei pööras järsult pead ja puuris teda pilguga.

«Kõik, need on viimased.» Nataša nägi Andrei kõhna, aukuvajunud nägu ning sügavaid kortse ta silmade ja suu juures.

«Blohhin, minu juurde! Kihuta kõigest jõust staapi Strahhova juurde. Ütle, et saadaks padruneid, ja ruttu.»

«Just nii!» Blohhin pöördus ringi ja pistis läbikäidava hoovi kaudu tulistjalu staabi poole lippama.

Staabis leidis Blohhin eest Ivan Gerassimovitši ja Serjogini.

«Padruneid Presnja sillale!» pahvatas ta ühe hingega. «Vähe järel.»

«Mine koos Serjoginiga Tišinski põiktänavasse Terjohhovi juurde. Strahhova on seal. Sellepärast ta sinna läkski, aitate teda. Ainult ruttu!»

Tulistamine ägenes, kuid Serjogin ja Blohhin ei teinud sellest väljagi, ronisid üle kõrge aiamüüri, lippasid läbi tagahoovide ja jõudsid Tišinski põiktänavasse.

Kabel vaksali juures oli rahvast puupüsti täis. Paljud seisid põlema süüdatud küünaldega. Altariesisel pomises papp midagi ühetoonilise häälega läbi nina. Ka kabeli ümber oli palju inimesi, riiete järgi otsustades peamiselt töölisi. Nad olid kogunenud siia, et pääseda karistajate julmast kättemaksust.

Kuskil päris lähedal kärgatas raksatades kahurilask ja kohe järgnes šrapnelli lõhkemine.

«Põrutavad kartetšiga,» tegi Blohhin kindlaks.

Mõned inimesed vaatasid palvekoja nurga tagant välja, kuid põrkasid ehmunult tagasi: päris ligidal, otse nende nina all paiskus üles mürsulõhkemise must sammas.

«Oh, issand jumal, mis nad peletised ometi teevad? Isegi kirikut tulistavad! Kuhu sa nende neetute eest veel varjule lähed?» pistsid naised uluma.

Ikka ning jälle kõmatasid suurtükipaugud. Nüüd võeti tule alla lastevarjupaiga kahekordne hoone. Juba esimeste laskude peale tormasid kümned lapsed kisa ning vingumisega poolalasti tänavale ja põgenesid hirmuga igasse külge laiali.

Viis väiksemat lapsukest jäid härdasti nuttes tänavale. Valges kitlis ja valge pearätiga kasvataja jooksis nende juurde, kogus lapsukesed kokku, surus vastu rinda ja kaitses neid oma kehaga. Peene vingumisega lendas kuul — ja naine langes surnult sõiduteele. Lapsed hakkasid veel haledamini nutma. Ohtu unustades sööstsid mõned naised nende juurde ja viisid lapsed tänavalt ära lähematest hooviväravatest sisse.

Varsti tulistamine lõppes ja «palvetajate» hulk hakkas kodusid mööda laiali valguma. Kui papp ja köster kabelist väljusid, kutsus Serjogin Blohhini kaasa ja nad läksid kahekesi kabeli altari külge ehitatud kõrvalruumi uksest sisse. Sealt leidsid nad eest kaks meest ja ühe naise, kellel rätt maanaise kombel ristamisi ümber seotud.

«Seltsimehed, kus on relvad ja padrunid?» pöördus Serjogin nende poole. «Meid saadeti nende järele.»

Pikk maadlejat meenutav mees kõõritas Blohhini poole.

«Meie mees!» ühmas Serjogin lühidalt.

«Mul on kõik valmis,» ütles Strahhova. «Relvad ja padrunid on sisse pakitud. Tuleb need ainult kohale toimetada.»

«Katsu praegu relvi Presnja barrikaadidele toimetada,» kortsutas maadlejat meenutav mees kulmu. «Sinna põrutatakse nüüd kahureist ja kuulipildujaist, püssitulest rääkimata.»

«Seltsimees Terjohhov, sa kuula, mis Strahhova on välja nuputanud,» sõnas talle väheldane elatanud mees, kes kandis vägevaid viltsaapaid ja kulunud karakullmütsi.

«Räägi,» pöördus Terjohhov naise poole.

«Riskantne, kuid võimalik,» hoiatas too ja hakkas seletama oma plaani. «Siinsamas lähedal on matusebüroo. Seal on surnuvanker hobustega. Mis oleks, kui panna surnuvankrile puusärk, täita see relvade ning padrunitega ja matuste pähe saata läbi Presnja Vagankovi kalmistule? Mina kõnnin kirstu järel ja itken nutueide kombel... Seltsimees Fedossejev,» osutas ta peaga elatanud töölisele, «talutab hobust valjastest. Küsimus seisab ainult papis. Ilma papita ei tule sellest midagi välja.»

«Tuleb võtta niisugune seltsimees, keda siin ei tunta. Võib-olla ehk see seltsimees,» — Fedossejev vaatas Blohhini poole —, «oleks nõus. Ta isegi sarnaneb siinse papiga. Kasvult paras, punaka peaga ja isegi pisut rõugearmiline.»

Kõik vaatasid Blohhini poole.

«Väljanägemine tal küll papi oma ei ole, ja kas või pisutki peab ikka papi talitusi tundma, mõnesuguseid palveid oskama,» kahtles Terjohhov ettepaneku edus.

«Seltsimehed, asi on muidugi riskantne, aga mis teha? Padruneid on vaja. Neid oodatakse. Viivitada ei või.» Klava astus Blohhini juurde. «Kohe muretsen teile preestrimütsi, sineli peale tõmbame riisa, rist ja

viirukipann kätte, ja oletegi papp mis papp,» ütles ta lõpetuseks.

Papi osa polnud Blohhinile küll põrmugi meeltmööda, kuid ta teadis, et padruneid on vaja, neid oodatakse barrikaadil. Papiatribuute vaatas Blohhin ilmse vastikusega.

Sineli peale tõmmati talle hõbedane riisa. See oli täiesti paras. Siis otsiti välja skuufia ja pandi talle pähe. Serjogin tõi käärid, kärpis ta punakat, tükapunna kasvavat habet ja kammis juukseid; Blohhinile pandi sõrmkindad kätte, et laiad korbatanud kämblad välja ei paistaks.

«Võtke nüüd rist ja viirukipann kätte ning õõtsutage neid,» käskis Strahhova.

Blohhin tegi, nagu kästi.

«Noh, kuidas on?»

«Suurepärane!» hüüdis Strahhova. «Teie, seltsimees...»

«Blohhin, Filipp Ivanovitš,» ütles Blohhin oma nime.

«Teie, Filipp Ivanovitš, näete välja nagu ehtne papp,» jätkas Strahhova. «Ainult teie liigutused peaksid olema aeglasemad, soliidsemad, isegi pidulikumad. Te olete ju nüüd issanda jumala sulane, kõik ümberringi on teie kogudus ja teie olete nende hea ning enesekindel hingekarjane. Maapealsed asjad, isegi surm ei häiri teid. Te olete veendunud, et ilma jumala tahtmiseta ei lange ükski juuksekarv teie peast, et teie elu ja surm on üksnes jumala käes. Seepärast lähetegi nii julgelt vastu ilmsele surmaohule.»

«Kärakat kuluks ära, siis ei karda ma keda kuraditki,» ohkas Blohhin.

«Ei, seda ei või,» oli Fedossejev vastu. «Lähed üle piiri ja ajad kõik mokka.»

«Noh, kui nii, siis olgu,» leppis Blohhin. «Tooge ruttu surnuvanker ja kirst! Mulle ei meeldi mitte üks raas need papilõhnad, iseäranis viirukisuits...»

«Tubli poiss oled, Filipp Ivanovitš,» kiitis Serjogin Blohhinit. «Mitri — olgu taevas talle armuline — teadis, kellega sõbrustada.»

Nüüd mindi kiriku keldrisse, kus matmise järjekorda oodates lebasid puusärkides surnud. Ühest puusärgist võeti surnu välja ja kirst viidi kirikusse.

Surnu oli juba tükk aega seal seisnud, kirstust tuli kanget laibalõhna. Blohhin pigistas isegi nina kinni, kui kirst kirikusse kanti.

«Haiseb? See on hea, äratab vähem kahtlust,» lohutas Klava.

«Nii et asi on otsustatud: teie, seltsimees Fedossejev,» pöördus Klava töölise poole, «talutate hobust ja viite surnuvankri pärast esimest barrikaadi kuhugi põiktänavasse. Seltsimees Blohhin saadab surnuvankrit ka ainult esimese barrikaadi taha ja läheb sealt teiega koos tühja puusärgiga edasi, mina aga jään barrikaadile või lähema hooviväravа taha,» jaotas Strahhova matuserongkäigust osavõtjaile osad kätte.

7. peatükk

Poole tunni pärast olid ettevalmistused tehtud. Kabeli juures seisis surnuvanker, peal valge glasseeriidega kaetud kirst, mis oli ääreni täis relvi, padruneid ja sidumismaterjali. «Preester» käis ümber matusevankri, ümises oma nina alla laulu ja suitsutas koolnule agarasti viirukit. Surnuvankri järel sammus silmadeni musta rätti mässitud naine, nuttis kibedasti ja hoidis kahe käega kirstu ümbert kinni.

«Noh, hakka liikuma, armas hing,» kähistas «papp» külmavõetud häälega.

Mees tõmbas valjastest. Väike-Gruusia tänavale jõudnud, suundus matuserong Suur-Presnja poole.

Blohhin astus väärikalt, aeglasel sammul, hoides paremas käes hõberisti ja vasakus viirukipanni, millest tuli paksu healõhnalist viirukisuitsu. Kui surnuvanker jõudis lahtise hooviväravа kohale, kuhu kümme-viisteistkümmend meest ja naist olid tulistamise eest varjule läinud, heitis Blohhin pea selga, tegi rahvahulgale ristimärgi ja kuulutas vaga häälega:

«Rahu olgu teiega, õigeusklik ristirahvas! Issand heitku teile armu!»

Peaaegu kõik võtsid mütsi peast ja lõid vagas meeles risti ette. Niisugusest efektist virgutatuna hakkas

Blohhin vaikse häälega ümisema väheseid kirikulaulu sõnu, mis lapsepõlvest talle meelde jäänud.

«Püha, püha, püha on issand jumal nüüd, ikka ja igavesti. Aamen!»

Üks naine jooksis tema juurde ja hoiatas ärevalt, et Suur-Presnjal karistajad tulistavad kõiki püssidest, mõnikord ka suurtükkidest. Kuid «isake preester» ei läinud verest ära, Strahhova äsjast õpetust meenutades lausus ta vagas meeles:

«Ilma jumala tahtmiseta ei lange ükski juuksekarv inimlapse peast. Üksnes issandal on meelevald inimese elu ja surma üle.»

Need sõnad veensid naist, et tema ees on preester, kes on valmis vastu minema mis tahes piinadele; naine kummardus ja suudles «püha mehe» kätt. Blohhin jahmus nii, et pidi peaaegu naist totakaks nimetama.

«Suudle ikooni, mitte minu patust kätt,» pomises ta pahaselt ja hakkas jälle viirukisuitsu lehvitama. «Ikka ning jälle me üksmeeles issandat palume . . .»

Väike-Gruusia ja Suur-Presnja nurgal seisis rühm soldateid, kes hoidsid lähemaid tänavaid tule all. Üks allohvitseridest jooksis Blohhini juurde «hingekarjast» hoiatama, et Presnjat mööda ei tohi sõita.

«Meie omad teid muidugi ei puuduta, aga töölismalevlased võivad maha lasta,» lisas ta.

Blohhin tegi juba harjunud liigutusega ristimärgi soldatite poole, pomises: «Rahu olgu teiega!» ja astus rahulikult edasi Suur-Presnja poole.

Vasakult, loomaaia poolt põmmutas suurtükivägi Vagankovi kalmistu sihis. Mürsud lendasid õela vingumisega üle pea, šrapnell lõhkes ning puistas tänava üle tinarahega, klirisesid sõiduteele ja katustele langevad klaasikillud. Õhus vihisesid meloodiliselt püssikuulid, põrgates iseloomuliku raksatusega vastu majade seinu ja sõiduteed. Surnuvanker aga liikus endiselt ruttamata Presnja poole. Preester õnnistas vasakule ja paremale inimesi, kes hirmunult varjasid endid hoovides ja majanurkade taga. Hobust valjaist talutav Fedossejev kükitas iga lähedase paugu puhul maha ning kiirustas Blohhinit, kuidas oskas. See-eest

astus Strahhova surnukirstust kinni hoides väsinult kirstu järel. Näis, et miski ei kohuta teda.

Teisel pool Suur-Presnjat lõõmas tulekahju. Taevasse paiskusid tohutu suured mustad suitsusambad, mis katsid ka tänava. Kui matuseprotsessioon jõudis tänavat tõkestava barrikaadi juurde, tõstis Blohhin risti üles kõrgele ja õnnistas sellega malevlasi, kes mingit provokatsiooni oodates vaatasid teda imestusega, kuid valvsalt, ega teadnud, mis nad peavad tegema. Kuid nüüd astus Klava barrikaadi juurde ja ütles midagi.

«Klava, sina?» kuulis ta Andrei häält.

«Mina!»

Malevlased hakkasid kähku ühe seina äärest barrikaadi eest ära lammutama.

Surnuvankrit jälgivad soldatid põrutasid barrikaadi pihta mõned paugud. Kuid Blohhin õnnistas neid eemalt ristiga. Tulistamine lakkas ja surnuvanker liikus õnnelikult barrikaadist läbi.

Vaevalt jõudis see barrikaadi vastas olevate soldatite silmist kaduda, kui malevlased puusärgi juurde jooksid, kaane üles tõstsid ning relvi, padruneid ja ravimeid kiiresti välja võtma hakkasid. Siis pandi puusärk uuesti vankrile. Fedossejev istus surnuvankri pukki ja sõitis edasi kalmistu poole. Blohhin võttis risti kaelast, skuufia peast ja viskas viirukipanni minema. Kitsast riisat ei saanud ta seljast ära tirida, kahmas nii, nagu ta oli, vaba püssi ja võttis koha sisse töölismalevlaste vahel, kes aeg-ajalt vastasid soldatite tulistamisele.

«No nüüd, teie ausus, hoia oma nahk,» välgutas Andrei püssi laadides rõõmsalt silmi.

«Kuidas seal lood on, seltsimees Strahhova?»

«Mis uudist, Klava?» kostis barrikaadilt mitmelt poolt.

«Seltsimehed! Presnja seisab vankumatult nagu kindlus! Vaenlane on pannud tegevusse raskesuurtükiväe. Mõned tunnid on ta pommitanud Prohhorovkat, Mamontovi tehast ja Schmidti vabrikut, meie vastu on toodud suured jalaväekoondised ja kasakad, kuid mitte kuskil, pange tähele, seltsimehed, mitte kuskil pole vaenlasel korda läinud Presnja pinnale astuda.

Presnja töölised võitlevad kangelaslikult oma vabaduse eest! Elagu kangelaslikud malevlased! Elagu Punane Presnja!»

«Hurraa!» vastati barrikaadilt üksmeelselt.

Kärgatas kogupauk, mürsukild lõikas nagu noaga läbi punase lipu varda. Nataša nägi, kuidas lipp võnksatas ja pikkamisi langema hakkas.

«Lipp, lipp!» hüüdis ta ja tormas erepunase longu-vajunud lipu juurde. Võttis vardast kinni ja tõstis lipu üles kõrgele barrikaadi kohale.

«Sest ülesse! hüüab meid vabadustöö!»

laulis ta heleda häälega ja vaatas kartmatult karistusväe poole.

«Tund tulnud, kus tasuda vaja!»

«Nataša, oled sa arust ära, mis sa teed!» tormas Klava sõbranna poole. Kuid ta jäi hiljaks. Kuuli peen vingumine katkestas laulu. Nataša lõi tuikuma ning vajus Klava kätele.

«Tee lahti! Lahti...»

sosistasid ta veretud huuled. Malevlane võttis lipuvardast kinni ja kinnitas selle kõvasti endisele kohale, barrikaadi tippu. Tuuleiil puhus punase lipuriide sirgu ja see lehvis nüüd vabalt tööliste kohal.

Nataša avas silmad, vaatas kaua nutvat Klavat, Andreid ja malevlasi, pööras siis pilgu talviselt selgele sinisele taevale, tuules lehvivale veripunasele lipule ja sosistas tasa:

«Lehvigu punane lipp alati Presnja kohal... Punase Presnja kohal...»

16. detsembri õhtul sai Presnjal teatavaks Moskva Komitee ja Moskva Nõukogu Täitevkomitee otsus, et relvastatud võitlus lõpetatakse.

Öösel kogunes Väikesesse Kööki koosolekule Presnja Tööliste Saadikute Nõukogu.

«Uus sõjariistus kokkupõrge neetud vaenlasega on möödapääsmatu,» luges Klava Moskva komitee lendlehest, «otsustav päev on lähedal. Võitluspäevade

kogemused õpetasid meile nii mõndagi, lähemas tulevikus on meil neist kogemustest kasu.

Vaprad vabaduse ning töölisklassi eest võitlejad ja barrikaadide surematud kaitsjad tõestasid nii meile kui ka kogu maa töölistele, et me suudame võidelda mitte üksnes püsside ja kantsikute, vaid ka suurtükkide ja kuulipildujate vastu. Ja nüüd, nagu esimestelgi päevadel, lehvib meie barrikaadidel uhkelt punane lipp...

Me pole võidetud... Kuid kauem on võimatu kõiki Moskva töölisi tööta pidada. Nälg on hakanud oma nõudma ja me lõpetame streigi esmaspäevast alates. Asugem tööle, seltsimehed, kuni järgmise ning viimse lahinguni! See on möödapääsmatu, see on ligidal...

Oodake üleskutset! Varuge relvi! Veel üks võimas löök — ja neetud kord, mida kogu maa vihkab, variseb lõplikult kokku.

Igavene mälestus võitluses langenud kangelastele, igavene au elavaile!...»

Kõik vaikisid kaua. Klava vaatas tööliste kõhnu, habemesse kasvanud ja mõne päevaga vanemaks muutunud nägusid, nende magamatusest põletikuliselt punetavaid silmi ja tööst karedaid käsi, mis alles äsja hoidsid püssi. Vaikuse katkestas Ivan Gerassimovitš. Ta tõusis püsti, vaatas nagu Klavagi tükk aega oma sõpru ja alustas siis tasa, ruttamata, sõnu valides:

«Viimaste päevade jooksul sai eriti selgeks, millist jõudu kujutavad endast töölisklass ja tema partei. Me näitasime kogu maailmale ja oma rõhujaile, milleks me oleme võimelised, kui on vaja võidelda oma vabaduse eest. Paljaste lubadustega meid enam alt ei vea. Küllalt! Isake-tsaar söötis meil suurtükkide ja tinaga isu täis. Oma vabaduse võitleme kätte ainult iseoma kätega.

Kuid meie tund ei ole veel tulnud. Rõhujad on praegu meist tugevamad. Võitluse jätkamine tähendaks lasta kurjategijail kõik meie paremad inimesed maha nottida. Tulle matta, verre uputada — just seda nad tahavadki. Moskva Nõukogu räägib õigust — lõpetame ülestõusu organiseeritult. Säilitame relvad, päästame inimesed, hoiame jõudu uuteks võitlusteks...»

Ivan Gerassimovitš pidas vahet, hõõrus käega silmi ja tõmbas üle juuste.

«Jah, seltsimehed, selles seisab praegu meie ülesanne.» Ta peatus jälle ja laskis pilgu üle teda kuulavate inimeste käia. «Kuidas teie arvate? Mis sina ütled, Kuzma?»

Kuzma, kõhn mees, suitsutahmased punakad vurrud sorakil nina all, tõusis ruttamata püsti, kohendas kuube ja sõnas ootamatult kõrge ning õrna häälega:

«Mis siin ikka mõtelda ja arutada, Ivan Gerassimovitš. Saame ise aru, meil pea otsas. Me vaikime siin praegu, kuid mitte sellepärast, et oleme kahevahel, vaid me ei taha kuidagi Presnjalt ära minna, nii omaseks on ta saanud. Valasime verd ta eest...»

«Onu Kuzma, aga me tuleme veel tagasi,» katkestas teda noor hääl.

«Seda'p ma ütlen, et tuleme tagasi. Millest muust siis minagi räägin!»

Klava astus koridori, istus aknalauale ja nõjatus seljaga vastu ruutu. Aknad olid sõrmepaksuselt lund täis tuisanud, kuid külma Klava ei tundnud. Ta sulges väsinult silmad. Lõppes Nõukogu istung, kohe lõpeb ka võitlusstaabi nõupidamine. Sellest võtavad osa kõik malevate ülemad. Klavale kostis kõrvu Sedoi hääl, tema korraldused...

«Klavake, kallis, oled väsinud?» Andrei vaikse hääle peale avas ta silmad. Andrei istus ka aknalauale ja võttis Klava käe oma pihku. «Koosolek lõppes. Kuula staabi viimast käsku:

«...Meie alustasime, meie ka lõpetame... Veri, vägivald ja surm saavad käima meie kannul. Kuid mis sellest! Tulevik kuulub töölisklassile. Kõigis maades õpib üks põlvkond teise järel Presnja kogemustest visalt vastu panema...»

On jäänud veel mõned tunnid. Hommikul hakkavad karistajad Presnjat tulistama. Nad on toonud kohale raskesuurtükiväe... Aga kui palju oleks veel teha.»

Nad vaikisid. Andrei vaatas Klavat, ta peent kahvatut nägu ja räti alt välja tunginud musta juuksesalku.

«Kuule, Andrei!» Klava võttis labakinda käest ja

silitas sooja käega Andrei habetunud põske. «Tahtsin sulle öelda... Hoia end väheke... Meil on vaja veel elada...» Klava hääl katkes, ta vaikis veidi aega, hammustas huult, kuid silmi ära ei pööranud. Suured tumedad silmad vaatasid kõhnaks jäänud, kahvatust näost ainiti Andrei otsa. «Sest ka mina armastan sind väga, surmani... Nüüd aga — nägemiseni... Suudleme, Andrei.»

Nad tõusid, embasid tugevasti teineteist ja suudlesid venelaste kombel kolm korda.

Siis ruttas Klava ukse poole. Ta vaatas ukse vahelt tagasi: Andrei seisis paigal ja vaatas talle järele.

«Niisiis — Patriarhi tiigid. Boreiko. Korterit mäletad.»

Klava naeratas talle viimast korda, nägi, kuidas Andrei käega viipas, pead noogutas ja talle vastu naeratas. Naeratades välgatasid ta valged hambad.

Blohhin sai staabi käsust teada barrikaadil. Malevlased kuulasid vaikides, kui Andrei neile teatas:

«Fugass alla panna ja ise Presnja väravate juurde minna. Relvad käskkirjas näidatud kohtadesse ära anda. Fugassi panemise teen ülesandeks sinule, Blohhin.»

«Jääksid ehk meie juurde, Andrei. Sinuga harjunud, koos lõbusam.»

«Praegu ma ei saa, mehed. Pean Prohhorovkale minema, vaja valvepostid maha võtta ja laskemoon likvideerida, see on staabi käsk. Väravate juures saame kokku.» Ta surus tugevasti võitluskaaslaste kätt ja hakkas Suur-Presnjat mööda üles minema.

Malevlased korjasid peremeheliku hoolega relvad kokku ja vaatlesid viimast korda oma barrikaadi.

«Kahju on siiski teda karistajaile anda. Meil oli temast palju abi.»

Blohhin tegi korraldusi, kuidas fugassi paremini alla panna.

«Et ta neil, raiskadel, otsemaid tossu välja põrutaks...»

Hakkas juba koitma. Oli varahommikuselt külm ja kõhe.

«Küllap kell on juba nelja ringis. Vara veel... Magus uneaeg. Oleks paras eide külje alla pugeda...»

«Küll ta sealt põrutab sulle külje alla, nii et kohe kuum hakkab. Tehke siva!»

Äkki lõhestas öist vaikust kogupauk. Esimesed mürsud lendasid ulgudes üle pea, siis lõhkes üks mürsk eespool ja pùistas malevlased tinarahega üle. Blohhinile oli selge, et järgmine mürsk langeb otse barrikaadile.

«Mehed, laseme ruttu siit jalga, muidu teevad meile kohe lõpu peale, «rasked» põrutavad. Need ei mõista nalja,» kamandas Blohhin malevlasi ja puges kummargil lähemast hooviväravast sisse.

Teised barrikaadi kaitsjad järgnesid talle.

Otsekui hiiglahaamrid põrutasid sagedased mürsuplahvatused vastu barrikaadi. Lendas õhku palke, rauatükke, pilpaid. Samal ajal tormasid soldatid «hurraa» karjudes rünnakule. Kuid niipea kui nad lähenesid barrikaadile, kostis kõrvulukustav kärgatus.

«Hurraa! Andke neile!» sööstsid malevlased väravast välja, pildudes edasitormavaid soldateid väikeste pommidega, mida kutsuti makedonkadeks.

Semjoonovlaste rünnak takerdus. Malevlased, kes ootasid rünnaku kordumist, jooksid lähemate majade hooviväravaist sisse.

Siis vaatas Blohhin väravast välja ja hüüdis:

«Mehed, näete, see on alles number, semjoonovlased lõid meie fugassi kartes verest ära ja pistsid plagama! Paistab, et nad ei kavatsegi enam rünnata. Lähme barrikaadile tagasi, milleks enneaegu ära minna!»

Soldatid ei ilmutanud enam aktiivsust ja tulistasid loiult barrikaadi poole.

«Asi on kahtlane,» ei saanud Blohhin rahu. «Ma ei mõista, miks nad nii vaikseks jäid. Ega muud, kui on mõnest teisest kohast Presnjale läbi murdnud!»

«Tuleb jalga lasta, seltsimehed,» sõnas noor malevlane, «aega on ka juba üsna palju läinud...»

Püssidest semjoonovlaste poole kogupaugu põrutanud, lahkusid malevlased barrikaadilt ja suundusid värava poole.

Alles hulga aja pärast said semjoonovlased aru, et töölised on barrikaadilt ära läinud, ja riskisid sellele

läheneda. Barrikaadile asunud, hakkasid soldatid lähedasi maju läbi otsima ja tõid kõik neis kinnivõetud inimesed välja tänavale. Viis meest viidi kaugemale hoovi. Nende hulgas kandis üks tärniga vormimütsi. Too ei tahtnud kuidagi soldatite käsku täita ja protesteeris valju häälega vägivalla vastu.

«Ma kaeban teie peale härra linnaülemale. Olen neljateistkümnenda astme ametnik, kolleegiumiregistraator. Teil pole õigust mind töölistega võrdsustada. Olen tõstetud aadliseisusse,» kärkis ta valju häälega.

«Mis temaga teha, teie ausus?» pöördusid soldatid oma komandöri poole.

«Lööge larhv üles ja laske minna!» käskis ohvitser. Tšinovnikule anti mõned võmmud vastu kukalt ja saadeti tagant tonkides väravast välja.

Ülejäänud neli meest, lihtsais kulunud palituis, ilmselt töölised, jäid soldateist piiratuna mornilt paigale. Äkki kahmas üks neist hajameelselt vahtima jäänud soldati käest püssi ja tormas ohvitseri kallale. Kuid soldatid lõid ta püssipäradega jalust maha ja hakkasid oma suurte saabastega mehe otsas tallama. Tööline oigas ja püüdis oma nägu varjata.

«Mis te selle lurjusega jändate!» käratas ohvitser ja tulistas mitu korda järjest töölise vigaseks tambitud keha, mis lamas verega segatud lumel.

Samal ajal avanes teise korruse aken ja sellest õiendas välja vaadata üks naine, suur pesukauss käes. Soldatid ajasid naist vaadates pea selga. Nüüd plartsatas naine kausi sisu neile pähe.

Tõusis kohutav röökimine. Soldatid pühkisid sööbivat vedelikku näolt maha ja suurendasid sellega veelgi vedeliku kõrvetavat toimet. Terav väävelhappe lõhn aina tugevnes.

«Ärge te, lollakad, hapet mööda nägu laiali hõõruge! Peske veega maha,» kamandas ohvitser.

Kange hape rikkus eluks ajaks mitme soldati näo.

Ohvitseri korraldusel otsiti maja põhjalikult läbi. Saadi kätte naine, kes oli väävelhapet valanud. See oli üsna noor, armsa näoga naine, aga käitus jultumuseni julgelt.

«Tapke mind, timukad, aga minu märgid jäävad

surmatunnini teie alatutele lõustadele!» paiskas ta jõhkralt ohvitserile ja soldatitele näkku.

«Soolikad välja lasta!» tegi ohvitser korralduse.

Naine viidi kõrvale, tõsteti seelik üles ja üks soldateist virutas talle täägiga kõhtu. Naine röökis metsikult. Ühel soldatil hakkas temast kahju ja ta torkas naise surnuks.

Presnja väravate juurest, kuhu Blohhin koos teiste malevlastega jõudis, oli hästi näha kogu Suur-Presnja tänav, mida mitmes kohas tõkestasid barrikaadid. All loomaaia lähedal peremehetsesid juba soldatid. Väravaile lähematelt barrikaadidelt paistsid veel punased lipud, kuid malevlasi seal enam ei olnud ja üksnes soldatite argus oli põhjuseks, et nad neile barrikaadidele ei asunud. Julgemata neile asuda, tulistasid jala- ja suurtükivägi neid endise ägedusega. Paremal pool põlesid Schmidti mööblivabrik ja elumajad. Kudrinskaja väljakult põmmutasid kahurid otse tulelõõma keskele. Tohutud purpurpunased tulekeeled kerkisid üha kõrgemale. Kärgatas tugev plahvatus ja koos südamesajuga lendas igasse külge laiali põlevaid tuletukke. Naabruses asuvate puumajade katused hakkasid kohe suitsema. Tulelõõm paisus. Paistis, kuidas kümned inimesed püüdsid uusi tulekoldeid kustutada, et oma eluaset ja vara päästa. Kuid ülal nende kohal lõhkesid kohe mõned šrapnellid ja ehmunud ning vigastada saanud inimesed kadusid katustelt.

Samal ajal kärgatas Vagankovi kalmistu poolt kõmisev kahurite kogupauk ja tulemöllu kohal lõhkesid veel mõned mürsud.

«Võtsid risttule alla: põrutavad Kudrinkalt ja Vagankovilt. Presnja lõpp on lähedal. Ära võtavad karistusväed ta!»

«Tuleb siit sääred teha. Muidu kõmmutavad meid kõiki maha,» kostis rahva hulgast.

Väravate juurde tuli kokku ikka rohkem malevlasi. Teraselt puurisid nad pilgu hämarusse, püüdes leida väljapääsu piiramisrõngast.

«Teate mis, seltsimehed,» pöördus nende poole Ivan Gerassimovitš. «Katsume pääseda Vagankovi surnuaiale. Tõsi, seal on suurtükivägi, kuid jalaväge hoopis

vähe. Kargame neile pimedas mitmest küljest kallale, seal tekib paanika ja me lipsame selle ajaga Presnjast välja.»

8. peatükk

Malevlased jagunesid väikesteks salkadeks ja hakkasid värava juurest Vagankovi surnuaia poole liikuma. Väikesed viltuvajunud puumajad, puulaod ja palgivirnad varjasid hästi nende pealetungi. Vähematki vastupanu kohtamata ronisid malevlased märkamatult üle kalmistu aia ja nägid kalmistu peasissekäigu ees platsil kaht kahurit, mida kaitses jalaväerühm. Suurtükiväelased andsid otsetuld ahervaremetele ja Suur-Presnjale, purustades barrikaade Presnja väravate juures.

Jalaväelased vahtisid huviga tulistamist ja mõtlesid kõige vähem sellele, et kaitsta kahureid malevlaste ootamatu rünnaku eest. Kahurite lähedal seisid suurtükiväe hoburakendid ja mürsukastid padrunitega.

Ohvitserid olid pisut kaugemal: nad jälgisid majade katustelt tulistamise tabamusi. Vaatluspunkti juures seisid ratsavirgatsid ohvitseride hobustega.

Malevlased lähenesid kahureile küljelt ja tagantpoolt. Kokkulepitud signaali peale andsid nad püssidest kogupaugu soldatite pihta ja tormasid kahurite juurde. Suurtükiväelased, kes polnud kallaletungi teadnud oodata, jooksid kahurite ümber siia-sinna. Kiiruga toodi eelikud ja jõuti üks kahur kiirkapakul positsioonilt ära viia. Teise kahuri hobused olid haavata saanud ega suutnud kahuri juurde tulla. Ehmunud meeskond jättis kahuri maha ja kadus pimedusse. Jalaväelased järgnesid neile. Ohvitserid lendasid nagu varblased katuselt maha. Eelmiste päevade lahinguis olid nad jõudnud veenduda, et malevlased ohvitseridele armu ei heida, seepärast sööstsid nad hobuste selga ja kappasid kiiruga pimedusse. Vastupanule ei mõelnud keegi.

Malevlased astusid mahajäetud kahuri juurde. Selle kõrval lamasid mõned mürsud, kuid tööliste hulgas polnud suurtükiväelasi. Nüüd jõudis kohale Blohhin.

«Kostitame tsaaritimukaid nende endi kahurist!» ütles ta. «Mehed, tulge appi! Mina hakkan sihturiks ja teie kuulake mu käsku.»

Pimedas oli raske seletada sihiku jaotusi, kuid Blohhinile ei teinud see muret. Silma järgi seadis ta kahuri tõstenurga ja suunas selle laskude sähvatustele Kudrinskaja väljakul. Laadis ise kahuri, asetas šrapnelli süütaja viiekümnendale jaotusele ja vallandas tõmbenööri. Kahur põrkas kärgatades paigaletõmbajal tagasi ja libises siis jälle oma kohale. Mürsk lõhkes kuskil loomaaia lähedal.

«Tuleb sihik kaugemale seada,» otsustas Blohhin.

Uus mürsk lõhkes juba Kudrinka kohal.

Blohhin põrutas kõik mürsud välja Suur-Presnjale, kus soldatid-semjoonovlased juba peremeest mängisid, siis võttis sihiku ja luku kahuri küljest ära.

«Kaevu visata!» kamandas ta.

«Laialî minna!» kostis pimedusest kume käsklus.

Blohhin hakkas rühkima Trjohgornaja väravate poole ja sealt Alam-Presnja tänavat mööda Kudrinskaja väljakule, kust Patriarhi tiigid olid päris ligidal.

Vähe maad eemal leegitses kustudes Schmidti mööblivabrik ja suitsesid teiste väiksemate hoonete tuhaasemed. Kõikidel tänavatel liikusid väesalgad. Ilmselt oli kogu Presnja tsaarivägede poolt hõivatud. Blohhinil oli praegu ainult üks asi mõttes — kuidas rutem loomaaia juurde ja sealt Boreiko poole pääseda.

Eespool nägi ta sammumas kulunud musta palituga töölist, püss käes.

«Vaat kus tola!» kirus Blohhin meest oma mõttes. «Soldatid kargavad kallale ja silmapilk läheb mahalaskmisele.»

Samal ajal ilmus nurga tagant nähtavale semjoonovlaste väesalk. Sinelite valgete vööde järgi oli neid kerge ära tunda. Blohhin jooksis töölise juurde, kahmas tal püssi käest ja pigistas läbi hammaste:

«Lase jalga, sa igavene lorup, enne kui sulle lõpp peale tehakse. Ka padrunitaskud võta ära!»

Noormees taipas kohe, et teda tahetakse karistajate käest päästa. Pikemalt aru pidamata kadus ta pimedusse, Blohhin aga sammus püssi ja kahe padrunitaskuga semjoonovlaste poole.

«Seis! Kuhu sa pressid?» hõikasid soldatid talle.

«Väejooksik?» sööstis ohvitser tema juurde.

«Sugugi mitte, teie ausus! Olen portarturlane. Jõudsin täna Kaug-Idast Moskvasse,» vastas Blohhin.

«Aga kust püssi said?» päris ohvitser.

«Tsiviilisiku käest võtsin ära. Nägin, et läheb püssiga tänaval. Mõtlesin, et mis pagana õigusega tsiviilisik kroonupüssiga ringi käib? Võtsin talt relva ära ja siis tulid parajasti teie soldatid, tahtsin just nende juurde minna, et püss ja padrunitaskud ära anda,» seletas Blohhin.

«Aga miks sa tsiviilisikut ennast kinni ei pidanud? Seē oli ju mässaja, saad aru, sa kõlupea!» põrutas ohvitser vihaselt jälaga vastu maad. «Vasta, kus ta on?»

«Jooksis ära, teie ausus! Kadus pimedas käest, pole enam kuskil näha,» vaatas Blohhin ringi.

«Jooksis ära, jooksis ära,» osatas ohvitser teda kurjalt. «Selle eest, et sa mässust osa võtnud töölise minema lasksid, laseme sind ennast maha,» ähvardas ohvitser. «Kuidas sa Presnjale sattusid?»

«Rooduülem porutšik Boreiko saatis mind toidupoolist ostma, aga ma eksisin ära,» luiskas Blohhin. «Lähed sinna — tulistatakse, käänad teise kanti — kah kõmmutatakse. Jooksin jalad alt... Aasta otsa sõdisin Port Arturis, kolm korda haavati mind, sain kaks risti, nüüd tulin komandöri käsku täitma ja... Teie ausus, olge lahked ja vaadake mu pabereid,» ulatas ta ohvitserile dokumendid.

«Vaata, mis tal seal on!» ühmas ohvitser hooletult unterile.

«Anna siia!» Allohvitser viis Blohhini laterna juurde ja hakkas paberit tähthaaval veerima. See protseduur võttis üsna palju aega.

«Kas sa viimaks pole valeriides eraisik?» silmitses allohvitser teda kahtlustavalt.

«Tahad, ma tõmban aluspüksid maha ja näitan kroonu märki?» oli Blohhin valmis.

Allohvitser lõi Blohhini sinelihõlmad lahti ja otsis ta läbi.

«Kas tsiviilisikud sulle midagi ei andnud?»

«Mis pagan mul nendega asja? Ütlesin ju, et eksisin ära. Esimest korda Moskvas,» kinnitas Blohhin.

«Noh, kas said selgusele?» astus ohvitser nende juurde.

«Just nii, teie ausus,» vastas allohvitser. «Paberid on head. Paistab, et tõeline kangelane. Port Arturis verd valanud...»

«Ikkagi maha lasta, et ta ei kolaks ringi seal, kus vaja pole!» lõi ohvitser käega.

«Mille eest siis, teie ausus?» kibrutas tõsiselt ehmunud Blohhin nägu. «Mul on naine, lapsed, sõdisin trooni eest, aga nüüd lastakse mitte millegi eest maha!»

«Oled suurtükiväelane?» küsis ohvitser.

«Just nii, teie ausus, suurtükiväelane, Guangdongi kindluse suurtükiväe bombardöör-laboratorist.»

«Mis amet see niisugune on?» imestas semjoonovlane.

«Laboratooriumis, tähendab, täidame mürske püssirohu või püroksüliiniga,» seletas Blohhin.

«Aina luiskad,» ei uskunud ohvitser ja pöördus unteri poole: «Kutsu keegi härradest suurtükiväeohvitseridest siia. Kohe teeme kindlaks, mis lind see on.»

Tuli suurtükiväe porutšik, ja semjoonovlane avaldas tollele oma kahtlusi Blohhini suhtes. Porutšik vaatas Blohhini dokumendid läbi.

«Kes sul suurtükiväe komandöriks oli?» küsis ta.

Blohhin ütles nime.

«Ja roodukomandöriks?»

«Tema ausus porutšik Boreiko.»

«Kuidas ta välja näeb?»

«Mürakas mees, teist peajagu pikem, teie ausus. Kange viina võtma. Ämbritäie joob ära, aga purju ei jää,» sõnas Blohhin austusega.

Ohvitserid pahvatasid naerma.

«Nii et kangelane, umbes nagu sinagi?» muigas semjoonovlane.

«Õige. Ma tunnen seda Boreikot, käisime koos suurtükiväekoolis. Punaka peaga suur ning tugev mees, kõva kärakavõtja. Jõi kursusel kõik laua alla ega jäänud kunagi purju,» ütles porutšik.

«Just nii!» kinnitas Blohhin takka. «Sai Port Artu-

ris haavata. Käib kahe karguga ja üle klaasi viina enam ei võta. Rist ja viletsus!»

«Kas ta sul näo tihti üles lõi?» päris semjoonovlane.

«Ilmaasjata ei tulnud kallale! Aga asja pärast — seda pole pahaks panna,» vastas Blohhin diplomaatlikult.

«Õige,» noogutas porutšik heakskiitvalt peaga.

«Luiskab ta või ei luiska?» küsis semjoonovlane suurtükiväelaselt.

«Minu arvates ei luiska!» vastas too kindlalt.

Semjoonovlasest ohvitser vaatas Blohhini otsa ja lõi käega:

«Käi kus kurat! Et su haisugi siin enam ei oleks!»

«Tänan alandlikult, teie ausus!» kraaksatas Blohhin täiest kõrist.

Nüüd püüdis Blohhin hoiduda soldatite, eriti aga ohvitseride silma alla sattumast, kuigi ise kandis soldatisinelit.

Blohhin oli nende päevadega Presnjal kõiki soppe ja urkaid tundma õppinud, kuid ainult Presnjal. Seepärast pöördus ta ühe naise poole küsimusega, kuidas pääseb Patriarhi tiikide juurde.

«Kasi oma karistajate juurde, seal juhatatakse sulle kätte su timukatee,» ühmati talle vihaselt vastu.

«Kanäe, kus äraeksinud uteke,» saadeti teda mornide pilkudega. «Malevlase kuul nutab igatsevalt su va timuka järele!»

Paar korda lendasid teadmata kust või kelle kuulid vingudes üle Blohhini pea. Kuid ilmselt lasti tema pihta. Tuli hoiduda majaseinte ja pimedate kohtade varju.

«Jumal tänatud, elus ja terve!» ohkas Olga Semjonovna Blohhinit nähes kergendatult.

Ta sulges ukse ja juhtis Blohhini tuppa.

«Noh, kangelane, tervist!» võttis Boreiko teda rõõmsalt vastu. «Tule, punapäine põrguline, suudleme teineteist! Ma tean kõik, vennas, võid vaikida. Ah, Filja, kui mitte mu jalg, kui endise tervise tagasi saaksin, ma alles näitaksin, mis mees ma olen.»

Uks avanes ja kõrvaltoast astus sisse Klava. Tal oli seljas Nataša villane jakk. Pikad mustad patsid rippusid nagu siud põlvini.

«Tere, Filipp Ivanovitš,» ütles ta. «Mis meie omadest sai? Kus nad on?»

«Minu arust on kõik kõige paremas korras. Vagankovi surnuaia juures nägin Ivan Gerassimovitši ja teisi... Siis läksin neist lahku ja hakkasin siiapoole rühkima.»

«Kas Andreid ei näinud?» küsis Klava tasa.

«Andreid? Ei. Viimast korda nägin teda hommikul barrikaadil, ta käskis veel fugassi maasse panna. Ise aga läks Prohhorovkale. Ütles, et valvepostid vaja maha võtta, ja laskemoon oli ju seal.»

Vaikiti veidi aega. Olja läks Klava juurde ja pani talle villase räti õlgadele.

«Sa heida pikali, Klavake. Ehk jääd magama. Andrei tuleb ja äratab ise sind üles.»

«Ei, kallis, ma parem istun.» Klava tõmbas räti õlgade ümber ja seadis end tugitoolis mugavamini istuma. Tiris jalad kägarasse ning jäi vait.

«Aga meie, vennas, lähme kööki ning võtame pisut kehakinnitust — sõduri kombel. Küllap oled näljane?»

«Pisike kärakas ja kuum kapsasupp kuluks küll ära. Nägin seda isegi unes...»

Boreiko haaras osavasti kargu ja teise käega Blohhinile toetudes komberdas kööki. Ka Olja tuli nende järel kööki toitu lauale panema.

Kui Olja mõne aja pärast tuppa tagasi tuli, oli Klava juba riides. Patsid kukla taha põimitud, peas väike elegantne karusnahast mütsike, kitsas karusnahkse kraega jakk pingul ümber saleda piha, väike muhv käes — noor elegantne daam, kuid pisut kahvatu, kurnatud näoga.

«Ma lähen, Olja. Kell kümme pean olema ühes kohas — niisugune on käsk. Näen seal Ivan Gerassimovitši, võib-olla ka Andreid. Igal juhul saan kõik teada. Hüvasti, kallis. Me näeme veel.»

Möödusid mõned päevad. Boreikod saatsid Blohhinit maale, kuhjates talle kaasa kingitusi laste ja naise jaoks.

«Suur tänu teile, Boriss Dmitrijevitš, ja teile, Olga Semjonovna, kõige eest. Kui presnjalasi näete, ütelge neile tervisi minu poolt.»

«Ära sa, Filja, siis meid unusta. Kui midagi on, teata. Me jääme esialgu Moskvasse, siin on head arstid. Pärastpoole kolime kuhugi, kus on soojem, vististi lõunasse. Zvonarjovide aadress sul igaks juhuks on. Pea sidet nende kaudu. Nad on väärt inimesed, nende peale võib kindel olla... Kirjuta, sõber.»

Blohhin jättis südamlikult hüvasti nagu omastega ja ruttas vaksalisse.

Olja oli köögis, kui kell helises. Ta avas ukse ja nägi naist, kellel oli hall suurrätt ümber ja korv käe otsas.

«Keda te soovite?» küsis ta imestunult.

Naine kohendas rätti, ja Oljale vaatasid vastu tuttavad hallid silmad.

«Issand, Klava! Teid ei tunne äragi...»

Klava pani korvi koridori ja astus kööki, pealisriideid ära võtmata.

«Astusin minutiks sisse. Hüvasti jätma. Teega ära näe vaeva. Pole vaja. Istu parem.» Ta võttis räti ümbert ja pani põlvedele. Olja hammustas valusasti endale huulde, et karjatust maha suruda. Tema ees istus väga kahvatu, väsinud näoga naine, lühikeseks lõigatud mustad juuksed kammiga kinnitatud. Klava hallid silmad vaatasid õrnade kahuste kulmude alt pisut muigavalt.

«Klavake, kallis,» hüüdis Olja. «Mis on juhtunud?»

Klava vaatas aknasse ja vaikis.

«Kaks päeva tagasi lasti maha Andrei ja veel mõned malevlased. Prohhorovkal, ühe maja hoovis... Nad võeti sealsamas kinni, ei jõudnud varjule minna.»

Olja vaikis vapustatuna. Ta vaatas hirmuga Klavat, tema rahulikku, otsekui kivinenud nägu ja abitult rätil lebavaid sõrmi, mis kergelt värisesid.

«Nad võitlesid,» kostis Olja kõrvu vaikne, pisut õõnes hääl. «Väike grupp vapraid, terve rühma sõdatite vastu.» Klava vaikis veidi ja lisas siis, just nagu oleks jõudu kogunud: «Kui nad seina äärde pandi, oli hoovis suur hulk arreteeritud töölisi. Andrei oli hüüdnud: «Hüvasti, seltsimehed, võidelge tööliste ürituse eest, elagu Punane Presnja!» Ja hakanud laulma «Varšavjankat», nad laulnud kõik... kuni lõpuni.»

Klava vaatas Oljat, ta kahvatut, pisaraist üleujutatud nägu ja pööras ruttu silmad ära. Hääl värises, kui ta palus:

«Ära nuta, Olja, palun sind. Mina ei tohi nutta, pean olema kindel ja julge, nagu oli tema. Ja niisugune ma ka olen.»

«Klava, kallis...» Olja langes põlvili, haaras Klava käed ja surus näo ta käte vahele.

«Aga tead, Olja,» Klava hääl mahenes, «ma olen siiski õnnelik... Isegi oma raskes mures. Mul oli Andrei, parim inimene maailmas, mulle elus kõige armsam. Ja minu jaoks ei ole ta surnud, vaid elab edasi siin, südames. Olen kogu aeg temaga, nagu ta tahtis. Minu mälestusse on ta jäänud niisugusena, nagu viimane kord teda nägin. Ta seisis hämaras koridoris jäätunud akna juures ja vaatas mulle järele. Vaatasin tagasi — ta naeratas mulle ja viipas käega, ta valged hambad välgatasid...»

Klava jäi vait, värelev naeratus huultel. Ta tõusis, lõi mantlihõlmad lahti, astus akna juurde, käsi tõusis harjunud liigutusega juuste juurde.

«Ma ei suuda kuidagi harjuda sellega, et mul pole patse.»

«Miks sa siis maha lõikasid, nii toredad patsid olid!»

«Mis on patsid... Milleks mulle need? Nendeta on mugavam, ka konspiratsiooniks on nii parem. Praegu on mul vastutav ülesanne täita. Sõidan Poolasse. Noh, kallis...» Klava astus Olja juurde ja embas teda. «Hüvasti siis, ela hästi ja õnnelikult, suudle minu poolt oma meest. Ta on sul vahva. Arvan, et me veel näeme üksteist. Pärast kõike seda, mis me oleme läbi elanud, peame üksteist veel nägema. Jätan sulle ühe meie seltsimehe aadressi. Igaks juhuks,» lisas ta naeratades. Klava sidus räti silmile, võttis korvi, väljus ja sulges tasakesi ukse.

Olja tuli kööki tagasi, vajus toolile, langetas pea kätele ja puhkes kibedasti nutma.

9. peatükk

1907. aasta udune novembripäev vajus vähehaaval videvikku ja pealinna tänavad muutusid halliks, süngeks ning ebasõbralikuks. Süüdati laternad. Nende tuhm valgus tungis nõrgalt läbi valkjashalli udusombu. Peterburi poole Suure prospekti kõnniteedel ruttasid jalakäijad, kraed üles tõstetud ja mütsid sügavalt pähe vajutatud, kaitstes end vihmavarjudega udutava vihma eest.

Tärisev tramm roomas aeglaselt mööda tänavat, andes sageli kella. Astmelaudadel rippusid kobaras sõitjad, kes polnud vagunisse pääsenud. Nende hulgas seisis pikk kastanpruunide juustega naine, tumesinine mantel seljas ja lihtne sinine kübar peas. Ühe käega hoidis ta kõvasti vaguni käepidemest kinni, teises käes oli pungil täis portfell. Ebamugav asend näis teda vähe häirivat. Vastuoksa, risk näis isegi meeldivat.

Kui tramm peatus, hüppas ta astmelaualt maha ja sammus lähima põiktänava poole. Nurgalaterna all tulid talle vastu kolm keigarlikult riietatud päevavarast. Üks neist vaatas naisele jultunult näkku ja tähendas familiaarselt:

«Päris kena tots!»

Naine mõõtis teda kulmu kortsutades põlastava pilguga pealaest jalatallani ja nähvas:

«Häbematu ja tola!»

Nii ootamatu ning südi vastulöök viis noored naistekütid ilmselt segadusse, naine aga sammus, nagu poleks midagi juhtunud, Väikesele prospektile ja jõudis varsti suure halli mitmekordse maja ette. Keskmisest välisuksest sisse astunud, lippas ta kergel sammul üles kolmandale korrusele, jäi seisma ukse eés, millel oli vaskne nimeplaat «Insener Sergei Vladimirovitš Zvonarjov», ja tõmbas järsult uksekella.

Ukse tagant kostis kohe kiiret jalgade müdinat, lukk plõksatas kaks korda ja eestoast langes valgus trepile. Lävel seisis umbes kaheteistkümneaastane reaalkooli vormiriides poisike.

«Tädi Varja!» hüüdis ta rõõmsalt. «Tädi Varja tuli!»

Tema järel tippas ukse juurde kaheaastane tüdrukuke, sirutas käed ette ja kilkas heledalt:

«Emake, almas emake tuli!»

«Tere, tütreke! Panen kohe teised riided selga, siis suudlen sind, mu kullake,» naeratas noor ema talle hellalt ja ütles poisile: «Vii ta söögituppa, Vasja, kuni ma ennast korda sean.»

Vasja võttis tüdrukul käest kinni.

«Lähme, Nadjake, ma laon sulle kuubikutest torni.» lubas ta, märgates, et pisike on nutmahakkamise äärel.

«Annuška, kuidas lõunaga on?» hõikas perenaine mantlit seljast võttes köögitüdrukule.

Köögist vaatas välja vanapoolne auväärt naine.

«Kohe panen lauale, Varvara Vassiljevna.»

Varvara Vassiljevna Zvonarjova läks vannituppa. Seal pesi ta puhtprofessionaalse harjumusega hoolikalt käsi, tõmbas näo ja kaela märja pesukäsnaga üle, värskendas siis end kölni veega ja pani laheda koduse kapoti selga. Alles pärast seda läks ta söögituppa tütrekese juurde. Tüdrukuke tihkus, tõrjudes kõiki Vasja lubadusi ja meelituskatseid.

«Ära jonni, Nadjake,» ütles Varvara Vassiljevna, võttis tütrekese sülle ja suudles mitu korda. «Pole ilus nii sõnakuulmatu olla.»

Kui tüdruk rahunes, vaatas Zvonarjova poisi otsa.

«Ja kuidas sul, Vasja, täna koolis läks?»

«Aritmeetikas sain viie, vene keeles nelja,» vastas poiss kärmesti.

«Aga saksa keeles?»

Vasja lõi süüdlaslikult silmad maha ja näitas arglikult kaht sõrme.

«Jälle kaks?» ütles Varvara Vassiljevna karmilt. «Sa ei õppinud ära?»

«Õppisin ... teadsin, aga ...» pomises Vasja vaevukuuldavalt, punastas ja ohkas: «Tegusõnad lähevad mul alati segi, tädi Varja, kui mind tahvli juurde kutsutakse.»

«Nüüd hakkan iga päev ise kontrollima, kuidas sa kodus õpid,» teatas Varvara Vassiljevna kindlalt ja vangutas etteheitvalt pead. «Häbi! Ei saa saksa keeles kahtedest lahti, muudkui laiskled.»

«Sakslane kiusab mind,» torises Vasja.

«Mina hakkan ka sind kiusama, ehk on sellest abi, hakkad paremini õppima!»

Esikus kõlises pikalt uksekell.

«See on onu Serjoža!» Vasja hüppas püsti ja tormas ust avama.

Veidi aja pärast astus söögituppa Sergei Vladimirovitš Zvonarjov — pikk, tüsedavõitu, ere puna täidlastel põskedel.

«Tere õhtust, Varjake!» tegi ta naisele kummarduse ja suudles ta kätt.

«Täna hilinesime mõlemad, nii mina kui sina,» osutas Varvara Vassiljevna pilguga seinakellale. «Kliinikus professor demonstreeris haruldast juhtumit: kirurgiline vaheleastumine väikeaju piirkonda.»

«Meie jälle arutasime tehases mõnede uute tööpinkide konstruktsiooni,» ütles Zvonarjov ja muigas. «Kahjuks püsib meil ülearu visalt ikka veel häbiväärne lõmitamine välismaa tehnika ees. Ja välismaalased müüvad meile hingehinna eest säärast rämpsu nagu need tööpingid.»

«Sa muidugi vaidlesid nendega ja tegid neile selgeks?»

«Vaidlesin,» tunnistas Zvonarjov ja muigas jälle. «Kahjuks tulemusteta... Nagu öeldakse, piitsaga sa kirvesilma pooleks ei löö.»

«Niikuinii sa ei jää sellega rahule, ma tean,» tähendas Varvara Vassiljevna.

«Muidugi mitte!» naeratas Sergei Vladimirovitš.

Lõunalauas istuti vaikselt — nii oli see Zvonarjovide juures kombeks. Nadja oma kõrgel toolil ema kõrval, Sergei Vladimirovitš ja Vasja nende vastas. Kõigil olid kõhud hästi tühjad. Isegi Nadjake ei jonninud seekord. Pärast teist rooga kaebas Varvara Vassiljevna mehele, et Vasja jõuab saksa keeles halvasti edasi.

«See ei kõlba kuhugi,» ütles Sergei Vladimirovitš poisile pahaselt. «Sa tahad ju inseneriks saada, aga meil, inseneridel, on hädasti vaja osata võõrkeeli. Tuleb võtta mõni sakslanna koduõpetajaks...»

«Niisugune, kes oleks hästi karm,» lisas Varvara Vassiljevna.

Vasja põrnitses altkulmu tusaselt toanurka ja vihkas

oma südames veel rohkem saksa keelt, mis tõi talle nii palju pahandusi koolis ja kodus.

Pärast lõunat läks Sergei Vladimirovitš magamistuppa puhkama. Ta heitis diivanile, Varvara Vassiljevna aga seadis end sügavasse tugitooli, raamat käes. Paar lehekülge läbi lugenud, tundis ta, kuidas unerammestus kipub võimust võtma. Ta vaatas mehe poole. Mees lamas diivanil, käed pea all, ja vaatas mõtlikult lakke.

«Ma arvasin, et sa suigatad,» ütles Varvara Vassiljevna.

«Ei... igasuguseid mõtteid keerleb peas,» kostis Sergei Vladimirovitš ja keeras end küljeli, näoga naise poole. «Hiljutine... Port Artur... püsib silma ees. Räägitakse, et neil päevil algab kohtuprotsess Stösseli ja ta kamba üle.»

Varvara Vassiljevna elavnes otsekohe.

«Viimaks ometi,» pahvatas ta kergendustundega. «Mõelda ainult: poolteist aastat toimetavad juurdlust! Nähtavasti on meie generaliteet otsustanud teha kõik, et seda asja ära summutada.»

Sergei Vladimirovitš raputas pead.

«Seda «skandaali suursuguses perekonnas» ei lähe kellelgi korda summutada. Nii meie kui ka välismaa ajalehed on Stösseli ammugi põhjalikult paljastanud. Prantsusmaa, meie liitlane, süüdistab teda avalikult Venemaa kindluse mahamüümises. Prantsuse ajalehtedes tuuakse ära isegi summa, mis Stössel jaapanlaste käest sai — mitu miljonit rubla kullas.»

«Milline alatus — oma kindlus maha müüa!» hüüdis Varvara Vassiljevna vihaga. «Kas saab andeks anda säärasele lurjusele?»

«Elame — näeme,» ohkas Sergei Vladimirovitš.

«Sind vist kutsutakse uuesti tunnistajaks?»

«Võimalik.»

«Ja mis sa seal räägid?»

«Seda, mida räägib iga venelane, kellele kodumaa on kõige kallim, — õigust,» vastas Sergei Vladimirovitš ja lisas pärast vähest vaikimist veendunult: «Arvan, et kõik portarturlased räägivad sedasama... Vististi tuleb neid Piiterisse protsessile üsna palju.»

«Isa vist kutsutakse kindlasti ka siia, kuigi tema aas-

tais on üsna vaevaline Vladivostokist Piiterisse tulla,» tähendas Varvara Vassiljevna.

«Küllap näeme ehk paljusidki,» lausus Sergei Vladimirovitš unistavalt. «Olen kindel, et Boreiko ja Olja tingimata sõidavad siia. On oodata ka Stahhi Ljoljaga... Siis oleme kõik jälle koos... Kutsume Blohhini ka.»

«Kas siis Blohhinit kohtusse ei kutsuta?» küsis Varvara Vassiljevna.

«Vaevalt küll,» ütles Zvonarjov. «Tunnistajateks on eranditult ohvitserid. On kutsutud ainult paar-kolm allohvitseri — Stösseli sabarakud. Sa ei tea, kuidas Filipp Ivanovitš Stösselit vihkab.»

«Ah jaa, muide,» tuli Varvara Vassiljevnale äkki meelde. «Šuura Blohhina helistas mulle neil päevil. Filipp Ivanovitšil oli tehase administratsiooniga midagi juhtunud. Teda tahetakse vallandada, aga Šuura ootab kolmandat last. Peab neid kuidagi aitama...»

«Aidata on muidugi vaja,» nõustus Zvonarjov, «kuid seda tuleb teha ettevaatlikult... Filippi on poliitika pärast juba kaks korda arreteeritud. Hea, et tal läks korda terve nahaga pääseda.»

«Filipp Ivanovitš käitub perekonna suhtes pahandavalt,» lausus Varvara Vassiljevna rahulolematusega. «Parem, kui ta poleks naist maalt ära toonud ja ise oleks ka sinna pidama jäänud. Naine ja lapsed toita, aga tema kipub astla vastu üles lööma, ajab õigust taga, kuni on vangikongis. Sa ehk katsuksid teda manitseda.»

«Ei, seda ma ei tee!» keeldus Sergei Vladimirovitš kategooriliselt. «Filipp Ivanovitš on aus ja otsekohene inimene, niisugused nagu tema on valmis õiguse eest kõike ohverdama. Tehastes toimub niisuguseid asju, et isegi inglid tõstaksid mässu.» Zvonarjov lamas veidi aega vaikides, mõtles millegi üle järele ja ütles siis naisele otsustavalt: «Sina, Varjake, teata Šuurale, et Filipp tuleks minu poole. Mitte tehasesse, vaid siia meie korterisse. Ajame juttu ja arutame läbi, kuhu ja kuidas oleks parem teda tööle sokutada.»

«Vaata, et sa tema pärast endale pahandusi kaela ei tõmba,» hoiatas Varvara Vassiljevna.

Zvonarjov vidutas kavalalt silmi:

«Pea, pea, kas sina, Varjake, oled mul tõesti araks läinud?»

Varvara Vassiljevna süttis:

«Mina? Eluilmas mitte.»

«Noh, siis abistame koos Filipp Ivanovitši,» ütles Zvonarjov lõbusalt ja haigutas valjusti. «Kisub nagu unele... Peab pisut suigatama.»

Varvara Vassiljevna väljus magamistoast. Lapsehoidja, vana naine, pani juba Nadjakest magama. Vasja õppis usinasti oma toas: tuupis saksa keele tegusõnu pähe.

«Vaata sa, ma ise kontrollin kõike,» tuletas Varvara Vassiljevna meelde.

Vasja ohkas raskesti ja pomises:

«Graben, grub, gegraben... Ich grabe, du grabst...»

«Õige, hästi,» noogutas karm tädi peaga.

Vasja nuusatas.

«Nüüd on õige, aga kui tahvli juurde lähen, ajan kõik segi.»

Tema näole ilmus seesugune märtriilme, et Varvara Vassiljevna ei suutnud naeratust tagasi hoida ja lausus virgutavalt:

«Ära meelt heida, kõik läheb hästi.»

10. peatükk

Ükskord veidi enne õhtusööki tuli Šuura Blohhina Zvonarjovide poole. Ta oli niisama pikk nagu Varjagi, kuid õlgadest laiem. Oma kehvade riietega — kulunud mantel, vana pleekinud pearätt ja katkised vildid — nägi Šuura välja palju vanem kui kahekümne kahe aastane.

Varja võttis külalise südamlikult vastu, kaisutas ja suudles teda.

«Tulin vähekeseks. Tuppa ma ei tule,» ütles Šuura kohmetult, kuid Varja sundis teda palitut ja rätti maha võtma ning juhtis ta söögituppa. Šuura astus raskelt taarudes.

«Sa oled jälle sedamoodi,» tähendas Varja.

Šuura põsed kattusid tiheda punaga.

«Ärge parem rääkige,» lausus ta häbenedes. «Kuu aja pärast ootan last... Kolmandat.»

«Sul läheb raskeks kolmega.»

«Pole viga, küll saan hakkama,» ohkas Šuura. «Kaks vanemat jätsime maale ema juurde. Tal on seal oma tare ja linnud... Saab isa pensioni kümme rubla kuus. Kahju, et Filja ei harjunud maaeluga, teda tõmbas aina linna. Sellepärast kolisimegi siia.»

«Kuidas Filipp vanema pojaga läbi saab?» tundis Varja huvi.

Oma ettevaatamatu küsimusega kiskus ta lahti Šuura vana südamehaava, mis talle oli jäänud esimesest äpardunud armastusromaanist.

«Filja armastab teda,» ütles Šuura tasa ja lisas veel tasemini: «Ja ei heida teda kunagi mulle ette.»

«Sinu Filipp Ivanovitš on haruldane mees!» hüüdis Varja siira vaimustusega. «Kui ta veel ei jooks ka, siis...»

«Aga ta ei joo peaaegu üldse enam,» ütles Šuura vahele. Ringi vaadates lisas ta usalduslikult: «Ta käib ju mul sotsiaaldemokraatidega läbi... Ammu juba. On valmis töörahva eest elu andma. Teate, kuigi meil teinekord on päris raske... oleme näljas ja istume külmas, aga ma pean Filjast sellepärast lugu... Hindan teda ja armastan...»

«Kuidas ta siis viinast jagu sai?» küsis Varja imestunult.

«Ma ju ütlesin, et nemad, need sotsiaaldemokraadid, tegid ta terveks,» seletas Šuura. «Ütlesid talle: «Sa oled kõigiti meile sobiv mees, aga üks viga on sul — armastad purjutada. Joodikute vastu pole meil vähimatki usaldust. Need on viina eest valmis oma lihast isa ära müüma...» Pärast seda, kas usute, mu Filja justkui sündis ümber — ei joo enam. Näen mõnikord ta silmist, et tal on kange isu viina järele. Ütlen, et lippan toon pooletoobilise, tema aga saab koguni vihaseks. «Ära vii mu hinge kiusatusse,» ütleb ta. «Kui ütlesin lõpp, siis olgu lõpp!»»

Varja pani külalise söögitoas diivanile istuma ja jooksis ise kööki ütlema, et õhtusöök lauale pandaks; tuli siis tagasi Šuura juurde, istus ta kõrvale ja ütles:

«Sööme kohe koos õhtust.»

«Kus nüüd mina sedamoodi lauda istun,» punnis Šuura vastu. «Astusin ainult korraks sisse... räbalad seljas.»

«Katsu sa mul vastu ajada,» sõnas Varja meelega karmilt. Šuura naeratas ja muutus sellest kohe nooremaks ega julgenud enam vastu seista.

«Mis põrandaalused inseneride kohta räägivad?» küsis Varja.

«Mitmeti,» vastas Šuura puigeldes.

«Aga ikkagi?»

«Räägivad, et insenerid aitavad tehaseomanikel töölisi ninapidi vedada...»

«Kaugeltki mitte kõik,» vaidles Varja vastu. «Õigemini, ainult mõned,» täpsustas ta, «lihtsalt ebaausad inimesed.»

«Oi, Varvara Vassiljevna, te eksite,» sõnas Šuura veendunult. «Ma olen streike näinud ja tean, et peaaegu kõik insenerid koos meistritega olid süle ja seljaga peremeeste eest väljas.»

«Minu Serjoža ei ole niisugune,» teatas Varja kindlalt.

«Paljuke siis niisuguseid on nagu Sergei Vladimirovitš?» tähendas Šuura. «Üks või teine ju leidub.»

Laud oli juba kaetud. Varja saatis Vasja Sergei Vladimirovitši lauda kutsuma.

«Homme tulen koos sinuga sünnitusabi kliinikusse,» ütles Varja Šuurale. «Püüan sulle seal voodikoha saada.»

«Olgu ikka, Varvara Vassiljevna,» jahmus Šuura. «Ma juba leppisin kokku ühe ämmaemandaga, see elab meie lähedal.»

«Säärastest ämmaemandatest saavad tuhanded naised otsa,» ütles Varja. «Mustus, asjatundmatus...»

«Kas kliinikus tuleb palju maksta?»

«Püüan sind maksuta sisse saada,» lubas Varja.

Sel hetkel astus söögituppa Sergei Vladimirovitš, korralik ning värske nagu alati.

«Tervist, Šuurake!» surus ta hämmeldunud külalisel südamlikult kätt. «Kuidas käsi käib?»

«Räbalasti, Sergei Vladimirovitš,» vastas Šuura. «Filipp Ivanovitšile anti laupäeval lõpparve... Jälle tuleb meil kitsik kätte.»

«Kus ta viimasel ajal töötas?»

«Uues Lessneris... Tahab proovida Parviaineni juurde tööle saada.»

Sergei Vladimirovitš jalutas millegi üle mõeldes toas korra edasi-tagasi ja jäi Šuura ette seisma.

«Filipp Ivanovitš võib minu juurde sõjatehasesse tööle tulla,» ütles ta. «See on riigi ettevõte, tööliste olukord on meie juures kindlam kui teistes tehastes. Ütelge Filipp Ivanovitšile, et ta laupäeva õhtul minu poole tuleks.»

«Suur tänu teile, Sergei Vladimirovitš, et te meie eest hoolitsete,» lausus Šuura liigutatult.

Lauas jutustas Varja mehele sellest, et Blohhin on joomise maha jätnud.

«No see on juba päris hea!» hüüdis Zvonarjov.

«Hea, kuid ka halb,» naeratas Šuura. «Kui Filja joomise pärast politseis käis, ei pööranud keegi talle tähelepanu. Tööline ja joodik nagu teisedki. Nüüd aga, kui ta joomise maha jättis, hakati tal kohe silma peal hoidma. Meie kõrval elab politsei rajooniülem. Oli mu mehega päris sõber kohe, koos võtsid napsi, nüüd aga ütles Filjale: „sa oled mul kahtluse all poliitika pärast. Parem joo ja ära oma nina mässunõusse topi.»

«Kaval kurivaim see rajooniülem,» muigas Sergei Vladimirovitš. «Muudkui joo, uputa mure viinaklaasi... Kasu tsaaril ja monopolil. Aga viinast muutub su mure veel kibedamaks. Mul on hea meel, Šuura, et Filipp Ivanovitš on sellest aru saanud.»

Pärast õhtusööki tahtis Šuura hüvasti jätta, kuid teda ei lastud minema.

«Poljustrovini pole lühike maa minna. Ma ei lase, ja jutul lõpp,» teatas Varja kategooriliselt.

«Kuidas siis Filipp Ivanovitš seal üksi on?» vaatas Šuura murelikult talle otsa. «Hakkab taga otsima, hulgub kogu öö ringi.»

«Mitte midagi ei juhtu su Filjaga,» ütles Varja. «Ööbid meil. Sinu seisukorras ei tohi öösiti väljas liikuda.»

Kõrvaltoas helises telefon. Vasja jooksis sinna ja hüüdis kohe:

«Onu Serjoža, tädi Varja, ruttu siia! See on onu Boreiko ja veel keegi... Rutem, noh!»

Varja jooksis telefoni juurde. Ajas rutates tooli ümber ja haaras Vasja käest telefonitoru.

«Sina, Karuke? Mis, mis?» karjus ta torusse. «Oljake? Ja Ljolja ka seal? Suudlen, suudlen teid kõiki!» sädistas ta rõõmsalt. «Üllatusena, tähendab? Vaadake te mul; ootame teid pühapäeval tingimata lõunale. Katsuge te hilineda. Kohe, kohe kutsun! Serjoža!» pöördus Varja mehe poole. «Sind kutsutakse telefoni juurde. Seal on kõik — Boreiko, Olja, Stahh, Ljolja...»

Zvonarjov oli samuti erutatud sõprade saabumisest, kuid kõneles nendega palju talitsetumalt, küsis tervise ja enesetunde järele ja andis neile naljatoonil käsu pühapäeval tema juurde ülevaatusele ilmuda.

Varja ei lasknud teda pikemalt rääkida, kahmas uuesti ta käest telefonitoru ja sada sõna minutis sädistades lõbises hulk aega oma sõbrannadega viimastest pealinna uudistest, toiduainete hindadest ja kodustest asjadest.

Hilisõhtul, kell üksteistkümmend, tuli Varja isalt kindral Belõilt Vladivostokist telegramm. Ta teatas, et saabub varsti Peterburi.

«Miks ta on otsustanud peatuda võõrastemajas, mitte meie juures?» küsis Zvonarjov solvunult.

«Sa ju tead mu isa, ta ei armasta oma isikuga kellelegi tüli teha, isegi mitte kõige lähematele inimestele,» tuletas Varja talle meelde.

«Lähme talle vaksalisse vastu, eks siis näe,» otsustas Zvonarjov ja pöördus ootamatult Šuura poole: «Ja teie, Šuurake, tulete pühapäeval koos Filipp Ivanovitšiga tingimata meie poole. Sõbrad tulevad kokku, meenutame endisi aegu.»

«Ei, mina nüüd küll ei tule,» keeldus Šuura. «Mul on piinlik... niisuguses seisukorras... Aga Filjale ma ütlen.»

«Jah, jah, ütelge talle, et mina, Boreiko, Stahh Endžejevski — me kõik soovime teda näha. Ja ka teid ootame koos temaga!» käis Zvonarjov peale.

Šuura ööbis Zvonarjovide pool ja käis järgmisel päeval koos Varjaga sünnitusabi kliinikus. Varjal läks korda talle kui Port Arturi kaitsja naisele saada sünnitusosakonnas maksuta koht.

11. peatükk

Zvonarjovide kodus käis laupäeva hommikust peale kibekiire askeldamine. Köögitüdrukule kutsuti abiks veel üks naine, siis tõmmati toiduvalmistamise keerisesse ka Nadja hoidja, ja kõik nad segasid Varja juhtimisel usinasti tainast, tagusid suhkrut peeneks, kloppisid mune vahule ja valmistasid täidist pirukate jaoks.

Koolist koju tulnud Vasja rakendati poisi rõõmuks samuti kokakunsti teenistusse. Munakollaseid hõõrudes küttis Vasja aina juhust, et magusat suhu pista. Väike Nadjake tatserdas ka köögis ringi, kuni viimaks toppis käed taina sisse. Siis limpsis ta soolatoosi, pidades soola suhkruks. Nuttev tüdruk saadeti köögist minema Vasja järelevalve alla.

Laupäeva pühul tuli Zvonarjov varem koju. Kodus ootasid teda samuti majapidamistööd, kuid saabus Blohhin ja päästis peremehe askeldustest köögis: ei sobi ju niisuguste asjadega tegelda, kui külaline on majas.

Laiaõlgne rässakas Blohhin paistis erariides veel laiem ja rässakam. Sügaval aukus silmad ta rõugearmidest küntud näos vaatasid karmilt ja läbitungivalt, valmis iga hetk süttima vihast või ärritusest.

Blohhin teretas Varjat, tänas teda Šuurale osutatud hoolitsuse eest ja astus siis Zvonarjovi kabinetti.

«Noh, Filipp Ivanovitš, pane suitsu ja jutusta, kuidas käbarad käivad,» ütles Zvonarjov, juhtis Blohhini tugitooli akna all ja istus ise ta kõrvale.

«Mis seal jutustada, Sergei Vladimirovitš» lausus Blohhin plotskit keerates tusaselt. «Teate isegi. Jälle lüüakse palgad alla, jälle seatakse sisse trahvid, nii kui midagi on — vallandatakse... Eriti tõrksate tööliste kohta on tehtud mustad nimekirjad. Ühesõnaga, omanikud ja nende käsilased pressivad meist viimase välja. Ning siis veel need sandarmid ja nuhid igal pool ringi nuuskimas.»

«Šuura rääkis, et sind on Uue Lessneri juurest lahti lastud. Mispärast siis?» päris Zvonarjov.

«Läksin meistriga raksu,» vastas Blohhin mornilt ja näppis närviliselt parempoolset vurruotsa. «Igavene nöörija, sokutas töölistele trahve kraesse, teenis pere-

meeste ees kannuseid. Teadagi — meister! Trahvis mind kättemaksuks, kihutas väravast välja. Sain nädala töötasu rubla kakskümmend viis kopikat. Ela siis, kuidas tahad.»

«Sa oled vist rauatreial?»

«Treial ja lukksepp ja freesija. Olen vist kõikidel tööpinkidel töötanud.»

«Aga kuidas poliitikaga on?»

«See patt on küll mu hingel.» tunnistas Blohhin naljatades, kuid muutus kohe jälle tusaseks. «Meie, töölised, ei saa ilma poliitikata, Sergei Vladimirovitš...»

«Aga missugune aeg praegu on! Riskantne,» tuletas Zvonarjov meelde.

«Tõsi küll, riskantne,» nõustus Blohhin. «Kuid kaklust ilma riskita pole olemas. Nii et üks kahest: kas kakle, või kui araks lööd, siis käpad püsti, et tehaseomanik sinust viimase välja võtaks. Kas pole nii?»

«Ma ei lasku poliitikasse,» vastas Zvonarjov põiklevalt. «Kuid töö suhtes võin aidata. Tule esmaspäeval minu juurde tehasesse. Paneme sind mehaanikatsehhi. Tööd meil praegu jätkub — parandame sõjas vigastatud suurtükke, püsse ja igasugust muud varustust. Oma kümme rubla võib nädalas teenida.»

«Kas teie tehas käib sõjaväe alla?»

«Sõjatehas, muidugi on ka ülemusteks sõjaväelased.»

«Kardan, et ma äkki ei jõua end pidada,» lõi Blohhin kahtlema. «Ma ei armasta ohvitsere, vana vimm rindest saadik sees.»

«Aga Boreiko?» vidutas Zvonarjov kavalalt silmi.

«Temast ma ei räägi,» sõnas Blohhin kindlalt. «Pagunid ja munder on tal küll ohvitseri omad, aga süda hoiab soldatite poole. Šuura rääkis, et ta olevat siin, Piiteris. Vist kutsuti ka Stösseli protsessile.»

«Tule homme meile, saad siin oma sõbraga kokku,» ütles Zvonarjov.

«Tulen,» kinnitas Blohhin peanoogutusega. «Ilmtingimata tahaks Boreikot näha: kas on ikka seesama Karu nagu Port Arturis või on murdunud?»

Vasja astus sisse ja kutsus teed jooma.

Varja töötas oma abilistega köögis kaugelt üle kesköö, kuni kõik ettevalmistused külaliste vastuvõ-

tuks tehtud said. Alles siis kustus korteris valgus ja jäi vaikseks.

Külalised ei tulnud täpselt määratud kellaajaks, Varja hakkas juba närvitsema. Ta saatis Vasja ühtejärge tänavale vaatama, kas nad ei tule juba. Noor perenaine oma helesinise sametkleidiga, kullakarva juuste toreda soenguga ja õrna punaga põskedel nägi täna eriti hurmav välja.

Viimaks ometi kostis esikust kauaoodatud uksekella helin. Varja tormas nagu linnutiivul läbi esiku ukse juurde ja seal algas rõõmus sagin — kallistused, suudlused, tervitushüüded.

«Tervist, tervist, Serjoža,» kõmistas Boreiko bassihäälega ning surus ja raputas kõvasti Zvonarjovi kätt. «Sina, sõber, oled rasva läinud, soliidseks muutunud, aastaid üle neljakümne turjal.»

Sõbrad embasid ja suudlesid teineteist.

«Ära räägi, Borja! Serjoža näeb suurepärane välja. Sa pole lihtsalt harjunud teda erariides nägema,» tuli Olga Boreiko Zvonarjovile appi.

Stahh Endžejevski paistis haruldaselt värske ja noor. Ta silmis süttisid endiselt kelmikalt lustlikud sädemed. Olga Semjonovna Boreiko oli elav ning liikuv nagu varemgi. Jelena Fjodorovna Endžejevskaja aga oli roidunud ja mõnevõrra loiu olemisega.

Eestoast läksid kõik elavalt vesteldes võõrastetuppa. Siin on valgem ja arvukad armid Boreiko näos ning kaelal tulid selgemini nähtavale. Vasak näopool tõmbles tal närviliselt, näis, nagu pilgutaks ta kavalalt kellelegi silma. Boreiko püüdis hoida end sirgelt ja traksis, kuid lonkas vahetevahel pisut vasakut jalga.

«Jalg? Teeb haiget?» päris Varja osavõtlikult, märgates, kuidas Boreiko nägu krimpsutas, kui samm veidi vääratas.

«Pisut jah,» tunnistas staabikapten. «Väikesi killukesi kipub muudkui välja tulema. Siis peab jälle pikali heitma ja eskulaabid kutsuma.»

«Ma lasen Borissil siin arstidega nõu pidada,» ütles Olga Semjonovna. «Ta ei talu mul orgaaniliselt arste. Mõnikord katkeb kannatus, enne kui jõuad talle selgeks teha, et ta peab arsti juurde minema.»

«Aga kuidas sina ennast tunned, Stahh?» pöördus Zvonarjov Endžejevski poole.

«Pean tunnistama, et mu haavad ei tule mulle enam meeldegi,» lõi Endžejevski käega. «Neid võib veel ainult mu teenistuskirjast välja lugeda; ka arme pole enam järel. Aga sinu jalg, Serjoža?»

«Palun, imetle!» Zvonarjov tegi kerge hüppe ja põristas jalgadega tantsusammu. «Võin isegi kükktantsu lasta.»

«Oo, sul on pagana hästi läinud!» imestas Boreiko. «Kui mul ka nii oleks!»

Uksekell esikus teatas uue külalise tulekust.

«See on kindlasti Blohhin!» hüüdis Varja ja kadus esikusse. Mõne minuti pärast kostis sealt Blohhini kähe hääl:

«Lubate sisse astuda?»

Habe oli Blohhinil hoolikalt aetud, juuksed pumatiga võitud, vurrud krussi keeratud.

«Filja, mu südamesõber!» ruttas Boreiko talle vastu ja surus ta oma vägevate käte vahele.

Blohhin oli sellest kohtumisest nii liigutatud, et võttis taskuräti ja pühkis ära silmi tulnud pisarad. Ka Boreiko oli südamepõhjani erutatud.

«Näh, pisarad kiskus välja see suur rõõm,» sõnas Blohhin häbelikult ja ta inetu nägu lõi särama imeliselt mahedast ning heasüdamlikust naerust.

Söödi maitsvaid roogasid ja võeti napsi, nii et aeg lendas ruttu. Naiste näod õhetasid, mehed seadsid endid tugitoolidesse vabamalt istuma; Boreiko tegi vormikuue kraenööbid lahti, Zvonarjov hakkas suitsetama.

«Ei noh, te mõtelge ometi, mu sõbrad,» kõmistas Boreiko. «Mis meie silmad veel näevad! Kui mulle oleks seda öeldud tollal Port Arturis, oleksin vastu lõugu andnud, et keda sa tahad lolliks teha — miski hinna eest poleks uskunud. Kohus Stösseli üle! Vaat see on vahva!» Boreiko pahvatas nii kõrvulukustavalt naerma, et pokaalid laual klirisesid. «Ma kujutan ette Stösseli maadamit, meie endist Port Arturi kõige kõrgemat valitsejannat, kui talle tollal oleks öeldud... Mis temaga siis küll oleks juhtunud!»

«Nii et sul on selle üle hea meel?» küsis Endžejevski.

«Muidugi hea meel. Mõistame Stösseli süüdi, paneme talle silmuse kaela. Mina kukun esimesena teda materdama, teen ta maatasa... Joome, sõbrad, et Stösseli tee viiks võllapuusse.»

«Ka mulle näib, et see on harukordne asi.» Zvonarjov pühkis salvrätiga huuli ja pöördus Endžejevski poole. «Tsaarivalitsus mõistab kohut tsaarikindrali üle. Esmakordselt Venemaa ajaloos. Imede ime!»

«Aga mulle näib, et te kõik olete alles naiivsed, lühikese aruga poisikesed,» ütles Olga Semjonovna meeste juurde tulles. «Mõelge ometi, mis ime: kohus Stösseli üle! Kõigepealt kuluks sinna süüaluste pinki tema kõrvale panna veel mitmed teised Port Arturi kindralid ja Peterburi ministrid...»

«Isakese-tsaari endaga eesotsas,» poetas Blohhin omalt poolt vahele.

«Just nimelt, Filipp Ivanovitš, teil on õigus. Teiseks, kohtumõistmise õigus tuleks anda soldatitele, rahvale. See oleks hoopis teine asi. Muidu on see kometimäng, muud midagi.»

«Täpselt minu arvamine,» kiitis Endžejevski takka. «See on mehejutt. Kavalad, kurjadvaimud, tahavad endid Stösseli abil lahti mängida. Et näete, meil pole sellega asja. Seda kõike tegi tema...»

«Meil pole sellega pistmist, me ei tea midagi,» pistis Blohhin taas tigeda muigega vahele.

«Nõnda tuleb välja. Ja tulemus? Kõigile antakse armu ja riputatakse veel ordenid rinda reetmise eest.»

«Braavo, Stahh! Surun su ausat kätt.» astus Varja meeste juurde. «Sergeile ma juba rääkisin, et see kõik on kaval mäng, väga peenelt läbi mõeldud.»

«Pole viga. Auku nõelu kinni kuidas tahes — nii did jäävad ikka näha. Ja siin veel valged traagelniidid. Küllap saame jagu,» ütles Blohhin kaine, rahuliku häälega.

«Sõbrad, heitke armu!» palus Boreiko. «Mis te nii ägedalt minu ja Sergei kallale kargasite! Teil on muidugi õigus, eriti mu armsal ning targal abikaasal. Ma võitlen ainult selle eest, et Stösselile vatti anda, põrutan talle kahurväelikult, otsetabamusega. Eks ole,

Filja? Mis sa vaikid, arvad, et Boreiko on purjus? Ei, vennas, kohtus ma neile alles näitan, küll näed...»

«Muidugi, Boriss, minu arvates on meie kohus Stösselit paljastada,» toetas teda Zvonarjov.

«No võtke siis kätte ja paljastage, kangelased,» muigas Varja. «Vaatame, mis sellest välja tuleb.»

«Tuleb välja väga lihtne kombinatsioon,» lisas Olja naeratades rahulikult. «Stössel jääb oma võimu juurde, teid vägimehi-paljastajaid, aga kihutatakse krattipidi teenistusest minema.»

«Nii et teie arvates ei tohi ka paljastada?» küsis Zvonarjov murelikult. «Aga mis siis teha?»

«Tappa on vaja neile anda,» ütles Blohhin tooli eemale tõugates ja püsti tõustes. «Nagu viiendal aastal Presnjal sai antud. Suurtükkidest, kahurväelikult. Ses asjas on teil õigus, Boriss Dmitrijevitš.»

Jutt kaldus märkamatult teisele teemale. Kõiki erutas olukord tehastes, repressioonid vabameelsete vastu, arreteerimised...

«Elame üle raskeid aegu,» avaldas Zvonarjov oma mõtisklusi. «Üheksasaja viies aasta kohutas valitsuse surmani ära. Ja kukkusidki siis külvama surma vasakule ja paremale. Kui palju inimesi on otsa saanud, maamuld on verest pakil... Aga mis ülestõus rahvale andis? Mitte midagi. Ainult halvemaks läks. Seepärast on minu arvamine, et praegu pole vaja mingit poliitilist võitlust. Tööliste majandusliku olukorra parandamine — see on teine asi.»

«Ei-noh, te kuulake, head inimesed, mis jama ta ajab,» lõi Boreiko äkki sekka. «Sind, Sergei, olen ma alati liberaaliks pidanud, kuid nüüd lõid sa kõigil mu ootustel jalad alt. Ta pooldab majanduslikku võitlust! Tuleb nii välja, et pargi kere täis, aga pea pane laudile? Las lamab seal, kuna tema järele pole vajadust.»

«Miks sa nii liialdad?»

«Ma ei liialda, vaid räägin õigust. Mis siis niiviisi välja tuleb: soldat ärgu mõelgu, vaid täitku ainult ülemuse käsku. Selles ei hakkaks vist Stösselgi sulle vastu vaidlema.»

Blohhin kuulas teraselt seda ägedat vaidlust. Lihased tema põskede kollaka, sügavatest kortsudest küntud

naha all liikusid. Nähtavasti maksis tal suurt vaeva end tagasi hoida.

Ka Varja kuulas tähelepanelikult. Ta põsed õhetasid, silmad pildusid sädemeid. Ei, ta ei suutnud istuda ja rahulikult kuulata, aitas talle sellest. Järsult kargas ta püsti, lükkas pika kleidisaba jalaga eemale ja astus Zvonarjovile päris ligi.

«Piinlik kuulata, mis sa räägid... ja ise nimetad ennast veel vene intelligendiks, rahva teenriks! Mis rahva teener sa oled? Häbi! Sa pead õigeks, et rahvas ei võitleks oma vabaduse eest. Aga kes siis selle eest võitleb? Sa ehk arvad, et üheksandat jaanuari võib-olla polnudki? Tsaar võib-olla ei lasknud lapsi ja rauku maha? Võib-olla sa arvad, et see verine tsaar annab rahvale vabaduse? Oota sa seda...»

Varja hingas raskelt, ta õhetavad põsed kahvatasid, ta ründas Zvonarjovi nagu kindlust, valmistudes seda purustama.

«Mis sa minu peale karjud, Varvara?» tõrjus Zvonarjov end häirida laskmata. «Kisamine pole veel tõestus. Ma ei ole romantik, vaid kaine inimene. Olen harjunud arvestama ainult tulemusi. Minu arvates ei toonud viienda aasta revolutsioon rahvale käegakatsutavaid paremusi. Tööliste elu läks veel halvemaks, seepärast...»

Kuid Varjat polnud nii kerge sundida võidust loobuma. Ta pööras demonstratiivselt Zvonarjovile selja, ei lasknud tal lõpetada, vaid jätkas endise ägedusega:

«Ei, teda ei või kuulata, muidu tõuseb niisugune viha, et mine või kätega kallale... Mul on üks tuttav, mu õemees doktor Krasnuškin. Tähelepanuväärne mees, tark ja andekas arst. Tema nimetab sääraseid jutte lihtsalt «menševistlikuks keerutamiseks». Mis on menševikud ja bolševikud, seda ma täpselt veel ei tea, aga jumala eest, Sergei,» Varja pöördus Zvonarjovi poole, «ma uurin järele, ja siis...»

«Kadunud, kadunud olen ma, Varjake,» ütles Zvonarjov heasüdamlikult naeratades ja võttis hellalt naise käest kinni. «Olin juba siis kadunud mees, kui sinuga abiellusin. Annan alla ja palun armu!» Zvonarjov suudles naise kätt.

«No näete, alati on see nii,» lausus Varja kustudes. «Ta ei taha minuga tõsiselt kõnelda.»

«Halvasti teeb,» pistis Blohhin oma nurgast vahele. «Varvara Vassiljevna räägib õigust.»

«Mu head sõbrad,» ütles Stahh ja võttis Zvonarjovil õlgade ümbert kinni. «Nii mitme aasta tagant saime kokku, ei maksa siis nüüd tülli minna. Joome parem ja meenutame endisi aegu, kõike, mis me oleme läbi elanud. Sõna on Borjal.»

«Heameelega,» tõusis Boreiko püsti, nägu laial naerul. Ta valas kõigile pokaalidesse selget merevaikkollast veini, vaikis veidi aega ja ütles siis:

«Kallid sõbrad ja lahingukaaslased! Kolm aastat tagasi neilsamadel novembripäevadel tõrjusime Port Arturis jaapanlaste metsikuid rünnakuid Kõrgmäele. Serjoža lamas juba hospidalis, Varja istus kogu aeg tema juures. Meid kõiki ähvardas iga hetk surm. Saatus tahtis, et me jooksime põhjani reetliku kapituleerumise ning Jaapani vangipõlve häbi kibeda karika. Selle kõik me kannatasime välja, elasime üle ja täna oleme jälle siin koos. Panen ette tõsta klaasid kõigepealt langenud Port Arturi kangelaste mälestuseks, katku igavene kuulsus nende põrmu; teiseks meie endi terviseks; kolmandaks...» Boreiko särav pilk libises kõigist üle, «joome selle terviseks, et me kord jälle võiksime tagasi minna jaapanlastest vabastatud Port Arturisse. Hurraa!»

Kõik lõid vaimustusega klaasid kokku.

«Sina, Borja, väljendasid meie kõikide salajasemat soovi,» ütles Endžejevski Boreikot suudeldes. «Port Artur, mida kasteti ohtralt vene verega, on saanud meile lähedaseks ja koduseks. Meie püha kohus on ta jaapanlaste käest vabastada.»

«Vaevalt küll meie silmad seda näevad,» ohkas Zvonarjov. «Võtab kenakesti aega, enne kui Venemaa sellest lüüasaamisest jälle toibub.»

«Aga mina olen kindel, et kui mitte meie ise, siis ometi meie lapsed või lapselapsed suudavad vabastada Port Arturi,» vaidles Varja tuliselt oma mehele vastu.

«Tsaarivalitsus ei julge mõeldagi uuele sõjale jaapanlastega. Rennenkampf ja Möller-Zakomelski tulis-

tavad vene töölisi,» sõnas Olga Semjonovna kibedusega.

«Küllap see tulistamine tabab neid endid,» lausus Blohhin kumedalt.

Mehed läksid pärast lõunasööki Zvonarjovi kabinetti, naised võõrastetuppa.

«Nii et sa oled juba meditsiiniinstituudi kolmandal kursusel?» küsis Olga Zvonarjovalt.

«Jah, kümnenda aasta kevadel pean lõpetama.»

«Õpid muidugi omal kulul?»

«Ei, mehe kulul,» naljatas Zvonarjova. «Haridusministeerium vaatab meie instituudile viltu. Seal arvatakse, et meil, naistel, pole vaja midagi teada peale sünnitusabi ja günekoloogia. Mina otsustasin õppida kirurgiks. Praktiseerin praegu palju. Räägitakse, et mul olevat tõeline kirurgikäsi — kindel ja kiire.»

«Kas elusaid pole veel opereerinud?» küsis Jelena Fjodorovna mõninga erutusega.

«Seni veel mitte, kuid olen professoreile operatsiooni juures assisteerinud ja nad on minuga rahule jäänud.»

«Sa oled tubli, Varvara! Sa tead, mida tahad, ja sammud kindlalt eesmärgi poole!» kiitis Olga Semjonovna sõbrannat.

«Ja sina? Kas sul pole siis elueesmärki?»

Olga Semjonovna naeratas.

«On muidugi. Kuid sellest ehk kunagi hiljem. Praegu õpin. Tean nii vähe, oi, kui vähe ma tean! Aga peab palju teadma. Boriss aitab mind mõnes asjas.»

«Ma mõistan sind, Oljake,» vaatas Endžejevskaja kaastundlikult talle otsa. «Meie Stahhiga püüame ajaga sammu pidada, tellime ajakirju ja raamatuid, käime läbi edumeelse poola intelligentsiga. Poolakad suhtuvad temasse suure austusega: peavad teda oma inimeseks — tuhande kahekšasaja kuuekümne kolmanda aasta ülestõusust osavõtja järglaseks. Kuid see kõik pole ikka see. Kui elaksime Varssavis, õpiksin ma vististi ülikooli ajaloo-filoloogiateaduskonnas, Stahh oleks seal vabakuulajaks.»

«Huvitav, kuhu Nadežda Akinfijeva on jäänud?»

küsis Varja nagu muuseas ja ta silmist kadus äkki soojus.

«Elab Odessas, töötab halastajaõena,» seletas Olga Semjonovna.

«Abielus?»

Endžejevskaja hakkas naerma ja võttis Varja ümbert kinni.

«Oi, oi, sa ei ole siiamaani ikka veel armukadedusest lahti saanud! Usu mind, et sellel kõigel on ammu lõpp.»

«Lihtsalt veider, et sa niisugustest rumalustest mõtled,» vaatas Olga Semjonovna rahulolematult Varja otsa.

Too sundis end naeratama.

«Hea küll, hea küll, ma jätan selle! Lähme kutsume mehed, need on kindlasti endid uimaseks suitsetanud ja tunnevad igatsust meie järele.»

Kuid mehed ei mõelnudki igatsust tunda. Poliitilisest vaidlusest kaasakistuna tossutasid nad ägedasti paberosse ja olid nähtavasti oma daamid hoopis unustanud.

«Palun söögituppa teele,» kutsus Varja neid.

Teelauas üldine keskustelu vaibus. Kõik tundsid äkki väsimust ägedatest vaidlustest. Külalised hakkasid koju minema.

«Ega sa väga purjus ole?» küsis Boreiko hüvastijätul Blohhinilt.

«Seisan kindlalt jalul, järelikult pole viga,» naeratas too.

«Nii et ära unusta, Filipp Ivanovitš: homme hommikul kell kümme ootan sind tehasesse,» tuletas Zvonarjov meelde.

Kell üks öösel lahkusid külalised Zvonarjovide hubasest korterist.

12. peatükk

Ajalehtedes ilmus teade, et algab kohtuprotsess Stösseli üle. Esimene kohtuistung oli määratud 27. novembriks 1907. aastal kell üksteistkümmend hommikul Armee ja Sõjalaevastiku Ohvitseride Kasiino

ruumides Liteinõi prospekti ja Kirotšnaja tänava nurgal.

Kohtukutses, mille sai Sergei Vladimirovitš Zvonarjov, oli märgitud, et ta kutsutakse kohtusse tunnistajana.

«Riietus — paraadvorm, tsiviilisikuil — sabakuub,» oli tähendatud kohtukutse tagaküljel.

«Sul, Serjoža, pole ju tehases sabakuube olnudki! Mis siis nüüd teha?» küsis Varja nõutult.

«Las onu Serjoža üürib sabakuue kostüümimagasinist Suurel prospektil,» soovitas Vasja, kes oli juba jõudnud kohtukutse läbi lugeda.

Kuid Sergei Vladimirovitš lükkas selle plaani kategooriliselt tagasi.

«Lähen pintsakuga, kui ei lasta — ei lähe üldse. Misjaoks ma end ehin, kelle pärast?»

«Aga kui kõik on frakkides,» kogeles Varja kohmetult.

«See pole ball ega lõuna kutsutud külalistele, vaid kohtumõistmine kodumaa reeturi üle,» katkestas Zvonarjov teda. «Keegi ei saa ometi sundida mind sel puhul piduriietust ja lakk-kingi kandma.»

«Kui sind kohtuistungile ei lasta, siis ei pääse ka mina sinna, aga ma tahaksin kangesti näha Stösseli maadamit,» reetis Varja oma salajase soovi.

«Palud isa, tema hangib sulle pileti,» rahustas Zvonarjov naist. «Mina pean niikuinii viibima tunnistajate toas.»

Varja vaatas kalendrit, siis kella ja lõi käsi kokku:

«Serjoža, isa sõidab ju täna siia! Kell on varsti kuus. Peab vaksalisse ruttama.»

«Ma ei ole seda unustanud,» noogutas Zvonarjov. «Seame end kohe minekule.»

Poole tunni pärast rappusid Zvonarjovid koos Vasja ja Nadjaga juba voorimehetroskas, suundudes Peterburi poolelt Znamenskaja väljakule. Pimedatel tänavatel tibutas vihma, märjal sõiduteel hajus hulgaliselt õhtusi tulesid.

Vaksalis kohtasid Zvonarjovid Varja kaht õde. Vanem — Rusja — oli abielus Stösseli pojaga, kaardiväe porutšikuga, teine õde — Katja — alles kavatses

abielluda oma arstist austajaga, kes sooritas staaži-aega Sõjaarstiteaduse Akadeemia juures.

Varja teretas jahedalt vanemat õde ja ta meest, tervitas soojemalt Katjat ja surus täiesti sõbralikult doktor Krasnuškini kätt. Doktor nimetas Varjat «kolleegiks», millega võitis veel rohkem tema poolehoiu.

Zvonarjov oli ühteviisi lahke ja viisakas kõigi vastu. Õed uudistasid lapsi, keda nad ammu enam polnud näinud, küsisid Varjalt, kuidas edenevad õpingud instituudis, suudlesid ning pigistasid lugematuid kordi Nadjakest, kuni see nutma puhkes. Mehed suitsetasid ja vahetasid üksikuid sõnu — kõnelus ei tahtnud ilmselt vedu võtta.

Sel ajal ilmus perroonile grupp kindraleid ja ohvitsere. Varja tundis kohe ära Port Arturi kindralid Tahhatelovi ja Mehmandarovi. Neile järgnesid mõned suurtükiväeohvitserid. Ka Boreiko lonkas nende hulgas.

«Tervist!» tõttas Varja nende juurde. «Kas tulite isa vastu võtma?»

«Tervist, mu truudusetu mõrsja! Pettis mind, läks teisele mehele!» ütles Tahhatelov ja kahmas Varja oma karukäppade vahele. «Ikka samasugune rüblik nagu Port Arturis, mis?»

«Olge ikka! Olen nüüd soliidne daam. Mul on väga-väga hea meel teid näha,» ütles Varja naerdes ja suudles piinlikkuseta Tahhatelovit huultele. Teretas siis sõbralikult nagu vanu tuttavaid Mehmandarovit ja ohvitsere ning tervitas rõhutatud südamlikkusega Boreikot.

«Isal on eriti hea meel teid näha. Teie, nagu teada, ei salli mingeid ülemusi, eriti kindraleid, aga tulite ikkagi isa vastu võtma,» ütles Varja talle tasakesi.

«Kindrali ja kindrali vahel on vahe. Vassili Fjodorovitš on mulle eelkõige vapper sõjamees ning komandör, ja mul on väga meeldiv tema mehist kätt suruda,» lausus staabikapten siiralt.

«Kus on siis sinu julm mees ning käskija?» pöördus Tahhatelov Varja poole.

«Seisab teie selja taga ja väriseb endiselt kindralimundrit nähes,» vastas Varja.

«Oh ei! Kui ta riskis sinuga abielluda, siis peab ta

olema väga vapper mees. Tervist, kulla Sergei Vladimirovitš! Näita ennast — on sul kõik kohad terved? Pea, käed, jalad? Sinu Varja pole sind veel vigaseks kolkinud?» küsis kindral inseneri kätt surudes naljatoonil.

«Me elame naisega täielikus üksmeeles. Tema on tuli, mina vesi. Sellepärast on meil alati rahulik ja vagune,» vastas Zvonarjov.

«Peab arvama, et Stössel saab oma Port Arturi tegude eest nii, nagu ta on ära teeninud,» sõnas Tahhatelov valjusti.

«Rakendame selleks kõik oma jõud,» vastas Mehmandarov.

Noor Stössel oma naisega kõõritasid vaenulikult kindralite ja ohvitseride poole ning ruttasid neist kaugemale.

Varsti saabus Siberi kiirrong. Esimese klassi vaguni aknale ilmus Belõi kogu. Varja tormas isa nähes vagunisse, tütreke süles, õed ruttasid talle järele.

«Härrad ohvitserid, palun rivistuda. Tagavaraväe ohvitserid vasakule tiivale,» pöördus Tahhatelov vastuvõtjate poole.

Ohvitserid võtsid vaguni ees auastmete järgi rivisse. Boreiko ja Zvonarjov sattusid kaugemale vasakule tiivale. Ohvitsere märgates ruttas Belõi tütarde ja tütretütre juurest ära ning astus perroonile.

«Härrad kindralid ja ohvitserid!» andis Tahhatelov komando.

Sõjaväelased tõstsid käed mütsisirmi juurde, Zvonarjov kergitas kaabut pea kohal.

«Tervist, härrad! Mul on väga hea meel teid tervise juures näha, lubage teid tänada vastuvõtu eest, millest ma olen väga liigutatud,» sõnas Belõi erutatult.

Ta suudles kõiki kordamööda.

«Tuleb välja, et sina oled siin ainuke tsiviilisik,» ütles ta Zvonarjovi teretades lõbusalt. «Kuidas käsi käib, kuidas on su tervis?»

«Kõik on hästi, Vassili Fjodorovitš! Varja ja lapsed on terved. Kaevata pole millegi üle!» vastas insener.

Belõi võttis väimehel käe alt kinni ja astus temale toetudes pikkamisi vaksali välisukse poole. Ohvitserid sammusid tema järel ja pärisid tema käest üht-teist.

Varja lastega, Katja ja Rusja oma mehega tulid kõige viimastena.

Belõi nägi väga väsinud välja, mis tegi teda tunduvalt vanemaks. Raskelt toetus ta Zvonarjovi käele.

«Võib-olla te ei lähe võõrastemajja, Vassili Fjodorovitš, vaid tulete otse meile?» ütles Zvonarjov.

«Tänan, Serjoža, ma lähen ikkagi võõrastemajja,» vastas Belõi.

«Kõik kohtusse kutsutud kindralid on asunud «Euroopa» võõrastemajja. Kolmetoaline number on teie jaoks juba valmis seatud, Vassili Fjodorovitš,» teatas Tahhatelov talle. «Tõld ootab teid vaksali ees.»

Veel kord ohvitsere vastuvõtu eest tänanud, pöördus Belõi Boreiko poole ja ütles südamlikult:

«Pean tunnistama, et ma ei lootnud näha teid vastuvõtjate hulgas! Seda meeldivam on mulle selline üllatus. Loodan, et me veel nii mõnigi kord kokku saame. Kui ma saan teile, Boriss Dmitrijevitš, kuidagi kasulik olla, olen alati teie teenistuses. Ma ei unusta kunagi teie vägitegusid Port Arturis. Kahjuks pole teid siiamaani autasustatud ordenitega lahinguliste teenete eest. Nüüd püüan ma seda viga parandada,» ütles Belõi staabikapteni kätt surudes.

«Teie ekstsellents, ma pole jõulupuu, et mind ehtida. Saan ka ordeniteta läbi,» kummardas Boreiko.

«Häda mehega, parandamatu!» naeratas Belõi pead vangutades.

Zvonarjovid ja lapsed istusid koos kindraliga tõlda, teised sõitsid voorimeestega.

«Ei meeldi mulle hästi, et ka noor Stössel teiega koos siia sõitis,» kortsutas Belõi pahaselt kulmu. «Hakkab arvatavasti isa eest paluma. Mina ei saa ometi toimida südametunnistuse ja tõotusvande vastu. Kuidas ka ei keerutataks, aga Stössel on täielikult süüdi Port Arturi enneaegses allaandmises. Kindlus oleks võidud vallutada tormijooksuga, kui kaitsjate jõud otsas, kuid kapituleerudes ei tohi Vene kindlus alla anda! Sellest vastutusest Stössel kohtus ei pääse!»

«Mis karistus teda teie arvates ootab?» küsis Zvonarjov.

«Meie seaduste järgi on kindluse enneaegse allaandmise eest ette nähtud mahalaskmine. Kuid Stössel

vististi viiakse amnestia alla, mahalaskmine asendatakse sunnitööga ja sellele järgneva sundasumisele saatmisega Siberisse,» vastas kindral.

«Aga kas ei leita ehk põhjendusi tema õigeksmõistmiseks?» tähendas Zvonarjov oletamisi.

«Seda ei saa olla!» hüüdis kindral protesteerivalt. «Kui Stössel õigeks mõistetakse, siis lähen mina esimesena erru, ja mitte üksi mina, vaid ka Tahhatelov, Irman, Semjonov, Tretjakov — ühe sõnaga, kõik korralikud portarturlased lahkuvad armeest. Stössel on süüdi, ja kui kohus teda õigeks mõistab, siis veeretab ta süü kõigi teiste portarturlaste kaela! Sõdisin ausalt ja ma ei taha määrida oma mundrit, mida kannan juba üle neljakümne aasta.»

Võõrastemaja numbritoas tahtis Rusja isale Stösseli isikliku kirja üle anda, kuid Belõi keeldus kategooriliselt seda vastu võtmast.

«Ei, mu kallis, kirja ma vastu ei võta. Sa ju tead, et igasugune läbikäimine süüalusega kohtuprotsessi kestel on lubamatu!» ütles ta. «Võid oma äiale minu nimel öelda, et kohtus tunnistusi andes juhindun ma rangelt kohusest kodumaa vastu, oma vandetõotusest ja sõjaväelase mundri aust. Kui sugulast pole Anatoli Mihhailovitši kohtus minu jaoks olemas.»

«Aga isa, Anatoli Mihhailovitš palub sind väga, et sa püüaksid lähemail päevil temaga kas või salaja kokku saada. Ta tahtis sinuga nõu pidada, kuidas oleks parem kohtus käituda,» käis Rusja peale.

«Mingist kokkusaamisest ei saa juttugi olla. Eriti salajasest, järelikult — kahtlasest, lubamatust ning petislikust. Sellest ei taha ma kuuldagi! Kui ta Port Arturis midagi ega kedagi arvestamata käsutas, vastaku siis nüüd üksi oma tegude eest,» lükkas kindral tütre palve resoluutselt tagasi.

Rusja puhkes kurvastusest nutma.

«Lähme siit ära, Rusja!» sõnas noor Stössel rõhutatud traagilisusega. «Tead rahvatarkust: vanad heateod unustatakse. Vassili Fjodorovitšil oli mu isa vaja Port Arturis, kui teda esitati auastmete ja ordenite saamiseks! Siis oli ka jutt teine. Kuid millega võib veel kasulik olla «riiklik kurjategija»? Nüüd võib temale käega lüüa.»

«Te unustate end, porutšik. Palun lahkuda!» ägestus Belõi.

«Kuulen, teie ekstsellents,» lõi noor Stössel kannad kokku, pöördus järsult ringi ja väljus toast.

«Kui sa minu mehe välja viskad, siis järelikult viskad ka mind välja! Jumalaga, minu jalg sinu majja enam ei astu!» hüüdis Rusja.

Belõi vaatas taunivalt tütrele otsa.

«Sinu mees lubas endale jultumust. Ära ole rumal, käitu mõistlikult. Keegi ei viska sind välja ega pea sind vastutavaks mehe sõnade eest.»

Ikka veel nuttes pani Rusja endale riideid selga.

«Mul on vaja koju minna, isa,» lausus ta juba rahulikumalt.

«See on teine asi! Kui vaja, siis ma ei pea sind kinni. Seleta äiale ja ämmale ära minu seisukoht. Kui nad pole vihast ja hirmust veel päriselt aru kaotanud, siis nad mõistavad mind. Nägemiseni, tütreke!» ütles Belõi ja suudles Rusjat hellalt otsaesisele.

«Raskeks läheb tal kahe tule vahel,» ohkas Katja, kui Rusja ukse taha kadus.

«Ise süüdi! Oleks ammu pidanud end Stösselist lahti ütlema, kui too on reetur ning äraandja! Ja kui mees tahab tema juurde jääda, katkestagu sidemed vanematega, või siis temaga, kui tahab vanemate juurde jääda,» avaldas Varja ägedalt oma arvamust.

«Tähendab, sina võiksid mind ka maha jätta?» küsis Zvonarjov pooleldi naljatades.

«Kui selgub, et sa oled reetur või üldse lurjus, jätan su hetkegi kahtlemata maha! Võtan Nadjakese ja sõidan ära isa-ema või Katja juurde,» nähvas Varja.

«Aga kuhu sa mind jätad?» küsis Vasja mossis näoga.

«Sinu jätan su üliarmsa onu Serjoža juurde,» torkas Varja.

«Miks sa, Varja, nii ägedaks lähed?» kehitas Belõi arusaamatuses õlgu.

«Tahab meile hirmu teha!» seletas Zvonarjov. «Tal tuleb vahel niisugune tuju.»

Istuti mõni aeg, meenutati minevikku, sõpru ja tuttavaid.

«Kuulge, kallid lapsukesed, kas vana papi teid veel ära pole tüüdanud?» küsis kindral irooniliselt.

«Jajah, meil on juba aeg koju minna, kell on varsti kümme,» ütles Varja. «Vabanda, isa, et nii kauaks jäime. Näe, Nadjake ka juba päris unine. Vasja ja Serjoža peavad vara tõusma, ka mina pean kell üheksa loengul olema.»

Hüvastijätul palus ta isa muretseda kaks piletit ühele kohtuistungile.

«Milleks kaks?» imestas Belõi. «Serjoža pääseb ju niikuinii kohtukutsega läbi.»

«Ma tahan ühe sõbranna kaasa võtta. Ta on väga huvitatud Port Arturi protsessist,» seletas Varja ja kujutles, kuidas kindral imestaks, kui ta teada saaks, et see «sõbranna» pole keegi muu kui soldat Blohhin, tema endine kartserikandidaat.

13. peatükk

27. novembril 1907. aastal oli Kõrgema Sõjavälikohtu hoones juba hommikust peale ebatavaliselt palju rahvast. Vestibüül, lai trepp ja trepipealsed olid tungil täis ohvitsere, kes olid Stösseli protsessile tunnistajateks kutsutud, ja lihtsalt publikut, kellel oli korda läinud saada piletid sellele Venemaa esimesele kohtupidamisele kindralite üle. Sissekäigu juurest mööda treppe kuni istungisaali ukseni seisis auvalve mitmesuguste kaardiväepolkude esindajaist ajaloolises paraadvormis, mis meenutasid nende polkude kuulsaid lahingulisi vägitegusid kahe viimase sajandi jooksul. Kiivrite või karusnahksete paraad-peakatetega noored kaardiväeohvitserid kontrollisid külastajate pileteid.

Kõikjalt kostis elavat kõnelust ja sõprade-portartürlaste rõõmsaid hüüatusi, kes sel tähendusrikkal päeval jälle kokku said. Kustumatu kuulsuse ja ordenitega ehitud ning haavaarmidega märgistatud kangelased vahetasid elevuse ning erutusega mälestusi ja külvasid üksteist üle küsimustega. Ei osanud nad mõelda ega ette aimata, kaitstes kauges Port Arturis keset surmaõudusi ning kannatusi Vene kindlust Kaug-Idas,

et see kangelaslik epopöa lõpeb kord, ehkki hilinenult, kohtumõistmisega äraandlike kindralite üle, kes veel hiljuti käisid ringi kangelase aupaistega.

Publiku hulgast kostis Port Arturist saabunud teadete järgi tuntuks saanud vaprate nimesid, neid vaadati austuse ja vaimustusega. Samas vaieldi Stösseli ja teiste kohtualuste tegude üle. Ühed seisid ihu ja hingega nende eest, teised kinnitasid veendunult, et nad on süüdi. Esimesi oli vähe, teisi tunduvalt rohkem.

Varja ja ta mees jäid veidi hiljaks ega leidnud kohe rahva hulgast Boreikode abielupaari. Blohhin seisis mornilt Boriss Dmitrijevitši kõrval ja vaatles vaikides ümberolijaid.

«Saatus mängib inimesega, sõber Filja!» ütles Boreiko talle irooniliselt. «Kord kannab au ja kuulsuse tippu, kord paiskab jäljetult häbi ja teotuse sügavikku. Stössel unistas Port Arturis kangelase loorberitest ja mälestussambast marmoralusel, kuid sattus kohtualuste süüpinki. Tore, eks ole?»

«Paras talle,» lõi Blohhin käega. «Ainult ma ei usu, et ta süüdi mõistetakse. Säärased kelmid oskavad alati kuivalt veest välja tulla.»

«Õukonna kamarilja päästab end Stösseli nahal täbarast seisukorrast!» tähendas Endžejevski nende juurde astudes. «Koos temaga peaksid istuma süüpingis Aleksejev, suurvürstid ja küllap ka Kuropatkin. Aga nad kardavad rahva viha ja oma nahka päästes tõid Stösseli naha turule.»

«Andke aega, Jevstahhi Kazimirovitš! Küll jõuame kõigini, tirime kõik kõrvupidi päevavalgele,» lausus Blohhin mornilt.

Äkki tekkis rahva hulgas elevus.

«Tulevad, tulevad!» veeres lainena läbi kohtuhoone.

Trepist tulid üles sugulastest ümbritsetud Stössel, Fock, Reiss ja Smirnov. Nende järel astusid erutatult murelike nägudega kaitsjad, mapid käes.

Kõige ees sammus Stössel, suur ja kogukas, punetava näoga. Tal oli seljas must saterkuub, Georgi ristid nööpaugus ja kaelas. Jämedale hõbenupuga kepile toetudes mõõtis ta õela ning jultunud pilguga teda vahtivat publikut ja heitis kriiskaval komandöritoonil lühikesi repliike oma saatjatele.

Mõne sammu kaugusel tema taga astus kõhetu, talitsetult vaikiv Fock. Põlgliku ilmega talus ta uudishimulikke pilke. Näis, nagu läheks Fock paraadvormis, kõikide ordenite ja lintidega, tsaari vastuvõtule, mitte aga süüalusena kohtusse. Üksnes kurjalt välkuvad sinakashallid raugasilmad reetsid ta seesmist erutust.

Kolmandana astus raskelt mööda trepiastmeid rässakas, punetava näoga Reiss täielikus paraadvormis. Valjusti nohisedes, kellelegi tähelepanu pööramata, sügavalt mõtteisse vajunud.

Kõige lõpus astus oma aastate kohta väga kõbus Smirnov, hallipäine, väikeste hallide vurrude otsad uljalt ülespoole keeratud ja silmad erutusest välkumas. Tema alati naerul nooruslikust näost polnud raske välja lugeda, et kindral pidas end täiesti süütuks ja uskus kindlalt, et kohus mõistab ta õigeks. Käes oli tal paks mapp.

Smirnovi kaitsja, sõjaväejurist, sale ja nooruslik mereväeohvitser, auastmelt teise järgu kapten, jõudis vaevu temaga sammu pidada.

«Smirnov otse januneb Stösseli vere järele,» põristas Boreiko.

«Port Arturis oli ta nagu pisut napakas, nähtavasti hakkab siin kohtus ka veiderdama,» tähendas Blohhin sapiselt.

Lõpuks avanesid istungisaali uksed ja publik tormas suurde sammastega ruumi, mida aknad kahelt poolt valgustasid. Hulk aega ja kärarikkalt otsiti pileteil märgitud kohti.

Kohtualused ja kaitsjad läksid ette mugavatele polsterdatud pinkidele. Veera Aleksejevna Stössel, must leinakleit seljas ning tardunud ilme näol, asus koos poja ja miniaga esimesse ritta. Kui Stössel naise juurest süüaluste pingi poole minema hakkas, suudles kindraliproua teda demonstratiivselt ja tegi mitu korda ristimärgi tema poole.

«Loitsib oma peremeest! Võib olla, et see tsaari kohtus aitab, aga tööliste kohtu käest nii lihtsalt ristimärgiga ei pääse,» pomises Blohhin Stösseli abielupaari vaadates.

Kolm kohtusekretäri hakkasid nimestike järgi väljakutsutud tunnistajate kohalviibimist kontrollima.

«Kuhu siis meie isa nii kauaks jääb?» muretses Varja, kui sekretär Belõi nime nimetas.

«Siin!» kostis kaugemalt saalist ja tuttavate tervituse peale kummardades läks Belõi ette oma kohale.

Poodiumi keskel asetses suur kaleviga kaetud laud. Sellel seisid kõlmetahuline kohtupeegel, Peeter Suure ukaasid külgedel, kolm karahvini veega ja tuhatoosid.

Kõigi saja viiekümne nelja kohtusse kutsutud tunnistaja nimede väljahüüdmine kestis kaua ja lõppes alles kell üksteistkümmend. Seejärel helises kell ja kõlas käsklus:

«Püsti tõusta! Kohus tuleb!»

Kõik tõusid püsti. Paremalt, kohtunike toast, tulid üksteistkümmend kindralit, üks vanem kui teine. Mõnedel värisesid käed abitult raugalikust nõtrusest ja pea tudises. Peale kahe kindralleitnandi olid teised kõik täiskindralid, riste ja medaleid täis riputatud nagu kiriku ikonostaasid.

«Meie generaliteedi eliit! Kõik vana koli siia kokku toodud.»

«Kõige noorem vist kaheksakümne ringis. Kangelased Otšakovi ja Krimmi vallutamise päevilt.»

«Küllap need on juba vanadusest ogaraks jäänud!»

«Niisugused on järeleandlikumad. Teevad otsuse, nagu kästakse!» vahetasid sõbrad omavahel tasakesi märkusi.

Kohtu eesistuja, halli, pisut tudiseva peaga vanamees, lubas publikul istuda ja pani kroonu kulli kohtupeeglile [1].

Kohtuistung oli avatud.

Nimestiku järgi vannutati süüaluseid ja tunnistajaid.

Belõi kui Stösseli sugulane esitas taandamise nõude. Kohus otsustas teda mitte vannutada, kuid tunnistamisest ei vabastanud.

Stössel pöördus kohtu poole palvega veel kakskümmend tunnistajat välja kutsuda.

«Palju teil siis neid kokku tuleb?» küsis eesistuja.

---

[1] Protseduur, millest peeti kinni tsaarikohtu istungi avamisel. (*Autori märkus.*)

«Veel väljakutsutavatega kokku üheksakümmend kuus,» teatas kohtusekretär.

«Aga kui palju on süüdistava poole tunnistajaid?» tundis üks kohtunikest huvi.

«Kakskümmend üheksa,» teatas prokurör, võrdlemisi noor kindralleitnant.

Publikust käis sumin läbi.

«Jaburdus! Tehakse kõik, et Stössel õigeks mõista!» pahandas Boreiko.

«Need pole kohtunikud, vaid tembutajad,» sosistas Blohhin. «Arutavad, arutavad ja mõistavad õigeks. Sada tunnistajat — ega see ole naljaasi! Hundid saavad kõhu täis ja lambad jäävad terveks!»

Kära saalis suurenes. Kohtu eesistuja helistas närviliselt kella.

«Palun pidada vaikust ja korda!»

Publiku käratsemine soikus vähehaaval ja eesistuja käskis paljaksmineva pealaega polkovnikust kohtuametnikul ette lugeda süüdistuskokkuvõtte. Polkovnik köhatas hääle puhtaks ja hakkas ebameeldivalt kägiseva häälega üsna valjusti lugema:

«Tema keiserliku majesteedi ukaasi põhjal paneb Kõrgem Sõjavälikohus kohtualustele, endisele kindralleitnandile Anatoli Mihhailovitš Stösselile, viiskümmend kaheksa aastat vana, kindral Aleksander Viktorovitš Fockile, kuuskümmend neli aastat vana, kindral Viktor Aleksandrovitš Reissile, nelikümmend kuus aastat vana, ja kindral Vladimir Nikolajevitš Smirnovile, viiskümmend kaks aastat vana, süüks järgmist. Endisele kindraladjutandile, eru-kindralleitnant Stösselile: esiteks, Port Arturi kindluse enneaegset allaandmist, mis polnud tingitud kaitse olukorrast; teiseks, ebaõigeid ettekandeid kindluse olukorrast tema majesteedile, mis sihilikult kujutasid olukorda täiesti lootusetuna; kolmandaks, kindral Focki märkuste levitamise lubamist, mis õõnestasid mõnede ülemuste ja komandöride autoriteeti; neljandaks, omavolilist Port Arturi kindlusse jäämist, hoolimata otsesest käsust Mandžuuria armeesse sõita; viiendaks, omavolilist ärasõitmist Venemaale, jättes saatuse hooleks temale alluva garnisoni, kes läks Jaapanisse

vangi... Kuuendaks... seitsmendaks... kümnendaks...» luges sekretär monotoonselt.

«Kas te tunnistate end süüdi teile esitatud süütegudes?» pöördus kohtu eesistuja Stösseli poole.

Stössel tõusis kiiresti tugitoolist, milles ta oli istunud, ja vastas valju häälega:

«Mitte üheski esitatud süüdistuse punktis ma ennast süüdi ei tunnista. See kõik on üksnes kindral Smirnovi laimujutt... Mitte mina, vaid tema on süüdi kindluse enneaegses allaandmises.» Ja Stössel vajus raskelt tagasi oma kohale.

See-eest kargas Smirnov oma kohalt nagu vedruga püsti ja hüüdis väriseva häälega:

«Seda nimetatakse oma süü teise kaela veeretamiseks!» Ja jätkas, vehkides paksu mapiga, mida ta käes hoidis: «Mul on siin kogutud sadu dokumente Stösseli süü kohta. Tema avaldus on puhtal kujul vale. Ma tõestan seda.»

Eesistuja viipas käega ägestunud kindrali poole:

«Palun teid rahuneda. Kui tuleb teie kord, kannate kohtule ette kõik oma süüdistused.»

Kohtusaalis tõusis uuesti kära. Kostis üksikuid hüüdeid: «Smirnovil on õigus! Stössel võllasse!» Eesistuja võttis jälle kella kätte.

«Palun rahu, härrased. Te olete kohtuistungil.»

Vähehaaval kära vaibus, süüdistuskokkuvõtte ettelugemine jätkus. Sekretär jätkas ükskõiksel toonil:

«Kindral Fockile pannakse süüks märkuste kirjutamist ja levitamist, mis õõnestasid mõnede ülemuste ja komandöride autoriteeti, kes olid vastutavad kindluse kaitse eest; teiseks, Jingzhou positsioonidelt lahkumist, mis polnud tingitud lahingulisest olukorrast; kolmandaks, ülekäikudel ja Rohelistel mägedel asuvate Port Arturi eesliini positsioonide enneaegset mahajätmist, mis viis kindluse kaitse nõrgenemisele ja kiirele allaandmisele.»

Ka Fock ei tunnistanud ennast süüdi, kuid vastas Stösselist erinevalt oma tavalise kääksuva ning kiretu häälega ega astunud kellegagi vaidlusse.

Ei tunnistanud ennast süüdi ka Reiss, kellele pandi süüks häbistavale kapituleerumisele allakirjutamist.

«Täitsin ainult oma ülemuse käsku,» õigustas ta end.

Ka Smirnov lükkas tagasi süüdistuse, et võimukandjad on olnud tegevuseta ega takistanud kindluse enneaegset äraandmist.

«Stössel võttis minult igasuguse võimu ja ma sain kapituleerumisest teada alles pärast seda, kui see oli teoks saanud. Stössel tegutses omaette, ei pidanud kellegagi nõu ja talitas isegi kindluse kaitsenõukogu arvamuse vastaselt,» seletas kindral. «Mina ei saanud midagi teha.»

Eesistuja kuulutas kohtuistungile vaheaja. Publik valgus sumisedes saalist fuajeesse.

«Kes siis kindluse äraandmises süüdi on?» pomises Blohhin vihaselt. «Tuleb välja, et soldatid ja madrused. Aga sellest ei tehta väljagi, et nad valasid oma verd, ei hoolinud elust.»

«Ootame, Filipp Ivanovitš, kuulame lõpuni ära ja siis avaldame oma arvamuse,» tähendas Zvonarjov naeratades.

«Mis siin veel oodata? Asi klaar — mõistetakse kõik õigeks,» kinnitas Blohhin.

«Siis kaotab meie kohus üldsuse silmis igasuguse lugupidamise,» vaidles Varja vastu.

«Kes temast praegugi lugu peab? Kõik juba ette kokku räägitud,» kinnitas Blohhin.

«Oljal oli vist küll õigus: see kõik sarnaneb nii väga lavastusega,» märkis Zvonarjov.

Olga Semjonovna astus Blohhini juurde ja võttis tal kergelt käe alt kinni.

«Te vaielge siin, me jalutame veidi ringi,» ütles ta ja naeratas Varjale.

Nad astusid vestibüüli, kus endiselt oli palju rahvast. Kõik vestlesid elavalt, vaidlesid, kostis naeru ja lühikesi märkusi kohtualuste aadressil. Olja vaatas Blohhinit, tema nördinud nägu, surus ta kätt ja küsis tasa:

«Filipp Ivanovitš, kas te mäletate Presnjat ja Ivan Gerassimovitši?»

Blohhin võpatas ning jäi seisma.

«Miks te seda küsite? Kas on midagi juhtunud?»

«Ei. Ma lihtsalt nägin teda siin kohtuistungil. Ta on koos oma sõpradega. Oleksin väga tahtnud tema juurde minna, ta kätt suruda ja küsida, kas ta teab

midagi Klavast. Aga meie omade nähes ei oleks sobinud. Lähme otsime nad üles.»

Nad astusid ruttamata läbi vestibüüli, läksid trepist alla, tulid uuesti üles ja nägid Ivan Gerassimovitši trepipealsel akna lähedal. Nad tundsid ta kohe ära, kuigi ta oli tublisti muutunud. Elegantses mustas sabakuues, kõvaks tärgeldatud valge särgi ja pehme, kaunilt etteseotud lipsuga sarnanes ta vähe selle Ivan Gerassimovitšiga, kellega Oljal ja Blohhinil olid seotud mälestused ärevatest ning unustamatutest päevadest Presnjal, kuid tihedad jonnakad, ehkki üleni hallid juuksed, peaasi aga — komme teraselt, pea pisut viltu, silmad veidi vidukil, kuulata vestluskaaslast — see kõik oli endine ja armas.

Olja jäi seisma ja tõmbas hinge... «Nii et nad on elus, tegutsevad,» mõtles ta.

«Kui tore, et nad on elus ja et nad on siin,» kuulis ta Blohhini sosinat ja mõistis, et «nad» ei käinud üksnes Ivan Gerassimovitši kohta.

«Tahaksin kangesti vanale tuttavale «tere» öelda,» ütles Olja tasa, ettevaatlikult sõnu valides, kui nad lähedale olid jõudnud.

Ivan Gerassimovitš libistas kiire pilgu üle Olja ja Blohhini ning äkki muutus ta pilk soojaks, täitus valguse ja hellusega.

«Tervist, mu kallis, tervist,» ütles ta Olja kätt surudes. «Suudleksin teid hea meelega, aga ei tohi — seltskond... Ka teid tunnen ära,» pöördus ta Blohhini poole, «Port Arturi kangelane. Kas tulite oma ülemuste üle kohut mõistma? See pole ilus, on öeldud, et ülemusi peab austama... Saage tuttavaks,» ütles ta, pöördudes kergelt oma vestluskaaslase poole. «Need on minu Moskva sõbrad. Ja see on Peterburi sõber — doktor Krasnuškin.»

Olja vaatas doktorit huviga. Talle meenus, et just temast oli Varja kõnelnud. Maameheliku rühiga, räsakas, sitke ja tugev. Laiad ja soojad kämblad surusid tugevasti ta kätt. Kummardas peaga, sirged pigimustad juuksed langesid laubale, heitis need järsu liigutusega tagasi — paljastas selged rahulikud tumepruunid silmad.

«Küllap soovite ehk kuulda oma sõbrannast,» küsis

Ivan Gerassimovitš nime nimetamata. «Elus ja terve, töötab, kuid siit kaugel... Praegu Šveitsis. Ja kus teie elate? Moskvas? Batumis? Ohoo, kuhu asunud! No näete, mägi ei saa mäega kokku, aga inimene inimesega küll.»

Rahvas voolas hoogsalt tagasi kohtusaali, sest vaheaeg lõppes. Ka Ivan Gerassimovitš suundus sinna, vesteldes vaikselt Oljaga. Krasnuškin läks kaugemale ette, seda kasutades küsis Blohhin:

«Ivan Gerassimovitš, võib-olla see pole lubatud, siis vabandage, aga kui võib, siis palun aadressi... Tahaks näha ja juttu puhuda. Mina töötan siin sõjatehases.»

«Või nii?» pöördus Ivan Gerassimovitš kähku tema poole. Kuid vestelda oli raske, nad olid ukse juurde jõudmas. Ümberringi tungles rahvas.

«Ajage teie juttu, mina lähen ära,» ütles Olja, jättes hüvasti Ivan Gerassimovitšiga, kes koos Blohhiniga oma kohale suundus.

Pärast vaheaega hakkas kohus punkthaaval süüdistusi arutama. Alustati Stösselist. Noor kindralleitnandist prokurör pöördus Stösseli poole küsimusega:

«Palun teid seletada, teie ekstsellents, mispärast te kandsite tema majesteedile ette teravast toidumoona puudusest ümberpiiratud kindluses, kuna toitu oleks kindluses jätkunud veel enam kui kaheks kuuks?»

«See on kindral Smirnovi väljamõeldis. Toidumoona oli kõigest paariks-kolmeks päevaks,» vastas Stössel pahaselt.

Smirnov tõusis püsti, võttis oma mapist ühe paberi ja luges sellelt:

««Kahekümnendal detsembril oli nisujahu kuuskümmend tuhat puuda, millest kahekümne viie tuhande mehe suurusele garnisonile oleks jätkunud vähemalt kaheks ja pooleks kuuks.» Dokumendil on kindluse intendandi allkiri, ja siin on akt, mille alusel jaapanlased võtsid üle suure hulga igasugust toidumoona, sealhulgas viiskümmend tuhat puuda nisujahu,» ja Smirnov ulatas kohtu eesistujale teise paberi.

Prokurör silmitses teraselt mõlemat paberit ja konstateeris rahuldatult:

«Võib lugeda tõestatuks fakti, et kindluses oli olemas toidumoona kahekümne viiele tuhandele inimesele.»

Stössel püüdis seda ümber lükata, kuid ta kutsuti korrale.

«Kohus läheb üle järgmise küsimuse juurde — garnisoni varustamine laskemoonaga,» teatas eesistuja. «Guangdongi kindluse suurtükiväe komandöri aruande järgi, mida kinnitavad Jaapani ülemjuhatuse andmed, anti jaapanlastele ära üle kahesaja tuhande suurtükimürsu, enam kui miljon püssipadrunit, sajad puudad lõhkeainet...»

Smirnov täiendas kohalt:

«Siia tuleb lisada veel üle neljakümne tuhande mürsu, mis suurtükiväelased viimasel minutil jõudsid ära hävitada.»

Publiku hulgast kostis heakskiitvaid hüüatusi: «Suurtükiväelased on tublid!» Kohtu eesistuja helistas kella. Kui vaikseks jäi, jätkas Smirnov:

«Hävitatud mürsud olid kõige hinnalisemad, suure kaliibriga. Siin on andmed üheksateistkümnenda detsembri kohta, neli päeva enne kapituleerumist.» Kindral võttis paberi välja ja luges ette: «Kokku mürske kakssada kuuskümmend tuhat, neist raskeid kolmkümmend seitse tuhat, jaapanlased aga näitavad, et nad on saanud kõigest kuuskümmend suurekaliibrilist mürsku, millest paljud olnud kõlbmatud. Kuuesaja kolmekümnest suurtükist, mis üheksateistkümnendal detsembril kindluses olid, said nad kõigest kolmsada kümme suurtükki, ülejäänud olid suurtükiväelased ära hävitanud... sealhulgas kõik suurekaliibrilised suurtükid.»

Saalis vali kisa: «Braavo, suurtükiväelased!» Aplaus. Eesistuja helistas. Smirnov jätkas oma paljastusi:

«Püssipadruneid umbes viis miljonit. Tähendab, sõjaväed hävitasid üle nelja miljoni padruni. Need heideti merre alles pärast kapitulatsioonile allakirjutamist. Kolmekümne viiest tuhandest vintpüssist, mis üheksateistkümnendaks detsembriks kindluses järel olid, on jaapanlastele üle antud kakskümmend üks tuhat, ülejäänud on hävitatud ja merre heidetud...»

Näost üleni punane Stössel kargas erutusest hingeldades püsti ja hüüdis:

«See kõik hävitati minu käsul!»

«Teie käsu vastaselt. Te ähvardasite mahalaskmisega neid, kes ei tahtnud relvi vaenlasele ära anda. Soldatid ja madrused hävitasid oma elu kaalule pannes püsse, suurtükke ja lõhkeainet,» ütles Smirnov rõhutatult.

Saalis tõusis pahameeletorm, kostsid hüüded: «Stössel võllasse! Mis seal edasi arutada, niigi selge, et ta on reetur ja äraandja!» Eesistuja kella ei olnud üldse enam kuulda. Siis võttis ta kohtukulli peeglilt, mis tähendas kohtuistungi lõpetamist. Kohus läks ära, kuid inimesi ei lastud saalist välja. Kui rahvas lõpuks rahunes, tuli kohtusekretär ja pöördus kohtusaalis viibijate poole:

«Kui niisugune kära edasi kestab, kõrvaldatakse kogu publik saalist ja kohtupidamine jätkub kinniste uste taga.»

«Tahate salatseda?! Salaja Stösseli õigeks mõista!» hüüdis Varja hasartselt. Zvonarjov pani käe talle suu peale.

«Kui sa oma pahameelt ei suuda talitseda, siis oleme sunnitud siit lahkuma,» hoiatas ta Varjat.

Kohtunikud tulid saali tagasi ja asusid oma kohtadele. Kohtuistung jätkus. Prokurör puhastas prille ja pöördus siis Smirnovi poole:

«Palun teid jutustada toidumoona väljaveost Port Arturist enne blokaadi algust.»

«Stösseli korraldusel veeti Mandžuuriasse välja mitu rongitäit mürske ja toidumoona, mis muidugi nõrgendas kindluse kaitsevõimet . . .»

Stössel kargas kohalt püsti, vehkis kätega ja karjus: «Vale, see kõik on vale! See polnud mina, kes mürske ja toidumoona välja saatis, vaid mind käskis seda teha asevalitseja admiral Aleksejev. Süüdi on tema, mitte mina.»

Saalis taas kära ja hüüded: «Aleksejevi koht on Stösseli kõrval!»

Eesistuja helistas kella. Prokurör ootas vaikseksjäämist.

«Admiral Aleksejev eitab kategooriliselt seda fakti. Kas teil on asevalitseja ettekirjutus ešelonide ärasaatmiseks?»

«Käsk anti suusõnal ja ma täitsin selle,» seletas Stössel.

Ristküsitlus aitas välja selgitada Stösseli äärmiselt barbaarse suhtumise Port Arturi hiina elanikkonnasse. Ta süüdistas hiinlasi alusetult spionaažis, karistas neid ilma juurdluse ja kohtuta, sellal kui hiinlased osutasid kindluse kaitsjaile hindamatut abi. Tõeliselt pidas sissepiiratud Port Artur sidet välismaailmaga, eriti Kuropatkini armeega, hiinlaste abil, kes eluga riskides oma kipakatel džonkidel oskasid osavasti merd kaudu Tšifaasse läbi pugeda.

Nii mõnigi kord tungisid hiinlastest luurajad jaapanlaste tagalasse ja näitasid pärast vene suurtükiväelastele kätte vaenlaste piiramispatareide, eriti üheteistkümnetolliste haubitsate ja müüsrite asukohad. Nende patareide tule mahasurumine oli kindlusele elu ja surma küsimus, kuna kõik kindluse fordid ja kantsid olid arvestatud ainult kuuetollise kaliibriga mürskudele.

Suurt abi oleksid portarturlased võinud saada ka hiina kalureilt, kes mitu korda tahtsid organiseerida kalapüüki kindluse rajoonis. Stössel jäi ikkagi endale truuks. Ta käskis hävitada kõik hiinlastele kuuluvad paadid ja tõi sellega garnisonile ja Port Arturi elanikele nälja kaela.

Ühe sõnaga, Stössel ja ta käsilased tegid kõik, et hiinlasi Vene armee vastu üles ässitada, ja nüüd ei leidnud nad mingit õigustust oma tegudele . . .

«Nii. Küsimusi mul rohkem ei ole. Kindral Stösseli süü on ilmne,» lõpetas prokurör.

Kuid nüüd tõusis kohtu eesistuja püsti ja pöördus Stösseli poole:

«Te võib-olla annate seletusi prokuratuuri küsimustele järgmisel kohtuistungil?»

«Muidugi, ma paljastan kõik oma vaenlaste, eeskätt kindral Smirnovi sepitsused,» vastas Stössel teravalt.

«Kohut ei huvita praegu teie isiklikud suhted kindral Smirnoviga,» peatas teda eesistuja. «Hilise aja tõttu lõpetan kohtuistungi.»

Eesistuja võttis kohtukulli peeglilt ja kohtunikud lahkusid. Publik hakkas laiali minema, vahetades valjusti muljeid kohtuistungi kohta.

Nõnda hakkas kohtumasin pärast poolteiseaastast

eeluurimist liikuma, aeglane ja roostes nagu tsaari isevalitsuski, kägisedes ning alatihti toppama jäädes.

Varja oma mehega ruttasid koju, nad astusid vaid hetkeks Belõi juurde, et teda teretada. Roidunud kindral ruttas samuti võõrastemajja puhkama.

«Ei mina enam oma jalga siia tõsta! Äraandjad mõistetakse õigeks, kogu süü aga aetakse vene soldati kraesse, kuigi ainult tema üksi kaitses tõsiselt Port Arturit,» lausus Blohhin minema hakates.

14. peatükk

Kohtupidamine kestis juba ligemale kuu aega, kuid pikkadel vaidlustel ei paistnud lõppu tulevat. Stössel kutsus enda kaitseks välja üha uusi tunnistajaid. Kohus tuli talle vastu, keeldudes välja kutsumast süüdistava poole tunnistajaid.

Keegi kindralist kohtunik jõudis selle ajaga õnnelikult ära surra, kaht rauka aga tabas halvatus üliväsimusest, mille kutsusid esile pikalevenivad kohtuistungid. Kohtu koosseisu tuli täiendada uute liikmetega. Viimased polnud asjaga kursis, seepärast peeti kohtuistungeid harvemini, et võimaldada uutel kohtunikel tutvuda eelmiste istungite materjalidega.

Zvonarjovid, Boreiko ja Endžejevskid käisid kohtuistungeil, nii kuidas juhtus. Publikut polnud enam nii rohkesti nagu esialgu, kuid asjast huvitatud isikud viibisid alati kohtusaalis.

Veera Aleksejevna Stössel istus endist viisi esimeses reas. Viimasel ajal oli ta väga kõhnaks ning vanaks jäänud: nägu kattis peente kortsude võrk, juustesse oli halli juurde tulnud. Kuid ta kitsastel huultel püsis kogu aeg võikalt tige muie ja sinaga piiratud silmad vaatasid ümberolijaid varjamatu vihkamise ning põlgusega.

Tema poeg, kaardiväe paraadvormis, hõbeda ja kullaga väljaõmmeldud mundrikuuel vaarikapunased revääride, seisis enamasti kogu aeg tema juures. Porutšik sarnanes väga emaga: samasugused peened näojooned ja kitsad huuled nagu emalgi. Noor ohvitser teretas delikaatselt kummardades tuttavaid ja teatas emale

nende nimesid. Rusja, toreda soenguga, raskes pika slepiga sametkleidis, istus ämma kõrval ja pühkis pitstaskurätikuga peaaegu vahetpidamata nutetud silmi.

Ükskord istungi vaheajal tuli Veera Aleksejevna juurde kindral Nikitin. Ta oli pisut purjus nagu alati ja hakkas ebasoosingusse sattunud kindrali prouaga elavalt vestlema:

«Anatoli Mihhailovitš jäi pigisse oma headuse pärast! No ütelge, mis see tal oleks maksnud Port Arturis kõik oma vaenlased, kõigepealt mereväelased, üles puua? Ei läinud Vireen merele — tõmba Kasakaplatsil võllasse! Ei andnud Grigorovitš provianti välja — kah võllasse! Ja polekski olnud kedagi, kes praegu Anatoli Mihhailovitši vastu välja astuks. Nüüd aga isegi Nožin, too paberimäärija, kes Port Arturi ja portarturlaste kohta paskvilli kirjutas, kolm köidet igasugust laimu ja pori kokku soperdas, isegi tema julgeb süüdistada Anatoli Mihhailovitši jumal teab milles! Oleks olnud naljaasi teda Port Arturis oksa tõmmata. Kellelegi poleks ta täna enam meelde tulnud!»

«Kogu häda seisis selles, et Anatol ei tahtnud Peterburi pahandada,» lausus Veera Aleksejevna ilmse kahetsusega.

«Võtnud käraka viina või konjakit ja kõik hirmud oleksid hajunud nagu suits,» pobises nokastanud Nikitin, järk-järgult häält kõvendades. «Viin pole venelasele kunagi halba toonud, ainult kasu! Teie Anatol kartis kõike: ei julgenud ta mereväelastele peale pressida, Nožinit üles puua ega eesliini positsioonidele sõita. Kuid kõige rohkem kartis ta teid ennast, kallis prouake Veera Aleksejevna! Ja kõik sellepärast, et ta oli karsklane! Võtnud topka ära, ei ta siis poleks kartnud mitte üksnes eesliini fortidele sõita, vaid oleks ise laskurid rünnakule viinud. Ja koduski oleks ennast tundnud tõelise peremehena, mitte eide päkaalusena.»

Teda kuulates Veera Aleksejevna kord kahvatas, kord punastas häbist ja pahameelest. Saalis jäädi juba Nikitini valju pajatamist kuulatama. Paljud tegid piinlikkust tundmata halvustavaid märkusi madam Stösseli ja tema jutukaaslase aadressil. Lõpuks taipas noor Stössel kindralit einelauda kutsuda, et seal pits konjakit ära juua.

«Lähme, Saša, lähme! Ole targem, kui oli su isa, ja pea meeles: kes purjus ja tark, selles on kaks voorust koos! Joo, kuid võta pits ja pea aru,» õpetas Nikitin noort ohvitseri valju häälega.

«Kui hirmus!» kattis Veera Aleksejevna näo kätega. «Käis alati meie kodus, peeti teda parimaks sõbraks, ja nüüd ei häbene ta mu meest avalikult mustata. Mille eest küll nii ränk karistus?»

Samal ajal toodi saali käte alt talutades juba täielikult raukväeti Nadein. Ta kandis autähti, mundrikuub oli linte ja riste täis riputatud. Iga sammu juures ta pea tudises nõrkusest, jalad nõtkusid põlvist. Kaks adjutanti talutasid ta suuri vaevu tema jaoks varutud tugitooli. Hingeldades nagu pärast rasket tööd pühkis rauk rätiga laupa ja kaela ning vaatas ringi. Stösseli naist märgates proovis ta tõusta, tegi talle kohmaka kummarduse ja susistas kõigile kuuldavalt:

«Iššand jumal karištaš Anatoli Mihhailovitši tema šuure kõrkuše pärašt! Port Arturiš unuštaš ta täiešti oma väikšema venna ning märtri — vene šoldati. Ei käinud kordagi fortidel ja eešliinil. Iššand jumal näeb ju kõik, aga ei ütle šeda nii ruttu. Kogu rahvaš on ašunud vaenujalale Anatoli Mihhailovitšiga. Ei pääše ta nüüd enam šurmanuhtlušešt Port Arturi äraandmiše eešt. Ta olekš pidanud enne šurma vaštu võtma mungašeišuše, laškma ennašt mungakš pühitšeda, šiiš olekš ta paradiišiš kõigekõrgema kohtuniku palge eeš rahu leidnud.»

«Tule jumal appi, Mitrofan Aleksandrovitš, mis eest siis Anatolit karistada?» lõi Veera Aleksejevna kohkunult käsi kokku.

«Kõikide tema šuurte patuštušte pärašt, tema šuure kõrkuše pärašt rahva vaštu,» lausus kindral manitsevalt. «Tšaar Peeter olekš vištišti tal pea maha raiunud.»

Madam Stössel purskas nutma.

«Nuta, nuta, kalliš emand, pišarad kergendavad šüdant!» lohutas Nadein.

Rusja jooksis vett tooma. Tagasi tulles nägi ta Zvonarjovi saali tulemas ja teatas sellest Veera Aleksejevnale.

«Kutsu Varja ja ta mees minu juurde,» palus Veera Aleksejevna, «Zvonarjov on tunnistaja ja astub välja

Anatoli Mihhailovitši vastu. Ma pean tingimata temaga rääkima.»

Rusja hakkas kaugel saalis istuva õe juurde minema. Sinna polnud nii kerge pääseda. Varjal polnud õe tulekust üldse hea meel, ta kuulas Rusja ämma palve ära, pidi juba keelduma, kui märkas, et Veera Aleksejevna ise tema juurde tuleb. Kohtumist oli võimatu vältida. Varja astus südant kõvaks tehes kindraliproua juurde.

«Armas Varjake! Kui sa teaksid, kui küpseks ning kenaks sa oled muutunud,» sädistas Veera Aleksejevna Zvonarjovat embusse haarates. «Et sa meid oled unustanud, see pole sinu poolt sugugi ilus.»

«Ma õpin meditsiiniinstituudis ja olen väga tööga koormatud,» vastas Varja jahedalt, end ta embusest vabastades.

«Tule eśimesse ritta, mul on vaja sinuga ja su mehega rääkida,» käis madam Stössel peale.

«Ma olen siin tuttavatega ja mul pole sünnis nende juurest lahkuda,» keeldus Varja.

«Näen. See on vist musjöö Boreiko ja temaga koos endised Puškini kooli õpetajannad. Need ei taha mind isegi enam teretada,» kiskus kindraliproua põlastavalt huuled viltu.

«Niipalju kui mina mäletan, ei pidanud te Port Arturis nendega tutvust,» meenutas Varja torkavalt.

«Kõik, kes Port Arturis olid, pööravad meile nüüd selja, aga tollal pugesid ja lipitsesid meie ees,» ohkas Veera Aleksejevna.

«Õpetajannad pole kunagi kellegi ees lipitsenud,» vastas Varja teravalt.

«Sa, Varja, oled endiselt häbematu. Tundub ikka nendesamade nõndanimetatud õpetajannade laostavat mõju,» kortsutas kindraliproua pahaselt kulmu.

«Mis te minust tahate?» küsis Varja ärritatult.

«Kõigepealt, et sa oleksid viisakas vanemate inimeste vastu,» alustas madam Stössel, kuid märkas, et Varja hakkab ära minema, ja peatas teda: «Oota, Varja! Mul on tähtis asi sulle rääkida!»

«Rääkige siis!» nähvas Varja kärsitult.

«Varjake,» vaatas Veera Aleksejevna meelitlevalt talle otsa. «Palu isa, et ta ei astuks Anatoli Mihhailovitši vastu välja. Tema «Aruanne Guangdongi kindluse

suurtükiväe tegevuse kohta» viib mu mehe võllasse. Anatoli ütleb: «Belõi heitis oma aruandega mulle silmuse kaela.»»

«Isa kirjutab ainult nii, nagu asi tõeliselt oli,» vastas Varja jahedalt.

«Mu jumal, aga seal on kirjutatud kohutavaid asju!» pööritas kindraliproua silmi. «Sinu isa kinnitab, et kindluse allaandmise momendil oli seal sõjamoona küllaldaselt. Las ta ütleb, et need olid pooleldi kõlbmatud mürsud või et nende jaoks polnud suurtükke.»

«Seda ei ütle isa kunagi! Ja mis veel?»

«Ärgu ka sinu mees astugu Anatoli vastu välja. Kui palju kordi on ta meil lõunatanud ja õhtust söönud, tuletagu sedagi meelde,» anus Veera Aleksejevna juba nutuse häälega.

«Minu mees kõneleb ainult õigust, isale aga ei pea ma üldse võimalikuks teie palvet edasi anda,» vastas Varja ja läks järsult kindraliproua juurest minema.

«Sa oled südametu ja tänamatu tüdruk, küll jumal sind ükskord karistab selle eest!» hüüdis madam Stössel hüsteeriliselt talle järele.

Omade juurde tagasi tulnud, rääkis Varja pahameeli neile Veera Aleksejevna palvest.

«Port Arturis sigadusi teha ei kartnud, nüüd siis ei jätku julgust vastust anda,» pomises Boreiko pahaselt.

«Väiklased, alatud ja arad inimesed,» sõnas Olga Semjonovna põlastavalt.

Varsti algas kohtuistung uuesti. Alustati Stösseli ülekuulamist sõjanõukogu tuhande üheksasaja neljanda aasta kuueteistkümnenda detsembri koosoleku kohta, millel arutati kindluse allaandmist jaapanlastele. Kindral ei tunnistanud end süüdi temale esitatud süüdistuses. Ta käitus kord julturnuseni ninakalt, kord kukkus verest ära ja pobises midagi arusaamatut endale nina alla. Muutused ta ilmes olid tõepoolest hämmastavad. Kui ta hetk tagasi rinda ette ajades vastas küsimustele kriiskava komandörihäälega, siis järgmisel hetkel, kui teda valelt tabati ning vastu seina suruti, vajus kohe lõdvaks.

«Kalkun!» tähendas Olga tabavalt.

«Puhast tõugu, kuid rumal täkk!» lisas Endžejevski.

Naabrid sisistasid, et nad vait jääksid.

Kohtuprotseduur peaaegu ei köitnud enam publikut. Kohtu eesistuja lükkas kogu aeg tagasi süüdistava poole küsimused, mida Stösselil ilmselt oligi vaja. Niipea kui endine kindral vastusega pisut kimpu jäi, kuulutas eesistuja, et küsimus ei puutu asjasse.

«Päästavad Stösselit, kuidas iganes saavad!» sõnas Boreiko pahameelega.

«Lootsid sa siis midagi muud?» küsis Endžejevski muigega.

Fock ja Reiss istusid Stösseli kõrval. Nad kuulasid teraselt, mis nende endine ülem rääkis. Smirnov aga silmitses mingeid pabereid, kruttides oma hallikaid vurre ja näppides põskhabet.

Pärast kaks tundi kestnud istungit kuulutas eesistuja järjekordselt kümneminutilise vaheaja. Rahvas valgus saalist välja.

Vestibüülis tuli noor Stössel Zvonarjovi juurde ja palus teda veel kord Belõile mõju avaldada, et ta leevendaks süüdistusi Stösseli vastu. Kuid insener lükkas need jonnakad taotlused kategooriliselt tagasi.

«Te kuulsite ju ise «Euroopas», milline on Vassili Fjodorovitši arvamine selles asjas,» tuletas ta meelde. «Kõik Raissa Vassiljevna katsed jäid tookord tagajärjeta ja minu arvates ei maksa neid uuesti korrata.»

«Aga teie, Sergei Vladimirovitš? Kas teie kui süüdistava poole tunnistaja tõesti ei ilmuta ülimat heatahtlikkust oma endise ülema vastu, kes Port Arturis teisse nii sõbralikult suhtus,» käis porutšik Stössel peale.

«Tunnistan nii, nagu käsivad mu au ja südametunnistus, valet ei kavatse ma tunnistada ega varjata ükskõik kelle süütegusid,» vastas Zvonarjov teravalt.

Einelauas nägid Zvonarjovid Belõid. Kindral jõi seltsit ja vestles elavalt tema ümber kogunenud endiste portarturlaste-suurtükiväelastega.

«Iga kaasaegse kindluse kondikava moodustavad fortifikatsioonilised ehitused ja suurtükivägi, lihaskonna aga — jalavägi. Staap ja inseneriväed täidavad aju ja närvide osa,» seletas Belõi.

«Aga merevägi?» küsis keegi.

«See on kahtlemata apenditsiit rannakindluse orga-

nismis,» ütles Nikitin, kes oli just teiste juurde astunud. «Tolku on tast vähe, aga pahandusi ilmotsata.»

«Ei ole nõus,» vaidles Belõi vastu. «Mina omistan mereväelastele rusikate auväärt osa, mis tegutsevad kindlusest kaugemal. Mereväelased näitasid endid suurepäraselt kuival maal ja tegutsesid kangelaslikult merel. Kogu häda oli selles, et Port Arturis juhtisid neid niisugused andetud ülemad, nagu Stark, Witheft ja teised hädavarestest sõjamehed.»

«Suur tänu, Vassili Fjodorovitš, et te alati astute välja meie patuste «endauputajate» eest, nagu ajakirjandus meid tituleerib,» tänas Grigorovitš Belõid.

Belõi surus tugevasti admirali kätt.

«Guangdongi suurtükiväe endise ülemana meenutan ma alati suurima austusega hiilgavaid tegusid, mida saatsid korda mereväelastest suurtükiväelased, kes tookord allusid mulle,» ütles ta lugupidavalt. «Ohvitserid ja madrused pälvisid üldist vaimustust oma täpse, tabava ja õigeaegse tulistamisega, peaasi aga — oskusega haruldaselt kiiresti orienteeruda maismaa kindluse lahinguolukorras, mis oli neile täiesti tundmatu.»

«Kahjuks omavad vaid üksikud maavägede ülemad nii kainet pilku neis asjus,» ohkas Grigorovitš kibedusega. «Enamus toetab kahjurõõmsalt ajakirjanduse õelat klaperjahti. See aga valab juba kolm aastat järgemööda mereväelastele solki pähe.»

«Tuletage meelde kirja Vene-Jaapani sõja medalil: «Ülendagu teid issand!» Ma usun kindlasti, et möödub aastaid, aastakümneid, pool sajandit, kuid leidub inimene, kes õiglaselt ja erapooletult jutustab vene rahvale Port Arturi kangelaslikust epopöast. Ja siis meenutavad meie järeltulijad uhkusega Port Arturi mereväelasi ja armeelasi ning nimetavad hardusega nende nimesid,» sõnas Belõi erutatult.

«Teil on õigus, Vassili Fjodorovitš!» kinnitas Grigorovitš. «Aeg on parim kohtunik. Ta mõistab kohut õiglaselt, silmakirjatsemiseta ja mõõdab igaühele tema tegude järgi.»

Kell teatas vaheaja lõppu. Kõik hakkasid laiali minema: kes kohtusaali, kes tunnistajatetuppa, kes koju. Viimaste hulgas olid ka Zvonarjovid ja Boreikod.

15. peatükk

Igal sammul komistades liikus kohtu masinavärk ikkagi lõpule lähemale. Kuidas kaitse ka ei püüdnud süüaluseid puhtaks pesta, nende süüteod olid sedavõrd suured ja silmanähtavad, et polnud võimalik reeturite kuritegusid kinni mätsida. Kõrgema kohtu tahte vastaselt sai iga istungiga ikka selgemaks ning arusaadavamaks, et Port Arturi äraandmise peamised süüdlased viibivad väljaspool kohtuseinu, et koos Stösseli ja ta käsilastega peaksid süüaluste pingis istuma ka sõjaminister ja mereväeminister, kes ei kindlustanud Port Arturi kindluse lahinguvõimet, aga ka rahandusminister ja välisminister, kes pidasid kinni raha väljasaatmist kindluse fortide ja suure Siberi tee ehitamiseks, võttes sellega ära võimaluse toiduainete ja sõjamoona toimetamiseks Port Arturisse. Reetmisse ja äraandmisse oli segatud rida suurvürste tsaari endaga eesotsas, kes koos õukonna kamarilja, mõisnike ja kapitalistidega unistasid kergest kasusaamisest ja tohututest kasumitest Kaug-Idas, «kollasel Venemaal», ja omakasupüüdlikel eesmärkidel sihilikult päästsid valla sõja Jaapaniga.

Aga kes oleks julgenud süüdistada valitsevat dünastiat nii rasketes kuritegudes? Et rahustada avalikkust ja kindlustada monarhi prestiiži, oli ühel salajasel istungil palees otsustatud anda Stössel kohtu kätte arvete õiendamiseks, veeretades tema kaela kogu süü sõja äpardumise pärast.

«Rahvas ihkab verd, anname siis rahvale seda!» käis tollal suust suhu lause, mille oli lendu lasknud tsaari minister krahv Witte, keda seltskonnas kutsuti Polusahhalinskiks selle pärast, et ta Portsmouthi rahulepingu järgi oli jaapanlastele loovutanud pool Sahhalini saarest.

Jõudis kätte Zvonarjovi kord tunnistust anda. Boreiko pidi esinema veidi pärast Endžejevskit.

«Nagu teada, tungis Jingzhou all peale kindral Oku kolmas Jaapani armee,» alustas Zvonarjov rahulikult. «Meie poolel seisis tema vastas kõigest üksainus polk — Siberi viies laskurpolk.

Mida võib teile öelda polgu positsioonide kohta?

Ainult seda, et need olid kuritegelikult halvasti valitud, kuritegelikult halvasti ette valmistatud . . .»

«Palun teid valida väljendeid,» hoiatas kohtu eesistuja Zvonarjovi.

«Laskekraavid olid madalad, põimitud kõigest kahe rea lihtsa traadiga. Parem polnud asi ka meie suurtükiväelaste juures. Suurtükivägi seisis varjamata positsioonidel. Suurtükid asetati ritta nagu paraadil. Kerge vaevaga kõmmutasid jaapanlased need paari-kolme kogupauguga rivist välja ja hävitasid või vigastasid meeskonna. Mispärast see kõik nõnda juhtus? Aga sellepärast, et meie kindralid ei tahtnud kuuldagi varjatud positsioonidest. «Vene soldatil on häbistav peita end Jaapani suurtükkide eest» — nõnda rääkisid nad. Neil polnud sellest külma ega sooja, et peaaegu terve polk langes Jingzhou all . . . Vaprad vene soldatid ja ohvitserid hukkusid kangelastena. Nad ei võtnud eeskuju oma araverelistest kindralitest.» Zvonarjov vaatas seda öeldes kindral Focki otsa.

«Teen teile teise hoiatuse. Solvavate väljenduste kordumisel võtan teilt sõna ära,» ähvardas kohtu eesistuja.

. . . Zvonarjov meenutas õudset aega — lahingut Jingzhou all. Üksainus polk terve armee vastu! Peaaegu ilma suurtükiväeta, ilma kuulipildujateta! Hiina vananenud trofee-suurtükke ei maksnud ometi arvestada! Kui ta vahuleaetud hobusel kihutas Focki staapi polkovnik Tretjakovi ettekandega: «Olukord on katastroofiliselt raske. On vaja abi . . .» — mis vastas siis Fock?

Nähes, et kindral Nadein tegi korralduse viivitamata saata polku patarei, tühistas Fock selle käsu ja kirus polkovnik Tretjakovi kõige jämedama turusõimuga. «Abi ta ei saa,» teatas ta. «Las tuleb rünnakutega toime, kuidas tahab.»

«Kas kindral Focki käsutuses oli värskeid väeosi?» küsis prokurör.

«Nägin oma silmaga Focki diviisi kolme värsket polku ja kolme patareid. Need paiknesid diviisi staabi vahetus läheduses.»

«Kas viienda polgu lahingupositsioon oli kindral Focki vaatluspunktist hästi näha?» päris prokurör.

«Väga hästi. Ja kindral Fockil polnud sugugi raske polkovnik Tretjakovi toetada. Sellepärast pean ma kindral Focki tegevusetust kuritegelikuks, mis pole kaugel otsesest reetmisest, viienda polgu hukkumist aga tema kuriteoks . . .»

«Härra Zvonarjov, te olete ainult tunnistaja ja teil pole õigust anda hinnangut kindrali tegevusele, pealegi veel solvavate väljendustega. Olen sunnitud teilt sõna ära võtma.»

«Sigadus, tõe rääkimise pärast võetakse sõna ära!» kõmises Boreiko hääl.

«Poleks maksnud siis tunnistajaid üldse välja kutsuda!»

«Niisuguste kuritegude eest tuleb karistada surmanuhtlusega,» kostis saalist vihaseid vahelehüüdeid.

Zvonarjovi järel esines tunnistajana Endžejevski.

«Lahingus Jingzhou all osutus kindral Fock mitte üksnes äraandjaks, vaid ka argpüksiks,» alustas Stahh.

«Kui teie, härra porutšik, jätkate samal viisil, nagu alustasite, kaotate sõnaõiguse ja ma võtan teid distsiplinaarvastutusele solvamise pärast.»

«Ma ei solva kedagi, härra eesistuja, nimetan vaid asju nende õige nimega. Mina kui luureülem teadsin,» jätkas Stahh rahulikult, end mõjutada laskmata, «et viienda polgu vastu on paisatud terve Jaapani armee, ja kandsin sellest ette Focki staapi. Vaatamata sellele ei teinud Fock mu ettekandest väljagi. Aga kui kogu liinil lahing lahti läks ja ilmsiks sai, et luure teated olid õiged, kaotas kindral Fock hirmust lihtsalt pea. Ta jättis verest tühjaks jooksnud viienda polgu saatuse hoolde ja andis käsu liikuda viivitamata kiirmarsil otse Port Arturisse. Minu kahesajast laskurist koosneval luurekomandol käskis Fock katta oma taganemist. Mõtelge ainult! Luurekomando pidi takistama terve Jaapani armee liikumist Port Arturi peale! Fock põgenes oma nahka päästes häbistavalt. Ta jättis saatuse hoolde oma soldatid, suurtükid ja sõjamoona . . .»

«Oma aastate poolest kõlbab süüalune teile isaks,» katkestas teda prokurör. «Austusest tema halli pea vastu peaksite hoiduma sääraseist väljendeist.»

«Mul pole põhjust tema halli pead austada, härra

prokurör,» vastas Endžejevski väärikalt ja lahkus tribüünilt.

«Kahetsen, et ma seda poisikest tema distsiplineerimatuse ja punase meelsuse pärast Port Arturis üles ei poonud,» hõikas Fock õelalt.

Alles õhtupoolikul kutsuti Boreiko välja tunnistust andma.

«Ära erutu, Borja,» ütles Olja teda saates, «ära mine ägedaks! Võta ennast kätte ja räägi rahulikult. Ära anna neile põhjust sinult sõna ära võtta. Muidugi, see kohus on komet. Aga las naerame meie, mitte nemad.». Ta surus Borja kätt. «Noh, õnn kaasa!»

«Teisel detsembril 1904. aastal sai fordil number kaks surma meie armastatud kindral Kondratenko,» alustas Boreiko vaikselt. «Kaitse juhtimine läks kindral Focki kätte. Mis siis tegi uus ülemjuhataja? Ta käskis neljandal detsembril anda jaapanlastele fordi number kaks. Fordi, mida jaapanlased olid mitme kuu kestel tagajärjetult rünnanud, fordi, mis oli maksnud nii paljude verd ja elu! Võib-olla oli selleks ehk vajadus? Vaenlane ründas ja allaandmine oli ehk vältimatu?» kõmises saalis üha enam ägenedes Boreiko hääl. «Ei! Veel seitsmendal detsembril hoidsid soldatid forti enda käes, ja jaapanlased lõpetasid rünnakud, nähes, et neist pole midagi kasu. Aga fort anti ikkagi käest ära. Ja anti ära Focki käsul! Kondratenko andis selle eest elu, aga Fock andis käest ära ja avas sellega tee Port Arturisse. Mind ei lubata nimetada seda siin reetmiseks, äraandmiseks. Kuid rahvas oskab sellest ise aru saada.

Pärast teise fordi äraandmist anti käest ka fort number kolm ja kindlustus number kaks. Et need vastu peaksid, oli vaja väikest toetust reservist. Kuid kindral Fock, vastuoksa, vähendas peaaegu kaks korda nende fortide garnisonide koosseisu: Kas see pole sõjaväelise kohuse reetmine?» küsis Boreiko selgelt ja valjusti.

Saalis tõusis kära:

«Fock võllasse!»

«Äraandmise eest oleks ammu pidanud üles pooma!»

«Edasi,» jätkas Boreiko, tõstes häält üle üldise pahameelekära. «Kindral Fock laskis Stösseli käsul puhastada meie vägedest Hiina müüri Kuropatkini lüneti juurest kuni B-patareini. Hiina müüri äraandmisega hävis

faktiliselt Idarinde kaitse põhiliin. Seda äraandmist nägid lihtsoldatid, kuid nemad — te kuulake!» Boreiko pöördus kohtualuste poole, «nemad jäid truuks oma vandele; mitte teie! Nad keeldusid täitmast teie reetlikku käsku. Aga mis tegi Stössel? Ta käskis teise kaitseliini patareidel avada selja tagant tule Hiina müürile ja patareile B. Mitte jaapanlased, vaid meie omad tulistasid Stösseli käsul soldateid! Oli selge, et Stössel ja Fock olid jaapanlastega kokku leppinud Vene kindluse äraandmises. Kas see pole kodumaa reetmine?!» kõmas üle kogu saali Boreiko hääl.

«Ei, see on juba võimatu,» ütles kohtu eesistuja häält pingutades. «Staabikapten Boreiko, te unustate ennast! Teie pole ikkagi prokurör ega riiklik süüdistaja, et reetmises süüdistada. Kohtualuste süü ei ole veel tõestatud! Võtan teilt sõna ära ja palun teid kohtusaalist lahkuda.»

Eesistuja viimased sõnad kadusid pahaste häälte kõminasse. Inimesed kargasid püsti ja tormasid prokuröri laua juurde. Tekkis rüsin. Eesistuja kärkis, nii kuidas hääl võttis, kuid asjata — korda oli võimatu jalule seada. Tal ei jäänud muud üle kui kohtuistung lõpetada.

Boreiko ja Endžejevski olid äärmiselt nördinud kohtuprotseduuri säärase juhtimise pärast. Mõnikord sõitsid nad pärast kohtuistungit Zvonarjovide poole, et nende juures südant puistata. Boriss Dmitrijevitši pahandasid eriti Stösseli tunnistused Port Arturist põgenemise ja Hiina trofeekulla kadumise kohta.

«Sa kujuta endale ette, Serjoža,» kõneles Boreiko sel päeval Zvonarjovide juures vihaga, «kui Stösselilt küsiti, mispärast ta Port Arturi garnisoni saatuse hooleks jättis, Venemaale jalga laskis ning Jaapanisse vangi ei läinud, vastas too nurjatu kindral silma pilgutamata: «Lese keisrinna käsul.» » Boreiko muigas põlastavalt: «Leidis endale seelikus komandöri! Tuli välja, et Port Arturi allaandmise puhul oli keisrinna saatnud Stösselile telegrammi, milles avaldanud rõõmu selle üle, et osa garnisonist oli piiramise ajal õnnekombel terveks jäänud. See telegramm lõppes sõnadega: «Oleks rõõmustav näha teid tagasisaabumisel.» Noh, Stössel tõlgitses neid sõnu osavasti kui Maria Fjodorovna «käsku» ärasõiduks Venemaale. Stösseli jultumus hämmastas isegi

õukondlasi. Vana keisrinna pidi peaaegu krambid saama. Tsaar nõudnud temalt selles asjas seletust ja olnud, nagu räägitakse, väga pahane Stösseli peale. Või veel! Keeruta ennast välja kuidas tahad, aga jumal hoidku keisri perekonna nimesid mainimast!»

«Stösselil pole midagi kaotada, seepärast ta riskib kõigega,» seletas Zvonarjov.

«Veel hullem lugu on Hiina kulla kadumisega,» ütles Endžejevski. «Meie ekspertide hindamise järgi oli seda Port Arturis kaheksasaja tuhande rubla väärtuses. Tegelikult aga oli seda kulda kümme korda rohkem. Kuhugi seda välja ei veetud, jaapanlastele üle ei antud, aga ikkagi on jäljetult kadunud.»

«See ei ole ometi nõel heinakuhjas!» lausus Varja uskumatult.

«Stössel kinnitab, et ta andis kulla jaapanlastele üle, kuid mingeid tõendavaid dokumente tal ei ole. Kindral Nogi teatab ametlikult, et Jaapani armee juhatusel pole midagi teada sellest kullast,» lahutas Endžejevski käsi.

«Aga kas Stösselilt ei küsitud, mis ta Port Arturist kolmekümne kolmel küüdivankril välja vedas?» tuletas Zvonarjov meelde.

«Küsiti,» vastas Boreiko. «Ütles, et majapidamiskraam, asevalitseja Aleksejevi vaibad ja nii edasi.»

«Ja teda ustakse?» hüüdis Varja nördinult. «Stösseli juures peaks läbiotsimise toime panema, kõik tal kodus pahupidi pöörama.»

Boreiko vangutas lootusetult pead:

«Ega Stösseli teinepool rumal ole. Julgen teile kinnitada, et Port Arturist tulles andis madam kulla mõnda välismaa panka hoiule. Seal on see kindlas kohas, olgu ta või sada korda varastatud.»

«Oleneb sellest, kus,» väitis Zvonarjov. «Vististi paigutati see Šveitsi või Inglise panga seifidesse.»

«Kas see pole ükskõik? Mispärast mitte Prantsuse või Saksa panka?» imestas Varja.

«Kaugeltki mitte ükskõik,» raputas Zvonarjov pead. «Prantsusmaal paljastati Stössel varem kui meil. Seal ei saa ta oma kulda pangas varjata, Saksamaal aga võidakse sugulasliku kokkuleppe alusel meie tsaariga ta kuld välja anda. Kõik rahvusvahelised sulid ja masuurikad on juba vanast ajast peale hoidnud kokkuröövi-

tud vara Inglismaal. Ka meie tsaari perekond on oma kapitalid sinna paigutanud.»

«Tuleb välja, et Stössel pole mitte üksnes argpüks ja äraandja, vaid ka suur varas,» tähendas Varja põlastavalt.

«Või meil neid kõrgemal pool vähe on?» hüüdis Endžejevski. «Võtame näiteks tsaari onu suurvürst Vladimir Aleksandrovitši, kes oli oma isa Aleksander II mälestuseks tema tapmiskohale püstitatud kiriku «Spass na krovi» ehituskomitee esimeheks ja kõrvaldas ehituse ajal üle miljoni rubla. Või suurvürst Aleksander Mihhailovitš, kellele allub lennuvägi. Tollele pandi nimeks lihtsalt «lendav varas». Sergei Mihhailovitš riisub suurtükiväge. Witte ajas Portsmouthi lepingu sõlmimise ajal börsil mängides miljonilise varanduse kokku. Kes neid kõiki jõuab üles lugeda?!»

«Aga see on ju nurjatus! Kuhu me niiviisi jõuame?» hüüdis Varja jubedusega.

«Eks vaatame, mis sellest kõigest tuleb,» ohkas Sergei Vladimirovitš.

«Mina usun, et uus revolutsioon pole enam mägede taga,» lausus Boreiko mõtlikult, laskis süttinud pilgu üle kõikide käia ja surus käed rusikasse. «Ainult seekord tuleb see rabavam kui üheksasaja viiendal aastal.»

Kõik vajusid mõneks ajaks mõttesse Venemaa tulevase käekäigu üle, kui esikust äkki kostis kellahelin ja seejärel summutatud kähe hääl.

«Kas kutsumata külalisi siin majas ka vastu võetakse?»

«Isa!» hüppas Varja üles.

Uksele ilmus Belõi. Tütart suudelnud, ütles ta Varjale isalikult hellasti:

«Tulin vaatama, kuidas sina ja su pere siin elate. Ema andis mulle kõva käsu jutustada talle põhjalikult kõigest.»

Zvonarjov ja ohvitserid tõusid, et kindralile vastu minna. Belõi teretas neid sõbralikult ja istus laua juurde. Varja hakkas teega askeldama.

«See kohus on mind surmani ära tüüdanud,» ütles kindral väsinult ja ärritatult. «Täiesti selge, et Stössel, Fock ja Reiss on süüdi, Smirnov aga on juhuslikult süüpinki sattunud. Aga ei, püütakse asi keerukaks ja sega-

seks ajada. Viie-kuue päeva pärast sõidan ära. Astusingi enne ärasõitu teie poole sisse.»

«Kas sa Stösselite poole ka lähed enne ärasõitu?» päris Varja.

«Ei,» vastas Belõi. «Stösselid peavad mind nüüd verivaenlaseks. Nad ei suuda mõista, et kindrali ning ausa inimese kohus ei luba mul tõe vastu välja astuda, olgu ma või kümme korda nende sugulane.»

«Veera Aleksejevna ja Rusja heidavad meile ette südametust ja julmust,» ütles Varja. «Aga Serjoža ei või ometi valet tunnistada.»

«Stössel on kahjuks liiga palju valgustkartvaid tegusid korda saatnud, Venemaale liiga palju paha teinud, et teda võiks kaitsta,» kortsutas Belõi kulmu. «Kõigile on ta soolanud: jalaväele ja suurtükiväele, eriti aga mereväelastele. Admiralid Grigorovitš, Vireen, Štšensnovitš ja Essen andsid hävitavaid tunnistusi Stösseli vastu. Grigorovitš iseloomustas teda kui argpüksi, kiidukukke ja kehklejat, kes suure arusaamatuse tõttu oli sattunud kindluse komandandi kohale.»

«Mereväelasi on väga vähe tunnistajateks kutsutud ja ainult admirale, nooremaid ohvitsere kõigest paar-kolm. Mereväelased kasutavad muidugi juhust, et Stösseliga Port Arturi arveid õiendada. Süüdistavad teda sihilikus lahkhelide väljakutsumises mereväelaste ja armee vahel, mis tõi kaasa kindluse kaitsevõime nõrgenemise,» lisas Boreiko.

«Ka meie tahaksime ära koju sõita, kuid enne kohtuprotseduuri lõppu ei lubata. Öeldakse, et meid võidakse veel uuesti tunnistust andma kutsuda,» kurtis Endžejevski.

«Ära muretse, pärast meie tänaseid esinemisi vaevalt küll soovitakse meid teist korda kuulata. See pole neile kasulik,» muigas Boreiko.

Vähe aega vaikinud, heitis kindral põgusa pilgu tema ees lebavale ajalehele ja sõnas pahaselt:

«Nüüd käib ajalehtedes ja ajakirjades äge poleemika Stösseli vastaste ja poolehoidjate vahel. Esinevad paljud ohvitserid, kritiseerivad oma komandöre, õiendades nendega oma isiklikke arveid. Minu arvates on sellesarnased väljaastumised armees lubamatud. Kui sa pole rahul armee korraga, siis mine erru ja kritiseeri, keda süda

kutsub, aga niikaua kui kannad mundrit, hoia keel hammaste taga.»

«Ega te ometi arva, et ka väljaastumised kohtus Stösseli ja ta kamba vastu on lubamatud?» küsis Endžejevski mõninga irooniaga.

«Ma räägin hoopis muust,» kehitas Belõi õlgu. «Kohtus ei ole Stössel ja ta kaassüüdlased enam komandörid. Nad on lihtsalt kohtualused, ja väljaastumine nende vastu ei õõnesta sugugi ülemate autoriteeti ega riiva ohvitserimundri au. Kuid ajalehtedes arvustavad ohvitserid oma otseseid, teinekord ka vahetuid ülemusi. Just sellele vaidlen ma kategooriliselt vastu,» selgitas kindral oma mõtet ja lisas: «Mul on teateid, et kohtupidamine lõpeb jaanuari lõpul. Jääb oodata veel kõigest natuke üle nädala.»

«Oleme teie ekstsellentsile väga tänulikud rõõmustava teate eest, sest logelda siin tegevuseta kaks kuud on väga ära tüüdanud,» sõnas Boreiko.

Külalised läksid varsti ära ja Belõi jäi omaste keskele.

16. peatükk

Alles 7. veebruaril 1908. aastal, pärast üle kahe kuu kestnud kohtulikku arutust, tehti Stösseli asjas lõpuks otsus.

Tungil täis kohtusaal kuulas püsti seistes ära Kõrgema Sõjakohtu pika, paljusõnalise otsuse. Ka kohtualused seisid sirgelt ning kuulasid tähelepanelikult otsuse ettelugemist.

«Tema majesteedi ukaasi alusel arutas Kõrgem Sõjakohus endise kindralleitnant Stösseli, endiste kindralite Focki, Reissi ja Smirnovi poolt Port Arturi kindluse enneaegse äraandmise asja...» luges kohtu eesistuja kindral Akimov monotoonselt.

Madam Stössel seisis omastest ümbritsetuna esimeses reas ega pööranud vihast pilku mehelt. Stössel, näost kahvatu, närviliselt tõmblevate käte ja näoga, lonksas alatihti tema lähedal seisvast klaasist vett. Focki kollakastõmmul näol püsis tuim ilme, nagu ei puutuks kohtuotsus üldse temasse. Reiss närvitses kõige rohkem. Ta jalad võbisesid nõrkusest ja näost oli ta nii kahvatu,

nagu võiks ta iga hetk minestusse langeda. Smirnov oli täiesti rahulik. Ta põski kattis tavaline tervisepuna, igava ilmega kuulas ta kohtuotsuse pikalevenivat ettelugemist.

«Venitavad ja venitavad, ei jõua kuidagi lõpuni,» vaatas Varja kärsitult kella. «Ütleksid siis lihtsalt ära: karistada reetmise pärast Stösselit, Focki ja Reissi, Smirnov aga õigeks mõista.»

«Mine seda veel tea,» pomises Boreiko kumedalt. «Võib-olla venitavad selleks, et karistuse asemel neile tsaari tänu avaldada.»

«Siis ütlen ma kohtu eesistujale otse suu sisse, et ta on kõige ehtsam lurjus,» ütles Varja.

«Ja lähed kohtu solvamise pärast kolmeks aastaks vangi,» tähendas Zvonarjov.

Kindral Akimov tegi lühikese pausi, köhis hääle puhtaks ja luges siis veidi kõrgema häälega aeglaselt, vahetevahel peatudes:

«Kohus otsustas tunnistada erukindralleitnant Stösseli, Anatoli Mihhaili poeg, viiskümmend üheksa aastat vana, süüdi Port Arturi kindluse enneaegses äraandmises, kuna ta ei kasutanud ära kõiki võimalusi kaitsmise jätkamiseks, mis on ette nähtud sõjaväeseadustiku paragrahvides, ja mõistis ta surma mahalaskmise läbi.»

«Ah!» kiljatas Veera Aleksejevna ja puhkes hüsteeriliselt nutma. Ta viidi käte alt toetades saalist välja. Stössel ise kahvatas veel enam, lõi vankuma ja kattis näo kätega.

Läbi saali käis heakskiidu ümin, keegi hakkas isegi käsi plaksutama, kuid too sisistati kohe vait jääma.

«Üks äraandja sai siiski karmi otsuse,» sosistas Varja rõõmsalt ja surus tema kõrval seisva Boreiko kätt.

«Härrased, palun rahu ja korda pidada,» ütles kohtu eesistuja valjusti ja jätkas otsuse lugemist.

«Arvestades asjaolu, et Port Arturi kindlus pidas Stösseli juhtimisel vastu sõjaajaloos enneolematule üheteistkümnekuusele piiramisele ja pani kogu maailma oma kaitsjate kangelaslikkusega imestama, otsustas kohus tema majesteedi ees samme astuda, et süüdimõistetud Stösseli surmanuhtlus asendataks kümneaastase kindlusevangistusega.»

See otsus kutsus välja publiku pahameele.

«Mitte Stösseli juhtimisel, vaid tema reetliku juhtimise kiuste pidas kindlus vastu nii pikaajalisele piiramisele!» hüüdis Boreiko vihaga.

«Andis kindluse ära ja varastas veel kullagi,» kostis kõikjalt saalist.

«Käsi peseb kätt!»

«Võiksite talle reetmise eest ordeni ka veel anda!»

Kohtu eesistuja kõlistas meeleheitlikult kella, kutsus publikut korrale, kuid möödus tükk aega, enne kui vaikus majja sai. Kui teatati, et endise kindrali Focki süü pole tõestamist leidnud ja kohus ta õigeks mõistis, tõusis publiku hulgas taas pahameeletorm.

«Pole õige! Otsus tühistada!»

«Fock on suurem süüdlane kui Stössel!»

«Võllasse mõlemad!»

Kohtu korrapidajad püüdsid tagajärjetult erutatud ohvitsere vaigistada.

«Soovitan suurte pahanduste ärahoidmiseks kaugemalt mööda minna,» hoiatas Boreiko korrapidaja-kaptenit, kes tema juurde tormas.

Boriss Dmitrijevitš nägi sedavõrd mõjuv ning hirmuäratav välja, et kapten tõmbus kähku tagasi.

Samal ajal läks Varja raginal teise ohvitseriga kokku.

«Te riskite vastu kõrvu saada, kui te ennast heaga siit ei korista!» ähvardas Varja.

«Ma ei tea, madam, kes te olete...» alustas kohtu korrapidaja.

«Aus vene naine, keda südamepõhjani pahandab tolle lurjuse Focki õigeksmõistmine,» katkestas teda Varja.

«See ei anna teile õigust kohtusaalis korda rikkuda,» ei jätnud korrapidaja teda rahule.

«Käige minema mu naise juurest,» katkes Zvonarjovi kannatus.

Ohvitser jõudis veel hüüda: «Ma protesteerin,» kui Boreiko teda ukse poole tõukas. Tõusis kirjeldamatu kära.

«Härrased, härrased, palun rahu! Laske mul kohtuotsuse ettelugemine lõpetada,» nõudis eesistuja kähisema löönud häälega.

Suuri vaevu, lärmi pärast alatasa pause pidades luges ta kohtuotsuse lõpuni ette. Reissi õigeksmõist-

mine kutsus saalis samuti välja pahameele, Smirnovi õigeksmõistmine aga võeti publiku suurema osa poolt heakskiiduga vastu.

«Kõige eeltoodu põhjal käsin kohtu poolt süüdi mõistetud riikliku kurjategija Anatoli Mihhailovitš Stösseli vahi alla võtta,» lõpetas eesistuja.

Kaks soldatit asusid püssidega teine teisele poole Stösselit.

«Mina ei ole süüdi! Süüdi on teised, kuid nende üle isegi ei mõistetud kohut!» hüüdis Stössel käsi rusikasse surudes. Ta nägu punetas ärritusest ja suurest vihast.

«Süüdimõistetu kohtusaalist välja viia,» tegi eesistuja korralduse.

«Parem pool! Käies marss!» käsutas endist kindralit korrapidaja allohvitser. Stössel ajas end kähku sirgu ja marssis rivisammul saalist välja.

Eesistuja kuulutas kohe kohtuistungi lõppenuks. Kohtunikud lahkusid kiiruga saalist.

Publiku äärmise erutuse pärast ei katsunudki keegi kohtu korrapidajatest ohvitseridest ja ametnikest enam saalis korda jalule seada. Nurisedes ja vaieldes valgusid inimesed pikkamisi laiali.

«Blohhinil oli ikkagi õigus!» lausus Boreiko mornilt. «Kolm mõisteti õigeks, neljandale aga annab tsaar armu.»

«Kaaren kaarna silma peast ei noki,» tähendas Endžejevski nördinult muiates.

17. peatükk

Enne ärasõitu kogunesid kõik Zvonarjovide poole. Tuli ka Blohhin, kellel hiljuti oli sündinud poeg. Suura sünnitas meditsiiniinstituudi naistekliinikus, kõik läks õnnelikult, poiss oli terve ja kaalus kaksteistkümmend naela.

«Mis pojakese nimi on?» küsis Boreiko.

«Papp ristis Ivaniks, nii et nüüd on maailmas olemas Ivan Filippovitš Blohhin, hirmus kisakõri. Kui karjuma pistab, on kogu tänav kisa täis,» kruttis Blohhin uhke näoga vurru.

«Täitsa isasse läinud,» naeratas Varja. «Mässumeelne...»

«Mis te siis mõtlete, Varvara Vassiljevna, kas me peame vaikima, kui meid vennikesi tüssatakse ja petetakse?» vaatas Blohhin teraselt talle otsa. «Mõnikord riivab küll mõnda teist, kuid ei saa vaikida. Meil, töölistel, on üks kõigi ja kõik ühe eest väljas! Muidu ei saa me kuidagi.»

«Teil on naine ja kolm last! Poleks halb ka oma perele mõelda.»

«Kogu töölispere on ka minu pere. Täna pitsitavad üht, homme teist, sedamööda jõuab järg ka minu kätte. Peame kõik kindlalt üksteise eest seisma, siis on ülemused pisut vagasemad, kardavad teinekord meiesugusele ülekohut teha,» vastas Blohhin veendunult.

«Õigus, Filja,» toetas Boreiko Blohhinit. «Ühinemine on tööliste peamine relv võitluses oma õiguste eest.»

«Oo, sina, Borja, loed vist Marxi?» hüüdis Zvonarjov imestunult.

«Mitte mina, vaid Oljake tegeleb nende asjadega,» osutas Boreiko naisele. «Noh, mind valgustab ka mõnikord.»

«Väga kasulik lugemine,» ütles Blohhin. «Nagu kate langeb silmilt ja näed kõike hoopis teisiti... Kahju, et olen na nigelavõitu kirjatark,» ohkas ta murelikult.

«On vaja õppida, Filipp Ivanovitš,» soovitas Endžejevskaja. «Suur mees saaks teist, kui teile haridust anda. Kahju, et te meist nii kaugel elate. Võtaksin enda hooleks teie ettevalmistamise, et annaksite eksternina algul kas või neljanda klassi eksamid ära ja siis juba reaalkooli täieliku kursuse lõpueksami.»

«Mis vaja, seda vaja, Jelena Fjodorovna!» oli Blohhin nõus. «Aga tööinimesel ei jätku aega õppimiseks. Kümme, teinekord ka kaksteist tundi tööd tapab su nii ära, et ei taha enam kedagi ega midagi näha. Pealegi on isake tsaar kõikide vabrikute ligidusse tee äärde ehitanud kõrtse, koole aga pole kogu töölisrajoonis ainustki. Kuid õppima hakkan ma ikkagi, tingimata hakkan.»

«Rumalaid, harimata inimesi on hulga kergem petta ja ninapidi vedada,» ütles Endžejevski.

Pärast tagasihoidlikku lõunasööki hakati vaksalisse

minema. Esimestena asusid Varssavi vaksalist teele Endžejevskid, paar tundi hiljem pidid Nikolajevski vaksalist välja sõitma Boreikod. Blohhin läks teistega koos sõitjaid saatma.

Soojalt saadeti teele Endžejevskid. Lubati oma elust vastastikku üksteisele kirjutada, Ljolja kutsus kõiki suveks enda poole Poolasse.

Veel soojemalt jäeti hüvasti Boreikodega.

«Pea meeles, Filja, mis häda sinuga ka ei juhtuks, olen alati valmis sind aitama, niipalju kui suudan,» lubas staabikapten Boreiko.

«Batumis on teil ustavad sõbrad, kelle peale te elu raskeil minuteil võite alati kindel olla,» lisas Olga Semjonovna ja surus kõvasti Blohhini kätt.

«Noh, ka minule võite iga minut kindel olla,» lausus Blohhin liigutatult.

«Aitüma heade sõnade eest! Viimati kihutatakse mind ka teenistusest minema ülemustele vastuvõtmatu mõttelaadi pärast. Siis lähen tehasesse tööliseks. Töötame üheskoos,» naeratas Boreiko.

«Miks mitte, Boriss Dmitrijevitš,» hüüdis Blohhin reipalt. «Egas me esimest korda õlg õla kõrval seisa. Mäletate, kuidas oli lugu Port Arturis Elektrikaljul?»

«Miks ei mäleta!» hüüdis Boreiko ja kaelustas hüvastijätuks oma lahingusõpra.

5. märtsil 1908. aastal tehti teatavaks, et tsaar on Stösseli kohtuotsuse kinnitanud. Kindralilt võeti ära auastmed ja ordenid, ta määrati kümneks aastaks kindlusevangi. Kuna tema tegevuses midagi teotavat ei leitud, jättis tsaar ta aadliseisusesse edasi.

Teised kohtualused mõisteti täielikult õigeks, nad vabastati «perekondlikel põhjustel» varsti teenistusest ja saadeti pensionile, kuid ilma mundrikandmise õiguseta.

7. märtsil kell kümme hommikul pandi aadlik Stössel vangi Peeter Pauli kindluse Jekaterina kurtiini. Tema vangikambrist kirjutati ajalehtedes järgmist:

«Kuiv, valguseküllane, kõrge tuba kahe trellitatud aknaga, põrandapinda 60 ruutarssinat (32 ruutmeetrit). Toas on vedrupõhjaga voodi, laud, toolid, kapp, diivan,

tugitool ja peegel. Viimased esemed tema majesteedi eriloal.»

Juhuslikult Nevski prospektil Rusjat kohates sai Varja temalt üht-teist teada Stösseli vangielu režiimist. Lõunasöök tuuakse talle kindluse ohvitseride kasiinost. Veera Aleksejevna käib iga päev tema juures, pühade ajal külastavad teda sugulased ja tuttavad. Stössel on hakanud kirjutama raamatut «Vastus minu vaenlastele».

Tal on lubatud piiramata ajaga jalutada kindluse sisehoovis. Ta vangikambrisse on lubatud üles seada telefon, Veera Aleksejevna on astunud samme, et ta mehel lubataks kord kuus vanglast kodus käia.

«Küllap ehk varuvad talle veel ka alalise looži ooperisse või Aleksandra teatrisse,» heitis Zvonarjov nalja.

«Täiesti võimalik,» kinnitas Varja. «Juba aetakse asju, et talle pension pooles suuruses alles jäetaks. Kui see korda läheb, hakkab ta saama kolmsada rubla kuus — rohkem kui sina.»

«Tuleb välja, et parem on olla süüdimõistetud kindral kui korralik insener,» sõnas Zvonarjov süngelt.

TEINE OSA

1. peatükk

Varja sai meditsiiniinstituudi neljandale kursusele. Zvonarjovid veetsid 1908. aasta suve suvituskohas Peterburi lähedal Oredeži jõe ääres. Nii Varja kui lapsed kosusid ja said jõudu juurde. Vasja, must nagu murjan, oli sirgunud pikaks ja kõneles katkeval kukehäälel, väike Nadjake aga oli tubadest täiesti võõrdunud ning jooksis päevad läbi väljas. Ta oli sinisilmne ja pikaldane, isasse läinud, ka rahuliku loomu oli ta pärinud temalt. Ei nutnud peaaegu kunagi ega jonninud, ainult ohkas raskelt, kui teda kurvastati.

Igal laupäeval sõitis Sergei Vladimirovitš Peterburist pühapäevaks suvituskohta.

Alles suve lõpul läks Varjal korda Šuura Blohhinat nõusse saada, et ta koos poisiga mõneks päevaks Oredeži tuleks. Šuura paranes pärast sünnitamist visalt, elu looduse rüpes keset põldude ja metsade lõhnarikast rohelust avaldas kosutavat mõju ta tervisele.

Kord laupäeval sõitis koos Zvonarjoviga siia ka Blohhin. Ta oli kõhnaks jäänud, põsed olid tal auku vajunud, tuju väga morn. Sõjatehases kehtiv kord polnud ilmselt talle meeltmööda. Kuid et mitte Zvonarjovi, kes teda tehasesse tööle oli sokutanud, sisse vedada, ei seganud ta end kaua aega vaidlustesse meistritega. Mõnikord ta, tõsi küll, püüdis tegutseda Zvonarjovi kaudu, kuid viimane ei jaganud kaugeltki alati Blohhini arvamust ja hoidus segamast tööliste konfliktidesse arsenali administratsiooniga.

«Tüssavad, nülivad seitse nahka meie seljast, aga teie, Sergei Vladimirovitš, olete nagu pime. Kohe süda saab täis teie pärast! Pange ometi teraselt tähele ja tehke endale selgeks, kuidas lugu on,» käis ta insenerile peale.

Tema pealekäimisele järele andes astus Zvonarjov paar korda administratsiooni ees tööliste kaitseks välja ja häälestas sellega ülemused enda vastu.

Tehas allus suurtükiväe valitsusele. Tehase eesotsas seisis balti sakslasest suurtükiväe kindral akadeemik von Maydell.

Tema abiks oli mitte veel väga vana, kuid juba tüsedaks läinud polkovnik Tihmenov, heasüdamlik, laisk ja rahulik neljakümne ringis mees. Too oskas Maydelliga läbi saada, vaatamata kindrali vastakale iseloomule. Polkovnik sobis muide ka töölistega. Ta armastas nendega nalja heita, töölistele meeldis ta jämedavõitu, lihtrahva keele vängete sõnadega vürtsitatud huumor.

Tihmenov kartis kõige rohkem konflikte töölistega, kuigi ta väga hästi mõistis, et viimaste rahulolematus on sageli sihilikult provotseeritud ohranka poolt, et ninameeste jälile saada ja pärast nendega arveid õiendada.

Ühel alusel ohvitseridega teenisid tehases tsiviilinsenerid ja tehnikud; kes siin said pensioni väljateenitud aastate eest, kusjuures neil oli lisatasu teenimise võimalus konsultatsioonide ja ekspertiisi näol teistes ettevõtetes.

Tööliste olukord ei erinenud, iseäranis pärast 1905. aasta revolutsiooni mahasurumist, millegi poolest olukorrast teistes tehastes. Vähendati samuti töötasusid, kiusati taga töölisühinguid ja ametiühinguorganisatsioone. Kindlustuskassasid lubati asutada üksnes ühiselt rajooni teiste tehastega ja ainult tööliste palgast kinnipidamise arvel. 1905. aastal maksma pandud nädalase kestvusega puhkused töölistele tühistati, need jäid alles üksnes meistritele, kes vähemalt kümme aastat olid tehases teeninud. Tööpäev kestis kümme ja pool tundi. Mingit ohutustehnikat polnud ja kord siin, kord seal tsehhis said töölised raskeid kehavigastusi. Vigastatud vallandati töölt, neile maksti tühist toetust, aga kaevata polnud kellelegi.

Tehases olenes palju meistrist. Tema ülesandeks oli inimeste töölevõtmine. Tavaliselt kogunes tehase värava

ette iga päev hommikust peale tööotsijaid. Siin oli meister täielik peremees. Ta valis ise töölisi ja saatis need arstlikule läbivaatusele, määras ise neile kindlaks katseaja. Mõnigi kord otsustasid asja liigud ja altkäemaks. Meister võttis tööle temale meelepäraseid inimesi, vallandades sageli vilunumaid ja kvalifitseeritud töölisi.

Rohkesti kuritarvitusi tuli ette tööliste palga arvestamisel. Palgalehed koostati tsehhide kontorites, andmed nende jaoks andsid jällegi samad meistrid. Töölistele maksti ajatöötasu.

Laialt kasutati trahvide süsteemi. Trahviti praagi pärast, tooruse, hilinemise, töölt puudumise pärast, kõige sagedamini aga lugupidamatuse pärast ülemuse vastu.

Ametlikult oli trahvimise õigus tsehhiülemail, faktiliselt oli see keskendatud meistrite kätte, kes kõigist tööliste üleastumistest teatasid tsehhide ülemaile. Ainult tööliste ja meistrite vahel tekkinud vaidluste puhul segasid tsehhiülemad vahele, hoidudes tavaliselt meistrite poole.

Administratsioon valis meistreid mitte niipalju kvalifikatsiooni kui poliitilise ustavuse järgi. Enamalt jaolt olid need mitte enam noored, suure pere ja pikemaajalise staažiga jumalakartlikud ning karsked töölised.

Pärast tormilist 1905. aastat oli meistritest suur puudus. Mõned neist olid revolutsiooniliste sündmuste keerises otsa saanud, teised tehasest rahulikumate aegade ootel lahkunud. Direktsioonil tuli edutada meistriametisse noori, kuid tingimata poliitiliselt järeleproovitud töölisi. Direktsioon siiski eksis sageli: noorte hulgas tuli ette väga arenenud mehi, kes polnud kaugeltki lojaalse mõttelaadiga, aga oskasid hästi varjata oma sümpaatiaid.

Blohhin ei andnud meistri mõõtu välja üheski neist punktidest, kuna ta ei torganud silma ei poliitilise ustavuse, jumalakartlikkuse ega erilise karskuse poolest. See-eest olid tal tõendid, et ta on osa võtnud Port Arturi kaitsmisest, ja Zvonarjovi soovitus, mis otsustasidki tema saatuse: ilma erilise kontrollimiseta määrati Blohhin mehhaanikatsehhi meistriks.

Peale Blohhini töötasid tsehhis veel kaks meistrit: Trofim Zahharovitš Nikiforov ja Demid Petrovitš Voronin. Nikiforovil oli juba üle viiekümne turjal. See oli

hallipäine, rässakas ja morn mees. Tööliste vastu oli ta nõudlik ja range, kuid ülemustega käitus sõltumatult. Meistrina oli Nikiforov töötanud kümmekond aastat, 1905. aastal ei läinud ta kaasa ühegi poliitilise vooluga.

Voronin oli nooruspäevist alates töötanud tehastes ja sõjaväeteenistuse läbi teinud kaardiväe sapööripataljonis. Soldatite koosolekuist osavõtmise pärast oli ta võetud vastutusele, kuid õigeks mõistetud. Pärast kroonuteenistust astus ta tehasesse metallitreialiks. Oma kaardiväelasliku rühi ja triks-traks hoiakuga äratas ta ülemuse tähelepanu. Kui hea kirjaoskaja, karske ja toimekas mees võitis ta ruttu tsehhiülema kapten Bõstrejevi usalduse ja sai meistriks. Esialgu suhtusid töölised temasse kui tsaari kaardiväe allohvitserisse umbusaldusega, kuid vähehaaval see umbusaldus hajus.

Lõbusa loomuga ja õiglase suhtumisega oma alluvaisse võitis Voronin inimeste poolehoiu, ainult Nikiforov üksi suhtus temasse tagasihoitult ja umbusklikult.

Mehhaanikatsehhi ülem kapten Bõstrejev, kiilaspäine kuivetu mees, istus peaaegu kogu tööpäeva oma kontoris, jõi teed, kõneles telefoniga ning vehkis haigutades nime alla igasugustele meistrite ja arveametnike käest tulnud paberitele. Tsehhi astus ta harva ja rohkem selleks, et pärast pikka toolil istumist konte sirutada. Tsehhi tööga tutvus ta meistrite aruannete järgi, kuna tal endal oli vähe aimu tootmistööst ja ta ei armastanud töölistega kõnelda.

Kui kapten esmakordselt Blohhinit nägi, torkas talle kohe silma mehe keskendunult morn näoilme.

«Miks nii morn?» päris kapten sundimatult, kuigi ta tavaliselt peale ametiasjade meistritega millestki muust ei kõnelnud.

«Ämm kärvas ära,» pahvatas Blohhin välja esimese pähe turgatanud mõtte.

«Rõõmu peab tundma, et säärasest kahjulikust elemendist lahti said!» heitis Bõstrejev nalja.

«Nõndaks see muidugi on,» nõustus Blohhin meelsasti. «Aga häda on selles, et naine ülub ja lapsed töinavad.»

«Palju sul lapsi on?» päris kapten.

«Kolm. Suid palju söömas, aga teenistust pole,» tähendas Blohhin murelikult.

«Pole viga, küll vaatad ringi ja leiad, kust saab juurde teenida,» andis Bõstrejev mõista. «Ainult vaata ette, et sinu peale ei kaevataks selle pärast,» hoiatas ta ja hõõrus paljutähendavalt pöidlaga esimest sõrme.

«Altkäemaksu ma ei võta!» raputas Blohhin pead.

«Rumal oled! Kes meil siis seda ei võta? Kui teada tahad, siis sellega meil kõik ennast püsti hoiavadki,» lisas Bõstrejev õpetlikult.

«Tõsi ta on, teie kõrgeausus! Kõik on meil rajatud altkäemaksule, tõe ja õiguse jälile ei jõua kuskil,» muutus Blohhin kohe rõõmsamaks, sattudes teemale, mis oli talle hästi tuttav.

«Sa ära seda tõe ja õiguse asja tööliste hulgas nii pikalt-laialt seleta. Nad on niigi surmkindlad, et me neid tüssame ja koorime.»

«Täitsa õigust räägite, teie kõrgeausus,» ruttas Blohhin kavalalt naeratades kohe nõustuma.

Sellega lõppeski Blohhini esimene tutvumine tsehhiülemaga.

Uus meister tutvus üsna ruttu tema korralduses olevate töövahenditega, töölistega ja tsehhi korraga. Saadi teada, et Blohhin on eelmiselt töökohalt vallandatud kokkupõrke pärast administratsiooniga. See kallutas tööliste sümpaatia kohe tema poole.

Ükskord astus treial Fomin, kuivetu, mustavereline, pikerguse tõmmu näoga mees, Blohhini juurde, kissitas kavalalt sinakaid silmi ja küsis lõbusalt:

«Räägitakse, härra meister, et te olevat kange lööma-mees?»

«On tulnud ette jah,» vastas Blohhin altvedamist aimamata. «Sõdisin Port Arturis jaapanlastega.»

«Kas kellegi teisega pole kakelda tulnud?» küsis Fomin juba tasemini. «Noh, kuidas teile nüüd öelda... kohaliku jaapanlasega... siin?»

«Milleks sa seda küsid?» teritas Blohhin kõrvu.

«Niisama! Meistreid on igasuguseid!» vastas Fomin põiklevalt. «Kõik pole ühe liistu järgi tehtud...»

«Kuidas nii?» vaatas Blohhin kahtlustavalt talle üksisilmi otsa.

Fomin pilgutas usalduslikult silma:

«Kes peremehe, kes töölise liistu järgi...»

«Vahi, kuhu sina sihid,» ütles Blohhin juba lõbusa-

malt ja lisas vurru kruttides: «Pean ütlema, et peremehe liist on mulle kitsavõitu, see pigistab valusalt mu jalga!»

«Seda ma arvasingi,» naeratas Fomin. «Mul on hea meel, et ma sinus ei eksinud,» tegi ta «sina» peale üle minnes järelduse ja noogutas sõbralikult pead. «Meie, Filipp Ivanovitš, ajame teinekordki veel juttu.»

Varsti said sellest jutuajamisest teada paljud mehhaanikatsehhi töölised. Ja Blohhin tundis, kuidas kadus umbusalduse müür, mis harilikult lahutab meistrit töölisest. See-eest aga hakkasid Voronin ja Nikiforov talle viltu vaatama.

«Mis sa, Filipp Ivanovitš, töölistega nii mehkeldama oled hakanud?» heitis Nikiforov talle ette. «Kardad võib-olla, et sind käruga tsehhist välja sõidutatakse? Asjata usaldad neid.»

«Seni on issand halastanud! Teisi on tulnud välja kärutada, aga ise pole ma veel selles tõllas sõitnud,» vastas Blohhin.

«Nende jaoks oled sa nagunii sakste sabarakk. Silma ees naeratavad, aga tagaselja sajatavad maa põhja.»

Voronin tegi ainult hapu näo, kuid vaikis. Muide, mõni aeg ei kaevanud ei tema ega Nikiforov Bõstrejevile, et uus meister semutseb töölistega.

2. peatükk

Vahetuse lõpul tuli lühikest kasvu, hädine, katkise võidunud vatiga tööline Blohhini juurde, kortsutas vihatsi kohevaid kulme ja ütles valju häälega, et teised töölised kuuleksid:

«Teenite kannuseid, Filipp Ivanovitš? Võtate viimase raasu meiesuguselt ära. Näe, vaadake,» — ta lõi lahti hõlmad, mille all oli paljas ihu, «isegi särki pole selga panna, aga teie . . .»

«Sa ära lärma, vaid seleta asjalikult. Mis sul viga on?» sõnas Blohhin karmilt.

«Ah sa ei tea?» muigas tööline sapiselt. «Aga miks sa mu töö valesti üles märkisid? Tahtsid ülemuse kasuks tüssata?»

«Ära lõuga,» ühmas Blohhin kumedalt. «Minusse see

asi ei puutu. Korralduse maksta su töö eest kolmanda järgu järgi tegi tsehhiülem.»

«Alati on see nii . . . Teie, meistrid, oskate ennast välja keerutada,» pomises tööline ja läks kühmu tõmbudes oma tööpingi juurde. Blohhinil hakkas temast kahju.

«Mine kapten Bõstrejevi juurde, räägi temaga,» soovitas ta töölisele.

Mees pöördus tsehhiülema poole. Bõstrejev kehitas õlgu ja toetus mingitele tehaseülema korraldustele, raamatupidamises aga toetuti Suurtükiväe Peavalitsuse juhendeile.

«Ilma jäin oma kolmest rublast,» lõi tööline lootusetult käega. «Kõik ühes mestis, meistrist alates kuni kõige kõrgema ülemuseni välja. Õigust ei leia sa kuskilt.»

«Ära veel kiru, võib-olla saan sind kuidagi aidata,» lubas Blohhin.

Olgu kes muu, aga tema juba teadis omast käest, mis tähendab kolm rubla kehvas majapidamises. Nii paha ja kahju oli tal kannatadasaanu pärast, et kas või nuta, ta ei tahtnud ka ennast tööliste silmis alandada ja otsustas seepärast abisaamiseks Zvonarjovi poole pöörduda. Insener tahtis rääkida polkovnik Tihmenoviga, kuid polkovnikut polnud tehases ja Zvonarjov läks otse Maydelli juurde. Kindral oli ülimalt imestunud, et insener end sellesse konflikti segab.

«Mis on teil sellega asja? Te töötate konstruktorite büroos ja niisugused küsimused ei puutu teisse üldse,» nähvas kindral kurjalt.

«Ma pean niisugust töötasu maksmist töölisele ebaõigeks ja otsustasin tööliste rahulolematuse vältimiseks kõigest sellest teie ekstsellentsile ette kanda,» seletas Zvonarjov.

Kindral vaatas vihaselt tema ees seisvat inseneri ja peaaegu käratas:

«Palun teid, härra insener, alati meeles pidada, et tööliste asjad ei puutu üldse teisse ja mind pole niisuguste tühiste asjadega vaja tüüdata. On olemas tsehhiülemad, las nemad lahendavad neid küsimusi, teil aga soovitan oma otseste ülesannete täitmisega piirduda. Te olete vaba, härra insener,» saatis kindral peaga viibates Zvonarjovi välja.

Nii haledalt lõppes Zvonarjovi katse töölist aidata. Nagu vaene patune tuli ta direktori kabinetist välja ja kirus oma südames tehase korda, ülemusi kui ka iseennast koos Blohhiniga. Teda vaevas mõte, et tuleb Blohhinile rääkida oma katse nurjumisest.

«Andke mulle andeks, Sergei Vladimirovitš,» ütles Blohhin, kui kohtas Zvonarjovi tsehhis ja nägi tema kohmetut nägu. «Tegin teile pahandust... Poleks vaja olnud teie juurde tulla ega teid tülitada. Ma ju teadsin, et see nõnda lõpeb. Aga süda oli kangesti täis. Mõtlesin, et kui lähen ise, siis viimaks ei kannata välja ja kipun tülli. Tulingi siis teie juurde.» Blohhin vaikis veidi aega. Õlist kaltsu käes käkerdades lisas ta: «Ja te räägite «majanduslikust võitlusest»... Kuhu see siis kõlbab?»

Õhtul pärast tööd ruttas Blohhin Tveri tänavale. Väike korter maja teisel korral oli talle tuttav. Siin sai ta sageli kokku bolševike rajoonikomitee sekretäri Ivan Gerassimovitšiga.

«Ära ikka astla vastu takka üles löö ega ülearust lobise, pea inimesi silmas ja õpi neid tundma,» manitses Ivan Gerassimovitš Blohhinit. «Ära unusta, et see on sõjatehas. Kui sisse kukud, lähed sõjakohtu alla ja oled kadunud mees... Aga meil on sind vaja. Kui oled inimesi tundma õppinud, siis hakka vähehaaval organisatsiooni rajama... Meil on vaja töölisi uuesti viimsele ning otsustavale ülestõusule õhutada, võidelda mitte armuanni, vaid isevalitsuse kukutamise ja poliitiliste õiguste eest... Ja meistritega vaata topelt ette, ära provokatsiooni õnge mine.»

«Ma ei suuda kannatada, kui näen seda ülekohut, mis töölistele tehakse,» kaebas Blohhin talle. «Minus läheb kõik justkui keema. Kohe rusikatega kargaksin kallale Bõstrejevile või Maydellile endale.»

«Kuigi süda on valu täis, aga sina ära näita seda välja. Ja ära usu igaühte. Mõni teeb ennast nii õnnetuks, mängib säärast hädalist, et vead tema ees kogu oma hinge lagedale. Aga see on provokaator, Maydelli või Bõstrejevi silm ja kõrv... Veel halvemat võib juhtuda — et on ohranka nuhk.»

Blohhin kuulas Ivan Gerassimovitši manitsusi, püüdis rangelt kinni pidada sellest, mis talle õpetati, kuid ajuti

ei kannatanud välja, ei suutnud ennast kuidagi vaos hoida.

«Kannatust pole sul krossi eestki!» noomis Ivan Gerassimovitš teda. «Põrandaalusel revolutsionääril aga peab olema tugev, raudne iseloom... Mäletad Strahhovat? See on alles inimene. Kaotas armsama, nii kibedat muret sai tunda, aga ei murdunud, pidas vastu, muutus veel tugevamaks. Niisugust tuleb eeskujuks võtta. Praegu teeb suurt tööd. Saadab piiri tagant siia illegaalset kirjandust.»

Ivan Gerassimovitš päris seda ja teist tehase ja inimeste kohta, uuris põhjalikult kõiki üksikasju. Blohhin sai aru, et Ivan Gerassimovitš teab väga palju, mitte ainult Blohhini jutu järgi, vaid paljusid, väga paljusid asju teab ta hoopis paremini kui tema, kuid laseb tal jutustada selleks, et jutustaja ise ka kõigest aru saaks. Ning tõepoolest, tuli nii välja, et nende vestluste ajal omandas Blohhin oskuse teisiti mõelda, faktides orienteeruda, pisiasjust peamise välja koorida. Märkamatult, pealetükkimatult õpetas Ivan Gerassimovitš uuele õpilasele suurt revolutsioonitarkust.

Blohhin aimas, et tema polnud tehases ainuke, kes on ühenduses põrandaaluse komiteega, et teda peetakse teraselt silmas. «No mis siis, küllap nii on vaja!» mõtles ta.

Kord ühel palgapäeval ei saanud paljud töölised nii palju raha, kui nad lootsid saada. Tõusis kära. Töölised läksid ülemuste juurde ja nõudsid seletust. Bõstrejev ja seejärel ka polkovnik Tihmenov toetusid jällegi Suurtükiväe Peavalitsuse järjekordsele juhendile.

Kära ei vaikinud ka veel esmaspäeval.

«Vehkisid pettusega sisse meie vaevaga teenitud kopikad!» kisendasid töölised. «Parem joome need kõrtsis maha, kui et Koljale kingime!»

Teisipäeval nabis politsei ägedamad protesteerijad kinni, kaks neist lasti töölt lahti, ülejäänud jäid repressioonide kartusel vait.

«No näete, ongi toss väljas, nagu öeldakse,» itsitas Nikiforov tööliste hulgas. «Kisasid täiest kõrist ja rööksid, aga tolku mitte krossi eest. Igaühel oma särk ihule ligemal, kellelgi pole tahtmist kroonu kulul Siberisse sõita. Olgu siin kui halb tahes, aga nii suurt külma

ja nälga ikka pole kui seal. Rahvas on targaks läinud.»

«Asi ei seisa tarkuses, Trofim Zahharovitš, vaid arguses,» tähendas Fomin. «Kes vapramad olid, need nabiti kinni, teised aga pole veel julgust kogunud. Kuid küll nad koguvad, seda saate näha!»

«Sind, mässuõhutajat, unustati kinni võtta. Aiman ette, et sa trellidest ei pääse,» ähvardas Nikiforov teda sõrmega.

«Teie abiga läheb see siva,» torkas Fomin salvavalt. «Poetage sõnake, kuhu vaja, ja Fominit pole enam.»

«Äh, et vanakuri sind su terava keelega kinni nabiks,» sülitas Nikiforov. «Jahvatad teab mis kokku, aga kinni nabitakse need, kes pole ülemustele meeltmööda. Kui endast kahju pole, siis olgu teistestki, va puupea.»

«Vana on täiesti arust lagedaks jäänud!» vangutas pead Voronin, kes lähedal seisis.

«Oh ei, Demid Petrovitš,» arvas Fomin, «ta on targem või õigemini kavalam kui meie kõik: on vait ja kuulab, kes mida räägib, ja siis ülemuse juurde ... Et nii ja naa, teie kõrgeausus, tsehhis aetakse mässujuttu.»

«Arvad, et ta on provokaator?» küsis Voronin uskumatult, ja kui vastust ei tulnud, tähendas veendunult: «Pole nagu sedamoodi. Need lurjused võitlevad sõnades tööliste õiguse eest, kiruvad ülemusi, kutsuvad üles streigile ja lasevad ennast koos töölistega arreteerida. Teevad kõik, et tööliste usaldust võita ja paremini kõike teada saada ning välja nuhkida ... Nikiforov pole seesugune! Ta kardab oma naha pärast ... On valmis igaüht meist ära müüma, peaasi, et aga teda ei puudutataks.»

Blohhin kuulas vaikides seda jutuajamist ning püüdis selgusele jõuda, mis inimesed tema ees on.

«Mis sina, Filipp Ivanovitš, sellest kõigest arvad?» pöördus Voronin ootamatult tema poole.

«Ma ei armasta niisama tühja ladrata,» vastas Blohhin põiklevalt. «Tuleb aeg, ja kõik näitavad ennast nagu peopesal. Milleks siis praegu kohvipaksult ennustada.» Oma südames ta ei usaldanud Voroninit, kuna too rõhutas liialt oma head suhtumist töölistesse.

Mõne päeva pärast jäi üks Blohhini alluvatest ajamirihma vahele ja vigastas parema käe. Vigastus oli nii

raske, et kannatadasaanut ähvardas täielik invaliidsus. Ta saadeti meelemärkuseta olekus linnahaiglasse.

Bõstrejev esitas juhtunud sündmusest otsekohe raporti arsenali ülemale. Maydell kasutas asjaolu, et õnnetus juhtus pühadejärgsel päeval, ja kirjutas raportile järgmise resolutsiooni: «Ise süüdi. Jäi ilmselt purjuspäi rihma vahele! Peaks ikka vaatama ka, kuhu sa ronid.» Selle resolutsiooniga õmmeldigi Bõstrejevi ettekanne teiste otsustatud asjade kausta.

Tehaseülema hämmastav resolutsioon erutas töölisi ja nad nõudsid kannatadasaanule ravimiseks ühekordset toetust. Voronin toetas tuliselt tööliste nõudmist ja oli kohe nõus Bõstrejevi juurde minema, et toetust välja nõuda. Ta pani ette, et temaga läheksid kaasa Blohhin ja Nikiforov, kuid viimane keeldus kategooriliselt.

«Või meil vähe töölisi viga saab. Kui igaühele toetust anda, siis ei jätku kroonul selleks rahagi,» teatas ta, kuid kohtas Voronini hukkamõistvat pilku ja torises: «Pole mul vaja ennast niisugustesse asjadesse segada, mina ei lähe.»

Blohhin ja Voronin läksid Bõstrejevi juurde. Kapten kuulas nende jutu ükskõikselt ära ja vastas lühidalt:

«Saab seda, mis ette nähtud. Suurema summa saamiseks ma samme astuma ei hakka. Las joovad vähem pühade ajal, siis seisavad ka käed terved.»

Blohhin jutustas sellest kõigest Zvonarjovile. Too ei teadnud midagi soovitada, võttis taskust kümnerublase paberraha ja ulatas Blohhinile.

«Võta see, Filipp Ivanovitš, ja anna kannatadasaanule. See on kõik, millega ma käesoleval juhul saan aidata. Maydell juba andis mulle kord õpetust.»

«Äh, Sergei Vladimirovitš,» sõnas Blohhin kurvalt. «Kas siis sandiks jäänud inimene armuandidest ära elab? Ta jäi ju töö juures invaliidiks. Toetust on talle praegu hädasti vaja ... Pärast pensioni kroonu poolt ... Meid ei võeta kuulda. Võib-olla ehk riskiksite veel kord, mis?»

«Hea küll, ma proovin, kõnelen Tihmenoviga,» nõustus Zvonarjov, mitte just eriti meelsasti.

«Tema poleks nagu halb mees,» tähendas Blohhin. «Võib-olla ehk aitab kaasa.»

Kuid polkovnikust polnud abi.

«Pension ei tule kõne allagi,» teatas ta Zvonarjovile.

«Vigasaanu on meie juures töötanud kõigest neli aastat. Pension — kaksteistkümmend rubla kuus — makstakse pärast kahekümne viie aastast teenistust, ja sedagi Suurtükiväe Peavalitsuse ülema eriloal ainult töövõime täieliku kaotuse puhul. Rublat viis võiks ühekordse abirahana ehk välja anda, kuid härra Maydell ei soostu sellega printsiibi pärast. Tema leiab, et kõiges on süüdi tööline ise.» Hetke järele mõelnud, tegi ta ettepaneku: «Kogume omavahel, kui palju keegi annetada saab. Kümme rubla, viis rubla — ja saame kenakese summa . . .»

«Aga mispärast antud juhul ei võiks rakendada olemasolevat seadust — tööliste kindlustamine õnnetusjuhtumite vastu?» küsis Zvonarjov.

«Ajutised juhendid, mitte seadus,» täpsustas Tihmenov. «Neid juhendeid ainult soovitatakse, kasutada ei käsita. Pealegi tuleb selle fakti kindlakstegemiseks, et tööline ei saanud vigastada oma süü läbi, kutsuda välja vabriku inspektor. Kas teil on olnud kokkupuuteid nende subjektidega? Pudeli viina eest on igaüks neist valmis kirjutama kõike, mis aga ülemustele meeldib.» Polkovnik muigas põlglikult. «Meie oludes on sunduslik kindlustus «mõttetud unistused», nagu on öeldud ühes tsaari manifestis.»

Zvonarjovil ei jäänud muud üle kui pakutud raha vastu võtta ja ära tulla.

«Niisugune on meie tööliste elu,» lausus Blohhin tusaselt, kui Zvonarjov oli tutvustanud teda polkovnik Tihmenovi vastusega. «Teevad sandiks ja siis kihutavad tänavale nagu koera.»

Sergei Vladimirovitš soovitas pöörduda veel vabriku inspektori poole, kuid Blohhin hakkas kiruma ja sülitas.

«Tunneme juba neid peremehe tallalakkujaid.»

3. peatükk

Prahti vedasid tsehhidest kärudega välja koristajad. See oli raske töö, mis naistele, eriti rasedatele, tihti üle jõu käis. Kuid administratsioon ei võtnud seda arvesse. Alles mõni päev enne sünnitust pandi naised kergemale tööle. Mingit puhkust raseduse ajal polnud ette nähtud.

Ükskord hommikuse vahetuse algul juhtus ühe koristajaga mehhaanikatsehhis õnnetus. Käruga prahti välja vedades ta komistas, kukkus maha ja lõi kõhu kõvasti ära. See põhjustas enneaegse sünnituse. Naine saadeti raskes seisukorras haiglasse, kus ta varsti suri. Ka laps ei jäänud ellu.

See sündmus ärritas kogu tehast. Mehhaanikatsehhi töölised jätsid esimestena töö seisma ja nõudsid Bõstrejevit endi juurde. Äraehmatatud kapten keeldus algul nende juurde minemast, kuid Blohhin kinnitas talle, et töölised ei kavatse vägivalda tarvitada.

«Minge, minge, teie kõrgeausus, muidu nad saavad maruvihaseks, siis on veel halvem,» ajas Nikiforov hirmu nahka. «Võivad siia kontorisse sisse murda.»

«Murravad sisse ja kindlasti tapavad ära. Aga kui ma välja lähen, siis kisuvad tükkideks,» pomises kapten hirmust kahvatute huultega.

Pärast pikka kõhklemist pani ta mütsi pähe, lõi risti ette ja läks tsehhi, kus töölised tööpinkide vahekäikudes vihaselt sumisesid.

«Tervist, härrad! Mis teil minult vaja on?» küsis Bõstrejev nende juurde astudes väriseva häälega lipitsevalt.

Fomin astus ette.

«Lubage küsida, teie kõrgeausus, kui kaua meil veel töölisi sandiks tehakse?»

Kapten kehitas õlgu ja vastas kogeldes:

«Minu arvates administratsioonil mingit kurja kavatsust ei ole, kuid õnnetusjuhtumid on alati võimalikud!»

«Aga te tehke nii, et niisugused juhtumid poleks võimalikud!» hüüdis keegi kaugemalt tsehhist valjusti.

«Õige!» toetasid üksmeelselt kümned hääled.

«Pange kaitsevõred!»

«Tahate krosside eest meil kõigil hinge välja võtta ja meid santidena kerjama saata või?»

«Kannan arsenali ülemale ette, kuidas tema käsib, nii ka teen,» lubas Bõstrejev.

«Rääkige ka naiste töökaitsest!» tuletas Fomin meelde. «Kui te tapsite naise, siis vastutage tema surma eest.»

«Kes ta tappis? Mis see minusse puutub?» hüüdis kapten.

«Milleks keerutada, teie kõrgeausus?» küsis meister Blohhin mornilt. «Ma ju kuulsin, kuidas koristaja küsis teilt luba koju minna, ütles, et tal tuleb varsti sünnitus. Aga mis teie talle vastasite? Maanaised sünnitavad põllul ja sina võid ka tööpingi juures maha saada! Ja nüüd ta sünnitaski enneaegu.»

«Ka sina oled nendega ühel nõul?» heitis Bõstrejev vihase pilgu Blohhini poole. «Kena meister, pole midagi öelda!»

«Ma armastan õigust, teie kõrgeausus.»

«Kuidas siis jääb naiste töökaitsega?» kordas Fomin küsimust.

«Kannan kindralile ette!» noogutas kapten.

«Ka puhkusest kandke ette,» kõmises kellegi bassihääl.

Tema järel läks lahti:

«... kindlustus õnnetusjuhtumite vastu ...»

«... haiguspäevade tasu ...»

«... kaheksatunniline tööpäev ...»

Bõstrejevil oli tegu, et tööliste nõudmisi üles märkida, töölised aga karjusid nagu 1905. aasta eel:

«Vabastada poliitilised vangid!»

«Tühistada kolmanda juuni valimisseadus!»

«Andke sõna-, trüki- ja koosolekuvabadus!»

Iga poliitilist hüüdlauset toetas üksmeelselt kogu tsehh.

«Miks te poliitikat siia segate?» püüdis Voronin töölistele «aru pähe panna», kuid keegi ei kuulanud teda.

«Andke meile vabadus, mitte raasukesi peremehe laualt!» katkestati teda pahameelega.

Lõpuks lasti Bõstrejev minema. Too kihutas tsehhist otse Maydelli juurde. Kindrali juures leidis ta eest teiste tsehhide ülemad, kes olid tulnud aru andma stiihiliselt tekkinud miitingutest.

«Ja seda kõike on teinud teie pagana naine!» kukkus Maydell Bõstrejevi kallale. «Palus luba ära minna, noh, saatnud ta siis kus kurat! Anna nüüd seletust Suurtükiväe Peavalitsuses. Homme on see lugu kõigis pahempoolsetes ajalehtedes. Tuleb arupärimine Riigiduumas. See on kurat teab mis! Ma ei mõista, kuidas sellest saatana loost välja rabelda.»

«Võtame surnu matusekulud riigi kanda ja taotleme

pensioni maksmist kannatadasaanud töölisele,» soovitas Tihmenov. «See toob rahunemist tööliste hulgas.»

«Nuutidega on vaja neid rahustada, mitte järeleandmistega,» raevutses kindral. «Vähe veel neid nuheldud, poodud ja maha lastud... Jälle mässavad... ja kus? Sõjatehases! Jalamaid nad laiali kihutada!»

«Kas käsite soldatid siia kutsuda?» lõi Bõstrejev kannad kokku.

«Nii kaugele ei maksa minna,» oli polkovnik Tihmenov vastu. «Arutame tööliste nõudmised läbi, mõned neist rahuldame, lubame üht-teist, sedamööda juba kõik vaibub ja laheneb.»

Polkovniku ettepanekud meeldisid Maydellile ning jahutasid kohe ta sõjakat keevalisust.

«Nii on peaaegu õigem,» nõustus kindral ja astus Tihmenovi juurde. «Teen teile, polkovnik, ülesandeks välja selgitada tööliste palved, kuid keelan kategooriliselt mingeid lubadusi või kinnitusi anda. Teiega koos lähevad kapten Bõstrejev ja insener Zvonarjov. Tema vist on juba ammugi tööliste advokaat,» lõpetas kindral pilkavalt.

...Samal ajal kogunesid töölised kõikidest tsehhidest tehase hoovi ja avasid miitingu. Kõnedega esinesid mitte üksnes töölised, vaid ka tehasesse ilmunud kõrvalised isikud, kelle hulgast Blohhin tundis kaht üliõpilast — need olid põrandaaluse bolševistliku komitee liikmed. Büttis äge vaidlus selle üle, kas võtta administratsioonile esitatavate nõudmiste hulka ka poliitilisi punkte või mitte.

Kolm kõnelejat protesteerisid kategooriliselt ja väga ilukõneliselt poliitiliste nõudmiste esitamise vastu. Voronin tõendas häält kähisema karjudes sedasama.

«Praegu on eeskätt vaja mõelda majandusliku olukorra parandamisele!» kisendas ta täiest kõrist. «Ja kasutada üksnes legaalseid, seaduslikke teid selle taotlemiseks. Poliitiliste nõudmistega tõukame administratsiooni endast eemale, teeme ta vähem järeleandlikuks, aga meil on vaja ülemustega ühine keel leida. Sellest oleneb meie aineline heaolu, meie naiste ja laste õnn.»

Aga hoolimata tema krampliкest püüetest, hoolimata menševike peenest ilukõnest ei võtnud töölised nende keelitamisi kuulda.

«Ei mingeid sobinguid ülemustega! Mitte paluda, vaid nõuda tuleb seda, mis me vajame!» kutsus töölisi üles Fomin, kes oli lao katusele roninud.

«Õige! Ülemustel kõrist kinni. Muud keelt nad ei mõista,» kostis töölismassist marutsevalt.

Valdav enamus hääli anti resolutsiooni poolt, mis taotles seda, et koos majanduslike nõudmistega tuleb esitada administratsioonile ka poliitilisi.

Nõudmiste esitamiseks valiti kolmeliikmeline delegatsioon: Fomin, Voronin ja Blohhin.

«Kokkuleplasi me ei vaja! Maha Voronin! Tema ajab kõik nurja,» protesteerisid mõned.

«Mind valis rahvas ja ma lähen,» kaitses end Voronin. «Las ülemused saavad teada, et kõik töölised pole nii rumalad nagu Fomin ja need, kes temaga kaasa laulavad!»

«Las saavad ühtlasi teada, et meie hulgas on meister Voronini taolisi järeleandjaid,» ei jäänud Fomin võlgu.

Isekeskis jageldes tahtsid delegaadid Maydelli juurde minna, kuid kindral ei võtnud neid jutule, vaid saatis Tihmenovi juurde. Polkovnik lükkas kõik poliitilised nõudmised kategooriliselt tagasi.

«See käib üle minu mõistuse!» teatas ta. «Mis puutub kõigesse muusse, siis homme saate vastuse.»

«Me nõuame siiski tungivalt, et ka tööliste poliitilised nõudmised kõrgema ülemuseni jõuaksid,» sõnas Blohhin resoluutselt.

«No ütelge, pagana pihta, milleks teil seda vaja on?» põrutas polkovnik ärritatult. «Aina kisate vabadusest, aga endil pole aimugi, mis asi see vabadus õieti on ja mis temaga peale hakata.»

«Küllap me ise sellest kuidagi ikka aru saame,» ütles Blohhin.

«Hea küll, kannan kõik teie nõudmised kindralile ette, eranditult kõik,» rõhutas Tihmenov. «Kuid omalt poolt palun delegaate anda kõigile töölistele edasi minu palve, et nad peaksid korda seni, kui me kõik küsimused Suurtükiväe Peavalitsuses oleme välja selgitanud.»

«Vaevalt küll töölised on nõus kaua ootama,» hoiatas Fomin.

«Küll nõustuvad. Sinusuguseid kisakõrisid on üks või kaks, need on näppudel üles lugeda,» ühmas Voronin ja

kinnitas polkovnikule, et töölised jäävad ülemuste otsust ootama.

«Hea, et ma teda ei usaldanud,» mõtles Blohhin rahuldustundega Voronini kohta. «See on just säärane tüüp, kes nuhib kõik välja ja pärast annab ära. Aga kuidas ise tõrvab provokaatoreid!»

«Ma ei teadnudki, et sa oled seesugune nahk,» kirus Fomin Voroninit.

«Sõimelda on teil aega pärast. Võite minna,» saatis Tihmenov töölised välja.

Tööliste nõudmisi Maydellile edasi andes teatas polkovnik lahkhelidest tööliste hulgas.

«See on suurepärane,» rõõmustas Maydell. «Seda tuleb tingimata ära kasutada.»

«Niipalju kui mina tean, moodustavad Voronini mõttekaaslased vähemuse tööliste hulgas,» juhtis Zvonarjov tähelepanu.

«Aga meie loeme selle arvamuse just enamuse arvamuseks ja tõmbame kõigepealt kogu poliitikale kriipsu peale,» otsustas Maydell. «Tehas pole parlament, et kõnelda igasugu vabadustest. Mõningad majanduslikud nõudmised võib ka rahuldada. Annaks näiteks raskejalgsetele naistele nädal aega puhkust enne ja pärast sünnitamist. Kuid tasuta puhkust. Kui oskavad tittesid teha, las siis otsivad ise ka elatusvahendeid. Puhkused töölistele! Kas sa näe, mida tahavad, niigi ei saa tööluusidest lahti! Surnud naise jaoks anname kirstulaudu ja vankri kalmistule viimiseks. Ja see on kõik. Olgu tänulikud sellegi eest,» lisas Maydell pahaselt. «Muuseas, selle teie kaitsealuse — Klopov või Tarakanov, mis ta oli — paigutame meistri kohalt ümber tööliseks. See on mässajate eestvedaja, mitte meister.»

«Kõigile, kes teie ekstsellentsi otsusega rahul ei ole, soovitatakse lõpparve välja võtta,» kummardas Bõstrejev kindralile pugejalikult.

«Jaa, jaa,» kinnitas Maydell. «Homme pange tehase väravale ja tsehhidesse välja teadaanne meie otsuse kohta. Kes süüa tahab, see tuleb pikema jututa tööle. Ülejäänud koristagu endid minema!»

Tehase administratsiooni arvestus osutus õigeks. Tööliste erutus vaibus öö jooksul, paljude ette kerkis küsimus, kuhu minna, kui töölt ära tulla. Iga tehase värava

taga tungles päevast päeva kümneid nälginud töötuid. Omajagu mõjus ka Voronini agitatsioon: töölised tunglesid ja sumisesid mõni aeg värava juures ning hakkasid siis numbreid valveruumi riputama. Töö algas tehase kõigis tsehhides, kuigi veidi hiljem kui tavaliselt.

4. peatükk

Möödus umbes kuu aega. Töö tehases käis ilma seisakuteta.

Töölistega peetud võitluse õnnelikust lõpust tiivustatuna otsustas Maydell omakorda asuda pealetungile ja saavutada revanši väikeste järeleandmiste eest, mis ta oli sunnitud tegema. Kindral püüdis üles leida tööliste kõige hellemad kohad ja neile ootamatu löögi anda.

Esmaspäevati ja pärast pühi puudusid paljud töölised töölt. See oli harilik nähtus ja kõik olid sellega harjunud kui paratamatu pahega. Maydell otsustas nüüd alustada võitlust tööluusidega. Ta teatas, et peale palgast mahaarvamise töölt puudumise eest hakatakse eraldi ka veel trahvima. Trahvimaksmisest keeldumine ähvardas kaasa tuua töölt vallandamise.

See korraldus pandi tsehhidesse ja raamatupidamisse välja alles laupäeval, just enne nädala palga väljamaksmist. Seepärast ei pannud paljud töölised seda tähelegi.

Maydelli käskkirjaga tutvunud, vangutas Zvonarjov rahulolematult pead.

«Kindral teeb omalt poolt kõik, et töölisi väljaastumisele provotseerida.» Ja ta läks Tihmenovi juurde.

Polkovnik kuulas tavalise rahuga ära inseneri kartused.

«Oleks muidugi pidanud töölisi hoiatama, et töölt puudumise eest määratakse kahekordne trahv, aga mitte seda kohe rakendama. Kardan, et tehas jääb selle korralduse pärast mõneks päevaks seisma ja tähtajaliste tellimuste täitmine ongi nurja aetud,» vastas ta.

«Teatage oma kaalutlustest tehase ülemale,» soovitas Zvonarjov.

«Kandsin ette! Kuid meie kindral on iseteadlik, ninakas ja kangekaelne. Ta ei suuda kuidagi aru saadä, et töölised pole soldatid ega loobu kunagi oma õigusest

streikida. Tuhande üheksasaja viienda aasta eeskuju on neil veel värskelt meeles.»

«Ma ei mõista, mida Maydell õigupoolest tahab?» lausus Zvonarjov mõtlikult.

«Südamepõhjas unistab ta sellest, et pandaks uuesti maksma pärisorjus, mil töölistele võis töölt puudumise ja muude eksimuste eest ihunuhtlust anda,» vastas Tihmenov.

«Peab olema arulage, et sellest mõelda.»

«Või puhastverd balti parun. Kindral ei mõista, et ajalugu on võimatu tagurpidi käima panna. Tööliste massid on veendunud, et tuleb uuesti aeg, mil nad võivad dikteerida oma tingimusi valitsusele ja meile kõigile. On nende hulgas muidugi ka Voronini-taolisi kokkuleplasi, kes väikeste almuste eest on valmis ülemust toetama, kuid neid pole kuigi palju ja tööliste seas neil autoriteeti ei ole,» seletas Tihmenov.

«Jah, asi on halb,» mõtles Zvonarjov. «Filja segab ennast tingimata sellesse loosse. Ja siis — hüvasti tehas. Kihutatakse ta kus kurat. Aga lapsed? Ei, vaja temaga kõnelda . . .» Kuid Blohhinit polnud enam tsehhis, tema elukoha aadressi aga insener ei teadnud.

Kodus rääkis Zvonarjov naisele oma kartusest.

«Palume koos Šuuraga teda tungivalt mitte riskida. Las ta tuleb esmaspäeval õigel ajal tehasesse. Sõidame homme hommikul Blohhinite juurde? Eks?» pani Varja mehele ette.

Nii ka otsustati, kuid järgmisel päeval kutsuti Zvonarjov kiire asja pärast välja ja Varja läks üksi Blohhinite poole.

Blohhin naeratas, kui ta Zvonarjova jutu oli ära kuulanud.

«Olen teile tänulik kõige eest, Varvara Vassiljevna. Ja Šuura samuti. Surmatunnini ei unusta ma teid. Aga siin, andestage, siin ei saa ma taganeda. Ma teen nii, nagu teevad töölised.» Ning ägestudes pigistas ta käed rusikasse ja lisas: «Ähvardavad meid trahviga . . . Kurat nendega! Ei kohuta. Hullematki nähtud. Las trahvivad, eks me näe, kes peale jääb!»

«Teid lastakse töölt lahti. Teil tuleb kaua otsida, enne kui jälle kuskile tööle saate,» ütles Varja.

«Kõiki lahti ei lasta. Keegi peab tööle ka jääma. Paki-

lisi tellimusi on palju. Ülemustele pai ei tehta, kui need täitmata jäävad,» arutas Blohhin.

«Kõiki muidugi ei lasta lahti, kuid teid kui eestvedajat ja ninameest vallandatakse tingimata ja kantakse nimi musta nimekirja. Siis ei leia te kuskilt enam tööd ja tuleb Piiterist ära sõita,» püüdis Varja teda veenda.

Šuura nuttis vaikselt seda jutuajamist kuulates ja need pisarad mõjusid Blohhinile rohkem kui kõik Zvonarjova veenmised. Ta mõistis, et kui ta tööta jääb, läheb Šuural väga raskeks. Mõistis ka seda, et need pisarad on sõnatu palve halastada talle ja väikesele lapsele.

Blohhin läks veel samal õhtul konspiratiivkorterisse ja jutustas Ivan Gerassimovitšile Maydelli korraldusest.

«Jälle läheb tehases mölluks,» sõnas Blohhin murelikult. «Ja kuidas saabki leppida seesuguste tempudega: mahaarvamine ja trahv ühe ning sama tööltpuudumise eest! Ei, töölised hakkavad kindlasti mässama.»

«Mulle näib, et seekord eriti mässata ei maksa,» arvas Ivan Gerassimovitš.

«Nii et las Maydell imeb meie verd?» küsis Blohhin südametäiega. «Surub meid täiesti oma käpa alla, kui nüüd kõik niisama jätta.»

Ivan Gerassimovitš vangutas laitvalt pead.

«Ikka oled sa veel keevaline, Filipp Ivanovitš. Aga mina ütlen sulle, et teie kindral kirjutas selle käskkirja ohranka soovitusel, et provotseerida teid väljaastumisele ja ninamehi kindlaks teha.»

«Kas tõesti?» üllatus Blohhin. «Kust teie seda teate?»

«Kujuta ette — tean,» naeratas Ivan Gerassimovitš.

«Mis siis teha?»

«Streik välja kuulutada.»

Blohhin sattus täielikult segadusse.

«Aga te ju ise ... noh ... et me ei streigiks,» pomises ta hämmeldunult. «Ja nüüd — streik ...»

«Jah, streik,» kinnitas Ivan Gerassimovitš. «Esmaspäeval tulgu kõik nagu alati tööle ... Laske masinad tühikäigul töötama, ise askeldage nende juures. Siis olete teie kohal ja tehas töötab, ainult tellimused ei nihku paigast. Seda nimetatakse itaalia streigiks.»

Ivan Gerassimovitši ettepanek meeldis Blohhinile väga.

«Aga kuidas sellest kaaslastele teatada?» kratsis Blohhin kukalt.

«Sina võta mehhaanikatsehh oma mureks,» ütles Ivan Gerassimovitš. «Tegutse Fomini ja teistega koos, ainult ilma kärata. Meie inimesi on ka teistes tsehhides ... teadustan kõigile.»

«Aga kui ei lähe korda kõigile teatada?» küsis Blohhin.

«Mis siis, las mõningane osa jääb värava juurde. See viib ülemused segadusse. Nad ei saa korrapealt aru, mis lahti on,» vastas Ivan Gerassimovitš.

Esmaspäeva hommikul enne töö algust kogunes töölisi hulgana tehase värava juurde. Nad vaidlesid valjusti ja sõnelesid omavahel. Voronin ronis kõnniteeposti otsa ja kutsus üles tööle asuma.

«Ülemustega arutame pärast seda kahekordset trahvi töölt puudumise eest. Tuleb enne heaga rääkida kindraliga. Ta austab tööinimest,» püüdis meister veenda.

Vastuoksa tema ootusele (ja ka sandarmite ootusele, kes tehase juhatuse akendest töölisi jälgisid) ei vaielnud keegi talle vastu.

«Läki tsehhidesse, eks seal siis näe, mis saab,» toetas Fomin teda.

«Noh, Filipp Ivanovitš, kuidas on, kas lähme?» pöördus Voronin Blohhini poole. «Sa võib-olla oled ehk vastu?»

«Ära minu pärast muretse,» kostis Blohhin vastutahtmist. «Seisan siin ja pean aru, kas minna või mitte.»

Voronin läks ära. Blohhin jäi veel värava juurde seisma, keelas mehhaanikatsehhi töölisi kära tõstmast ja soovitas tsehhi minna.

«Mis kasu sinul sellest on?» ei saanud paljud aru.

«Püüan meie paruni meelt heaks teha! Tahan uuesti meistriks saada,» naljatas Blohhin vastu.

Tehase vile polnud veel vaikinud, kui Blohhin oma märgi valveruumi riputas ja aeglaselt tsehhi sammus, kus peaaegu kõik töölised olid juba oma kohal. Niisugune üksmeelne tööleilmumine esmaspäeval pani Bõstrejevi väga imestama. Ta ruttas telefoni juurde, et Maydellile sellest ette kanda. Samasugused teated tulid kindralile ka teistest tsehhidest. Parun jalutas rahulole-

val ilmel oma kabinetis edasi-tagasi ja vaatas vahetevahel võidutsevalt Tihmenovi poole.

«No näete, härra polkovnik, mis tähendab kõva käsi. Pitsitasime pisut neid lurjuseid, ähvardasime trahvidega, ja kõik unustasid paugupealt joomingud: ilmusid peaaegu viimane kui üks õigel ajal tööle. Soovitan teil seda näidet arvesse võtta ja meeles pidada, et ilma paraja kepita ei saa vene töölistega rääkida!»

Polkovnik siiski ei tundnud kaasa oma ülema meeleolule.

«Teie ekstsellents, venelastel on vanasõna: kepil on kaks otsa,» tuletas ta tagasihoidlikult meelde. «Ühega annate töölistele, teisega annavad nad meile. Kummal on valusam, seda veel ei tea.»

«Tü-hi lo-ra!» sõnas kindral silphaaval, sellega otsekui alla kriipsutades oma positsiooni kõigutamatut kindlust. «Meie poolel on sõjavägi, politsei, sandarmeeria. Aga töölistel pole midagi peale tänavasillutise munakivide! Sellepärast peavad nad alistuma meie tahtele. Saate aru — peavad!» kordas ta ja tõstis paljuütlevalt esimest sõrme.

Samal ajal helistas valutsehhi ülem tehnik Suhhov, alles noor, kuid süngeilmeline mees. Ta teatas, et tsehhis toimub midagi arusaamatut. Hommikust saadik pole töölised veel ühtegi valuvormi valmis teinud.

«Askeldavad, puistavad valamismulda ühest kohast teise, aga töö ei edene,» kandis Suhhov rahutusega ette.

«Märkige kõik loodrid üles ja nimestik esitage mulle!» tegi kindral korralduse.

«See tähendab kõik viimseni üles märkida!» vastas Suhhov.

«Lõpetada jutt!» nähvas kindral kurjalt telefonitorusse.

Umbes veerand tunni pärast tuli samasugune ettekanne puidutöötlemistsehhist.

«Kõik kõnnivad, askeldavad, mõõdavad ja passivad, kuid seni pole ühtegi lauda valmis saaginud ega höövelданud,» teatas tsehhiülem.

«Tehke meistritele sõitu!» käratas kindral talle.

Kuid ka meistrid ei suutnud mehi tööle sundida.

Lõpuks teatas ka Bõstrejev, et tal on kõik masinad käigus, kuid produktsiooni pole krossi eestki.

«See on kurat teab mis!» raevutses kindral ja vaatas kurjalt polkovniku otsa. «Sedamaid seadke kord jalule! Säärasele sigadusele tuleb lõpp teha!»

«Kuulen!» tõstis polkovnik hooletult käe kõrva äärde ja lahkus Maydelli kabinetist. Tsehhi minnes astus ta Zvonarjovi tuppa sisse ja kutsus ta endaga kaasa.

«Kuigi see ei kuulu minu kohustuste hulka, aga ma tulen siiski teiega kaasa,» nõustus insener.

Tsehhides valitses suur elevus. Töölised askeldasid hoolikalt tööpinkide juures, kõnelesid isekeskis valjusti, luues näilise mulje haruldasest agarusest ja tööinnust.

Polkovnik astus kahe höövelдаja juurde ja küsis ärritatult:

«Miks te ei tööta?»

Töölised vaatasid imestunult teineteise otsa.

«Teete nalja, härra polkovnik,» vastas üks neist naeratades. «Töö käib meil täie hooga.»

«Aga kus on toodang?» küsis Tihmenov pahaselt.

«Päeva lõpuks, peab arvama, tuleb ehk sedagi,» lausus hööveldaja rahulikult.

«Kui tööd ei tee, vallandame,» ähvardas polkovnik.

«Mille pärast? Kellelgi ei edene töö täna hästi. Paistab, et eile pisut palju võetud, täna pole saanud pead parandada, trahv kohutas ära,» lausus peiteldaja oma tööpingi mutreid keerates nöökamisi.

Mehhaanikatsehhis olid lastud käima kõik transmissioonid, masinad käisid tühjalt ringi või siis töötlesid tähtsusetuid detaile. Blohhin treis mingit pikka toru, jäme plotski ees tossamas.

«Mis sa teed?» küsis Zvonarjov temalt.

Blohhin heitis pilgu polkovniku poole, ja kui nägi, et too eemalt ei kuule tema sõnu, vastas lõbusalt:

«Klarnetit pistongiga. Hakkan seda mängima, kui parunihärral läheb kops üle maksa!»

Varsti kuulutas vabrikuvile lõunavaheaega.

Töölised panid masinad seisma, jätsid töö pooleli ja ruttasid tehase hoovi. Oli oktoobrikuu, tibutas peent vihma, kuid ilm oli veel üsna soe. Keegi ei pidanud miitingut ega kõnesid, kuigi inimeste pilkudes ja vaikimises oli tunda varjatud meelepaha. Tööliste hulgas sõelusid meistrid ja tsehhiülemad ning veensid neid «logelemist» lõpetama.

«Sellega ei saavuta te midagi, teete ainult endale halba!» hoiatasid nad.

«Mis logelemine?» vaatasid töölised teeseldud arusaamatusega neile otsa. «Lihtsalt esmaspäev, raske päev... Pole pead parandatud, sestap töö ei klapi hästi.»

«Pidage kindlalt vastu, seltsimehed! Mingite järeleandmiste peale ärge välja minge, ärge paruni ees araks lööge,» käis suust suhu.

See bolševike üleskutse liitis töölised ühte, virgutas neid, andis neile kindlust.

Pärast lõunavaheaega tahtsid töölised uuesti tsehhidesse minna, kuid meistrid ja Maydelli poolt väljakutsutud politseinikud ei lasknud neid sinna.

«Kes tahab tööd teha, see võib minna!» hoiatasid meistrid. «Kes aga kavatseb niisama aega surnuks lüüa, see kõndigu parem koju!»

«Me tahame töötada!» kostis kõikjalt. Kuid tsehhidesse pääsenud, jätkasid töölised omapärast streiki.

Ning jälle, nagu eelmisegi konflikti ajal tööliste ja administratsiooni vahel, ilmus Voronin oma pooldajatega Maydelli vastuvõturuumi.

«On antud käsk mitte mingeid delegaate ega deputaate vastu võtta,» teatas kindrali sekretär.

«Ivan Matvejevitš, te ju tunnete mind,» käis Voronin peale. «Mina pole mõni kisakõri, ma saan aru, et ülemustega tuleb rääkida viisakalt, rahulikult.»

Sekretär kandis Maydellile ette, et on tulnud täiesti «heasoovlikud, mõistlikud ja aupaklikud inimesed». Kindral otsustas sandarmipolkovnikuga nõu pidada, kas võtta töölised vastu ja pidada nendega läbirääkimisi.

«Peab tunnistama, teie ekstsellents, et teil ei läinud korda revanši saada,» sõnas sandarm kahetsust varjamata. «Tehases on võrdlemisi rahulik. Eestvedajad on varjule pugenud. Bolševike autoriteeti õõnestada, püüda töölisi veenda, et administratsiooniga võib alati heaga, rahulikul teel kokku leppida — selles on muidugi mõtet... Voronin, niipalju kui mina tean, on näidanud ennast heast küljest. Soovitan seepärast tema delegatsiooni vastu võtta.»

«Hea küll... Võtan vastu,» nõustus kindral.

Sekretär laskis Voronini ja kaks töölist Maydelli kabinetti.

«Lubage tülitada teie ekstsellentsi tehase tööliste alandliku palvega,» ajas Voronin end kindrali ees sirgu nagu soldat.

«Räägi, milles asi seisab!» lubas Maydell armulikult.

«Me tulime paluma, et kaotataks trahv töölt puudumise eest,» teatas Voronin. «Te teatasite trahvist laupäeval enne palga saamist. Keegi ei saanud asjast veel õieti aru, aga täna pannakse juba trahv kirja.»

«Tähendab, te tahate, et ainult tänase päeva eest jäetaks trahv ära?» küsis Maydell, mõtles veidi ja noogutas pead: «Seda võiks peaaegu teha... Teada andsime, õigus jah, pisut hiljavõitu, alles laupäeval.»

«Tänan alandlikult, teie ekstsellents!» hüüdis Voronin lipitsevalt.

«Edaspidise üle kõneleme ka edaspidi!» naljatas kindral sõnadega mängeldes.

«Lubate lahkuda, teie ekstsellents?»

«Minge.»

Voronin pöördus kannal ringi ja väljus kabinetist marsisammul. Tema järel ruttasid ta sõbrad, mütsid peos.

«Kas ma rääkisin nendega õigesti?» küsis kindral pärast tööliste lahkumist Tihmenovilt.

«Täiesti, teie ekstsellents, korrektselt ja kindlalt!» kiitis polkovnik heaks. «Ainult ma soovitaksin tööluusi eest määratud trahvid täielikult kaotada. Esialgu ei maksa seda teatavaks teha, vaid anda vajalikud juhtnöörid raamatupidamisele.»

«Sellele ma välja ei lähe! Ma ei pea võimalikuks tööliste nõudmistele järele anda,» kortsutas kindral kulmu.

Tihmenov ei hakanud vaidlema.

Tehase hoovis, kus töölisi oli veel hulgana koos, ronis Voronin vanale suurtükialusele, pani käed torru suu ette ja kisendas täiest kõrist:

«Sõbrad! Me käisime just tehaseülema juures. Meie palvel otsustas ta seks korraks trahvid töölt puudumise eest ära jätta. Näete, mis tähendab paluda heaga, ilma tooruse ja käratsemiseta! Ja teie pidasite paremaks seanahka vedada.»

«Kui meie poleks seanahka vedanud, ei oleks sinu

üliarmas von Maydell ka trahvi kaotanud,» kostis selgesti kuskilt tööliste hulgast.

«Too nahk paneb kõik oma teenete arvele!» hüüdis keegi. «Ei taltsutanud sina Maydelli, vaid meie murdsime ta upsakuse.»

Mõne minuti pärast sai tehaseülema otsus teatavaks kõikides tsehhides. Varjatud streik oli mänginud oma osa: töölised ei läinud kindrali ja sandarmite provokatsiooni õnge ning saavutasid samal ajal veel ühe võidu. Töölised kogunesid tsehhidesse.

Politseile anti korraldus tehasest lahkuda. Vaikseks jäänud tsehhid hakkasid taas sumisema.

Tsehhiülemad teatasid, et töö kestab kaks tundi tavalisest kauem, tasutakse aga pooles suuruses, kuna pool päeva ükski masin ei töötanud.

Ka Fomin ja Blohhin tulid tagasi tööpinkide juurde ja hakkasid kaaslastele seletama, milles seisis ülemuse «armulikkus».

«Tuleb välja, et trahvi ei kaotatud ja sunnitakse töötama poole palga eest! Seda see Voronin oma sõbrameestega saavutas.»

«Sina ei saanud sedagi, sind kihutati lihtsalt välja ega hakatud sinuga üldse rääkima,» vaidles Nikiforov Blohhinile vastu.

Itaalia streik ikkagi tiivustas töölisi. Nad said aru, et võivad saavutada järeleandmisi administratsiooni poolt ainult siis, kui nende tegutsemises valitseb kindel ühtsus. Järgnevatel esmaspäevadel rakendati ikka harvemini trahve töölt puudumise eest ja vähehaaval kadusid need hoopis.

5. *peatükk*

Kui Nikolai II valitsus pärast häbistavat lüüasaamist Jaapani sõjas oli välismaise kapitali abil pisut kosunud ja revolutsiooni siseriigis julmalt maha surunud, asuti kiires korras armeed reorganiseerima ja täiuslikuma tehnikaga varustama. Ühtlasi formeeriti uusi armeekorpusi. Arvuliselt ulatus armee koosseis üle poolteise miljoni mehe.

See kõik andis ennast tunda ka sõjatehase töös. Tehas

oli viimase võimaluseni üle koormatud ja tuli hädavaevu toime rohkearvuliste, tihti väga kiirete tellimuste täitmisega.

Tööliste töötootlikkuse tõstmiseks otsustas tehase administratsioon päevatasult üle minna tükitöötasule. Moodustati erikomisjon mitmesuguste tööliikide tasu kindlaksmääramiseks. Selle komisjoni esimeheks määras Maydell polkovnik Tihmenovi, liikmeteks Zvonarjovi ja Bõstrejevi. Koos tükitöötasu sisseseadmisega otsustas Maydell proovida Ameerika inseneri Taylori töö organiseerimise meetodit, mis noil aegadel oli laialt levinud paljudes pealinna tehastes. Esimest proovi tööstada uue meetodi järgi alustati ühe nõutavama detaili — intendandivankri rattapuksi treimisnormi kindlaksmääramisest.

Maydell soovitas määrata väljatöötamise normiks viiskümmend tükki vahetuses, tingimusega, et töölisele, kes selle normi täidab, makstakse tavalisega võrreldes kahekordne töötasu. Aga kui normi täitmisest jääb puudu kas või pool puksi, makstakse tavalist ühekordset tasu. Nõnda saaks tööline, kes viiskümmend rattapuksi valmis treib, kuus rubla, aga kes nelikümmend üheksa, see saaks ainult kaks rubla üheksakümmend neli kopikat. Vältimatuks tingimuseks oleks praagi täielik puudumine. Kas või üheainsa praakdetaili puhul makstaks tavalise tariifi järgi ning peetaks palgast kinni praagiks läinud puksi hind.

«Vaevalt on töölised nõus niisugustel tingimustel töötama,» avaldas Tihmenov kahtlust Maydelli juures koosolekul, kus arutati uue töötasusüsteemi kehtestamise projekti.

«Ma pean seesugust töötasu vähemalt ebamoraalseks,» tähendas Zvonarjov. «See on niisama hea, kui ahvatisega töötasu suurendamise näol töölistel sooned välja rebida.»

«Teie, härra insener, olete valmis maksma töölistele ka selle eest, kui nad logelevad või purjutavad,» tähendas Maydell mürgiselt ja lisas, et veel rohkem oma erinevat seisukohta alla kriipsutada: «Meie, riigi esindajad, ei kavatse tegelda heategevusega, veel vähem soodustada laiskust ja lodevust tööliste hulgas.»

Järgmisel päeval pandi üles käskkiri uue töötasusüs-

teemi sisseseadmise kohta. Töölised ei taibanud korrapealt, mis uus lõks neile ette seati, ja lootsid oma teenistust suurendada. Seda lootust õhutasid neis agarasti meistrid. Erilist püüdlikkust ilmutas Voronin.

«Mis nüüd meie, meistrid: saame oma nelikümmend rubla kuus ja rohkem mitte üks kross,» pajatas ta tsehhis. «Nüüdsest peale võib iga treial või puurija teenida viis rubla päevas ja üle saja kuus. Pole vaja millelegi mõelda ega kellegi pärast muretseda, muudkui anna aga tööle pihta — ja oled söönud, pommis ja suits nina all.»

Uus töötasusüsteem paistis ahvatlev ka Blohhinile. Tema kõrge kvalifikatsiooni juures ei nõudnud erilist vaeva kümme ja pool tundi kestva vahetuse jooksul viiskümmend rattapuksi valmis treida.

Õhtul sai ta vahekäigus kokku Zvonarjoviga:

«Sergei Vladimirovitš, jahiloom jookseb ise püüdja ette. Mul on teid hädapärast vaja. Seletage ära, mis vigur see uus töötasuviis on?»

«Sina, Filipp Ivanovitš, pead muidugi vastu ja annad nõutava normi. Järelikult võid hästi teenida. Kuid niisuguseid vilunud töömehi nagu sina on üks või kaks, need võid näppudel üles lugeda. Sinu järel pressivad ka teised, vähem kvalifitseeritud töölised. Seda ülemusel just vaja ongi: Tehase töö läheb muidugi paremini, toodete väljalase suureneb. Maydell saab ülemuselt tänuavalduse või ka aukõrgendust ja ordeni. Töölised aga teenivad endile tiisikuse. Seda kõike nimetatakse Taylori süsteemiks.»

«Üht-teist hakkab selguma,» tähendas Blohhin. «Tuleb välja, et me ei teeni niipalju endale kui parunile. Mis siis, ootame ja vaatame järele.»

Blohhin pidas nõu ka parteikomitees. Ivan Gerassimovitš kordas sedasama, mis Zvonarjov oli öelnud, ja andis näpunäiteid selgitustööks tööliste hulgas, et seletada neile säärase kurnava töösüsteemi olemust.

«Mis sulle ka ei pakutaks, ära hakka normi täitma,» hoiatas ta Blohhinit.

«Aga kui sunnitakse?» küsis Blohhin.

«Seda tead sa juba ise, mis siis teha,» ütles Ivan Gerassimovitš ja pani käe Blohhini õlale. «Ajad selle kavatsuse nurja, kui üks või kaks detaili lased nässu minna . . .»

«Selge,» mõistis Blohhin.

Blohhini kvalifikatsiooni teades tegi Voronin talle ettepaneku proovida esimesena uut normi täita, kusjuures ta Bõstrejevi nimel lubas talle edu puhul «pisut juurde sokutada».

«Eks ta ole, kuluks muidugi pisut juurde teenida,» vastas Blohhin põiklevalt, «aga mu käsi justkui valutab, tegin talle ennist viga, sellepärast kardan, et ei saa hakkama ja vean ülemust selle tööga alt.»

Voroninil tuli pöörduda vähem kvalifitseeritud töölise Gubarjovi, väikest kasvu, ilmetu välimuse ja pikkade kätega mehe poole, kes alati kõiges toetas Voroninit ja oli roomavalt alandlik tema ees.

Gubarjovilt nõusoleku saanud, viis Voronin ta kontorisse tsehhiülema juurde.

«Kas sa alt ei vea?» vaatas Bõstrejev uurival pilgul töölisele otsa.

«Kui kõik on omal kohal, tööriistad, detailid ja tööpink korras ning kõik kättmööda, siis võite kindel olla, teie kõrgeausus,» sõnas Gubarjov jalalt jalale tammudes peenikese häälega.

«Kui uue normi täidad, panen kümme rubla otsa,» lubas Bõstrejev.

«Tänan alandlikult,» muheles Gubarjov.

«Tänad pärast, kui töö on tehtud, nagu vaja,» peatas kapten teda.

Gubarjovile anti uus tööpink, toodi talle kõik vajalikud tööriistad, pandi detailid pingi juurde ja töö algas.

Sel päeval pärisid mitte ainult selle tsehhi, vaid ka naabertsehhide töölised ühtejärge, kuidas Gubarjovi töö edeneb. Too ronis kasvõi nahast välja, leemendas higist ja jõudis lõunavaheajaks treida kakskümmend seitse detaili.

«Pärast lõunat teen veel mõni kolmkümmend tükki,» arvestas Gubarjov.

«Ja seda ilma kogemusteta,» õrritas Voronin takka. «Kui ära harjud, siis teed seitsekümmend puksi ühes vahetuses.»

«See on isegi väga lihtne,» oli Gubarjov nõus.

«Nii et iga teine tööline võib täita ühes vahetuses uue normi,» lausus meister.

«Küllap jah. Miks ei täida, kui hoolega püüab,» kinnitas Gubarjov.

Kuid pärast lõunavaheaega läks töö märksa aeglasemalt. Andis tunda väsimus pärast hommikust pingutamist. Päeva lõpuks sai valmis nelikümmend kaheksa rattapuksi, kolm neist tunnistati praagiks. Blohhin teadis, et kogu Gubarjovi töö läks vett vedama, ja ta otsustas nii näitlikult kui võimalik näidata töölistele Gubarjovi läbikukkumist. Ta astus Gubarjovi juurde, sirutas talle käe ja ütles valjusti, et kõik kuuleksid:

«Soovin õnne, soovin õnne! Nelikümmend kaheksa rattapuksi ühes vahetuses, kuus kopikat tükk, kokku kaks rubla kaheksakümmend kaheksa kopikat, kahekordselt aga peaaegu oma kuus rublakest. Jumala eest, vägev teenistus.»

Bõstrejev seisis Blohhini kõrval ja vahtis mornilt talle otsa: ta sai aru, et Blohhin irvitab Gubarjovi üle, kes pühkis rätiga väsimusest kahvatut nägu.

«Mis sa siin latrad?» käratas Bõstrejev Blohhinile. «Esiteks, ta ei teinud nelikümmend kaheksa, vaid kokku nelikümmend viis tükki. Kolm on praagid. Teiseks, kahekordne tasu on ette nähtud siis, kui kõik viiskümmend rattapuksi on valmis treitud ilma praagita.»

Blohhin tegi näo, nagu ei saaks ta millestki aru, ja hüüdis:

«Aga kuidas siis nii? Mees töötas üle jõu, katkestas ennast, et rohkem teenida, ja talle näidatakse pikka nina.»

«Kas sa käskkirja pole lugenud?» põrkis Bõstrejev vihastades. «Seal on kõik selgesti kirja pandud.»

Gubarjovi äpardus mõjus töölistele kainestavalt ja pani kindral Maydelli raevutsema.

«Kust te selle Gubarjovi välja kookisite?» kärkis ta Bõstrejeviga. «See töö oli vaja anda kõige paremale, kogenud töölisele, aga teie usaldasite selle tossikesele ja panite kogu asja nahka.»

«Gubarjov on üks parematest treialitest. Ta töötab väga püüdlikult,» vaidles Bõstrejev arglikult vastu.

«Siis olete teie, kapten, päriselt pea peale kukkunud!» katkestas Maydell teda jõhkralt. «Esimest korda poleks olnud vaja välja praakida ja maksma oleks pidanud kahekordselt. Kas te siis tõesti sellest aru ei saa? Peab

ikka ise ka mõtelda oskama, aga mitte käsust kinni hoidma nagu müürist.»

«Aga ta tegi ju ainult nelikümmend kaheksa puksi . . .» tahtis kapten seletada.

«Lambakarjas peaksite käima, mitte tsehhi juhtama! . . . Rääkinud siis enne tolle, mis ta nüüd oli, Gubarjoviga kokku . . . Poetanud talle paar puksi juurde. Ühesõnaga, suvatsege kõige lähematel päevadel oma viga ära parandada.»

Tööpäeva lõpul kutsus Maydell Zvonarjovi enda juurde.

«Millega saan teie ekstsellentsile kasulik olla?» küsis insener tehaseülema kabinetti astudes.

Kindral, kes oli harjunud alluvate orjalikult lömitava käitumisega, kortsutas kulmu: Zvonarjovi rõhutatult tsiviilisikuline käitumisviis tema poole pöördumisel riivas vastumeelselt ta enesearmastust.

«Tahtsin teid paluda meie ühise asja huvides rääkida teie protežeega . . . mis ta nimi nüüd oli . . . ee . . . vist Blohhin, et ta hakkaks uue meetodi järgi rattapukse treima,» sõnas kindral tema kohta haruldase maheduaega, isegi paluvalt.

«Teile, härra kindral, on teada, et mina vaatan Taylori süsteemile kui ebainimlikule, ja seepärast on see nii mulle kui ka paljudele teistele inseneridele vastuvõtmatu,» tuletas Zvonarjov meelde.

«Teie nähtavasti leiate endal õiguse olevat talitada tehases risti vastu minu korraldustele ning algatustele,» sõnas Maydell ärritust maha surudes. «Tõenäoliselt tuleb mul lähemal ajal teile soovitada endale teine teenistuskoht otsida.»

«Esialgu ei kavatse ma tehasest lahkuda, ehkki nii mõnigi asi teie ekstsellentsi korraldustes ja tegevuses pole mulle meeltmööda,» vastas Zvonarjov ennast valitsedes.

«Võimalik, et ma ei võta arvesse teie soove, härra insener, ja annan lihtsalt käskkirja teie vallandamiseks,» ähvardas kindral.

«Protesteerin teie käskkirja vastu Suurtükiväe Peavalitsuses, protesti ärakirja aga saadan Riigiduumasse. Seal leidub inimesi, kes ei jää ükskõikseks endise

Port Arturi ohvitseri saatuse vastu,» hoiatas Zvonarjov, teades, mida kindral kardab.

Maydell punastas viha pärast, kuid ei riskinud oma vahekorda Zvonarjoviga veel teravamaks ajada ning sõnas juba leplikumal toonil:

«Meie vaidlus ei tule asjale kasuks. Ma palun teid veel kord rääkida Blohhiniga uute normide järgi töötamise pärast. Kui töö korda läheb, määran ta uuesti meistriks.»

«Hea küll, ma räägin temaga,» nõustus Zvonarjov.

«Olen teile väga tänulik niisuguse lahkuse eest.»

Insener kummardas jahedalt kindralile ja väljus kabinetist. Talle juhtus vastu tulema Tihmenov.

«Noh, kuidas on? Kas raevutseb väga?» viitas polkovnik Maydelli kabineti poole.

Zvonarjov jutustas talle oma kõnelusest kindraliga.

«Maydell on pika vihaga, väiklane ja kättemaksuhimuline,» hoiatas Tihmenov. «Hakkab teiega nüüd iga tühja asja pärast norima. Soovitan Blohhinit veenda, et ta oleks nõus uute normide järgi töötama.»

«Ma ei mõtlegi Maydelli ees pugeda ja ka töölistele ei taha ma halba teha,» sõnas insener pahaselt.

«Te olete liiga äge, mu sõber, ja naiivne,» naeratas polkovnik rahustavalt. «Ma ei sunni oma nõuandeid teile peale, kuid soovin siiralt hoida teid asjatuist pahandustest.»

Zvonarjovi jutt Blohhiniga oli lühike.

«Proovin,» oli Blohhin nõus. «Pisut lisa teenida kuluks ära.»

«Räägid sa seda tõsiselt?» imestas insener.

«Mispärast ei peaks ma nõus olema?» lausus Blohhin muiates. «Proovin, aga võib-olla ei tule midagi välja. Ma võin ju ka tööga mitte toime tulla? Mis teie arvate, Sergei Vladimirovitš?»

«Küll sa oled kaval, Filipp Ivanovitš,» muigas Zvonarjov arusaavalt.

Ja Blohhinil läks töö muidugi nurja. Ta askeldas kiiruga tööpingi juures. Sageli vahetas ja sättis lõiketerasid. Äärmiselt kurnatud inimese näoga pühkis ta rätiga niisket laupa, siis jälle katkestas viivuks töö just nagu selleks, et veidi hinge tõmmata. Seda kõike tegi ta artistliku osavusega. Kuid Zvonarjovi oli raske

petta. Inseneri pilgule ei jäänud märkamata kavalad sädemed Blohhini silmis ja tema mõttetu askeldamine. Lõunavaheajani oli Blohhinil treitud kakskümmend kolm rattapuksi, kaks neist praagid.

«Rohkem pole kuidagi võimalik!» kinnitas Blohhin kõigest väest.

«Gubarjov tegi rohkem,» lausus Bõstrejev umbusklikult.

«See tuli tal tulise tambiga välja,» kinnitas Blohhin. «Mina pole harjunud ükskõik kuidas tegema... Mulle meeldib teha pikkamisi, aga et oleks hästi, nagu peab olema.»

Blohhini läbikukkumine jahendas veel enam tööliste lootusi, et uue töötasusüsteemiga on võimalik teenistust suurendada.

«Ülemused on kavalad,» itsitas vana Nikiforov. «Kindralihärra pakkus töölistele prääniku, aga riputas selle nii kõrgele, et kuidagi ei saa kätte. Kui juba Blohhin endale häbi tegi, siis teised ei tule ammugi uute normidega toime. Mis on Gubarjov? Ahnuse pärast on ta valmis naba paigast ära venitama.»

Bõstrejev otsustas viimast korda katset teha. Ta kutsus Voronini enda juurde ja tegi talle ettepaneku õnne proovida.

«Kindral uputab sind kulla sisse, kui sa normi täidad. Saad ametialal kõrgendust, palka pannakse juurde,» õhutas kapten meistrit.

Esimesel päeval treis Voronin nelikümmend kuus rattapuksi, millest viis läks praaki, järgmisel päeval tõusis see arv neljakümne üheksale puksile, kusjuures praaki läks kõigest kaks. Bõstrejev katsus praaki läinud pukside asemele terveid poetada, kuid keegi töölistest märkas sohki ja tõusis skandaal. Juurdepoetatud puksid võeti Voroninilt ära.

Kolmandal päeval treis Voronin kõigest kolmkümmend üheksa puksi, seekord, tõsi küll, ilma praagita.

Veendudes, et töölistel on võimatu täita seda normi — viiskümmend puksi vahetuses —, vähendas Maydell seda neljakümnele, ja kohe läks mõnel töölisel korda seda normi täita ning neile maksti kahekordne tasu.

Äärmiselt kurnava Taylori süsteemi olemus oli palju-

dele selge, töökaaslaste edu tõi kohe lahkhelid nende vahele: töölised hakkasid püüdma kõrgemat töötasu.

Kuigi kaugeltki kõigil ei läinud korda treida vahetuses nelikümmend puksi ilma praagita ja saada kahekordset tasu, valmistasid paljud nüüd siiski kolmkümmend puksi päevas. Teenistus tõusis märksa. Administratsioonile sai selgeks, et vana norm — kakskümmend puksi — on tükitöö jaoks liiga väike. Maydell andis käsu alandada hinda ühe puksi treimise eest kuuelt kopikalt viiele: teenistus taandus endise normini. Umbes samasugune oli olukord ka teistes tehastes. Töötingimused halvenesid kõikjal, mitte üksnes Peterburis, vaid provintsis veel rohkem.

Reaktsioon alustas laiaulatuslikku pealetungi töölisklassi vastu. Raske oli ära elada. Töölised katkestasid endid tööga, et rohkem teenida. Suurenes õnnetusjuhtumite arv. Alatasa puhkesid streigid ja tööliste üks peamisi nõudmisi oli, et kaotataks tükitöösüsteem.

Konfliktid omandasid üha teravama iseloomu ja ähvardasid kujuneda üldiseks streigiks. Oo, viimane seisis hästi meeles! See ju oligi Presnja relvastatud ülestõusu eelkäija.

6. peatükk

Varsti kuulutati ühes Viiburi poole tehases välja streik protestiks suure grupi tööliste põhjendamatu vallandamise vastu. Administratsiooni ähvardused tarvitada streikijate vastu karme politseilisi repressioone kutsusid välja suure pahameele ka teistes tehastes. Üksteise järel alustati seal solidaarsusstreiki.

See tööliste vihalaine ei möödunud ka sõjatehasest.

Ükskord hommikul tööle tulles nägi Zvonarjov värava juures suurt hulka töölisi. Nende ees esinesid kahest kastist kokkuseatud tribüünil kõnemehed. Nagu alati, käisid ägedad vaidlused «pahempoolsete», «mõõdukate» ja «kokkuleplaste» vahel.

Pahempoolsed nõudsid otsustavat võitlust administratsiooni omavoli vastu ja esitasid majanduslike nõudmiste kõrval ka poliitilisi. Kokkuleplased kutsusid üles rahulikult lahendama tülisid administratsiooniga ja esi-

tasid ainult majanduslikke nõudmisi. Mõõdukad asusid vahepealsel seisukohal, opereerides üldiste fraaside ja suuresõnaliste, kuid mannetute loosungitega.

Zvonarjov jäi eemalt kuulatama, mis kõnelejad räägivad, ja otsis silmadega tööliste hulgast Blohhinit. Viimane seisis rahulikult tribüüni juures. Inseńer oli imestunud Blohhini külmast rahust — ta nähtavasti ei kavatsenud üldse osa võtta sõnasõjast administratsiooni ja tööliste poolehoidjate vahel. Zvonarjov läks tema juurde ja küsis, mis on streigi põhjuseks.

«Kuulake, mis kõneleja räägib,» osutas Blohhin peaga noorele valgeverelisele, sooja pihtkuube kandvale töölisele, kes hoogsalt žestikuleerides iga sõna välja karjus.

«Töölistele tekitab pöörast viha administratsiooni käitumine. Ta võtab meilt õigused, tervise ja saadab meid lootusetusse viletsusse. Küllalt seesuguste mõnituste kannatamisest! Maha Taylori süsteem, töötasu tariifid uuesti läbi vaadata ja suurendada. Palgalist puhkust töölistele! Vabastada poliitilised vangid! Sõna-, trüki- ja ühingute asutamise vabadust! Elagu töölisklass!»

«Kisute järsult pöörde poole,» vangutas Zvonarjov pead. «Kuidas te selle supi ükskord ära sööte?»

«Teisiti ei saa, Sergei Vladimirovitš. Peremehed võtavad meil hinge seest,» vastas Blohhin.

«Niikaua pead miitinguid, Filipp Ivanovitš, kuni sind tehasest välja visatakse,» hoiatas insener.

«Ärge kartke, ei viska nad välja.» Ja Zvonarjovi kõrva juurde kummardudes sosistas Blohhin: «Me peame nüüd miitinguid uut moodi: meie teistes tehastes ja teiste tehaste mehed siin. Võta veel kinni, kes siin kõnet peab. Ajame paruni pea täitsa segi.»

Tööliste summ värava juures aina kasvas. Siia kogunes hommikuse vahetuse töölisi, naisi, lapsi ja muidu uudishimulikke. Rahvahulga kohale kerkis punane lipp, hakati laulma «Marseljeesi», kostis kardavoide meeleheitlikku vilistamist. Üks ratsakardavoi kappas sadula ligi kummardudes politseijaoskonna poole.

Zvonarjov tahtis minna konstruktorite büroosse, kuid tööliste pikett peatas teda sissekäigu juures.

«Täna me tööle ei hakka ja teil, härra insener, pole büroos midagi teha,» teatas üks valveposti mehi.

«Palun mulle mitte ette kirjutada, millega ma pean

tegelema,» sõnas Zvonarjov vihaselt ja katsus läbi minna, kuid teine tööline astus ukse ette, et inseneri tagasi hoida.

Samal ajal tuli sinna Maydelli sekretär.

«Eest ära! Tahtsite oma osakonda minna?» küsis ta, tõukas valvepostimehe kõrvale ja kummardas Zvonarjovile.

«Tulge läbi, Sergei Vladimirovitš.»

Maydelli kabinetis oli käimas kiires korras kokkukutsutud nõupidamine. Sellest võtsid osa tsehhide ülemad ja Tihmenov.

«Teatage, et vallandatakse kõik, kes homme tööle ei hakka,» kõneles kindral järsult ning kurjalt. «Homme tuuakse kõikidesse tsehhidesse korra järele valvamiseks politseinikud. Need, kes kavatsevad protesteerida, arreteeritakse. Otsustades selle rahvahulga järgi,» — kindral osutas sõrmega värava poole —, «ei tule täna tööst tehases midagi välja. Kuid homme palun härrasid ohvitsere ja insenere kogu aeg viibida tsehhides. On aeg teha lõpp sellele sigadusele. Liberalism on hukatuslik. On vaja kantsikuid ja kuule... Sõidan nüüd kohe Suurtükiväe Peavalitsusse ja kannan seal ette oma kaalutlused.»

«Teie ekstsellents, ma soovitaksin välja selgitada tööliste meeleolu,» pani Tihmenov ette. «Võib-olla...»

«Mingitest kõnelustest streikijatega ei saa juttugi olla,» võttis Maydell tal resoluutselt sõna suust. «Üks kahest: kas asugu tööle või koristagu end minema. Ja teil, polkovnik, keelan ma igasuguse meeleolude väljaselgitamise.»

«Mulle teevad muret tellimused,» tähendas Zvonarjov. «Teie, härra kindral, teate sõjaministri hoiatust. Meil on kallis iga tund, ilma töölisteta me niikuinii läbi ei saa. Uute inimeste töölevõtmine ja väljaõpetamine võtab hulga aega. See tähendab, et me ei saa ühestki tähtajast kinni pidada, ja vaevalt meile selle eest tänu avaldatakse.»

«Ei, me ei hakka kummardama seda rämpsu!» räuskas Maydell. «Kui nälg näpistama hakkab, küll siis roomavad maoli maas paluma, et neid tööle võetaks. Siis ma alles pitsitan neid, nii et streigid ja solidaarsus meelest lähevad... Küll ma oskan neile õpetust anda,

kuidas sõjatehases peab töötama! Ma neile näitan viiendat aastat! Möödas on nende aeg! Küllalt mässanud!»

«Karmid abinõud võivad välja kutsuda uusi rahulolematusi. Andestage, teie ekstsellents, aga tuhande üheksasaja viies aasta oli ikkagi olemas. Kurb küll, aga see on fakt.. Töölised on nüüd teised. Ja seda ei või arvestamata jätta,» hoiatas Bõstrejev kindralit.

«Kas teil häbi pole nii kõnelda! Ohvitser ei või ega tohi karta seda pööblit!» käratas Maydell.

«Mina olen tsiviilisik ja kardan väga vägivalda. Port Arturis ellu jääda ja oma tööliste käe läbi otsa saada?! Ei, seda ma kindlasti ei taha!» tähendas Zvonarjov, iroonialsädemekesed silmis.

Sellal kui ülema juures koosolekut peeti, tõrjusid politseinikud streikijad tehasest välja. Lähedal paikneva jalaväepolgu rood tuli kohale ja pani kõikide uste juurde vahipostid.

Oma alluvad ära lasknud, hakkas Maydell Tihmenovi abiga koostama ülemustele ettekannet tehases toimunud sündmustest.

Zvonarjov astus väheks ajaks sisse konstruktorite büroosse, rääkis veidi aega oma ehmunud kaastöölistega ja läks siis koju. Tänaval tehase lähedal seisis veel väikesi tööliste salku.

Trammipeatuses tuli Blohhin Zvonarjovi juurde ja küsis, mis tehase ülema juures toimub. Insener jutustas talle lühidalt, millest seal kõneldi.

«Tuleb välja, et tema ekstsellents kavatseb meile lokauti kuulutada ja ei taha isegi kuulda meie nõudmistest! No mis ikka, katsume jõudu... Meid see ei hirmuta. Kohutavamatki nähtud kui too Maydell... Vaat kui paneme tehase töö boikoti alla! Las tema ekstsellents siis kogub endale tööliši näruste streigimurdjate hulgast,» sõnas Blohhin vihaga tehase poole vaadates ning otsekui Maydelli enda poole pöördudes.

«Aga teie poolt pole veel tulnud mingeid nõudmisi,» ütles Zvonarjov. «Keegi ei tea, mida te tahate.»

«Mehed püüdsid Maydelli juurde trügida, aga politseinikud ei lasknud läbi,» seletas Blohhin. «Vaadake, mul on siin... ühesõnaga, töölised tegid mulle ülesandeks...» kogeles ta ja võttis taskust paberilehe. «Siin on kõik kirja pandud.»

Insener libistas pilgu kiiresti üle paberilehe. Koostamise stiili järgi oli kohe näha, et selle on redigeerinud hästi haritud inimene, kes suurepäraselt orienteerub poliitikas. Ülekaalus olid majanduslikud nõudmised, kuid oli ka puhtpoliitilisi: mitmesuguste vabaduste andmise, Stolõpini valimisseaduse äramuutmise ja muu kohta.

«Me ei tea ainult, kuidas neid ülemusele edasi anda,» lausus Blohhin ja vaatas paluvalt insenerile otsa. «Meiesugust ei lasta talle ligilähedalegi, teenistujatest ei taha keegi seda enda peale võtta. Ootasin teid, Sergei Vladimirovitš. Tahtsin tööliste nimel teid paluda... Võib-olla ehk riskite?»

Zvonarjov luges paberi uuesti läbi, jäi mõttesse, vaatas siis Blohhinile otsa ja ütles otsustavalt:

«Ei, mu kallis mees, seekord vabasta mind sellest. Ma ei või. Sa ju tunned mind, ma ei ütelnud ära, kui oli jutt tööliste abistamisest. Ma läksin sellele välja, kuna nägin ära, et minu abi tuleb kasuks. Siin aga,» Zvonarjov näitas näpuga paberile, «siin on poliitika. Te toote välja poliitilised nõudmised, kuid milleks? Mis see praegusel ajal annab? Tee silmad lahti ja vaata ringi — kõikjal on käimas arreteerimised, vanglad on tungil täis, väljasaatmised. Ja keda istuma pannakse? Teid endid, töölisi. Aga milleks siis peadpidi tulle tormata? Piitsaga kirvesilma lõhki ei löö!»

Zvonarjov ägenes, ta täidlane roosakas nägu läks punaseks, ninale ilmusid higipiisad.

Blohhin vaatas Zvonarjovi tükk aega teraselt, võttis siis paberi tema käest ära, murdis kokku ja pistis rahulikult tasku.

«Nojah, vabandage, Sergei Vladimirovitš. Vanarahval on nähtavasti õigus, et kellel kõht täis, see nälgijat ei mõista. Mulle tuleb see imelik ette: teie naine Varvara Vassiljevna pole ju ka meiesuguste hulgast, kindrali tütar, aga mõistab meid, näeb kaugemale kui teie...»

«Ei, kuule...»

«Mis seal kuulata, Sergei Vladimirovitš? Selles, mis te räägite, pole midagi uut. Kuuleme seda iga päev. Näe, meie Voronin laulab sama laulu. Ainult et need laulud pole meie jaoks. Õppisime viiendal aastal Presnjal teistsuguseid laule laulma.»

«Ma ei ütle ära, ma lihtsalt tahan aru saada...»

«Noh, kui tahate, siis saate. Asi on lihtne... Ka mina tahaksin, et te aru saaksite.» Blohhin võttis Zvonarjovil käsivarrest pisut ülaltpoolt küünarnukki kinni ja surus tugevasti. «Ma mõtlen, et igaüks peab praegu hästi järele mõtlema, kuidas homme elada. Aga me olime Port Arturis. Me peaksime kaugemale ette nägema kui teised... Noh, hüvasti siis, Sergei Vladimirovitš, aga meie nõudmiste asjas ärge kahelge. Küll me need edasi anname.»

Blohhin pöördus ümber ja astus aeglasel sammul kontori poole. «Säh sulle siis Zvonarjovi...» mõtles ta endamisi. «Justkui ikka aus ja hea südamega, aga sellest on vähe. Headusega üksi kaugele ei jõua. Tulist viha on vaja, niisugust, mis põsenukid viltu kisub. Ta oleks pidanud olema Moskvas neil hirmsatel päevadel, kui karistusväed kogu Presnja põlema panid ja ise suurtükkidest kartetšiga tulistasid rahvamassi — lapsi, naisi, relvadeta hulka, kui need end tule eest päästes murruna põgenesid... Kohutav mõelda, mis seal kõik sündis. Seal oleks ta pidanud olema...»

«Oleks korrapealt viha kogunud — kogu eluajaks,» pigistas Blohhin läbi hammaste. «Ja targemaks saanud... No küll elu pigistab, kui seni on vähe pigistanud.»

Ta läks kontori juurde ega teadnud, mis ette võtta. Lävel seisid soldatid.

«Kanäe, tema ekstsellentsil hirm nahas,» muigas Blohhin kahjurõõmsalt. «Tääkide taha pugenud...»

Kontori uks paugatas, kostis hääli. Blohhin läks ruttu ära laohoone poole. Lävele ilmus Tihmenov. Ta jäi seisma, pani sineli nööbid kinni, kohendas mütsi ja hakkas vasakut kinnast kätte tõmmates trepist alla tulema.

«Mis sul on, kas minu juurde?» küsis Tihmenov Blohhinilt, märgates, kuidas see kõheldes tema poole vaatab.

«Oh ei, mitte just seda, teie kõrgeausus... aga võibolla ka teie juurde. Meil oli siin üks asi, aga takistus tuli ette.»

Blohhin võttis paberi välja.

«Töölised palusid tema ekstsellentsile kindral Maydellile edasi anda.»

«Uued nõudmised?» Tihmenov võttis Blohhini käest paberi, tegi lahti ja hakkas lugema.

«Siin on palju igasugust poliitilist loba, mis meisse ei puutu,» kortsutas polkovnik kulmu. «Kuid üht-teist mõistlikku on ka, mida minu arvates võib toetada: teietamine kohtlemises ja kompensatsioon vigasaamise puhul. Ka söökla korraldamine poleks muidugi halb. Ma kardan ainult, et te hakkate seal rohkem miitinguid pidama kui lõunat sööma.»

Tihmenov pani paberilehe paindekohtadelt kokku ning jäi mõtlema, ta heledad, kergete kortsudega ümbritsetud silmad tõmbusid kavalalt vidukile:

«Teate mis? Tahate, ma annan teie petitsiooni edasi? Kuidas on, kas see rahuldab teid?»

«Olge nii lahke, teie kõrgeausus. Töölised on teile tänulikud selle eest.»

Tihmenov pöördus kannal ringi ja sammus trepist üles kontorisse, ikka sama kaval ilme näol. Aijeh, valmistan meie parunile üllatuse! Las nuusutab... Muidu alati ikka «russische Schweine»... Kui ta aga suurest vihast lõhki ei lähe...»

Maydelli nägu läks tööliste nõudmisi nähes üleni punaseks.

«Polkovnik! Kuidas te võisite säärase jälkuse vastu võtta?»

«Kui on meile adresseeritud, siis peab sellega ka tutvuma,» vastas Tihmenov rahulikult.

«Ma ei taha seda üldse näha!» vehkis kindral kätega. «Käigu kus kurat see soperdis! Mispärast mulle ikka veel sõidukit ette ei anta?» küsis ta ärritatult.

«Kutsarid streigivad!» teatas Tihmenov.

«Jalamaid kõik vallandada. Saatke voorimehe järele,» tegi kindral korralduse.

«Voorimehed pole nõus praegu siia sõitma. Kardavad, et töölised peksavad nad läbi. Tuleb teil, teie ekstsellents, kuni trammini jala minna,» sõnas Tihmenov vaevu muiet tagasi hoides.

Maydell astus akna juurde, kust paistsid lähemad tänavad. Kord siin, kord seal võis näha erutatud töölisi salkadesse kogunemas.

Kindral pöördus polkovniku poole, ta silmist paistis hirm.

«Käskige kaitsepolitsei roodu komandöril voorimees tuua, muidu ei pääse ma siit välja. Töölised võivad mulle kallale tungida!»

«Teie ekstsellentsi poolt täna avaldatud arvamuse kohaselt ei tohi ohvitser karta «töölispööblit»,» tuletas Tihmenov meelde..

«Ma pidasin silmas tehases olevaid töölisi. Tänaval võib iga tööliste poolt tagant õhutatud ning ülesässitatud kaabakas mulle kallale karata. Kas vähe on pätte, kes pudeli viina eest on valmis kellel tahes pealuu purustama. Organiseerige mulle kaitse, et saaksin sõita kasvõi Soome vaksali ette väljakule. Seal ei riski keegi päise päeva ajal mulle kallale tungida.»

Veerand tunni pärast sõitis Maydell kahehobuseekipaažis tehase territooriumilt välja. Pukis kutsari kõrval istus politseinik. Teine kardavoi, jalad aupaklikult enda alla kägarasse tõmmatud, oli leidnud istekoha kindrali vastas ekipaaži eespingil. Voorimehe kannul kappasid kolm ratsapolitseinikku.

«Härra parun von Maydell läks ametiasju ajama,» muigas Tihmenov.

Töölised võtsid kindrali ekipaaži vastu hüüete ja vilega. Ehmunud voorimees tagus hobust ägedasti piitsaga ja kaless pistis auklikul sõiduteel tööliste suureks rõõmuks tuhatnelja kihutama. Maydell hoidis krampliikult sõiduki äärest kinni. Tõugetest ja rappumisest lendas tal müts peast ja veeres sõiduteele. Üks ratsapolitseinikest tuli sadulast maha ja tõstis tulivihase ekstsellentsi vormimütsi aupaklikult üles.

Kindrali ära saatnud, astus Tihmenov tänavale. Vaevalt oli ta mõned sammud astunud, kui töölised ta ümber kogunesid. Silmapilk tekkis rahvasumm. Inimesed olid huvitatud, kuidas nende nõudmised vastu võeti.

«Kindral viis need ülemustele esitamiseks kaasa, seni pole midagi teada,» vastas Tihmenov. «Teie kirjas on palju ülearust. See võib asjale kahjuks tulla.»

«Mis seal siis ülearust on?» küsis Blohhin ettepoole trügides.

«Kõik poliitika kohta. See pole ülemuste juures praegu au sees.»

«Aga meie juures see-eest au sees!» kostis rahva hulgast.

«Kas teie toetate meid?» usutles Fomin polkovnikut suisa.

«Kuidas teile nüüd öelda?» kehitas Tihmenov õlgu. «Ma olen administratsiooni esindaja ja pean...»

«Aga teie suhtuge meisse mitte kui esindaja, vaid kui inimene... inimese moodi,» pistis Blohhin vahele.

«Mis temaga rääkida... Ta on Maydelliga ühes mestis!» hõigati rahva hulgast.

Polkovnik oli juba pahane, et ta tänavale oli tulnud. Suuri vaevu trügis ta rahvamurrust läbi ja suundus trammipeatuse poole.

Haruldaselt ilus päikesepaisteline ilm läks halvemaks. Lahe poolt hakkas lõõtsuma külma vinget tuult, üle taeva kihutasid madalad, tumedad, vihmast pakil pilved, ja Peterburi hiliskevade esimene naeratus otsekui asendus tusase sügisese rõskusega.

Hakkas sadama külma vihma. Töölised läksid vähehaaval laiali, varsti olid neid täis kõik ümberkaudsed kõrtsid, mis täna nende jaoks avati varem kui harilikult.

«Joovad endid täis, prassivad raha läbi ja homme lähevad uuesti orjusse,» mõtles Blohhin kibedusega, kuigi ta ise võitles kibedasti kiusatusega kõrtsi sisse astuda ja külmarohuks klaas viina hinge alla visata.

«Ega meil politseis ka rumalad koos istu, need juba teavad, kuidas tööinimest käsile võtta,» ohkas Nikiforov ja tegi lõppude lõpuks ettepaneku: «Astume ehk sisse, Filipp Ivanovitš? Võtame soru ära ja siis koju. Enne hommikut me ülemuse otsust nagunii teada ei saa. Ja hommik on alati õhtust targem.»

Blohhin tõmbas ninna kõrtsi uksest tulevat viinalõhna ja noogutas:

«Läki!»

Kuid ta jõi väga vähe: ei tahtnud joobnuna koju minna ning Šuurale kurba meelt teha.

Zvonarjov istus tol päeval kaua konstruktorite büroos aurukatla suitsulõõride arvestuse juures. Pimeda kamul ilmus Tihmenov ootamatult tehasesse.

«Pole niisama lihtne praegu tööliste küsimusi lahendada! Tuleb mõelda ja pead murda. Lihtsamast lihtsam on kõik töölised vallandada, aga kes siis hakkab kiireid tellimusi täitma? Sõjaväed ootavad laagrisse kogunemiseks varustuse täiendust, aga me ei suuda seda enne

sügist anda, kui see sekeldamine pikale venib,» arutles Tihmenov.

«Asi ei seisa üksnes meie tehases. Peale meie on Piiteris veel mitmetes tehastes rahutused. Oodatakse üldisi direktiive valitsuselt. Seal aga ei osata kuidagi aru saada, et kord juba vabadust maitsnud töölised ei lepi kunagi kitsendustega,» vastas Zvonarjov.

«Töölistele ei tohi järele anda, aga ilma järeleandmisteta ei saa ka läbi... Tee mis sa teed, häda igati! Vahest ehk kõrtsid aitavad: juhivad poliitikast eemale ja sunnivad mõtlema teenistusele,» seletas polkovnik oma mõtet.

Juba päris pimedaga tuli Maydell tehasesse. Ta oli morn ja närviline. Kutsus Tihmenovi ja Zvonarjovi enda juurde ning teatas:

«Suurtükiväe Peavalitsuse ülem astus ühendusse Siseministeeriumiga ja sai sealt vastavad juhendid. On kästud teha mõningaid järeleandmisi, muidugi tühistes asjades, ja töölistele ette panna viivitamata tööle asuda. Töötariifid jätta endiseks, kohtlemises maksma panna teletamine. Trahve piirata rublaga päevas, pikendada lõunavaheaega veerand tunni võrra. Öötöö eest maksta kümme protsenti rohkem kui päevase eest — ja see on kõik. On antud käsk koostada nimestik kõikidest töölistest, keda on soovitav tehasest kõrvaldada. See saadetakse Siseministeeriumile.»

«Kõige järgi otsustades on ülemused täiesti araks löönud, et nii kiiresti järeleandmistega soostuti,» tähendas Zvonarjov muigamisi.

«Teie märkus on täiesti ebakohane, härra Zvonarjov,» süttis Maydell. «Kui teie ülem kutsun teid korrale!»

«Te olete mu ülem, kuid hoopiski mitte kasvataja,» katkestas insener kindralit. «Seepärast ei kavatse ma kuulata teie moraalilugemist.»

«Niisugusel juhul on teie siinviibimine ülearune,» kähistas kindral vihast lämbuva häälega.

«Mul on au hüvasti jätta!» kummardas insener pilkavalt, lahkus ülema kabinetist ja sammus koju Peterburi poolele.

Järgmisel päeval kutsus Maydell ta enda juurde ja sai maha pika moraliseeriva tiraadiga:

«Teie eilsete mõtteavalduste järgi otsustades olete te

kas sotsialist või väga lähedane neile. Sõdite üleliia agarasti tööliste huvide eest. Riiklikus sõjalises ettevõttes pole see muidugi lubatav. Teie jaatav suhtumine tööliste säärastesse põhjendamata, ma ütleksin koguni — rumalatesse nõudmistesse, nagu igal aastal neile palgalise puhkuse andmine või tasulise puhkuse võimaldamine rasedatele naistele, võib tekitada tehases ebasoovitava meeleolu. Seepärast üks kahest — kas te jätate oma arvamuse neis küsimustes endale või me oleme sunnitud teiega hüvasti jätma. Ma ei vallanda teid otsekohe üksnes austuse pärast teie kui endise portarturlase ja endise ohvitseri vastu.»

«Ma ei saa lubada, et mu käitumine alati teile saab meeldima, härra kindral,» teatas Zvonarjov. «Kihutustööd tööliste hulgas ma ei ole teinud ega tee, kuid jätan endale õiguse oma arvamust omada.»

«Loodan siiski, et seesugune ebameeldiv kõnelus ei kordu,» sõnas kindral juba leebemalt.

Samal päeval teatati kõigile töölistele, et nad on töölt vallandatud, ja samas hakati kohe neid uuesti tööle võtma, kuid pärast igaühe hoolikat kontrollimist. Tsehhijuhatajad usaldasid selle asja nagu tavaliselt meistrite hooleks, need aga kasutasid juhust, et õiendada isiklikke arveid neile vastumeelsete töölistega.

Ka Blohhinil tuli anda avaldus töölesaamiseks. Talle tuli appi Zvonarjov. Tihmenoviga kokku saades avaldas ta kartust, et Blohhini vallandamine tehasest võib välja kutsuda vägagi ebasoovitavaid arutlusi pahempoolses ajakirjanduses.

«Portarturlane, Georgi risti kavaler, kes sõjas oma verd valanud, pealegi kvalifitseeritud tööline — ja äkki visatakse tänavale!» väitis Zvonarjov. «Kujutlege, missugust kisa tõstavad pahempoolsete ajalehed. Väga võimalik, et tuleb hulgalisi arupärimisi Duumas. Ei me siis skandaalist pääse.»

Polkovnik oli kohe nõus Zvonarjovi arvamusega ja läks ettekandega Maydelli juurde. Pärast seda, kui kindralil eelmisel päeval oli tehases tulnud üle elada rohkesti ebameeldivaid hetki, seejärel aga ära kuulata kaugeltki mitte meelitavad märkused Suurtükiväe Peavalitsuses, kus talle heideti ette oskamatust asjaajamises, oli parun märgatavalt tooni alandanud, kuulas oma abi ära ja otsustas:

«Esialgu tuleb too kaabakas Blohhin jätta! Niipea kui olukord vähegi rahuneb, kihutan ta mingil sobival ettekäändel minema. Edaspidi ma ei kavatse enam tseremoonitseda sääraste subjektidega. Töölised saavad mul alles tunda, kes on kindral parun von Maydell. Ma hoiatasin ka Zvonarjovi, et ta nina liiga püsti ei ajaks. Praegusel ajal sõidavad paljud insenerid vedurijuhtidena või õpetavad oma erialase töö asemel lastele koolis rehkendamist,» tõstis tehaseülem taas tooni.

Tihmenov kuulas vaikides ära Maydelli otsuse, andis selle kõneluse sisu viivitamata edasi Zvonarjovile ja too omakorda Blohhinile.

«Hoia nüüd ennast, Filipp Ivanovitš!» patsutas insener sõbralikult Blohhinile õlale. «Maydell kavatseb sind nahka pista.»

«Jääb ehk kurku kinni! Olen kondine,» muigas Blohhin. «Ma mõtlen, et too parun meil kaua enam ülemaks ei ole. Töörahvas on hirmus vihane tema peale, küllap leitakse nõu, kuidas teda minema kõrvetada,» ütles ta.

7. *peatükk*

Parun Maydell ei suutnud kuidagi leppida mõttega, et ta kaks korda järgemööda pidi tööliste nõudmistele järele andma. Suurima heameelega oleks ta tehasest minema kihutanud kõik, kes vähegi püüdsid talle vastu vaielda või tööliste kaitseks välja astuda. Zvonarjovi pidas ta juba ammu «punaseks» ja ainult ohvitseriportarturlase sõjaline oreool päästis ta vallandamisest. Maydell organiseeris tehases oma «ustavatest» inimestest laialdase salakuulajate võrgu. Nuhke oli igas tsehhis, konstruktorite büroos ja tehase juhatuses. Need kandsid kindralile ette tööliste ja teenistujate — inseneride kaasa arvatud — igast «mässulisest» jutust, koostasid nende arvates «ebaustavate» või lihtsalt «kahtlaste», jumalasalgajate, riigivõimu laitjate ning teiste «mustade lammaste» nimekirju. Neis nimekirjades olid esimeste seas Blohhin tööliste ja Zvonarjov insener-tehniliste töötajate hulgast. Kui Maydell Blohhinit veel

tööl pidas, siis hoopiski mitte kartusest, et «kondine» mässaja «jääb kurku kinni», vaid sellepärast, et Blohhin nagu Zvonarjovgi oli portarturlane. Peale selle oli Blohhinil kaks Georgi risti ja ta oli mitu korda haavata saanud. Niisugust teenetega meest oli ohtlik puudutada ja parun oli sunnitud teda mõni aeg tehases sallima, kuid kindral ei unustanud teda ja ootas ainult sobivat juhust, et temast lahti saada.

Oli möödunud umbes kuu aega viimasest streigist tehases, kui Maydell kutsus insenerid, tsehhiülemad ja meistrid enda juurde kokku. Ta oli otsustanud esitada neile midagi instruktiivse ettekande taolist. Kõigepealt hakkas ta oma alluvaid süüdistama töölistele järeleandmises. See oli kindrali arvates toonud kaasa distsipliini languse tootmises ja mässumeeleolud tööliste hulgas.

«Mis meil on — sõjatehas või kõrts?» käratas kindral silmi pungi ajades. «Streigid, vaidlused, vastuväitmised ning sõnelemised ja ei mingit austust tehase administratsiooni vastu. Pidage meeles, et töölisi tuleb karmilt kohelda. Halastamatult malka anda. Pole mõtet neid meelitada ja veenda. Pekske neid rublaga, trahvidega. Kui neile niisugune kohtlemine ei meeldi, mingu minema! Piiteris on, jumal tänatud, töötuid külluses. Ainult vilista, ja vallandatute asemele ruttavad kümned uued töölised.»

Pingutus võttis kindrali hääle kähisema, ta jõi seltersit, ja samal hetkel kostis äkki läbi vaikuse, milles oli selgesti kuulda isegi seltersi vulksumist kindrali kõris, oma kohalt püsti tõusnud Nikiforovi kähe hääl.

«Mis sa tahad?» küsis Maydell pahaselt.

«Tahtsin öelda malga kohta, teie ekstsellents,» sõnas Nikiforov.

«Tööline, see on eriti tõrges elajaloom, ja mida rohkem teda vemmeldada, seda kuulekam ta on,» lausus kindral õpetlikult.

Nikiforov kratsis mõtlikult kukalt.

«Päriselt see nii küll ei ole, teie ekstsellents.»

«Mi-i-iss?» käratas imestunud kindral ja läks otsekohe vihast punaseks.

«Seepärast et teie kolu, ekstsellents, pole kõvem kui minu oma.»

«Mis kolu siin korda läheb?» küsis Maydell hämmastunult.

«Eks selles mõttes, teie ekstsellents, et kui me veel rohkem peale pressima hakkame, ei me siis eluga pääse,» vastas Nikiforov ärevalt. «Tingimata lüüakse meil kuskil pimedas põiktänavas kolu lõhki. Ei saa isegi teada, kes sind teise ilma saatis.»

«Mis õigus, see õigus,» kostsid teised meistrid kumedalt.

«Vait!» käratas kindral ja hakkas Nikiforoviga põrkima: «Sa oled argpüks! Sind tuleb otsekohe meistriametist lahti lasta.»

«Nagu soovite, härra ülem,» ohkas Nikiforov. «Paistab, et ma kümneaastase tööga tehases pole austust ära teeninud. Ainult teie ekstsellentsile ütlen ma veel kord: kepil on ikkagi kaks otsa . . .»

«Teie ekstsellents,» tõusis Voronin oma kohalt, «Nikiforov räägib vanaduse pärast teab mis kokku. Andke talle andeks.»

Nikiforov vaatas mornilt palumata kaitsja otsa.

«Sina, Voronin, ole parem vait. Saan ilma advokaadita läbi. Sina, teadagi, oled kahe pere koer . . . Liputad saba siia ja sinna.»

«Ma tahan head nii tehasele kui ka töölistele,» vastas Voronin. «Seda teab ka tema ekstsellents . . .»

«Jäta!» katkestas Maydell teda poolelt sõnalt. «Kahju, et niisugused vanad meistrid nagu Nikiforov ei taha meid, administratsiooni, täielikult toetada! Mina muidugi mõista ei kavatse Nikiforovit vallandada. Ta on oma kauaaegse töötamisega tehasele palju kasu toonud . . . Üldse ma loodan, et mul ei tule abinõusid rakendada. Selge?» hoiatas kindral Nikiforovit, jäädes sõnadega kimpu.

Seejärel ütles ta pärast lühikest vaikust aeglaselt, rõhutades:

«Kuid töölistega on teine asi: neile ei või järele anda. Muidu istuvad nad silmapilk meile kukile ja teevad, mis neil meelde tuleb. Seepärast võtke vaevaks täita täpselt minu näpunäiteid ja viia ellu minu kõige karmimad korraldused. Tööliste vähimagi sõnakuulmatuse korral sedamaid neil kraest kinni võtta ja tehasest minema kihutada. «Punastest» aga teatada otseselt

minule. Küll ma leian, kuhu nad paigutada ... Võllanöör igatseb juba ammu nende järele ... Eriti käib see teie protežee kohta,» pöördus Maydell Zvonarjovi poole.

«Võib-olla peate silmas ka mind?» küsis insener pilklikult.

«Igal asjal oma aeg,» vastas parun põiklevalt.

Maydelli esinemine nõupidamisel ja tema ähvardused tööliste aadressil ei jäänud saladuseks. Juba samal päeval levis teade sellest kulutulena kõikides tsehhides, kuigi kindral oli hoiatanud nõupidamisest osavõtjaid, et need hoiaksid salajas koosoleku kõneainet ega räägiks avalikult sellest omapärasest juhendamisest.

«Hoia sa nüüd oma nahk, Filipp Ivanovitš, von-parun on sinuni jõudmas,» sosistas vana meister Blohhinile kõrva. «Sind peetakse poliitikuks.»

«Aga mind ei huvita poliitika,» tõrjus Blohhin ükskõikselt.

«Ei maksa mulle sellest rääkida,» vangutas Nikiforov pead. «Küllap mina tean, mis mees sa oled ja kellega sõbrustad.»

«Võtad mind kontrolli alla või?» küsis Blohhin karmilt.

«Soovin sulle head, puupea, et sind õnnetuse eest hoida, aga sina ...» Ja vanamees läks solvunult tema juurest minema.

Õhtul käis Blohhin komitees ja küsis järele, kas Nikiforovit võib usaldada.

«Meie mees,» vastas Ivan Gerassimovitš lühidalt ja soovitas ka omalt poolt valvel olla.

Varsti hakkas Maydell ellu viima oma ammu kavatsetud plaani: vabaneda kõigist ebasoovitavaist isikuist tehases. Aitas väiksemastki vääratusest, et töölist tehasest vallandada. Nõupidamisel näpunäiteid saanud, võtsid tsehhijuhatajad agarasti asja käsile. Ise targu kõrvale jäädes andsid nad kõik meistrite hooleks. Need aga hakkasid soodsat juhust kasutades uuesti isiklikke arveid õiendama ja kõiki neile vastumeelseid töölisi vallandama, toetudes ülemuse korraldusele.

Jõuti ka Blohhinini. Too tabas Voronini kahe töölise petmiselt tasu arvestamisel. Tekkis äge vaidlus. Seda kuulis Bõstrejev; järgnes korraldus meistrile — esitada käsk vallandamiseks.

«Mine küsi kindralilt,» nähvas Bõstrejev põlglikult Blohhinile, kui too seletust nõudis.

«Ja lähengi,» hüüdis Blohhin enesevalitsemist kaotades talle järele.

Ta kogus veel mõned töölised, kes ka olid tehasest vallandatud, ja läks koos nendega Maydelli juurde. Ooteruumis peeti nad kinni, ja kui sekretär teatas, et kindral ei soovi nendega kõnelda, tõusis kära. Kindrali kabineti tammepuust nikerdistega uks avanes ja lävele ilmus Maydell ise.

«Mis sigadus see siin on?» käratas ta vihaselt. «Kes andis teile luba siin lärmata! Koristage endid siit jalamaid!»

Blohhin unustas vihaga kõik Nikiforovi ja Ivan Gerassimovitši hoiatused.

«Teie ekstsellents, ärge ikka kihutage meid välja. Ega's me koerad ole!» käratas Blohhin vastu ja puuris pilgu kindrali punetavasse näkku.

«Tee, et sa jalamaid tehasest kaod, kaabakas niisugune!» põrutas parun vihaselt jalaga vastu maad.

Blohhin ei pööranud pilku kindrali näolt, välgutas tulises vihas silmavalgeid ja astus aeglaselt talle vastu.

Maydell taandus hirmuga.

«Kõik, kõik välja siit, enne kui teid politseisse pole tassitud!» kisendas ta katkeval häälel.

Töölised lahkusid vastuvõturuumist valju kirumisega. Hämmeldunud Maydell tuli tagasi oma kabinetti, kutsus välja Tihmenovi ja jutustas talle, mis oli juhtunud.

«Minema kihutada, kõik tehasest minema kihutada! Mõtelda ainult, kui kaugele nad on läinud! Säärase julgumuse ja ülekätemineku tõttu pole mõeldagi tellimuste tähtajalisele täitmisele.»

«Minu arvates, teie ekstsellents, täidetakse kõik tellimused tähtajaks,» väitis Tihmenov.

«Teie arvates, aga minu arvates on see sootuks teisiti,» nähvas kindral tõmbleva näoga. «Ja üldse — teie, polkovnik, hellitate mässajaid, aitate neil distsipliini õõnestada ...»

«Te pole poisike, andke endale aru oma sõnadest,» ütles polkovnik kahvatades.

Maydelli punane nägu läks vastuoksa lillaks, näis, et

ta on valmis rusikatega oma abile kallale tormama, kuid hoidis end tagasi, lausudes jahedalt:

«Tänasest päevast peale võite lugeda ennast tehasest vallandatuks!»

«Minu vallandamine peab olema kooskõlastatud Suurtükiväe Peavalitsusega,» tuletas polkovnik meelde. «Pole teada, kuidas seal veel vaadatakse teie järjekordsele tööliste «ründamisele». Te teete kõik, et neid streikima provotseerida. Ja just see toobki kaasa armee kiirete tellimuste täitmatajätmise.»

«Olgu, kui ei rahuldata minu ettepanekut teie vallandamiseks tehasest, siis lahkun teenistusest mina!» tõukas Maydell endale sõrmega vastu rinda.

«Teie, ekstsellents, seisate armee ridades sõjaväeteenistuses ja võite teenistusest lahkuda üksnes tema majesteedi loal,» tuletas Tihmenov meelde.

Selle kokkupõrke katkestas sissetormav Voronin.

«Teie ekstsellents,» ähmitses ta lõõtsutades väriseva häälega, «teie ekstsellents, nad tulevad siia . . .»

«Kes nad?» käratas Maydell talle. «Ütle siis, tolvan!»

«Töölised . . . Ilmatu hulk . . . Blohhin,» kogeles Voronin.

«Mina ei hakka rääkima nende jultunutega. Mitte sisse lasta!» tegi kindral korralduse.

«Tahes-tahtmata tuleb teil nendega rääkida, et suuremaid pahandusi vältida,» hoiatas Tihmenov.

«Siis võtke ise vaevaks nendega rääkida,» käskis kindral.

«Kuulen! Aga töölised tahavad näha teid, mitte mind.»

Selle ajaga tulid töölised juba vastuvõturuumi ja Tihmenov ruttas neile vastu.

«Milles asi seisab?» küsis ta karmilt. «Kindral tegi mulle ülesandeks teid vastu võtta.»

«Mispärast tehasest ära aetakse? Kas meie siis polegi inimesed, kas meil pole perekondi?» küsis Blohhin katkeval häälel.

«Tulgu kindral ise vastust andma! Las vastab, mispärast nõnda tehakse!»

Tihmenov püüdis töölisi rahustada, kuid asjata.

«Põrutame otse von-paruni juurde!» kamandas Blohhin ja kõik tormasid Maydelli kabineti poole. Tihmenov

tahtis ukse ette astudes neid takistada, kuid ta lükati lihtsalt kõrvale ja töölised tungisid kindrali juurde sisse. Maydell tõmbas kiiruga sineli selga, pani mütsi pähe ja tahtis külguksest välja lipsata, kuid Blohhin sööstis talle põiki teele ette.

«Ei, teie ekstsellents, milleks põgeneda?!»

«Eest ära, lurjus!» röögatas kindral metsikult. «Saadan sind sedamaid politseisse. Saad isupärast vangis istuda, tõbras!»

Samal ajal kostis vastuvõturuumist:

«Andke tõld ette tema ekstsellentsile! Sõidutame ta otseteed Soome vaksalisse.»

Seda kuuldes tormas Maydell vastuvõturuumi, kuid ka siit ei lastud teda läbi. Tihmenov tahtis talle appi minna. Töölised peatasid polkovnikut:

«Ärge segage vahele, teie kõrgeausus, muidu sõidutame teid koos kindraliga välja!»

Vastuvõturuumi uks paiskus pärani. Veeretati sisse suur üherattaga käru. Hirmust oimetu Maydell tõugati kärusse ja sõidutati irvitavate hüüete saatel tehase värava poole.

Peaaegu samal ajal hakkas ärevalt undama tehase vile. Töölised jätsid töö sinnapaika ja ruttasid hoovi, kuhu oli juba kogunenud suur hulk rahvast.

«Hei, mehed, eest ära! Andke teed tema ekstsellentsi tõllale!»

«Ettevaatlikult! Ärge ta sisikonda segi loksutage!» hõigati rahva hulgast.

Kõik nägid, kuidas käru mitme töölise käte tõukel rahvamurru keskele tekkinud käigus kivide otsas kolgerdades ja pori üles pritsides edasi kihutas. Kärus kõõtsutas kohmakalt Maydell, näost kaame, värisevad huuled siniseks tõmbunud, pealuust väljatunginud silmis hullumeelne pilk. Käru lükati tänavale.

Maydell kärutati suure lombi juurde ja kummutati siin võidutsevalt üldiste hõisete saatel porri. Mõne hetke lamas ta seal liikumatult, pea õlgade vahele tõmmatud, siis kargas püsti ja pistis porisena, nagu ta oli, ja ilma mütsita jooksma. Talle lendas järele vilet, mõnitavaid hõikeid ja porikamakaid.

Parun ei jooksnud kuigi kaugele. Närvivapustus oli nii suur, et ta langes siinsamas poolsurnult sõiduteele.

Tihmenov tõstis kahe kohalerutanud meistri abiga kindrali maast üles, upitas ta kuidagi sõidukile ja viis lähedal asuvasse arstiteaduse akadeemia kliinikusse.

Õhtul hilja läks Blohhin Ivan Gerassimovitši poole ja jutustas talle sündmustest tehases.

«Tean juba kõigist su vägitegudest,» ütles Ivan Gerassimovitš toas edasi-tagasi kõndides. «Jah, Filipp Ivanovitš, kannatust ei jätku sul. Ei kõlba sa tõsisema asja jaoks. Oled kihupea. Revolutsionääri jaoks pole keevalisus peamine voorus.»

«Tean ise ka, et olen süüdi. Aga kohe ei suutnud enam. Veel pisut — ja ma oleksin ta surnuks kopsanud.» Blohhin pigistas käed rusikasse, nii et sõrmed pingutusest valgeks läksid. «Korrapealt oleksin ta maha löönud. Minu rusikas on nii palju rammu, et jumal hoidku.»

«Nüüd hakatakse tehases kõvasti tuustima. Sinul tuleb jalamaid ära minna. Ja ka teiste peale tuleb mõelda... Küll keetsid pudru... Ja tühja asja pärast. Mõtle — või oleksid Maydelli maha nottinud. Õige asjamees! Nüüd põruta maale, ämma juurde pliine sööma.» Ivan Gerassimovitš muigas rõõmutult. «Las läheb mõni aeg mööda. Maal toimub ka. suuri asju. Vaatad ringi, lähed appi. Ära aga lollusi tee ega keevatse. Sa oled töölisklass, teadlik.»

Vaikiti veidi aega. Blohhin mudis mütsi ja vaatas morni pilguga. Ta mõistis: Ivan Gerassimovitš räägib õigust. Tuleb sõita. Muidu nabivad kinni, siis vangiminekust ei pääse. Aga ka sõitmine... Kerge öelda! Kuhu sa sõidad ja kelle juurde? Ämma juurde. Tema lapsed on nagunii ämma kaelas ja nüüd mine ise ka veel. Viletsus... Aga midagi muud pole ka teha. Blohhin tõusis ja pani mütsi pähe:

«Tõsi ta on, et tuleb maale sõita... Ära minust halba mõtle, Ivan Gerassimovitš, küll saan targemaks. See ei lähe nii ruttu.»

Ivan Gerassimovitš surus kõvasti talle sirutatud kätt. Sügavate kortsukiirekestega ümbritsetud silmisse ilmus soe helk:

«Ära liialt muretse. Aeg on raske. Aga küll kord tuleb ka meie päev. Küllap võitleme veel kahekesi koos barrikaadidel.»

Mehe käest teada saanud, mis tehases oli juhtunud, ruttas Varja Blohhinite poole. Lihtsa kasukjaki ja suure valge rätikuga nägi ta väga noor ja priske välja.

«Jumalale tänu, et su teinepool kodus pole,» ütles ta kaela ümber mässitud rätti lahti harutades. «Tulin sinu juurde asja pärast. Ilma meesteta saame paremini jutud aetud.» Varja heitis jaki seljast, silus juukseid, hõõrus külmast punetavaid käsi ja astus lapse voodi juurde. Väikemees magas, ümarikud ja pehmed pungis põsed roosatasid õrnalt.

«Vaata, Šuura, teil tuleb ära sõita. Tead isegi, sinu oma on niisuguse tembuga hakkama saanud, et sellest ei pääse vähemaga kui sundasumisele saatmine.»

«Me tahtsime nagunii maale ema juurde sõita. Homme sõidamegi. Kaua's meil asjade kokkupanek aega võtab! Kerjusel pole teeleminekuks muud kui vöö vööle.» Šuura naeratas nukralt. «Väsinud olen kogu sellest elust. Kõik on ära tüüdanud. Nii Piiter kui ka see alaline ärevus. Tead, Varja, ma sõidan hea meelega maale: võibolla Filja võtab aru pähe, hakkab talutööd tegema. Ema kirjutas hiljuti, et võib endale maad osta, talu rajada. Filjal on kuldsed käed. Ühesõnaga — meistrimees. Saab iga asjaga hakkama.»

Varja kuulas Šuurat tähelepanelikult, silmitsedes ta aukuvajunud põskedega, vanaks jäänud ning väsinud nägu.

«Talutööst ma ei tea. Arvan, et see pole Filipi jaoks. Ta on tööline, ei hakka tema peremeheks. Ja aru ei võta ta ka sul pähe. Tal on hilja ennast ümber muuta. Aga sina ära halise, katsu temast aru saada ja toeta teda, tal pole ju sugugi kerge. Kuid mis sellest rääkida! Sa oled tema naine ja tead paremini, kuidas olla.»

Varja avas kandekoti, võttis sealt välja ruudulise taskuräti sisse seotud pakikese ja pani selle Šuura ette lauale. «See on sulle. Esialgu. Ära sa mõtle vastu seista! Ütle ka Filipile. Kui keeldute, ei anna ma eluaeg andeks. Kui raskeks läheb, kirjuta. Kas mulle või — siin on aadress — doktor Krasnuškinile. See on Katja mees. Ta on tore inimene, aitab alati.» Varja pani taskuräti peale paberilehe. «Siin on aadress. Tänada pole vaja ja ära ilmaasjata töina!»

8. peatükk

Kärusõit läks von Maydellile kalliks maksma — haigus murdis ta pikemaks ajaks maha. Kerkis üles küsimus tehasele uue ülema määramisest. Valik langes polkovnik Tihmenovile, kes tundis hästi tehase tööd. Ja ka aja poolest oleks ta pidanud juba kindralipagunid peale saama.

Polkovnik tegi Zvonarjovile ettepaneku hakata asetäitjaks, see tähendab, asuda tema endisele kohale, kuid insener keeldus ja palus teda jätta konstruktorite büroo etteotsa.

«See on sõjatehas, mina aga olen tsiviilisik ja ei kõlba seepärast sugugi tehase ülema asetäitja kohale,» seletas ta oma keeldumise põhjust. Tihmenov läks ikkagi Suurtükiväe Peavalitsusse taotlusega, et Zvonarjov määrataks asetäitja kohale. Vastus ei lasknud end kaua oodata. Selles kirjutati:

«Olemasolevatel andmetel on härra Sergei Vladimirovitš Zvonarjov kõikides tehase administratsiooni ja tööliste vahel tekkinud konfliktides alati välja astunud tööliste sageli põhjendamatute pretensioonide rahuldamise poolt.

Seda arvesse võttes ei pea me võimalikuks tema määramist tehase ülema asetäitja kohale.»

Suurtükiväe Peavalitsuse niisugune hinnang ei tõotanud Zvonarjovile midagi head ja ta andis sisse avalduse tema vabastamiseks tehasest. Tihmenov polnud nõus teda ära laskma, kuid oli sunnitud Zvonarjovi avalduse ülemusele edasi andma.

Samal ajal said Zvonarjovid telegrammi, et Belõid sõidavad Vladivostokist Peterburi, kuna kindral oli Suurtükiväe Peavalitsuse ülemaks määratud. Vanadele läksid vaksalisse vastu üksnes Varja ja Sergei Vladimirovitš, kuna Katja oli oma mehega läinud Kaukaasiasse pulmareisile, noor Stössel aga ei tahtnud ise oma äiaga kokku saada ega lasknud ka Rusjal vaksalisse minna.

Pikast teekonnast roidunud Belõi ja ta naine mõtlesid ainult sellest, et rutem oma korterisse jõuda, mis Sergijevskaja tänaval nende siiasõidu puhuks neile valmis oli seatud. Sergei Vladimirovitši mureks jäi pagasi väljavõtmine ja kojutoimetamine.

Varja otsustas kõnelda isaga avaldusest, mille Sergei Vladimirovitš oli sunnitud sisse andma. Tütre ära kuulanud, kruttis Belõi vurrusid ja kehitas õlgu.

«Ma ei mõista, mis sulle muret teeb. Kui Serjoža tehasest vallandatakse, tema aga ei taha mulle oma otsese ülemuse peale kaevata, siis . . .»

«Aga ei, isake!» hüüdis Varja tusaselt. «Keegi ei kavatse teda vallandada, ta otsustas ise ära tulla!» Ning Varja jutustas isale kõik algusest peale.

«Kui Serjožal vaja, siis pöördub ta ise minu poole, sul pole vaja oma nina tema asjusse toppida,» tegi kindral manitsevalt jutule lõpu.

Mõne päeva pärast toodi Belõile allakirjutamiseks käskkiri: Zvonarjov omal soovil teenistusest vabastada. Kindral luges käskkirja paar korda hoolikalt läbi, pani selle kõrvale ja ütles:

«Ma kõnelen ise selle inseneriga.»

Adjutant tegi peaga kerge kummarduse.

«Lubage ette kanda, teie ekstsellents, et insener Zvonarjov on tuntud kui kritikaan, tal on kalduvus liberalismile, isegi sotsialismile, süstemaatiliselt astub ta välja tööliste kaitseks. Tehase endine ülem kindral von Maydell kinnitab oma raportis, et tema kallal toimepandud vägivallaakti initsiaatoriks oli keegi Blohhin, Zvonarjovi kaitsealune. Nüüd varjab Blohhin ennast kohtu eest, tema elukohta pole teada, kuid sandarmeeria ja politsei jätkavad otsinguid.»

«See kõik on lori! Tunnen hästi Zvonarjovi. Kutsuge ta täna kella neljaks minu juurde,» andis Belõi käsu.

«Kuulen, teie ekstsellents!» krapsas adjutant sirgu.

Zvonarjov istus oma kabinetis konstruktoriosakonnas, kui Tihmenov ärevalt tema juurde sisse tormas.

«Sergei Vladimirovitš, Suurtükiväe Peavalitsuse ülem kutsub teid enda juurde,» teatas ta. «Vististi jälle teie lahkumisavalduse pärast. Palun teid väga, ärge käige oma vabastamise asjas peale.»

«Ma küsin kohe kindralilt järele, milleks tal mind vaja on,» ütles Zvonarjov ja läks telefoni juurde.

«Kus nüüd seda, Sergei Vladimirovitš!» vaatas Tihmenov hämmeldunult talle otsa. «Ei tohi ometi nii suurt ülemust telefoni teel tülitada?! Kui ülemus nõuab, peab minema.»

Kuid Zvonarjov helistas siiski Belõile.

«Tule, Serjoža, parem kella kolmeks,» ütles kindral talle. «Kõnelus pole küll ametlik, aga parem siiski, kui see toimub väljaspool kodu, muidu Varja ja su ämm surevad uudishimust, soovides teada saada, millest me kõneleme.»

«Hea küll, Vassili Fjodorovitš, tulen kella kolmeks!» vastas Zvonarjov.

Tihmenov vangutas etteheitvalt pead.

«Te olete tõepoolest läbinisti tsiviilisik. Räägite Suurtükiväe Peavalitsuse ülemaga nagu oma inimesega, aga meie kindralid nõuavad austust ja aukartust. Mulle heidetakse viimaks veel ette teie distsiplineerimatust.»

«Ärge kartke, Pavel Petrovitš,» naeratas Zvonarjov, pidas veidi vahet ja lisas siis: «Minu äi ei pahanda teie peale.»

Niisugusest ootamatust uudisest jäi Tihmenovil isegi suu lahti.

«Ma ei teadnud... Palun vabandust,» pomises polkovnik süüdlaslikult. «Kas te ka nüüd keeldute tehasest minu abiks hakkamast? Teid ootab hiilgav karjäär. Ja ka mina olen rahulikum, kui mul on niisugune abi nagu teie.»

«Keeldun! Veel resoluutsemalt kui varem, härra polkovnik!» sõnas Zvonarjov kindlalt. «Ma ei ole karjerist ega trügi edasi ametiredelil.»

«Teil on juba aeg minema hakata,» tuletas Tihmenov kella vaadates meelde.

Zvonarjovil tuli siiski tükk aega oodata, enne kui Belõi sai ta jutule võtta.

«Tervist, Serjoža!» surus kindral kõvasti ta kätt. «Küllap tüdinesid ootamast? Sina oma ülemohvitseri auastmega võid ka oodata, kui kindralid ajaviiteks lobisevad.»

Belõi patsutas väimehele sõbralikult õlale, pani ta tugitooli istuma, laskis kummalegi klaasi teed tuua ja käskis sel päeval mitte kedagi enam jutule lasta.

«Meil tuleb pikem jutt,» alustas ta teed rüübates ja kavalalt silmi vidutades. «Kõigepealt jutusta, kuidas sa töölised von Maydelli vastu üles astuma ässitasid? Sa ju tead, et too lojaalne ja ülimalt arg sakslane pidi pärast peaaegu hinge heitma.»

Zvonarjov mõistis äia naljatavast toonist, et Belõi ei omista intsidendile suuremat tähtsust, ja jutustas talle üksikasjaliselt kõigest.

«Tähendab, Maydelli suhtes polnud sul töölistega mingit kokkuräägimist?» küsis Belõi.

«Mulle oli kogu see lugu niisamasuguseks üllatuseks nagu Maydellile endalegi,» vastas Zvonarjov avameelselt.

«Aga kuhu sa Blohhini peitsid?»

«Ta kadus ise kuhugi...» pomises Zvonarjov.

«Ära valeta, Serjoža!» ähvardas kindral sõrmega. «Niipea kui ma seda nime lugesin, tulid kohe meelde tema Port Arturi vägiteod. Kui poleks olnud sind ja Boreikot, ei oleks see Blohhin üldse kartserist välja saanud. Niisugune võib igaühe surnuks ehmatada, mitte ainult Maydelli... Nii et kus see Blohhin on?»

«Ma ei tea!» vastas Zvonarjov kindlalt.

«Noh, ära siis ütle, jumal sinuga,» lõi Belõi käega. Ta võttis lauasahtlist väimehe avalduse, luges selle läbi ja küsis: «Mispärast sa tahad siis tehasest ära minna? Kui suur su palk on?»

«Kolmesaja ümber.»

«Ei jätku äraelamiseks? Ma tean, Varvara ei ole kuigi kokkuhoidlik perenaine. Kui rahaga kitsaks läheb, ma võin aidata,» lubas kindral.

Zvonarjov punastas hämmeldunult.

«Tänan, Vassili Fjodorovitš, abi me siiski ei vaja. Peale palga saan ma veel lisa teenida. Ja ma pean ütlema, et perenaisena ei jäta Varja kõige vähematki soovida.»

«Seisad ta eest süle ja seljaga, aga tema kirub sind kõigest väest,» tähendas Belõi.

Zvonarjov lahutas käsi.

«Mis parata? Varja on väga ekspansiivne ja võib ägedast meelest kõnelda palju niisugust, mida ta ise pärast kahetseb.»

Belõi tõusis laua tagant, jalutas kabinetis mõned korrad edasi-tagasi, pani siis käed selja taha ja jäi väimehe ette seisma.

«Ma lükkan sinu vabastamisavalduse tagasi. Tööta mõni aeg veel tehases. Ei tohi väikese, tühise solvumise pärast teenistust maha jätta. Sinu poolt, Serjoža, ei ole

see sugugi soliidne. Ma käskisin sinu töötasu läbi vaadata, kas on ehk võimalik kõrgendada. Panen sulle sada kuus juurde. Kahju ainult, et sa Blohhini kohta valkid... Tahtsin sõbralikult hoiatada seesuguste tutvuste ja sõprade eest. Revolutsioon on lõppenud. Valitsus kisub juurtega välja kõik, mis seda meenutab. Sinul, mu sõber, on aga peaaegu sotsialisti, igal juhul vägagi liberaalse inimese reputatsioon. Sa mängid tulega! Satud sekeldustesse, kust sind on raske välja aidata, kuigi oled portarturlane ja minu väimees.»

«Tänan teid mulle avaldatud poolehoiu eest, kuid loodan häda korral ise raskest olukorrast välja pääseda,» vastas Zvonarjov talitsetult.

«Ära sülita, Serjoža, teise kaevu, ehk jood ise ka sealt seest,» soovitas Bělõi isalikult, astus inseneri juurde ja pani käe ta õlale. «Niisiis, sa jääd tehasesse edasi... Loodan, et sa jätad sõbrustamise tumedate elementidega ja töölistega mehkeldamise. Usun samuti, et sa pärastpoole teatad mulle, sa mõistad — mulle, mitte kellelegi teisele, kus on Blohhin.»

«Oma suhtumist töölistesse ma ei muuda ja Blohhinist ei teata ma midagi isegi teile, Vassili Fjodorovitš,» vastas Zvonarjov aupaklikult, kuid kindlalt.

«Mu jumal, kui kangekaelne sa oled!» ohkas kindral raskesti ja laskis väimehe tulema.

...Õhtul hoiatas Sergei Vladimirovitš Varjat, et ta kellelegi omastest ei räägiks midagi Blohhini asukohast.

«Teda otsitakse agarasti taga. Isa või ema võib-olla küsivad, kus ta on, kuid sina vaiki.»

«Kas tõesti sandarmid või politsei võivad ka meid ülekuulamisele kutsuda?» küsis Varja erutatult.

«Muidugi võivad,» vastas Sergei Vladimirovitš. «Kinnita üht ning sama: ma ei tea midagi, pole ammu näinud — ja muud ei midagi. Arvan, et ka töölisi hakatakse üle kuulama, kui juba ei kuulata. Kuid nende käest ei saa sandarmid kuigi palju teada. Töölised, nii mehed kui naised, oskavad suud pidada.»

«Kui aga Vasja kogemata välja ei lobise!» pomises Varja ehmunult.

«Ma ise kõnelen temaga,» ütles Zvonarjov ja naeratas. «Mees jõuab mehega rutem kokkuleppele.»

Kolmandal päeval, pärast mitut ümberistumist, jõudsid Blohhinid lõpuks Gadjatši. Vaksali juures seisis reisijaid oodates kümmekond sõidukit ümberkaudsetest küladest. Vurrudega mehed hõikasid üksteise võidu sõitjaid:

«Kes sõidab Sarisse?»

«Raševkasse kes tahab?»

«Mõni ehk läheb Budanovskasse?»

Üks küüdimees lubas Blohhini ja Šuura hõberubla eest kohale viia. Nad sõitsid Gadjatšist Raševka poole, millest kahe versta kaugusel asus küla, kus elas Šuura ema. Kohale jõudsid nad alles videvikus.

Viltuvajunud tare vaatas nukralt oma kahe poolpimeda aknasilmaga. Aja jooksul tuhmiks tõmbunud õlgkatusel tolknesid lahtised õletuustakud, andes majakesele turritavalt tusase ilme. Tara polnud. Selle aset täitnud pikk hirs oli maha kukkunud ja lumme vajunud. Ei olnud ilmselt parandajat. Jalgvärav ei seisnud kinni, see kääksus kaeblikult ja plaksus tuule käes. Õues tuli Šuurale ja Blohhinile vastu kirju koer, haugatas vastu tahtmist paar korda ja puges trepi alla.

Blohhin lõi kinnikülmunud ukse jalaga lahti ja astus tarre. Eesnurgas tuhmunud ikooni ees põlev ripplamp heitis kasinat valgust puhtaks küüritud lauale, pinkidele, värskelt valgendatud vene ahjule ja sitseesriidele. Tares polnud kedagi.

«Kus siis kõik on?» küsis Blohhin ning laskis käterätiga ühte seotud koti ja kompsu pingile. Kohvri pani ta põrandale. Šuura astus laua juurde, pani teki sisse mässitud lapse käest ära, pöördus ikooni poole ja lõi risti ette.

«Jumalale tänu, et ilusti pärale jõudsime! Aga tõesti, kus siis kõik on?» Kuid nägi samas, kuidas eesriie ahju peal liikuma hakkas ja selle alt algul üks, siis teine salkus pea välja pisteti.

«Keda te otsite?» küsis sasipea. Ehmunud pilk peatus Blohhinil, Šuural ja kompsudel. Kuid varsti rõkatas hirmu asemel rõõm, poiss lükkas eesriide käega kõrvale ja lendas uperpalli alla Šuura kätele.

«Emake tuli, emake tuli!» hõiskas vanem poeg And-

reika ja kallistas Šuurat ning Blohhinit. Tema järel tuli ahju pealt kiiresti ning harjunult alla ka teine.

«Nnoh, pisipere, sibage aga nüüd siia! Suudelge oma isa ja puistake see pamp tühjaks. Sealt leiate endale lõbu.»

Teada saanud, et vanaema on naaberkülla ristsetele läinud ja tuleb sealt tagasi alles homme, ohkas Blohhin kergendatult, silitas oma suure kämblaga poja siidpehmeid juukseid, pani ta oma põlvele istuma ja vajus mõttesse.

«Njah... Kuidas me elama hakkame, ema?» küsis ta pooleldi tõsiselt, pooleldi naljatades Šuuralt, kes arglikult vaikis. «Noh, pole viga, ära muretse. Küll elame ära. Tööinimest toidavad käed. Minu omadele anna aga töö kätte.»

Teade Blohhini siiasõidust levis kiiresti üle kogu küla. Kõik teadsid, et Šuura on Port Arturi kangelase naine, ja paljud tahtsid ta meest näha, temaga kõnelda. Polnud veel nädalat aegagi läinud, kui Blohhin oli juba jõudnud tutvuda kogu külaga. Igal õhtul kutsuti ta külla või tuli keegi tema poole. Ei saanud muidugi läbi ka napsitamiseta. Joodi enamasti puskarit. Blohhin jõi väga vähe, et mitte purju jääda ja uuesti napsitama hakata. Külamehed panid seda isegi pahaks, et ta viinavõtmisest hoidub.

«Paistab, Viilip, et sa mede märjukest pelgad, kardad, et on kihvt ja võtab tossu välja, mis? Aga kae, kui klaar ta meil on — justkui lapse silmavesi. Meie eidedki võtavad rohkem kui sina,» püüdsid kohalikud sugulased ja külalised talle auku pähe rääkida, kuid Blohhin jäi endale kindlaks ja jõi väga vähe.

Seniks kui põllutööd algasid, kauples Blohhin ennast, et mitte külavanemale pinnuks silmas olla, suuremasse naaberkülla Raševkasse sepaselliks. Kevadisel ajal oli tööd palju: parandati atru, vankreid, rehasid ja äkkeid. Pooliku kuu eest sigines Blohhinile juurde veel üks kahekümne viie rublaline.

Aprilli lõpul ilmus Poltaava maadel põldudele rohkearvuliselt kündjaid ja külvajaid. Ka Blohhin asus adra taha, et üles harida ämma kolm tiinu. Kuigi ta enam ammu polnud põldu harinud, tuli ta künni ja külviga

niisama hästi toime kui teised ja võitis sellega külameeste lugupidamise.

Põllutööd lõpetanud, hakkas Blohhin oma igerikku taret parandama. Pani õlgkatuse asemele laudkatuse, kinnitas talasid, silus ja parandas punutisele mätsitud saviseinu. Kui tarė parandatud, ehitas ta uue kuuri, kaevas kaevu ja tegi õue ümber uue põimtara.

«Lausa ime, armetust hurtsikust sai kena majake!» imetles ja kiitis külarahvas tema üleskohendatud hurtsikut.

Kord ühel soojal päikesepaistelisel päeval astus tarre Blohhini juurde urjadnik Žatkov. Külaline polnud küll kuigi meeldiv, kuid Blohhin teadis, kui ohtlik on politseiga vastamisi minna, ja võttis kutsumata külalise üsna lahkesti vastu, pani isegi pool toopi viina lauale. Kõigepealt päris Žatkov järele, kust Blohhin siia tuli. Filipp Ivanovitš vastas kärmesti ning kogelemata, et ta viimasel ajal oli töötanud Harkovis ja tulnud nüüd peret vaatama, õnneks olnud teenistus hea, nii et raha on.

«Tare on sul tore,» kiitis urjadnik. «Oskad peremees olla. Mis sa edaspidi mõtled teha?»

«Suve tahan siin mööda saata,» vastas Blohhin. «Tahaks paremale tööotsale saada. Kas või mehhaanikuks viljakoristustöödele.»

«Noh, siis kõnni kohe pan Bratslavski või tema proua juurde,» soovitas urjadnik. «Ta käib iga nädal kirikus. Armastab kangesti neid, kes palvetamisest lugu peavad. Räägi temaga. Noh, ja ära siis meie preestriisandat unusta. Tuleb su uus tare palvega sisse õnnistada. Eks sa ole ikka ristiinimene?»

«Kuidas siis!» kinnitas Blohhin, ikka ning jälle urjadniku klaasi viina valades. Žatkov jäi ruttu purju ja viis jutu «sotsidele», need olevat ta siit ümbruskonnast viimseni hävitanud.

«Need peab otse juurelt läbi raiuma, et nad rahvast üles ei ässitaks.» laamendas ta purjus päi ja põrutas hiiglasuure rusikaga vastu lauda. «Meil siin Raševkas on üks endine Semjonovi polgu soldat, Jerofei Pavlovitš Gordejev. Ustav tsaari teener. Viiendal aastal materdas Presnjal mässajaid. Otse tsaari enda käest autasusid saanud. Raševkas kardavad teda kõik. Nii kui midagi

on, kohe kirjutab ispravnikule, paistab, et võib ka ministrile kirjutada. Stanovoi teretab teda kättpidi. Me kolmekesi — sina, mina ja Gordejev — teeksime siin kõikidele sotsidele lõpu peale.»

«Te ju ütlesite, et niigi olete kõik viimseni hävitanud,» tähendas Blohhin irooniliselt.

Žatkov tühjendas mõne lonksuga veel ühe klaasi, nuusutas sibulat peale, väristas pead ja jätkas:

«Neid sigineb nagu tatikaid pärast vihma... Naaberküla õpetajanna, see on üks ässitaja, ja ka töölised linnast... Kõik nad ässitavad talumehi mõisahärrade maid jagama.»

Žatkov jutustas, kuidas mineval sügisel talumehed võtnud ära suure laraka mõisamaad ja kündnud selle üles. Vaevalt saanud nad künni lõpetada, kui ratsutanud kohale tragunid, peksnud iga teise talumehe läbi ja saatnud kolm tükki Siberisse sunnitööle. Need kolm nuuskinud Gordejev välja ja teatanud ülemusele. Sügisest kevadeni püüdnud Gordejev veel kuus mässajat kinni. Kaks neist peksnud ta nii vaeseomaks, et need teel Gadjatši surnud.

«Too Gordejev ei karda keda kuraditki,» muheles purjus Žatkov. «Talumehed ähvardasid teda tappa, aga tema ei tee väljagi, armastab võõraid naisi ära narrida. Naiste peale on ta maias, eriti tüdrukute peale! Hooples, et narrib ära meie kaupmehe tütre Nastja. Kaupmees sai sellest teada ja viis tütre Poltaavasse. Gordejev käis papi tütrel kosjas, aga meie preestriisand ei taha tütart soldatile mehele anda. Gordejev on vahva... Täitsamees!»

Žatkovi keel muutus ikka pehmemaks ja pehmemaks. Varsti jäi urjadnik sedavõrd purju, et uinus laua taha magama. Ta viidi heinalakka. Blohhin kobas seejuures igaks juhuks ta taskud läbi ja leidis ühest taskust mässuliste nimestiku, kuhu oli märgitud üheksa nime, nende hulgas kolm Harkovi ja Júzovka töölist, kes olid, nagu Šuura ütles, alles hiljuti külla elama asunud. Blohhin otsustas esimesel võimalusel nendega ühendusse astuda, hoiatada neid ohu eest ja nende kaudu teada saada, kas ümberkaudsetes külades on parteiorganisatsiooni või vähemalt bolševike põrandaaluse komitee esindajat.

Žatkov magas hommikuni, parandas hommikul tublisti pead, tänas Blohhinit lahke vastuvõtu eest ja ütles hüvastijätuks:

«Ma kannan sind, Viilip, ustavate kirja. Ütlen papile ja stanovoile. Hari põldu ja pea inimesi silmas. Kui kuskil mässulõhna tunned, teata mulle Raševkasse.»

«Kae, kus krants, mis ta veel ei taha,» mõtles Blohhin vihaselt, kuid jättis Žatkoviga aupaklikult hüvasti ja tänas usalduse eest.

10. peatükk

Urjadniku visiit aitas Blohhinil teada saada, kes külas on «kahtlane» ja kelle suhtes tal tuleb ettevaatlik olla. Et tarbetutest kahtlustustest vabaneda ja omaküla rahva hulgas veel rohkem austust võita, otsustas Blohhin endale lehma soetada. Hobusekronu oli juba olemas. Varakevad, tõsi küll, polnud kuigi sobiv aeg looma ostmiseks. Sügisel olid veised laadal märksa odavamad, kuid Šuura ja ämm ei tahtnud ostmist sügiseni edasi lükata.

«Las arvavad, et mul on palju raha,» lausus Blohhin rahulikult. «Valitsusvõimud ei hakka meid puutuma... Eks teidki ole ära tüüdanud kogu aeg rikaste juures mangumas käia: «Seda oleks vaja» ja «andke seda!» »

«Ära tüüdanud on muidugi,» ohkas ämm. «Ainult üks asi on halb: pole looma kuhugi panna. Kuur on tibatilluke ja sellegi katus räbal.»

«Küll leiame koha,» lubas Blohhin.

Ta hankis naabruses asuvast metskonnast palke, saekaatrist laudu ning lõi Šuura ja ämma abiga üles hobusetalli heinalakaga ja väikese laudaga.

«Kuldsed käed on sul, Filja,» oli Šuura vaimustatud. «Kõike sa ka oskad teha.»

«Mitte kuldsed, vaid töölise käed,» kostis Blohhin, sest talle ei meeldinud, kui teda kiidetakse. «Sa vahi mu käppi — puha kriime ja rakkusid täis. Mis nahk see enam on, nagu saapatald!»

«Ikkagi kuldsed käed,» surus Šuura mehe käsi vastu rinda.

Pühapäeval läks Blohhin Gadjatši laadale, ja täituski Šuura salajane südamesoov — majja toodi lehm. Laste-

pere keksles lustlikult lühikeste sarvedega tõmmiku ümber, Šuura aga tänas oma südames juba teab mitmendat korda Varjat abi eest.

Nüüd, mil pere oli omandanud mõninga jõukuse, kartis Šuura kõige rohkem Peterburisse tagasipöördumist. Iseäranis kohutasid teda Peterburi tehaste tööliskasarmud ja ta otsustas meest iga hinna eest maal enda juures hoida.

Blohhin ise aga veendus majapidamist seades üha enam, et ta ei või kauaks siia jääda. Teda hämmastas tõsiselt talumeeste kannatlik meel, nende orjalik alandlikkus valitsusvõimude ja mõisnike ees. Liiaks tugev oli iga talupoja tung omandi, oma majapidamise järele, olgu see kuitahes väike. Ükskõik, kuidas mõisnikud ja kulakud talumehi tüssasid ja petsid — ainult vahel harva kutsus see välja talupoegade ägedamat, avalikku vastupanu. Hoopis sagedamini küürutasid nad endiselt selga ning tegid tööd mõisnikele ja kulakuile-külakurnajaile.

«Mõisnikud istuvad varsti teile päriselt kukile, aga teie muudkui kannatate ära,» urises Blohhin vihaselt naabrite peale, kuid auväärsed külataadid vastasid talle kukalt sügades:

«Me pole veel unustanud viiendat aastat, kui me mõisahärrade maad jaotasime. Meie külamehi siiamaani veel Siberis ja istub vangis... Kellel siis kahju pole oma talust ilma jääda?»

Kokkupõrkeid mõisnikega tekkis üsna tihti ja Blohhin suutis end suuri vaevu tagasi hoida, et mitte ülepeakaela kõige ägedamasse madinasse tormata.

«Ära pista nina tulle, Filja, mõtle ometi meie peale,» palus Šuura teda härdalt. «Võimud hakkavad meie peale hammast ihuma, ajavad siit ära kerjama. Või panevad sind kinni, jumal hoidku, mis ma siis üksi lastega peale hakkan?»

Ämm soovitas omakorda, et ei maksa mõisahärrat ja rikkaid õrritada!

«Jumal nendega, nende mõisahärrade, rikaste ja talumeestega. Las õiendavad ise oma asju, nagu tahavad.»

Blohhin sai tuttavaks kohaliku õpetajaga, kuid mõistis varsti, et õpetajast pole talle seltsimeest: too seisis süle ja seljaga lahktalude eest, nähes neis peaaegu ainukest väljapääsu talupoegade jaoks. See-eest olid kaks noort mehhaanikut, kes töötasid rehepeksumasinate juures, Blohhinile meele järgi. Need segasid pärast viiendat aastat jälgi, rändasid külast külla, oodates, et nende asjad ununevad. Mõlemad olid poissmehed ja võisid igal ajal külast lahkuda. Blohhin hakkas juhuslikult nendega juttu ajama, kuid taipas kohe, kellega tal tegemist on, ehkki mõlemad pidasid paremaks paljust vaikida. Kord, kui Blohhin poest välja astus, sattus ta silm silma vastu mehhaanik Nikitaga.

«Sul ehk on tuld suitsu peale?» küsis tööline.

«On.» Ja Blohhin ulatas tikutoosi.

Samal ajal ilmus külatänavale mehemürakas, Blohhinile juba Moskvast tuttav Semjonovi polgu vorm seljas. Kohe torkas silma mehe nägu: tugev, peaaegu neljakandiline lõug, pisikesed silmad sügaval silmakoopais kühmlike kohevil kulmude all ja madal, kõigest paari sõrme laiune, tahapoole kalduv laup. Mehe kasvu kohta ülipikad, suurte puudaste rusikatega käed, lühikesed jalad ja ülearu laiad puusad täiendasid soldati kehakuju.

«Kas sa, sõber, säärast imeelukat oled näinud?» pöördus Nikita Blohhini poole. «See on siinne jõmmkärakas, endine Semjonovi polgu allohvitser. Hoopleb, et on Presnjal üle kümne töölise omaenda kätega ära kägistanud. Irvitab siingi kõikide talumeeste üle, kuidas meelde tuleb, ükski vägi ei hakka talle peale: tsaari ustav teener, Moskva mõrvade eest tsaari enda käest autasusid saanud.»

«Miks siis keegi siiamaani pole seda lurjust maha löönud?» küsis Blohhin ettevaatust unustades.

«Siinsed talumehed on kole kartlikud ja pole neil üksmeelt,» vastas Nikita. «Aga lõpu oleks sellele rojule pidanud ammugi tegema. Kui palju süütuid inimesi on ta oma salakaebustega hukka saatnud! Nii kui midagi on, kohe kirjutab kubernerile, et «sotsialist» ja «mässuõhutaja». Teda usutakse ja talumehed lihtsalt nabitakse kinni. Mis talumeestest rääkida, ta soperdas salakaebuse isegi papi peale ja too tassiti arhierei juurde aru andma. Mõtles nadikael ka välja — et papp «ilma austuseta loeb palveid tsaari eest». Kirjutas sellepärast, et käis papi tütrel kosjas, aga papp kihutas ta minema.

Lõbu pärast narrib ära külatüdrukuid ega anna asu noorikuile... Vaata, et ta sinu naisukesele ligi ei tiku. Ta on sul hästi kenake... Hiljuti nägin, käis poes.»

«Ma võtan tal hinge seest välja,» ähvardas Blohhin.

«Et ta aga sinul seda ennem välja ei võtaks. Nägid, misukesed hiiglakämblad tal on — see keerab ahjuroobigi üsna lihtsalt sõlme, lööb viiepuudaste pommidega endale risti ette.»

«Siis tuleb talle kambaga kallale karata. Sedasi võib kellele tahes lõpu peale teha.»

«Katsu sihukest kampa kokku saada,» muigas Nikita. «Nii kui teoks läheb, poevad kõik põõsasse või annavad sind otsekohe välja. Hirmus raske on siin inimesi ühte nõusse saada.»

Kodus mõtles Blohhin järele kõige üle, mis ta Žatkovilt ja Nikitalt Gordejevi kohta oli kuulnud. Tuli välja, et Gordejev oli kõigile siin ümbruskonnas kurja teinud, kuid keegi ei julgenud teda taltsutada, talle kõigi tapmiste, salakaebuste ja vägistamiste eest kätte maksta. Kui Šuura, sale, ilus ja vaikne, Gordejevi silma alla satub, tikub Gordejev tingimata talle ligi ega jäta heaga järele. Niisugusest mõttest käis Blohhinil kuum hoog üle keha.

Toit tal kodus lõuna ajal ei maitsnud, ka töö ei edenenud enam, ta mõtles aina Gordejevist. Mehe meeleolu märgates muutus Šuura murelikuks.

«Oled ehk haige, Filja?» küsis ta.

«Oh ei,» vastas Blohhin tusaselt ja küsis äkki Šuura käest, kas ta Gordejevit tunneb.

«Kes siis seda koletist ei tunneks,» kortsutas Šuura kulmu. «Kui kuskil teda näen, pööran kohe pilgu ära ta rõvedatelt silmadelt, muidu hakkab ligi tikkuma, siis oled hädas. Ema ütles, et ta on hullem kui metsloom, iseäranis purjus peaga. Peksab kõiki, kes käeulatusse satuvad, kõmmutab püstolist. Naised, vaesed, püsti hädas temaga. Ise va hirmutis, aga otsib endale ikka, kes ilusam ja noorem. Sa, Filja, ära temaga kunagi tüli nori,» hoiatas Šuura hirmuga oma meest. «Lööb sind surnuks ja koergi ei haugu taga.»

«Ma ei mõtle temaga tegemist teha,» pomises Blohhin mornilt, «aga kui...»

«Sa juba plaanitsed midagi,» muutus Šuura rahutuks ja haaras mehel käest kinni.

«Aga kui...» jätkas Blohhin, nagu poleks ta kuulnudki, mis Šuura ütles, «kui see tõbras sõrmeotsagagi sind puudutab, siis läheb tal haprasti.»

Möödus nädal aegá. Selgel päikesepaistelisel pühapäevahommikul läks Šuura emaga naaberkülla kirikusse. Blohhin jäi lastega koju ja meisterdas parajasti midagi õues, kui jõhker hääl teda hõikas:

«Hei, kes siin peremees on?»

Blohhin pöördus ja nägi Gordejevit tara juures seismas.

«Mida vaja?» küsis Blohhin ebasõbralikult.

«Vahi, kui käre,» tõmbas allohvitser näo pilve, kuid samas naeratas kohe: «Võta külaline vastu. Tean, et kutsumata külaline on hullem kui tatarlane. Aga ma tahan siiski sinuga, Port Arturi kangelasega, tuttavaks saada.»

Gordejev astus kutset ootamata õue ja sammus otsejoones tare poole. Ta oli Blohhinist peajagu pikem ja ka õlgadest laiem. Tühjades kambrites ringi vaadanud, istus Gordejev laua juurde pingile ja küsis, kus naised on.

«Läksid sugulaste poole,» luiskas Blohhin.

Gordejev pilgutas Blohhinile kavalalt silma:

«Perenaine on sul kenake, esimest sorti iluduse endale krabanud. Olen teda vaadanud — no kompvek-mammuke, mitte mõni liblikas.»

Blohhin suutis end vaevu tagasi hoida, et mitte vastu rõvedat lõusta virutada, kuid samal hetkel hakkasid lapsed õues nutma ja Blohhin ruttas nende juurde. Lapsi vaigistades rahunes ka Blohhin ise, sai endast võitu. Kui ta tarre tagasi tuli, seisis Gordejev eesnurgas ja silmitses teraselt aja jooksul tuhmiks tõmbunud ikoonikesi.

«Näen, et oled usklik inimene,» tähendas Gordejev heakskiitvalt.

Siis meenus Blohhinile, kuidas ta viiendal aastal Presnjal preestri osas esines, ta tegi vaga näo ette ja sõnas:

«Küllap tead vanasõna: inimene mõtleb, jumal juhib... Venelane on vaga.»

«Tuleb välja, et Žatkovil on õigus,» ütles Gordejev pisut pettunult. «Sa austad tõepoolest jumalat; tähendab, austad ka tsaari, nagu on sünnis trooni ning isamaa truule teenrile. Aga mulle räägiti sinu kohta ton! teab mis kokku, et oled jumalasalgaja ja mässumees ja peaaegu sotsialist. Ja ma siis otsustasin, et lähen õige ja vaatan, mis mees see niisuke on. Kuidas ta elab ja mida mõtleb. Muidu, jumal hoidku, keerutavad tubli inimese peale tühja loba kokku. Nõnda oleks see ka välja kukkunud, kui ma poleks sind näinud.»

«Kes siis püüab mind mustata?» küsis Blohhin.

«Või neid keelekandjaid vähe su ümber on,» lõi Gordejev käega ja tõusis laua tagant. «Hakkan ehk minema. Tulin täna sandil ajal sinu juurde. Perenaist pole kodus, sul lapsed kantsitada, pole aega juttu puhuda. Astun mõni teine kord sisse.»

Gordejevi ära saatnud, ohkas Blohhin kergendatult.

«Hea, et Šuurat kodus polnud, muidu oleks võinud kakluseks minna.»

Alles õhtu eel tulid Šuura ja ema koju tagasi ning hakkasid pikalt-laialt jutustama kõigest, mis nad olid näinud ja kellega ning millest kõnelnud.

«Mina jälle võtsin siin kallist külalist vastu,» lausus Blohhin nende jutu vahele. «Gordejev ise arvas heaks mind külastada. Aina päris, et kus sina oled, Šuura. Lubas mõne päeva pärast uuesti sisse astuda. Nii et pea silmas, nii kui teda tänaval märkad, kao kohe kodunt minema ja ära enne tagasi tule, kui ta on läinud,» hoiatas Blohhin.

«Ära sa, Filja, ainult jumala pärast temaga tülli mine,» palus Šuura väriseva häälega. «Mina lippan naabrite juurde, aga sina lähed temaga kohe kaklema.»

Ööseks läks taevas üleni pilve, vahel harva vaatas kuu pilvede vahelt välja ja valgustas nukker-ähmaselt valgeid savionne ja kõrgeid vaikivaid papleid.

Veidi enne kesköö ilmus purjus Gordejev terve kamba joomakaaslaste eesotsas Blohhini tare ette. Allohvitser astus trepile ja kukkus rusikaga vastu ust põmmutama. Ära tundes, kes koputab, hüppas Šuura aknast õue ja kadus kohe ööpimedusse. Blohhin haaras kirve ja tormas sellega eeskotta, kuid ämm peatas teda lävel.

«Läheksid parem ka õue. Oled hirmus äge. Tunnen, et see hästi ei lõpe. Ma räägin ise selle timukaga.»

«Aga kui ta teid läbi peksab ja lapsi hirmutab?»

«Ma ei lase seda lurjust üldse üle läve,» ütles Savviina resoluutselt. «Võta tasakesi hobune ja vii metsa rohu peale, ma ütlen tollele mõrtsukale, et sa oled juba õhtust saadik kodunt ära.»

Nõnda tehtigi. Gordejev räuskas mõni aeg trepil, lubas Šurka ikka ära proovida ja läks siis oma topsisõpradega küla peale edasi.

Blohhin kuulis veel hulk aega külatänaval laaberdava purjus kamba lällamist. Metsa veerde jõudnud, sidus Blohhin hobuse jalad kammitsasse, laskis looma ädalale ja heitis ise väikese heinasao äärde pikali. Ööpimeduses oli raske isegi päris ligidal midagi silmata. Et kaitsta end joobnud kamba võimaliku kallaletungi eest, oli Blohhin kaasa võtnud pika toeka teiba, mille üks ots oli teravaks tehtud. Nii tugeva mehe käes nagu Blohhin oli see päris kohutav relv. Teivast proovides hööritas Blohhin sellega mõned korrad pea kohal ja kuulatas vuhinat, millega teivas õhku läbistas.

«Päris kättmööda mulle,» mõtles Blohhin. «Et see raibe aga ööpimeduses mööda ei pääseks.»

Blohhinile oli tulnud hulljulge mõte: Gordejevit metsas varitseda ja talle teibaga kõigest jõust pähe virutada, siis on timukaga korrapealt arved õiendatud nii Presnjal tapetud tööliste, vägistatud külatüdrukute kui ka Gordejevi salakaebuste põhjal Siberisse asumisele saadetud talumeeste eest. Nagu hulle koeri surmatakse, niisama tuleb tappa ka Gordejev, kes on sada korda hullem igast marutõbisest koerast. Kas nüüd ei väriseta hirmust igas tares, kuhu ta iganes mõtleb sisse astuda?! Kogu ümbruskonnas hingatakse vabamalt, kui tema surmast kuuldakse . . .

Ta kujutles Šuura hirmust moondunud nägu ja tema juurde hiiliva Gordejevi ahne suu kiskjalikku irvitust. Kui mitte täna, siis homme, ja kui mitte homme, siis nädala pärast varitseb too metsaline kuskil Šuurat, ja kui Šuura vastu hakkab, ei halasta Gordejev temale ega mõtle ta lastele. Kas pole siis õigem hävitada too kiskja kohe, selle asemel et oodata tema edasisi kuritegusid?

Blohhini juurest oli külani vähem kui verst maad. Tuul kandis külast siia koerte klähvimist, joobnute kisa ja Gordejevi kamba laulujoru. Vähehaaval liikus lärm küla lähima serva poole. Blohhin taipas, et Gordejev on oma sõpradega läinud külaserval elava möldri juurde, kus teda hirmu pärast alati hästi kostitati.

«Et aga Gordejev ööseks sinna ei jääks,» mõtles Blohhin rahutult ja kuulatas teraselt külast kostvaid öiseid hääli. Ta käsi pigistas tugevasti teivast.

Aeg venis pikka. Pimedus näis muutuvat üha mustemaks, eriti pärast lühiajalist kuupaistet. Blohhin otsustas minna metsale lähemale, tee äärde, mis viis naaberkülla. Kui Gordejev ööseks möldri juurde ei jää, tuleb ta tingimata seda teed mööda.

Blohhin seadis end teeäärsesse kraavi. Pingsalt kuulatades jälgis ta möldri taret. Kuskilt kaugelt kostis kumedalt, kuidas kell lõi teist öötundi. Mõne minuti pärast kustus möldri tares tuli. Öised külalised tulid välja tänavale ja lonkisid mitmesse külge laiali. Vahepeal vaikseks jäänud koerad kukkusid uuesti mitmehäälselt klähvima. Metsa poole ei tulnud kedagi ja Blohhin pidi juba oma otsuse katki jätma ning koju minema. Kahevahel olles, mis teha, lamas ta kraavis veel umbes pool tundi ja suitsetas järgemööda ära kaks prisket plotskit. Veel paar minutit ja ta oleks minema läinud, kuid just samal hetkel kostsid lähedalt kaks häält — Gordejevi kähe madal bass ja möldri pugejalikult ökitav hääl.

«Mine tagasi, Homaa, ma lähen ise,» lällas Gordejev pehme keelega. «Aga sulle annan käsu, pea meeles, lontrus, et sa tolle portarturlase naisukese mis tahes hinna eest selleks laupäevaks enda poole meelitad ... Tulen siis, kui pimedaks hakkab minema.»

«Seda räägib ta ju minu Šuura kohta!» taipas Blohhin. «Ah sa raisk, no ei näe sa teda nagu oma kõrvugi.» Temas lõi keema metsik viha, mis tumestas aru. Teivast kätte surudes oli Blohhin valmis siinsamas küla kõrval möldri silma all allohvitseri ära tapma.

«Kardan toda Filippi,» kostis möldri nõrk tenor. «Teie, Jerohvi Pavlovitš, jääte kõrvale, kui too oma naisukese pärast mul soolikad välja laseb.»

«Noh, hea küll, oota veel,» võttis Gordejev ta kartust kuulda. «Mul ehk läheb korda meest kuhugi ära toimetada ... Ma mõtlen järele.»

«Kuldaväärt nupp on teil, Jerohvi Pavlovitš,» lausus mölder lipitsevalt itsitades.

«Kuldaväärt, ütled sa?» kordas Gordejev ilmse rahuloluga, nuuskas kõvasti nina ja ütles: «Mine aga mine koju, Homaa.»

«Hüva ööd teile, Jerohvi Pavlovitš,» jättis mölder hüvasti, ilmselt rõõmustades, et ta säärasest kardetavast külalisest lahti sai, ja sammus rutuga küla poole. Varsti kadusid möldri sammud kaugusse.

Gordejev komberdas taarudes ja vängelt vandudes pikkamisi metsa poole. Puhuti jäi ta seisma, hõõrus just nagu midagi meelde tuletades käega laupa, vaatas tagasi küla poole ja liikus siis jälle edasi. Öine karge õhk mõjus kainestavalt, ta astumine muutus kindlamaks ning toekamaks.

Blohhin ei kahelnud enam. Ta nägi enda ees verivaenlast, kelle vastu ei saanud olla mingit halastust. Kui täna talle halastad, siis hävitab ta homme sinu enda, rüvetab su naise ja irvitab endiselt inimeste üle, nühib ja annab sandarmitele üles «kahtlasi» ja «ebaustavaid».

Metsaserval jäi Gordejev seisma ja pani suitsu. Väikese pilvepilu vahelt vaatas kuu hetkeks välja, ja Blohhin jõudis silmata revolvrit allohvitseri käes. Tähendab, semjoonovlane ei tunne ennast ohutuna ja on valmis tõrjuma võimalikke kallaletunge. Temaga otse käsitsi kokku minna ei või, sest kuul jõuab alati teibast ette. Tuleb tegutseda äkki, ootamatult.

Blohhinile tuli meelde, et sügavamalt metsast voolas läbi üsna lai oja. Sellest käis üle vana sillalogu. Ümberringi kasvas tihedalt põõsaid. Päris silla juures laiutas oma oksi vana jändrik remmelgas. See oli kõige sobivam koht varitsemiseks.

Pikemalt aru pidamata suundus Blohhin metsa ja jõudis pimedusest hoolimata üsna ruttu silla juurde. Kuu vaatas paar korda pilvede vahelt välja. Blohhin nägi, et üks jäme remmelgaoks ulatus otse silla kohale. Ta ronis puu otsa ja peitis end lehestiku varju. Kogu ta kehast käisid läbi närvilised võbinad, nii et teivas tundus iga hetk käest maha kukkuvat. Blohhinile oli

selge: kui ta Gordejevile ühe raksuga lõppu peale ei tee, siis tuleb paratamatult verine ning halastamatu kähmlus, ja kes sellest võitjana välja tuleb, seda on raske ette arvata. Gordejev oli Blohhinist hulga tugevam, pealegi oli tal revolver...

Ümberringi valitses sügav vaikus, ja Blohhin hakkas juba kartma, et Gordejev ei tulnud läbi metsa, vaid läks pikemat teed mööda, piki metsaveert. Kuid see kartus oli asjata. Metsateelt hakkasid üha selgemini ja kõvemalt kuulduma sammud, siis kostis kähedat köhimist ja puude vahel vilksatas põleva paberossi helendav täpp.

«Aga äkki see polegi Gordejev?» kippus uus kahtlus Blohhinit närima.

Silla poole mineja komistas ning vandus tulist kurja.

Hääle järgi polnud raske ära tunda, et see oli kindlasti Gordejev.

«Tema. Võib kindlalt virutada! Kui aga pimedas mööda ei läheks ja lagipea asemel vastu selga või õlga ei satuks,» kartis Blohhin.

Selle ajaga jõudis Gordejev sillale päris ligi, kuid komistas pimedas — jalg oli sillast kõrvale astunud, vajus sügavale kaldaäärsesse mudasse ja Gordejev pidi tasakaalu kaotades peaaegu ojja sumatama.

Kõige ropema sõimu saatel tiris semjoonovlane jala mudast välja ja hakkas jalanartse uuesti siduma. Ta puhkis, nohises ja kirus, sest pimedas polnud sugugi kerge jalarätil teist külge keerata.

Blohhin ei pööranud pilku semjoonovlaselt, kuid ühtlasi kuulatas, kas metsast ei tule kedagi.

Hakkas vihma tibutama. Piisad krabisesid lehestikus ega lasknud kuulda metsa sahinat. Gordejev sammus silla juurde ja tõmbas tikust tuld, et jalg jälle ei vääratak. Blohhin pidas hinge kinni, võttis kogu jõu kokku, ja niipea kui tikk kustus, lajatas teibaga kõigest jõust semjoonovlasele lagipähe. Too kõõksatas, lõi vaaruma ja prantsatas maha nagu jalust rabatud, korises veel veidi ja jäi vait.

«See on sulle, raisale, kõigi ja kõige eest!» pigistas Blohhin puu otsast maha hüpates läbi hammaste. Gordejev ei ilmutanud enam elumärke. Blohhin katsus ette-

vaatlikult ta kätt, et «soont» leida, nagu ta endamisi nimetas pulssi, kuid ei tundnud enam midagi.

Blohhin kuulatas, kas ümberringi on kõik vaikne. Kaua ei tohtinud Gordejeviga jännata. Kähku tegi ta allohvitseri mundri nööbid rinna eest lahti ja tuustis semjoonovlase taskud läbi. Tõmbas põuetaskust välja pakikese pabereid ning kapsliga taskukella ja püksitaskust paberossipaki, tikutoosi ja raha. Tuli lasta asja paista nii, nagu oleksid röövlid Gordejevi tapnud.

Vihmasadu läks tugevamaks.

Blohhin võttis revolvri ja kaika, keeras kohe metsatihnikusse ja hakkas läbi tiheda padriku metsatee poole hiilima. Varsti jõudis ta teele välja. Teed mööda sammus ta kuni sillani, mis viis üle jõe, astus siis vette, sumas tubli verst maad vees ja alles siis tuli kaldale. Nüüd olid jäljed ära segatud ja võis julgesti heinamaal kammitsasse pandud hobuse juurde minna. Koju jõudis Blohhin läbimärjana, ratsa sadulata hobuse seljas.

Šuura oli meest kannatamatult oodanud. Niipea kui ta kuulis mehe kobistamist värava juures, jooksis ta vastu.

«Mis sa nii kaua vihma käes olid?» küsis ta ärevalt. «Küllap oled nüüd läbimärg. Mine pane kohe kuivad riided selga, ma viin hobuse küüni.»

Blohhin astus tarre ja heitis kõigepealt rasvalambi tuhmil valgusel kiire pilgu semjoonovlase taskust võetud paberitele. Siin oli igasuguseid tõendeid, mis olid juba polgus Gordejevi nimele välja antud, ja tema Gadjatši maakonda sissekirjutatud pass. Kella kapslile oli graveeritud nimi: Gordejev ja ees- ning isanime tähed.

«Peidame ära, võib-olla läheb vaja!» otsustas Blohhin.

Sellest, mis metsas oli juhtunud, ei tahtnud ta isegi Šuurale rääkida. Sellal kui naine hobusega askeldas, tõmbas ta voodi alt välja väikese kohvri, pani sinna sisse paari pesu, käteräti ja seebi, ühesõnaga, kõik vajaliku seks puhuks, kui on tarvis äkitselt kodunt põgeneda. Juba metsas oli ta pidanud plaani, kuidas oleks kõige parem külast kaduda: kuni Gadjatšini jala, edasi kaubavaguni platvormil Poltaavasse või Kiievisse, seal ei otsi teda enam keegi tont üles.

Šuura ei saanudki teada, kus mees öösel oli. Filja omakorda küsis ämma käest, nagu poleks midagi juhtunud, kas Gordejev enam nende poole tagasi ei tulnud.

Ta magas halvasti, kuulatades iga väiksematki krabinat. Tõusis hommikul vara ja hakkas õues tööle.

Pühapäeva järel ärkas küla pikkamisi, vastu tahtmist. Öine sadu venis pikale, tänavad muutusid pori-seks.

Vihmasadu jäi alles pärast lõunat järele. Kuuri katuseharja kallal nokitsedes jälgis Blohhin teraselt küla ja metsa poole viivat teed. Esialgu oli seal kõik vaikne.

«Kas Gordejevit pole veel leitud või on ta, krants, meelemärkusele tulnud ja ilmub varsti ise politseiga siia!» arutas Blohhin. Kogu aeg mõlkus tal meeles haarang, mis iga hetk võib kogu külas lahti minna. Algab üldine läbiotsimine, tema juurest leitakse Gordejevi dokumendid ja kell kuigi ta oli need hoolikalt põranda alla ära peitnud. Siis kohus, võllas või Siber . . . sunnitööaastad . . .

Päev venis Blohhini meelest hirmus pikaldaselt. Teda painas vahetpidamata mõte metsa minna ja vaadata, mis seal silla juures toimub. Rasked mõtted ei andnud talle hetkekski asu. Kuid metsast tuli talumehi ja sõitis välja vankreid, nagu poleks seal midagi juhtunud. Oli selge, et kuritööd polnud veel avastatud. See hämmastas Blohhinit kõige enam.

«Vihm ehk uhtus küll vere ning jäljed metsast ja teelt, aga ega siis Gordejev ise ometi maa alla vajunud? Vist toibus ja lamab nüüd haiglas. Andsin talle küll priske hoobi otse lagipähe,» mõtiskles Blohhin ärevalt.

«Mis sul on, Filja, oled nii endast ära?» küsis Šuura mehe rahutust märgates.

«Ootan pikisilmi oma sõpra Gordejevit,» muigas Blohhin vastuseks. «Kogu aeg mõtlen, et äkki tuleb ootamatult-aimamatult meie poole. Lubas ju.»

«Hoidku jumal,» pomises Šuura ehmunult. «Tuleb jälle end tema eest peita.»

«Et tõbi tolle põrgulise maha murraks,» sajatas Savvišna, «et ta maa alla vajuks.»

Alles õhtul hilja, kui Šuura lapsi magama pani, lippas ehmunud naabrinaine neile ja sosistas Savvišnale suure saladusena, et Gordejev on leitud metsast tapetult.

«Pesuväel, pea puruks löödud. Politsei sõitis siia,

kogu mets nuusiti koertega läbi. Paistab, et öösi tulevad küla puistama. Võib-olla jälle nood umbkeelsed paganad, kes ei oska meie keelt ning hakkavad tüdrukuid ja naisi vägistama . . . Las teie Sanka jookseb kuhugi peitu,» vadistas naabrieit.

Savvišna tegi Šuurast kohe oma saladuse kaasteadja, viimane andis selle edasi mehele. Blohhin kuulas kauaoodatud teadet vaikides ja korraldas asja lühidalt:

«Pane lapsed riidesse, sõidame Gadjatši. Ootame seal, kuni siin rahuneb. Las ema jääb niikauaks üksi siia. Ta on vana ja temalt pole midagi võtta.»

Kuid Blohhin ei jõudnud siiski perega ära sõita. Külla kappas rühm traguneid ja mõned ratsastrasnikud. Nende järel sõitsid kohale ülemused: pristav, urjadnikud ja sandarmid. Anti käsk, et kõik külaelanikud peavad tänavale kogunema.

Urjadnikud, sotnikud ja külavanem käisid kiiruga tarest tarre. Blohhinite poole tuli Žatkov. Ta oli morn ning napisõnaline, kuid teretas Blohhinit kättpidi.

«Tead, mis mässajad korda saatsid?» ütles ta, tarvitades segamini vene- ja ukrainakeelseid sõnu. «Tapsid ja riisusid paljaks Gordejevi, ustava tsaari teenri, kiskusid alasti ja heitsid metsa põõsastesse. Poisid ja tüdrukud läinud marjule ja sattunud peale. Seni kui nad koju said ja asjast jutustasid, seni kui mind üles leiti ja mina sündmuskohale jõudsin, selle ajaga oligi päev läinud. Nüüd saan selle Gordejevi pärast ülemuse käest küll sõimata,» kaebas urjadnik.

Blohhin tundis talle kaasa, tal endal aga läks süda kergemaks, sest ilmselt oli keegi Gordejevi laiba pärast teda puhtalt paljaks riisunud ja see asjaolu kaotas täielikult Blohhini jäljed.

Loomulikult hakatakse otsima Gordejevi asju, kuid vaevalt küll kellelegi tuleb pähe otsida dokumente, millel pole erilist väärtust ei riisujate ega ka ülemuse jaoks. Kuid siiski tooks paberite leidmine Blohhini juurest otsekohe kaasa tema paljastamise. Paberid oli ta küll nii hoolega ära peitnud, et neile ainult juhuse tõttu võidakse peale sattuda.

«Võib-olla keegi ta sõpradest, neist, kellega ta koos pummeldas?» vihjas Blohhin ettevaatlikult.

Žatkov kehitas õlgu.

«Mu mõistus ei võta, aga mulle näib, et see on sotsialistide kätetöö. Gordejevile on juba viiendast aastast saadik tahetud lõppu peale teha. Õpetaja me juba arreteerisime, ehkki too oli kogu öö kodus olnud. Kavalpea. Õssitas kellegi kallale ja ise jäi kõrvale. Selge? Arvati mehhaanikute peale, aga mõisavalitseja oli koos nendega juba hommikul Gadjatši sõitnud. Nii et nemad justkui mitte. Sina ehk aitad meid arvata, keda siin kahtlustada?»

«Pea, pea,» lõi Blohhin endale käega otsaette. «Kas mitte mõni neist, kelle tüdrukule või naisele Gordejev on liiga teinud?»

«Siis ei saa saja aasta pärast ka teada, kes tappis,» ohkas Žatkov lootusetult. «Juba mulle üksi on kümmekond niisugust kaebust tulnud, siis veel stanovoile, preestrile ja kubernerile endale. Kõike kokku tuleb üle poolesaja kaebaja. Kõiki ei tule järsku enam meeldegi,» pajatas Žatkov jutuhoos.

«Jah, oli ustav tsaari ja trooni teener, aga rahvale tegi palju nurjatusi,» tähendas Blohhin.

«Kas ta sinu eite ei puutunud?» küsis urjadnik äkki.

«Kus ta nüüd teda oleks julgenud puutuda?!» hüüdis Blohhin. «Ma olen portarturlane, mul on kaks Georgi risti, Piiteris tunnevad mind isegi Port Arturi kindralid.»

Läbiotsimine külas ei andnud midagi. Kuberneri teadaanne tasu maksmisest sellele, kes Gordejevi tapja leiab, ei nihutanud samuti asja surnud punktist. Vaevalt leidus külarahva hulgas inimest, kes poleks kergemalt hinganud, kui ta «julma unteri» surmast teada sai. Siit ja sealt võis kuulda:

«Sai teenitud tasu!»

«Koerale koera palk!»

Pärast kõnelust Žatkoviga oli Blohhinile selge, et teda ei kahtlustata milleski. Kui aga mehhaanikud välja ei lobise, mis ta Gordejevist arvas. Kuid need viibisid vabaduses ja eelistasid vaikida. Blohhini süda aga oli sellest hoolimata rahutu. «Näib, et vähemalt esialgu läks see minust mööda, kuid kauemaks siia jääda on kardetav. Tuleb kas või ajutiseks külast kaduda,» otsustas ta.

Blohhin mõistis, et ta ei pääse suurtest pahandustest

suuraga, eriti aga ämmaga. Šuural polnud aimugi tema osast Gordejevi tapmises. Muidu poleks ta sekunditki püüdnud teda tagasi hoida. Kuid Blohhin otsustas esialgu talle mitte midagi rääkida.

Teisipäeva hommikul sai Blohhin juhuslikult kokku mehhaanik Nikitaga, kes ruttas mõisasse. Blohhinit nähes pidas ta hobuse kinni, astus Blohhini juurde ja surus tugevasti ta kätt.

«Osavasti tegid selle metskuldi vagaseks. Suur tänu sulle!»

«Kellest sa räägid?» küsis Blohhin arusaamatuses.

«Kellest muust kui Gordejevist!»

«Nonoh, aja mehejuttu, ära tühja keeruta!» kortsutas Blohhin kulmu. «See pole naljaasi.»

Nikita pilgutas talle kavalalt silma.

«Seda ütle pristavile või urjadnikule, mitte mulle. Me Gavrilaga taipasime kohe, kelle tegu see on. Leidus ometi üks tubli mees.»

«Jäta see jama,» pigistas Blohhin läbi hammaste. «Kui seda veel kuulen, keeran kaela kahekorra.»

«Ei kuule, ei enam kuule!» kinnitas Nikita talle. «Kui mitte sina, siis oleksid teised sellele lurjusele otsa peale teinud. Veel kord suur tänu sulle kogu ümbruskonna poolt ja pea meeles, et meie peale võid kindel olla. Ütle üksainus sõna ja me aitame hädast välja sind ja su pere.»

Kiriku juures platsil sai Blohhin ootamatult kokku Žatkoviga. Too kummardus Blohhini kõrva juurde ja teatas usalduslikult:

«Romnõs tabati turul üks bandiit Gordejevi valge vööga. Nüüd võetakse tal kas või hing seest, aga uuritakse välja, kes tappis allohvitseri. Ütleb, et meie ei tapnud, leidsime ta tapetult ja võtsime ainult riided seljast. Tuleb välja, et tapsid sotsialistid, aga paljaks riisusid bandiidid. Kõik sotsialistid nabitakse kinni, kõigepealt need mehhaanikud,» sosistas urjadnik Blohhinile viinavingu näkku puhudes.

Temaga hüvasti jätnud, otsis Blohhin üles mehhaanik Gavrila ja andis talle edasi oma jutu Žatkoviga.

«Teil tuleb siit jalga lasta, enne kui teid kinni võetakse,» lõpetas Blohhin oma jutustuse.

«Kaome,» lubas Gavrila. «Sul on pere ja lapsed, aga

meie Nikitaga oleme vabad nagu linnud oksal. Hüvasti . . .» Mehhaanik surus ta kätt ja lahkus.

Veel samal päeval kadusid mehhaanikud teadmata kuhu. Nädal aega otsiti neid taga, kuid mehed olid otse- kui maa alla vajunud.

Juhuslikult Blohhinit kohates vangutas Žatkov häbistatult pead:

«Kuidas ma, kõlupea, kohe ei taibanud neid kinni krabada. Plehku pistsid, saatanahinged. Elasid kindlasti siin valepassidega.»

Kuigi Blohhinile endiselt ei langenud vähematki kahtlust, tundis ta siiski rahutust. Kogu aeg oli tunne, et nüüd-nüüd hüppavad politseinikud sisse läbi otsima, seovad ta käed kinni ja võllas on talle kindel. Alalises ärevuses ootas ta teadet mehhaanikute arreteerimisest. Kui see juhtuks, tuleb tal viivitamata kaduda. Kes kindlustab, et Nikita ja Gavrila oma naha päästmiseks teda, Blohhinit, välja ei anna?

Möödusid päevad ja nädalad, kuid Gordejevi tapmise saladus jäi ikkagi avastamata. Gordejev oli väike tegelane, pealegi oli ta nii papile, urjadnikule kui ka pristavile küllalt pahandusi teinud. Juurdlust ja uurimist teostati väga loiult, kuu aja pärast jäi see peaaegu hoopis unarusse, kõiki oli sellega tegelemine ära tüüdanud. Lisaks sellele vabastas Gordejevi surm ülemused paljude kaebuste arutamisest, mis olid esitatud tema skandaalitsemiste ja otseste kuritegude pärast.

Möödus kevad, jõudis kätte suvi. Poltaava kandi põldudel valmisid viljad. Peetripäeva eel hakkas Blohhin ämma kolmelt tiinult saaki koristama. Blohhini arvestuse järgi pidi kogutud viljast jätkuma tuleva aastani. Pärast saagi koristamist kündis ta maa üles talivilja alla, muretses valmis küttepuud, parandas ära kogu maja inventari ja teatas siis Šuurale, et ta tahab linna teenistust otsima minna. Šuura puhkes kohe nutma ning halisema:

«Jään siia üksi. Kiratsen koos lastega siin üksinduses. Oleksid ometi niikaua maal, Filja, kuni lapsed suureks sirguvad. Kas sul tõesti lastest ja minust kahju pole?»

«Äh, Liksandra, sa ei tea ju mitte midagi . . .» vastas

Blohhin süngelt. «Elaksin ju küll sinuga siin, aga mul on hirm . . .»

«Tähendab, sa varjad midagi minu eest?» muutus Šuura rahutuks.

Öösel, kui kõik magasid, jutustas Blohhin naisele Gordejevi tapmisest.

«Võtsin patu oma hingele, aga ei kahetse. Õiendasin tolle elajaga arveid kõikide eest. Ma võib-olla poleks teda veel tapnud, aga sind oli vaja kaitsta . . . Noh, tegin talle siis otsa peale.»

Šuura tõmbus kohkunult mehe juurest eemale.

«Kas sina, Filja, tegid tõesti üksi talle lõpu peale?» sosistas Šuura õudusega.

«Mina jah,» kinnitas Blohhin lühidalt.

«Ja hingepiina ei tunne selle pärast?»

Blohhin pigistas käed rusikasse ja sõnas vihaselt:

«Aga kas tema tundis hingepiina, kui ta Moskvas oma kätega töölisi kägistas? Kas ta tundis hingepiina, kui ta meie küla naisi ja päris noori lapsukesi vaeseomaks peksis? Kas too vastik roomaja tundis piina, kui ta häid, ausaid inimesi politseile välja andis, piinamiseks, isegi mahatapmiseks? Kas tema tundis hingepiina, kui ta tütarlapsi ja naisi vägistas ning irvitas niisuguste üle nagu sina? Kui vaja oleks, tapaksin ma Gordejevi veel kord. Selle pärast ma hingepiina ei tunne. Kardan ainult ühte: kui juurdlusega minuni jõuavad ja teada saavad, et mina ta vagaseks tegin. Siis jääte sina ja lapsed viletsusse, lähete ilma peale kerjama.»

«Ja mis sinuga tehakse, kui nad teada saavad?»

«Võllasse, muud midagi,» lausus Blohhin lühidalt.

«Filja, kallis, aga miks sa siis tegid seda?» puhkes Šuura nutma.

«Hoidsin sellega sind, teisi tüdrukuid ning naisi ja kõiki ausaid inimesi metsalise eest. Said aru? Sellepärast ongi mul vaja siit ära linna minna.»

«Piiterisse?» sosistas Šuura.

«Küllap vist sinna. Sa ise tead, et seal on mul ustavad sõbrad ja Zvonarjovid. Aitavad mind esialgu.»

Kaua lamasid nad vaikides teineteise kõrval ja mõtlesid oma edaspidise elu üle.

«No mis siis, Filja, tee, nagu soovid, sa ise tead paremini,» sõnas Šuura juba alistunult. «Ma jään algul las-

tega siia.» Ning end mehe vastu surunud, hakkas ta uuesti nutma ja soiguma: «Millal küll meile õnn tuleb? Millal? Ütle, Filja, kas õnne on maa peal olemas? ...»

11. peatükk

Pärast 1905. aasta revolutsiooni verist mahasurumist jätkas tsaarivalitsus repressioone mitte üksnes vahetult revolutsioonist osavõtnute, vaid kõigi vastu, kes progressiivsetele ideedele kaasa tundsid. Riigis jälitati kõiki eesrindlikke ja revolutsiooniliselt häälestatud inimesi. Hulgaliselt vallandati riigiteenijaid ja gümnaasiumiõpetajaid. Kõrgemaisse õppeasutustesse astuda soovijaile seati sisse ustavustunnistused, mis anti välja sandarmivalitsustest. Ka professorite hulgas viidi läbi poliitiline filtreerimine. Ülikoolidest ja teistest kõrgematest õppeasutustest vallandati kümneid eesrindlikke professoreid. Nende asemele määrati kõige reaktsioonilisemad, andetud, kuid «riigitruud» inimesed.

Haridusministeeriumi etteotsa pandi üldiselt tuntud reaktsionäär, mustasajaline kreeklane Kasso, kes võõrastas kõike venelikku. Õukondlaste ringkondades evis ta erilist sümpaatiat oma näilise usklikkuse, käreda monarhismi ja kombelõdva ning skandaalirikka elu pärast. Haridusküsimustega tegeles too minister kõige vähem. Kõik ta mõtted olid suunatud poliitiliste repressioonide tugevdamisele üliõpilaskonna ja progressiivsete professorite vastu.

Repressioonide laine ulatus ka tütarlaste meditsiiniinstituudini. Reaktsioonilised professorid, kes revolutsioonipäevil olid end varjanud, tõstsid nüüd pead ja kutsusid õpilasi avalikult üles kõrvaldama endi hulgast «ässitajaid» ja «mässuõhutajaid», esmajärjekorras aga kõiki juuditare, keda mustasajalised pidasid üliõpilaste rahutustes peasüüdlasteks. Loengutel tehti varjamatut juudivastast propagandat.

Kõik see kutsus välja suurema osa õpilaskonna pahameele. Stiihiliselt puhkesid protestid üksikute professorite reaktsiooniliste väljaastumiste vastu, boikoteeriti nende loenguid, professorid vilistati välja. Niisuguste protestide «algatajad» kõrvaldati instituudist. See omakorda tekitas üliõpilastes veel suuremat pahameelt. Kerkis uus protestilaine, nii maruline ja üksmeelne, et ministeerium ähvardas instituudi täielikult sulgeda.

Varja ei tundnud erilist huvi poliitika vastu, kuid samal ajal ei suutnud jääda ükskõikseks instituudis toimuvate sündmuste vastu. Mõne professori käitumine tekitas temas sügavat pahameelt ja mitu korda avaldas ta üliõpilaste hulgas nende kohta oma arvamuse, mis polnud kaugeltki kiitev. Eriti teravalt arvustas ta professor Goremõkinit, kes luges patoloogilise anatoomia kursust. Goremõkin, kes oma teadmiste poolest eriti ei hiilanud, tegi karjääri reaktsiooniliste väljaastumistega, eriti aga juutide süstemaatilise ning toore tagakiusamisega. Kateedrijuhatajana polnud ta midagi väärt ja üliõpilased ütlesid talle sageli otse suu sisse, et nad pole temaga rahul.

Varja oli oma tulevaseks erialaks valinud kirurgia, seepärast õppis ta eriti hoolsasti patoloogilist anatoomiat ja veetis terved päevad anatoomikumis laipu preparreerides. Goremõkin märkas varsti usinat noorikut ja hakkas talle erilist tähelepanu osutama, jäädes alati kauemaks tema lähedusse.

Algul oli Varjal hea meel, et professor tema tööle tähelepanu osutab, kuid üsna varsti sai ta aru, et see polnud üksnes tema usinus, mis professorit ligi tõmbas. Hale ja punapõskne, kastanpruunid kullakarva patsid ümber pea põimitud, oli ta nooruslikuna näida tahtva professori armuihkelise südame kütkestanud.

Kõige enne märkasid seda Varja kursusekaaslased, kes hakkasid õelalt itsitama «armastajapaarikese» üle. Zvonarjova arvas algul, et kursusekaaslased on tema peale kadedad. Tal oli ju instituudis mõnevõrra eriline positsioon, kuna tema isa oli kuulus Port Arturi kindral, kes oli osa võtnud Vene Kaug-Ida kindluse kangelaslikust kaitsmisest. Pärastpoole hakkas ta ise märkama Goremõkini hõõguvaid pilke. See tegi talle ühel ajal nii nalja kui ka viha.

Kord lõunasöögi ajal küsis Sergei Vladimirovitš Varjalt, kui ametialased uudised olid ära räägitud:

«Varjake, kas sa seda ka tead, et sinu õest Rusjast on saanud nüüd mõisaproua?»

«Kust sa selle võtad?» vaatas Varja umbusklikult talle otsa.

«Käisin täna Suurtükiväe Peavalitsuses, nägin isa ja tema rääkis mulle,» ütles Sergei Vladimirovitš. «Asi on nimelt nõnda, et Stössel on juba vabaduses.»

«Ei või olla!» hüüdis Varja. «Stössel mõisteti kümneks aastaks kindlusevangi ja ära on ta istunud kõigest pool aastat.»

«Ometi on ta vabaduses,» kinnitas Zvonarjov. «Tuleb välja, et ta viimasel ajal sõitis kindlusse ainult ööbima. Pühade eel lubati tal ka ööd kodus magada . . . Alles hiljuti ostnud ta poja nimele Vinnitsa lähedale mõisa, käinud ennast Kislovodskis ravimas ja asunud nüüd elama poja mõisasse.»

«Vabastada äraandja!» avaldas Varja oma pahameelt. «See on ju näkkusülitamine kogu meie üldsusele!»

«Nähtavasti on Stössel millegagi tsaari enda armulikkuse ära teeninud,» tähendas Zvonarjov pilklikult. «Tema vabastamisest, tõsi küll, ei kirjuta ükski ajaleht. Musti asju aetakse salaja nagu ikka.»

Varja kortsutas vihaselt kulmu.

«Filipp Ivanovitšil oli õigus, kui ta kinnitas, et kellelegi ei tehta midagi. Nii tulebki nüüd välja: lärmati oma jagu ära ja jäädi vait. Stössel on vaba kui linnuke, Fock seadis end elama faaterlandi Tüüringisse, Smirnov veedab oma elupäevi erus. Reiss aga on taas diviisikomandör Kaug-Idas.»

«Ühesõnaga, kohutav kohtutragöödia on muudetud armetuks farsiks,» tähendas Sergei Vladimirovitš kibestunult. «Ma ei tea, kuhu jõuab välja Venemaa, kui ka edaspidi niisuguseid asju toimub.»

See kõnelus jättis Varjale rusuva mulje. Ta vaatas mõtlikult aknast välja ja sõi nüüd juba vähimagi isuta. Et teda ebameeldivatest mõtisklustest kõrvale juhtida, viis Sergei Vladimirovitš kõneluse teisele teemale. Naise kätt puudutades ütles ta naeratades:

«Ah, tont võtku neid stösseleid! Jutusta mulle parem, mis teil instituudis uudist on.»

Varja pöördus just nagu ärgates tema poole.

«Ah meil? . . . Kõik on vanaviisi!»

«Nii et mingit uudist pole?»

Äkki välgatasid Varja silmis kelmikad sädemed.

«No muidugi on!» elavnes ta ja jätkas naljatoonil: «Võta arvesse, Serjožake, et sind ähvardab ühel sinu jaoks kaugeltki mitte kenal päeval tõsine oht sarvekandjaks saada.»

«Kes too võrgutaja siis on?» küsis Zvonarjov teeseldud vihaga.

Varja jutustas talle põhjalikult Goremõkini lipitsemisest ja professori tulistest pilkudest. Nad mõlemad naersid südamest vana «südametemurdja» asjatute ponnistuste üle, kuid otsustasid siiski ta armutuhinat pisut jahutada.

Asjaga viivitamata ilmus Zvonarjov juba järgmisel päeval instituuti, ohvitserimunder seljas ja hiiglasuur siberi papaaha peas.

Varja teadis tema tulekust ja ootas teda vestibüülis. Siinsamas tema ümber luusis Goremõkin. Väikest kasvu, kehast laiaks vajunud professori kõrval tundus pikk ning laiaõlgne Zvonarjov lausa hiiglasena.

«Professor, lubage teid tutvustada minu abikaasaga,» esitles Varja Goremõkinile oma meest.

Kulm kurjalt kortsus, pigistas insener nii tugevasti talle sirutatud kätt, et professoril valus hakkas, nimetas oma nime ja ütles mornilt:

«Nagu mul teada on, omistate te liigset tähelepanu minu abikaasale. Palun teda siitpeale rahule jätta.»

«Mis te nüüd, mis te nüüd, härra Zvonarjov!» pomises Goremõkin ähmitsevalt ja ta nägu muutus punaselaiguliseks. «Ma ei ole kunagi lubanud endale midagi ülearust. Kui teie abikaasa pahandab minu sõbraliku poolehoiu pärast, olen ma valmis tema kui ka teie ees igati vabandama. Kuid uskuge, siin on tegemist mingi arusaamatusega. Ma loodan . . .»

«Ka mina loodan,» katkestas Zvonarjov teda, «et te täidate minu palve.» Hooletu pealiigutusega märku andnud, et kõnelus on lõpetatud, läks ta Varjaga ära kõrvale.

Pärast kõnelust Zvonarjoviga muutis Goremõkin järsult oma suhtumist Varjasse, noris temaga iga tühise asja pärast ja tegi talle valje noomitusi kaaslaste juuresolekul. Varja, kes kunagi polnud silma paistnud ingelliku vagaduse ega alandlikkusega, vaidles talle teinekord peaaegu jultunud teravusega vastu.

«Te olete minuga võrreldes plika ja ma ei luba teil minuga säärasel toonil kõnelda!» ägestus Goremõkin ükskord pärast järjekordset raksuminekut Varjaga.

«Ma ei paistnud teile plikana siis, kui teis lõkendasid õrnad tunded minu vastu, aga nüüd, mil mu mees teile õige koha kätte näitas, olete hakanud keelele voli andma,» nähvas Varja.

«Teie mees on vaimuhaige ja te ise olete toores ning kasvatamatu isik,» läks professor marru.

«Paistab, et ma pean uuesti oma mehe abi paluma, et ta teid õpetaks mind viisakalt kohtlema,» süttis Varja.

Anatoomikumis, kus see stseen aset leidis, viibisid mõned naisüliõpilased. Need katkestasid oma töö ning jälgisid uudishimulikult nende sõnavahetust.

«Teil tuleb mulle vastust anda oma häbematuse eest!» kärkis Goremõkin, olles täielikult enesevalitsuse kaotanud.

«Vaevalt küll! Te tunnete veel väga halvasti mu meest!» vihjas Varja paljutähendavalt.

Kuid sellest kokkupõrkest Goremõkiniga ei lausunud ta Zvonarjovile sõnagi, kartes, et mees viimaks tõepoolest rusikad mängu paneb.

Möödus kaks nädalat. Kord loengute lõpul kutsus instituudi direktor professor Veniaminov Varja oma kabinetti ja juhtis väga pehmel kujul ta tähelepanu vajadusele oma kõnelustes Goremõkiniga tagasihoidlikum olla.

«Kõige mu austuse juures teie vastu, härra direktor, ei suuda ma siiski rahulikult välja kannatada Goremõkini ülbust ja toorust minu suhtes. Omalt poolt palun tungivalt teid hoiatada professorit, et tal võib tulla väga suuri pahandusi,» ütles Varja pahameelest värisedes.

«Ma ei suuda uskuda, et teie kui haritud ja intelligentne inimene võiksite lubada endale mingit jultumust või toorust, mis on teie eale ja sugupoolele nii sobimatu,» tähendas Veniaminov.

«Haritud inimestega käitun ma nõuetekohaselt, kuid jultunud jõhkarditega ma tseremoonitsema ei hakka,» vastas Varja kindlalt, lõi pea selga ja lahkus kabinetist.

12. peatükk

Varja oli astunud instituuti 1905. aasta sügisel ja oleks pidanud nüüd olema juba neljandal kursusel, kuid üliõpilasrahutused ja revolutsiooniaastad, seejärel lapse sünd raskendasid tublisti ta õppetööd. Oma hoolsusele vaatamata oli ta ümbes pool aastat oma kursusest maha jäänud ja tegi nüüd neljanda kursuse arvestusi, likvideerides ühtlasi ka kolmanda kursuse «võlgu».

Kursusekaaslased suhtusid temasse algul tagasihoidlikult, isegi jahedalt. Kindrali tütar, aineliselt täiesti kindlustatud, meheloleku tõttu sõltumatu, torkas oma seltskondliku positsiooniga enamiku üliõpilaste hulgas teravalt silma.

Paljud olid avalikult kadedad Varja peale ja ilmutasid tema vastu varjamatut vaenulikkust. Seda märgates hakkas Varja teistest eemale hoiduma, mida otsekohe tõlgitseti kui «aadliku uhkuse» avaldust.

Ainult mõned üksikud kursusekaaslased olid talle enam-vähem lähedased. Ükskord kutsus ta mõned neist enda poole koju. Sõbrannad olid nii väga vaimustatud ta perest, eriti aga, nagu Varjale näis, tema mehest, et Varja armukadeduses tegi järsu lõpu sõbrannade käimisele nende pool, ehkki ta instituudis endiselt püüdis hoiduda võimalikult nende lähedusse.

Loomult hea ning osavõtlik, aitas Varja üsna sageli puudustkannatavaid naisüliõpilasi, hankides neile Sergei Vladimirovitši kaudu tööd: eelarvete ümberkirjutamist ja ümberarvestamist. Mõnikord laenas ta neile väiksemaid summasid või kinkis oma asju. See tagasihoidlik heategevus tõi talle ühelt poolt «patronaaždaami» nöökava hüüdnime, teised aga, kes tema abi kasutasid, olid talle siiralt tänulikud.

Varja pööras erilist tähelepanu Juudit Blumfeldile, haiglasele ning haprale tütarlapsele, vaese, suure perega koormatud Vilno rätsepa tütrele. Juudit ei saanud kodunt mingit abi, elas ainult omaenda teenistusest. Raske elu oli teda sedavõrd muserdanud, et ta ei pannud enam rõhku oma välimusele, käis salkus juustega, katkises kleidis, jalas vanad, läbikulunud kingad.

Algul tundis Varja räpase ja kasimatu tüdruku vastu vastikust. Ükskord aga, kui tal hilise õhtuni instituudis

õppustega aega läks ning ta juhuslikult hoovi astus, nägi ta, kuidas Blumfeld prügikastis tuustis ja ahnelt sealt leitud toidujätteid sõi. Varjal polnud veel kunagi juhust olnud nii kohutavat viletsust ja nälga näha. Unustades oma vastikuse Juuditi vastu, ruttas Varja tema juurde, andis talle oma järelejäänud võileivad ja sundis tüdrukut vägisi pisut raha vastu võtma. Sellest peale ei lasknud ta Blumfeldi enam oma vaateväljalt kaduda.

Vähehaaval kujunesid nende vahel soojad, sõbralikud suhted. Nad töötasid kõrvuti anatoomikumis, laboratooriumides ja istusid koos loenguil. Juudit astus vahel sisse ka Zvonarjovide korterisse.

Inetu, kõõrsilmne ja arglik tüdruk ei kujutanud isegi haiglaselt armukadeda Varja silmis «ohtu» tema perekonnaõnnele. Zvonarjov ise suhtus oma naise kaitsealusesse tavalise leebusega, südamlikult. Ainult Vasja üksi irvitas temavanuse poisikese hoolimatusega «kõõrsilmse kaunitari» üle, nagu ta Blumfeldi nimetas. Kuid ükskord sakutas Varja teda nii valusasti kõrvast, et poiss loobus alatiseks irooniliste märkuste tegemisest Juuditi aadressil.

Väike Nadja kiindus lapselikult heasse tädisse, kes oli tema vastu hell ja oskas jutustada huvitavaid muinasjutte.

Varja ja Blumfeldi sõbralikud suhted tekitasid instituudi keskkonnas palju kõnelusi. Ilmne enamus naistuudi keskkonnas palju kõnelusi. Ilmne enamus naisüliõpilasi kiitis Zvonarjova käitumise heaks. Kindrali tütar ning silmapaistva inseneri naine ei põlanud vaese poolnälginud juuditari seltskonda! See sõprus hellitas kõigi instituudi juuditaride enesearmastust. See-eest pidas väike, kuid kõvasti ühtehoiduv grupp naisüliõpilasi — rikaste ringkondade võsud — Varja sõprust juuditariga häbistavaks vene intelligentse nooruse esindajale. Nad püüdsid korduvalt Zvonarjovale «mõistust pähe panna», ahvatledes teda pikemale kõnelusele selle küsimuse üle. Eriti püüdlikud olid kaks üliõpilast — Margarethe von Loringhoven ja Anastassia Upornikova. Esimene neist oli ühe Kuramaa mõisniku tütar. Tema isa oli kogu oma varanduse ära pillanud ning Peterburi linnaülema juurde teenistusse astunud. Teine oli pärit Doni kasakkonna ülakihist. Tema vennad teenisid kaar-

diväes suurtükiväelastena ja suhtusid halvustavalt õe meditsiiniinstituudisse, kuna nad pidasid õe ülikoolikaaslaste seltskonda talle ebasündsaks. Erand tehti ainult Zvonarjovale kui Suurtükiväe Peavalitsuse ülema ning Port Arturi kangelase tütrele.

Kuid Varja just ei sallinud Upornikovat ja Loringhovenit nende upsakuse, kõrkuse ja suurelisuse pärast.

Kord pärast loenguid, kui Varja koju minema hakkas, tulid Upornikova ja Loringhoven instituudi vestibüülis tema juurde. Aeti juttu uutest meditsiinipreparaatidest, viimastest moeuudistest ja ooperiteatri esietendusest. Äkki ütles Upornikova, ilma et sellel eelmise jutuga midagi ühist oleks olnud:

«Meid paneb imestama, kolleeg Zvonarjova, et te oma sõprade valikul mingit vahet ei tee. No ütelge, palun, mis ühist saab olla teie ja tolle räpase juuditari Blumfeldi vahel? Kas te tõesti ei leidnud instituudist endale kultuursemaid ning väärikamaid sõpru?»

«Pean tunnistama, kolleeg Upornikova, et mulle see sugugi ei meeldi, kui keegi minu isiklikesse asjadesse segab,» vastas Varja jahedalt.

«Mis te nüüd, kallis Varja! Mingist vahelesegamisest ei saa juttugi olla,» läks Upornikova üle intiimsele toonile. «Kui me sellest räägime, siis ainult sellepärast, et peame liiga kalliks teie head nime. Te ju võtsite osa Port Arturi kaitsmisest ja olete autasustatud medaliga oma kangelastegude eest. Olete meile eeskujuks, kuidas elu raskel hetkel peab käituma iga vene tütarlaps. Sellepärast jälgime nii teraselt iga teie sammu. Kui teada tahate, püüame me matkida teid kõiges, isegi tagasihoidlikus, kuid elegantses riietumises ja lühidas ning selges, mõnikord isegi järsus ütlemisviisis. Uskuge, et me tahaksime olla teile kõige lähemateks sõbrannadeks. Aga kahjuks,» Upornikova kehitas õlgu ja naeratas kurvalt, «eelistate te meie seltskonnale ilmselt Blumfeldi ja teisi juuditare-nihiliste. See kurvastab meid ja teeb meile isegi muret ... Te võite märkamatult sattuda hukatuslike ideede mõju alla. Võtke arvesse, et juudid just peavad jahti niisugustele meie intelligentse noorsoo parimatele esindajatele nagu teie!»

«Vaadake, Nastja, ma ei kõlba teile eestvedajaks kas või juba sellepärast, et mu vaated juutidele lähevad

lahku teie omadest ja ma ei loe ennast sugugi väljavalitute hulka,» ütles Varja suisa. «Olen tavaline üliõpilane ja aitan Blumfeldi sellepärast, et tean, kui raske ta elu on. Tema rahvuslikul päritolul ei ole minu jaoks mingit tähtsust. Mu sõbranna on juhuslikult juuditar, aga ta oleks võinud samuti olla tatarlanna, armeenlanna või venelanna. Mis aga puutub kultuurseisse naisüliõpilastesse, siis ma väga kahtlen nimelt nende kultuursuses. Tõeliselt kultuurne inimene ei hoidu kunagi kartlikult kõrvale vaesusest ja hädast. Juudit ei saa vaesuse pärast ilusasti riides käia. Järelikult, selle asemel et irvitada tema «ebakultuursuse» üle, tuleb teda aineliselt toetada. Mis puutub tema mõjusse minule, siis pean ütlema, et see saab olla ainult positiivne, kuna see sunnib mind mõtlema sotsiaalsele ebaõiglusele.»

«Mu jumal, võib arvata, et te olete sotsialist!» hüüdis Upornikova imestunult.

Üle Varja näo libises kerge muie.

«Olen veendunud, et meie päevil ei jää ükski tõeliselt kultuurne inimene ükskõikseks ühiskondlik-poliitiliste küsimuste vastu.»

Margarethe Loringhoven, kes oli seni vaikinud, vaatas uurivalt Varjale otsa.

«Kumb te olete — esseer või menševik?»

«Ei see ega teine!» raputas Varja pead, mõtles veidi ja lisas siis: «Aga kui mul tuleks valida parteide vahel, jääksin ma vist küll bolševikkude juurde. Minu arvates on nad kõigist sotsialistidest kõige järjekindlamad.»

«Mida nad siis jutlustavad?» päris Upornikova.

«Sotsialistlikku revolutsiooni ja sotsiaalse vabariigi väljakuulutamist, kus kõik kuulub kirjaoskamatutele töölistele ja maata talupoegadele,» vastas Loringhoven sapiselt. «Meid, intelligente, kavatsevad nad giljotineerida.»

«Oo, te olete bolševike programmi küsimustes paremini informeeritud kui mina, kolleeg Loringhoven,» tähendas Varja torkavalt. «Olen nende programmiga väga vähe tuttav. On jäänud meelde midagi täielikust võrdsusest kõigis ühiskonnaelu küsimustes ja kõigile sunduslikust ning ühesuguselt tasutavast tööst . . .»

«Jah, tundub, et teil on väga ähmane kujutlus bolševike programmist ja te ei tea isegi, mis räägite,» lausus

Loringhoven üleoleva armulikkusega. «Soovitan teile sõbralikult, kolleeg Zvonarjova, mitte kuskil demonstreerida oma sümpaatiat bolševike vastu. Kas te siis ei tea, et kuulumist nende parteisse karistatakse sunnitööga? Veel enam, isegi neile kaasatundmise eest võib väga kergesti sattuda Siberisse.»

«Aga kust teie, Margo, seda kõike teate?» küsis Upornikova sõbrannalt.

«Minu isa teenis üksvahe sandarmina ja tema käest kuulsin ma üsna palju sotsialistide, nende vaadete, meelelaadi ja kavatsuste kohta,» ütles Loringhoven, suud põlastavalt viltu kiskudes. «Olen kindel, et peale hullumeelsete fanaatikute ei lähe keegi bolševikega kaasa.»

Margarethe informeeritus poliitilistes küsimustes hämmastas Varjat ja manitses teda valvsusele. Ta oli tihti kuulanud pealt Blohhini ja Sergei Vladimirovitši vaidlusi ja harjunud nende vaidluste sisusse tungimata nõustuma Blohhiniga, kes seisis kindlalt bolševike eest. Täna avaldas ta oma sümpaatiat bolševike vastu ega mõelnud sellele, mis pahandusi niisugused avaldused võivad talle tuua. Margarethe Loringhoven tuletas talle seda päris selgesti meelde.

«Teil on õigus, kolleeg, ma orienteerun tõepoolest väga halvasti parteide programmides ja eesmärkides,» tunnistas Varja tagasi tõmbudes. «Mul jääb üle vaid tänada teid sõbraliku hoiatuse eest.»

«Ja ka Blumfeldi suhtes mõtelge järele,» soovitas Loringhoven. «Igas juuditaris istub sotsialist, ja juba üksi see eraldab meid nendest umbusu ja põlguse müüriga.»

Sellega kõnelus lõppeski. Nendega hüvasti jätnud, sammus Varja kiiresti kodu poole.

Lõunalauas jutustas ta kõigest Sergei Vladimirovitšile. Mees soovitas tal tulevikus hoiduda poliitilistest kõnelustest.

«Kui sa neis küsimustes halvasti orienteerud, siis ei maksa neid ka üles tõsta. Peale häbi ja pahanduste ei too need sulle midagi. Ja ohtlik on see praegu ka.»

«Aga Juuditist ma ikkagi ei tagane,» teatas Varja kategooriliselt.

«Mis siis, niisugusel juhul sinu järeleandmatus meeldib mulle. See tuleb su headusest,» naeratas Sergei Vladimirovitš ja patsutas õrnalt naise põske.

13. peatükk

Keegi oli Varja kõnelust Upornikova ja Loringhoveniga pealt kuulanud ja selle üle tekkisid üliõpilaste hulgas ägedad vaidlused. Ühed leidsid, et Zvonarjova täie otsusekindlusega avaldas oma mõtteid sotsialistlike vaadete vaimus ja näitas end progressiivselt mõtleva inimesena, teised kinnitasid kõneluse lõpuosa alusel vastupidist — et Varja oli täielikult solidaarne oma vestluskaaslaste mustasajaliste vaadetega ja faktiliselt palus nende ees vabandust bolševikele sümpaatiat avaldavate lausete pärast, mis olid tal kogemata keelelt libisenud.

Mis puutub Juuditisse, siis tema ei omistanud erilist tähtsust kõigile neile kaksipidistele seletustele, pidas endiselt kalliks Varja sõprust ning abi ja oli temaga täiesti avameelne. Varsti kutsus ta Varja ülelinnalisele üliõpilaste koosolekule, mis toimus ülikoolis. Enne seda oli pealinna kõigis kõrgemais õppeasutustes peetud koosolekuid, et välja töötada üliõpilaste nõudmised haridusministeeriumile. Nüüd oli vaja need nõudmised ühtlustada ja üldistada.

Kogu oma instituudis õppimise ajal oli Varja ainult üks kord käinud koosolekul, kus arutati instituudi sisekorra ja õppeprotsessi küsimusi. Täielikult end õpinguile ja perele pühendades oli ta eemale jäänud üliõpilaskonna ühiskondlikust elust. Sellepärast pani Blumfeldi kutse teda väga imestama. Sergei Vladimirovitšiga nõu pidanud, otsustas Varja ülikooli koosolekule minna. Zvonarjov pakkus end saatjaks.

«Aga mis instituuti sina esindad?» päris Varja.

«Muidugi oma tehnoloogiainstituuti!» vastas Zvonarjov lõbusalt. «Võiksin mõndagi jutustada korrast, mis seal seitse-kaheksa aastat tagasi kehtis. Praegusele üliõpilaspõlvkonnale pakuks kindlasti huvi seda kuulata.»

«Sind ei lasta koosolekule, nõutakse üliõpilastunnistust või matriklit, aga sul pole neid,» tähendas Varja.

«Pole viga, ega head inimesed ilmast otsas ole, küll

lasevad niisama läbi!» kinnitas Sergei Vladimirovitš talle.

Nad läksid koos Blumfeldiga, kes kogu hingest toetas inseneri soovi ülikooli minna. Koosolek peeti ühes avaraist auditooriumidest, kuhu viisid uksed kuulsast «lõputust» koridorist, mis oli umbes kilomeeter maad pikk.

Ülikoolihoone sissekäigu juures taheti Zvonarjovi tõepoolest kinni pidada, kuid Juudit sosistas midagi üliõpilastest kontrolöridele ja insener lasti läbi. Koos olid Peterburi kõikide instituutide esindajad, isegi polütehnilisest ja metsainstituudist, mis asusid väljaspool linna piire.

Zvonarjovid istusid ette, ukse lähedale. Peale Blumfeldi võtsid koosolekust osa veel mõned Varja kursusekaaslased. Upornikovat ja Loringhovenit muidugi polnud siin, kuid mõni nende kambast oli siiski tulnud — ilmselt jälgima, mis siin toimub.

Üks põhilistest nõudmistest, mida ülelinnaline koosolek pidi kooskõlastama, seisis selles, et instituutidele ja ülikoolidele antaks õppealane autonoomia. Selle alusel oleks igal kõrgemal õppeasutusel ja ülikoolil olnud õigus täita ise vakantsed professorikohad. Niisugune kord oli vastuolus Haridusministeeriumi direktiividega, kus peeti vajalikuks, et kateedri töötajad määrab ametisse ministeerium oma äranägemisel, arvestamata instituudi professorite nõukogu arvamust. Üliõpilased tõstsid küsimuse üles sellepärast, et Haridusministeerium oli pärast 1905. aastat kohalt maha võtnud palju liberaalse meelsusega professoreid, silmapaistvaid teadusemehi, ja määranud nende asemele üldiselt tuntud reaktsionääre-mustasajalisi.

Üliõpilased keeldusid minemast nende võhiklike õpetlaste loenguile ja nõudsid vallandatud professorite tagasitoomist. Kord, mida taotlesid üliõpilased, võis maksvusele pääseda üksnes kõrgemate õppeasutuste akadeemilise autonoomia taaskehtestamisel. Sellepärast siis erutaski autonoomia küsimus nii väga koosolekust osavõtjaid.

Koosolek ülikoolis toimus illegaalselt ja see püüti võimalikult kiiresti ära pidada. Pärast lühikest ettekannet algasid sõnavõtud. Paistis, et kõik kõnelejad toetasid

üksmeelselt autonoomia nõudmist. Siis loeti ette petitsioon haridusministri nimele, milles kõikide Peterburi õppeasutuste üliõpilased nõudsid akadeemilise autonoomia taaskehtestamist. Väga teravas toonis koostatud petitsioon lõppes üliõpilaste ülevenemaalise streigi ähvardusega. Juba petitsiooni ettelugemisel tõusis auditooriumis kära. Kord siit, kord sealt kostis erutatud hüüdeid:

«Kole järsult murrate!»

«Meid ei lasta jutulegi! Nüüd pole enam üheksasaja viies aasta!»

«Õieti kirja pandud!»

«Just nõnda peab nendega rääkima!»

Koosoleku juhatajal läks suuri vaevu korda vaikust majja saada.

«Kes on petitsiooni teksti vastuvõtmise poolt, see tõstku käsi!» teatas ta.

Kerkis üles suur hulk käsi.

«Enamus! Petitsioon on vastu võetud!» konstateeris koosoleku juhataja.

Ja jälle hüüded:

«Pole õige!»

«Pange hääletusele, kes on vastu!»

«Me pole nõus!»

Kära kasvas. Keegi ei tahtnud enam teisi kuulata.

«Tasem! Tasem!» karjus koosoleku juhataja, nii et hääl hakkas kähisema. Üliõpilased jäid mõneks hetkeks vait, ja just siis hüüdis keegi ahastavalt, otsekui oleks seda vaikust oodanud:

«Politsei!»

Tõusis segadus. Kogu auditoorium sumises nagu hiiglasuur mesipuu. Korra jaluleseadmisest ei saanud juttugi olla. Üha sagedamini kostis provokatsioonilisi hõikeid:

«Päästku end, kes saab!»

«Meie poisse pekstakse!»

Nähes, et asi võtab halva pöörde, haaras Varja mehel käe alt kinni ja hakkas koos temaga läbi inimmurru ukse poole trügima. Vestibüülis oli tõepoolest suur politseisalk. Kontrolliti igaühe dokumente. Kellel neid polnud, see peeti isiku kindlakstegemiseks kinni. Uljalt

kikki keeratud vurrudega kuivetu pristav seisis väliskukse juures ja kamandas lühidalt:

«Läbi lasta! . . . Kinni pidada! . . .»

Siinsed üliõpilased lasti takistamatult läbi, teiste käest küsiti, mis põhjusel nad ülikooli ruumidesse tulid. Zvonarjov trügis naisega ette, esitas oma inseneritõendi ja ütles, et ta käis laboratooriumis tehniliste analüüside tulemusi kätte saamas.

«Mul on naine kaasas,» osutas ta Varjale.

«Teie dokumendid!» pöördus pristav tema poole.

Varja andis oma passi. Pristav võrdles tema perekonnanime Sergei Vladimirovitši perekonnanimega ja tegi korralduse nad läbi lasta.

«Aga Juudit?» küsis Varja mehe käest ärevalt, kui nägi Blumfeldi kiiresti ukse poole trügivat. Zvonarjov ootas teda ja palus pristavit Blumfeld kui tema töökaaslane sõjatehasest läbi lasta.

«Kas tõend on?» küsis pristav.

«Ma ei tea, kas tal on tõend kaasas või ei ole,» vastas Sergei Vladimirovitš rahulikult, nimetas oma ametikoha telefoninumbri ja ütles: «Kui teil mingid kahtlused tekivad, palun homme hommikul helistada tehasesse.»

«Lasen ka tema läbi, ainult teie isiklikul vastutusel,» kriipsutas pristav eriliselt alla.

Kui nad juba trammis olid, ohkasid kõik kolm kergendatult.

«Kuidas te nüüd minuga saate? Ma ju ei tööta tehases,» tuletas Juudit Sergei Vladimirovitšile meelde.

«Ärge muretsege, küll ma leian, mida öelda, seda enam, et te mõnigi kord olete mul eelarveid ja arvestusi ümber kirjutanud,» rahustas Zvonarjov tüdrukut.

«Kardan, et kogu see üritus ehk kujutas endast hästi organiseeritud provokatsiooni!» lausus Varja mõtlikult. «Selgitatakse välja kõige aktiivsemad üliõpilased ja koristatakse need pealinnast.»

«Paistab küll sedamoodi,» möönis Sergei Vladimirovitš. «Praeguse aja kohta oli see petitsioon liiga revolutsiooniline.»

«Huvitav, kes oleks valmis olnud seda ministrile üle andma?» muigas Varja.

Blumfeldi põskedele ilmus tihe puna.

«Meie instituudi poolt me . . . tähendab . . . üliõpilased

märkisid sellesse delegatsiooni teid, Varja,» tunnistas Juudit hämmeldunult ja lisas just nagu enda õigustamiseks: «Provokatsiooni võimalikkus ei tulnud kahjuks kellelegi pähe.»

«Kuidas siis nii: seljataga, ilma minu teadmata?!» ütles Varja pahaselt. «Kujutlege, Juudit, et üliõpilaste nimed, kes peavad esitama petitsiooni ministrile, saavad teatavaks politseile. Teate, millega see ähvardab? Instituudist väljaheitmisega — vaat siis! Ei, niiviisi ei luba ma kellelgi minuga talitada. Palun teid, Juudit, teha see teatavaks neile, kes nii häbematult tahtsid minu nime delegaatide nimestikku panna.»

«Hea küll, ma täidan teie palve,» lubas Blumfeld.

14. peatükk

Järgmisel päeval instituuti tulles tundis Varja kohe, et õhk on kuidagi pinevil. Tüdrukud olid kogunenud väikestesse salkadesse, vestlesid elavalt omavahel ja vaidlesid millegi üle. Niipea aga kui Varja neile lähenes, jäid kõik kohe vait ja pöörasid talle selja. Mõned tegid näo, et nad pole teda märganud, ega vastanud isegi ta tervitusele.

Varja imestas ja oli hämmastunud, ta ei teadnud, milles asi seisab, ja suundus anatoomikumi. Selle sissekäigu juures peatas teda kardavoi, kes koos ühe ülikooli teenijaga seisis ukse juures. Nad nõudsid Varja käest üliõpilasmatriklit, vaatasid siis mingist nimestikust järele ja lasksid ta anatoomikumi. Tavaliselt oli siin üliõpilasi alati tungil koos, kõigile ei jätkunud isegi kohti töötamiseks, kuid täna oli siin haruldaselt vähe rahvast. Et lõpuks ometi selgust saada, astus Varja ühe üliõpilase juurde ja küsis, mis siin lahti on. Too pöördus demonstratiivselt kõrvale ja vastas ilmse hoolimatusega:

«Teietaoliste isenditega korralikud inimesed üldse ei kõnele.»

Varjal oli tunne, nagu oleks ta plaksti vastu kõrvu saanud.

«Kuidas te julgete mind solvata?» süttis ta vihast. «See on alatu!»

«Aga kui paljude alatustega olete teie hakkama saanud?» nähvas üliõpilane talle väljakutsuvalt üle õla.

«Mis alatused? Kas te olete aru kaotanud?» hüüdis Varja solvunult.

Niisugune avalik vaenuavaldus mitte ainult ei solvanud Varjat, vaid tegi talle ka tõsist muret. Erutusest värisedes astus ta teise üliõpilase juurde, kes oma punaka pea oli kummardanud madalale laiba kohale ja tegutses kiiresti skalpelliga.

«Ütelge, kolleeg, miks anatoomikum on täna nii tühi?»

«Sellepärast, et meil leidub arulagedaid, kes peavad poliitikast rohkem lugu kui õppimisest,» vastas punapea pahase muigega. Viltu Varja poole vaadates tähendas ta tasase häälega: «Teie, kolleeg, tegite vist õieti, et aitasite ülemustel neid välja selgitada.»

«Ma ei mõista, mis on minul sellega asja,» imestas Varja ega saanud millestki aru.

Üliõpilane osutas peaga ukse poole.

«Vaadake, meie hädapoliitikud on solvunud, et minister andis käsu instituudist välja heita kõik üliõpilased, kes eile võtsid osa koosolekust ülikoolis. Meid, akadeemikuid, see tähendab, neid, kes eelistavad teadust poliitikale ja julgevad nendega mitte nõus olla, nimetavad nad streigimurdjateks.»

See uudis otse jahmatas Varjat.

«Tähendab, see nimestik on... kardavoi käes...» pomises ta vaevukuuldavalt.

«Jajah, see on väljaheidetute nimekiri,» kinnitas üliõpilane ta aimust. «Neile, väljaheidetuile, on auditooriumidesse minek keelatud. See kutsuski välja rahutused «solidaarsuse märgiks».»

Täiesti kuraasi kaotanud Varja otsustas Blumfeldi üles otsida. Ta väljus anatoomikumist. Üliõpilased tunglesid ning vaidlesid endiselt instituudi koridorides. Varjale kas ei pööratud üldse tähelepanu või saadeti teda vaenulike pilkudega. Ühe grupi keskel seisis näost punetav Juudit.

«Te ajate tühja loba, kordate jälki valet!» karjus ta ärritatult. «Mul on vaja õppida, mitte streikida.»

«Lähed streigimurdjate kilda?» torkas teda keegi.

«Mis streik? Kes seda juhib?» ägetses Juudit.

Tema juurde astus tüse ümara näoga neiu, koloniaalkaupluse omaniku tütar.

«Streik tekkis stiihiliselt, protestiks meie kaaslaste väljaheitmise vastu,» teatas ta jämeda häälega ja lisas käsi puusa pannes: «Sinu sõbranna mängis peenelt selle numbri välja. Provotseeris inimesed ülikooli koosolekule minema, kuigi teadis, millega see võib lõppeda.»

«Ma ütlen veel kord, et see kõik on jälk vale! Kui teada tahate, siis mina olin see, kes teda sinna kutsus, ja me käisime seal koos,» teatas Juudit.

«Aga miks sind instituudist välja ei heidetud? Sa ehk oled koos Zvonarjovaga salapolitsei teenistuses?»

«Vale! Vale! See kõik on vale!» kordas Juudit üha enam ägestudes. «Ma tean küll, kes tahab Zvonarjovat teotada! Ja teie nagu pimedad mutid usute seda laimu.»

Juudit märkas järsku Varjat, tormas tema juurde, võttis tal käe alt kinni ja viis ta pisut kõrvale.

«Tervist, kallis Varja! Te mõtelge ainult, missugune alatu laim.»

Erutusest kogeldes ja hingeldades jutustas ta, et kõik ülikoolis kinnipeetud instituudiõpilased on kästud instituudist välja heita. Ilmselt oli keegi näinud, kuidas politseinikud lasksid läbi Zvonarjova ja seejärel tema mehe palvel ka Blumfeldi. See andiski põhjust süüdistada Varjat ühendusepidamises politseiga ja politsei poolt ülesandeks tehtud provokatsioonilistes tegudes.

«Nii et minust on ühteaegu saanud nii provokaator kui ka streigimurdja!» muigas Varja kibedusega. «Kas seda pole ühe inimese jaoks korraga siiski palju!»

«Lähme anatoomikumi,» ütles Juudit.

«Kes küll võis minu kohta säärast laimu levitada?» arutas Varja ülimalt pahasena. «Kellel seda vaja oli?»

«Uskuge mind, et see on Loringhoveni ja Upornikova tegu,» arvas Juudit.

«Jah, peaaegu!» nõustus Varja. «Nende poolt võib halvematki oodata!»

Varja läks koos Blumfeldiga anatoomikumi. Koridoris ühinesid nendega veel mõned üliõpilased. Anatoomikumi ukse ees seisid endiselt kaks kerberost: kardavoi ja instituudi teenija. Zvonarjova lasksid nad takistamatult läbi, teisi hakati nimestiku järgi kontrollima.

Professor Goremõkin jalutas tühjas anatoomikumis

laudade vahel. Ta näperdas närviliselt oma hõredat habet ja vaatas mornilt ringi. Varjat nähes lausus ta manitseval toonil:

«Tuleks täpsemalt õpinguile ilmuda, proua Zvonarjova.»

«See etteheide maksab suuremal määral teie kohta, professor, kui minu kohta,» vastas Varja talitsetult ja osutas oma lauale asetatud instrumentidele. «Nagu näete, olin ma juba siin ja jõudsin üht-teist ära teha sellal, kui teid kahjuks veel siin polnud.»

«Palun vabandust, ühtlasi ei saa ma tähendamata jätta, et märkused professorite aadressil ei kuulu üliõpilaste ja professorite vastastikuste suhete ringi,» tuletas Goremõkin meelde.

Sel hetkel astusid sisse Blumfeld ja teised üliõpilased. Anatoomikum kogunes ruttu üliõpilasi täis.

«Paistab sedamoodi, et teie, proua Zvonarjova, panite meie preilidele, kes veetsid oma aega tühise lobisemisega, mõistuse pähe,» tähendas professor, uuesti Varja laua juures peatudes.

«Ei, seda ei teinud mina, vaid kolleeg Blumfeld,» ütles Varja.

«Või nii!» hüüdis professor teeseldud imestusega, heitis põgusa pilgu Juuditile ja pöördus siis uuesti Varja poole: «Kuulsin, et just nimelt teie, kolleeg Zvonarjova, olite ülikoolis toimunud koosoleku algataja. See koosolek aitas meil ütlemata hästi puhastada instituuti poliitilises mõttes ebasoovitavast elemendist. Loodan, et instituudi juhtkond oskab väärilselt hinnata teie poliitilises suhtes nii hinnalist initsiatiivi.»

«Ah, professor, kui ebasoliidne see on teie poolt — korrata rumalat laimujuttu,» ütles Varja valjusti. «Mina pole provokaator, ei ole kunagi olnud ega saa selleks. Teid kuulates veendun ma veel üks kord, kui vajalik on kõrgematele õppeasutustele akadeemiline autonoomia. Mis puutub tänasesse «streiki», siis pole mul sellega midagi ühist, kuigi olen kindel, et streik varsti paremini organiseeritult kordub.»

«Teie mõtteavaldused, proua Zvonarjova, väärivad kõige hoolikamat tähelepanu,» muigas Goremõkin paljutähendavalt ja läks Varja juurest ära.

Pärast vaheaega kutsuti Varja instituudi direktori juurde.

«Proua Zvonarjova, kahjuks tuleb mul jälle kõnelda teiega ebameeldival teemal,» ütles professor Veniaminov talle tusaselt. «Jälle poliitika... Jälle teravad väljendused... Ärge unustage, et meie õppeasutus pole poliitiline tribüün. Hoiatan teid viimast korda, kui te ei lõpeta kahjulikku agitatsiooni, kui te ei jäta üliõpilaste kaasakiskumist säärastele kogunemistele, nagu too koosolek ülikoolis, olen ma sunnitud kõigile teie isiklikele teenetele vaatamata teid instituudist välja heitma ühes õiguse äravõtmisega kuskil oma õpinguid jätkata.»

Direktori ära kuulanud, pahvatas Varja äkki naerma. Veniaminov vaatas arusaamatult talle otsa ja kortsutas kurjalt kulmu.

«Ma ei leia oma sõnades midagi naeruväärset!»

«Asi on selles, et ma ei suuda kuidagi mõista, kes ma siis õieti olen,» kehitas Varja õlgu. «Teie heidate mulle ette poliitilist tegevust ja ähvardate instituudist välja heita, üliõpilased aga peavad mind politsei provokaatoriks ja streigimurdjaks... Kellel teist siis õigus on?»

Õeldu pani direktori pisut täbarasse seisukorda.

«Teie suhetest politseiga, proua Zvonarjova, pole meil midagi teada... Mis puutub teie osavõtusse ülikoolis korraldatud koosolekust, siis ka seda ei saanud me teada politseilt, vaid...»

«... kohalikelt informeerijatelt, kes töötavad käsikäes politseiga ja levitavad alatut laimu,» pistis Varja vihaselt vahele.

«Te solvate mind sääraste oletustega,» sai Veniaminov omakorda pahaseks. «Me muretseme isalikult teie saatuse eest ja suuname jõudumööda teie tegevust arukuse ja teaduse teele, kuid teie ei käitu üliõpilase nime vääriliselt.»

«Kas üliõpilasel siis pole õigust kaitsta end laimu vastu ja seista oma inimväärikuse eest?» küsis Varja teravalt.

«Jätke palun need ilusad fraasid,» lõi Veniaminov kannatamatult käega. «Te olete läinud isegi nii kaugele, et tunnistate avalikult oma sümpaatiat äärmiste revolutsionääride vastu, see tähendab, kiidate sisuliselt heaks nende propaganda Vene impeeriumis kehtiva

korra vägivaldseks kukutamiseks ja ohjeldamatu alamrahva võimu maksmapanemiseks! Kas te mõistate, proua Zvonarjova, kuhu niisugused sümpaatiad teid võivad viia? Olge mõistlik, muidu tuleb teil hüvasti jätta mitte üksnes instituudiga, vaid ka vabadusega...»

«Tänan teid isaliku hoolitsuse eest,» lausus Varja irooniliselt, kummardas ja küsis: «Võin ma minna?»

«Minge!» nähvas direktor ärritatult.

Kõik need sekeldused tegid Varjale muret ja rikkusid ta tuju. Instituuti ei tahtnud enam jääda, koju oli veel vara minna; et pisut rahuneda ja mõtteid koguda, suundus ta jala Viiburi poolele mehe töökohta.

Peterburi kohal laius hall sügisene taevas, tibutas nukralt peent vihma. Oma mõtetega ametis olles ei tundnud Varja niiskust ega külma. Ta hakkas kainemalt hindama instituudis kujunenud olukorda, mõistis, et teda salaja jälitatakse ja kõigest teatatakse direktorile, pealegi täiesti äramoonutatud kujul. Kas võis ta seesuguses olukorras olla garanteeritud kõige õelamate salakaebuste vastu?

Mida rohkem ta nende küsimuste üle mõtles, seda enam leidis temas kinnitust mõte, et on vaja üle minna teise õppeasutusse ja kas või ajutiseks Peterburist lahkuda. Kuid ta kihutas selle mõtte peast välja. Vaevalt küll nõustuks keegi teda õppeaasta esimesel poolel ühest instituudist teise üle viima. Pealegi — kas tal on võimalik sõita üksinda, ilma pereta, või siis võtta Sergei Vladimirovitš ära healt kohalt ja Vasja koolist. Ära sõita — see tähendaks purustada hästi korda seatud elu! Ei, enne kui niisugust sammu astuda, on vaja kõik hoolikalt läbi kaaluda, Sergei Vladimirovitšiga nõu pidada ning kõik «poolt» ja «vastu» koos läbi arutada.

15. peatükk

Zvonarjov imestas väga naise ootamatu ilmumise üle, ta küsis ennast töölt vabaks ning läks Varjaga samasse tehase lähedale väiksesse kohvik-restorani. Siin jutustas Varja kohvitassi juures mehele üksikasjaliselt kõigist oma viperustest.

«Mis siis ikka, võib-olla olekski kõige parem ära

sõita,» ütles Sergei Vladimirovitš pärast pikemat järelemõtlemist. «Ootame suveni. Selle ajaga katsun leida endale töökoha Moskvasse või Harkovi. Ja siis kolime pisitasa ümber. Sind, Varjake, aga palun ma, et sa mingil juhul ei segaks end poliitilistesse vaidlustesse ega sündmustesse. Veniaminovil on õigus: meie päevil on kerge trellide taha sattuda.»

«Jah, jah, mu kallis, ma pean end tagasi hoidma,» oli Varja temaga nõus, kuid tunnistas samas: «Kuigi mul on väga ja väga raske end tagasi hoida. Sa ju tunned mu iseloomu. Pealegi võidakse mind lihtsalt provotseerida.»

«Et seda ei juhtuks, ole ettevaatlik ja tähelepanelik, jälgi iga oma sõna,» õpetas Sergei Vladimirovitš teda.

Läks sügiseselt vara videvikuks, saalis süttisid eredad elektrituled. Kohvikusse tuli aina rohkem rahvast. Ettekandjale ära maksnud, astusid Zvonarjovid tänavale.

«Lähed jälle tehasesse?» küsis Varja mehe käest kurvalt. «Ma ei tahaks täna kuidagi üksi olla.»

«Lippan ainult mõneks minutiks oma büroosse,» vastas Zvonarjov. «Sa oota mind ja siis lähme koos koju.»

Varja tahtis minna meest saatma, kui teda äkki hõigati ja hämarusest kerkis ootamatult tema ette doktor Krasnuškini jässakas, vihmamantlisse mässitud kogu.

«Tervist, kallis kolleeg! Kuhu te niisuguse halva ilmaga oma julma käskijaga kõmbite?» küsis doktor lõbusalt.

«Tervist, kallis Ivan Pavlovitš!» tormas Varja rõõmsalt talle vastu. «Kui tore, et me teid kohtasime. Ma otsustasin oma mehe täna enne töö lõppu ära röövida ja tulin siia,» vastas Varja.

«Sergei Vladimirovitš teenib ehk restoranis ülemkelnerina?» heitis Krasnuškin nalja.

«Keel on sul terav, Ivan Pavlovitš!» naeris Zvonarjov ja palus Krasnuškinit Varjaga nii kaua siin olla, kuni ta tehasest tagasi tuleb.

«Suurima heameelega!» vastas doktor.

Kui Sergei Vladimirovitš ära läks, võttis Krasnuškin kälil käe alt kinni ja ütles talle etteheitvalt:

«Teie positsioon instituudis, Varja, on schwach! Ripute juuksekarva otsas. Seda rääkis mulle Veniaminov ise. Arukad inimesed läksid põranda alla ja koguvad seal jõudu uueks väljaastumiseks. Aga teie, vabandage

väljenduse pärast, trotsite nagu plikake. Pealegi olete samal määral revolutsionäär nagu mina Hiina keiser. Sõbralik nõuanne teile, Varjake: mõtelge hästi järele.»

«Ja mina annan teile, Ivan Pavlovitš, sõbralikult nõu mitte oma nina võõrastesse asjadesse toppida,» tähendas Varja pahaselt, kuid sai end kohe pidama. Krasnuškini tumedates pilklikes silmades märkas ta äkki südamlikku osavõttu.

«No näete, kolleeg, mina lähenesin teile avala südamega, aga teie andsite mulle piltlikult öeldes vastu vahtimist,» ohkas Krasnuškin. «Saage aru, kui karmilt õiendatakse nüüd, pärast viiendat aastat, arveid igasuguse vabameelsusega. Tuleb olla ettevaatlik, ja ei teeks halba, kui oldaks ka veidi arukam, ehkki öeldakse, et naiste jaoks pole aru alati kohustuslik.»

«Uskuge, et ma ei tee midagi, mis eriti hukkamõistmist vääriks!» ütles Varja, jättes vastamata Krasnuškini solvavale vihjele.

«Ja siiski kaldutakse teid süüdistama kõige halvemas,» ütles Krasnuškin. «Mul on tekkinud arvamine, et teil on instituudis ohtlik vaenlane, kes kõike seda salaja korraldab. Ütelge puhtast südamest, kas seal instituudis keegi pole kippunud teiega kurameerima?»

Varja jutustas talle professor Goremõkini ligitikkumisest ja hoiatusest, mille tollele läbikukkunud donžuanile tegi Sergei Vladimirovitš.

«No näete, üks kõigi teie pahanduste võimalikest algallikatest ongi meile selge,» seletas Krasnuškin. «Goremõkin — see on pöörane reaktsionäär, kes on valmis igasugusteks alatusteks. Kuid võimalik, et on ka veel teisi vaenlasi. Püüan hiljemalt homseks kõik välja selgitada.»

«Mis kombel?» imestas Varja.

«Kus on inimesi, seal on ka haigeid ning järelikult vajatakse arsti,» vastas Krasnuškin mõistu. «Haigeks jäävad nii töölised kui ka ministrid. Esimesed vähem, teised rohkem.»

«Töölised on tervemad või?» muigas Varja.

«Asi on märksa keerukam,» seletas Krasnuškin. «Töölised ei või oma haigustest väljagi teha, kui nad ei taha nälga surra. Ministrid aga heidavad juba nohuga voodisse. Alles täna käisin ühes töölisperekonnas. Mehel on

kopsudest üksnes räbalad järel, tuberkuloos kõik ära söönud, aga ise töötab vasevalukojas. Sellel tööl ei pea ta enam pooltki aastat vastu. Rääkige, kolleeg, tema pärast oma mehega. Teete heateo... See on nii-öelda ühel poolusel. Teisel poolusel on lugu teisiti. Härral kohtuministril läks pärast öist pummeldamist seedimine korrast ära. Ta heitis voodisse ja nõudis konsiiliumi. Arstide nõukogu määras talle dieedi... Ühed haigestuvad liigsöömisest — neid on vähe. Teised aga näljast — neid on suur hulk. Meil, eskulaapidel, tuleb nii ühtesid kui teisi arstida.»

«Palun Serjožat tingimata teie protežeed aidata. Kuidas ta nimi on?» küsis Varja.

«Nikifor Martjanov,» ütles Krasnuškin ja nimetas aadressi. «Ka naine on tal tiisikuses, neil on neli last, üks väiksem kui teine.»

«Ma käin ise nende juures.»

«Te ei tohi sellele mõeldagi! Mees on politsei valve all. Teil pole tarvis sinna minna.»

«Aga kui minna halastajaõena?»

«Ikkagi ei tohi,» hoiatas doktor ja pöördus lähenevate sammude peale ümber. «Sealt tulebki teie meheke. Noh, jääge terveks. Mul vaja veel käia kolme haige juures seal neis urgastes,» osutas ta peaga kitsa pimeda põiktänava poole.

«Ja te ei karda sinna minna, pealegi veel öisel ajal?» võbistas Varja õlgu.

«Arstil pole lubatud midagi karta, isegi mitte maruvihaseid naisi ja okkalisi kälisid. Kui midagi teie instituudivaenlaste kohta teada saan, siis astun ülehomme nii kella üheksa või kümne paiku teie poole. Teie käpake, kolleeg,» naeratas Krasnuškin, noogutas lähenevale Zvonarjovile hüvastijätuks peaga ja kadus põiktänavasse.

«Kaua siiski avaldas sulle armastust!» lausus Sergei Vladimirovitš irooniliselt.

«No kas tead, kallis meheke, sa ära ikka kõiki oma mõõdupuuga mõõda,» süttis Varja, vaatas vihaselt mehele otsa ja lisas: «Teise silmas näed pindu, aga palki oma silmas ei näe.»

«Sul tuleks võtta broomi palderjaniga,» kortsutas

Zvonarjov kulmu. «Näen, et sinu psüühikaga pole kõik enam korras.»

Varja turtsatas ja läks ära teisele poole tänavat.

«Kuhu nüüd?» hõikas teda Sergei Vladimirovitš.

«Meie ei lähe täna ühte teed,» vastas Varja juba eemalt ja kadus nurga taha.

Zvonarjov tahtis alguses talle järele rutata, aga siis tundis ta südames väikest solvumispistet, ta otsustas, et ei maksa naise pilli järgi tantsida, ning suundus trammipeatusse Soome vaksali juures.

Varjal oli ikka veel süda täis mehe peale tema pilkava tooni pärast, ta lippas ägedushoos paarist-kolmest kvartalist läbi, kuni silmas äkki enda ees Neeva kaldapealset. «Kuhu ma olen sattunud?» mõtles ta rahutusega ja ruttas huupi Soome vaksali poole. Viiburi poole halvasti valgustatud tänavail ringi ekseldes kaotas ta varsti tee hoopis käest.

«Kena mees, pole midagi öelda!» sai ta aina vihasemaks Sergei Vladimirovitši peale. «Jättis mind üksi pimedusse, aga sellele ei mõtle, et minuga võib midagi juhtuda.» Neil hetkil tundis ta end nii üksildasena ning solvatuna, et nutt kippus kurku.

«Ma ehk saadan tibukest?» astus üks mehekolask tema juurde ja tahtis tal käe alt kinni võtta.

Varja ei vastanud, vaid kiirendas sammu. Nüüd proovis mehemürakas teda emmata. Varja pöördus, virutas kaabakale kõigest jõust vastu nägu ja pistis ise jooksma. Tema õnneks tulid naabermaja hooviväravast välja kaks naist ja Varja palus neid endale appi.

«Kõnni oma teed, Fedka, kuni su küljekondid veel terved on!» käratasid need huligaanile.

«Aga miks ta mulle vastu lõugu andis?» urises huligaan vastu. «Räägin heaga, aga tema mulle — karkläuhh, nii et sädemed lendasid.»

«Küllap näed veel sedagi, et sul, nurjatul, pealuu puruks lüüakse,» ähvardas pikk ning tüse naine teda sõrmega. «Tööd teha ei viitsi, aga lakkumise peale mees... Kuhu sa tahtsid minna, prouhjen?» küsis ta Varja poole pöördudes.

«No ehk on veel preilna, aga sina teed neist juba proua,» muheles mehekolask kavalalt.

«Ega sinuga ei räägita, va bandiit, sina pea mokk maas!» nähvas väike kõhetu noorik talle julgelt näkku.

«Tahtsin Soome vaksalisse minna,» seletas Varja.

«Vaksalini on siit ilmatu maa,» venitas pikk naine. «Kvartalist tuleb läbi minna, seal käib mööda prospekti tramm, sellega võid vaksali juurde sõita. Ainult ära üksi mine. Fedka on nagu takjas, ei see niipea jäta, kui kord juba hakkab ligi tikkuma. Korneitš, kas sead sammud trammi poole?» hõikas ta möödaminevat meest.

«Sinna jah. Kas on vaja saata või?» kostis too.

«Mh-mh, saada seda noorikut, muidu Fedka tikub talle ligi.»

«Lähme!» oli mees nõus. «Ei lase ma kedagi su kallale!»

Naisi abi eest tänanud, läks Varja usalduslikult koos saatjaga. Lähema laterna all silmitses ta meest lähemalt. See oli keskmist kasvu, vimmakas, laiaõlgne, suure pea ja pika kongus ninaga. Viletsatele riietele vaatamata käitus ta soliidselt, tähtsa inimese väärikusega.

«Kus te töötate?» küsis Varja, et juttu alustada.

«Sõjatehases kraana peal,» vastas teekaaslane.

«Teenite hästi?»

«Mis teenistust nüüdsel ajal on!» lõi kraanatööline käega. «Töötasu lüüakse alla, töötunde pannakse juurde, seati jälle trahvid sisse, pitsitatakse meiesugust igast kandist.»

«Kas te Nikifor Martjanovit tunnete?» küsis Varja. «Ta töötab vasevalukojas, praegu põeb raskel kujul tiisikust.»

Tööline jäi seisma.

«Kust sina, auline preili, Nikifori tunned?»

Varja kohmetas.

«Paluti teda aidata, aga ma ei tea, mida peab tegema.»

«Kas sa pole ehk üks neist, kuidas neid nüüd kutsutakse, patronessidest?» vaatas kraanatööline kahtlustavalt Varja otsa. «Niisugused käivad siin mööda rajooni ringi, pärast nabib politsei inimesi kinni . . .»

«Olen üliõpilane, õpin arstiks,» seletas Varja. «Martjanovist rääkis mulle doktor Krasnuškin. Tunnete võib-olla teda?»

«Krasnuškinit ma tunnen,» noogutas kraanatööline. «Ega mina üksi, teda tunnevad paljud . . . Tubli mees, tal

on hea süda. Räägib meiega, töölistega, nagu omasugustega. Arstib tasuta, isegi arstirohtude eest ei võta raha. Mõnele oleks tõtt-öelda leiba vaja, mitte arstirohtusid. Näljast rohtudega jalule ei upita.»

Juttu ajades jõuti märkamatult trammipeatuseni.

«Suur tänu teile, et mind hädast välja aitasite,» tänas Varja oma saatjat.

«Mis selle eest nii tänada,» kehitas mees õlgu, mõtles veidi ja küsis siis: «Kas olete Krasnuškiniga tuttav või ta sugulane?»

«Ta on mu õemees,» vastas Varja.

«Jah, Nikiforile kuluks kibedasti abi ära,» ohkas töömees. «Kergemat tööd peaks talle leidma, vasevalus ta kaua vastu ei pea.»

Varja võttis taskust rahakoti, puistas sellest kõik raha välja ja andis töölisele.

«Milleks seda?» solvus too. «Ei, preilike, armuandi me ei vaja, suudame ise teenida.»

«Andke Martjanovile edasi,» palus Varja.

«See on teine asi!» elavnes kraanamees. «Seal on raha hädasti vaja! Mõni naabritest aitaks heameelega, aga pole neil endilgi midagi hamba alla panna.»

Varja jättis oma saatjaga hüvasti ja astus trammi. Alles siin tuli talle meelde, et tal pole enam kopikatki raha.

«Sõidan Soome vaksalini, edasi lähen jala,» otsustas ta ja tuustis ägedasti taskuid mööda, lootes asjatult sealt mõnd vedelema jäänud viie- või kümnekopikalist leida. Tema rõõmuks tuli järgmises peatuses trammivagunisse Krasnuškin.

«Kolleeg Varja? Jälle teie?» imestas ta. «Ma mõtlesin, et te Serjožaga juba ammu mõnulete kodus.»

«Serjožal on kiire töö . . . Ta jäi tehasesse, mina aga . . . kujutage ette, oskasin teelt ära eksida. Pimedas pidi mind peaaegu paljaks riisutama,» vastas Varja külma rahuga.

«Siin tuleb ette ka röövimisi,» kinnitas Krasnuškin. «Ükskord taheti mindki paljaks röövida. Ma ütlesin röövlеile: «Mis te teete, mehed? Olen arst, ruttan raskesti haige juurde ja teie mind riisuma!» Need vaatasid teineteisele otsa ja ütlesid: «Kui arst oled, siis mine. Võib-olla on meil sind tarvis, kui kärvama hakkame.»»

«Kuidas on Martjanovi tervis?» küsis Varja.

Krasnuškini nägu võpatas.

«Teda pole enam... Suri tund aega tagasi — verejooks kopsust. Neli last, vana ema ja naine jäid ilma kopikata maha. Paluge Serjožat, et ta võtaks kadunu naise kontorisse koristajaks. Tal oleks siis ometi mingi teenistus. Martjanov ise oli ju üks «kahtlastest».»

«Naine ja lapsed pole milleski süüdi. Ega's nemad poliitikaga tegele!» ütles Varja.

«Ülemused on kättemaksuhimulised ja südametud,» lausus Krasnuškin kumedalt.

Kui Varja koju jõudis, polnud tal enam vähimatki viha mehe vastu. Vastuoksa, ta tundis end süüdlasena oma põhjendamatu ägestumise pärast. Ka Sergei Vladimirovitšil oli hea meel, kui ta naist jälle elusana ning tervena nägi.

«Tänu jumalale, viimaks ometi tulid,» ohkas ta kergendatult ja suudles teda põsele. Varja ei suutnud enam pidada ja puhkes nutma, surudes pea mehe õla vastu. Kuni mees teda rahustas, selle ajaga jutustas ta kõigist oma seiklustest. Nuuksudes palus ta meest, et see Martjanovi peret aitaks:

«Hea küll, ma püüan Martjanovi lese konstruktorite büroosse koristajaks sokutada,» lubas Sergei Vladimirovitš. «Anname talle kakskümmend — kakskümmend viis rubla, jootraha saab teist niipalju juurde.»

«Sa oled nii hea, nii tubli,» surus Varja end heldinult mehe vastu.

16. peatükk

Krasnuškin pidas sõna. Ülejärgmisel päeval kell kümme hommikul tuli ta Zvonarjovide poole.

«Sain vähem teada, kui lootsin,» sõnas ta murelikult. «Instituudi direktor on saatnud haridusministrile kellegi Antoni kaebuse, et üliõpilane Zvonarjova on sotsiaaldemokraat-maksimalist ja teeb valitsusevastast propagandat. On antud käsk, kolleeg, teie järele valve seada. Hoidke keel hammaste taga, Varjake, kui te ei taha sattuda sinna, kust enam nii kergesti pole pääsu.»

«Minu arvates Goremõkin ongi too Anton,» oletas

Varja. «Ta on valmis mind süüdistama kõikides surmapattudes. Aga kas te Loringhovenit ei tunne? Ta töötab linnaülema kantseleis eriülesannete ametnikuna.»

«Olen kuulnud sellenimelisest,» tuli Krasnuškinile meelde. «Spetsialist provokaatorite ja provokatsioonide alal. Vist parunite suguseltsist. Oma varanduse on läbi löönud ja nuumab ennast nüüd politseidepartemangu söödamaal.»

«Tema tütar õpib minuga koos,» ütles Varja.

«Margarethe-nimeline libeda ussipilguga tütarlaps? Arstisin teda influentsast ja üsna edukalt. Tark, õel ja kättemaksuhimuline. Olge temaga ettevaatlik, kolleeg Varja,» hoiatas teda Krasnuškin.

Zvonarjova jutustas talle oma kokkupõrkest Margarethega.

«Paistab sedamoodi, et too fuuria püüab teile nurjatusi teha,» arvas Krasnuškin Varja jutustuse põhjal.

«Mis ma siis pean tegema?» küsis Varja.

«Olukorra parandamiseks on kaks võimalust. Esimene — saada sõbraks Loringhovenitega, ja teine — astuda politseidepartemangu teenistusse,» soovitas doktor.

Need ettepanekud pahandasid Varjat ning ta lükkas nad kategooriliselt tagasi.

«Siis lahkuge pealinnast,» ütles Krasnuškin. «Sõitke, ütleme, Odessasse, Novorossiiski ülikooli või veel parem — Varssavisse. Poolakate keskel on kergem hingata kui siin. Ja lõpuks võib kaduda Tomskisse ja sedaviisi ise ennast Siberisse asumisele saata.»

«Kas te tõesti arvate, et asi on nii kaugele läinud?» küsis Varja ärevusega.

«Kui pole veel läinud, siis võib minna,» ütles doktor. «Võtke seda arvesse ja püüdke olla võimalikult ettevaatlik, eriti oma jutuga.»

... Pärast kõnelust Krasnuškiniga käitus Varja instituudis väga valvsalt, rohkem vaikis, aga kui kellegagi kõneles, siis kaalus iga oma sõna. Südames tundis ta kogu aeg rahutust ja ähmast ärevust. Teda rõhus väga ka üksindus, sest Blumfeld polnud juba umbes nädal aega millegipärast instituuti nägu näidanud. Lõpuks ta siiski tuli. Selgus, et Juudit oli haigeks jäänud ja poolnäljas mitu päeva ilma hoolitsejata voodis lamanud.

Juudit oli väga jahe, hoopis teistmoodi kui tavaliselt, ta ei käitunud Varjaga kaugeltki enam nii nagu varem. Kuigi Varja märkas seda jahedust, küsis ta sõprustundele ustavana suure ettevaatusega:

«Kuhu te kadusite, Juudit? Olin nii mures teie pärast!»

«Haige olin,» vastas Blumfeld külmalt. «Haigus — see on minu jaoks harilik nähtus ja teil ei maksa niisuguse tühja asja pärast muretseda.»

«Mul on vaja teiega mõne küsimuse üle kõnelda,» ütles Varja hääle värahtades.

«Vaevalt saan ma teile millegagi kasulik olla, kolleeg Zvonarjova,» puikles Juudit kõnelusest kõrvale.

Varjale oli selge, et nende sõprusse on tekkinud mõra.

«Olgu siis, palun vabandust tülitamise pärast, kolleeg Blumfeld,» lausus Varja solvunult ja läks eemale.

Blumfeld hoidus kogu päeva Varjaga kohtumast ja kõnelemast, alles pärast õppetöö lõppu instituudist lahkudes pistis ta Varjale pihku sedelikese. Väikesele paberilehele oli kirjutatud:

«Üliõpilased ja ülemused peavad meid teraselt silmas. Ärge tulge minu juurde ega kõnetage mind. See võib meile mõlemale palju halba tuua.»

Varja luges kirjakese läbi, rebis selle siinsamas vihatsi väikesteks tükkideks ja viskas need maha.

«Mis te teete?» hüüdis Blumfeld ehmunult ja hakkas kiiruga paberitükke üles korjama.

«Armetu pelgur!» Varja mõõtis teda põlastava pilguga ja hakkas trammipeatuse poole minema.

Veidi aja pärast jõudis Juudit talle järele.

«Varja, asjatult pahandate minuga,» lausus Blumfeld vaikselt. «Kui mind instituudist välja heidetakse, ei saa ma enam ühtegi õppeasutusse sisse, ja mu unistus, mu ainuke lootus saada arstiks on maha maetud. Teil on kõik olemas — perekond, aineline kindlustatus ja seltskondlik positsioon. Teie instituudis käimine on vaid omamoodi meelelahutus.»

«Teie arvates tulen ma siia meelt lahutama, mitte tööle? Siis teadke, et minu elueesmärk on arstiks saada ja vene rahvale kasulik olla. Minu kindlustatus ei puutu üldse asjasse.»

«Mida te tahtsite minult seal instituudis küsida?» sõnas Juudit peaaegu nuttes.

«Mul pole enam üldse tahtmist teiega kõnelda,» vastas Varja külmalt, pööras Blumfeldile selja ja astus trammi.

Kodunt helistas ta Krasnuškinile ja küsis, kas tal pole mingeid uudiseid. Doktor vastas tusaselt, et head pole eetris midagi näha, halba aga küllaldaselt. See hoiatus pani Varja järele mõtlema Blumfeldi kirja ja käitumise üle.

«Oleks pidanud Juuditiga siiski kõnelema, mitte solvunud turtsujat mängima,» pahandas Varja iseendaga ja otsustas iga hinna eest Blumfeldi üles otsida ja järele uurida, kust ta teab jälitamisest. Pärast lõunat läks Varja uuesti instituuti, et saada Juuditi kodust aadressi, kuid seal selgus, et Blumfeld juba kolmandat aastat elab rändelu ega oma kindlat elukohta.

«Nõnda elada pole muidugi kuigi mugav, aga see-eest ei tule korteriüüri maksta ja vähenevad tunduvalt söögikulud. Juuditarile antakse ju süüa seal, kus ta ööbib,» seletas Varjale irvitades üks instituudi käredamaid juudivastaseid.

Seda jutuajamist kuulis Margarethe Loringhoven, kes läks parajasti mööda.

«Milleks teil Juuditit vaja on?» küsis ta ootamatult Varja käest. «Täna ööbib teie sõbranna meie juures.»

Zvonarjova jahmus imestusest.

«Juudit teie juures? See on alles üllatus!» tuli Varjal iseendast üle huulte.

«Õigupoolest pole selles midagi imelikku,» krimpsutas Loringhoven huuli. «Meil on hoovis väike kamorka, kus elab juudi rätsep. Tema juures Juudit käibki. Kujutlege, kuidas ta ehmus, kui ma ükskord käisin rätsepa juures ja nägin teda seal. Pean ütlema, et mind üllatas Juuditi taibukus — ta nähtavasti arvab, et nagu küülikule on kõige ohutum koht lõvi lõugade vahel, nii on temalgi kõige ohutum elada politsei või sandarmite tiiva all. Ma ütlen talle meeleldi edasi, et te olete temast väga huvitatud,» pakkus Margarethe oma teeneid.

«Tahtsin teda lihtsalt pisut aidata . . . aineliselt . . . pärast haigust,» kogeles Varja kohmetult.

«Kõige parem abi oleks saata ta tapikorras välja

kodumaale, oma vanemate elukohta,» tähendas Loringhoven õelalt. «Tema vaadetega pole raske palju kaugemalegi sattuda. Kuigi, tõsi küll, on lootust, et valitsusvõimud ei lahuta koost nii suuri südamesõpru nagu teie ja Juudit ning saadavad koos temaga välja ka teid, kolleeg Zvonarjova.»

«Muidugi teie kaasabil ja teie eestkostmisel, kolleeg Loringhoven,» torkas Varja teravalt.

«Võite oma vihjed endale jätta,» krimpsutas Loringhoven nägu. «Olen leidnud ja leian, et meie instituut tuleb puhastada poliitilisest pahnast.» Ta kehitas õlgu ning muigas nukralt. «Nii kahju kui sellest ka on, teie, Varja, ei võtnud kuulda meie sõbralikku hoiatust ja säilitate endiselt sõbralikke suhteid tolle haisva juuditariga.»

Varjas hakkas viha võimust võtma.

«Teist, preili Loringhoven, tuleb palju rohkem moraalset lehka kui Juuditist,» nähvas ta teravalt vastu. «Kõnelus teiega ajab mind tõepoolest iiveldama.»

«Ärge unustage ennast, kolleeg!» vidutas Loringhoven ähvardavalt silmi. «Kas te pole ehk neilt juuditaridelt omandanud liiaks palju neile omast jultumust ja häbematust? Uskuge, see ei tõota teile midagi head.»

«Palun jätke mind oma ähvarduste ja nõuannetega rahule,» nähvas Varja valjusti ja astus vihast kahvatuna instituudi välisukse poole.

«Millega sa selle Kubani kasakatari nii marru ajasid?» küsis Margarethe juurde astunud Upornikova kahjurõõmsalt. Loringhoven vaatas vihkava pilguga tükk aega Varjale järele ja pöördus siis sõbratari poole.

«Tollele upsakale ei meeldi, kui talle tema juudisümpaatiaid meelde tuletatakse. Kujutab vist endale ette, et temale ei suudeta päitseid pähe panna. Ohoo, küll pannakse ja kuidas veel!» hüüdis ta ähvardavalt. «Pjotr Arkadjevitš Stolõpin on kangemaidki taltsaks teinud . . .»

17. peatükk

Pahameelest ja rõhuvast rahutusest haaratuna astus Varja kiiresti mööda tänavaid edasi. Millise mõnuga virutaks ta praegu tollele jultunud ning ülbele Loringhovenile vastu kõrvu! Kui palju ähvardusi ja missuguse sapiga need välja öeldi! Ning kui rumalasti käitub Juudit: elada lõvi lõugade vahel! Kas ta tõesti loodab, et lõvi lõuad alatiseks lahti jäävad? Aga kui metsaline lõualuud kokku surub? Ja siis veel — mispärast Juudit ikkagi on nii muutunud? Mispärast katkestas ta sõpruse sellega, kes igas asjas puhtast südamest püüdis teda aidata?

Kui trammipeatuseni jäi veel umbes pool kvartalit, keeras Varja äkki ümber ja sammus otsustavalt tagasi instituudi poole. Üliõpilasasjade sekretariaadist sai ta teada Loringhoveni koduse aadressi. Nüüd polnud enam raske Juuditit üles otsida ja kõiges selgusele jõuda.

Loringhovenid elasid Suur-Morskaja tänaval Siseministeeriumi kõrval. Värava juures rippus väike silt: siin töötab rätsep Leibovitš. Varja astus hoovi ja leidis kerge vaevaga üles rätsepa töötoa. Teda paluti istuda ootesaalis, kuni härra Leibovitš klientidest vabaks saab. Peale Varja istusid siin veel kaks elatanud daami, kes olid tulnud siia teab kumma — kas poegade või meestega. Varja silmitses ajaviiteks lähemalt ooteruumi. See oli üsna suur ning valge tuba, mis meenutas võõrastemaja halli. Mõned suuremad ja väiksemad lauad, pehmed tugitoolid, diivan, pool tosinat viini tooli ja kulunud vaip põrandal. Nurgas rippus suur ikoon. Selle ees hingitses ripplamp. Nii ikoon kui ripplamp pidid külastajat nähtavasti veenma, et peremees on ristiinimene, sellest hoolimata, et tal on juudi nimi. «Renegaat, mis muud,» mõtles Varja põlastavalt. Varsti tuli tema juurde elegantne toatüdruk ja teatas, et rätsepmeister naisterõivaid ei õmble.

«Mul on vaja temaga isiklikus asjas kokku saada,» seletas Varja talle.

«Ma teatan talle siis kohe,» kummardus toatüdruk.

Kuid möödus veel paarkümmend minutit, enne kui härra Leibovitš arvas heaks Varjat jutule võtta. Niipea kui Blumfeldi nime nimetati, muutus rätsepa kõhn,

puhtaks aetud nägu kinniseks. Ta vastas jahedalt, et ta ei tunne Juudit Blumfeldi ega ole temast kunagi midagi kuulnud.

Varja seletas küll põhjalikult ära, milleks ta siia tuli ja kes on Juudit, kuid Leibovitš kinnitas endiselt, et ta kuuleb Blumfeldi nime esmakordselt. Üks juurdelõikajaist, kes seda juttu pealt kuulis, astus rätsepa juurde ja ütles talle midagi juudi keeles.

«Härra Frumkinil on mingeid teateid selle isiku kohta, kes teid huvitab, mind aga palun vabandada, mul on tegemist!» Leibovitš kummardas hüvastijätuks ja läks ära.

«Palun astuda minu järel, madam,» pöördus juurdelõikaja Varja poole ja viis teda edasi mööda pimedat koridori. Koridori lõpus avas ta kitsa madala ukse. Varja astus tillukesse poolpimedasse tuppa, mille aken oli tagahoovi poole ja peaaegu toetus suurele prügikastile. Klaasita petrooleumilambi valgel paistsid paar tooli, rohmakas puuvoodi, aja jooksul tuhmiks tõmbunud kapp ja odavad puugravüürid seintel. Voodil istusid neli last, nende selja taga võis seina ääres lappidest teki all märgata veel kellegi keha.

Frumkin ütles midagi kiiresti juudi keeles, ja laste selja tagant tõusis salkus peaga naine, kelles Varja tundis ära Juuditi.

«Teie?» oli Blumfeld üllatatud. «Kuidas te teada saite, et ma siin elan?»

«Seda ütles mulle Margarethe. Tahtsin teiega kõnelda ja teid hoiatada,» ütles Varja ja jutustas talle oma kõnelusest Loringhoveniga.

«Mu jumal!» ringutas Juudit meeleheites käsi. «See on ju järjekordne provokatsioon... et heita mulle varju kahtlaste külastustega. Kuidas te ometi julgesite siia tulla? Kahtlemata käis nühk teie kannul ja mind võetakse otsekohe kinni...»

«Juudit, ärge aru kaotage!» sõnas Varja rahulikult. «Keegi ei kavatse teid kinni võtta. Ja pidage meeles, kui teil kuhugi minna pole, tulge minu juurde. Me võtame teid alati ualla.»

Blumfeldi silmis süttis viha.

«Et teie maja maha põleks ja teie ise koos majaga!» kisendas ta hüsteeriliselt. «Teie pärast elan ma alalises

hirmus. Mulle tehti selgeks, et te varem või hiljem mind hävitate... Ma ei uskunud, aga nüüd usun! Minge kutsuge politsei ja andke mind üles!»

«Võtke aru pähe! Mõtelge ikka, mis te räägite... Kas mina tulin siia politsei pärast...» ütles Varja kibedusega ja lahkus umbsest toast. Koridori teisest otsast kuuldus valju sõnavahetust. Leibovitš kärkis vene- ja juudikeelseid sõnu segi ajades ägedasti Frumkiniga:

«Ai, gevalt! Jalamaid välja minu majast koos oma kärnasega! Et ta koolerasse kõngeks! Ma ei taha tema pärast Siberisse minna, mul on naine ja lapsed!»

Frumkin kummardas sügavalt, palus oma peremeest juudi keeles, kuid too jäi vankumatuks.

«Annan ühe tunni aega! Saate lõpparve ja kaduge minu silma alt!»

Varja tormas neist mööda, lippas pooljoostes läbi hoovi, tõukas täiest jõust jalgväravat ja pääses lõpuks tänavale.

«Küll mina olen üks tolade tola!» kirus ta end kibestunult. «Toppisin ennast sinna palumata hoolitsuse ja osavõtuga. Ja saingi vastu vahtimist. Nõnda peabki, edaspidi olen targem.»

Siseministeeriumi paraadtrepi juures pidi ta peaaegu kokku põrkama meestesalgaga. Nende kõneluses korduvate meditsiiniliste terminite järgi sai ta aru, et need on mingilt konsiiliumilt tulnud arstid. Ruttamata asusid nad kalessidesse. Tänavalaterna valgel tundis Varja arstide hulgas ära Krasnuškini. Too tõestas midagi ägedasti oma kolleegidele, kes juba sõidukis istusid.

«Ivan Pavlovitš!» hõikas Varja teda üsna valjusti, kuid vaidlushoos Krasnuškin ei kuulnud teda.

«Kolleeg Krasnuškin, teid kutsub üks noor daam. Poleks uskunudki, et teil on ka niisuguseid patukesi,» ütles üks arstidest Krasnuškinile naljatades.

Ivan Pavlovitš vaatas tagasi, ei tundnud naiseõde nii järsku ära ja kummardas talle viisakalt.

«Üks hetk, siis olen ma täielikult teie teenistuses, armuline preili!»

Kõneluse kiiruga lõpetanud, surus ta oma kaaslastel kätt ja astus Varja juurde.

«Tervenisti teie teenis... Aa, kallis Varjake! Väga

rõõmustav! Mis tuuled teid siia tõid?» sõnas ta Varja kätt suudeldes lõbusalt.

«Kõigepealt tervist, austatud kolleeg, ja siis — tänaval ei suudelda daami kätt, eriti veel, kui tal on kindad käes,» tegi Varja talle märkuse.

«Rooma paavstil suudeldakse isegi tuhvleid.»

«Mina pole veel Rooma paavst, esialgu vaid arstiteaduse üliõpilane, keda poliitilise ebaustavuse pärast kavatsetakse instituudist välja heita,» tuletas Varja meelde.

«Lähme luusime mööda Nevskit,» tegi Krasnuškin ettepaneku. «Teie põskede liigse puna järgi otsustades, Varjake, olete te millestki erutatud. Jalutuskäik õhtuses karges õhus on arstiteaduse seisukohalt niisugusel puhul väga soovitav!» Ta võttis Varjal käe alt kinni ja nad sammusid ruttamata Nevski poole.

Varja rääkis talle oma muredest, jutustas kokkupõrkest Loringhoveniga ja Juuditi külastamisest.

«Asjata mängite donkihhotet, kolleeg,» ütles Krasnuškin talle etteheitvalt. «Loringhoven muidugi mõista teatas sihilikult teile Blumfeldi varjupaiga. Oma külastusega te, nagu öeldakse, «vedasite sisse» Leibovitši korteri ja mees ruttab Blumfeldi välja kihutama. Kui arvesse võtta, et Blumfeld vastaval viisil «läbi töötati», see tähendab, häälestati teie vastu, ja ütleme, et seda tegi keegi sellesama Loringhoveni kambast, siis saab selgeks, kuivõrd teie külastamine Blumfeldi pahandas.» Krasnuškin vaatas sünget Varjat, kes vaikides tema kõrval sammus, ja sõnas virgutavalt: «Pea püsti, kolleeg. Kõik need äpardused õpetavad teid aja jooksul heaks konspiraatoriks.»

«Ma ei kavatsegi saada vandeseltslaseks või mässajaks,» kostis Varja.

«Rahulikumalt, kolleeg!» ütles Krasnuškin ja võttis tal käe alt kinni. «Pärast üheksasaja viiendat aastat pole Venemaa enam see, mis ta varem oli. Revolutsioon on maha surutud, kuid mitte hävitatud. See pulbitseb põranda all nagu jõgi jääkaane all. Kõigile edumeelsetele inimestele on selge, et see jõgi varem või hiljem tungib välja maapinnale ja ujutab üle Venemaa avarused ning uhub sealt ära jälkuse, kõntsa ja vägivalla.

Ja mine tea, võib-olla ühinete ehk teiegi, Varjake, selle vooluga ja asute lammutama minevikku . . .»

Varja kuulis esmakordselt niisuguseid mõtteavaldusi Krasnuškini suust, kes kõneles täna kuidagi ebatavaliselt, erutatult ja kirgliku veendumusega.

«Ma ei tunne teid ära, Ivan Pavlovitš,» sõnas Varja mõnevõrra imestunult. «Kes oleks võinud arvata, et teis peitub revolutsionäär.»

Krasnuškin naeratas ja ohkas.

«Minge ikka, mis revolutsionäär mina nüüd olen. Revolutsionäärist olen ma kaugel. Et revolutsioonivõitlejaks saada, tuleb veel palju ära teha. Usaldan teile, Varjake, et ma olen tuttav mõnega neist. Kui te teaksite, mis inimesed need on! Kui julged, ausad ja õilsa südamega! Kuidas nad vihkavad tsarismi ja armastavad lihtrahvast! Kuidas nad on valmis ennast ohverdama!»

«Tutvustage mind mõnega neist!» palus Varja.

«Ma ei või, kolleeg, ei julge neid ohtu saata,» oli Krasnuškin vastu.

«Te ei usalda mind?»

«Ärge solvuge, kuid esialgu ei usalda.»

Varja vaatas muigavalt õemehe otsa.

«Imelik asi, kolleeg, et teie, kes te peate tutvust revolutsionääridega, käite Siseministeeriumi hoones . . .»

«Kujutage ette, mu kallis käli, et tuleb käia isegi politseidepartemangus,» vastas Krasnuškin häirimatult. «Muuseas, mõni minut enne meie kokkusaamist olin just politseidepartemangu direktori naise juures. See neljakümneaastane nooruslik naine leiutab enda juures alati igasuguseid tõbesid, kusjuures ta ei tunnusta ühtegi teist arsti peale minu. Kutsun aeg-ajalt kokku konsiiliumi, et leida mingisugust haigust tolle täiesti terve naise juures. Täna määras üks niisuguseid konsiiliume minu patsiendi pooleks aastaks Kissingeni. Selline otsus oli haigele meele järgi, kuid masendas ta abikaasat. See sõit nõuab väga palju raha ja senaatoril tuleb käpp sügavamale kroonu kukrusse pista. Vaene mees on niikuinii meie, eskulaapide peale kenakesti raha kulutanud.»

«Kuulge, lugupeetud Ivan Pavlovitš,» katkestas Varja teda. «Mispärast te sellele lollakale otse suu sisse ei ütle, et ta on terve? Miks te tantsite tema tujude järgi

ja raiskate asjata oma aega? Te olete tark ning aus mees, kuid mängite säärast ebaausat mängu oma südametunnistusega! Mina näiteks ei hakkaks kunagi arstima sääraseid isikuid nagu teie patsient.»

«Eks ikka see kõlisev... Ilma selleta ei saa kahjuks läbi,» tähendas Krasnuškin.

«Kas teil pole häbi sellest rääkida?» heitis Varja ette. «Te ju teenite päris hästi, elate mu vanemate juures prii kosti peal ja jooksete hilise ööni veel mööda haigeid.»

«Arstist teeb arsti eelkõige praktika,» vastas Krasnuškin. «Mida rohkem praktikat, seda kiiremini omandab ta meditsiinilised kogemused. Suurem osa ülikooli lõpetanud noori arste teab kindlasti vähem kui kogenud velsker. Alles pärastpoole me vähehaaval omandame vajalikud teadmised.»

«Noh, omandage neid siis Viiburi poolel,» soovitas Varja. «Seal on tõelisi haigeid palju rohkem kui siin.»

«Häda on selles, et seal inimesed tihti ei suuda vajalikke arstimeid osta ja haiged eelistavad pöörduda posijate poole. Need arstivad odavamini ja annavad tühise raha eest ravimeid.»

«Tähendab, ka teil, arstidel, peavad haigete juurde minnes vajalikud arstimid kaasas olema,» arvas Varja.

«Aga apteegid ravimeid tasuta ju välja ei anna! Pealegi on tasulisel arstil seal väga vilets praktika.»

«Arstige tasuta...»

«Ja omal kulul ravimeid ka veel osta?» küsis Krasnuškin. «Selleks, kullake, on vaja raha ja suure praktika puhul kenakest raha. Eks ole nii?»

«Ma ei ole selle üle mõelnud,» tunnistas Varja.

«Aga mina olen ammu kõik läbi mõelnud,» ütles Krasnuškin. «Sellepärast arstingi siinseid logelejaid rasvumisest ja mõtlen nende jaoks välja igasugu hirmsaid haigusi. Selle eest maksavad nad mulle raha, mina aga kulutan iga päev seda raha oma haigetele Viiburi poolel. Ja pean teile ütlema, Varjake, mu südametunnistus ei vaeva mind põrmugi sellepärast, et petan rasvunud rikkaid. Seal Viiburi linnaosas, nagu igas teises Piiteri töölisrajoonis, elavad need õiged inimesed. Olen hakanud neid armastama ja tahan pühendada neile kõik oma teadmised ja kogemused. Just need ongi

inimesed, kes, ma usun, aja möödudes tormavad oma rõhujate kallale ja pühivad need maa pealt minema. Olen aidanud ja aitan neid kas või sellega, et kisun neid välja pimedusest ja posijate räpaste käte vahelt.»

«Kas teile ei tundu, kolleeg, et te istute kahel toolil? Vaadake ette, et te kahe tooli vahele ei kuku,» hoiatas Varja. «Mina ei saa nõnda talitada. Sammun sirgjooneliselt, kõige lühemat teed mööda oma eesmärgi poole.»

«Sirgjoon on ainult geomeetrias kõige lühem vahemaa, elus aga on otsetee teinekord vägagi kääruline!» tähendas Krasnuškin filosofeerivalt.

Nad jõudsid Nevski prospektile, mida juba õhtuselt valgustasid rohkearvulised elektrilambid. Laiad kõnniteed olid rahvast tulvil. Oli käes kellaaeg, mil mitmesuguste asutuste töötajad koju ruttasid. Trammid olid tungil täis. Kohvikutes ja kondiitritoodete kauplustes tungles tihedalt rahvast.

«Kui imetore on praegu Nevski!» sõnas Krasnuškin vaimustatult. «Pärast keskpäeva jalutas siin nõndanimetatud «suurmaailm». Logelevad matsakad matroonid oma haiglaselt kõhnade armuihkeliste tütardega, keigarlikud kaardiväelased — lesestunud kaupmeheprouade küttijad, rikkaid mammapoegi noolivad kokotid. Praegu aga on Nevski täis töötavaid inimesi, kes on terved, tugevad, elurõõmsad kõigest hoolimata. Nende päralt on tulevik! Nemad tõusevad üles, küll näete, et tõusevad üles!» lõpetas Krasnuškin sügava veendumusega.

«Te usute, et üheksasaja viienda aasta kordumine on paratamatu?» küsis Varja.

«Usun,» vastas Krasnuškin. «Kuid see pole enam lihtsalt kordumine. Siis jäi võitjaks tsarism, tulevikus aga rahvas lõmastab selle.»

«Kardan, kas ka meid teiega ühtlasi jalgade alla ei tallata,» tähendas Varja.

«Tallataksegi, kui me neil teel ees oleme,» vastas Krasnuškin rahulikult. «Me peame neid aitama.»

«Aga kas see, mida te ennustate, ei too kaasa kaost, vennatapmist ja kohutavat verevalamist?» sõnas Varja seesmise värinaga mõtlikult.

«Tähendab, kõik jäägu nii, nagu on?» Krasnuškin

vaatas taunivalt talle otsa. «On see siis võimalik? Vaadake, kuidas rahvas Viiburi poolel elab, ja teile saab selgeks, et nad kaua nõnda enam elada ei taha.»

«Ivan Pavlovitš, ma usun teid. Te räägite seda, mida ma ise ka tunnen, millest ma nii mõnigi kord olen mõelnud. Tunnen sageli puudust niisugusest... avameelsest jutuajamisest. Serjoža ei saa minust aru. Mõistab mind vähe. Minu piinlemine näib talle naljakana või lihtsalt narrusena. Ma ise ei saa ka veel paljust aru. Aga kellega rääkida? Ja siis teengi lollusi, nagu praegu Juuditiga. Tahan kõige paremat, aga välja tuleb kõige halvem.»

Varja laskis pea longu. Suunurgad vajusid solvunult ja kibestunult alla. Aeglaselt tõstis ta kindas käe suu juurde ja hammustas esimest sõrme. Kogu ta poosis oli nii palju armsust ja lapselikult liigutavat, et Krasnuškin vaatas teda imetlusega.

«Sõrme suhu pista, liiatigi veel kindas sõrme on ebahügieeniline. See pole lubatud isegi lastel, ammugi siis veel arstidel,» ütles Ivan Pavlovitš, võttis hellalt Varja käe ja hoidis seda oma peos. «Te olete tore inimene, Varjake... See on väga rõõmustav ja mul on hea meel seda näha. Andestage mulle mu naljad, mis mõnikord võib-olla on ebakohased. Mulle näis, et kõik teie rabelemised ja otsingud on lihtsalt intelligentse prouakese lõbu. Veel kord — andestage mulle! Näen, et mul polnud õigus. Siin mu käsi,» ja ta surus kõvasti Varja kätt.

Nad vaikisid veidi aega. Varja tõstis silmad, kohtas Ivan Pavlovitši pisut vidutatud tumedate silmade heasüdamlikku pilku ja naeratas. Koju ei tahtnud minna. Tal oli Krasnuškiniga lihtne ja kerge olla, kõik tundus kuidagi selge, kuid ühtlasi oli pisut erutav tunne.

«Ivan Pavlovitš,» ütles ta lõpuks tasa, «eks ole imelik: me tunneme ammu teineteist, lähedaseks aga saime tegelikult alles praegu. Mul on hea meel meie sõpruse üle, hea meel, et mul on sõber ning nõuandja. Püüan targemaks saada, et mitte teile igavaks muutuda,» lõpetas Varja kelmikalt naeratades. «Ma nüüd lähen, kuigi ausalt öelda nagu ei tahakski minna. Mul on teiega hea olla. Ärge mind saatke. Lähen parem üksi. Siit pole enam kauge.»

Varja vabastas ruttamata käe Krasnuškini soojast

peost, naeratas, noogutas peaga ja astus kergel sammul mööda kõnniteed edasi. Korraks vaatas ta tagasi. Ivan Pavlovitš seisis endisel kohal ja vaatas talle järele.

18. peatükk

Sel ööl Varja peaaegu ei maganud üldse. Ta kas vähkres rahutult voodis või pani käed pea alla ja lamas niiviisi pilku pimedusse puurides pikka aega. Mõtteid kuhjus üksteise otsa, need ajasid une silmist. Mällu kerkisid Loringhoveni ähvardused, Juuditi hüsteeriline karjumine, koosolek ülikoolis ja süüdistused, et ta seisab politseiga ühenduses... Meenus ootamatu kõnelus Krasnuškiniga, tema käte soojus. See mälestus tekitas kerge ning rõõmsa tunde. Ei tahtnud mõelda ärevale, kohutavale. Näis, et kõik läheb hästi.

Järgmisel päeval läks Varja peavaluga instituuti. Kuidas ta imestas, kui nägi anatoomikumis Juuditit, kes töötas oma harilikul kohal, nagu poleks midagi juhtunud. Ja mis Varjat eriti üllatas — Juuditi sõbralik peanoogutus temale. Varja vastas jahedalt ja asus oma töö juurde.

Varsti kukkus tema ette väike sedel. Selle oli kirjutanud Juudit. Ta vabandas eilse tooruse pärast ja palus luba Varja korterisse tulla, et pikemalt rääkida.

Algul tahtis Varja Blumfeldi katse vanu sõbralikke suhteid üles soojendada kohe kategooriliselt tagasi lükata, kuid siis läks ta süda vaese ning üksildase juuditüdruku pärast haledaks ja ta kutsus Juuditi enda poole õhtusöögile. Vastuse ära lugenud, vaatas Juudit tänulikul pilgul Varja poole ja naeratas rõõmsalt.

Samal ajal astus Goremõkin Varja laua juurde. Mõne minuti vaatas ta vaikides, kuidas Varja laipa preparee-ris, ja kiskus siis suu mürgisele muigele:

«Võib-olla te ehk seletate, proua Zvonarjova, miks te südamepauna resektsiooni just nimelt nii teostate?»

Varja ammendavat vastust kuulates märkis Goremõkin midagi endale taskuraamatusse. Ta kitsastel huultel püsis endiselt ülbe muie. Esitanud Varjale veel rea küsimusi, teatas ta kõigi kuuldes, et vastused ei rahuldanud teda ja et Varjal tuleb arvestus uuesti teha.

«Minu arvates tean ma märksa rohkem, kui kursus seda nõuab, ja võiksin vabalt neljanda kursuse arvestused ära anda, härra professor,» seletas Varja punastades.

«See on teie arvamine,» nähvas Goremõkin. «Aga minu arvates ei ole te omandanud sedagi, mida peab teadma teise kursuse üliõpilane. Ma ei hakka teiega vaidlema. Te võite protesteerida direktori juures minu hinde vastu ja nõuda, et määrataks komisjon minu hinde õigsuse kontrollimiseks.»

Varja viskas lantseti demonstratiivselt lauale, võttis valge kitli seljast ja läks Veniaminovi juurde. Too ei võtnud tema kaebust kuulda.

«Minu praktikas pole veel kordagi ette tulnud, et ebarahuldava hinde saanud üliõpilane oleks seda õigeks pidanud,» sõnas ta jahedalt. «Mul ei jääkski siis muud teha kui määrata komisjone selletaoliste avalduste kontrollimiseks. Professor Goremõkin on nõudlik oma aines ja mina pean teda toetama, mitte aga diskrediteerima üliõpilaste silmis.»

Varja mõistis, et kõneluse jätkamine direktoriga on kasutu, tuli tagasi anatoomikumi ja hakkas uuesti arvestuse jaoks ettevalmistusi tegema, hambad viha pärast ristis. Üsna tihti tabas ta endalt Goremõkini pilkavalt võidutseva pilgu ja oleks meeleldi talle taburetiga virutanud.

Kodus ütles ta Sergei Vladimirovitšile, et Blumfeld tuleb neile õhtusöögile.

«Sinu asi,» kehitas Zvonarjov õlgu, «kuid mina sinu asemel ei kutsuks teda pärast eilset miski hinna eest oma koju.»

Varja jäi oma juurde kindlaks.

«Vähemalt küsi siis Ivan Pavlovitšilt, mis ta selle kohta ütleb,» soovitas Sergei Vladimirovitš. «Mu süda aimab ette, et tood endale häda kaela.»

Doktor oli kohe resoluutselt Juuditi kutsumise poolt ja lubas ise ka tingimata Zvonarjovide juurde tulla.

«Tahaksin näha seda hurmavat Sulamithi,» ütles ta läbi telefoni.

«Ivan Pavlovitš,» palus Varja, «tulge koos Katjaga. Ma pole teda ammu enam näinud.» Varja tuli telefoni juurest ära. «Niisiis, täna õhtul toimub meil omapärane

poliitiline pruudikaemine,» ütles Varja mehele ja lisas: «Muide, ma kukkusin täna kirurgia praktikumil läbi, kahe nädala pärast pean uuesti arvestuse tegema. Too Goremõkin jätkab arveteõiendamist.»

«Ei pääse ta uuest kohtumisest minuga,» pomises Zvonarjov ähvardavalt.

«Ei, minu õppeasjusse sa parem ära ennast sega,» oli Varja vastu. «Püüan järgmine kord mitte enam endale häbi teha.»

Krasnuškinite abielupaar tuli Zvonarjovide poole täpselt määratud kellaajal.

«Kus siis teie ülikaunis Sulamith on?» küsis Ivan Pavlovitš, niipea kui oli üle võõrastetoa läve astunud. «Kuidas Varjake ometi julgeb teda majja lasta? Äkki Serjoža armub temasse? No siis on tuli takus!»

«Aga ta on ju kõõrsilmne ja kidakeelne,» hüüdis Vasja, kuid sai kohe Varja käest plaksti vastu kõrvu.

«Kulus sulle ära, röövlipealik,» ütles Sergei Vladimirovitš manitsevalt. «Ära kunagi topi nina täiskasvanute asjadesse.»

Vasja kannatas stoiliselt karistuse ära, nagu «mehele» kohane, see-eest puhkes Nadja, kes seda kiireloomulist eksekutsiooni pealt nägi, nii kibedasti nutma, nagu oleks tema kõrvakiilu saanud, mitte Vasja.

«Nadjake! Mis sul viga on?» ruttasid Varja ja Katja teda rahustama.

«Just nagu ema suust kukkunud: armsal näokesel täpselt sama ilme nagu Varjal, kui ta tahab kedagi järjekordse kõrvakiiluga autasustada,» tähendas doktor naeratades.

Õed läksid Nadjaga magamistuppa, mehed aga Zvonarjovi kabinetti.

«Noh, kuidas sinu arvates lood Varjaga on?» küsis Sergei Vladimirovitš Krasnuškinilt.

«Sinul kui tema mehel peaks see paremini teada olema,» näksas teda doktor. «Mina näiteks võin öelda, et Katjal on kõik kõige paremas korras. Ainuke, mis teda häirib, on lapse puudumine. Kuid selle eest pean eelkõige hoolitsema mina ise.»

«Varja on teistlaadi inimene!» ütles Zvonarjov. «Sageli ma isegi ei saa aru, mis teda solvab või ärritab, talitan siis vanasõna järgi — aeg kõik asjad arutab.

Mis aga puutub instituudis juhtunud pahandustesse, siis mulle näib, et need pole nii tõsised, et teda peaks instituudist välja heidetama. Kujunenud olukorras oleks tal muidugi parem mõnda teise õppeasutusse üle minna.»

«Tuleks täielikult välja selgitada, kes seda Varja-vastast kampaaniat õhutab,» arvas Krasnuškin.

«Siin pole midagi selgitada. See on Goremõkin!» väitis Zvonarjov veendunult.

«Ka mina arvasin algul seda, kuid jätsin selle mõtte, kui teada sain, et Goremõkin on suur argpüks,» vastas Krasnuškin. «Vaevalt Goremõkin riskib kirjutada kaebusi Varja peale, teades, kes ta isa on. Julgen kinnitada, et politseidepartemangus teatakse agentuurandmete hinda ja kontrollitakse neid hoolikalt, kui need käivad enam-vähem tuntud isikute kohta.»

«Huvitav, kust sa seda kõike tead?» imestas Zvonarjov.

«Kuulsin politseidepartemangu ülema enda käest. Ma arstin tema naist ja nii mõnigi kord on mul olnud võimalus möödaminnes välja selgitada mõned küsimused, mis mind huvitavad,» seletas doktor.

«Aga kas Viiburi poolel teatakse teie sellelaadsest arstlikust tegevusest?» küsis Zvonarjov. «Mulle kõneldi teie sidemetest «ebaustavate» proletaarlastega.»

«Paljugi mis ei räägita,» laotas Krasnuškin käsi. «Igal juhul — sellele, kellele vaja, minu tutvus politseiülemaga hinge peale ei käi . . .»

Sellal kui mehed kabinetis vestlesid, arutasid Katja ja Varja oma asju. Õed said harva kokku, suuremalt jaolt piirdus nende läbikäimine telefonikõnedega. Väliselt olid nad sarnased, kuid iseloomult täiesti erinevad. Rahulik ning kaalutlev Katja ei astunud kunagi ägedasse vaidlusse ja hoidis end tagasi igasugustes, isegi kõige teravamates olukordades. Kui õdedest kõige vanemat oli teda lapsepõlvest saadik Rusjale ja Varjale eeskujuks seatud. See ärritas väga isekat Varjat. Ta ei salinud Katjat ja mõnitas teda lapsepõlves alatasa, nii et õel tihti oli nutt varaks. Milliseid hüüdnimesid Varja Katjale külge ei pookinud: «magushapu tainas», «hapukapsas», «tatralödi» . . . Et õe armulikkust võita, andis Katja talle oma koogid, mänguasjad ja nukud. Varja

laskis kookidel hea maitsta, mänguasjad lõhkus kohe ära, nukkusid ta aga ei armastanud ega võtnud neid üldse vastu.

Varja läks seitsmeteistkümneselt mehele, sünnitas juba kaheksateistkümneselt lapse ja justkui jõudis õdedest ette.

Katjal oli ammu kosjas käidud, kuid ta andis kõigile korvi.

Krasnuškin tutvus temaga ühe oma patsiendi juures. Juba teisel päeval läks ta Belõide juurde, ja kui ta seal Katjaga nelja silma alla jäi, tegi talle abieluettepaneku. Tema tarmukusest, õhinast ja otsekohesusest jahmunud Katja kaotas täielikult pea.

«Ma ei tunne teid sugugi, Ivan Pavlovitš,» sõnas ta hämmeldunult.

«Ka mina ei tunne teid rohkem,» ütles doktor erutatult. «Kuid ma olen veendunud, et just teie olete see, keda mu süda igatseb. Pärast pulmi peame mesinädalaid Kaukaasias, mere ääres, keset metsi ja mägesid.»

«Ma pean vanematega rääkima,» pomises Katja.

«Räägime koos!» ütles Krasnuškin, laskmata tal toibuda.

Õhtul kõneleski ta juba Katja vanematega.

«Armastad sa siis Ivan Pavlovitši?» küsis Maria Fominitšna tütrelt.

«Ma tõesti ei tea, mida öelda,» kehitas Katja õlgu.

«See-eest mina tean kindlasti, et Jekaterina Vassiljevna on minust pööraselt sisse võetud,» ütles Krasnuškin naljatades.

«Teie, doktor, peaksite olema kaardiväepolgu komandör!» pahvatas Belõi naerma.

Nagu iga sõjaväelane, hindas ka Belõi kõrgelt arukust, kiirust, leidlikkust ja otsekohesust. Selle kõigega oli Krasnuškinit õnnistatud ülearugi. Kuid seltskondlikule positsioonile jõudmine polnud kerge. Kehva talumehe pojana polnud tal mingit varandust. Belõisid see siiski ei seganud. Nad teadsid omast käest, et kui inimesel on selge mõistus ja energiat, saab ära elada ka ilma rikka pärandita.

Nii sai Katjast Krasnuškini naine.

Pärast pulmi käis noorpaar tihti Zvonarjovide pool ja Varjale jäi doktorist suurepärane mulje. Kuigi nad

pidasid ilmast ilma sõnasõda, nägi Varja õemehes oma ideaali — ennastsalgavalt oma tööle andunud arsti. Selle eest andestas Varja talle isegi tema eriala — teraapia, millesse tema tulevase kirurgina suhtus üleolevalt. Just tänu Krasnuškinile muutus Varja ka Katja vastu heatahtlikumaks ning leebemaks. Õed said lähedasemaks ja hakkasid teineteist paremini mõistma.

«Jah, pahandusi on sul palju,» ütles Katja südamest kaasa tundes, kui oli õe jutustuse instituudiasjadest ära kuulanud.

«Kui kindlasti teada saaks, kes siin vett segab,» lausus Varja mõtlikult, «siis oleks kergem võidelda.»

«Võib-olla too Blumfeld ehk ongi väljaselgitamata lüli kõigi su pahanduste ahelas?» tähendas Katja.

«Oo, õeke, oled sina aga õppinud oma mõtteid täpselt avaldama!» hüüdis Varja heakskiitvalt.

«Ja sina oled õppinud häbematuste asemel komplimente ütlema,» ei jäänud vanem õde võlgu.

Nad pahvatasid naerma ja lõpetasid oma keskustelu suudlusega.

«Lähme ehk nüüd oma mehekeste juurde,» ütles Varja. «Mulle näib, et nemad on niisama erinevad nagu meiegi.»

«Õigemini — nad mõlemad täiendavad meid,» parandas teda Katja. «Vanja annab mulle energiat ja usku oma jõusse, Serjoža aga hoiab tagasi sinu ülearu ekspansiivseid tuhinaid.»

Varja ja Katja jätsid Nadjakese hoidja hoolde ning läksid ise meeste juurde.

«Noh, kuidas on, kas hakkas igav ilma meieta?» küsis Varja kabinetti astudes.

«Tundsime igavust ja puhkasime ühtlasi,» vastas Krasnuškin naeratades.

Samal ajal tärises esikus uksekell.

19. peatükk

Juudit tuli, juuksed hoolikalt kammitud, seljas kantud, kuid hästi siledaks triigitud must kleit pitskraega.

«Paistab, nagu läheksite ballile,» naeratas Varja külalise kätt surudes.

«Ma ei ole veel kordagi elus ballil käinud,» lõi Juudit kurvalt silmad maha.

Varja juhtis ta kabinetti, kus tutvustas teda Krasnuškinitele.

«Me oleme juba kohtunud,» ütles doktor Blumfeldi teretades.

«Kus? Kunas? Ma ei mäleta teid sugugi,» hämmeldus Juudit.

«Ohtal Volšteini juures, vist septembris,» tuletas Krasnuškin meelde.

«Te olete doktor Krasnov?» naeratas Juudit.

«Krasnuškin — teie lahkel loal!» täpsustas doktor. «Tuletasin teile meelde Volšteini, et tunneksite end siin niisama vabalt nagu nende juures.»

«Te pole ju juut?» küsis Juudit.

«Puhastverd venelane,» vastas doktor.

«Mis tähtsust sellel on?» kehitas Sergei Vladimirovitš õlgu. «Kas teie, Juudit, ei pea venelasi — antud juhul mõtlen ma mind ja Varjat — oma sõpradeks? Või usute te ikka veel laimujuttu, et Varja on politseiagent?»

Juudit pani käe õhetavale põsele.

«Mul on nii häbi ... Häbi, et võisin uskuda seda valet ja Varjat solvata. Kui jälk võisin ma eile välja näha ... Andestage mulle, Varja!»

«Aitab, Juudit ... See oli üleeile.»

«Ükskõik, kas eile või üleeile, kuid see oli alatu,» jätkas Juudit ennast piitsutades. «Kartus koha pärast instituudis, lipitsemine tühiste inimeste ees ... Kogu öö valasin pisaraid. Ja kui pisarad otsa said, tundsin mingi erilise jõuga, et ma olen inimene. Ma ei alanda ennast enam, mitte kunagi ega mitte kellegi ees. Kas siis juuditaril pole niisamasugune süda sees nagu teistel inimestel?» küsis ta erutatult.

«Rahulikumalt, kolleeg,» heitis Krasnuškin talle sõbralikult kaasatundva pilgu. «Te olete ju tulevane arst, arstil aga peavad olema head närvid.»

«Vaevalt minust arsti saab,» muigas Juudit. «Keegi ei saa mind enam sundida südametunnistust maha salgama, nagu tookord enne koosolekut ülikoolis. Mind ähvardati instituudist välja heita ja sunniti Varjat koosolekule kutsuma ning talle rääkima, et ta võtaks osa üliõpilaste petitsiooni kätteandmisest ministrile.»

«Kes teile selle ülesandeks tegi?» kortsutas Sergei Vladimirovitš kulmu.

Juuditi silmist paistis hirm, kuid ta surus selle kohe maha.

«Monarhistliku noorsooliidu esindajad.»

«Teiste sõnadega — mustasajaliste bande,» noogutas Zvonarjov mõistvalt ja küsis järsku: «Loringhoven ja Upornikova?»

«Nemad jah!» kinnitas Juudit.

«Õigupoolest aimasin seda juba varem,» tähendas Krasnuškin. «Väga hea, kolleeg Blumfeld, et te leidsite endas mehisust sellest kambast lahti öelda. Vististi olete kuulnud tuntud provokaatori Jevno Fišelevitš Azefi ja tema provokatsioonide kaastegelase Landesen-Hartingi paljastamisest. Need mõlemad töötasid just samal kombel nagu teiegi. Keskus annab käsu ja agendid peavad surmahirmus korraldusi täitma. Keskust ei puuduta keegi, aga agendid satuvad nii sandarmite käppade vahele kui ka Siberisse sunnitööle. Nad ei aimagi, et keskuse näpunäidete järgi tegutsedes täidavad nad vaid politseidepartemangu ülesannet ja on juba ette määratud sissekukkumisele.»

«Kuidas on see võimalik?» küsis Varja hirmunult.

«Ma ei usu, et Juudit oleks võinud seda teed minna,» ütles Katja.

«Kahjuks olin juba sellele teele astumas,» lausus Juudit südame võpatades.

«Te taipasite veel õigel ajal,» jätkas Krasnuškin, «aga Jevno Azefiga ja Landesen-Hartingiga läks lugu teisiti. Mõlemast ägedast sotsialistist-revolutsionäärist said äraandjad. Eriti tähelepanuväärne on see, et Azef ohranka agendina organiseeris siseminister Pleve ja suurvürst Sergei Aleksandrovitši tapmise . . .»

«See kõik on tõepoolest fantastiline ja hirmus,» lausus Zvonarjov uskumatult. «Teenida politseis ja tappa suurvürst.»

«Ei, Serjoža, fantaasiat pole siin mingisugust, kuigi see on hirmus,» ütles Krasnuškin. «Burtsev, kes paljastas Azefi ja Landeseni, on soliidne mees, ta kulutas provokaatorite paljastamisele hulga raha ja aega. Üsna palju aitas teda endine politseidepartemangu direktor

Lopuhhin, kes politsei saladuste avaldamise pärast saadeti sunnitööle.»

«Imestan, kust sina, arst, seda kõike tead?» ohkas Katja. «Sa peaksid õigupoolest politseist väga kaugel seisma.»

«Muidugi, kallis,» ütles Ivan Pavlovitš, «poliitika pole minu huviala.» Ta võttis paberossi, pani selle ruttamata põlema, vaatas Varja otsa ja naeratas talle. «Kuid ära unusta, Katjake, et arstil tuleb kokku puutuda suure hulga inimestega. Ega ta üksnes arsti, tahtmatult ta kuuleb, millest räägivad haiged ja neid ümbritsevad inimesed.»

«Ma ei karda siiski niipalju iseenda kui Juuditi pärast,» ütles Varja erutatult. «See on kole, kui ta instituudist välja heidetakse.»

«Aga mis ma saan teha?» küsis Juudit lootusetult. «Lipitseda, end alandada, endiselt tallata oma inimväärikus jalge alla?»

«Kas poleks parem, kui te instituudis teiste nähes ei sõbrustaks Varjaga?» avaldas Krasnuškin arvamust. «Las need Loringhovenid arvavad, et teie ja Varja vahelt on must kass läbi jooksnud. Uskuge, nad ei kasuta teid siis enam provokatsioonilistel eesmärkidel.»

«See on peaaegu kõige mõistlikum,» oli Sergei Vladimirovitš nõus. «Eriti kui arvesse võtta, et teie ja Varja järele on luure sisse seatud.»

«Millal ometi see kole aeg ükskord lõpeb?!» hüüdis Varja kibedusega.

«Hullemaidki aegu on olnud, aga alatumaid mitte,» ütles Krasnuškin. «Sellepärast soovitan teil, Varjake, ja teil, kolleeg Blumfeld, pidada oma sõprust salajas, instituudis mitte teineteisega läbi käia ja olla äärmiselt valvsad. Ja kui sõpra ähvardab mingi oht, iga hinna eest talle teatada . . .»

«Tänan teid, doktor, siiraste ja sõbralike nõuannete eest!» tänas Juudit soojalt Krasnuškinit. «Uskuge, mul jäi süda kohe rahulikumaks.»

«Jumalale tänu!» naeratas Zvonarjov. «Igal juhul on nüüd selge, kust oht ähvardab.»

«Mu jumal, milline häbi — nende lurjuste eest peab isegi sõprust varjama!» muigas Varja. «See on ju argus, saage aru, argus!»

Zvonarjov raputas taunivalt pead.

«Ei, Varja, see pole argus. Arg on see, kellel on jänese hing sees. Kas siis revolutsionääre võib nimetada argadeks? Kuid need murdmatu vaimuga inimesed varjavad ka endid lurjuste eest ja lähevad põranda alla, mitte sugugi hirmu pärast, vaid et jõudu koguda ja võitlust jätkata.»

Krasnuškin plaksutas käsi ja pahvatas naerma.

«Braavo, braavo, insener Zvonarjov! Kas mitte teie, Varjake, pole sisendanud temale seda revolutsioonilist vaimu?»

«Aitab sellest, kui mu naine on mässaja!» lõi Sergei Vladimirovitš käega.

Perenaine kutsus kõiki söögituppa, kus õhtusöök juba ootas. Lepiti kokku, et söögilauas poliitilisi küsimusi ei puudutata. Eriti tungivalt nõudis seda Katja.

«No kas või veidi muusikast või poeesiast, halvemal juhul uutest avastustest,» palus ta.

«Ma võin jutustada sügeliste kõige uuemast arstimisviisist,» pani Krasnuškin naljatades ette.

«Kas sul pole häbi söögilauas niisugust juttu rääkida,» nähvas Katja talle etteheitvalt.

Lõpuks läks jutt täiesti juhuslikult üle lennuväe edusammudele välismaal, ameeriklaste vendade Wrightide, prantslaste Santos-Dumonti ja Ferberi ning taanlase Oehlehameri lendudele.

«Ka siin jääme meie juba esimestest sammudest peale teistest maadest maha,» lipsas Varjal pahameelega üle huulte.

«Kõige rohkem solvab see, et need esimesed sammud on astutud meil,» rõhutas Zvonarjov. «Lomonossov, Lodõgin, Možaiski, Tsiolkovski... Kui palju julgeid projekte, tähelepanuväärseid ideesid, ja seda kõike hoitakse meil vaka all... Samal ajal aga välismaa tegelinskid kasutavad meie õpetlaste ideesid... Eraalgatus on meil liialt nõrk, puudub vajalik kapital, välismaa aga meile seda ei anna. Talle on tulusam müüa meile valmis aeroplaane kui ehitada meile lennukitehased... Ühesõnaga, me oleme alla käimas — Türgi, Hiina ja teiste mahajäänud maade või isegi kolooniate tasemele.»

«Kahjuks on see kibe tõde,» kinnitas Krasnuškin.

«Meil pole ju ammu enam iseseisvat välispoliitikat. Seda dikteerivad meile Pariisi pankurid.»

«Mida mõtlevad siis tsaar ja ta ministrid?» küsis Juudit.

«Nemad just müüvadki prantslastele maha meie iseseisvuse laenude eest, mis me saame sealt sisemiste korratuste mahasurumiseks,» süttis Krasnuškin. «Üksnes naiivsed ja väga lühinägelikud inimesed võivad mõelda, et needsamad prantslased annavad meile raha suurest sõprusest või meie ilusate silmade pärast. Ei. Meil tuleb maksta selle eest poliitilise ja majandusliku orjusega.»

«Mu jumal, jälle poliitika!» pööritas Katja silmi, katkestas mehe jutu ja hakkas jagama oma muljeid Šaljapini, Sobinovi ja Neždanova viimastest kontsertidest. Vestlus muusikast kestis hilise ajani.

Esimesena lahkus Blumfeld. Hüvasti jättes palusid Zvonarjovid teda sagedamini sisse astuda.

«Tänan kutsumise eest, kuid tulen teie poole ainult äärmise vajaduse korral,» ütles Juudit. «Ma ei taha Varjat sisse vedada. Helistan rohkem Sergei Vladimirovitšile töökohta, nagu isiklikes asjus.»

Kui ta ära läks, tundis Varja huvi, mis mulje Juudit Krasnuškinitele jättis.

«Ta on üsna arglik ja kinnine,» seletas Katja. «Märkasite, kogu õhtu ta rohkem kuulas kui rääkis.»

«Juudit on siiski tubli, et ta tuli ja kõik ära rääkis!» ütles Krasnuškin. «Mulle näib, et ta on aus tüdruk ega lähe välja mingitele alatustele. Ma ütleksin isegi, et ta on mehine. Sest protesteerimine oma inimväärikuse nimel võib talle palju maksma minna.»

«Ma usaldan teda!» sõnas Varja kindlalt.

«Usaldamine pole teab kui suur teene. Tuleb tunda, mitte usaldada,» sõnas Krasnuškin õpetlikult.

«Tähendab, sa ei usalda ka mind?» võttis Katja tal sõnasabast kinni.

«Mis sa nüüd, ole ikka, jumal hoidku!» vehkis doktor käega. «Paremat naist kui sina ei leia ma endale kunagi.»

«Näed, kuidas tõelised mehed oma naisi hindavad, mitte nii nagu sina!» pöördus Varja Zvonarjovi poole.

«Mis teile siis Serjoža juures ei meeldi?» küsis Krasnuškin.

«Liiga rahulik ja külmavereline,» kaebas Varja. «Mõnikord tahaksin, et ta koguni lööks mind, peaasi, kui ta oma ükskõiksusest lahti saaks.»

«Niisugust tasakaalukat meest sul just ongi vaja, muidu mine tea, mis vempe sa välja viskad!» lausus Katja lõpetuseks.

20. peatükk

Teel Piiterisse peatus Blohhin mõned päevad Moskvas. Ta kartis oma õige nime all pealinna sõita, see oleks liialt silma torganud. Sandarmid polnud kindlasti ka veel unustanud meest, kes kindral Maydelli tehasest välja kärutas. «Kui satun politsei kätte, puhutakse kõik suureks, minu arvele pannakse sadu olematuid asju ja muid kuritegusid, et aga mind kaugele Siberisse saata,» arutas Blohhin.

Oli vaja võõrast passi. Aga kust seda võtta? Ta suundus kõigepealt Presnjale, Serjogini poole, kuid Serjogin oli juba ammu sealt lahkunud. Naabrid, kes Serjoginit tundsid, ei teadnud Blohhinile öelda, kas ta on veel Moskvas, ainult teise korterisse kolinud, või hoopis Moskvast lahkunud. Blohhin ei teadnud Moskvas ühegi salakorteri aadressi ja Serjoginit mööda Moskvat taga otsima minna oli riskantne: võid sattuda nuhile ja oledki sandarmite küüsis, või jälle põrandaalused peavad sind politseiagendiks ja ka siis ei pääse sa terve nahaga. Olnuks Blohhinil Moskvas tuttavaid, poleks tal tulnud mööda tänavaid ja öömaju hulkuda. Hulkuri eluviis, pealegi kui sul on kaasas Gordejevi dokumendid, oli väga riskantne.

Kõik läbi mõelnud ning kaalunud, otsustas Blohhin õnne peale Piiterisse sõita. Seal oli tal rohkem tutvusi, kuskil ikka võis peavarju leida. Kui ei peakski korda minema kohe Ivan Gerassimovitši leida, siis olid tal teada teiste bolševikkude aadressid. Nende kaudu polnud raske põrandaaluse komiteega ühendusse astuda. Peaks aga mitte kokku juhtuma mõne salakaebajaga neist tehastest, kus Blohhinil oli tulnud töötada. Teda oli praegu küll raske ära tunda: paks punakas habe, just

niisamasugune, nagu tal oli Jaapani vangist tulles, muutis ta välimuselt tundmatuks.

. . . Õhtuse rongiga jõudis Blohhin pealinna ja suundus vaksalist otse Petrogradi poolele Zvonarjovide juurde. Ta astus kõrvalisemaid tänavaid mööda, et mitte mõne tuttavaga kokku sattuda.

Ongi lõpuks Zvonarjovide korteri uks. Blohhin helistas erutatuna argselt. Kas on kodus? Võib-olla on kolinud teise korterisse nagu Serjogin? Või on nad ehk muutunud? Repressioonidest heidutatuna võib-olla ei lasegi sisse? Siis tuleb mõnda teise kohta minna . . .

Uks avanes. Lävele ilmus Varja.

«Filipp Ivanovitš, lõpuks ometi!» hüüdis ta rõõmsalt. «Astuge sisse, kallis mees! Me ootame teid juba üle nädala. Šuura kirjutas, et sõidate, teid aga ei tule ega tule! Ka Olja on meil külas,» teatas ta.

«Olga Semjonovna?» venis Blohhini nägu rahulolevale naerule.

«Tema jah!»

«Aga Boriss Dmitrijevitš?»

«Tema jäi Batumi,» valmistas Varja Blohhinile pettumuse.

Nii Zvonarjov kui Olga Semjonovna võtsid Blohhinit vastu kui vana sõpra. Zvonarjov suudles teda ja sakutas naljapärast ta punast habet.

Päriti tema käest, kuidas elu maal meeldis, kuidas käib Šuura ja laste käsi. Blohhinit omakorda huvitasid pealinna uudised.

«Kuidas läheb Boriss Dmitrijevitšil Batumis?» küsis Blohhin Olga Semjonovnalt. «Tahaksin kangesti teda näha.»

«Ta tuletab tihti teid meelde,» vastas Olga. «Niipea kui jutt Port Arturi peale läheb, ohkab ta tingimata: «Aga olid vahvad mehed mul seal Kaljul, Olja! Kus meie Blohhin küll praegu on?»»

«Ta ise oli meil vahva komandör,» sõnas Blohhin austusega. «Tema järel oleks iga soldat tulest ja veest läbi läinud. Ohvitser küll, aga kuidas lihtsoldatit armastas!»

«Praegugi on ta samasugune!» tähendas Olga Semjonovna.

Nagu jutuajamisest selgus, oli ta tulnud Piiterisse, et

lastele ja endale üht-teist osta ja Zvonarjovidega kokku saada.

«Mul vedas, et nägin ka teid, Filipp Ivanovitš,» sõnas Olja siira rõõmuga. «Nüüd võin teist Borjale rääkida. Kuulsin siin Sergei Vladimirovitšilt, kuidas te tahtsite kindralit loiku ära uputada.»

«Mitte uputada, vaid pisut ujutada,» täpsustas Blohhin. «Pärast tuli siit tulipalavalt jalga lasta.»

«Politsei tunneb siiamaani sinu vastu huvi,» hoiatas teda Sergei Vladimirovitš. «Umbes kuu aega tagasi küsiti minu käest, kust ma sind tundma sain. Maydell on kõikidel sandarmitel kõrvad huugama rääkinud, et sina said minu eestkostmisel tehasesse tööle.»

«No näe, tegin ka teile pahandusi,» sõnas Blohhin süüdlaslikult. «Too number selle käruga oli muidugi rumalus... Ühesõnaga, siin, Piiteris, ma praegu elada ei või. See on selge.»

Sergei Vladimirovitš andis Blohhinile nõu sõita mõneks ajaks Obuhhovosse või Kolpinosse, kus tehased on üle koormatud mereväevalitsuse rohkete tellimustega.

«Tööd on seal ülekülluses. Kõrge kvalifikatsiooniga töölised teenivad päris hästi. Ja niisuguseid spetsialiste nagu sina annab otsida!» veenis insener teda.

«Ega's muud, nii ma vist teengi,» otsustas Blohhin. «Longin paar päeva linnas ringi, otsin mõned mehed üles ja siis põrutan linnast välja.»

«Võib-olla sõidate ehk meie juurde Batumi?» küsis Olga Semjonovna. «Borja aitab teil seal elamist sisse seada. Sõidan homme öösel ära, ehk tulete mulle reisikaaslaseks.»

«Kes teab, viimati tuleb ehk ka Batumi sõita,» ei vaielnud Blohhin vastu. «Räägin ja pean aru vajalike inimestega, mis ette võtta...»

«Kes siis need vajalikud inimesed on?» päris Olga Semjonovna.

«On mul siin mõned tuttavad,» vastas Blohhin põiklevalt. «Töötasin enne ärasõitu nendega koos, nüüd taht-sin nad üles otsida.»

Pärast õhtusööki sättis Blohhin ennast minekule.

«Kui tohib, ma jätaksin oma kohvri siia ja läheksin ise ära,» ütles ta Zvonarjovidele.

«Kuhu sa siis nüüd vastu ööd lähed?» vaatas Zvonarjov karmilt talle otsa.

«Ei taha teid tülitada,» kogeles Blohhin.

«Kas sul häbi pole?» tähendas Zvonarjov etteheitvalt. «Tähendab, sa pead meid seesugusteks sõpradeks? Ei, vennas, mitte kuhugi ei lase ma sind! Pea meeles, et sa võid elada meie juures nii kaua, kui sul vaja on. Said aru?»

«Sain, Sergei Vladimirovitš,» naeratas Blohhin tänulikult.

Järgmisel hommikul ärkas Blohhin juba väikese valgega. Ta võttis kohvrist Gordejevi paberid, ei jäänud hommikueinet ootama, vaid palus ennast välja lasta. Tänavaid mattis paks, külmast rõskusest nõretav udu. Kõnni- ja sõiduteedel ruttasid töölised salkadena või üksikult tehastesse ja vabrikuisse. Udust kostis katkematu kõnekõmin, kajas hüüdeid, naeru ja sõimu.

Poole tunni pärast jõudis Blohhin Viiburi linnaosa põrandaaluse komitee salakorteri juurde. Ta ei jäänud ukse juures seisma, vaid sammus igaks juhuks lähema tänavanurgani, kus oleks peaaegu kardavoiga ninapidi kokku põrganud.

«Ära ikka inimestele otsa torma!» nähvas politseinik.

«Vabandage, teie ausus, ruttan tehasesse, ei pannud tähele,» rabistas Blohhin kiiruga.

«Nonoh, kõnni edasi,» ütles kardavoi üleoleva armulikkusega.

Blohhin vantsis veel poole kvartali jagu maad edasi. Enne kui põiktänavasse keerata, vaatas ta tagasi. Kardavoi seisis just sellesama maja ees, kus mineval aastal oli konspiratiivkorter. Kardavoi kõrval seisis kojamees, valge põll ees ning plekist ametimärk rinnas, ja nendega oli veel keegi lüheldane, musta palitu ja halli kõrvikmütsiga mees.

«Hea, et ma sealt sisse ei läinud,» mõtles Blohhin. «Võib-olla luuravad salakorterit? Oleksin olnud omadega sees ja seltsimehed ka veel sisse vedanud.»

Blohhinile tulid meelde Gordejevi dokumendid, mis tal taskus olid, ja ta tundis, kuidas külm higi otsaette ilmus.

«Tuleb siitkandist kaugemale kaduda!» otsustas ta ja sammus kiiresti põiktänavat mööda edasi. Alles siis, kui

ta oli juba mitu kvartalit seljataha jätnud ja kindlaks teinud, et keegi teda ei jälita, rahunes ta ja hakkas aru pidama, kuhu sammud seada, keda põrandaalustest seltsimeestest, nendest, kellega Ivan Gerassimovitš teda oli tutvustanud, kõige enne üles otsida.

«Ohoo, kas see oled tõesti sina, Filipp Ivanovitš!» kostis ootamatult nagu püssipauk otse Blohhini kõrva ääres.

Blohhin võpatas tahtmatult ja pöördus silmapilkselt hääle poole, otsekui ägedat kallaletungi tõrjudes. Tema ees seisis sõjatehase meister Nikiforov, käed laiali, ja ütles naeratades:

«No lase ma kaisutan sind suurest rõõmust. Kust sa tuled, kulla mees? Kasvasid maa seest välja või kukkusid taevast alla?»

Nüüd, mil Blohhin teadis, kes ta ees seisab, oli tal endal ka hea meel selle kohtumise üle.

«Tundsid minu ikka ära, vana?» küsis ta lõbusalt.

«Ei, näo järgi mitte. Võimas habe on sul nüüd ees, aga kõnnaku järgi tundsin ära,» tunnistas Nikiforov. «Astud ehk minu poole sisse, viskame kärakat ja võtame kehakinnitust. Olin öises vahetuses, kõmbin nüüd koju. Siinsamas ligidal.»

Blohhin oli nõus. Üle kahe tunni oli ta Nikiforovi juures ja kuulis palju uudiseid.

Selgus, et Viiburi põrandaaluse komitee vana konspiratiivkorter oli avalikuks tehtud ja politsei on võtnud selle alalise valve alla. Õnneks polnud arreteeritud ühtegi komitee liiget, kuigi politsei oli kõik abinõud tarvitusele võtnud, et järjekordse koosoleku ajal arreteerida kogu komitee.

«Salakorteri andis üles meie ühine tuttav,» lausus Nikiforov mornilt. «Voronin, küllap mäletad?»

«Kas tõesti tema?» oli Blohhin üllatatud. «Olgu muud mis tahes, aga seda ei võinud temast küll oodata!»

«Oli kokkuleplane ja sai äraandjaks,» jätkas Nikiforov. «Puges parteisse, nurjatu. Oskas töölistele hambasse puhuda. Ühesõnaga, võitis kavalusega usalduse. Ise kaebas salaja politseile komitee peale, kuid laskis märgist mööda. Politseis oli meie mees, see hoiatas. Noh, Voronini kohta tegi komitee otsuse . . .»

«Tehti lõpp peale?»

«Tuli teha. Niisuguseid asju ei saa karistamata jätta, kuigi seesuguse lurjusega on vastik käsi määrida.» Nikiforov tühjendas ühe sõõmuga viinaklaasi ja nuusutas leivakoorukest peale. «Nõnda on lood, Filipp Ivanovitš!»

«Kas Ivan Gerassimovitš on siin?» küsis Blohhin.

«Kus Ivan Gerassimovitš siis mujal saab olla! Kus meie, seal ka tema,» lausus Nikiforov vurre siludes. «Ma näen teda üsna tihti. Tuletasime kunagi ka sind meelde. Ta ütles mulle: «Blohhin on kõigiti tubli, parteile on ta ustav ega karda midagi, aga liiaks keevaline ja äge.»»

Blohhin lükkas viinaklaasi eemale ja ütles äkki:

«Võtsin klaasi kokkusaamise terviseks — aitab. Teist ma enam ei võta. See on tõsi, et olin meeletu. Nüüd olen teine mees. Kui Ivan Gerassimovitšiga kokku saaks. Las annab mulle mis tahes ülesande, kontrollib mind.»

«Ütled, et tahad kokku saada?» vidutas Nikiforov kavalalt silmi, patsutas Blohhinile õlale ja ütles: «Hea küll, viin sind tema juurde.»

Nad leppisid kokku, et kohtuvad õhtul Peterburi poolel mošee juures. Ülejäänud osa päevast veetis Blohhin Zvonarjovide pool köögitüdruku ja Nadja hoidja seltsis. Sergei Vladimirovitš oli tööl ja Varja instituudis. Olga Semjonovna oli enne ärasõitu läinud mõningate tuttavatega hüvasti jätma ja viimaseid ostusid tegema.

Kui Blohhin kell viis pärast lõunat kokkulepitud kohta läks, oli juba pime. Nikiforov ei lasknud end oodata. Mošee juurest suundusid nad Kronvergi prospektile ja kalpsasid seal ühe halli kolmekordse maja ees üle raudvarbadest jalgvärava hoovi. Kitsast trepist astusid nad üles teisele korrusele.

«Siin!» osutas Nikiforov näpuga parempoolsele uksele ja tõmbas käepidemest kaks korda uksekella. Lüheldane halli habemega vanamees tegi ukse lahti ja küsis:

«Keda soovite?»

«Kas saaks Petrovna juurde?» küsis Nikiforov.

«Petrovna läks tütre poole ristsetele.»

«Ehk on siis Maria Sergejevna kodus?» küsis Nikiforov uuesti.

«Maria Sergejevna on kodus, astuge sisse!» ütles vanamees ja laskis nad läbi.

Koridoris sosistas Blohhin tasa Nikiforovile:

«Kes see Maria Sergejevna siis on?»

«Tema ise, Ivan Gerassimovitš,» vastas Nikiforov. «See on parool. Teisiti ei saa. Siin, vennas, on kõik peenelt läbi mõeldud.»

Ivan Gerassimovitš võttis Blohhini sõbralikult vastu. Ta surus kõvasti külalise kätt, mõõtis teda pilguga pealaest jalatallani ja tähendas heakskiitvalt:

«Oled kosunud, soliidsemaks läinud ja habe on sobiv, raske ära tunda. Kellega on mul siis au kõnelda — Ivanovi, Petrovi või Sidoroviga?»

«Ma olen ju Blohhin,» tuletas Filipp Ivanovitš talle meelde.

«See pole võimalik!» raputas Ivan Gerassimovitš pead. «Blohhinit tunneb terve Viiburi linnaosa ja ka politsei. Kuidas ta siis oma nimega Peterburi ilmus?»

Alles nüüd said Blohhin ja Nikiforov aru, et Ivan Gerassimovitš heidab nalja.

«Pass on tal kindlasti Blohhini nimele,» kinnitas Nikiforov.

«Nii ei lähe, vennas,» vaatas Ivan Gerassimovitš karmilt Blohhini otsa. «Hommepäev vormistame uued dokumendid.» Külalised diivanile istuma pannud, nihutas ta tooli neile lähemale ja noogutas Blohhinile peaga: «Noh, Filipp Ivanovitš, jutusta, kus sa oled olnud ja mida teinud?»

«See on pikk lugu!» ütles Blohhin.

«Mis sellest, jutusta!»

Blohhin jutustas üksikasjaliselt kõigest, mis tal Ukrainas oli tulnud läbi elada. Ta rääkis ka Gordejevist ja näitas endise semjoonovlase dokumente. Ivan Gerassimovitš silmitses hulk aega teraselt tapetu pabereid ja ütles siis:

«Selle bandiidi dokumente võib meil tarvis minna. Muidugi mitte siin Piiteris. Siin võidakse kohe polgust Gordejevi kohta järele pärida. Sa jäta need minu juurde, Filipp Ivanovitš, ma peidan esialgu ära.»

«Ma tahtsin nende paberitega ise Gordejevina elama hakata,» tunnistas Blohhin. «Aga kui te mulle teise passi muretsete, las need siis parem jääda siia.»

«Kõnelesime ennist Filipiga töö pärast,» ütles Nikiforov vahele. «Inimesed ei soovita tal siia Piiterisse

elama asuda. Parem oleks, kui ta sõidaks Kolpinosse või Obuhhovosse.»

Ivan Gerassimovitš jäi mõtlema.

«See on hea mõte,» kiitis ta. «Saadame sind Kolpinosse. Seal on praegu rahvast murdu. On vaja järeleproovitud inimesi. Tööd on seal tohutult. Anname sulle raha, üürime väikese maja, tood oma naise ja lapsed ka sinna, et asi korras oleks. Ja saamegi sinu juurde Kolpinosse konspiratiivkorteri. Oled nõus?»

«Kui partei seda nõuab, kuidas saab siis mitte nõus olla?» hüüdis Blohhin. «Kui saadate sõrma, ka sinna lähen,» kinnitas ta pidulikult.

«Niisugune ta on!» tähendas Nikiforov. «Pikemalt mõtlemata valmis tormama kas või tulle.»

«Pikemalt mõtlemata, ütled sa?» küsis Ivan Gerassimovitš meistrilt. «Nii ei tohi! Bolševikud peavad kaaluma iga sammu. Ja asjata surma tormata ka ei tohi. Minu juures käis täna õpetajanna Batumist, tuli hüvasti jätma. Jutustas, kuidas võitleb Batumi proletariaat. Et tööliste vastupanu murda, on kapitalistid Nobel ja Mantašev isegi tehased sulgenud ja töölised viimseni tänavale kihutanud, et surgu seal näljasurma. Aga töölised ei anna alla, politsei ähvardused ei mõju neile. Suurepärased seltsimehed töötavad seal parteiorganisatsioonis. Võtta kas või see õpetajanna. Päris nooruke alles, aga vaim on tal kindel, on iseloomu ja sitkust. Aitas sapööriohvitseridel Batumi vanglast põgeneda, saadab illegaalset kirjandust ja relvi Tiflisist Batumi. On muutnud pühapäevakooli revolutsiooni staabiks — ja seda kõike nii, et isegi sääsk ei saa haisu ninna. Ta mees on ohvitser. Kuid naise mõtteosaline. Sina, Filipp Ivanovitš, tunned ju teda Port Arturist ja Presnjalt. Olga Semjonovna Boreiko.»

«Küll on salalik!» lausus Blohhin solvunult. «Saime temaga kokku, vestlesime peaaegu terve õhtu, aga sõnakest ka ei lausunud.»

«Mitte salalik, vaid ettevaatlik. Just see ongi omadus, mis on eriti hinnatav meie, põrandaaluste, ja ka sinu,» — Ivan Gerassimovitš muigas, — «kui tulevase salakorteri omaniku jaoks.»

Vesteldes istuti hilise ajani.

«Homme astud siia sisse passi ja kirja järele,» ütles

Ivan Gerassimovitš Blohhinile hüvastijätul. «Parem, kui tuled õhtu poole, pimedas.»

Tänaval pakkus Nikiforov Blohhinile ööbimiseks oma korterit.

«Ma pean nagunii öisesse vahetusse minema. Võta võti ja põõnuta priipärast.»

Blohhin keeldus. Trammipeatuses Nikiforoviga hüvasti jätnud, lippas Blohhin pooljoostes Zvonarjovide poole, kuna ta oleks väga tahtnud veel Olga Semjonovnaga kokku saada ja avaldada oma rõõmu selle üle, et ka Olga kuulub nüüd parteisse.

Kuid ta jäi hiljaks. Kõigest mõni minut enne Blohhini tulekut olid Varja ja Sergei Vladimirovitš, kes Olga Semjonovnat saatmas käisid, väksalist tagasi tulnud.

«Oi kui kahju!» ohkas Blohhin raskelt. «Ei saanud kätte.»

«Ka Olga Semjonovnal oli kahju, et ta ei saanud teiega hüvasti jätta,» ütles Varja. «Palus teile tervisi edasi öelda.»

21. peatükk

Olga Semjonovna siiasõit, tema elurõõm ja oskus säilitada väliselt rahu igasuguste ebameeldivuste puhul tuuseldasid pisut Varjat ja hajutasid ta sünged mõtted instituudisekelduste pärast. Olga Semjonovna viibis Peterburis kõigest ühe nädala, kuid selle ajaga «tiris» ta Zvonarjovid kolm korda teatrisse, üks kord Aleksandra ja kaks korda ooperiteatrisse. Pealinna sõidu tõelist eesmärki ei avaldanud ta Varjale ega Sergei Vladimirovitšile. Ainult Blohhin üksi oli juhuslikult Ivan Gerassimovitši kaudu teada saanud Olga Semjonovna saladuse. See, et Olga Semjonovna oli nüüd tihedas seoses põrandaalustega, rõõmustas Blohhinit. Ta oleks kangesti tahtnud Olga Semjonovnale oma sümpaatiat avaldada. Eriti meeldiv oli tal teada, et Boriss Dmitrijevitš pole kunagi takistanud, vaid vastuoksa, on Olga Semjonovnat aidanud tema töös.

«Kuidas ma ometi unustasin talle isegi terviseid saata,» pahandas Blohhin iseendaga.

Järgmisel päeval sõitis Blohhin võõra passiga Kolpinosse.

Zvonarjovide elu läks oma rada. Varja püüdis nüüd pöörata vähem tähelepanu instituudisõbrataride intriigidele ja andus täielikult õpinguile. Varsti tegi ta ära kõik kolmanda kursuse arvestused ja jõudis oma kursusekaaslastele järele. Tal ei tulnud enam instituudis nii pingeliselt töötada nagu varem. Jäi aega üle ka praktiliseks arstitegevuseks. Ta palus Krasnuškinilt luba assisteerida tema kodus haigete vastuvõtul.

Nüüd sõitis Varja neli korda nädalas pärast töö lõppu instituudis Špalernajale, kus Krasnuškin selleks üüritud korteris pärast lõunat kella viiest seitsmeni haigeid vastu võttis. Haigeid kogunes mõnikord nii palju, et vastuvõtt venis südaööni. Doktor jättis Varja hooleks haigeid läbi kuulata ning aitas tal diagnoosi ja ravi määrata.

Krasnuškini juurde tulid arstiabi saama peamiselt väiksemad ametnikud, poesellid ja kvalifitseeritud käsitöölised. Jõukamad haiged eelistasid arsti koju kutsuda.

Varja silmade eest käis läbi kümneid kannatavaid inimesi — vanu ja noori, kurnatuid ja tüsedaid, pisut jõukamaid ja päris vaeseid. Kõik nad olid murelikud, erutatud ja vaatasid arsti otsa lootust hellitaval pilgul, et ta nad terveks ravib.

Varja registreeris patsiente, märkis üles nende tervise uurimise andmed, analüüside tulemused ja neile määratud arstimid. Teda pani korduvalt imestama Krasnuškini tähelepanu, kuidas too patsientide paljusõnalised ning tihti väheõpetlikud kaebused oma hädade üle kannatlikult ära kuulas.

«Kuidas teil ometi jätkub kannatust kõike seda loba ära kuulata?» küsis Varja.

«Oijah, Varjake, teie võimed on veel kasinad. Sellest «lobast» on arstil teinekord suur abi, see aitab avastada tõve saladuse. Sellepärast peab arst oskama kuulata. Olge kannatlikum inimeste ja nende nõrkuste vastu. Haigel peab olema usku teisse, ta peab teid armastama, see on kõige parem arstirohi,» õpetas Ivan Pavlovitš südamlikult oma abilist.

Mõned tujukad, haiglase meelekujutusega ja vastikult lobisevad daamid ärritasid Varjat eriti. Need rais-

kasid alati palju aega ja pidasid kinni teiste haigete järjekorda. Krasnuškin kirjutas neile surmtõsise näoga piparmünditablette ja kahjutuid mikstuure ning tegi neile selgeks, et nad tema näpunäidete järgi talitades tingimata ruttu paranevad.

«Mina ei võtaks neid lihtsalt vastu,» avaldas Varja oma pahameelt. «Las lähevad hüpnotiseerijate, meediumide ja teiste šarlatanide juurde.»

«Taktist ja vastupidavusest ei tohi arstil kunagi puudu tulla,» tuletas Krasnuškin talle kannatlikult meelde. «Meil on tegemist haigetega, järelikult mitte just täisväärtuslike inimestega. Kuidas nad ka ei käituks, kuid arst ei tohi kaotada enesevalitsemist. Eriti tähtis on see kirurgile, sest närvide tugevusest sõltub alati operatsiooni kordaminek. Teil, kolleeg, on vaja treenida oma kannatlikkust ja rahu. Võtke rohkem vastu neid kapriisitsevaid jahvardeid.»

Südant kõvaks tehes kuulas Varja sääraste patsientide kaebusi, avaldas neile kaastunnet, rahustas ja manitses neid, et ei maksa meelt heita, ise aga otse värises vihast ja meelepahast. Kui kannatus katkema kippus, lahkus ta kabinetist ja viibis mõned minutid üksinda esikus. Niisugune väike pinevuse lõdvendamine tõi talle rahu tagasi ja ta pöördus jälle haigete juurde.

Niisuguse omapärase arstipraktika esimese nädala lõpul ulatas Krasnuškin Varjale sajarublase paberraha.

«Palun, kolleeg, vastu võtta teile kuuluv pool töötasu,» seletas ta.

«Mis te nüüd, Ivan Pavlovitš!» protesteeris Varja. «Seda raha ei võta ma miski hinna eest. Andke see mõnele haigele, keda te tasuta ravite.»

«Hästi, küll ma sellele koha leian,» ei vaielnud doktor vastu.

Kui Krasnuškin tegi Varjale ettepaneku ühe kõrgelseisva isiku juurde minna, keeldus Varja kategooriliselt.

«Ma ei mõtlegi sääraseid nadikaelu aidata, las kärvab,» kostis Varja.

«Arsti jaoks on olemas ainult haiged, sõltumata sellest, kes nad on — kas ministrid või töölised, rikkad või vaesed, reaktsionäärid või revolutsionäärid,» seletas Krasnuškin.

«Iga ministrilurjust ravivad tuhanded professorid ja

arstid, vaest aga, olgu tal või surm suu ääres, ei taha keegi arstida. Ma ei taha ega hakka oma käsi nendega määrima,» teatas Varja.

Doktor kuulas teda, silmad mõnusal muigel.

«Aga kas te minuga koos Viiburi poolele tulete?»

«Igal kellaajal, olgu öösel või päeval, mu kallis õpetaja,» oli Zvonarjova otsekohe nõus.

Teisipäeviti ja laupäeviti ei võtnud Krasnuškin haigeid vastu. Neil päevil suundus ta oma arstlikule ringkäigule tööliste kitsaisse pugerikesse Viiburi poolel.

Kord pärast haigete vastuvõttu Špalernajal küsis Varja Krasnuškinilt, millal ta lõpuks ometi Viiburi poolele läheb.

«Kas arvate, et see on väga huvitav?» naeratas Krasnuškin kurvalt. «Peab väga inimesi armastama, et sagedamini seal käia. Vaesus ja mustus, nälg ja pisarad... Jah, sealt võib saada elutarkust ja arstikogemusi. Veel rohkem aga vist kirpe, lutikaid ja täisid. Juhtub ka seda, et lähete inimese juurde avali südamega, kuid too võtab teid vastu solvamiste ja rusikatega... See on muidugi meeleheitest, kuid tuleb ette...»

«Ma ei karda seda,» ütles Varja kindlalt.

«No mis siis ikka, kui tahate, võite homme kogeda selletaolist lõbu,» ütles doktor. «Tulge homme harilikul ajal siia ja me läheme koos.»

Kui Varja järgmisel päeval Špalernajale jõudis, leidis ta Krasnuškini minekuvalmina, vana kulunud palitu seljas, töölisesoni peas ja arstiabikohvrike käeotsas.

«Miks te sõjaväemundris ei lähe?» imestas Varja.

«Et mind heast-paremast politseinikuks ei peetaks,» vastas doktor. «Siis ma küll terve nahaga ei pääse. Ka teil, kolleeg, ei soovita ma sõrmuseid, prosse ja käevõrusid kanda. Riietuge tagasihoidlikumalt: mütsi asemel siduge rätt pähe ja ei mingeid ridiküle.»

«Milleks niisugune ettevaatus?» imestas Varja. «Me ei lähe ju ometi metslaste juurde, vaid pealinna töölisrajooni.»

«Asi ei seisa töölistes, vaid politseis,» ütles Krasnuškin. «Politsei kultiveerib neis rajoonides metsikuid kombeid. Kõrtse igal sammul, vargad, sulid ja bandiidid elavad vabalt. Politseinikud ise ka kardavad üksikult seal liikuda. Meie valitsus teeb kõik selleks, et töölisi

juba maast-madalast õpetada purjutama ja toorutsema. Kooli asemel kõrts. Kultuuri asemel pappide jutluse jm. Arvestus on õige: võtta töölistelt õppimisvõimalus, vähearenenud töölised ei tunne nii palju huvi poliitika vastu.»

Varja ja Krasnuškin sõitsid trammiga Soome vaksali juurde, siit läksid nad jala mööda töölisrajooni pimedaid tänavaid. Varja komistas alatasa auklikuks tallatud kõnniteel ja doktor võttis tal käe alt kinni.

«Kuidas inimesed siin küll saavad käia, et jalgu ära ei murra?» imestas Varja.

«Murravad muidugi. Aga kellele see muret teeb? Tööline murdku või kael kahekorra, pole sellest kellelgi külma ega sooja,» vastas Krasnuškin.

Kell oli umbes kaheksa. Kahekordsete puumajade akendest igritses tuhmi valgust. Heledasti valgustatud kõrtside ja trahterite juures tungles rahvast. Sealt kostis kärarikast lärmi ja lõõtspilli kääksumist. Tundus uskumatu, et kuskil lähedal säravad valgustulvas Nevski prospekt, Liteinõi prospekt ja Palee väljak.

«Kas te ei karda siin käia?» küsis Varja.

«Ei, valguse käes tuntakse mind ära ja mulle ei tehta midagi, koos minuga ka teile mitte.»

Varsti jõudsid nad ühe suure kahekordse palkmaja juurde. Välisuks oli ristseliti lahti. Trepile astudes võttis Krasnuškin taskust elektrilambi ja valgustas pimedat, kitsast ning räpast koridori. See haises kassidest, mustast pesust ja hapukapsast.

Doktor astus ees. Varja järgnes talle kössi tõmbudes kobamisi ja vaatas arglikult ringi. Pimedas komistas ta ühtesoodu mingite tünnide, pinkide ja karpide otsa. Talle tundus, nagu ei tulekski sel koridoril lõppu. Süngesse ritta rivistununa jäi üks uks teise järel nende selja taha.

Lõpuks koputas Krasnuškin ühele neist. Keegi ei vastanud. Tuli veel paar korda koputada. Äkki läks uks lahti ja lävele ilmus lambi hämaras valguses kühmus naisekogu.

«Kes siin kolistab?» hõikas naine jõhkralt.

«See olen mina, Agrafena Fjodorovna, arst,» kostis Krasnuškin.

«Anna andeks, Ivan Palõtš, et ma kohe ära ei tundnud,» ütles naine, kuid vaatas siis valvsalt Varja otsa. «Kes see sul kaasas on?»

«Mu abiline, velsker,» seletas Krasnuškin.

Alles nüüd seletas Varja silm, et ta ees seisab kõhna, kurnatud näoga naine. Kuid säravad silmad ja kiired energilised liigutused kõnelesid ta noorusest.

«Astu sisse, Ivan Palõtš,» laskis perenaine ta läbi. «Mu Mitritšil on tervis hoopis käest ära.»

Varja astus väikesesse tuppa, mis eesriidega oli pooleks jaotatud. Valgustatud poolel seisis keset tuba laud, mille ümber asus kuus lapsukest, üks teisest väiksem. Vanemad lapsed söötsid väiksemaile lusikaga mingit kõrti. Väikese, pottide ja kastrulitega täidetud pliidi juures askeldasid kaks elatanud naist. Üks valmistas toitu, teine kandis lauale.

Nurgas laudkoikul lamas vanaeit, kes kõhis vahetpidamata. Tema juures istus vanapoolne mees ja tossutas innukalt plotskit. Toas hõljusid kibekad, lämmatavad mahorkasuitsu pilved. Arsti nähes kustutas mees plotski kiiresti ära ja vehkis käega suitsu laiali.

«Kui palju kordi olen ma öelnud, et toas ei tohi suitsetada,» manitses Krasnuškin karmilt. «Saage ometi ükskord aru, et siin lamavad raskesti haiged. Ka ilma teie suitsuta on neil raske hingata. Kuidas te ometi sellest aru ei saa?»

«Pole neil häbi ega südant sees,» toetas Agrafena Fjodorovna arsti. «Muudkui kisuvad seda suitsu, et tõbi nad maha murraks. Tossavad toa täis nagu kõrtsi. Mis inimesed need küll on, nagu vihamehed. Mõtlevad ainult iseenesele.»

Tuba oli üsna palav. Varja ja doktor võtsid mantlid maha.

«Te pange mantlid tooli peale, siis ehk ei poe lutikad sisse,» soovitas üks naistest.

Nüüd alles märkas Varja, et halle, ammust aega valgendamata seinu katsid puruks litsutud lutikate tumedad plekid nagu kärnad. Neid nähes Varja võpatas tahtmatult teravast jälkusetundest.

«Kus Mitritš on?» küsis Krasnuškin.

«Tukub eesriide taga. Seal on vaiksem kui siin ja suits ei jõua ka nii ruttu sinna,» vastas perenaine ja tõmbas eesriide voodi eest kõrvale.

Varja nägi madalat puuvoodit ja sellel keset kaltsuhunnikut suure peaga noorepoolset meest, kelle sügavale aukuvajunud silmad põlesid palavikuliselt. Mehe põski kattis tihe habemetüügastik ja pikad vurrud tolknesid abitult allapoole. Palavikust lõhenenud huulte vahelt tungis välja kähisev hingeldus. Krasnuškinit nähes haige elavnes ja tahtis voodis istukile tõusta.

«Lama aga lama, Mitritš. Ma vaatan sind enne nõnda läbi, siis alles tülitan tõusmisega,» peatas arst teda lahkelt.

«Kes see on?» osutas haige Varjale.

«Arstiteaduse üliõpilane, aasta pärast saab ise arstiks,» vastas Krasnuškin.

«Nii et ka surma abiliseks!» muigas Mitritš.

«Õige mul leiutas — surma! Kas mina siis tahan sind surnuks piinata?» küsis doktor.

«Ühe teete terveks, teise sandiks,» lausus haige kulmu kortsutades. Kuid Varja nägi, kuidas ta kulmude alt särasid soojalt ning mahedalt sügavale aukuvajunud silmad. Kui palju oli neis lootust ja tulist soovi elada!

Haige kõhnus näis Varjale hirmuäratav. Kuiv kuum nahk pinguli paljaste roiete ümber ja sissevajunud kõht tõstsid eriti esile haige äärmise kurnatuse.

Mitritši rinna läbi kuulanud, tõstis Krasnuškin Varja abiga ta istuma ja hakkas ta selga koputlema. Siis vaatas Varja omakorda haige läbi.

«Diagnoos, kolleeg?» küsis Krasnuškin.

«Vasakpoolne eksudatiivne pleuriit,» vastas Varja kindlalt. «On vajalik kahe roide resektsioon.»

«Katsume läbi saada punkteerimisega,» arvas Krasnuškin. «Kui see ei aita, siis teeme operatsiooni.»

«Mis te nüüd, jumal hoidku!» vaatas Agrafena Fjodorovna kohkunult arsti otsa. «Eluilmas ei lase ma oma meest lõigata. Arsti teda pulbrite ja kuppudega, või muidu kutsume Lepetihha-eide. Tema silm ei eksi, ta aitab inimese ilma noata jalule.»

«Ole sa vait, Grunja, kui sinu käest ei küsita,» katkestas haige teda. «Las tohtrihärrad ütlevad teaduslikult, pärast siis peame ise aru, mis teha.»

«Ma ju ütlen, et teil on mädane pleuriit,» kordas Krasnuškin. «Mäda tuleb kõrvaldada kas torke või operatsiooni teel. Ilma selleta läbi ei saa! Ja see on vajalik, saage aru, Mitritš.»

«Suur tänu sulle kõige eest. Sa oled hea inimene. Andku jumal sulle tervist. Aga oma meest ma lõigata ei lase. Arsti ilma noata. Kas siis rohtusid vähe on: igasugu pulbrid või siis kupud,» ja perenaine puhkes suure häälega nutma.

«Milleks nutta, Agrafena Fjodorovna,» lausus Krasnuškin leebelt. «Pisarad hädale abi ei anna. Teie meest tuleb ravida, ja tõsiselt ravida. Pulbritega üksi surmast ei päästa.»

«Äh, Ivan Palõtš, surema peame nagunii kõik,» ohkas Mitritš raskelt. «Ainult selle vahega, et ühed varem, teised hiljem!»

«Küll ütles ülitargasti! Surra jõuame igal ajal. Enne vaja elada, lapsed suureks kasvatada. Ära pead norgu lase, Mitritš. Mõtle tõsiselt järele. Räägin nii, nagu asi on. Seniks hüvasti. Astun lähemail päevil sisse, ehk mõtled ümber?»

Varja imestas, kui lihtsalt ja loomulikult Ivan Pavlovitš neid inimesi kohtleb. Üleolevast armulikkusest või põlglikkusest mitte varjugi. Kannatlikult, leebelt ja peaasi — lihtsalt. Veenis, rahustas, samal ajal koputlesid käed haiget oskuslikult, valu tegemata, panid ta pikali, kohendasid patja ja käänasid teki äärt. Näis, nagu teeksid käed seda kõike iseendast, osavalt ning harjunult.

«Vaat see on arst!» mõtles Varja. «Just nõnda peab olema. Lihtne ja südamlik. Peaasi aga — missugune kannatlikkus! Mina ei suuda vist küll kunagi nii.»

«Niisiis, kolleeg, lähme,» katkestas Ivan Pavlovitši hääl Varja mõtiskelu.

Mantli selga pannud, astus Krasnuškin veel kord Mitritši juurde, pani käe ta higisele kahvatule laubale, vaatas haigele silma sisse ja naeratas mahedalt.

«Noh, pea vastu, sõber. Ja ära lase naisel töinata. Head tervist!»

Ning juba lükkas ta eesriide kõrvale, jättis perenaisega hüvasti ja tuletas meelde, et ta varsti tuleb neid veel kord vaatama.

«Ma ei või ja mul pole õigust teid niisugusesse seisukorda jätta, kas mõistate? Astun paari päeva pärast sisse, ehk mõtlete ümber.»

«Kuidas soovite. Meie teid ei kutsu,» lausus perenaine läbi pisarate.

«Ivan Pavlovitš, kust tuleb teil see taktitunne?» küsis Varja, kui nad juba tänaval olid. «Te olete siin, Viiburi poolel, oma inimene. Te räägite nii lihtsalt ning südamlikult, käitute . . .»

«Kallis Varjake, mis taktitunne siin korda läheb? Olen maamees. Mu vanaisa Zahhar oli samasugune nagu Mitritš. Ainult selle vahega, et viimane sureb tiisikusse Viiburi poolel, mu vanaisa aga suri nälga oma kodukülas. Ja mu lapsepõlv polnud parem nende laste omast siin.»

Varja vaatas tagasi maja poole ja lausus kibedusega: «Kui kole siiski! Lükata tagasi neile ulatatud päästev käsi ja määrata end hukkumisele.»

«Aga kes on selles süüdi? Kas nemad?» küsis Krasnuškin ja vaatas sinna, kus linna kohal helendas õhtuste tulede kuma. «Nende hukkumises on süüdi need, kelle armust need inimesed on toored ja harimatud. Ei, see mees tuleb siiski päästa. Mõtelge, Varja! Kuus last ikkagi. Palun teid homme siin ära käia. Kui on halvemaks läinud, teatage mulle viivitamatult. Loodan, et oskate ise siia tulla. Haige nimi on Zaušin.»

Kaks järgmist visiiti läksid rahulikumalt. Esimesel visiidil võeti Krasnuškin vastu rõõmsa teatega, et haige tütarlaps tunneb end hästi.

«Mul tekkis kahtlus, et on ehk difteeria, kuid õnneks oli see angiin teraval kujul,» seletas doktor Varjale.

Tütarlapse vanemad tänasid teda hulk aega südamest nende tütre päästmise eest ja soovisid talle hüvastijätul kõige paremat.

Naabermajas külastas Krasnuškin noort naist, kes põdes kollatõbe. Haige oli paranemisel. Ta ümber kekslesid kaks väikest last. Arsti ja Varja võttis vastu pikk mees suurte, tööst karedate kätega.

«Noh, kuidas teil siin lood on?» küsis Krasnuškin.

«Eks vaadake,» osutas tööline naeratades naisele. «Juba päris tragi. Eks ole õige, Veera?»

«Õige, Vanjuša,» noogutas naine ja naeratas lahkelt Krasnuškinile. «Suur tänu teile, doktor. Ma ei tea, kuidas teid tänada . . .»

Kui Krasnuškin naise juurde astus, haaras too ootamatult ta käe ja tõstis oma huultele.

«Olge ikka! Kas siis nii tohib?! Ma pole papp ega munk,» tõmbas arst käe ära. «Minu kohus on ju haigeid aidata.»

«Ärge rääkige!» Tööline vaatas erutatult talle otsa. «Käisin mitme tohtri juures, keegi ei tahtnud meie juurde tulla. Nõudsid jumal teab kui kõrget tasu. Kust sa seda raha võtad . . . Seal ta on — teie kohus. Teil on kohus, aga teistel pole. Kui teie poleks tulnud . . .»

«Hea küll, hea küll,» katkestas Krasnuškin teda. «Peaasi, et paranemise poole läheb.»

Läks pimedaks. Siin-seal põlesid laternad, valgustades kasinalt auklikuks sõidetud tänavat ja majade ammust aega värvimata seinu. Nad keerasid nurga taha. Varja nägi kahekordset maja. Eredasti valgustatud lahtistest akendest kostis muusikat, joobnute hääli ja laulu.

«Trahter, Varjake. Lähme teisele korrusele. Vaatame veel üht haiget ja siis koju. Tänaseks aitab.»

Väikeses toas oli koos kogu pere: kaheksa hinge, kolm täiskasvanut ja viis last.

Ainukesel voodil lamas kohutavalt kõhn, äravaevatud haige pereisa, kuumavee pudel kõhul.

«Maohaavandid, pealegi liiga kaugele lastud minna. Vajab kirurgi nuga,» seletas Krasnuškin Varjale. Ta astus haige juurde ja küsis:

«Kuidas lood on, Ivan Trofimovitš?»

«Halvasti,» vastas haige tasa. «Kui valutama kukub, lööb maailma mustaks. Ainuke pääs — pealtpoolt kuum vesi, seestpoolt pipraviin. Jood ära, siis läheb kergemaks, aga süüa ei või midagi, ajab oksele ja kisub sisikonna pahupidi . . . Andke pulbreid valude vastu, härra doktor!»

«Annan talle oopiumi-, äärmisel juhul morfiumipulbreid. Süstimisest naha alla keeldub ta kategooriliselt, kardab süste, veidrik,» ütles doktor Varjale.

«Teil on vaja haiglasse minna,» soovitas Varja haigele.

«Et tohtrid seal ta sisikonna välja võtaksid?!» hüüdis vihaselt kahvatu naine, ilmselt haige abikaasa.

«Saab läbi ka ilma operatsioonita, peaasi, et oleks korralik ravi, toitmine ja arstiabi,» tähendas Krasnuškin.

«Teame juba, kuidas haiglas toidetakse! Põetajad õgivad ise kõik nahka, haigetele antakse enda järelt ainult taldrikuid lakkuda,» kiskus naine huuled virilaks.

«Noh, aga siin? Mis te talle siin süüa annate?»

«See on minu asi, mis ma talle süüa annan, teiste käest laenama ma ei lähe. Aga teie asi on arstida. Ja kui te ei oska, siis ei maksa peale hakatagi,» lausus naine kumedalt ja lisas nagu Zaušini nainegi: «Lepetihha-eit tohterdab rohtudega, sellest on niisama palju abi kui teist.»

Krasnuškin hakkas vaikides mantlit selga panema.

«Härra doktor, ärge mu tobeda eide pärast pahaseks saage,» pöördus haige paluvalt tema poole. «Suurest murest ajab teab mis suust välja! Olen nõus haiglasse minema, ainult kui saaks tasuta, pole millegagi maksta. Haiguse ajal on kõik viimseni ära söödud.»

«Ei anna ma sind tohtrite kätte põrgupiinadesse,» teatas naine kategooriliselt. «Kui jumal on määranud sul enneaegu surra, siis sure kodus.»

«Ega sina ei vaevle, vaid mina! Mul pole enam jõudu kannatada! Mõtled ainult iseendale, aga minu valu ei tähenda sulle midagi,» nähvas mees talle kurjalt.

Krasnuškin jäi mõttesse.

«Hea küll, püüan saada sulle maksuta koiku Obuhhovo haiglas,» sõnas ta lõpuks. «Kliinikusse sind vaevalt võetakse.»

«Jätke mulle pulbreid valude vastu, härra doktor. Ilma nendeta tao või peaga vastu seina,» anus haige.

Varja võttis välja morfiumipulbri. Haige sirutas kiiresti käe tema poole ja palus:

«Jätke homseks ka mõned!»

«Ei või, harjute pulbreid võtma, pärast ei saa enam ilma nendeta elada,» polnud doktor nõus.

«Palun issanda jumala nimel! Pulbritega saan vahelgi valudest puhata,» mangus haige.

«Lähete haiglasse, seal antakse neid teile priipärast.»

«Lähen, lähen, jätke pulbreid.»

«Rohkem kui kolm ei anna, homseni jätkub neist.»

Varja võttis välja veel kaks pulbrit.

Samal ajal kostis alt trahterist metsik kisa, jalgade müdin, purustatud lauanõude klirin ja ebainimlik rööki-mine.

«Kaklus! Kui mõnda jälle surnuks ei pussitata,» pomises haige ärevalt.

Kõik toa elanikud — nii vanad kui lapsed — tormasid riideid selga tõmmates koridori, et vaadata, mis all lahti on.

«Kuhu te lähete, nurjatud?» püüdis ema lastekarja tagasi hoida, aga kus sellega — need kadusid toast nagu tuul.

Ka naabrite juures paukusid uksed. Maja oli täis jalgade müdinat ja ärevaid hüüdeid ning see kõik sulas kokku üha kasvava käraga trahteris. Kostsid politseinike viled. Kõmatas kumedalt üks revolvripauk, siis teine.

«Võmmid on platsis. Tuleb kõva kähmlus, pekstakse neil mehemoodi silmnäod segi,» elavnes haige.

«Sattusime lõksu,» muigas Krasnuškin mitte just rõõmsalt. «Tuleb oodata, kuni see madin lõpeb, et me teiste pähe kannatada ei saaks.»

«Mina küll ei suuda ümberpiiratuna elada,» lausus Varja rahulikult.

«Kas teie, preili, olete siis varem piiramises olnud?» päris haige.

«Port Arturis. Ta töötas seal kogu ümberpiiramise aja halastajaõena,» vastas Krasnuškin Varja eest.

«Oi, kui koledaid päevi te seal küll nägite!» lõi haige naine käsi kokku. «Räägitakse, et inimesed söönud seal nälja pärast koeri.»

«Jah, kõike sai kogeda,» vastas Varja väsinult.

Vahepeal kära trahteris soikus. Jõudis kohale suur ratsapolitsei salk, rajoon piirati ümber, kakluse algatajad arreteeriti. Tagasitulnud lapsed jutustasid üksteise võidu, mis all oli toimunud.

«Kaks löödi surnuks: üks pussitati, teisel põrutati kiviga pealuu sisse. Ühel lasti soolikad välja, see on trahteri põrandal maas suremas.»

«Kas doktor pole veel ära läinud?» vaatas naabrinaine ukse vahelt sisse. «Trahteris löödi võmmil nina nässu ja taoti kolm töölist vigaseks.»

«Kõik see neetud viin!» pigistas haige käed rusikasse. «Millal sel needusel ükskord ometi lõpp tuleb?!»

«Lähme kirurgia praktikumile, kolleeg,» pöördus

Krasnuškin Varja poole ja kummardas pererahvale: «Homseni, sõbrad.»

«Tulge varem, enne pimedat, siis on kõrtsis veel vaikne!» hüüdis haige neile järele.

22. peatükk

Trahteri juurde oli hulk rahvast kogunenud. Kardavoid püüdsid neid laiali ajada, kuid keegi ei läinud ära. Kui Krasnuškin trepist alla esimesele korrusele tuli, lipasid lapsed ta ees ja kisasid mitmel häälel:

«Tee lahti! Tee lahti! Tohter tuleb, tohter!»

«Kus on doktor? Kes siin on doktor?» küsis üks politseinikest.

«Mina olen arst, kas on minu abi vaja?» astus Krasnuškin tema juurde.

Kardavoi mõõtis teda umbuskliku pilguga.

«Kus te teenite?»

Krasnuškin nimetas oma kaardiväeosa.

«Palun teie ausust tulla trahteriruumi,» tõstis politseinik käe mütsisirmi äärde.

Krasnuškin astus koos Varjaga politseiniku järel. Too tõrjus uudishimulikke kõrvale ja kärkis:

«Laiali minna! Andke härra doktorile teed! Teda ootavad haavatud.»

Peaaegu kõik trahteri aknaruudud olid sisse löödud, välisuks hingedelt maha kistud, põrand toidunõude tükke ja klaasikilde täis. Ümberaetud laudade vahel vedeles massiivne kõrtsilett. Kaks kelnerit pühkisid käsiluudadega kiiresti täissülitatud ja porist põrandat.

Vigasaanud olid kõrvaltoas. Siin koguka laua taga istus tähtsalt pikkade vurrudega pristav. Tema ees seisid mõned mehed, kellel olid käed selja taha seotud. Kinnivõetuid valvasid kardavoid, revolvrid käes. Seina ääres vahariidega kaetud kušetil lamas valgetesse nartsudesse mässitult umbes kahekümneaastane noormees, tema kõrval tugitoolis istus politseinik, nägu kinni seotud. Ta must sinel oli eest paksult verega koos. Mõlemad vigasaanud oigasid valjusti.

Arsti saabumisest teada saanud, tõusis pristav laua tagant püsti.

«Palun teid väga, härra doktor, anda esmaabi politseiurjadnik Lihhinile. Keegi neist lurjustest on teda rängalt vigastanud,» osutas ta peaga arreteeritute poole.

Kui vigastada saanud kardavoi nägu sidemeist vabastati, avanes silmale kohutav pilt: kogu vasak näopool kujutas endast ühtainust verdjooksvat haava. Vasak silm oli peast välja löödud, põsenukk ja ülemine lõualuu purustatud. Alumised hambad paistsid läbi lõhkirebitud põse. Ülespaistetanud keel ei mahtunud enam suhu ja tolknes väljas. Vigastatu hingas omaenda verd neelates kähisevalt.

«Kuuma vett, vatti ja marlit,» kamandas Krasnuškin Varjat ja hakkas tema kaasabil siduma.

«Kas mina pean hinge heitma, seni kui võmmi seotakse,» küsis kušetil lamav vigastatu.

«Kui kärvadki, kellel sinust kahju on,» nähvas pristav talle jõhkralt.

«Ivan Pavlovitš, las keegi teine abistab teid, mina hakkan seda seal siduma,» osutas Varja silmadega noormehe poole.

«Õige, kolleeg,» vastas Krasnuškin heakskiitvalt, kutsus ühe kardavoi ja jätkas tolle kaasabil sidumist.

Varja astus haavatud noormehe juurde. Too upitas end tõusma, kuid vajus rinnust korisedes uuesti kušetile. Ta huultele ilmus roosakas vaht. Varja tegi kohe kindlaks, et noormees on rinnust haavata saanud. Kuue ja särgi seljast ära võtnud, avastas Varja läbiulatuva tulirelvahaava kopsu vasakus pooles. Kuul oli läbi tunginud veidi ülaltpoolt südant, tekitades ränga verevalumi kopsu.

Varja vaatas haavatu noort, aukuvajunud põskedega nägu. Noormees krimpsutas valu pärast nägu, kuid ta silmad leegitsesid palavikuliselt. Et ta mõtteid valult pisut kõrvale juhtida, küsis Varja, millest see lööming alguse sai.

«Ma ei tea,» vastas noormees tasa. «Keegi hakkas purjuspäi tüli norima ja läks lahti üldine madin. Siis söösti võmmid vahele, et neid koost lahutada, neile virutati munakividega ... Nemad põmmutasid revolvritest vastu... Too purukspekstud lõustaga põrutaski mulle... Kukkusin maoli maha ... Noh, siis keegi kopsas talle ...»

«Te ei tohi nii palju rääkida,» peatas Varja teda.

Kui Krasnuškin kardavoi näo sidumise oli lõpetanud, vaatas ta Varja pandud sideme üle.

«Väga hästi, kolleeg,» andis ta kiitva hinnangu.

Nüüd palus pristav neid veel üks kaabakas läbi vaadata ja osutas sõrmega toa pimedasse nurka, kus lamas keegi mees, kaetud palitu ja mingite kaltsudega.

Kaks politseinikku tõmbasid kaltsud pealt ära. Nende alt tuli nähtavale alles päris noor nägu õudselt klaasistunud silmadega. Kaela vasakul poolel irvitas surmatoonud pussihaav.

«Tal on kõht ka lõhki lõigatud,» tähendas pristav ja käskis tapetule pealeheidetud palitu ära võtta. Püksid, särk ja pintsak — kõik olid verega läbi imbunud. Kõhus oli alt kuni rinnakorvini ulatuv lai haav. Sügavalt lahatud kõhukelme alt paistsid hallid vormitud sooltekobarad.

«Hullusti on ära lahitud!» käis Krasnuškinil tahtmatult värin läbi keha.

«See on bandiit Fedka töö,» ütles üks kinnivõetuist. «Petka, too tapetu, oli tagasihoidlik, sõbralik poiss. Manka Zavidova meeldis talle. Fedka aga oli armukade, lubas tal soolikad välja lasta, kui Petka Mankast ei tagane. Said täna siin kakluse ajal kokku, noh, ja Fedka tegigi talle lõpu peale.»

«Kuidas oli tapetu perekonnanimi?» küsis pristav.

«Hodunov, sõjatehase tööline, treiali õpipoiss,» vastas keegi.

Pristav käskis laiba kinni katta ja palus Krasnuškinit surmatunnistus välja kirjutada.

«Ma ei saa seda teha,» keeldus doktor. «On vaja lahata ja koostada ametlik akt surma põhjustest.»

«Mis tühja sellega veel venitada! Igaühele näha, mispärast inimene suri,» urises pristav pahaselt.

«Ilma selleta ei saa. See on seadus!» ütles Krasnuškin ja astus ukse poole.

Pristav tahtis teda kinni pidada, kuid lõpuks jõudis kohale kiirabitõld arsti ja kahe sanitariga.

«Teid võib ainult surnu juurde kutsuda. Kuhu te jäite nii kauaks? Miks te politsei kutse peale ilmusite alles tunni aja pärast?» kukkus pristav kohalejõudnud arsti kallal võtma.

«Te proovige kihutada meie kronudega, eriti siinsetel teedel,» nähvas esmaabiarst talle väljakutsuvalt.

Krasnuškin ja Varja astusid tänavale. Rahvahulk polnud veel laiali läinud. Kardavoid valvasid uste juures ega lasknud kedagi majja. Krasnuškin trügis suuri vaevu läbi rahvahulga. Varja ei jäänud temast sammugi maha. Äkitselt ilmus doktori ette kõhn, paksult puuderdatud ja mingitud näoga tütarlaps. Värisevaid käsi rinnale surudes küsis too ärevalt:

«Kuidas mu Petjaga seal on? Kas ta, kullake, on veel elus?»

«Aa, see oled sina, kallike,» vaatas Krasnuškin põlastavalt talle otsa. «Ise keerutad saba kord ühe, kord teise mehe ees ja nüüd pärid Petja järele. Teda pole enam, saad aru? Pussitati surnuks!»

Tüdruk lõi vaaruma, ajas silmad pärani ja vehkis kätega:

«Ei, ei... Seda ei saa olla!» Tüdruku hääl hakkas kähisema, ta nuuksatas ja puhkes valjusti nutma.

«Nüüd valad pisaraid, aga millele sa varem mõtlesid, raibe, kui tolle kõrilõikaja Fedkaga amelesid?!» kostis rahva hulgast.

«Kus see libu on?» kajas üle tänava murest murtud naise hüsteeriline hüüe; tüdruku juurde trügis läbi rahvahulga halli katmata peaga vanaeit ja virutas laia kondise kämblaga kõigest jõust talle vastu nägu. «Nurjatu, sina ajasid surma mu ainukese poja! Madu! Kõlvatu reo! Et jumal sind kolm korda ära neaks!»

Vanaeit püüdis nahkse kondise rusikaga tüdrukule silma, nina ja huulte peale virutada, tüdruk kattis näo kätega ja võttis hoobid kannatlikult vastu.

«Andke sellele rojule!» kisendas vanaeit maruvihaselt.

Naised, kes tänavatüdrukutes on alati näinud oma igipõliseid vaenlasi, ei viivitanud reageerimast sellele kutsele. Kümned rusikad tagusid Manka Zavidovat pähe, õlgadele, vastu rinda ja selga. Keegi andis talle õige valusa hoobi ja tüdruk prantsatas kiljatades maha. Metsistunud naised kukkusid teda jalgadega tallama.

«Jätke järele, mis te teete!» tormasid Krasnuškin ja Varja naiste juurde, kuid keegi ei kuulanud neid. Dok-

tor trügis siiski tüdruku juurde ja püüdis teda oma kehaga varjata. Varja tõugati kõrvale.

«Oled ta sõbranna või? Mine minema, enne kui ise ka saad!» ähvardas teda üks raevunud fuuriatest.

Varja jooksis trahteri ukse ees seisvate kardavoide juurde.

«Takistage neid,» osutas ta Krasnuškinit ümbritsevate naiste poole. «Nad tapavad doktori.»

«Ärgu siis toppigu nina naiste kaklusse!» kostis üks politseinikest hoolimatult.

«See on kaardiväepolgu arst, ja teie vastutate, kui ta tapetakse!» hüüdis Varja meelt heites.

See argument mõjus. Kardavoid tormasid naiste hulka ja tirisid need silmapilk laiali. Tüdruk lamas sõiduteel, tema üle kummardus mütsita jäänud ja kenakesti kolkida saanud Krasnuškin.

«Peksid surnuks?!» kükitas Varja sõiduteele ja silmitses tappa saanud tüdrukut.

Tüdruk oli jõudnud sooja räti näo ette tõmmata, see kaitses teda mõnevõrra hoopide eest. Kui tüdruk maast üles aidati, oigas ta tasa.

«Visa hing kurjalvaimul!» hüüdis üks naistest kahjumeelega.

Manka tuli vähehaaval meelemärkusele. Tüdruk talutati käe alt kinni hoides trahterisse, kus Varja ta kiiruga läbi vaatas. Peale kolme rebitud haava, suure sinise laigu näol ja rohkete kriimustuste kehal ei leitud midagi.

«Kondid terved, hambad alles, käed-jalad funktsioneerivad. Pääsesite õnnelikult, Zavidova,» ütles Varja tüdrukule.

«Ma ei julge tänavale minna... Nad tapavad mu,» ohkas Manka hirmust värisedes.

Krasnuškin palus esmaabiarsti tüdruk endaga kaasa viia.

«Hea küll!» oli too nõus. «Lapime ühtlasi ka ta silmnäo ära, et see tulevikus kenam oleks.»

Niipea kui esmaabitõld ära sõitis, hakkas rahvas laiali valguma.

«Ka meil on aeg koju minna!» ütles Krasnuškin väsinult Varjale. «Täna nägime kenakesti vaeva, kolleeg. Oli meil terapeudi- ja kirurgipraktikat ja peksa pidime

ka veel saama. Peaasi, et me õnnelikult kõigist neist sekeldustest pääsesime.»

«Jah, kõigist neist muljetest käib mul pea ringi,» ohkas Varja. «Alles nüüd hakkan ma aru saama, kui kohutav on aguli töörahva elu.»

23. peatükk

Järgmisel päeval suundus Varja instituudist kohe Viiburi poolele. Kõige enne läks ta Zaušini juurde. Mehel oli halvemaks läinud. Tal mattis vahetpidamata hinge, ahnelt ahmis ta õhuaknast tulevat külma õhku.

«Ära külmetab meid täna,» kaebas perenaine nuuksudes. «Aina matab hinge, ei maganud öösel mitte üks raas. Tõin talle unerohuks soru viina, aga sellest läks veel hullemaks.»

Varja vaatas ruttu haige läbi ja tegi kindlaks, et ilma kiire operatsioonita läbi ei saa.

«Kõige rohkem tunni aja pärast tulen ma koos arstiga siia,» lubas ta ära minnes.

...Trahteri aknad haigutasid ikka veel tühjadena, klaase polnud ette pandud. Täna oli siin lage ja vaikne. Mõned töölised seadsid ruumi korda.

Varja läks vapralt trepist üles teisele korrusele Ivan Trofimovitši juurde. Lävel tuli talle vastu haige mehe naine, põsed auku vajunud ja silmad nutetud.

«Kesköösť peale hakkas vähkrema... Karjus, oigas, hommiku eel jäi vait ning heitis hinge,» teatas ta kurvalt. «On juba pestud ja riidesse pandud, homme tahame matta.»

Surnu lamas korralikult riietatuna laual, vaskrahad silmadel. Pikk kõhn vanaeit luges ninahäälega monotoonselt psaltrit.

«Haiglas oleks ehk saanud teda veel päästa,» mõtles Varja ning talle meenus, milline kustumatu elujanu helkis haige silmis, kui too eile palus talle mõned morfiumipulbrid jätta. Üks pulber oli puutumata jäänud. See vedeles nüüd tarbetuna voodijala juures.

«Võtke see,» ulatas Varja surnu lesele kolmerublalise. «Matusteks.»

...Varja jõudis Špalernajale pool tundi varem, kui

Krasnuškin haigeid vastu võtma hakkas. Zaušini seisukorrast teada saanud, otsustas Krasnuškin haigete vastuvõtmise ära jätta, võttis vajalikud arstiriistad kaasa ja läks koos Varjaga Viiburi poolele. Varsti olid nad Zaušini juures. Too oli nüüd nõus mitte üksnes pleura läbitorkamisega, vaid mis tahes operatsiooniga.

Eksudaat osutus paksuks ega nõrgunud ise välja, see tuli süstlaga välja võtta. Haige oigas mitte niipalju valu kui hirmu pärast. Naised jälgisid hirmuga, kuidas suur süstal täitus roheka vedelikuga. Umbes liitri osa mäda välja tõmmanud, kleepis Krasnuškin torkekoha hoolikalt plaastriga kinni ja mähkis haige rinna sidemeisse.

«Noh, kuidas hingamine on?» küsis ta Zaušinilt.

«Nagu oleks kivi rinnalt ära võetud,» lausus too kergendatult.

«No näete, ja te kartsite läbitorkamist, tahtsite enneaegu hauda minna,» tuletas Varja talle meelde.

«Mine sa tea, kuidas parem on,» lõi perenaine süüdlaslikult silmad maha. «Rumalad oleme, harimata inimesed.»

Tänaval ootas Krasnuškinit ja Varjat väikest kasvu kärsitu naine. Erutusest kogeldes palus ta oma tütart vaatama tulla.

«Kurgutõbi teisel kallal. Ei söö ega joo, hingata raske.»

Nad astusid kahekordse maja katkiste astmetega trepist üles peaaegu pööningule. Kitsuke trepp viis väiksesse katusekambrisse, mis vaheseintega oli jaotatud mitmeks osaks. Seinal rippus tilluke viieliinine lamp. Õhk toas oli sumbunud ning raske. Läbi pragude puhus pööningult külma.

Kitsal kastil lamas lapiteki sisse mähitult umbes kümne- või üheteistkümneaastane tütarlaps. Ta hingas kähedalt ja kõhis raskesti, peaaegu vahetpidamata. Krasnuškin vaatas ta kurku.

«Väga võimalik, et on difteeria,» arvas ta. «On vaja ta teistest eraldada või siis haiglasse saata. Teeme talle praegu kaitsesüstimise ja võtame kurgulima analüüsimiseks.»

Süstimisest kuuldes läks tütarlapse ema näost kahvatuks.

«Ei lase! Lapsuke niigi vaevleb, nüüd tahavad teda veel torkida ka.»

«Kui me seda ei tee, võib tüdruk surra,» hoiatas Krasnuškin.

Kuid ema pigistas hambad kokku ega tahtnud midagi kuulda.

«Mis siis ikka, heitke pärast iseendale ette,» lausus arst mornilt ja seadis end minekule.

Tütarlaps hakkas ägedasti köhima. Ta kõhnuke nägu läks sinakaks, peenike kael tõmbus pingule, habras keha vähkres ema käte vahel, näis, et on tulnud ta lõpp.

«Mu ainumas lapsuke, sa mu elu päike,» itkes naine hirmuga ja surus kramplikult tütart enda vastu.

Varja astus tema juurde ja ütles osavõtlikult:

«Ärge ajage kangust, ärge laske lapsel piinelda. Usaldage meid.»

«Minge parem minema!» tõukas naine Varjat. «Niikuinii ei lase ma last nõeltega torkida!»

Väljas sadas lumelörtsi. All Varja ja Krasnuškin peatusid hetkeks, enne kui tänavale astuda. Doktor vajutas mütsi sügavamalt pähe ja mässis sooja salli paremini ümber kaela. Varja tõmbas kasukjaki nahkkrae üles.

Äkki kostis ülevalt meeleheitlik hädakisa:

«Pidage! Päästke! Ta sureb . . .»

Krasnuškin tormas trepist üles. Varja järgnes talle joostes. Tüdruk oli hinge heitmas: pulssi polnud enam tunda, lahti jäänud suust kostis koledat röginat. Krasnuškin mähkis sõrme ümber vatti ja pistis sõrme sügavale tüdruku kurku. Energilise liigutusega tõmbas ta kurgumandleilt ära tiheda halli kile, mis tüdruku kurgu oli kinni matnud. Varja valas samas kohe talle kamprit kurku.

Ema seisis hinge kinni pidades akna juures, näost valge kui kriit, ega pööranud hirmunud, meeleheitlikku pilku Krasnuškini kätelt. Möödus minut, teine . . . Tüdrukul läks paremaks. Meelemärkusele tulles otsis ta silmadega ema ja naeratas talle nõrgalt.

«Hea, et me siin lähedal olime,» tähendas Varja.

«Saage aru, tüdrukut on vaja süstida. Muidu läheb halvasti, nagu ise nägite. Te olete ju ta ema . . .» pöördus arst naise poole.

«Tehke, mis tahate, ainult päästke mu tütar,» ütles naine juba usaldavalt sooja tänuliku häälega.

Krasnuškin jättis Varja haige juurde ja läks lähemasse apteeki seerumi järele.

«Mitu inimest siin elab?» päris Varja kitsast toauberikku vaadates.

«Igas kambris üks perekond,» vastas tüdruku ema. «Kõiki kokku tuleb siin oma neliteist hinge: kuus täiskasvanut ja kaheksa last.»

Nagu jutuajamisest selgus, olid lapsed kogu päeva haige ümber keerelnud, püüdnud ta meelt lahutada, pakkunud talle oma mänguasju ja toonud maiustusi. Täiskasvanud ilmutasid, kuidas keegi sai, hoolitsust haige lapse eest. Isegi kõige kirglikumad suitsetajad ei suitsetanud paaril viimasel päeval enam toas, vaid läksid trepile või õue plotskit tõmbama.

«Teie tütre haigus on väga nakkav, eriti väikestele lastele,» hoiatas Varja naist. «Ärge laske kedagi ta ligi. Ja te ise olge ka ettevaatlik — ärge võtke lapsi sülle ega puudutage võõraid asju.»

«Kus sa niisuguses kitsuses hoida saad?» ohkas naine. «Elame koos, põeme koos ja koos ka sureme,» lisas ta kibedusega.

Varja mõistis, et tüdruk oleks vaja viivitamata haiglasse viia, kuid seda polnud nii lihtne teha. Äärmiselt väike lastekohtade arv haiglais ei suutnud kindlustada ravi murdosalegi haigetest lastest. Seepärast põdes suurem osa neist kodus. Kodus aga . . . Mis ravi kodus oli, seda nägi Varja nüüd oma silmaga.

Varsti tuli Krasnuškin tagasi ja süstis haigele difteeriavastast seerumit. Tüdruk kannatas selle protseduuri välja nagu täiskasvanu. Vahel harva vaatas tõsiselt, naeratamata ema otsa.

«Kannata, kannata, mu vaene lapsuke,» naeratas ema talle läbi pisarate. «Head inimesed päästsid sind surmast, nüüd ehk saad jumala abiga varsti jalule.»

. . . Krasnuškin ja Varja jätsid haigele vajalikud rohud ja astusid lõpuks tänavale. Oli juba hiline õhtu. Kahutas pisut. Hõrenenud pilvede vahel ujus kitsas hõbedane kuusirp. Õhus hõljus aeglaselt peeni lumehelbeid.

«Ma nii kardan, et ma Nadjakese nakatan,» lausus

Varja ärevalt. «Praegu viirastub mulle, et kannan endaga kaasas miljardeid difteeriamikroobe.»

«Niisugune on juba meie elukutse!» ütles Krasnuškin. «Tihtipeale ei mõtle arst niipalju endale kui haige päästmisele. Me riskime sageli, sest teisiti ei saa. Katsuge kodus võimalikult hästi oma riided desinfitseerida, peske end kohe ja pange kodused riided selga. See kõik on tingimata vajalik profülaktika.»

«Terapeuti või nakkushaiguste arsti ei saa minust kunagi,» lausus Varja enesekindlalt. «Kirurgia — see on puhas ja ohutu.»

«Puhas küll, kuid mitte ohutu. Te unustate, kolleeg, mädase kirurgia,» tuletas Krasnuškin meelde. «See pole kaugeltki nii ohutu, nagu teie arvate. Kerge nahavigastus operatsiooni ajal võib alati kaasa tuua infektsiooni ja surma.»

«Ärge hirmutage mind,» naeratas Varja. «Jään niikuinii ustavaks kirurgiale.»

Tol õhtul sai Varja Sergei Vladimirovitši käest esmakordselt noomida.

«Sa oled viimasel ajal perekonnast hoopis eemale jäänud,» heitis mees Varjale ette. «Oled väsinud, ei söö ega maga hästi. Vaata peeglist, kuidas sa oled näost ära vajunud ja kõhnaks jäänud.»

«Ära pahanda, Serjožake,» suudles Varja teda. «Kui näed enda ümber nii palju viletsust ja kannatusi, unustad tahtmatult enese. Sa peaksid nägema, kuidas rahvas kannatab . . . Kohutav! Vaesus, mustus, haigused . . . Ja lapsed! Väikesed maimukesed, kes vajavad elamiseks päikest, õhku, toitu ja sooja riiet. Aga neil ei ole midagi sellist. Saad aru? Mitte midagi. Nad on kahvatud, kidurad, peenikeste käsivartega. Ja need silmad — täiskasvanute omad, kõikemõistvad . . . Kohutav. Ja sina ütled «kõhnaks jäänud, näost ära vajunud . . .» Mis tähtsust sellel on?»

24. peatükk

Varjat veetles praktika. Teda tõmbas kangesti Viiburi poolele haigete juurde. Aeg kippus napiks jääma: ta puudus üha sagedamini loenguilt instituudis. Anatoomi-

kumis huvitasid teda nüüd peamiselt inimeste laibad, kes olid surnud haigustesse, millistega ta Viiburi poolel oma patsientide juures oli kokku puutunud.

Teooria jaoks jäi Varjal väga vähe aega üle. Vaevalt jõudis ta läbi vaadata mahukad õpikud, pöörates peamist tähelepanu osadele, millega tal tuli kokku puutuda praktilises tegevuses. Nii mõnigi kord viis ta professorid segadusse küsimustega, mida ta neljanda kursuse programmi järgi veel teada ei võinud.

«Teie, kolleeg, tahate korrapealt põhjani haarata,» ütles Varjale ükskord hallipäine õpetlane, kes luges instituudis neuropatoloogia kursust. «Võtke arvesse, et sügavaid teadmisi ei omandata ühe sööstiga. Peab olema süsteem, range järjekindlus.»

«Aga kui teie vastus mu küsimusele aitab haige surmasuust päästa?» ütles Varja. «Kas siis inimese päästmise nimel ka ei tohi loobuda süsteemist?»

«Kas te juba arstite?» imestas professor. «Varavõitu ehk veel? Selleks on arstid.»

«Kahjuks ei ole iga arst nõus tasuta arstima,» vastas Varja.

Mõni aeg ei teadnud instituudis keegi Varja arstipraktikast. Varja ei rääkinud sellest isegi Juuditile. Alles pikapeale sai Blumfeld Varja üksikute lausekatkendite järgi aru, et Varja tegeleb arstimisega.

«Ehk saaksin mina ka tööd?» küsis Juudit kord. «Kõige väiksemgi teenistus oleks mulle suureks toeks.»

«Kallis Juudit, mulle ju ei maksa mu töö eest keegi kopikatki,» valmistas Varja talle pettumuse. «Vastuoksa — kulutan sageli ise oma raha haigetele.»

«Minul muidugi raha ei ole. Aga kui saaksin teid aidata, teeksin seda heameelega,» sõnas Blumfeld.

Ükskord palus ta Varjat, et see teda haigete visiteerimisele kaasa võtaks.

Oli Peterburi detsember, pime, niiske, kuid pakast veel polnud. Lahelt lõõtsusid maruhood, kihutasid üle taeva madalaid pilveräbalaid, millest piserdas vihma ja pudenes lumelörtsi. Tänavail vulisesid vihmaveeojad, kogunedes loikudena lohkudesse ja aukudesse. Mütsid sügavale pähe vajutatud ning mantlikraed üles tõstetud, ruttasid inimesed külmast ja niiskusest võbisedes peatumata mööda märgi kõnniteid.

Juudit ja Varja sumasid Samsonijevski prospektile viiva kitsa põiktänava loikudes, kui neid ootamatult peatas kõhn armsa näoga tütarlaps, kellel oli kirju rätt ümber mässitud.

«Kas te mind ära ei tunne, preili?» pöördus ta Varja poole. «Olen Manka Zavidova ... Mäletate? Te päästsite mind tookord trahteri juures peksjate käest.»

«Nüüd tuleb meelde,» vastas Varja, silmitses tüdrukut uudishimulikult ja lisas: «Mul on hea meel, et te paranesite.»

«Paranesin endale nuhtluseks,» lausus tüdruk nukralt. «Kuni haige olin, elasin rahulikult, aga nii kui tervise tagasi sain, pole enam meestest asu. Tahes-tahtmata pead jälle nende nurjatutega ringi laskma.» Tüdruku hääl hakkas äkki värisema. «Preili, sokutage mind kuhugi tööle. Tahan alustada ausat elu, jätta maha kõik vana ning vastiku.»

«Mis tööle te siis tahaksite minna?» küsis Varja.

«Kõige mustemale ... ükspuha ... kui aga ainult sellest mülkast pääseks,» pahvatas Zavidova ahastusega.

«Kas sõjatehasesse läheksite?»

«Kes mind sinna võtab?»

«Ma räägin teie pärast oma mehega,» lubas Varja. «Minge homme hommikul tehasesse ja küsige insener Zvonarjovi.»

«Ah see ongi teie mees?» hüüdis Zavidova tärkava lootusega. «Töölised armastavad teda. Ma kuulsin temast Martjanovi lese käest. Teie mees pani ta tehasesse koristajaks ja määras hea palga. Lesk kohe ei tea enam, kuidas tema eest jumalat paluda.»

«Kas te ei tea, kus elavad Hrjutškinid?» küsis Varja, et juttu teisale viia.

«Siit edasi minna,» seletas Zavidova. «Lähme, ma näitan teile.»

Hrjutškinid, keda Krasnuškin oli palunud külastada, elasid suures neljakordses kasarmulaadses kivimajas. Zavidova juhtis Varja ja Juuditi kitsast raudtreppi mööda üles kolmandale korrusele. Läbi kogu hoone käis pikk koridor. Mõlemal pool olid korterite uksed. Kahest tuhmist lambikesest valgustatud koridor uppus hämarusse, silmal oli raske seletada korterinumbreid ustel.

«Korter sada kolmkümmend kaks, vasakul pool,»

juhatas Zavidova. «Mina sisse ei tule, nende vanem poeg heidab mulle sageli silma, nemad aga on kombelised ja tõsised inimesed, ei armasta minusuguseid.» Ta jättis Varja ja Juuditiga hüvasti, läks tagasi trepi juurde ja lippas poolsaabaste klõbisedes raudastmeil kiiresti trepist alla.

Hrjutškinitel oli kaks väikest, kuid puhast ja valget tuba. Korralikult kraamitud toad paistsid mõnusalt hubased — pitskardinad akende ees ja õlimaalikoopiad seinal.

Voodis lamas umbes viie-kuueaastane haige poiss. Teda piinasid kramplikud läkaköhahood. Voodi juures toolil istus kõhn hallipäine vanaeit. Kui poiss köhima hakkas, hoidis vanaeit kätega ta pead kinni ja kordas hellalt:

«Ole rahulik, kullake... Sa meie vaene kannataja!»

Lävel võõraid noori naisi nähes tuli vanaeit nende juurde ja küsis tasakesi:

«Keda teil vaja on, preilid?»

«Meid saatis doktor Krasnuškin,» vastas Varja. «Tulime vaatama, kuidas on haige tervis.»

«Aina vaevleb mu pojapojuke!» pühkis vanaeit pisara silmist. «Iseäranis raske on tal öösel. Nii kui silmad kinni paneb, kohe köha kallal. Rohtu ikka anname, mis arst kirjutas... aga see suuremat ei aita.»

«Peaasi, tuulutage tihedamini tuba ja andke poisile hästi süüa,» ütles Varja ja kummardus lapse kohale.

Võõras nägu hakkas poissi kohe huvitama. Ta silmitses teraselt Varja valget pearätti ja sirutas käe tema poole. Varja kuulas ta läbi. Haigus oli juba järele andmas ja polnud enam eriti ohtlik. Varja jättis pulbreid köha vastu ja seletas, kuidas neid sisse võtta.

Samal ajal ulatas vanaeit talle häbelikult mõned hõberahad ja lausus kummardades:

«Ärge pange pahaks! Vaeste inimeste asi.»

«Ei, ei, vanaema, raha ma ei võta!» lükkas Varja ta käe tagasi. «Meie doktoriga arstime tasuta.»

«Ärge meid haavake, kuigi oleme vaesed, aga me pole siiski kerjused,» käis vanainimene peale. «Mu poeg on ikkagi poesell.»

«Ei!» keeldus Varja kategooriliselt. «Parem ostke selle raha eest oma pojapojale midagi maitsvat.»

«Ei tea, mis inimesed teie doktoriga küll olete,» kehitas vanaeit õlgu. «Ehk jooksite ometi teedki?»

«Ei ole aega, vanaema,» keeldus Varja ka teest.

Teade sellest, et Hrjutškinite juures on «maksuta tohtrid», levis kiiresti kogu majas ja Varjal tuli koos Juuditiga käia veel mitmes korteris. Nüüd võttis ka Juudit agarasti osa haigete läbivaatamisest ja -kuulamisest.

Selliseid kortereid nagu Hrjutškinitel enam ette ei tulnud. Igal pool vapustav viletsus, ruuminappus ja rõõmutus.

«Mina ei suudaks küll kunagi niisugustes tingimustes elada,» ütles Varja Juuditile, kui nad lõpuks jälle tänaval olid.

«Oijah, Varja, te lihtsalt ei tea, mis on puudus ja kuidas see inimest muudab, alandab teda ja murrab ta uhkuse,» tähendas Juudit kibedusega. «Olen lapsest saadik nii mõndagi näinud. Meil, juutidel, on eriti raske. Kui te näeksite, kuidas elavad vaesed Vilnos! Nad ei julge arstiabist unistadagi. Kord aastas käib nende ubrikutes nokastanud velsker. Kas teate, milleks? Et altkäemaksu koguda. Aga kust vaene juut raha võtab? Tal ei jätku seda toidukski. Aga raha peab andma, muidu koostatakse akt, et elamu on antisanitaarses seisukorras — ja pead kolima tänavale.»

«Kes siis haigeid ravib?»

«Posijad, kantrid ja rabid,» vastas Juudit. «On meil olemas ka sadikud, midagi õigeusu pühakute-tervekstegijate taolist. Valitseb täielik pimedus ja meeleheite võim! Sedaviisi sündimisest kuni surmani, päevast päeva. Sellepärast tahangi saada arstiks. Mina, Juudit, olen puupaljas juuditar Vilnost. Teil on lihtne — teie olete kindrali tütar. Miks ei peaks te arstiks saama? Aga mina... See on hoopis teine asi. Mis te arvate, eks ole nii?»

«Muidugi, Juudit, ma mõistan teid ja soovin, et teie unistus täide läheks. Kuid minu unistus on samuti arstiks saada. Mingu täide ka see!»

25. peatükk

Varja õiendas arvestust haiglakirurgias. Ta teadis ainet, aga kui üksikasju küsima hakati, läks segi. Arvestuse õiendamisel assisteeriv Goremõkin kasutas juhust, et Varja kallal norida, ja viis ta rea kasuistiliste küsimustega hoopis segi. Varja läks seletustega sassi.

«Te olete liiaks innustunud teraapiast, proua Zvonarjova. Teil tuleb veel kord tulla,» ütles eksamineerija.

«Kui professor Goremõkin minuga ei noriks . . .» tahtis Varja end õigustada, kuid eksamineerija katkestas teda:

«Keegi pole teie kallal norinud. Kutsun teid korrale, proua Zvonarjova!»

«Parem võiksite kutsuda Goremõkini korrale!» nähvas Varja nipsakalt. «Püüan talle mitte võlgu jääda,» lisas ta tooni kõrgendades.

Eksamineerija kortsutas kulmu ja ütles ärritatult:

«Te ei ole turul, proua Zvonarjova, vaid eksamil meditsiiniinstituudis. Säärane toon on siin täiesti sündmatu.»

Vihaleaetud Varja viskas programmi lauale ja lahkus auditooriumist. Algul oli tal kavatsus kaevata Goremõkini peale, kuid ta otsustas enne kurta oma muret Sergei Vladimirovitšile ja läks instituudist otse tema juurde tehasesse.

Zvonarjov kuulas naise kurtmised ära, kuid selle asemel, et talle kaastunnet avaldada, hakkas teda keelitama, et ta edaspidi ei külastaks enam töölisrajoone.

«Sinu arstipraktika pärast pole sul enam aega arvestusteks ette valmistada,» väitis ta. «See on tõepoolest häbiasi tulevase kirurgi jaoks — kirurgias läbi kukkuda.»

«Küll lohutas, pole midagi öelda,» väristas Varja õlgu, torkas meest vihase pilguga ja läks.

Veidi aega tänavail lonkinud, astus ta sisse Krasnuškinite poole. Ivan Pavlovitši polnud kodus. Teda oodates hakkas Varja kurtma Katjale oma kurva saatuse üle, Goremõkini ja oma mehe üle, ta tundis äkki, et nad kõik on teda rängalt solvanud, ja see võttis tal isegi nutu lahti. Pisarsilmsena leidiski Krasnuškin ta eest.

«Nuttev kirurg!» lõi ta käsi kokku. «Pilt, mis väärib

suure kunstniku pintslit! Õnnetult lõppenud operatsioon? Ebaõige diagnoos? Vale ravi määramine?»

«Ainult läbikukkumine arvestuse andmisel,» vastas Katja õe eest.

«Oi-oi-oi!» hakkas doktor naerma. «Kuhu te, Varjake, sedaviisi kõlbate, kui te iga äparduse puhul pisarail voolata lasete? Kuidas te küll läbi kukkusite?»

Varja kordas kõigi üksikasjadega oma kurba jutustust.

«Jälle Goremõkin?!» jäi Krasnuškin mõttesse. «Jah, kõige järgi otsustades on see haruldaselt pika vihaga ja kättemaksuhimuline subjekt. Aga võib-olla on teie teadmised selles aines tõepoolest ebakindlad?»

«Olen vähe lugenud,» vastas Varja.

«Kas lugenud või õppinud?»

«Lugenud . . .»

«Aga tuleb õppida!» manitses doktor. «Siis võib ka Goremõkinile nina peale anda.»

«Võtaks teda, seda Goremõkinit,» kortsutas Varja kulmu. «Olen temast kõrini tüdinud. Sõidame parem Viiburi poolele meie haigete juurde,» ütles ta.

«Sõidan üksi,» ütles Krasnuškin. «Esiteks, teie olete täna väga palju närvitsenud, halvas tujus arst aga pole enam arst. Teiseks, teil tuleb nagu kord ja kohus teistkordseks arvestuseks ette valmistada.»

Varja ei hakanud vastu vaidlema.

Sellest päevast peale ei käinud ta enam Viiburi poolel, istus raamatute ja atlaste taga ning askeldas anatoomikumis. Mõnikord oli ta hommikust õhtuni kliinikus. Teda saatsid narkooside, jodoformi ja muud haigla lõhnad.

Möödus kuu aega. Nüüd valdas Varja ainet täielikult ja oli valmis oma teadmiste eest lahingusse astuma. Kuid tal ei tulnudki teistkordselt arvestust õiendada.

See juhtus Juudit Blumfeldi pärast.

Varja sõbrustas endiselt Juuditiga ja nad töötasid tihti koos. Üliõpilaste kliiniliste õppuste juhendajaks oli endiselt toosama Goremõkin. Temale pakkus ilmselt suurt lõbu igasuguste märkustega Varja kallal norida.

Ükskord jäi Goremõkin Blumfeldi juurde seisma, tegi talle teraval toonil märkuse ta räpasuse pärast ja astus siis Varja juurde.

«Meditsiin nõuab eelkõige puhtust ja korralikkust,» ütles ta just nagu kõikide poole pöördudes valjusti. «Seda peab mõistma iga arst. Eriti tähtis on see kirurgil. Säärased räpased nagu too kasimatu juuditar on täiesti väljakannatamatud.»

Blumfeld punastas solvamisest, kattis näo kätega ja puhkes nutma. Üliõpilased katkestasid töö ning vaatasid kordamisi professorit ja Blumfeldi, mõned hämmeldunult, teised nördinult, kolmandad kahjurõõmsalt.

Varja viskas skalpelli lauale ja astus vihast kahvatades Goremõkini juurde.

«Võtke vaevaks silmapilk üliõpilase Blumfeldi ees vabandada!» nähvas ta kumeda häälega.

Professor kergitas põlastavalt kulme, mõõtis teda pilguga pealaest jalatallani ja pigistas läbi hammaste:

«Soovitan teil mitte ennast unustada, proua Zvonarjova! Te käitute kergelt öeldes jultunult.»

Varja tundis, kuidas tal veri näkku tungis. Goremõkini ja üliõpilaste näod hajusid vormitute kollakate laikudena ta silme ees. Viha mattis hinge ja pani värisema nagu palavikus. Kuskilt tema kõrvalt kostis Juuditi summutatud nuuksumine.

«Te olete mats!» ütles Varja tasa. «Kas kuulete — mats!» kordas ta valjemini, astus peaaegu endale aru andmata sammu edasi ja virutas Goremõkinile kõigest jõust vastu nägu. Professori pea nõksatas taha ja ta lõi vaaruma. Näpitsprillid lendasid ninalt ja purunesid kivipõrandal. Käega põske kinni hoides lahkus Goremõkin kiiresti anatoomikumist, lühinägelikud silmad kissi tõmmatud.

Niipea kui uks tema järel kinni paugatas, läks kõigil jutt lahti. Mõni mõistis Varjat valjusti hukka tooruse pärast, mõni teine vastupidi oli vaimustatud ta julgusest. Juudit vaatas läbi pisarate ehmunult sõbratari ja pomises ahastusega:

«Mis te nüüd tegite? Nüüd heidetakse nii teid kui mind tingimata instituudist välja. Milleks oli teil vaja mind, juuditari, kaitsta?... Las ma olen põlatud juuditüdruk, las olen määrkass, mis sellest?! Meid, juute, mitte üksnes ei solvata, vaid ka pekstakse. Me oleme sellega harjunud.»

«Kas sul häbi ei ole, Juudit!» pani Varja käe ta õlale.

«Te ei tohi ennast alandada. Uskuge, miski ei ähvarda teid. Kõige eest vastutan mina üksi! Ainult mina üksi!» kordas ta ja tundis äkki, otsekui painajalikust unenäost vabanedes, milline häda talle oli kaela langenud.

Nii äkitselt ning ootamatult ajas Varja sõbratari inimväärikust kaitstes nurja kõik oma tulevikuplaanid. Varises kokku ta südames hellitatud soov arstiks saada. Goremõkin sellest kõrvakiilust ei sure. Ta leiab tööd kui mitte mõnes teises pealinna instituudis, siis mis tahes kõrgemas õppeasutuses väljaspool Peterburi. Temal, Varvara Zvonarjoval, aga tuleb nüüd õppimisega kauaks ajaks, kui mitte jäädavalt hüvasti jätta.

Neist rasketest mõtetest masendatuna seisis ta kaua oma laua juures ja ei kuulnud ega näinud, mis ümberringi toimub.

«Varja, kallis Varja, te olete hoopis näost ära,» kuulis ta oma kõrva juures Juuditi rahustavat häält. «Ma lähen Goremõkini juurde ja palun teda, et ta teile andestaks!»

«Te ei tohi sellest mõeldagi!» sõnas Varja end kätte võttes karmilt. «Jäägu kõik nii, nagu on!»

Ta korjas oma asjad kokku ja pani need väikesesse käsikohvrisse.

«Üliõpilane Zvonarjova, sekretariaati,» kostis ukse juurest.

Varja libistas pilgu üle anatoomikumi ja kursusekaaslaste nägude, mis olid tema poole pööratud, noogutas siis virgutavalt Juuditile, heitis pea uhkelt selga ja astus otsusekindlalt ukse poole.

26. peatükk

Varjat valdasid enneolematult segased tunded. Hirmu asemele tekkis väljapääsmatuse tunne, meeleheide muutus vihaks, ja siis hakkas miski ta kõri pitsitama, nii et oleks tahtnud nutuga instituudist jooksma panna ja tagasi vaatamata mööda tänavat edasi tormata. Varja mõistis, et tema keevalisus ja donkihhotlik kõrvakiilu andmine toovad ebameeldivaid tagajärgi mitte üksnes talle endale. Zvonarjovide nimi on nüüd kõikjal iga-

ühe suus, juba see üksi on ebameeldiv kindral Belõile ja Sergei Vladimirovitšile.

Sellele mõeldes kirus Varja ennast rängasti ja kujutles värinaga, kuidas isa-ema teda vastu võtavad. Kas nad mõistavad, mis tema hinges toimus sel hetkel, kui ta Goremõkinit lõi? See hoop polnud ju üksnes kättemaks Juuditi teotamise eest! Sellesse kõrvakiilu, vihapurskesse Goremõkini peale, kes ise selle kõrvakiilu välja kutsus, valas ta kõik solvangud, kogu hinge sadestunud vihkamise. Kas oli võimalik end niisugusel puhul tagasi hoida? Muidugi oli! Kuid seesugune alandav leplikkus polnud tema loomuses.

Olgu ebameeldivused, mis siis, kui instituudist välja heidetakse, tulgu mis tuleb, aga pead ta norgu ei lase, vähemalt siin, instituudi seinte vahel mitte, ta ei lase kellelgi oma tahet murda. Varja ei kahelnud, et Goremõkin sai seda, mis ta ära oli teeninud, ja kui ta juhtuks uuesti Goremõkiniga kokku põrkama, laksataks ta tollele jälle niisamuti vastu kõrvu.

«Ainult mitte ennast alandada, mitte anda kellelegi põhjust kahjurõõmuks,» kinnitas ta mõttes ja see enda julgustamine aitas tal oma seesmisi elamusi ja tormi, mis ta hinges mässas, kõrvaliste pilkude eest varjata.

Üliõpilasasjade sekretariaadis anti talle kätte dokumendid ja direktori korraldus, et ta heidetakse instituudist välja ühes õiguse äravõtmisega mis tahes teise õppeasutusse astuda. Varja võttis selle teate vastu kui paratamatu ja palus tõendit selle kohta, et tal on tehtud kõik esimese kolme kursuse ja neljanda kursuse esimese semestri arvestused.

«Kahjuks ei saa ma teile niisugust tõendit välja anda,» lahutas käsi sekretär, kuivetu, kiilaspäine, pungis silmadega vanamees.

«Aga ma nõuan,» kordas Varja kangekaelselt.

«Ma ei või,» pigistas vanamees õelalt huuled kokku.

Varjas lõi taas mässama viha. See mattis kõik teised tunded. Ta heitis sekretärile põlastava pilgu, pidi teda peaaegu kiilaspäiseks tolaks nimetama ja tormas nagu tuulispask otse instituudi direktori juurde. Veniaminov ei võtnud teda jutule. Varja astus ilma loata direktori kabinetti, kus leidis eest ka Goremõkini.

«Lahkuge otsekohe mu kabinetist,» nõudis Veniaminov. «Ma ei kavatse teiega kõnelda!»

Varja astus end häirida laskmata direktori laua juurde ja palus välja anda tõendi, et ta on kolm kursust lõpetanud.

«Saage aru, sedá pole teil üldse vaja,» sõnas direktor kurjalt. «Niikuinii ei saa te Vene riigis kuskil oma haridust jätkata.»

«Seda on mul vaja ametisse astumiseks,» ütles Varja rahulikult.

«Sel puhul nõutakse instituudi hinnangut, see aga tuleb tingimata eitav,» teatas Veniaminov.

Varja laskus tugitooli.

«Ma ei lahku siit enne, kui saan vajaliku tõendi,» ütles ta kategooriliselt.

«See on kuulmatu vägivald minu kallal!» ägestus Veniaminov ja haaras ärritusest hingeldades vasaku käega südame kohalt kinni.

«Kas ehk helistada politseisse?» küsis Goremõkin.

Varja heitis talle põlgliku pilgu ja vaatas jälle direktori otsa.

«Ainult tõend, ja ma jätan teid otsekohe rahule.»

Veniaminov kutsus sekretäri ja osutas sõrmega Varja poole:

«Andke talle tõend välja!»

«Aga te ise tegite mulle korralduse . . .» alustas imestunud sekretär.

«Ma ütlesin — välja anda!» kordas Veniaminov karmilt. «Minge!»

«Tänan teid, härra direktor!» Varja kummardas ja väljus sekretäri järel kabinetist.

Kodus ei leidnud Varja endale asu. Tööst ei tulnud midagi välja, iga pisiasi ärritas. Ta hakkas sorima õpikuid, mida tal nüüd enam vaja polnud, kuid viskas need varsti vihatsi eemale. Isegi väike Nadjake, kellega ta harilikult nii hullata armastas, ainult ärritas teda.

Aeg venis sel päeval eriti pikka ja Varjale näis, et Sergei Vladimirovitš meelega viivitab kojutulekuga.

«Küllap läks kuhugi lobisema ja ei mõtle üldse sellele, et mina teda pikisilmi ootan,» lausus Varja ärritatult valjusti. Ta kujutles, kuidas meest kurvastab tema väljaheitmine instituudist.

«Ise on ta süüdi. Oleks tulnud Goremõkiniga järsumalt talitada, nii et too poleks julgenud puudutada mind ega mu sõbratare. Ivan Pavlovitš küll ei laseks Katjale ülekohut teha, aga Sergeil pole hakkamist . . .»

Mida rohkem Varja juhtunule mõtles, seda rohkem süüdlasi ta leidis peale enda.

Kui Zvonarjov viimaks koju tuli, sai ta Varja ärritatud näost kohe aru, et temaga on midagi juhtunud.

«Mis sind nii tujust ära viis, Varjake?» küsis ta naise käest murelikult.

«Mind heideti instituudist välja, sellepärast et ma andsin Goremõkinile kõrvakiilu,» pahvatas Varja ühe hingega.

«Kas hakkas jälle sulle ligi tikkuma?» küsis Sergei Vladimirovitš.

«No katsugu ta! Sa oleksid siis vist küll tal kaela kahekorra käänanud.» Ning Varja jutustas mehele kõigest, mis instituudis täna oli juhtunud.

Varja ära kuulanud, jäi Zvonarjov mõttesse, püüdes ära aimata, millega see kõik võib lõppeda.

Asi oli muidugi tõsine. Ka varem oli seesuguste tegude pärast instituudist hundipass antud. Siis ei jäänud muud üle kui välismaale sõita ja seal oma haridus lõpule viia. Nähtavasti tuleb ka Varjal nüüd kas või lühikeseks ajaks Venemaalt lahkuda. See kõik tuli ootamatult ja on ebameeldiv, kuid kaugeltki mitte veel katastroofiline. See-eest kõrvakiilu saanud professor muidugi lahkub viivitamata instituudist ja on sunnitud lahkuma ka Peterburist.

«Miks sa vaikid, võimatu inimene!» raputas Varja ärritatult meest õlast.

«See kõik on ebameeldiv, kuid öeldakse, et aeg annab arutust. Ära pead norgu lase, Varjake! Midagi ikka välja mõtleme.» Ja mees avaldas Varjale oma mõtted.

«Mis sa arvad, Sergei, kas ma tegin õieti?» küsis Varja arglikult, mis tema juures oli ebatavaline.

«Kui pea maha võetud, siis ei nuteta enam juuste pärast. Kui andsid Goremõkinile vastu kõrvu, siis ei maksa seda enam meelde tuletada, — järelikult ta oli selle ära teeninud. Aga kui avameelselt tunnistada, siis sina, Varvara, oled mul nagu keev vesi, võid kelle tahes ära kõrvetada. Nüüd on vaja aru pidada, kuidas kujunenud olukorrast väiksemate pahandustega pääseda. Et nad sulle aga poliitikat külge ei poogiks! Siis tuleb välismaa asemel külmale maale marssida,» arvas Zvonarjov.

«Sõidame õige isa-ema juurde, räägime neile kõik ära, peame nõu Krasnuškinitega,» pani Varja ette.

Zvonarjov kiitis selle mõtte heaks. Pärast lõunat läksid nad Belõide juurde.

Kindral erutus otsekohe.

«Sina, Varvara, ei anna endale üldse aru oma tegudest,» sõnas ta ärritatult. «Professorit näkku lüüa! Kõigepealt on see lubamatu huligaansus. Haritud inimesed, seda enam veel naised, nõnda ei käitu. Pealegi on praegu niisugused ajad, et säärast tegu võidakse pidada terroristlikuks aktiks, ja siis sa Siberisse saatmisest ei pääse.»

«Teoga haavamise eest näeb seadus ette sada rubla trahvi või kuu aega aresti,» tuletas Zvonarjov meelde.

«Olenevalt sellest, keda haavata,» tähendas kindral. «Kõrvakiilu andmisel professorile küll nii kerge karistusega ei pääse.» Ta näppis närviliselt oma pikki vurre ja trummeldas sõrmedega lauale. «Äärmiselt ebameeldiv lugu, äärmiselt ebameeldiv . . . Mõelnud siis ometi meilegi, kui sa endale ei mõelnud. See heidab varju ka minule, sest sa oled ikkagi mu tütar. Ja ka Serjožale toob see sekeldusi, meelehärmist rääkimata.»

Varsti tuli Krasnuškin. Teada saanud, milles asi seisab, muutus ka tema murelikuks.

«Muuseas, see on täielikult seletatav teie keevalise iseloomuga, kolleeg,» ütles ta Varjale. «Oma südames olen teile tänulik nii mehise teo eest, kuna see nüüd on juba minevik. Goremõkin oli ennast instituudis kindlalt sisse seadnud, nüüd lendab ta sealt sedamaid. Säärane paadunud mustasajaline pukist maha lüüa! See on lausa vägitegu! Sellele vaatamata lähen ma kohe luurekäigule, et teada saada, missugust vastukaja see on tekitanud valitsevates ringkondades.»

«Jah, jah, kullake, katsu teada saada!» palus Belõi teda.

Krasnuškin läks, jättes isegi lõuna söömata.

Otsustati, et Varja jääb ööseks Belõide poole. Zvonarjov sõitis koju. Seal ootas teda politseiametnik kutsesedeliga, millega Varjat kutsuti järgmisel päeval Peterburi linnaülema juurde. Insener keeldus kutset vastu

võtmast, kuna adressaati polnud kodus, ja soovitas politseiametnikul tulla hommikul.

Nüüd polnud enam kahtlust, et asi võtab tõsise pöörde.

Hilisõhtul sõitis Zvonarjov uuesti Belõide poole. Seal kurvastati teda ebameeldiva uudisega, et politseidepartemangus on korraldus Varja viivitamatult administratiivkorras Peterburist välja saata. Talle anti võimalus valida elukohaks üks Ida-Siberi linnadest, välja arvatud Irkutsk ja Tomsk.

«Sellele asjale on otsustatud anda poliitiline tähendus ja karistada süüdlast seaduse täie karmusega,» lisas Krasnuškin. «Tuleb teha kõik, et seda ei sünniks.»

Täielikult tujust äralangenud Belõi otsustas järgmisel päeval sõita siseministri ja haridusministri juurde.

Järgmine päev möödus ärevuses ja erutuses. Kõigist Belõi sammudest hoolimata ei pääsenud Varja linnaülema juurde minekust. Seal seletati talle, et tema kui «ebasoovitav element» on otsustatud pealinnast Siberisse välja saata. Teelemineku ettevalmistamiseks anti aega kakskümmend neli tundi. Varja jahmus.

«Ma ei jõua ennast nii lühikese ajaga valmis seada,» vaidles ta vastu. «Mul on ju pere.»

«Väljasaatmisele kuulute ainult teie üksi, proua Zvonarjova, teie pere mitte,» ütles politseiülem talle. «Teile üksi aitab ühest ööpäevast. Kui te selle aja jooksul pealinnast ei lahku, arreteeritakse teid ja saadetakse tapikorras.»

Varja ruttas masendatuna koju, sealt kihutasid nad koos mehega isa juurde. Kindral läks uuesti siseministri juurde.

Minister võttis ta jahedalt vastu.

«Ma mõistan, ekstsellents, teie seisukorra täbarust,» lausus minister. «Minu arvates langeb mõningane osa süüst tütre teo eest ka teile. Te pole suutnud kasvatada temas vajalikku lugupidamist vanemate inimeste vastu, sisendada talle austust meil kehtiva riigikorra vastu ning ustavust jumaldatavale monarhile.»

«See ei puutu asjasse, teie ekstsellents,» katkestas teda Belõi. «Ma tahan teada, kas te peate võimalikuks rahuldada taotlust, et minu tütre väljasaatmise tähtaega edasi lükataks?»

«Ainult austusest teie ja teie sõjaliste teenete vastu pean võimalikuks väljasaatmist ühe ööpäeva võrra edasi lükata,» vastas minister jahedalt.

Belõi tõusis püsti ja lahkus kabinetist hüvasti jätmata. Ta tundis oma täielikku jõuetust nende südametute aukandjate ees. Tulemusi saavutamata koju jõudnud, teatas ta ministri vastusest.

«Jah, raske on midagi välja mõelda, kui minister ise teile ära ütles,» ohkas doktor. «Võib muidugi kasutada ajakirjandust,» soovitas Krasnuškin. «Pahempoolsed ajalehed kasutavad niisuguse sensatsioonilise materjali viivitamata ära, nad tõstavad kära, äratavad Riigiduuma tähelepanu.»

«Kärarikka, seejuures skandaalse loo sisse sattuda? Ei, see küll ei lähe,» polnud Belõi nõus.

«Aga mis siis, kui ma kirjutan Varjale haigustõendi?» hüüdis doktor. «Niisugusest vapustusest — skandaal, instituudist väljaheitmine, väljasaatmine — võis ta ometi haigestuda.»

«Vaevalt küll politsei teie tõendit usub,» kahtles Zvonarjov. «Määratakse kindlasti komisjon politseiarstidest Varja tervisliku seisukorra kontrollimiseks.»

«Seda parem!» ütles Krasnuškin. «Seda rahvast tunnen ma hästi. Kahekümneviielise eest annavad nad elusale välja surmatunnistuse ja surnule tõendi, et ta on täiesti terve. Varja tunnistatakse kahtlemata neurasteenikuks ja hüsteerikuks, see tähendab, juriidilisest seisukohast vastutusvõimetuks subjektiks.»

«See on vist küll kõige kindlam võimalus tähtaja edasilükkamise saavutamiseks,» nõustus kindral Belõi väimehe ettepanekuga.

Varja väljasaatmise tähtaja pikendamise taotlemise kuni tema tervekssaamiseni võtsid Krasnuškin ja Zvonarjov endi hooleks.

Nagu doktor oli ette arvanud, võis politseiarste kergesti ära osta ja nad andsid viivitamata välja vajaliku haigustunnistuse. Selle alusel pikendati väljasaatmise tähtaega ühe kuu võrra.

Selle küsimuse korda saanud, hakkasid Zvonarjovid nõu pidama, kuhu Varja peaks sõitma ja missugusesse linna asuma. Oli talv. Kogu perega ja väikese lapsega Siberisse sõita oleks olnud riskantne. Ei tahetud Vasja

õppimist katkestada ja teda keset õppeaastat koolist ära võtta, ka Zvonarjov ise ei saanud korrapealt tööd tehases katki jätta. Lõppude lõpuks võttis abielupaar vastu otsuse, et Varja sõidab veebruari algul Siberisse esialgu ilma lasteta. Kõik linnad läbi arutanud, jäädi peatuma Krasnojarskile.

Suve saabudes sõidab ka Zvonarjov lastega sinna, kuni suveni aga hoolitsevad nende eest Katja ja Nadjakese hoidja.

Algasid ettevalmistused teeleasumiseks. Osa korteri sisseseadest tuli maha müüa, osa kohe raudteel sinna saata. Zvonarjovide elu suundus uutesse, tundmatutesse roobastesse.

27. *peatükk*

Jenissei kubermang ulatus Põhja-Jäämere kallastelt kuni Hiina piirini. Tema tohutul maa-alal, mis võttis enda alla umbes kaks ja pool miljonit ruutkilomeetrit, elas tol ajal ligi kuus tuhat inimest, mis tegi välja umbes veerand inimest ühe ruutkilomeetri kohta.

Kubermangu keskust Krasnojarskit peeti üheks paremaks Siberi linnaks, kuid sellele vaatamata oli tal tüüpiline provintsilinna ilme. Keset puumaju, rohkearvulisi väikesi kirikuid ja kehvikute hurtsikuid ilutses rida kivihooneid: tapivangla, kuberneri, politseiülema, rikaste kaupmeeste ja kullakaevanduste omanike majad ning mõned koolihooned. Linnas oli poeglaste ja tütarlaste gümnaasium, vaimulik kool ja kaks seminari — õpetajate seminar ja vaimulik seminar. Seda kõike polnudki kahekümne kuue tuhande elanikuga linna kohta väga vähe.

Suures Krasnojarski raudteejaamas, mis asus linnast tükk maad eemal, olid suured raudteetöökojad, kus töötas mitu tuhat inimest. Kuigi jaama lähedale kerkinud töölisasulat loeti Krasnojarski aguliks, moodustas see tegelikult iseseisva asula. Siinsel kolmekümne voodikohaga raudteehaiglal oli oma kirurgiaosakond, ambulatoorium ja liikuv arstiabipunkt liinitööliste teenindamiseks.

Zvonarjovid uurisid selle kõik välja enne Peterburist

ärasõitu ja hellitasid lootust saada tööle oma erialal: Sergei inseneriks raudteetöökodadesse ja Varja velskriks või ämmaemandaks. Vasja võis panna gümnaasiumi.

... Krasnojarskisse jõudnud, hakkasid Zvonarjovid kõigepealt korterit otsima. Neil läks korda üürida kolm puhast ning valget tuba väikeses palkmajas jaama-asula keskel.

Juba esimesil päevil pärast Krasnojarskisse jõudmist läks Varja kuberneri kantseleisse sandarmivalitsuse ülema juurde ennast kui administratiivkorras pealinnast väljasaadetut registreerima. Kuberner, morn ning vähese jutuga mees, kohtles teda väga ebasõbralikult ja tahtis Varjat saata kubermangu põhjapoolsesse piirkonda — Turuhhanskisse. Sergei Vladimirovitšil tuli endal kuberneri juurde minna, näidata seal dokumente, et Varja on osa võtnud Port Arturi kaitsmisest, ja tõendada, et Siseministeerium on määranud Varja elukohaks Krasnojarski. Kuberner osutus harukordselt kangekaelseks ametimeheks, ja alles pärast ähvardamist sellest kõigest Peterburi teatada läks Sergei Vladimirovitšil korda saavutada naisele luba kubermangu keskusse elama asuda.

Edasi läks kõik libedamini. Varja sai raudteehaiglasse ringisõitvaks liinivelskriks ja Sergei Vladimirovitš võis pärast kolmenädalast Krasnojarskis viibimist asuda tagasiteele Peterburisse, et seal kõik ette valmistada perekonna sõitmiseks Siberisse.

Mõni päev enne ärasõitu käis ta raudteetöökodade ülema Nikolai Nikolajevitš Svintsovi juures, et kuulata, kuidas on töölesaamise võimalustega. Töökodade ülem tutvus tema elulooga ja imestas väga, et ta tahab Peterburist Krasnojarskisse kolida.

«Pealinnast säärasesse kolkasse?» vaatas Svintsov arusaamatusega Zvonarjovi otsa. «Ma ei mõista! Lööge või maha, aga ei mõista!»

Sergei Vladimirovitš jutustas talle põhjalikult kõigest, mis sundis neid vahetama pealinna Piiterit kauge Siberi linna vastu.

«Aga kas teie ise pole segatud poliitilistesse asjadesse?» muutus Svintsov valvsaks.

«Jumal hoidku!» hüüdis Zvonarjov. «Ei ole segatud ega kavatsegi segada end niisugustesse asjadesse.»

«Kuidas siis teie naisel nii halvasti läks?» päris Svintsov.

«Uskuge mind, temaga juhtus puhtal kujul arusaamatus,» kinnitas Zvonarjov talle. «Olen sügavalt veendunud, et varsti kõik selgub ja minu abikaasa pea kohale kogunenud pilved hajuvad nagu suits.»

«Siis võib-olla pole meil mõtet tööst tõsisemalt kõnelda?» tähendas töökodade ülem. «Sõidate suveks siia, pärast kihutate tuhatnelja Piiterisse tagasi.»

«Aga kui nii ei lähe?» küsis Sergei Vladimirovitš avameelselt. «Mu naine on ju kolmeks aastaks välja saadetud . . . Astume muidugi samme, aga seni, kui asja arutatakse . . .»

«Noh, olgu siis, lähme, ma näitan teile meie töökodade seadmeid,» ütles Svintsov juba lahkemalt ja mainis varjamatu uhkusega kõigepealt sepatsehhi: «Tore tsehh, seda võib ammulisui vahtida! Uusim sisseseade! Kõige täiuslikumad auruhaamrid. Nendega me töötleme kuni tuhandepuudaseid sepiseid! Kuni tuhat puuda!» kordas ta muheldes ja tõstis paljutähendavalt esimest sõrme.

Kui nad töökodade hiiglasuure hoone juurde jõudsid, köitsid Sergei Vladimirovitši tähelepanu auklikuks täkitud seinad.

«Millest see on?» küsis ta.

«Kuulide ja šrapnellide jäljed,» seletas Svintsov. «Mälestus viienda aasta Krasnojarski vabariigi tormiseist päevist. Töölised ja sapööripataljoni soldatid kaitsesid siin töökodades end tsaarivägede vastu. Valitsusväed ei suutnud terve nädala jooksul töökodasid vallutada, kuigi nad neid ägedasti tulistasid.»

«Ülestõusust osavõtjaid pole meie päevil vististi kedagi enam elus?» küsis Zvonarjov ja püüdis kujutleda, milline taplus oli siin mõne aasta eest toimunud.

«Ei ole, kuid see-eest on kogunenud uusi mässuõhutajaid,» muigas Svintsov tusaselt. «Väljasaadetud moskvalastest ja piiterlastest . . . Nende kvalifikatsioon on meie omadest märksa kõrgem ja ilma nende «ebaustavateta» ei edeneks asi meie töökodades pooltki nii hästi kui praegu.»

Insenerid astusid sepatsehhi. Siin ähkisid ja mürtsusid raskelt võimsad auruhaamrid, surudes ergamiseni kuumendatud toorikuid. Nende kõrval tavalistel alasitel taoti väiksemaid osi, sepad ja pealelööjad kõlksisid haamritega lõbusalt punakalt helendavaid känkasid. Õhku paiskus vahetpidamata tagi kuldseid tähti, mis andsid sepatsehhile omapärase muinasjutulise värvingu.

«Kahju, täna pole siin meie mehhaanikut-virtuoosi,» ohkas Svintsov tusaselt. «Seda oleksite pidanud nägema! Mustkunstnik ja nõid! Tema käes metall, uskuge või mitte, ärkab ellu.»

Svintsov hõikas üht seppa ja küsis:

«Noh, kuidas Krõloviga on, kas ikka haige?»

«Põeb,» vastas sepp. «Ei taha haiglasse minna, mitte mingisugusesse. Ütleb, et saab hakkama ilma surma abilisteta. Nõnda nimetab ta arste.»

«Krõlov! Krõlov!» kordas Sergei Vladimirovitš mõtlikult ja püüdis meelde tuletada, kus ta varem seda nime oli kuulnud. Äkki tuli talle meelde.

Paar nädalat enne seda, kui Zvonarjovid Piiterist välja sõitsid, tuli Blohhin ükskord õhtul nende poole.

«Lippasin teid vaatama,» ütles ta, keeldudes isegi istumast. «Sõitsin Kolpinost mõneks tunniks siia, Piiterisse . . . Igasugu asju on ajada. Kuulsin Varvara Vassiljevna õnnetusest ning sellest, et ta hakkab Krasnojarskisse sõitma. On see õige?»

«Kahjuks täiesti õige,» ohkas Varja raskelt.

«Ärge muretsege, Varvara Vassiljevna,» sõnas Blohhin julgustavalt. «Häid inimesi on igal pool külluses, iseäranis seal, Siberis. Isake tsaar — et ta maa alla vajuks! — saadab sinna, peab ütlema, meie paremaid inimesi. See sõit tuleb teile ehk kasukski. Õpite seal tundma paljusid häid inimesi, ja on, mille üle mõtteid mõlgutada.»

«Sina, Filipp Ivanovitš, tahad, et mu naine õigelt teelt hoopis ära eksiks,» sõnas Sergei Vladimirovitš tehtud karmusega ja ähvardas sõrmega. «Vaata ette, käänan sul selle eest kaela kahekorra.»

«Nonoh, ehk jääb siiski käänamata,» vastas Blohhin lõbusalt ja vaatas kohmetult Varjà otsa. «Mul on teile, Varvara Vassiljevna, üks palve, kui te Krasnojarskisse jõuate . . .»

«Püüan teie heaks teha kõik, mis suudan,» oli Varja meeleldi nõus.

«See pole just küll minu heaks, kuid siiski muidugi ka minu heaks,» seletas Blohhin segaselt. «Krasnojarskis, see tähendab, raudteetöökodades töötab üks meie seltsimees... Krõlov on ta nimi... Anton Petrovitš, oli paremast parem mehhaanik. Kuldsed käed. Keskmist kasvu laia kondiga mees... Olge nii lahke ja uurige järele, kuidas ta seal elab, parajal juhul andke talle edasi see kiri ja tervised Ivan Gerassimovitšilt.»

«Kellelt on see kiri?» küsis Zvonarjov.

«Siit ühelt naistuttavalt,» puikles Blohhin otsesest vastusest kõrvale. «Öelge tollele Anton Petrovitš Krõlovile, et Ivan Gerassimovitš saadab talle tervisi ja on huvitatud, kuidas Krõlov Krasnojarskis elab.»

«Sa kirjuta üles, muidu unustad,» soovitas Zvonarjov naisele.

«Ei-ei-ei,» vehkis Blohhin käega. «Sõnakestki pole vaja üles kirjutada. Kui võimalik, pidage meeles: Krõlov, Anton Petrovitš..., Krõlov, noh, nagu see, kes kirjutas elevandist ja mopsikoerast...»

Kui Sergei Vladimirovitš nüüd seda nime Krasnojarski raudteetöökodade sepatsehhis kuulis, mõtles ta millegipärast kohe, et kas see polegi toosama Krõlov, kellest Blohhin oli rääkinud.

«Mis siis selle teie mehhaanikuga on?» päris Zvonarjov Svintsovilt.

«Ma ei tea, küllap vist külmetanud,» vastas Svintsov.

«Minu naine, muide, võiks haige juurde minna, ta on velsker,» tegi Zvonarjov nagu muuseas ettepaneku.

«See oleks väga hea,» võttis töökodade ülem tal sõnast kinni.

«Kus see Krõlov elab?» küsis Sergei Vladimirovitš.

«Siin lähedal, neis kasarmutes seal,» osutas Svintsov teisel pool raudteetammi reas asetsevatele pikkadele barakkidele. «Kasarm kaks; tuba seitseteist.»

Zvonarjov märkis aadressi üles.

Üle tunni aja käis ta Svintsoviga mööda töökodasid, tutvus nende tööga ja veendus, et siin on tal küllalt võimalusi oma teadmisi rakendada. Töökodade ülemaga hüvasti jättes surus ta kõvasti Svintsovi kätt ja ütles:

«Loodan, Nikolai Nikolajevitš, et te peate mind meeles ning aitate mul teie töökodadesse tööle saada.»

«Selle küsimuse otsustamine oleneb raudteeülemast,» teatas Svintsov, kuid lisas kohe: «Ütlen talle muidugi sõnakese teie eest ja usun, et ta hea meelega teid ära kasutab. Üle poole insenerikohtadest on meil praktikute käes ja me tunneme tungivat vajadust diplomeeritud inseneride järele.»

Sellega siis lahkumisel jäigi.

Kui Varja mehe käest teada sai, et ta võib-olla saab kokku sellesama Krõloviga, kellest Blohhin oli rääkinud, läks ta kohe elevile.

«Kohe homme lähen tema juurde!» otsustas ta. «Kui see on tõepoolest toosama Krõlov, siis viid tema poolt sõnumi Piiterisse Filipp Ivanovitšile.»

«Põrandaaluse kulleri osa etendada — see mul veel puudus,» kortsutas Sergei Vladimirovitš rahulolematult kulmu.

«Kardad?» vaatas Varja uurivalt talle silma.

«Ei karda, kuid...» Sergei Vladimirovitš kehitas õlgu. «Leian, et ei maksa riskida Marxi sotsiaalse doktriini pärast, millest ma suurt ei taipa.»

Järgmisel hommikul läks Varja haigla peaarsti Gussevi juurde ja avaldas soovi vabatahtlikult asulas mõne haige juures käia.

«Väljakutseid liinile mul ei ole, tegevuseta aga pole ma harjunud istuma,» ütles ta.

«Noh, tore on,» kiitis Gussev ta soovi heaks. «Näen, et te armastate oma ala. Kuid palun meeles pidada, et teie peamine töö haiglas on ringsõidud.»

Kell kümme hommikul oli Varja juba Krõlovi korteris — tööliskasarmu palkhoone suures toas. Kaks madalat akent, nurgas ümmargune ahi selle külge laotud pliidiga ja lai voodi, millesse mahtus terve pere korraga. Keset tuba asetsesid lihtne laud ja taburetid. Toas oli kuum ja umbne. Läbi külmunud aknaruutude tungis nõrgalt tuppa sünkja talvepäeva tuhm valgus.

Krõlovi alles võrdlemisi noor naine võttis Varja valvsalt ning üsna ebasõbralikult vastu ja küsis, keda tal vaja on.

«Anton Petrovitš Krõlovi,» vastas Varja. «Olen raud-

teehaiglast, tulin haiget vaatama ja talle arstiabi andma.»

«No astuge sisse, kui juba tulite,» andis Krõlova talle teed ja osutas hooletult taburetile. «Võtke istet.»

Teisel taburetil istus, selg ahju poole, keskealine mees. Suured töömehekäed lebasid väsinult põlvedel. Väikesed ning heledad, pisut vidukil silmad vaatasid Varjat teraselt. Väsinud, sügavatest kortsudest küntud nägu oli kahvatu. Varja vaatas vargsi tema poole ega teadnud, kuidas talle oma tuleku tõelist põhjust teatada.

«Lubage, et puhkan veidi,» pöördus ta Krõlovi poole, et mõned minutid viivitada ning selle ajaga rahuneda. «Olen Peterburist, ei ole siinsete külmadega harjunud.»

«Kuidas te siis siia sattusite?» küsis Krõlov kumedalt.

«Administratiivkorras kolmeks aastaks välja saadetud,» seletas Varja. «Töötan nüüd velskrina siin raudteehaiglas.»

«Nojah, tuleb ette...» lausus Krõlov ebamääraselt ja pööras näo akna poole.

«Kas te, preili, astusite siis tsaari vastu välja või kuidas?» kõõritas ta naine Varja poole.

«Mina... ma olen üliõpilane... Solvasin professorit... mind heideti välja,» vastas Varja kõheldes, olles üllatatud ning solvunud, et teda siin nii jahedalt, koguni vaenulikult vastu võeti. Ta ometi uskus, et Krõlov on tingimata revolutsionäär, et tema, Varja, ei riskeerinud asjata nii paljuga, püüdes kirja kätte toimetada.

Pererahvas vaikis, vaikis ka Varja. See vaikimine muutus aina rõhuvamaks...

«Mul on vaja teid läbi vaadata,» ütles Varja lõpuks Krõlovi juurde astudes.

«Mis minust vaadata,» vastas Krõlov Varja otsa vaatamata. «Pisut külmetanud, muud midagi!»

«Ma pean kindlaks tegema, mis haigus teil on,» sõnas Varja juba tungivamalt. «Peaarst nõuab minu käest diagnoosi, ja kui ma talle teie haiguslugu ei esita, võib ta mind ametist lahti lasta... Ärge vedage mind sisse, Anton Petrovitš, lubage kuulata teie kopsusid,» palus ta.

Krõlov vahetas naisega pilkusid.

«Vaadake, kui see teile nii vajalik on,» sõnas naine ükskõikselt. «Sisse vedada me teid ei taha.»

Varja hakkas Krõlovi läbi vaatama ja tegi kerge vaevaga kindlaks kopsupõletiku. Protsess oli juba lahenemise järgus, kuid oli vaja veel vähemalt kolm-neli päeva kodus olla. Varja ütles seda Krõlovile.

«Säh sulle uudist!» hüüdis too irooniliselt. «Aga kes siis mu peret toidab? Võib-olla ehk teie, preili?» Ta vaatas uurivalt Varjale otsa ja muigas jälle. «Ei, ei saa meie, töölised, haigusele aega raisata. Põed paar päeva, siis pead jälle platsis olema. Lähen esmaspäeval tsehhi, et töölt minema ei kihutataks. Mul on juba parem ka.»

Varjas tõstis häält arsti professionaalne nõudlikkus.

«Lähete, kuid teete endale ainult halba,» hoiatas ta. «Võite kauemaks pikali jääda. Vallandamise pärast ärge küll muretsege. Niipalju kui minul teada on, hindab töökodade ülem teid väga.»

«Täna hindab, aga homme võtab kätte ja kihutab minema,» ohkas Krõlov.

Varja seadis end minekule.

«Kuidas küll täita Filipp Ivanovitši antud ülesanne?» murdis ta pead, sest nüüd ta juba kartis pöörduda kurja ning sünge peremehe poole. Kasutades juhust, mil Krõlovi naine toast lahkus, lasus ta tasa:

«Ah jaa, muuseas, Anton Petrovitš, teile saadeti tervisi Piiterist Ivan Gerassimovitšilt ja kiri. Paluti teatada, kuidas te Krasnojarskis elate.»

Varja ootas, et Krõlov neid sõnu kuuldes lööb särama, naeratab ning vaatab talle otsa rõõmsalt ja usalduslikult. Aga juhtus hoopis midagi muud. Krõlov pööras aeglaselt tema poole oma ikka niisama morni näo ja küsis vihaselt:

«Mis? Mis tervisi? Missugune Ivan Gerassimovitš? Teie, kallis proua, ärge segage mind räpastesse asjadesse. Siin on teietagi vastik...»

Varja kaotas täielikult pea.

«Mina... ma... ma poleks... kunagi uskunud, et teie...» pomises ta, et väljendada Krõlovile oma solvumist, kuid mees katkestas teda järsult:

«Tunneme teiesuguseid. Pealtnäha heategijad, tõeliselt aga tegelevad provokatsioonidega...»

«Mis te ütlete, Anton Petrovitš!» hämmastus Varja.

«Ainult seda, et kasige siit minema!» Krõlov tõusis taburetilt ja pigistas oma suure käe rusikasse.

Haigus oli teda siiski sedavõrd nõrgestanud, et ta vaarudes uuesti taburetile vajus ja pea vastu ahjunurka ära lõi. Varja tormas tema juurde.

«Mine ära, preili,» tõukas Krõlov ta eemale. «Mine heaga, seni kui pääsed terve nahaga!»

Trepil toetus Varja jõuetult uksepiida najale. «Mispärast, mispärast nad nii? Mispärast nad ei tahtnud mind uskuda?» mõtles ta solvunult. «Või ajasin ma midagi segi, tegin midagi valesti?»

Kui uks Varja järel kinni paugatas, muutusid Krõlovi nägu ja poos kohe. Tursunud, palavikust punetavad laud vajusid valvsatele silmadele, õlad vajusid väsinult alla, ärritusest roosatama löönud nägu läks uuesti kahvatuks.

Astus sisse Krõlovi naine.

«Daša,» kõlas mehe tasane, rahulik hääl, «mis sa selle kõige kohta arvad?»

Daša astus haige juurde, pani oma sooja käe ta niiskele laubale ja silitas kergelt mehe tihedaid, tugevasti halliseguseid juukseid.

«Heida pikali, palun sind,» sõnas ta mahedalt, kuid nõudlikult. «Selles on prouakesel õigus. Tuleb terveks saada. Sa ei tohi haige olla.»

Krõlov tõusis vaevaliselt püsti ja läks voodisse. Naine istus voodi kõrvale taburetile ja pani oma käe mehe kuumale käele.

«Mis sa siin oskad öelda,» vastas ta mehe küsimusele just nagu alustatud juttu jätkates. «Provokaator see naine vist küll ei ole: liiaks kogemusteta teine... Ma isegi mõtlen, et meie omad andsid talle kirja kaasa, aga mis kombel, seda mu pea ei võta. Kuid ettevaatus eelkõige.» Ta tõusis ja astus akna juurde. Krõlov pöörас pea nii, et võis näha naise tugevat sihvakat keha ja pehmete juuste rasket põimikut.

«Vanja,» jätkas naine tasa, «kohutav on mõelda, kui nad äkki teada saavad, et lihttöölise Krõlovi asemel on nad kinni võtnud sinu, kardetava bolševiku Ivan Gerassimovitši.»

«Jah... Mis seda rääkida. Kuid ega me esimest korda hädaohule silma vaata. Nõndaks.»

Varja jutustas samal õhtul mehele üksikasjaliselt, kuidas nurjus ta kohtumine Krõloviga.

«Üks kahest,» oletas Zvonarjov, «kas too Krõlov pole hoopiski see isik, kellest Blohhin meile rääkis, või siis Blohhin eksis kuidagi märgusõnaga.»

«Mis siis teha?» küsis Varja.

«Kui jõuan Piiterisse, püüan Blohhini üles otsida,» ütles Zvonarjov. «Kui kõik täpselt teada saan, kirjutan sulle või lasen kellelgi edasi öelda.»

Üks päev enne Sergei Vladimirovitši ärasõitu läks Varja veel kord Krõlovi juurde, et teada saada, kas ta pole ehk muutnud oma suhtumist temasse, kuid teda ei lastud haige juurde sissegi.

«Tal on juba parem,» ütles Krõlovi naine talle koridoris. «Magab ja ei lubanud ennast tülitada.»

Nõnda äpardus ka teine katse Krõloviga ühendusse astuda.

...Zvonarjovide suureks imestuseks tuli ka Nikolai Nikolajevitš Svintsov Sergei Vladimirovitši rongile saatma. Ta palus Teedeministeeriumile edasi anda paksu ametliku kirja, milles paluti täiendavaid summasid töökodade varustamiseks uue sisseseadega.

Zvonarjov oli meelsasti nõus tema soovi täitma, seda enam, et ta oli kindlalt otsustanud Krasnojarskisse tagasitulekul Svintsovi juures töökodades teenistuskohta leida.

«Palun teid, Nikolai Nikolajevitš, vajaduse korral mu abikaasale toeks olla,» pöördus Zvonarjov omakorda palvega Svintsovi poole. «Tegelikult jääb ta ju täiesti üksi võõrasse linna, võõraste inimeste hulka.»

«Teie ärasõidu hetkest peale jääb Varvara Vassiljevna minu kõrge kaitse alla,» kinnitas Svintsov naljatlevalt. «Iga minut ja mis tahes küsimuses olen ma tema teenistuses.»

Varja tänas teda lahkuse eest, kuid otsustas endamisi, et ei pöördu mingite palvetega Svintsovi poole, sest ta ei tahtnud ennast kellestki sõltuvaks teha.

28. peatükk

Raudteehaiglas oli mitu arsti: peaarst Gussev, kaks kirurgi — Stupnikov ja Zalessov — ning terapeut Umnov. Vana Stupnikov oli kauges noorpõlves kuulunud «narodovoletsite» hulka, mille pärast oli omal ajal Siberisse välja saadetud. Siin oli ta abiellunud rikka kaupmehe tütrega, jätnud ruttu hüvasti «uduse nooruse harrastustega», astunud Mihhail Arhangeli mustasajaliste ühingusse ja muutunud isevalitsuse truualamlikuks alustoeks. Minevikus oli ta olnud päris hea kirurg, kuid vanadus nõudis oma. Aastatega hakkasid Stupnikovi käed aina rohkem värisema ja ta ei riskinud enam teha keerukaid operatsioone.

Teine kirurg, noor arst Zalessov, kes otse Tomski ülikoolist oli sattunud Krasnojarskisse, ei jõudnud veel paari kuudki töötada, kui kukkus trellide taha ja teda peeti juba pikemat aega uurimise all. Aegapidi kujunes Krasnojarskis omapärane praktika: keerukateks ja vastutusrikasteks operatsioonideks lasti Zalessov vanglast välja, pärast operatsiooni lõppu aga pandi uuesti vangi. Poliitiliste veendumuste poolest oli ta tema enda sõnade järgi kuulunud anarhistide kilda, praktiliselt aga ei läinud kaugemale sütitavatest kõnedest, et on vaja vabadust, võrdsust ja vendlust. Kubermangu sandarmivalitsus sai sellest peagi aru ja laskis teda erilise riskita vanglast välja. Zalessov ootas kohut, kuid kohtupidamine lükati aina edasi ettekäändel, et juurdlus pole lõpetatud. Varjal tuli mõned korrad assisteerida Zalessovile operatsioonide juures. Siin veendus ta tema kui kirurgi andekuses ja osavuses, samal ajal nägi ta kergesti Zalessovit läbi kui väga piiratud silmaringiga väikekodanlast, kes oma näilise revolutsioonilisuse tõestamiseks kaldus edvistamisele ja sõnadetegemisele.

Kolmandat arsti, terapeut Umnovi, peeti Krasnojarski kuulsuseks. Ta arstis kõiki linna ülemusi ja kulutas rohkem aega erapraktikale kui haiglale. Gussev andis talle ettevaatlikult seda mõista, kuid kartis temaga tülli minna, sest ta oli hästi informeeritud Umnovi sidemeist kubermangu ladvakihiga.

Varja ilmumine haiglasse oli eriti teretulnud Stupnikovile. Niisuguse väleda, tähelepaneliku ja täpse assis-

tendiga nagu Varja tundis ta operatsioonidel ennast toekamana ja enesekindlamana. Stupnikovil oli linnas laialdane tutvuskond, just tema kaudu tutvus Varja paljude arstidega, kes olid rühmitunud linna velskrikooli ümber. Varja lootis, et tal edaspidi läheb korda sellesse kooli astuda ja kas või velskridiplom omandada.

Ükskord pärast õnnestunud operatsiooni, kui Stupnikov oli suurepärases tujus, andis Varja talle vihjamisi mõista oma soovist sellesse kooli astuda. Vanamehe nägu tõmbus kohe pilve ja ta ühmas rahulolematult:

«Sellest ei tule midagi välja, kullake! Ärge unustage, et te olete poliitiliselt kahtlane, instituudist välja heidetud ja elate õigupoolest hundipassiga. Olge rahul sellegagi, et teid haiglasse tööle võeti.»

Varja, tõsi küll, polnud mitte ainult «rahul» oma tööga, ta andus sellele kogu olemusega, kartes üksindust ja igatsust pere järele.

Sügava tänutundega meenutas ta nüüd Krasnuškinit, kes aitas tal saada hea praktika Viiburi poolel ja haigete vastuvõtul Špalernajal. Kõik need teadmised kulusid nüüd marjaks ära. Need aitasid teinekord iseseisvalt otsustada üsna keerukaid küsimusi.

Kuid eriti raske oli Varjal toime tulla omaenda iseloomu murdmisega: tuli tagasi hoida oma sünnipärast ägedust ja alistuda teenistusdistsipliini nõuetele.

Ta sai väga hästi aru, et väikseimgi süü, olgu see või põhjendamata valekaebus, võis anda kubernerile aluse saata ta ühe suletõmbega ühte Jenissei kubermangu kuuest piirkonnast, sealhulgas ka Turuhhanskisse, kus väljasaadetuid peeti eriti raske režiimi all.

Haigla valvekordadest vabul päevil istus Varja õhtuti tundide kaupa raamatute taga. Ta jätkas instituudiõpikute järgi mitmete meditsiiniharude studeerimist. Kuid neist raamatuist oli ilmselt vähe. Krasnojarskis ei läinud tal korda hankida arstiteadusliku kirjanduse uudisteoseid.

Ühes oma kirjas Sergei Vladimirovitšile palus ta pöörduda Krasnuškini poole, et too hangiks talle mõned raamatud. Varja suureks rõõmuks reageeris Krasnuškin kohe ta palvele, saatis talle mõned raamatud ja lubas aeg-ajalt oma kirjades informeerida teda kõigist pea-

linna meditsiinimaailma uudistest. Krasnuškini head seltsimehelikud nõuanded said Varja alalisteks abilisteks ta velskri- ja ämmaemandapraktikas.

Paar-kolm korda nädalas tuli tal välja sõita liinile, mõnda väikesesse jaama või liiniputkasse, kus vajati arstiabi. Sageli tuli sõita külmades kaubavagunites või ka lihtsalt vaguniplatvormil. Mõnikord eriti rasketel juhtudel jäi ta mitmeks päevaks haige voodi juurde.

Kui isegi Peterburis ajas agulirahvas peaaegu alati läbi posijate ja ämmamooride «arstiabiga», siis siin Siberis, taigakolka üksildastes taludes ja põdratundra avarustel, seisis kogu arstiteadus jagamatult igasuguste nõidade ning šamaanide käes. Need siis pidasid visa võitlust arstide vastu, kasutades iga nende eksisammu, iga äpardust.

Erilist hirmu tundsid haiged kirurgi ees. Operatsioonist keeldusid peaaegu kõik. Surid pimesoolepõletiku, pitsunud songa, soolte keerdumise pärast, kuid polnud nõus minema «noa alla», «sisikonna väljavõtmisele». Palju kordi tuli Varjal konstateerida roosi, kangestuskrambi ja veremürgistuse raskeid juhtumeid kui šamaanide «arstiabi» tagajärgi. Seal, kus oli vaja joodi, mähiseid ja marlit, tarvitasid need tohterdajad sõnnikut, kanarooja, ämblikuvõrku ja tubakatolmu.

Varja nägi surma seal, kus oleks saanud inimese päästa mädapaise lihtsa lahtilõikamisega, ta tundis end jõuetuna inimeste ebausu ja vaimupimeduse murdmiseks ja veendus üha enam, et ajakohaste ravimeetodite rakendamine on võimatu ilma meditsiini põhialuste laialdase propagandata. Ta pani ette pidada töölistele populaarteaduslikke loenguid meditsiini alal.

«Loenguid?! Olge ikka!» ajas Gussev silmad suureks. «Esiteks on see täiesti kasutu üritus, sest meie kohalikest siberlastest ei saa suurtükiga ka jagu, sõnast rääkimata, teiseks, ma ei saa usaldada teile, just isiklikult teile niisuguste loengute pidamist.»

«Mispärast?» imestas Varja.

«Kes kindlustab, et te ei kasuta oma loenguid valitsusvastaseks poliitiliseks propagandaks?» ütles Gussev otse välja.

«Ma esitan teile loengute üksikasjalise kava,» pani

Varja ette. «Peale selle võib loenguil kontrolliks või järelevalveks viibida sandarm.»

«See kõik on absurd!» lõi Gussev käega. «Kui sandarm on loengul, ei tule sinna eluilmas ükski tööline. Ning üldse, kolleeg, soovitan teile kogu südamest: jätke see üritus. See on kohatu ja ohtlik. Aitab liberalismist ja revolutsioonilisest paatosest. Üheksasaja viies aasta ei kordu enam! Ka meie tahtsime siin oma vabariigi luua,» muigas Gussev. «Millega see lõppes? Karistussalgad, mahalaskmised, võllad ... Ei, ei, kolleeg, säästke pahandustest mind ja halastage iseendale. Ei mingeid loenguid ja — lõpp.»

Umnov ei võtnud Varja ettepanekut kuuldavakski.

«Ei, ei, Varvara Vassiljevna, ärge parem üldse rääkige,» toppis ta sõrmed kõrvadesse. «Jännata pööbliga, neile haridust anda, et nad hiljem teid laternaposti otsa üles pooksid? Sülitage neile tõbrastele, Varvara Vassiljevna! Teie armastus nende metsinimeste vastu juba tõigi teid siia Krasnojarskisse. Kas teil tõesti on tahtmist sattuda veel kaugemale, ütleme Turuhhanskisse?»

Zalessov, kes oli kellegi käest kuulnud Varja ebaõnnestunud katsest arstiteadusliku hariduse alaseid loenguid korraldada, ütles Varjale kord kahe operatsiooni vaheajal:

«Kahju, kolleeg, et teile ei lubatud valgustustegevust.»

«Tähendab, te toetate mu ideed?» vaatas Varja tänulikult talle otsa.

«Mul on lihtsalt vanglas väga igav,» ohkas Zalessov. «Ma lootsin, et need loengud kindlustavad teile koha kas või minu kõrvalkongis. Teie naabrus oleks lohutanud mind mu nukras üksinduses.»

«Parem tundke juba seal üksinda igavust,» vastas Varja.

Varja tuli liinisõitudelt tagasi väsinuna, külmast lõdisevana ja näljasena. Tema vanausuline majaperenaine oli sõnaaher, jumalakartlik naisterahvas. Alati võttis ta oma üürilise vastu toitva lõunaga. Eriti meisterlikult oskas ta valmistada teravalt sibulaga maitsestatud pelmeene. Emaliku järeleandmatusega sundis ta teel tublisti külmetada saanud Varjat saunas vihtlema ja joo-

tis talle siis kuumaks köetud toas lõhnavat pärnaõieteed meega.

«Teie, Domra Romanovna, nuumate mind varsti päris rammusaks,» puhkis Varja pärast söömist.

«Oijah, ei lähe sa ka sugugi paksemaks,» vangutas Domra Romanovna pead. «Kõhnaks ja jõuetuks jäänud... Meheke sõidab siia ja ei tunne enam äragi, vaata et jätab veel maha... Millest sa küll nii ära kuivad?»

«Igatsen pere järele,» ohkas Varja raskesti. «Kogu aeg nagu kivi südamel.»

«Palveta, Varjake, palveta,» soovitas perenaine. «Palve kergendab südant.»

Kuid Varja ei palvetanud. Alandlikkus ja vagadus polnud tema loomuses.

29. peatükk

Noorpõlves oli Domra Romanovna pidanud bandiitide käe läbi peaaegu surma saama ja hirm nende ees oli talle eluajaks südamesse jäänud... Kuigi ta maja asus peaaegu jaama-asula keskel, sulges ta ööseks välisukse ja aknaluugid poltide, tabalukkude ning haakidega.

«Nii on kindlam,» rääkis ta seejuures. «Kui «varnakid» [1] — et neile ots peale tehtaks — teada saavad, et siin elavad kaks naist, et mehi pole majas, tulevad kohe röövima.»

«Mis siin röövida on?» naeratas Varja. «Mingit hinnalist vara meil ei ole. Ka kallist mööblit mitte. Varastavad ehk meid kahekesi ära.»

«Või nemad seda teavad, et majas muud vara pole kui kaks naist! Mu maja on väljastpoolt kombes,» piitsutas Domra Romanovna oma hirmu takka. «Lähevad, kurjategijad, tühjade kätega minema, aga meid tapavad ikka ära!»

Varjat ei saanud küll araks nimetada, kuid Siberi kombeid tundes muutus temagi valvsaks.

Ühel tuisusel märtsiööl koputas keegi pärast südaööd tungivalt Domra Romanovna maja uksele. Mitte tänavapoolsele, vaid tagauksele. Naised ärkasid silmapilkselt.

[1] Varnak — ärakaranud sunnitööline. *Tõlk.*

«Need on nemad, varnakid!» pomises Domra Romanovna kohkunult ja lõi hardalt risti ette. «Püha jumal, püha kõigevägevam, kes sa oled surematu, halasta meie peale ja päästa meid!»

Koputati ikka ning ikka uuesti. Varja süütas öölambi ja otsustas vöörusesse minna.

«Kuhu sa lähed? Ära mine!» sosistas perenaine. «Lähme parem pööningule. Sealt ehk ei leia siberlased meid üles.»

«Peab küsima, kes koputab,» ütles Varja. «Äkki tulid politsei ja sandarmid läbi otsima.»

«Püha jumal taevas,» lõi Domra Romanovna uuesti risti ette. «Need ju hullemad veel kui varnakid! Varnakid kardavad ometi võimusidki, aga kardavoi ja sandarm — olgu nad neetud — need ei hooli kellestki!»

«Hei, kas siin elusat hinge ka on?» kostis läbi ukse kume mehehääl ja uks lõi tugevast põrutamisest vappuma.

Varja läks ukse juurde ja küsis, mis neil vaja on.

«Kas velsker elab siin?» küsiti väljast.

«Jah, elab,» vastas Varja. «Milleks teil teda tarvis on?»

«Inimene on suremas, vajab abi,» seletas seesama külmetusest kähe hääl.

«Pöörduge siinse haigemaja või linnahaigla poole,» soovitas Varja.

«See ei sobi meile kuidagi,» vastas hääl ja küsis kelleltki teiselt: «Mis nüüd teha?»

Ukse taga hakkasid kumedalt pomisema kaks häält.

«Nemad... nemad... varnakid,» lausus Domra Romanovna võbisedes ning hammaste lõgisedes. «Sina tee, mis sa tahad, aga mina lähen lakka!»

Ta lõi risti ette ja ronis mööda redelit kärmesti pööningule.

Veidi aega peeti väljas saladuslikult nõu, siis astus keegi jälle ukse juurde ja hõikas:

«Kas seal on kedagi?»

«Jah, jah,» vastas Varja.

«Meil on vaja Varvara Vassiljevna Zvonarjovat,» kostis ukse tagant tasa, kuid selgesti.

«Kes see küll võib olla?» mõtles Varja ärevalt. «Kas ehk tõepoolest sandarmid?»

«Milleks teil teda vaja on?» küsis Varja.

«Kes teie ise olete?»

«Zvonarjova.»

«Astuge ukse juurde, et ei oleks tarvis kisendada,» paluti teda.

«Jah, ma kuulen,» vastas Varja ning surus kõrva vastu külmi laudu.

Ukse tagant öeldi summutatud häälega:

«Üks meie seltsimeestest on raskesti haavatud... Vajab kiiret abi... Ta on ühes talus, siit kolmkümmend versta eemal... Me palume teid meiega koos sinna sõita ja talle abi anda, ehk saab teda päästa.»

Varja tundis, kuidas teda valdas hirm.

«Ma ei saa!» vastas ta. «Pean hommikul olema tuhande viiekümne kuuenda versta juures teelahkmel. Seal ootab mind raske haige.»

«Ära sa mõtlegi neile ust lahti teha!» kostis pööningult hoiatav sosin. «Varnakid, võtku neid, on kavalad, tahavad sind petta.»

«Varvara Vassiljevna, ma palun teid tungivalt,» sõnas mehehääl ukse taga.

«Öösel ei sõida ma kuhugi,» vastas Varja kindlalt. «Minge peaarst Gussevi juurde, ta elab haigla juures.»

«Meil on vaja teid, mitte Gussevit,» kordas mees tungivalt. «Me palume teid aidata meid... Ivan Gerassimovitši nimel,» lisas sama hääl vaevukuuldavalt.

Varja võpatas.

«Ivan Gerassimovitš!» vilksatas tal peast läbi. «Kas see pole ehk toosama Ivan Gerassimovitš, kellest Blohhin rääkis?»

«Ma ei tunne mingit Ivan Gerassimovitši,» lausus Varja tasa.

Sel hetkel kartis ta kõige rohkem provokatsiooni õnge sattuda. Mine tea, võib-olla on sandarminuhid Peterburist saanud ülesande kindlaks teha tema sidemed revolutsionääridega? Otsekui tema kartusi aimates ütles teisel pool ust seisev mees:

«Varvara Vassiljevna, kas Filipp Ivanovitš ei palunud teid öelda Krõlovile tervisi Ivan Gerassimovitši poolt?»

«Missugune Filipp Ivanovitš?» küsis Varja arusaamatust teeseldes.

«Noh, Blohhin, Filipp Ivanovitš Blohhin,» kostis ukse tagant vaevukuuldavalt.

«Saagu mis saab!» Varja hakkas kiiresti haake lahti tegema ja riive eest ära lükkama, sest ta ei kahelnud nüüd enam, et ukse taga ootavad teda Blohhini sõbrad.

«Püha jumal,» pomises Domra Romanovna hirmuga üleval ta pea kohal. «Lõpp on meie vaesekeste elul!»

Varja tõmbas ukse prauhti lahti.

«Astuge sisse!» hõikas ta julgelt pimedusse.

Ukse vahele ilmus toekas mehekogu, lambanahkne kasukas seljas ja karvane papaaha peas. Tema habemel, kohevatel kulmudel ja ripsmetel välgatles jää. Esikusse astunud, võttis ta papaaha peast ja pöördus näoga küünlavalguse poole:

«Kas ei tunne ära?» Kohevil, härmas kulmude alt vaatasid targad hallid silmad.

Varja ei uskunud oma silmi: tema ees seisis toosama mehhaanik Krõlov, kes veebruaris pidi tema peaaegu oma korterist välja viskama. Varja hämmeldust nähes mees naeratas:

«Varvara Vassiljevna, te vabandage mind vana asja pärast. Nüüd aga aidake hädast välja... Paari tunniga kihutame sinna. Te vaatate järele, mis meie seltsimehega seal on, hommikuks toome teid tagasi.»

«Oodake siin, ma panen ennast kohe valmis,» nõustus Varja kõhklemata.

Krõlov läks välja õue. Domra Romanovna tuli tema aastate kohta üllatava kiirusega pööningult alla, pani välisukse haaki ja jooksis tuppa Varja juurde.

«Kas sa, Vassiljevna, oled aru kaotanud, võtaks sind küll,» lõi ta käsi kokku. «Kuhu sa siis nüüd öisel ajal võõraste meestega tormad?»

«Kas te ei laenaks mulle oma vilte ja kasukat?» palus Varja, selle asemel et perenaise küsimusele vastata.

«Nii et ikkagi sõidad?» küsis Domra kohkunult.

«Sõidan!» noogutas Varja pead.

«Kes nad siis on?» Domra vaatas kartlikult ukse poole.

«Varnakid!» naeratas Varja ja võttis perenaisel

ümbert kinni. «Ärge kartke, Domra Romanovna! Need on head inimesed, väga head inimesed!»

Ei möödunud veerandit tundigi, kui Varja astus trepile, seljas soe kasukas, jalas hiiglasuured vildid, sulgpehme rätt peas. Käes oli tal väike kohver arstiriistade, süstalde, sidemete, vati ja joodiga.

«Siia, Varvara Vassiljevna!» Krõlov osutas laiale reele, mille ette oli rakendatud kaks väikest koheva karvaga hobust, ja aitas Varjal mugavamalt rekke istuda. Krõlov ise istus nii, et teda oma turjaga vastupuhuva tuule eest varjata. Väheldast kasvu habemik küüdimees, kahelt poolt karvane kasukas seljas ja kõrvikmüts peas, istus ettepoole, äigas piitsaga ja regi liikus jalaste kriunudes paigalt ning libises kergelt edasi mööda inimtühja tänavat. Tuiskas. Lumi kittis silmadesse, Varja istus, pea maas, silmalaud kinni pigistatud.

«Anton Petrovitš... Mispärast te mind tookord nii vaenulikult vastu võtsite?» küsis Varja, kallutades end pisut Krõlovi poole.

«Ma ei usaldanud teid,» lausus Krõlov. «Meie tööd ei saa teha ilma ettevaatuseta! Võivad olla ka provokaatorid...»

«Aga miks siis nüüd?» lipsas Varjal uudishimu pärast üle huulte.

«Nüüd on teine asi,» vastas Krõlov lõbusalt. «Sain Piiterist kinnituse. Nüüd tean, et teid võib usaldada. Teatati, et Blohhin vastutab oma peaga teie eest.»

«Kas tunnete hästi Blohhinit?» päris Varja.

«Jah, me oleme kokku puutunud,» vastas mehhaanik kavalalt silma pilgutades. «Ja üsna tihti...»

Varsti algas mets. Siin polnud nii tuuline. Väledasti sõitsid hobused sissesõidetud teel, kõrgete, lund täis tuisatud puude vahel. Vahetevahel raputasid eriti tugevad tuuleiilid puude latvu otsekui hiiglasekätega. Alla langes suuri lumelahmakaid, mis reel istujad üleni lund täis puistasid. Vaevalt jõudsid Varja ja Krõlov lume endilt maha raputada, kui õel ning ülemeelik tuul neid uuesti üle puistama hakkas.

Kell oli juba kaks läbi, kui nad avarale lagendikule jõudsid. Pilvede tagant vaatas välja hiline kuu ning valgustas palkmajade ja küünide tumedaid siluette,

mida kattis vaibuva tuisu hõbedane linik. Kuskilt tormas hobustele vastu terve tosin rähvitsevaid koeri; need lippasid ree kõrval ja öövaikus kaikus nende klähvimisest.

Kostis värava kääksumine. Keegi käratas koerte peale ja ajas need minema. Regi sõitis õue ja hobused hirnatasid valjusti puhkust aimates.

«Noh, oleme kohal!» ütles Krõlov. Ta aitas Varja reelt maha, äigas oma mütsiga lume Varja rätilt ja kasukalt ning juhtis ta käe alt kinni hoides ruumikasse talutarre, mida valgustas suur petrooleumilamp. Tuba oli soe, täis männivaigu ja ulukinahkade lõhna. Suure vene ahju peal lamasid lapsed ja igivana, ikooni meenutav ätt.

«Kus on haige?» küsis Varja rätti ja kasukat maha võttes.

«Seal,» osutas ätt toanurka.

«Palun lamp lauale panna,» ütles Varja, tõmbas valge kitli selga, pesi käed puhtaks, laotas lauale puhta vahariide ning ladus sellele arstiriistad ja medikamendid.

Haige lamas laial puuvoodil. See oli umbes kolmekümneaastane väga kurnatud mees. Ta oigas tasakesi.

Varja võttis ettevaatlikult teki pealt. Haavatu parem jalg oli altpoolt põlve paistes ja puhaste linasest riidest sidemetega kinni mähitud. Varja lõikas need lahti ja nägi sääremarjas suurt haava, mis äärtest oli mustaks tõmbunud. See kärbumine ja paha lõhn olid algava gangreeni kurjakuulutavad tunnused.

«Mitme päeva eest ta haavata sai?» küsis Varja, mõeldes murelikult, mis teha ja kuidas inimest päästa.

«Täna neljas päev juba, kui ta metsast leiti,» vastas Krõlov. «Kütid korjasid ta läbikülmununa metsast üles. Sidusime haava kuidagi kaltsudega kinni. Minu mehed tegid talle eile sideme...» Varjale lähemale kummardudes küsis ta tasa: «Kuidas temaga lood on?»

«Halvasti,» vastas Varja. «Niisuguses olukorras on riskantne amputeerida, pealegi ei ole ma nii kogenud kirurg, et niisugust operatsiooni ette võtta.»

«Mis siis teha?» küsis Krõlov murelikult. «Kas tõesti ei saa mitte midagi ette võtta?»

«Püüan haava korralikult ära puhastada,» ütles

Varja. «Üldse tuleks ta aga kiires korras linna haiglasse viia.»

«Ei, Varvara Vassiljevna,» raputas Krõlov pead. «Haiglasse — see tähendaks ta sandarmitele välja anda. Püüdke ikka ise midagi teha . . . Ütleme teile suur tänu selle eest.»

«Teen kõik, mis suudan,» vastas Varja tasa.

Haavatu kanti lauale. Krõlov seisis juures, lamp käes. Varja andis haavatule narkoosi ja puhastas haava peaaegu tund aega: kõrvaldas hoolikalt kärbunud koe ja mäda haava põletikust punetavalt välisosalt. Tare niigi umbne õhk oli nüüd täis rasket vere, eetri ja joodi lõhna. Tuli avada uks, et ruumi tuulutada.

Kui operatsioon oli tehtùd ja haavatu ettevaatlikult voodisse kanti, vaatas Varja kella. Osutid näitasid viiendat hommikutundi.

«Te ehk puhkaksite tunnikese,» soovitas Krõlov.

«Ei, ei,» keeldus Varja kategooriliselt, «ma pean ruttama, et hommikusele rongile jõuda.»

«Ka mina pean tehasesse jõudma,» tähendas Krõlov. «Nii et sõidame koos. Varvara Vassiljevna, andke andeks, et me teil kogu öö ära rikkusime.»

«Mis me sellest räägime,» naeratas Varja väsinult. «Peaasi, et temaga,» — Varja osutas pilguga haavatu poole —, «midagi ei juhtuks. Kes haige eest hoolitsema jääb?»

«Mina Marfutkaga,» kostis vanaätt. «Marfutka pole kaks ööd silma kinni saanud, puhkab kõrvalkambris. Kui vaja, võib üles äratada, kui ei, öelge minule, mis on vaja teha.»

Varja katsus pulssi, mõõtis haavatu kehatemperatuuri ja seletas vanamehele üksikasjaliselt, mis teha tuleb.

«Kui tal halvemaks läheb, saada jalamaid mulle käskjalaga sõna,» hoiatas Krõlov.

«Oleks siiski vaja olnud ta linna saata,» ohkas Varja. «Vilunud kirurg oleks kindlasti ta elu päästnud.»

«Niisugused nagu Stupnikov ja Zalessov nüüd päästavad,» muigas Krõlov. «Ta on ju haavatud, Varvara Vassiljevna, mõistate, haavatud!» rõhutas ta. «Alles üleeile kirjutati temast ajalehtedes. Põgenes vanglast . . . Teda aeti taga, haavati, kuid mehel läks siiski

korda end taigas varjata. Lugu juhtus hirmsa tuisuga ja käreda pakasega. Nuuskurid kaotasid ta jäljed käest ja nii väga nuhid teda ei otsinudki. Arvasid, et niisuguse hullu ilmaga leiab ta taigas kindlasti oma otsa.»

«Homme või, äärmisel juhul ülehomme tuleb mul uuesti teda vaatama tulla,» ütles Varja. «Püüan saada mõningaid ravimeid ja pean mõne arstiga nõu.»

«Ainult ärge te jumalapärast temast rääkige,» pani Krõlov sõrme huultele.

«Ma mõistan, Anton Pavlovitš,» noogutas Varja.

. . . Linna jõuti kahe tunniga. Tuisk oli täiesti vaibunud ja kõik ümberringi vajunud hõbedasse kuupaistelisse vaikusse. Varja tukkus peaaegu kogu tee, pea usalduslikult vastu Krõlovi laia rinda toetatud. Krõlov hoidis teda hoolikalt käega, et ta teekäänakuil reelt maha ei libiseks.

Varjaga maja juures hüvasti jättes ütles Krõlov südamlikult:

«Suur tänu, Varvara Vassiljevna! Võib-olla on teil meidki kunagi vaja. Mis ka ei juhtuks, võite julgesti loota Ivan Gerassimovitšile.»

«Ivan Gerassimovitšile?» imestas Varja. «Ma ei ole teda kunagi näinud, ei tunne teda.»

«See-eest tunneb tema teid nüüd väga hästi,» naeratas sepp. «Siin teile sõpruse täheks ta käsi,» ja Krõlov sirutas Varjale oma käe.

«Kuidas, see olete teie?» hämmastus Varja.

«Mina!» kinnitas sepp. «Kõigile Krõlov, aga sõpradele Ivan Gerassimovitš. Muidùgi mõista ainult sõpradele. Mõistate?»

«Mõistan, Ivan Gerassimovitš. Tänan usalduse eest,» lausus Varja liigutatult.

Regi Krõloviga libises koidueelsesse hämarusse. Kui hobusekapjade plagin ja reejalaste krigin kaugusse kadusid, astus Varja üles trepile ja koputas kõvasti uksele.

Domra Romanovna ei lasknud ennast kaua oodata. Ta tundis Varja hääle järgi ära, lükkas ukse lahti ja laskis ta sisse.

«Jumal olgu tänatud!» hüüdis ta kergendatult. «Mina lugesin sinu pärast siin kõik palved ära.»

Alles nüüd märkas Varja kirvest perenaise käes.

«Ega te ometi mulle tahtnud sellega virutada?» hakkas ta naerma.

«Varnakke, söögu neid susi,» kostis Domra Romanovna lõbusalt. «Nihuke ma olen! Kardan, kardan, aga kui kaklus lahti läheb, torman kõige kangemasse madinasse.» Ta aitas Varjal kasukat ja vildikuid ära võtta. «Ütled, et sul on kõik korras?»

«Jah, Domra Romanovna!»

«Käisid siiski üsna kaugel ära?»

«Ei, siinsamas linna lähedal,» varjas Varja tõtt. «Pean ütlema, et ma eluilmas ei leiaks teed sinna. Sõitsime kange tuisuga.»

«Ja kuidas haigega on?»

«Pole viga! Paari päeva pärast tõuseb jalule.»

«No jumalale tänu,» lõi Domra Romanovna risti ette. «Aga nüüd istu lauda. Ma just küpsetasin kukleid. Kuumad veel, keele viivad alla!»

30. peatükk

Laupäeva õhtul koputas keegi tasakesi Varja aknale. Domra Romanovnat polnud kodus, ta oli külla läinud. Varja tuli eeskotta ja küsis välisust avamata:

«Kes seal on?»

«Mina, Krõlov!» kostis väljast tuttav hääl.

Varja laskis külalise kotta ja kutsus tuppa, kuid mees keeldus.

«Astusin korraks sisse, Varvara Vassiljevna, et kokku leppida. Poole tunni pärast seame valmis ree metsatallu sõiduks... Mul on teile suur palve: sõitke veel kord sinna. Homme on pühapäev ja te võite mõne tunni seal olla. Viimase kahe päevaga on haigel läinud paremaks, ja nüüd tahaks teada saada, millal võib ta edasi ohutumasse kohta saata.»

«Kus see regi on?» Varja vaatas aknast välja, ilmutades sellega valmisolekut otsekohe sõita.

«Teile sõidetakse järele,» ütles Krõlov. «Kui kuulete väljast: «Hei, võigud, kullakesed, seiske paigal!» — siis teadke, et oodatakse teid.»

«Hea küll, Anton Petrovitš,» naeratas Varja.

Krõlovi ära saatnud, hakkas ta kiiresti ennast teele

seadma: pani valmis arstiriistad, vajalikud ravimid, otsis välja Domra Romanovna vildikud ja sooja kasuka. Õine sõit ei teinud talle sugugi hirmu. Tagasisõiduga ei tarvitsenud rutata, ta võis viibida metsatalus kas või kogu homse päeva. Et Domra Romanovnale oma äkilise ärasõiduga mitte muret teha, pani Varja talle mõne sõna paberile.

Sättimisega kadus aeg märkamatult. Kui akna taga kostis kokkulepitud «hei, võigud, kullakesed, seiske paigal», oli Varja juba sõiduvalmis. End soojalt riidesse pannud, kontrollis ta, kas aknaluugid on kõvasti kinni ja eesuks lukus, läks tagaukse kaudu välja, pani selle lukku ja peitis võtme kokkulepitud kohta: prakku alumiste seinapalkide vahel.

Tänaval ootas teda sama regi, millega ta eelmine kord metsatallu oli sõitnud. Seesama küüdimees ja needsamad väikest kasvu, tugevad, koheva karvaga hobused. Peale küüdimehe polnud reel kedagi. See pani Varja pisut kohmetama, ta jäi ree juurde seisma, olles kahevahel, kas istuda peale või mitte.

«Ärge kõhelge, Varvara Vassiljevna,» pöördus küüdimees lõbusalt tema poole. «Pean teie eest Ivan Gerassimovitšile oma peaga vastust andma. Ka sõjariist on mul igaks juhuks kaasas,» — ta kergitas karunahast saaniteki all laetud vintpüssi. «Kaitsen sellega, kui vaja läheb.»

«Sõidame!» ütles Varja otsustavalt ja istus reele.

Õhtune õhk oli üsna külm. Paremal ja vasakul pool teed särasid jaamalähedase asula majade tuled, jaamas ähkisid vedurid raskelt ja huiklesid kaikuvalt.

«Hei, võigud, kullakesed!» nõõtas küüdimees valjusti hobuseid ja plaksutas piitsa.

Teisel pool asulat pistsid hobused veel väledamini jooksma. Tuled jäid selja taha. Silme ees oli öö, üleval arvutuid siravaid tähti täis külvatud. Ümberringi vaikus. Kostis vaid hobuste lõõtsutamine ja reejalaste krigin.

Sooja kasukasse mähitud Varja, soojad vildid jalas ja karunahkne tekk jalgadel, ei tundnud üldse külma. Ta vaatles kauget tähtede maailma, mis laius universumi ääretuis avarustes, meenutas kodu, instituuti ja pealinna — kõike, mis oli jäänud sinna kaugele Vene-

maale. Nüüd ei säranud ta ees enam tähed, vaid Nadjakese silmad.

«Mu kallis tütreke!» sosistas ta heldinult ning tundis, kuidas pisarad ripsmeile kogunesid. Kui Sergei Vladimirovitš teaks, milleks ja kuhu ta naine praegu sõidab! Vähe sellest, et ta välja saadeti ja et ta instituudiga hüvasti jättis, nüüd on ta sidunud end veel ka nendega, kes isevalitsuse alustugesid kõigutavad.

Varja tundis isegi pisut hirmu, mõeldes, mis teda ootab, kui sandarmid haisu ninna saavad, kuhu ta sõidab, keda abistab ja kellega tutvust peab. Jah, sellele oli küll kohutav mõelda, kuid taganenud poleks Varja miski hinna eest.

Ta polnud enam endine muretu Varja, kellele ükski asi maailmas midagi ei tähendanud. Elu oli teda õpetanud: üles ässitanud ja hoobi andnud. Valu ja haavumus ebaõigluse pärast ei läinud üle. Ta tundis, et see haavumus muutub palju tugevamaks tundeks — vihkamiseks. Jah, vihaks nende täissöönud rasvamagude, elu peremeeste — ametnikkude, kõrgete aukandjate ja rikaste vastu. Talle tegi rõõmu teadmine, et elu oli teda kokku viinud teistsuguste inimestega, kes olid puhtamad ning ka tugevamad. Neil oli palju ühist Krasnuškiniga — tahtejõud, otsustavus, sihiselgus. Varjat tõmbas nende poole. Ta tahtis nii väga püüda. Palju teha, et nende heakskiitu ära teenida.

Nagu painajalik unenägu meenus talle koletu stseen: Juudit prügikastist toidujäätmeid korjamas! Kes tõukas ta sellesse kohutavasse, ebainimlikku viletsusse! Kes andis Goremõkinile õiguse irvitada Juuditi üle ja teda räpaseks juuditüdrukuks sõimata? Kõrvakiil, mis Varja Goremõkinile andis, tõi talle raskeid, väga raskeid tagajärgi, kuid sellest hoolimata tundis ta ka nüüd ikka ning jälle uhket rahuldust mõttest, et ta oli Juuditi eest kätte maksnud ja Goremõkinit kogu pealinna ees häbistanud.

... Metsatalus võeti Varjat vastu kui vana tuttavat. Vanaisa ja Marfutka aitasid tal pealisriided ära võtta ja pakkusid väljast tulijale kohe teed.

«Kõigepealt vaatan, kuidas meie haige elab, pärast võib ka teed juua,» vastas Varja vanataadile.

Haige juures voodipeatsi kõrval istus umbes kaheksa-

teistkümneaastane ruugejuukseline, ilusa pikerguse näo ja selgepiiriliste erepunaste huultega tütarlaps. Ta põskedele ilmus kerge puna. Kogu ta olemus helendas õrnusest, liigutavast tütarlapselikust puhtusest. Ainult suurte kurbade silmade pilk oli ärev ja murelik.

Varjat nähes tõusis tüdruk püsti, noogutas kergelt pead ja läks eemale. Varja istus toolile ja võttis haavatu käe.

«Kuidas te ennast tunnete?» küsis ta haige pulssi kontrollides.

«Paremini... Palju paremini!» vastas haavatu.

Alles nüüd märkas Varja, kui noor ta on ja kui tugev ning energiline on ta nägu.

Pulss ei tekitanud mingeid kahtlusi. Kehatemperatuur oli peaaegu normaalne. Varja vaatas haava läbi. See oli ikka veel kole, kuid peamine oht oli möödas, sest gangreeni tunnuseid polnud enam.

«Me Marfutkaga tegime siin kõik nii, nagu sina, preili, käskisid,» sõnas vanataat.

«Pesime puhtaks ja sidusime uuesti,» lisas tedretähnilise näoga noorik.

«Ma puhastan haava veel kord, siis hakkab kindlasti paranema,» sõnas Varja. «Katsuge ära kannatada,» ütles ta haigele.

«Püüan,» lubas too.

Haige kibrutas huult hammustades ainult nägu, ta laubal välgatasid higipisarad. Vilksamisi tüdruku otsa vaadates mõistis Varja, missuguse hingepiinaga too noormehe kannatusi jälgib. Puna kadus ta põskedelt, poolavali suu tõmbles, silmad tuhmusid ja valgusid pisaraid täis.

Kui valu pärast sidumist veidi nõrgemaks oli jäänud, küsis haavatu Varjalt:

«Öelge, doktor, kas ma pean veel kaua lamama?»

«Paar-kolm nädalat,» vastas Varja.

«Aga ta ei või nii kauaks siia jääda!» ütles tütarlaps.

«Ma pidasin silmas haava kinnikasvamist,» seletas Varja. «Üksi ta muidugi ei tohi teele minna, kuid saatjatega, reel, vastavaid ettevaatusabinõusid rakendades võib ta kas või homme minna!»

«Tähendab, sõidame!» lipsas haavatul rõõmuga üle huulte.

«Issand olgu tänatud!» lõi vanataat risti ette.

«Ja sina, kallis laps, nutsid,» vaatas noorik lõbusalt tütarlapse otsa. «Ütlesin kohe, et kõik läheb hästi, ja doktor räägib sedasama,» toetus ta Varjale.

«Aitab, Marfutka, ole vait! Inimene ei ela tuulest ega ööbik laulust,» kutsus vanataat teda korrale. «Too ruttu toit lauale, meega teed joome peale.»

«Kas mina võin ka lauda istuda?» vaatas haavatu küsivalt Varja otsa.

«Ei, tõusta teil ei maksa. Koguge jõudu, seni kui see võimalik on. Me nihutame laua teie poole. Nõnda on lõbusam.»

Õhtusöök oli rikkalik ja maitsev: liha, pekk, munad ja kodutehtud vorst. Krõbeda koorikuga värske leiva lõhn kõditas mõnusalt ninasõõrmeid. Laual kahises tasakesi läikima nühitud kõhukas vasest samovar. Suures klaaskannus helendas merevaiguna paks mesi. Peremehel leidus isegi pudel puskarit.

«Tuleb napsi ka võtta,» teatas ta. «Kõige enne tohtri terviseks, et ta hästi arstis.»

«Mispärast minu terviseks?» vaidles Varja vastu. «Esiteks pole ma üldse tohter, vaid ainult velsker või õigemini ainult üliõpilane, teiseks — ma ei teinud ju midagi erilist.»

«Ei, Varvara Vassiljevna, ärge siin midagi rääkige,» tõstis haavatu käe. «Te päästsite mu elu ja jala . . .»

«See oli puhtalt juhus,» tähendas Varja. «Ma riskisin . . . Jala oleks pidanud amputeerima.»

«Noh, joome siis riskimise terviseks,» nõudis haavatu.

«Ilmtingimata!» toetas vanataat teda. «Minu puskar aitab iga seesmise häda vastu . . .»

Pärast tugevat õhtusööki, ärajoodud puskarit ja tublit teejoomist hakkas Varjat unele kiskuma.

«Marfutka, võtaks sind,» hõikas vanataat noorikut. «Tee tohtrile voodi üles.»

«Võib-olla heidate ahju peale?» küsis Marfa Varjalt. «Seal on soe ja mõnus nagu paradiisis!»

«Ma sulle näitan paradiisi!» kortsutas vanataat kulmu. «Kus nüüd koolitatud inimesele võib ahjupealset pakkuda? Peab ikka mõtlema ka!»

«Taat, võib-olla lubate mul siiski ahju peal magada?» küsis Varja. «Ometi kordki elus! Kas tohib?»

«No mis mina . . . kuidas siis,» kaotas ätt pea. «Minu poolest . . . palume väga!»

Varja sättis end ahju peale ja uinus seal soojas varsti. Öösel ärkas ta paar korda, mõlemal korral nägi ta öölambi valgel, kuidas tütarlaps haavatu kohale kummardudes voodi juures istus, vaikselt talle näkku vaatas ja ta hingamist kuulatas.

Keskpäevaks jõudis Varja linna tagasi. Domra Romanovna ähvardas teda naljatades sõrmega:

«Vaata kui võtan kätte ja kirjutan su truule teiselepoolele, et sa öösiti kodunt ära oled. Tema kirjutab sulle kirju, näeb sind unes, aga sina! . . . Säh, siin on!»

Domra Romanovna võttis jakivarrukast kirja ja ulatas tähtsalt Varjale.

«Suur tänu, kallis Domra Romanovna!» hüüdis Varja rõõmsalt, suudles perenaist mitu korda matsatades täidlasele põsele ja lippas oma tuppa, et olla üksi kirjaga ning sõnumitega kaugest kodust.

Sergei Vladimirovitš kirjutas kurvalt sellest, kui tühi ja rõõmutu on kodu ilma Varjata, kuidas tema ja lapsed, eriti Nadjake, ema järele igatsevad. Ta kirjutas:

«Ükskõik, mis ma teen, alati seisad sina silme ees! Äiapapa on juba tüdinenud palvete esitamisest, et sa saaksid tagasi tulla. Mina isiklikult olen ära kasutanud kõik oma võimalused. Kuhu sa ka nina ei pista — igal pool hingetud, kalgi südamega ametnikud, seejuures veel kohutavalt kartlikud . . .

Juudit helistab tihti. Ta peab ennast endiselt süüdlaseks kõigis sinu praegustes vintsutustes. Goremõkin oli sunnitud pealinnast lahkuma. Üliõpilased — vähemalt suurem osa neist — on vaimustatud sinu võttest, kuidas vastumeelseist professoreist kõrgemais õppeasutustes lahti saada.

Niipea kui Nadjake mind näeb, küsib ta kohe: «Kus emme on? Tahan emmekese juulde!» Vasja rahustab teda: «Oota veel veidi, las tuleb suvi, siis me sõidame emme juurde! . . .» Kena veidi! Päevad tunduvad lõputuina. Mitte keegi, mitte miski ei saa mul kunagi sinu aset täita, kallis . . .»

Varja luges ikka jälle uuesti neid armastusest hõõguvaid ridu. Ning talle tundus, et ta pole kunagi oma

meest nii sügavalt armastanud kui nüüd, lahusoleku päevil...

Pika kirja lõpus palus Sergei Vladimirovitš Varjat Svintsovi poole minna ja teatada, et tal oli lõpuks korda läinud Teedeministeeriumis ühe tuttava kaudu liigutada paigast Krasnojarski raudteetöökodade seadmete uuendamise ja selleks vajalike summade assigneerimise taotlust. Zvonarjov avaldas lootust, et Svintsov ei unusta seda teenet ja aitab tal töökodades insenerikohta saada.

Kogu pühapäeva õhtu kirjutas Varja koju kirja, järgmisel päeval läks Svintsovi juurde Sergei Vladimirovitši teadet edasi andma. Kuuldes, et ministeerium on otsustanud assigneerida raha töökodade seadmete uuendamiseks, sattus Nikolai Nikolajevitš vaimustusse. Tänutäheks suudles ta mitu korda Varja kätt ja tegi kohe korralduse, et kodus valmistataks pidulik õhtusöök.

«Kuula, Ljudmila Petrovna, kui imekaunilt kõlab see sõna «assigneeringud»,» kordas ta naerdes naisele. «Miks siis niisuguse sündmuse puhul mitte pidu korraldada?! Aukoht lauas kuulub muidugi Varvara Vassiljevnale, imepärasele heeroldile, kes selle tähtsa teate tõi!»

«Ta armastab mul isegi ilma erilise põhjuseta pidu pidada,» heitis Ljudmila Petrovna nalja.

Õhtusöök kukkus tõepoolest suurepärane välja: koduselt lihtne, sundimatu, lõbus. Nikolai Nikolajevitš kutsus töökodade peainseneri ja kaubajaama ülema, kes elasid naabruses. Need mõlemad tulid koos naise ja täiskasvanud tütardega.

«Aga kus on siis teie Zoja?» küsis peainsener peremehelt imestusega. «Niisugune pidu ja teda polegi!»

«Ta peaks iga minut tulema,» vastas Ljudmila Petrovna. «Ma kohe ei tea, kuidas tema lugemiskire vastu võidelda. Kogu aeg istub raamatukogus.»

«Jah, tütarlapsele pole see sugugi sobiv harrastus,» tähendas sügavamõtteliselt kaubajaama ülem, paks, lüheldane, kulmudeta, kiilaspäine mees. «Raamatute lugemisest pole kunagi midagi head välja tulnud!»

«Pole viga, kui armub, siis unustab kõik raamatud!» pilgutas peainsener talle silma. «Raamatuist õpitakse, kuidas armastada, aga kui on juba õpitud, siis, tänu

jumalale, tullakse väga hästi toime ka ilma raamatuteta.»

Istuti lauda. Pärast õhtusööki mindi võõrastetuppa, kus seisis pianiino. Ljudmila Petrovna tegi ettepaneku veidi musitseerida. Peainseneril oli suurepärane bassihääl, vanem tütar — gümnaasiumiõpilane — saatis pianiinol. Insener esitas väga hästi Beethoveni «Joogilaulu», Mussorgski «Kirbu» ja veel mõned laulud klassikalisest repertuaarist.

«Terentjevitš, laula meie kallist Siberi laulu: «Kuulus meri, püha Baikal!» » hüüdis nokastanud Svintsov.

«Võib kah!» oli peainsener meelsasti nõus. Ta alustas ilma saateta ja laulis nii hingestatult, et Varjal tulid tahtmatult pisarad silma. Kui palju kordi oli ta lapsepõlves seda laulu kuulnud!

Svintsov lõi oma baritoniga sekka, seejärel hakkas haruldase nooruslikkuse ja heledusega kõlama elatanud kaubajaamaülema tenor. Ka naised hakkasid kaasa laulma, Varjagi ei suutnud kõrvale jääda.

Äkki jäi Varja poolelt sõnalt vait. Võõrastetoa uksele ilmus ootamatult toosama ruugejuukseline tütarlaps, keda ta taigatalus haavatu juures oli näinud. Tüdruk tundis ka tema kohe ära, kuid ei lasknud seda välja paista.

«Oo, Zoja ongi juba siin!» hüüdis peainsener, kui laul vaikis. «Karistuseks peab ta meile ühe laulu laulma.»

««Hei, troika!», Zoja!» hüüdis gümnaasiumitüdruk. «Ööbikut!»

«Kaht kõrbi!»

Nikolai Nikolajevitš tõstis käe, et kära vaigistada.

«Jätan valikuõiguse proua Zvonarjovale!» tegi ta Varjale kummarduse. «Õigupoolest on tema tänase pidustuse peasüüdlane. Palun, Varvara Vassiljevna.»

«Ma tõesti ei tea, las Zoja ise otsustab,» kehitas Varja kimbatuses õlgu, vaatas Zoja otsa ja palus naeratades: «Ma tahaksin kuulda teie lemmiklaulu!»

Zoja kummardas talle, astus pianiino juurde ja alustas ise saadet mängides vene rahvalaulu «Emakene, ära sõitle!».

Varja tundis kohe ta tugevas koolitatud hääles valu ja pisaraid. Võib-olla see valu ja need pisarad piinasid teda praegu sellepärast, et ta laulis enesest, oma armas-

tusest noormehe vastu, kellest ta kodus ei julgenud rääkida? Aga mis on elu ilma armsamata... Varja mõistis seda juba tookord, öösel, kui Zoja silma kinni saamata haavatu juures istus.

Külalised lahkusid, kui kell näitas kaheteistkümnendat öötundi. Nikolai Nikolajevitš tahtis Varjat koju saata, kuid Zoja palus isa, et tema võiks minna.

«Ma palun teid, Varvara Vassiljevna, ärge rääkige meie kodustele sõnagi sellest, et me metsatalus teineteist nägime,» pöördus Zoja paluvalt Varja poole, niipea kui nad tänavale jõudsid.

«Iseenesestki mõista. Seda ei maksa paludagi. Ma sain sellest kohe aru. Minule võite kindel olla,» rahustas Varja teda ja küsis: «Andestage indiskreetse küsimuse pärast, see noormees seal metsas...»

«Me armastame teineteist,» vastas Zoja lihtsalt.

«Kuid kõige järgi otsustades on ta revolutsionäär,» andis Varja mõista.

«Aga kas teie...» Zoja vaatas valvsalt Varja otsa ja jäi vait.

«Mis mina?» ei saanud Varja aru.

«Kas teie pole sotsiaaldemokraat?»

«Ei!»

«Aga te ju teadsite, kuhu, kelle juurde ja milleks te sõidate?»

«Jah, teadsin.»

«Ja ei kartnud?»

«Võib-olla kartsingi,» vastas Varja muiates. «Aga teie olite ju ka seal.»

«Mina — see on teine asi,» lausus Zoja tasa.

«Kas sotsiaaldemokraat?» küsis Varja otse.

«Milleks teil vaja seda teada?»

«Ärge kartke, ma ei räägi seda kellelegi.»

«Olen selles kindel, muidu poleks teid miski hinna eest sinna taigatallu toodud.»

«Miks te siis kardate mulle seda avaldada?»

«Kui teil seda nii vaja, siis palun,» sõnas Zoja rahulikult. «Kuulun bolševike fraktsiooni.»

«Ja see noormees?»

«Tema ka. Me töötasime koos. Parteitööl hakkasimegi teineteist armastama.»

«Kas te tahate minu sõber olla?» küsis Varja erutatult.

«See pole teie jaoks ohutu,» hoiatas Zoja.

«Tähendab, ei taha?»

«Teie käsi, Varvara Vassiljevna.»

«Lihtsalt Varja!» ütles Zvonarjova talle ulatatud kätt surudes.

31. peatükk

Sõprus Zojaga päästis Varja üksinduse rõhuvast tundest. Nii mõnegi pika õhtu veetsid nad koos Varja korteris. Vestlesid kunstist, kirjandusest, teadusest. Varja oli üllatatud oma uue sõbranna mitmekülgsetest teadmistest. Kuigi Zoja elas pealinnast kaugel, oli tal küllaltki täielik ettekujutus Repini, Makovski ja Surikovi kunstiteostest, ta luges pidevalt kirjanduslikke uudisteoseid, eriti Gorki, Kuprini ja Leonid Andrejevi loomingut, muusikas hindas ta kõrgelt Rahmaninovi, Glazunovi ja Skrjabinit ning oli nende heliteoste kirglik austaja. Tema hinnangud üllatasid sügavuse ja iseseisvusega.

Kuid kellestki ei kõnelnud Zoja nii suure armastusega kui Leninist — Ülevenemaalise Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei juhist. Zoja abiga õppis Varja tundma Ülevenemaalise Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei eesmärke ja ülesandeid, tutvus partei programmi ja põhikirjaga. Mida rohkem Varja Venemaa proletariaadi võitluse mõttesse tungis, seda rohkem veendus ta, et Marxi ja Engelsi õpetuses ei ole midagi utoopilist, abstraktset ega juhuslikku. Vastupidi, vaatamata reaktsioonilise ajakirjanduse väidetele ning kallaletungidele oli see õpetus rangelt loogiline, elulähedane, selle juured olid kinnitunud võimsasse materialistlikku maailmavaatesse.

Mõnikord katsus Varja Zojale vastu vaielda, kaitsta neid seisukohti, mis lapsepõlvest olid tema teadvusse juurdunud, mis tundusid talle vaieldamatuina. Harilikult jäi Zoja vaidlustes peale ja Varja vanadest kujutlustest jäi järele vaid idealistlik tolm.

Ühel õhtul viis Zoja Varja kaasa põrandaalusesse

marksistlikku ringi, mis koosnes raudteetöökodade töölistest. Asjasse mittepühendatu jaoks oli see rohkem küll omavahel raha kokku pannud inimeste ajaviiteõhtu kui õppimine. Keset tuba oli kaetud laud suupistete ja napsidega, akna juures kõrgel postamendil sinendas hiiglasuure lahtiläinud õiena grammofonitoru, kust kostsid kord valsihelid, kord Vjaltseva ja Panina lootusetud, ängistavad karjed. Välja oli seatud valve. Kui väljas oli kõik rahulik ja lähedal polnud märgata midagi kahtlast, pidas Zoja õppusi. Seekord oli õppuste teemaks «Relvastatud ülestõus kui tsaari isevalitsuse kukutamise ja revolutsiooni võidu põhiline abinõu».

Äkki kostis koridorist hõige:

«Las käia, vennad!»

Grammofonile tuli sedamaid elu sisse. Taas laulis kontra-alt poolnuttes kitarrihelide saatel:

«Suudle mind, siis mina sind,
siis jälle sina, siis jälle mina...»

Joodi tervist. Kõlksatasid pokaalid.

Möödus kümme-viisteist minutit. Valvurid signaliseerisid:

«Õhk puhas!»

Ning õppus jätkus. Kõik vaatasid üksisilmi Zoja hingestatud nägu, kuulasid ta vihaseid, sütitavaid sõnu.

...Koduteel ei suutnud Varja hoiduda avaldamast vaimustust Zoja oskuse üle oma poliitilisi ideesid nii lihtsalt ning arusaadavalt esitada.

«Ah, Varjake, mis talent nüüd mina olen!» muigas Zoja. «Te peaksite kuulma Pavlušat... seda, kelle te päästsite. Kas usute, kui teda kuulad, siis tunned, otsekui süttiks süda põlema: Mitte sellest, et ta ilusasti kõneleb, vaid sellepärast, et tema sõnades on tõde. See tõde kutsub, õhutab inimesi võitlema, sütitab metsikut vihkamist tsaari, mõisnike ja kapitalistide vastu.»

«Kust see Pavel pärit on?» küsis Varja.

«Poliitiline pagendatu Peterburist,» vastas Zoja. «Ta tegi siin Jenissei kubermangus suurt revolutsioonilist tööd. Keegi andis ta üles. Kohus mõistis sunnitööle. Enne sunnitööle saatmist hoiti teda kinni Krasnojarski linnavanglas. Me aitasime tal põgeneda.»

«Sina ka aitasid?» küsis Varja umbusklikult.

«No muidugi,» ütles Zoja rõõmsalt. «Olin valmis elu andma, et aga teda päästa... Nüüd on ta juba kaugel...»

«Tunned vist küll igatsust tema järele?»

«Väga.»

«Miks sa siis temaga kaasa ei läinud?»

«Praegu veel ei saa.»

Edasi ei pidanud Varja enam sündsaks sel teemal rääkida, sest ta teadis omast käest, kui rõhuv on igatsus armsama järele, kellest peab lahus viibima.

Veel paar korda käis Zvonarjova ringi koosolekuil, siis sõitis Zoja mõneks ajaks Krasnojarskist kuhugi ära.

Aprilli algul tuli Sergei Vladimirovitšilt lootustandev kiri, et kindral Belõil on korda läinud Siseministeeriumis midagi saavutada. Varja taipas kohe, et mees vihjab tema kiirema tagasipöördumise võimalusele Euroopa-Venemaale. Varja tuju tõusis ja ta ootas nüüd iga päev kannatamatult dokumente, mis annaksid talle õiguse Krasnojarskist ära sõita. Möödus pikki päevi ja nädalaid, kuid Sergei Vladimirovitši kirjades polnud enam midagi lohutavat. Neis kordus üks ja seesama: «Kannata veel, kallis! Loodan, et lähemal ajal otsustatakse küsimus jaatavalt.»

Oli käes aprillikuu viimane nädal, kui Zoja ükskord hommikul Varja poole jooksis.

«Kuhu sa kadusid?» heitis Varja talle ette. «Oleksid võinud ometi üteldagi!»

«Vabanda, Varjake, ma ei saanud,» vastas Zoja. «Kodus arvatakse, et ma olin tädi pool, aga ma käisin Pavluša juures.»

«Kuidas ta elab?»

«Hästi,» naeratas Zoja. «Saatis sulle tervisi, palus sind õnnitleda.»

«Mind?» pahvatas Varja imestusega. «Mis puhul siis?»

«Aga selle puhul, et sa meie ringis käima hakkasid. Ma ütlesin talle, et sa tingimata astud Venemaa Sotsiaaldemokraatlikku Töölisparteisse.»

«Kus nüüd mina!» punastas Varja. «Sinna on vaja raudseid inimesi, aga mina, kahjuks... Kas mina siis sarnanen kangelasega?»

«Partei ei vaja kangelasi, tal on vaja võitlejaid,» tähendas Zoja.

Paari päeva pärast tuli ta õhtu eel jälle Varja poole, väike komps käes, ja ütles avameelselt:

«Sõidan täna öösel ära. Siin,» ta osutas kompsule, «on mu asjad. Kui võib, las need ööseni olla sinu juures, siis võtan kaasa.»

«Miks nii saladuslikult?» vaatas Varja arusaamatuses talle otsa. «Kas siis kodus ei teata sinu ärasõidust?»

«Ei,» vastas Zoja ning ta silmis välgatasid pisarad. «Mul on väga raske kodustest lahkuda, võib-olla isegi jäädavalt... Ma ei kujutle, mis saab emast... Ja isal... muidugi... pole ka kerge.»

«Milleks niisugune põgenemine? Mis sa kavatsed teha, Zoja?» raputas Varja teda õlgadest.

«Pavlušaga koos!» vastas Zoja lühidalt.

«Kuhu?»

«Hiinasse... Ja sealt, kui õnnestub — Šveitsi, parteile lähemale... Vladimir Iljitš Lenini juurde,» lausus Zoja unistavalt.

«Illegaalselt välismaale põgeneda? See on ju suur risk!» hoiatas Varja.

«Mis siis!» vastas Zoja kõigutamatult. «Täna jätsin hüvasti oma kodulinna Krasnojarskiga. Homme olen juba kaugel.» Ta võttis käekotist kirja ja andis Varjale. «Vii see paari-kolme päeva pärast mu kodustele... Aga meie sõprusest, Pavlušast ja tänasest kõnelusest mitte sõnagi: pole kuulnud, pole näinud ega tea midagi. Ma ei taha, et sulle vähimatki varju langeks.»

Juba samal ööl sõitis Zoja ära. Ta lippas kõigest mõneks minutiks sisse, embas Varjat kõvasti ja suudles teda, haaras oma kompsu ja kadus nagu viirastus.

Paari päeva pärast viis Varja Zoja kirja Svintsovidele. Kui Nikolai Nikolajevitš kirja läbi luges, jahmus ta algul tummaks, pärast sattus raevu.

«See on teie töö!» osutas ta sõrmega vihatsi Varja poole. «Jah, jah, teie organiseerisite meie tütre põgenemise sunnitöölisega. Saadeti teid pealinnast välja, aga ka siin ei jää te taltsamaks! Juba homme teatan teist sandarmivalitsusse...»

Ähvardus tegi Varjale tõsiselt muret. Kui Svintsov tõepoolest sandarmivalitsuses tema kohta kas või sõnagi

poetab, ei lähe tal muidugi enam korda Krasnojarskist Piiterisse pääseda. Vastuoksa, talle võidakse süüks panna ühendusepidamist vangist põgenenud revolutsionääridega ja siis ei pääse enam ränkadest repressioonidest.

«Kinnitan teile, härra Svintsov, et ma ei teadnud kõige vähematki teie tütre kavatsustest,» ütles Varja äärmiselt solvunud näoga. «Zoja jättis kirja... Olen süüdi ainult selles, et ma nõustusin seda teile edasi andma... Oleksin pidanud keelduma või kirja puruks rebima!»

«Ärge rääkige!» hüüdis Zoja ema läbi pisarate. «Me poleks siis üldse teadnud, mis meie Zojakesega on.» Ta pöördus mehe poole ja lausus hukkamõistvalt: «Sa oled kalk ja julm inimene! No mispärast sa solvasid Varvara Vassiljevnat?»

Nikolai Nikolajevitš seisis kummuti juures, pea käte vahel. Raevu asemele, mis alles äsja tema hinges möllas, asus ahastus. Vaadates tütre päevapilti, mis rippus kummuti kohal kullatud raamis, pomises ta midagi segast ja ohkas raskelt.

«Ma lähen!» ütles Varja. «Kinnitan veel kord, kui ma oleksin teadnud, millist kurvastust see kiri teile toob, poleks ma miski hinna eest nõus olnud seda edasi andma.»

Varja sõnu kuuldes pöördus Nikolai Nikolajevitš aeglaselt tema poole ja lausus süüdlaslikult:

«Vabandage, Varvara Vassiljevna... Läksin ägedaks... Mõtelge ise järele, mis tunne on isal tütrest ilma jääda... Hea, kui kõik hästi läheb, aga kui...» Ta väristas pead, otsekui süngeid mõtteid eemale peletades. «Ja see sandarmivalitsuse jutt... see andke ka mulle andeks... Rääkisin teab mis kokku, endalgi piinlik... Kui Zojakese kohta midagi kuulete, kas head või halba — teatage meile.»

Zoja edasisest saatusest sai Varja teada Svintsovide endi käest. Tütar oli saatnud usaldatavate inimeste kaudu Hiinast kirja, milles teatas, et lähemal ajal sõidab ta koos mehega ühte Lääne-Euroopa riiki.

...Hiline Siberi kevad astus pikkamisi oma õigustesse. Maa vabanes lumest, päike kõrvetas aina kuumemalt. Puudel paisusid pungad ja põndakuil sirutasid

endid visalt valguse poole peened kangekaelsed rohuladvad. Mõnikord sööstis küll ootamatult jälle üle maa jäine põhjatuule puhang, puistas alla lund, hommikuti kattis külm loigud hapra jääkirmega, kuid see kõik ei kestnud kaua. Niipea kui tuul lõunasse keeras ja päike nägu näitas, pistis pakane pelglikult põhja poole punuma, olles jõuetu peatama kevade helisevat astumist.

Kuid soojade päevade saabumisel puhkesid kord siin, kord seal epideemiajuhtumid. Ei möödunud see nuhtlus ka Krasnojarskist. Aeti jalule kogu linna meditsiiniline personal ja see tegi, mis suutis. Ka Varja ei saanud päevade kaupa koju.

«Hoia end, tütreke,» kordas Domra Romanovna talle ärevusega emalikult. «Tõved — et katk neid võtaks — ei tee vahet, kes on tohter, kes lihtne mats. Aga sul on mees ja lapsed. Ära neid unusta.»

Et mitte kodustele muret teha, ei lausunud Varja kirjades sõnagi epideemiast. Kuid ärevad teated olid ikkagi Peterburi jõudnud. Krasnojarskisse lendas telegramme kodunt, Krasnuškinilt, isalt. Krasnuškin soovitas viivitamata haiglast töölt ära tulla, et ennast mitte ohtu saata. Varja oli kindel, et Ivan Pavlovitš ise poleks miski hinna eest oma postilt lahkunud taudi märatsemise ajal, mil tuhanded inimesed vajasid arstiabi. Aga tema? Mispoolest on tema Ivan Pavlovitšist halvem? Ta on samuti arst. Ja tema kohus on olla seal, kus haiged teda ootavad.

Kindral Belõi käis peaaegu iga päev Siseministeeriumis pärimas, millal lõpuks antakse tema tütrele luba Euroopa-Venemaale asuda. Ministeeriumis ei rutatud, loa väljasaatmisega viivitati igasugustel näivalt põhjendatud ettekäänetel. Lõppude lõpuks ajas see venitamine kindralil sedavõrd südame täis, et ta protesti märgiks esitas errulaskmise palve. Suurtükiväe Peavalitsuse ülema säärane samm põhjustas sensatsiooni sõjaväe juhtivates ringkondades. Port Arturi kangelane — ja ei pea võimalikuks armee ridadesse jääda!

Suurvürst kutsus kindrali välja seletust andma. Siin rääkis Belõi põhjalikult solvanguist, mis olid talle osaks saanud, ja seletas ühtlasi, millest tema tütrel tekkis konflikt professor Goremõkiniga.

«Aga mulle räägiti, et teie tütar oli seotud mingi üliõpilaste illegaalse organisatsiooniga,» tähendas suurvürst.

«See on vale,» väitis Belõi kategooriliselt. «Selles süüdistas teda Goremõkin, et talle kätte maksta oma äpardunud ligitükkimise eest.»

«Nõuan kohe siseministrilt seletust,» lubas suurvürst ja palus kindralit oma errulaskmise palve tagasi võtta.

Nädala pärast tegi siseminister korralduse, et Zvonarjovale antaks luba Krasnojarskist ära sõita. Kuid tal ei lubatud elama asuda pealinna, pealinna kubermangudesse ega ka mõnedesse kubermangulinnadesse.

Epideemiliste haigestumiste puhang Krasnojarskis andis järele ja Varja hakkas Domra Romanovna suureks kurvastuseks end teele seadma.

32. peatükk

Varja asus elama Ljubani, suvituskohta, kuhu Peterburist oli üle kaheksakümne kilomeetri. Suvel elas siin enam kui kümme tuhat inimest, peamiselt suvitajad, talveks aga jäi kõigest mõnisada kohalikku elanikku. Peterburist käisid siia suvitajaterongid, nii et sõit pealinna oli võrdlemisi hõlpus, selleks kulus kõige rohkem kolm tundi. Peaasi aga — Ljuban ei asunud Peterburi kubermangus, vaid Novgorodi kubermangu territooriumil, ja Varja võis rahulikult siin elada — väljaspool pealinna kubermangu piire, nagu politsei talle oli määranud.

Varja üüris endale väikese toa vana raudteelase majas jaama arstliku nõuandla lähedal. Nõuandla juhatajaks oli kogenud velsker, vanem mees, kes perioodiliselt kannatas joomatõve all. Varja pakkus talle tasuta oma abi haigete vastuvõtmisel ja velsker võimaldas talle seda heameelega.

«Kui teile arstimispraktika just nii vajalik on, siis palun, töötage nii palju kui süda kutsub,» lahutas ta lahkelt käsi, nagu annaks ta Varjale täieliku õiguse talitada nõuandlas iseseisvalt. «Kui ma haigestun, võtke pool arstitasu endale selle eest, et te mind hädast välja aitate.»

Kogu südamega asja juures olles abistas Varja oma šeffi ja mõnikord võttis nädalate kaupa üksi haigeid vastu. See siin polnud muidugi nii laiaulatuslik praktika kui Krasnojarskis, kuid ikkagi väga vajalik praktika inimesele, kes visalt valmistus meediku õilsaks tegevuseks ja unistas arstidiplomist.

Polnud enam rõhuva igatsuse tunnet, mis Krasnojarskis teda piinas, sest ta elas nüüd kodu lähedal ja võis alatihti omakseid näha.

Peterburis tal ööbida ei lubatud. Kojameeste ja naabrite salakaebusi kartes ei riskinud Varja ööseks jääda oma korterisse Malõi prospektil, vaid ööbis enamasti oma vanemate juures Sergijevskajal. Tavaliselt sõitis ta laupäeval pärast lõunat Ljubanist välja, veetis kodus laupäeva õhtu, kogu pühapäeva ja esmaspäeva hommikul sõitis Ljubani tagasi. Paar-kolm korda nädalas sõitis Sergei Vladimirovitš Vasja ja Nadjakesega tema poole.

Ükskord külastas teda Juudit. Nad kaelustasid, suudlesid teineteist.

«Varjake, kui te teaksite, kuidas süütunne teie ees mind vaevab,» ütles Juudit ning vaatas läbi pisarate Varja otsa. «Kõik minu pärast... Andke andeks, Varjake, ma olen valmis...»

«Pole vaja sellest rääkida, Juudit!» katkestas Varja teda. «Ärge teiste süüd enda peale võtke! Ma juba kirjutasin teile, et kõiges on süüdi eeskätt minu äkiline iseloom. Hea vähemalt seegi, et Goremõkin instituudist lendas.»

Juudit jutustas talle kõigist instituudiuudistest, alates sellest, et Veniaminov on erru läinud ja neil on nüüd uus direktor, ja lõpetades sellega, et Margarethe Loringhoven oli otsustanud jääda instituudi topograafilise anatoomia kateedrisse töötama.

«No tema sobib küll väga vähe teadusliku töö jaoks,» tähendas Varja.

«Niisuguste jaoks nagu tema pole sellel tähtsust, Varjake,» ohkas Juudit. «Isa on tal parun, pealegi sandarm. Ta ise oskab igal sammul alatustega hakkama saada, see kindlustab talle hiilgava karjääri.»

«Minu isa on ka nimekas mees ja koguni kuulus,» muigas Varja, «aga näe, mul ei lubata õppidagi.»

«Usun, et te saate arstiks. Tingimata saate,» ütles Juudit veendunult ja lisas naeratades: «Teil on puhas, hea süda ja mehine meel. Te armastate inimesi, olete valmis nii palju ohverdama nende heaks — arsti jaoks aga on see peamine.»

«Ma ei heidagi meelt,» lausus Varja. «Kui palju elu mulle ka takistusi ette ei veereta, ikka ma rühin — viimasel ajal õigemini küll rooman — oma eesmärgi poole... Kui tahate teada, Juudit, siis praegu ma kadestan teid.»

«Mind? Võib-olla mu vaesust?» muigas Juudit mõrult.

«Ei, vaid seda, et te õpite, et te võite õppida, kus soovite,» seletas Varja.

«See-eest võib igaüks karistamatult nimetada mind räpaseks juudinäruks,» ütles Juudit kurvalt.

«Muide, mitte just nii väga karistamatult,» tähendas Varja.

Minema hakates lubas Juudit teda võimalikult sageli külastada ja tuua talle kõik neljanda kursuse konspektid.

«Oleksin teile väga-väga tänulik selle eest!» ütles Varja rõõmsalt.

Eriti kannatamatult ootas Varja kokkusaamist Krasnuškiniga. Kui ta Peterburi sõitis, oli Krasnuškin komandeeringus välismaal. Mai lõpul sealt tagasi jõudnud, valmistas ta aruannet oma sõidust ja kaitses siis doktoriväitekirja. Krasnuškinil oli vähe aega, seepärast said nad harva kokku ja sedagi möödaminnes. Lõpuks läks Varja ootus täide: Ivan Pavlovitš tuli terveks õhtuks Zvonarjovide poole.

Varja õnnitles teda südamest meditsiinidoktori kraadi saamise ja uude huvitavasse ametisse määramise puhul — nimelt jäi Krasnuškin Sõjaväe Arstiteaduse Akadeemia sisehaiguste kateedri juurde.

«Tänan õnnitluse eest,» kummardas Krasnuškin ja suudles ta kätt. «Ma muidugi ei kavatse piirduda ainult loengute pidamisega. Olla arst ja inimesi mitte ravida — see on vähemalt võigas, eks ole õigus? Ja kui teada tahate, kallis Varja, siis minu uue tegevuse esimene samm ei alga kateedrilt, vaid komisjonist, mis kontrol-

lib vahistatute olukorda vanglais ja selletaolistes «trellidega asutustes».»

«See on väga ebameeldiv tegevus,» tähendas Varja.

«Vastuoksa, suurepärane tegevus!» väitis Krasnuškin. «Aidata haigeid vange, parandada nende elutingimusi — kas see pole tore?! Mõtelge, kui palju oivalisi inimesi, ausaid ja ennastsalgavaid rahva õnne eest võitlejaid väevleb praegu vanglais, kus neile saavad osaks ebainimlikud alandused ja solvangud. Neid piinatakse näljaga, külmaga, piinatakse, et nende tahet murda. Ja äkki mina, Krasnuškin, saan millegagi nende saatust kergendada! Ei, öelge mis tahes, aga see on ülimalt meeldiv tegevus! Jajah, kolleeg, see on nii!» toonitas ta veenvalt.

Üle Varja näo libises kurbusevari.

«Ma oleksin kangesti tahtnud teie abiline olla, Ivan Pavlovitš,» ohkas ta, vaatas kurvalt Krasnuškinile otsa ja lisas: «Kuid kahjuks keelatakse mul õppida.»

«Keegi ei keela teid õppimast, Varja,» väitis Krasnuškin. «Kirja teel me vist juba leppisime kindlalt kokku, et teie, Varjake, studeerite süstemaatiliselt meditsiiniõpikuid instituudi programmi järgi ja tegelete võimalikult rohkem praktikaga. Minu teada praktika teil on, ja teoorias, ma mõtlen, pole te ka maha jäänud.»

«Olen jäänud jah,» tunnistas Varja. «Nii kui mõtlen, et mul tuleb jääda pooliku haridusega velskriks ilma arstidiplomita, langevad käed rüppe.»

«No see ei kõlba juba kuhugi,» ütles Krasnuškin taunivalt. «Kas te, kallis käli, siis tõesti arvate, et mina kas või kaugete sugulussidemete pärast teiega jätan kasutamata oma võimalused teid aidata? Te saate arstiks! Uskuge mind, Varjake, saate! Selleks aga uurige teooriat ja ärge mõelgegi, jumal hoidku, kahe viimase kursuse eksameil läbi kukkuda.»

Varja naeratas umbusklikult.

«Kas te räägite tõsiselt, Ivan Pavlovitš?»

«Kas siis niisugune tähtis isiksus nagu meditsiinidoktor, kes pealegi töötab veel arstiteaduse akadeemias, võib nalja heita?» torkas Krasnuškin tehtud suurelisusega endale sõrmega vastu rinda, pahvatas ise naerma ja raputas sõbralikult Varja kätt: «Muidugi tõsiselt ...

Kui teada tahate, siis on mul selles asjas juba käimas vastav ettevalmistus.»

See kõnelus tiivustas Varjat lootusega ja ta asus erilise agarusega raamatute ja Juuditi koostatud üksikasjaliste konspektide kallal tööle.

Ühel hommikul ilmus Blohhin ootamatult ning aimamatult Ljubani Varja juurde. Ta ruttas, teatas lühidalt, et Šuura lastega elab temaga koos Kolpinos, kus ta vale nime all töötab treialina sõjatehases.

«Aga teie juurde, Varvara Vassiljevna, tõi mind äärmine vajadus,» ütles ta vabandaval toonil. «Te olete juba palju meie heaks teinud — ma ei mõtle siin muidugi ennast, vaid... teate isegi, keda... seal Krasnojarskis. Seltsimehed soovitasid mul ühes asjas teie poole pöörduda, võib-olla aitate meid.»

«Mis teid siis huvitab, Filipp Ivanovitš?» küsis Varja mõnevõrra pingutatult.

Nüüd, mil Krasnuškin lubas teda aidata arstidiplomi saamisel, kartis ta riskida, kartis, et võib ehk kuidagi, kas või väheselgi määral, jälle «ebaustava» reputatsiooni omandada.

«Iseenesest süütu asi, aga meile nii hädasti vajalik,» ning Blohhin tõmbas käega üle kõrisõlme.

«Mis nimelt?» küsis Varja uuesti.

Blohhin vaatas ringi ja osutas kõrvaltuppa viivale uksele:

«Kuidas on, kas siin seintel kõrvu ei ole?»

«Olen praegu üksi kogu korteri peale,» rahustas Varja teda.

Blohhin pani plotski ette ja tõmbas mõned sügavad mahvid.

«Meil, Varvara Vassiljevna, juhtus siin väga halb lugu,» alustas ta erutatult. «Kukkusime Piiteris rängasti sisse. Arreteeriti meile väga vajalikud seltsimehed. Üks õpetajanna, kes alles hiljuti tuli välismaalt Lenini juurest, ja teie tuttav ... Ivan Gerassimovitš.»

«Kas tõesti?» sattus Varja tõsiselt ärevusse.

«Tema jah!» kinnitas Blohhin. «Hea seegi, et sandarmid päriselt ei tea, kes on see õpetajanna ja kes on Ivan Gerassimovitš. Passid polnud neil oma nimele. See neid päästiski, muidu oleksid rippunud võllas. Õpetajanna

elas Kossatšova ja Ivan Gerassimovitš Klimovi, töölise Klimovi nime all.»

«Kuidas siis Ivan Gerassimovitš ometi neile kätte sattus?» ei suutnud Varja rahuneda. «See uudis lihtsalt vapustab mind. Ei taha nagu uskudagi... Ta oli nii ettevaatlik mees, ja äkki vanglas... Pealegi oli ta ju Krasnojarskis. Jumal tänatud, et võimud ta tõelist nime teada ei saanud.»

«Ei saanud teada jah. Sellepärast lubatigi väljasaadetud mehhaanikul Krõlovil süütõendite puudumisel Krasnojarskist ära Peterburisse asuda. Varsti pärast teie ärasõitu. Ivan Gerassimovitši oli siin vaat nii hädasti vaja,» ja Blohhin tõmbas jälle serviti käega üle kõri. «Sest üks meie seltsimees sõitis siia Lenini juurest Šveitsist. Teate, kuidas meil töö hoogu läks... Ja siis ühel põrandaalusel koosolekul nabiti nad kinni. Ivan Gerassimovitš, see õpetajanna Kossatšova ja mitmed teised.»

«Mis te siis minult soovite?» küsis Varja juba osavõtlikumalt.

Blohhin imes vaikides plotskit ja vaatas siis kukalt kratsides teraselt Varja otsa.

«Rääkige Krasnuškiniga, Varvara Vassiljevna. Ta uurib vanglaid... Meil on vaja teada, kus Kossatšovat, seda õpetajannat, ja Klimovi vangis peetakse. Võib-olla läheb korda teada saada, kuhu nad kavatsetakse saata. Krasnuškinile peab ütlema, et Klimov on Ivan Gerassimovitš. Krasnuškin tunneb teda isiklikult. Seda võib öelda ainult temale üksi, mitte kellelegi teisele. See on käsk. Ka teie ise unustage. Mõistate?»

«Miks ei mõista, selge. Nii et pandi istuma ilma kohtuta,» imestas Varja.

«Kohut juba peeti, kinniste uste taga,» seletas Blohhin. «Nii Klimov kui Kossatšova mõisteti kindlusevangi. Aga Kossatšova on haige... Põeb tiisikust...»

«Ma püüan Krasnuškiniga rääkida,» lubas Varja. «Arvan, et ta tuleb vastu.»

«Millal võib teie juurde sisse astuda?» küsis Blohhin.

«Nädala pärast, mitte varem,» vastas Varja.

Blohhini nägu muutus tusaseks.

«Varvara Vassiljevna, kas ei saaks varem?» anus ta. «Siin on kallis mitte iga päev, vaid iga tund. Kui ütleme

näiteks homme või halvemal juhul ülehomme... Ma sõidaksin siia või saadaksin Šuura.»

«Ma pean siis viibimata Peterburisse sõitma,» arutas Varja kuuldavalt. «Hea, kui ma Krasnuškini kodust leian. Aga kui ta on ära sõitnud?» Ta vaikis veidi, siis pöördus Blohhini poole: «Tulge ülehomme õhtul, Filipp Ivanovitš. Aitan, kui teada saan, aga kui ei...»

«Me palume teid teha kõik, mis võimalik,» ütles Blohhin rõõmsalt. «Teist on meil suur abi, Varvara Vassiljevna. Eluilmas ei unusta me teie teeneid.»

Veel sama päeva õhtul käis Varja Krasnuškini juures. Õnneks oli doktor kodus. Ta aitas Katjal köögis sööki valmistada.

«Tervist, käli!» võttis ta Varja rõõmsalt esikus vastu.

Sel kombel — Katja põll ees, valge rätt peas ja kulp käes — ei sarnanenud ta just eriti õpetatud mehega.

«Me võõrustame teid, Varjake, kohe niisuguse maiuspalaga, et te lakute sõrmed puhtaks!» teatas ta võrgutaval toonil.

«Kuidas sa siis nii, ilma Serjožata?» imestas Katja.

«Ma ei ole kodus veel käinud,» ütles Varja. «Mul on Ljubanis üks raske haige... Tulin Ivan Pavlovitšiga nõu pidama.»

Katja läks kööki tagasi, Ivan Pavlovitš võttis kokarüü maha ja kutsus Varja oma kabinetti.

«Niisiis, kolleeg, kandke ette, mis teie haigega on, kus ta asub, mis haigus tal on, milline on diagnoos?» külvas ta Varja küsimustega üle.

Varja laskus tugitooli ja lausus ilmse kohmetusega:

«Ma ei julge hästi... See on pisut ebatavaline asi...»

«Pidage meeles, Varjake, kui küsimus on inimese elu päästmises, tuleb olla otsustavam ega tohi ennast mitte millestki häirida lasta,» õhutas Krasnuškin.

«Aga kui mingit haiget polegi?» küsis Varja.

«See tähendab, kuidas pole?» üllatus doktor.

«Olen avameelne,» ütles Varja julgust kogudes. «Ivan Pavlovitš, väga head inimesed paluvad teie abi. Neil juhtus suur õnnetus — arreteeriti nende kaaslane, väga vajalik mees...»

«Pidage, Varjake, ma ei ole advokaat, olen ainult arst.

Millega ma neid aidata saan? Mulle pole see päris selge.»

«Kohe saate selgeks. On arreteeritud üks õpetajanna ja... Ivan Gerassimovitš. Õnneks olid neil valepassid. Politseil pole veel aimugi, kes nad on. Kui teada saavad, on halb lugu! Teate isegi, mis siis järgneb...»

Varja märkas, kuidas Krasnuškini nägu läks tõsiseks, kuidas ta naeratavad silmad muutusid karmiks ja teravaks.

«Selge, Varjake,» lausus Ivan Pavlovitš pärast vähest vaikimist. «Ma tunnen Ivan Gerassimovitši. See on tark ning julge mees. Mul pole veel õigust teda oma seltsimeheks nimetada, kuid ta sõpruse üle oleksin eluáeg uhke. Igal juhul olen ma tänulik ta sõpradele usalduse eest. Niisiis, mis ma peaksin tegema?»

«Nii et te olete nõus, Ivan Pavlovitš?» lõid Varja silmad rõõmsalt särama.

Ning ta andis Krasnuškinile üksikasjaliselt edasi Blohhini palve.

«Nagu näha, Varjake, tuleb meil olla kolleegid mitte üksnes meditsiini alal,» tähendas Krasnuškin naeratades. «Mis siis ikka, teie käsi — suure, väga ohtliku, kuid õilsa sõpruse märgiks! Püüan juba homme teie palvet täita. Pingutan selleks kogu oma jõudu.»

«Kas ma võin tulemusi oodata siin, Piiteris?» küsis Varja.

«Muidugi mõista, kui teie raske haige veel ühe ööpäeva vastu peab,» naeris Krasnuškin. «Nüüd sööte meiega koos õhtust ja siis viin teid Serjoža, Nadjakese ja Vasja kirjeldamatuks rõõmuks nende juurde.»

Varja riskis veeta öö kodus oma perekonna keskel. Ta oli väga pinevil ja ärkas öösel mitu korda üles painajalikest unenägudest. Kuid kõik läks õnnelikult: nii kojamees kui naabrid üldse ei teadnudki, et ta siia oli sõitnud.

Krasnuškin tuli õhtupoolikul kell viis. Varja, kes kogu päev oli teda kannatamatult oodanud, küsis juba koridoris:

«Kuidas läks, Ivan Pavlovitš, kas saite midagi teada?»

«Kas Serjoža on kodus?» küsis Krasnuškin omakorda.

«Ei, ta ei ole veel töölt tulnud,» vastas Varja. «On teil teda vaja?»

«Ma tahaksin teiega kõnelda salaja, nelja silma all, sellepärast küsisin,» seletas doktor.

«Ah nii!» naeris Varja. «No siis teil vedas.»

Krasnuškin teatas talle, et gruppi vangimõistetud revolutsionääre, kelle hulgas on ka Kossatšova ja Klimov, peetakse kinni Aleksandrovski keskvanglas Orjolis. Mõningate andmete järgi pidi neid lähemal ajal karistuse ärakandmiseks saadetama ühte kindlusevanglasse Lõuna-Venemaal. Kuhu nimelt, seda polnud Krasnuškinil läinud korda teada saada.

KOLMAS OSA

1. peatükk

Oli kuum suvepäev. Meri sätendas kuni silmapiirini päikese pimestavast helgist, vetevälja sirendava avaruse kohal sinas eredasti taevas, kus ujus harvu valgeid, kummalise kujuga pilvesaarekesi. Kaugel helendava kangastuse uduloori mähkunud merel liuglesid mitmes sihis kalurite purjepaatide parved. Kalda lähedal kristallselges õhus lendlesid kajakad valju kisaga. Sadamas hõiklesid vastastikku jämedahäälsed aurikud, kolisesid ankruketid, kõlasid vaikimatult «maina» ja «viira».

Kuid linna kivistel, kuumusest kõrvetatud, peaaegu roheluseta tänavail valitses päevastel tundidel unine vaikus. Kuskil polnud näha inimhinge, üksnes koerad klähvisid laisalt väravate alt. Puhuti paiskusid merelt linna tuulekeerised ning tuiskasid üles tolmu ja prahti.

Ühe väikese kivimaja hoovis Ülem-Mitridati tänaval lamas võrkkiiges akaatsia varjus noor, umbes kaheküm-neaastane mees, raamat käes, ning vaatas mõtlikult all laiuvat linna ja sadamat.

Ta tundis linna põhjalikult. Teadis paljusid väikesi valgeid paekivist majakesi, mis varjasid end sügaval hoovides — need olid talle redupaigaks terase ninaga nuhkide eest, kes juba ammu teda taga otsisid. Igal sammul varitses teda karm politseilik kohtuotsuse täideviimine. Ta käis väljas ainult pimeda tulekul ja püüdis enne valget kaduda sandarmite ja politseinike silma alt.

Neis igapäevastes ohtudes, mis ähvardasid vangla või

isegi sunnitööga, jäi kõik isiklik tagaplaanile. Kuid elu pakkus noorele südamele tuhandeid ahvatlusi, nagu reisid kaugetesse meretagustesse maadesse või jalutuskäigud armastatud tütarlapsega soojadel kuupaisteta täherikastel öödel. Ka niisugusteks jalutuskäikudeks tuli valida linnaservad, mis tihti kaetud koirohuga, või Mitridati veel asustamata lõunapoolsed nõlvad.

Karmi elutee oli endale valinud Pjotr Volkov, kes juba koolipingist peale võttis aktiivselt osa revolutsioonilisest võitlusest. Ei taganenud ta sellest ka nüüd, raskete katsumuste ajal, mil rahvarevolutsioon vaibuma hakkas. Paljud ütlesid end lahti revolutsioonilistest ideedest, loobusid ebavõrdsest võitlusest tsarismiga ja astusid parteist välja, olles kaotanud usu töölisklassi jõusse. Kuid Volkov ei löönud araks, ei painutanud pead tsarismi ees. Kohutav oli muidugi kahekümneaastaselt mõelda surmale võllas, kuid veel kohutavam tundus talle loobumine revolutsioonist, revolutsiooni reetmine ja ustavuse murdmine oma revolutsioonilise võitluse kaaslastele.

«Parem surm kui seltsimeeste põlgus!» — nii oli Pjotr Volkov ammu endamisi otsustanud.

Talle meenus hiljutine põrandaalune koosolek kivimurrus. Sellel esinesid menševikud ägedalt kapitulantlike kõnedega. Egas mõnel neist asjata polnud kuldsuu kuulsus! Kuid nende kõned said terava vastulöögi töölistelt, madrustelt ja kalureilt, kes oma nahal olid tunda saanud tsaarikorra poliitilise ja majandusliku rõhumise kogu raskust.

«Ega me selleks viiendal aastal võidelnud! Ega me selleks verd valanud ja oma parimaid inimesi kaotanud, et nüüd kapituleeruda. Oh ei! Partei kogub jõudu, koondab uuteks võitlusteks ühte oma raudsed read. Kes usub töölisklassi jõusse, see on meie mees. Kes araks lõi, tsaari sunnitööst ja võllast ära kohkus, see käigu meie juurest kus kurat! Ei usu sa parteisse — käi samuti minema! Kui pole usku oma jõusse, siis on võimatu vaenlast võita. Las lahkuvad meie hulgast kõik kõhklejad ja argpüksid. Meid jääb vähemaks, see-eest saab partei tugevamaks, rakkus rusikas rängemaks! Kogume uuesti jõudu ja tuuseldame Nikolaškat, nii et temast endast ega ka ta käealustest mitte midagi järele ei jää!

Ülemtimukas Stolõpinist ei jää märga kohta ka enam järele!» põrutas oma sügava bassihäälega vana meremees Petrovitš, kes oli osa võtnud Sevastoopoli ülestõusust.

«Õige, Petrovitš!» toetasid teda üksmeelselt töölised ja kalurid.

Menševikud katsusid veel vastu vaielda ja tõestada, et parteil tuleb põranda alt välja tulla ning avalikult esineda, kuid neil ei lastud kõnelda.

«Aitab lobisemisest! Kadettidega salaja kampa löönud! Maha lobisejad! Tirige nad kõnetoolist alla!» kostsid igalt poolt vihased hääled.

Järgmisel päeval hakati linnas massiliselt bolševikke arreteerima. Varsti selgus, et mängus oli esseeride ja menševike käsi.

Arreteerimised nõrgendasid tunduvalt põrandaalust organisatsiooni, kuid põhituumik jäi siiski alles ja bolševistlik organisatsioon jätkas tegevust.

Seda kõike meenutaski Volkov all laiuvat linna vaadeldes.

Möödunud ööl sai Volkov sadama laoruumi tagasopis kokku Petrovitšiga. Sissekäigu juures pidas vahti laohoidja, kes kaupa välja andis. Ohu puhul pidi ta Petrovitšit aegsasti hoiatama.

«Siin käis üks seltsimees Piiterist. Ta teatas, et meile siia Kertši kindlusse saadetakse karistust kandma poliitilisi vange. Nende hulgas mõned silmapaistvad parteilased, kes on süüdi mõistetud, kuid kelle isikut politsei ega kohus pole kindlaks teinud. Ka üks naine. See on töötanud koos Lenini endaga,» — Petrovitš tõstis paljutähendavalt sõrme. «Seepärast on vaja nüüd kindlusega hea side luua, et teada, millal poliitilised sinna tuuakse. Piiterist peab siia tulema üks seltsimees. Dokumentide järgi endine Semjonovi polgu allohvitser. Sevastoopolist teatati veel, et Batumist sõidab siia õpetajanna, kes on ühenduses parteiga. Ta mees on portarturlane, ohvitser. Õpetajannal on ka medal Port Arturi kaitsmise eest. Tuleb temaga Batumis kokku saada ja öelda, et me teda ootame. Teda on meil vaja kindlusega ühendusepidamiseks. Ka aitab ta meil kindluses soldatite hulgas organisatsiooni luua. Paša Aleksejev sõidab neil päevil

Batumi. Temale annamegi selle ülesande,» lõpetas Petrovitš.

«Täidan kõik ja annan edasi,» noogutas Volkov.

«Võta arvesse, Petruss, et Keskkomitee loodab kindlalt meie peale. Et poleks sissekukkumist. Ülesanne on vastutav ja ohtlik,» hoiatas Petrovitš.

«Pole viga, küll tuleme toime. Rahvas aitab, ega see esimene kord ole!» vastas Volkov kindlalt. «Ajame jalule kogu komitee, aga selle asja viime läbi.»

Volkov jättis Petrovitšiga hüvasti ja läks ära. Öö oli juba lõppemas, lähenes varane suvine koit. Volkov ei läinud Mitridati poole, vaid vastassuunas ja jõudis varsti mere kaldale linna serval. Siin elasid kalurid ja madrused.

Väikese tare juures hüppas Volkov kergelt üle paekividest laotud aia. Karvane peni pidi Volkovile kallale kargama, kuid ninaga jalga puudutades tundis Volkovi ära ja hakkas saba liputama.

Volkov koputas tasa aknale. Peaaegu kohe vilksatas aknas vari ja naisehääl küsis ehmunult:

«Kes seal on?» Naisenägu surus end vastu aknaruutu. «Sina, Pjotr?»

«Mina, Valja, tee uks lahti.»

«Kas on midagi juhtunud? Mispärast nii hilja?» küsis Valja hääle värisedes, avas ukse ja laskis Pjotri esikusse.

«Ei midagi. Ära erutu. Tere, kallis!» Pjotr tõmbas tüdruku enda ligi, embas teda kõvasti ja suudles ta unest tursunud silmi. «Andesta, et sind unest äratasin.»

Valja pani peened päevitanud käsivarred Pjotrile ümber kaela ja surus põse ta rinna vastu. Kirju rätik, mille tüdruk oli kiiruga õlgadele heitnud, libises põrandale. Kuid ta ei märganud seda, tõstis pea ja vaatas pilku ära pööramata armsatesse selgetesse silmadesse.

«Kui hea,» lausus ta tasa ja ohkas. «Tahaks nõnda kogu elu... Kui sina mu juures oled, olen ma vapper, ei karda midagi ja mulle näib, et kõik läheb hästi. Aga nii kui sa ära lähed, ei leia ma endale enam asu, ma mõtlen, et sinuga on midagi juhtunud, sind on kinni võetud ja vangi pandud.»

«Ära mõtle sellest... Tead isegi, et meie ohutus oleneb meist endist. Aga sinu poiss ei lase ennast sisse vedada. Ei kao kuhugi.»

Pjotr võttis räti põrandalt üles ja mähkis hoolikalt Valja õlgade ümber.

«Valjake, sulle on ülesanne: otsi üles Pavluša Alekse-jev. Las tuleb täna keskpäeval minu poole. On vaja. Pärast ütle Timofejevile. Täna on laupäev — ta on turul. Said aru?»

«Jajah!»

Pjotr lükkas tüdruku õrnalt veidi eemale, vaatas ta hallidesse silmadesse, mis tõmmuks päevitanud näos paistsid täiesti heledad, tõmbas ta uuesti enda ligi ja suudles teda paksudele, ümarikpehmetele huultele.

«Noh, nüüd ma lähen. Aeg on käes. Juba läheb valgeks. Teed siis nii, Valjake? Ja ise tule ka. Seniks hüvasti.» Noormees viipas käega ja hakkas kiiresti astuma mööda inimtühja tänavat.

Õnnelikult Ülem-Mitridatini jõudnud, lähenes Volkov väikesele majale, mille ümber kasvas tihedalt madalaid põõsaid ja luuderohtu. Ta vaatas ringi, et kontrollida, kas tänaval pole kedagi, ja astus õue. Väikeses aias maja juures heitis ta pikali lõhnavale kastesele rohule.

...Teda äratas unest Tarass Goida, tumedate kähara-te juustega, väikeste, teraselt puurivate siniste silmadega ja vägilaselihastega mehemürakas — kaluriartelli peamees.

Goida töötas kaluriartellis, mis püüdis kala ülesostjale — Krimmi tatarlasele Habibullinile. Kaluriartelli mehed armastasid Goidat ta kaastundliku südame ja kartmatu meremehemeele pärast, olid vaimustatud tema vägilasejõust ja iseseisvast meelelaadist. Goida ei kummardanud kalakokkuostjate ees, ja ülesostjad teadsid, et Goida sõna on kaluritele seaduseks.

Kui kaluritel juhtus vaidlusi kokkuostjatega, lahendas need Goida. Ta oskas seista paljurahvuselise kaluriartelli huvide eest, kus puudus ja nälg olid teinud vendadeks armeenlase ja venelase, kreeklase ja ukrainlase.

Petrovitš oli ammu märganud Tarassi.

«Kõva töömees. Ja kus on mehel jõud! Jätkuks seitsmele. Ning iseloom nagu vaja, eestvedaja! Vabaduse eest valmis elu andma. Aga rumalusest lööb astla vastu takka üles. Vajab õpetamist. Ta on meie mees.» Ning tasapisi hakkas ta Tarassi tutvustama vajalike inimes-

tega, temaga vestlema ja talle ülesandeid andma. Juhuslikult avastas ta Goidal tõelise agitatsiooniande. See oli kevadel... Artell hakkas merele minema. Kõik tulid kokku. Peremeest oodates lamati ning soojendati end rannakividel. Ka meri, võimas ning sinine, soojendas end päikese paistel, justkui keeraks laisalt mõnuldes teist külge.

Goida lamas, käed laiali sirutatud. Ta pilk oli suunatud taevasse, selgesse ning kaugesse.

«Mis te arvate, mehed,» lausus ta unistavalt, «taevas on vist hea olla. Vaadake, kui selge ta on, mitte ainustki täppi.»

«Oh ei,» tähendas noor poiss — Kostik, nagu teda artellis hellitavalt kutsuti. «Merel on parem. Ikkagi meri, meie oma, elav, toidab meid...»

Goida kargas krapsti püsti. Ta unistamine oli nagu peoga pühitud! Silmad kiskusid vidukile ja puurisid kurjalt Kostiku lahket poisikesenägu.

«Oma, ütled sa?» küsis ta kuidagi laulvalt. «Kas ta sul ammu juba omaks sai? Toidab ta sind magusaga, pojuke? Oled ehk endale juba vägeva elumaja jao kokku teeninud ja ainult mängid endast vaesekest, mis, Kostik!» Ägedalt haaras ta äkki suure kivi ja paiskas selle kaugele merre. «Keda kuraditki pole sa kogunud,» müristas ta. Läks näost punaseks, veresooned ta vägeval kaelal pundusid. «Vaata, näed,» lõi ta lahti oma laia, üleni rakkus kämbla. «Vaat mis ma olen kogunud! Kogu elu olen ennast ränga tööga tapnud, aga mis ma olen saanud? Ainult rakud pihku. Aga kui palju kokkuostja Selivanov töötab? Kas sa oled teda kunagi näinud pargasel, kas ta on vedanud kunagi võrku või punnitanud kalakorve? Ei, vennas. Meie töö — see pole tema-taolise jaoks. Meie saame rakud, aga raha läheb temale. Seni kui Selivanov on peremees, oleme meie tööorjad ja meri on seni tema oma. Vaat kui kihutame ta endi kukilt kus kurat, siis läheb ka meri heldemaks, saab meie omaks. Sa oled alles noor, õpi elust, vaata ringi ja kirjuta endale kõrva taha.» Ta muigas, silmadesse tuli soe helk. «Kuigi sul kõrvatagused peaaegu märjad alles.»

Petrovitš nägi tookord, kui tiheda ringina kalurid Goida ümber kogunesid ning kui püüdlikult, kannatlikult, ja mis peaasi — kui kirgliku veendumusega jutustas ta oma sõpradele elust.

Hiljem oma vestlusi meenutades lausus ta: «Noored veel, ei tunne elu, tuleb neile elutarkust õpetada!» Ja Petrovitš teadis: Goida õpetus seisis kindlal alusel.

Täna tuli Goida varakult Volkovi poole uudiste ja lendlehtede järele. Volkov küsis Goidalt, kas tal artellis on usaldusväärseid mehi. Kalur vaatas imestunult talle otsa.

«Mul on kõik mehed usaldusväärsed. Aga mis ülesande jaoks?» oli Goida huvitatud.

«Niisama, igaks juhuks. Peab teadma, kelle peale võib kindel olla,» põikles Volkov otsesest vastusest kõrvale.

«Kui tarvis tuleb, ainult vilista, ja me kogume kotkaid, niipalju kui sul vaja läheb,» kinnitas Goida.

Goida võttis lendlehed ja läks, Volkov aga lamas veel tükk aega ning mõtles poliitiliste vangide saabumisest kindlusse. Ta teadis, et nende hulgas on ka üks naine, ja mõtles tahtmatult sellest, et hea oleks ta Valjaga ühendusse viia. Juba ammu oli ta lubanud Valjale vastutusrikka iseseisva ülesande anda. Oma südames mõistis ta, et Valja palus seda tema pärast, oma armastuse pärast.

Vaadates all sätendavat merd, mis ahvatles teda oma ääretu avarusega, hakkas Volkov tahtmatult salme sepitsema.

Ääretu meri ja piiritu avarus!
Mu piinleva pilgu võluv ahvatlus...

«Aga miks piinlev pilk!» protesteeris ta ise kohe.

Ta silme ette kerkis Valja kuju. Aastat viis tagasi, kui ta veel gümnaasiumis õppis, oli ta tutvunud kõhna paljajalgse tütarlapsega. Valja valmistus hoolega ette linnakooli astumiseks. Volkov hakkas teda õpinguis aitama. Nii sai ta tuttavaks Kertši kaluri Andrei Pavlenko perekonnaga.

Varsti tabas perekonda raske õnnetus — Valja isa hukkus meres, uppus tormi ajal, mis paiskas ümber lekkiva paadi, millega ta kalal käis. Andrei Pavlenkol — nagu enamikul Kertši kaluritel — polnud oma paati ega võrkusid, ta töötas peremehele ning andis

paadi ja püüniste kasutamise eest ära kolm veerandit kalasaagist.

Kuid kalakaupmeestel oli sellestki vähe. Oma poodidest müüsid nad kalureile võlgu toiduaineid, jalatseid ja riiet — kõike, mida nad ise ja nende perekonnad vajasid. Sageli olid kaubad kaua seisnud, riknenud, kuid neid müüdi ainult terake odavamalt kui linnapoodides, peaasi aga — võlgu.

Ostude eest maksti pärast püügiarvete tegemist.

Suurte peredega kalurid sattusid paratamatult võlgadesse, mida nad polnud võimelised tasuma. Kalakaupmehed kasutasid seda ning pitsitasid isemeelseid ja tõrksaid. Viimaste hulka kuulus ka Andrei Pavlenko, kaluriartelli esimehe Goida sõber ja kaaslane.

Nõnda tuligi Pavlenkol sügisel tormise ilmaga minna merele vana katkise paadiga. Sõbrad keelasid teda minemast niisugusele riskantsele püügiretkele, kuid kalakaupmees pitsitas teda kibedasti tema alalise tõrksuse pärast.

Ja Andrei läks teadlikult eluga riskides merele, et sealt mitte kunagi enam tagasi tulla. Lained paiskasid kaldale üksnes kalapaadi murdunud masti. Nädala, kaks nädalat ootasid Valja ja ema asjatult isa tagasitulekut. Siis tuli kalakaupmees ning nõudis tütrelt ja emalt mitte üksnes selle õiendamist, mis poest oli võlgu võetud, vaid ka merel kaduma läinud paadi ja püüniste väljamaksmist. Küll kummardas Valja ema vereimeja jalge ette, aga too ei jätnud mitte krossigi maha summast, mis ta ise oli võlaks arvestanud, vaid andis asja kohtusse. Hurtsik ja varanatuke kirjutati üles ning müüdi saiaraha eest tollelesamale kalakaupmehele.

Valja ema pandi võlgade pärast vangi ja Valja jäi üksi. Goida andis talle peavarju.

Sellest saadik töötasid Valja ja pärast vangist vabanemist ka ema alati tema artellis. Tarass püüdis, niipalju kui suutis, Valjale isa eest olla.

Valja kiindus ikka rohkem ja rohkem Volkovisse, märkamatult muutusid noormehe huvid ka tema huvideks. Nõnda hakkas ta vähehaaval osa võtma põrandaalusest tööst. Kuid Volkov hoidis teda, püüdis säästa ohtlikest ülesannetest.

«Õpi, Valjake, meie töö ei jookse sinu eest ära!» rahustas ta tütarlast.

Tema abiga õiendas Valja eksami gümnaasiumi kuue klassi ulatuses ja sai õiguse õpetada külakoolis, kuid ta eelistas töötada endiselt Goida kaluriartellis.

Praegu merd vaadates mõtles Volkov oma armastusest Valja vastu ja paljust kaunist, mis elus on, kuid mida ta pole veel kogenud, oma südames tundnud. Ta meel oli rusutud ning kurb, kui ta mõtles, et kõik see ilus, mida ta pole veel tunda saanud, võib temast mööda minna.

«Täna olen vabaduses, aga homme? . . . Üksainus ettevaatamatu samm või läbikaalumata tegu — ja ma olen vanglas. Juurdlus, piinamine, mõnitamine . . . Siis kohus, väljasaatmine või sunnitöö, isegi võllas . . .» Külm judin käis tal üle selja. «Mis sa, Petruss, muretsed?» naeris Volkov ise enda üle ja vastas samas: «Ära sa, poiss, araks lööl See ei kõlba kuhugi! Tulgu vangla, väljasaatmine või sunnitöö . . . Peaasi on võitlus, mitte nina norgu lasta, mitte käsi rüppe panna, mitte alla anda!»

Sadamast kostis meloodiline helin — laevakellad lõid keskpäevatundi. See katkestas Volkovi mõtisklused. Pjotr vaatas tänavale. Päevasest kuumusest hõõguvaks köetud tänav oli tühi, ainult naabermaja juures mängisid lapsed.

Volkov kortsutas kulmu — Pavel Aleksejev jäi ilmselt hiljaks. Kas ei leidnud Valja teda või on juhtunud midagi ettenägematut. Volkov vaatas aina sagedamini kella. Laevakellad lõid ära veel ühe pooltunni, kui lõpuks poisike oma kahupea jalgväravast sisse pistis ja kiiruga teatas: «Üks meremees põrutab siiapoole!» Ise kadus värava taha.

Volkov vaatas tänavale ja tundis laiaõlgses, Kertši merekooli vormi kandvas noormehes ära oma vana sõbra Paveli. Hetke pärast oli Pavel juba Volkovi juures, äigas higi kuumusest õhetavalt näolt ja lausus:

«Jooksin siia, et sind näha ja teatada — me sõidame tunni aja pärast Batumi. Valja rääkis, et sul on mind hädasti vaja. Muidu ma poleks tulnud, aega on vähe.»

«Ma juba kartsin, et sinuga on midagi juhtunud,» ütles Volkov. «Nüüd kuula ja pea meeles. Batumis tuleb kokku saada tööliste õhtukooli õpetajanna Boreikoga,

keda kutsutakse Olga Semjonovnaks, ja öelda talle, et me ootame teda Kertši. Kõik muu on talle teada. Kas jäi meelde, mis sa Boreikole pead ütlema?»

«Sain aru. Otsin üles ja ütlen edasi. Ma lähen!» Ta surus Volkovi kätt ja astus jalgvärava poole.

«Oota, uurin enne järele, kas tänaval on kõik rahulik.» Volkov kutsus ühe tänaval mängivaist lastest. «Kuidas seal on?»

«Mitte kedagi pole tänaval, ainult kaks kassi,» vastas poiss.

Pavel ruttas minema.

Õhtu eel tuli Valja koos kõhna mustavurrulise suurtükiväe soldatiga. Nad sammusid ruttamata, peatusid vahetevahel ja naersid valjusti. Raske oli kahtlustada seda paarikest milleski mässulises.

«Hästi leiutatud! Kohe tunda põrandaalust väljaõpet,» kiitis Volkov neid, kui nad majja astusid.

Toas oli hämar ning jahe. Päikesekiired tungisid läbi luugipragude, nende pimestavates valgusvöötides hõljus tuhat tolmukübet. Volkov palus Valjal sakuskat teha.

«Me kõneleme seltsimees Timofejeviga niikaua oma asjadest,» lisas ta. «Mis kindluses uudist on? Kuidas teil asjad edenevad?» pöördus Pjotr soldati poole.

«Asjad on päris räbalad,» lõi too käega. «Ülemus hoiab meil kogu aeg silma peal. Iga jumala päev soldati vara kontrollimine, tegelikult aga on see kogu ruumi põhjalik läbituustimine. Ka sandarmid käivad vahel kasarmutes ja keeravad kõik pahupidi. Nuusivad lendlehti, aga ei leia midagi. Ega ma loll ole, et neid kasarmus hoian. Peidan kindlusse ära. Seal vanades patareides ja kaponiirides[1] on palju nurgataguseid. Kui sandarmid leiavadki lendlehti, ei saa nad teada, kes need sinna on peitnud,» lausus Timofejev rahulolevana.

«Kas soldatid loevad lendlehti?»

«Jah. Eriti neid, milles kirjutatakse maast ja talumehe viletsast olukorrast. Pärast siis arutavad omavahel tasakesi, mis on loetud. Veltveebel ja rühmaülemad aga on tulivihased, kiruvad kui pöörased, otsivad lendlehti.

[1] Kaponiir — betoonkindlustus ainult ühes sihis tulistamiseks. *Tõlk.*

Ülemused on osavasti välja mõelnud: missugusest rühmast lendlehti leitakse, selle ülem lastakse ametist lahti, veltveebel aga pannakse nõrga järelevalve eest aresti. Nii nad siis näevad tulist vaeva, et oma nahka päästa.»

«Lendlehti soldatid küll loevad, aga kui madinaks läheb, siis tulistavad üliagarasti töölisi ja neidsamu talupoegi,» tähendas Volkov.

«Kes tulistab, kes mitte! Kõiki ei saa ühe mütsi alla,» solvus Timofejev.

«Sevastoopolis tulistas jala- ja suurtükiväge Schmidti laevu, ja kui palju madruseid nad vagaks tegid, kui need uppuvatelt laevadelt kaldale ujusid,» tuletas Volkov meelde.

«Korrapealt kogu rahvast ei saa valgustada! Tuleb aegamisi soldatitele seletada, et mis ja kuidas. Aga see pole nii lihtne!» õigustas Timofejev ennast.

«Palun lauda,» kutsus Valja.

Igaüks jõi ära klaasi haput Krimmi veini ja võttis suupistet peale. Valja oli perenaise eest ja kostitas mehi hoolega. Timofejev pani ette tema terviseks juua. Valja tänas.

«Kui millegi terviseks klaasi tõsta, siis ainult meie ühise võitluse terviseks. Meie ürituse eest, seltsimehed!» ütles Valja, lõi kokku, kastis ainult huuli ja pani klaasi lauale. Mehed jõid klaasid tühjaks.

«Kas kindluses pole midagi kuulda, et sinna tuuakse poliitilisi vange?» küsis Volkov soldatilt, kui nad klaasid olid tühjendanud.

«Missuguseid?» ei saanud Timofejev aru.

Volkov rääkis talle oma öisest kõnelusest Petrovitšiga.

«Kuulen esimest korda. Nii et mõned saadetakse meie juurde oma aega ära istuma. Mis me peame tegema?» küsis soldat.

«Esialgu ootame ära. Niipea kui midagi kuulete, teatage kohe meile.»

«Püüan sedamaid teatada teile kõigest, mis ma teada saan,» kinnitas suurtükiväelane õhinal.

Ära minnes küsis Timofejev mõned lendlehed kaasa.

«Andke neid, kus kirjutatakse Stolõpini lahktaludest ja sellest, kuidas talupoegi pekstakse ning nuheldakse

ja maa neilt ära võetakse. See küsimus erutab soldateid väga,» palus ta.

Lendlehti andes hoiatas Volkov nagu alati, et oldaks ettevaatlik.

«Ärge muretsege, seltsimees Volkov! Ma tean, ega see naljaasi ole! Lõhnab sunnitöö järele,» vastas soldat tõsiselt.

Veendunud, et tänaval on kõik rahulik, lubas Volkov soldatil minna.

«Soovin teile edu, seltsimees Timofejev!» Ta surus suurtükiväelase kätt.

Kui Valja ja Pjotr kahekesi jäid, surus tüdruk end kallima ligi ja ütles jonnakal toonil, mis ei sallinud vasturääkimist:

«Võta vaevaks suudelda mind siia, siia ja siia!» — ta näitas sõrmega põskedele, huultele ja isegi oma nõpsninakesele.

Volkov naeratas ja surus tüdruku oma embusse... Valja tõmbus eemale.

«Kuule, Petruss, kas me saame kunagi õnnelikuks?»

«Aga me oleme juba praegu õnnelikud. Vähemalt mina...»

«See on ainult lühike, kiiresti mööduv õnn!» vaidles Valja vastu ning pigistas pihkudega Volkovi meelekohti. Ta silmitses kaua teraselt noormehe nägu. «Ma nii kardan sinu pärast, äkki võetakse sind kinni ja viiakse minu juurest ära... See oleks hirmus! Saad aru, Petruss!» lisas Valja pärast vähest vaikimist.

«Valjake, kui palju kordi olen sulle rääkinud — ära aja mulle hirmu nahka. Lase meil elada, kallis, ja täie rinnaga hingata.» Volkov ajas käed laiali ja hingas sügavalt sisse soolaselõhnalist mereõhku. «Me elame veel, aga elada tähendab võidelda. Ma armastan sind praegu ja armastan alati ning igal pool. Ja kas usud, kui oht on eriti suur, pöördun ma mõttes sinu poole. Mulle tundub, et sinu armastus kaitseb mind.»

«Ma tahaksin kõiges sulle abiks olla, kuid sa teed mulle ülesandeks kõige tühisemaid asju,» heitis Valja Pjotrile ette. «Sa vist ei usalda. Kardad, et vean sisse.»

«Mina? Ei usalda sind?» torkas Volkov sõrmega endale vastu rinda. «Kust sa selle võtad? Sinu ees mul saladusi ei ole! Usaldan sulle mitte ainult enda, vaid ka oma selt-

simeeste ja sõprade elu... Kas sa tõesti sellest aru ei saa, ei tunne seda?»

«Andesta, Petruss! Ma ei tahtnud sind solvata,» lausus Valja süüdlaslikult läbi pisarate.

«Mis see on! Pisarad! Kah mul revolutsionäär! Katsu siis sulle midagi tähtsat või koguni ohtlikku ülesandeks teha! Tegutsemise asemel pistad töinama,» ütles Volkov ja suudles tüdrukut.

«Sa anna mulle vastutusrikas ülesanne. Proovi mind töös. Alles siis sa näed, mis ma suudan,» lõi solvunud Valja uhkelt pea selga.

2. peatükk

Kui Timofejev Volkoviga hüvasti jättis ja tänavale astus, hakkas juba pimedaks minema. Kella üheksaks kindlusse rutates astus soldat veel mõnesse poodi sisse, et kaaslaste palvel osta kellele tubakat, kellele kompvekke, kellele kirjapaberit ja ümbrikke.

Timofejev ise ei kirjutanud kellelegi ega saanud kelleltki kirju. Ta oli üksik, kasvanud üles orvuna ja töötanud lapsepõlvest saadik palgalisena. Ainuke, mis ta suutis omandada, oli kirjaoskus. Ta luges palju, mis kätte juhtus. Kuidagi illegaalse kirjanduse ligi pääsenud, sai ta sellest kohe kaasa kistud ja ühines põrandaaluse liikumisega, võttis enda peale ühendusepidamise kindluse ja linna vahel ning kindluse varustamise illegaalse kirjandusega.

Et mitte ohvitseride silma alla sattuda, hiilis soldat mööda kõrvaltänavaid ja jõudis kaldapealsele ROPIT-i [1] sadamasilla juures. Siin lõppes linn, ja soldat astus edasi mööda inimtühja kiviteed. Videvik tihenes merel kiiresti. Ta muutis silme all oma värvingut. Tumeroheliseest siniseks, siis vähehaaval tumelillaks ja lõpuks mustaks. Tõstis tuult, merel lõid valendama laineharjad, hakkas kohisema lainemurd. Läänes kustus loojangupuna. Üleval otse pea kohal punetas pikergune räbaldunud pilv.

---

[1] Venemaa Laevanduse ja Kaubanduse Ühisus. (*Autori märkus.*)

Varsti tulid eespool nähtavale puude tumedad siluetid, mille vahelt paistsid kindluse laatsareti madalad ühekordsed hooned, mis asusid poole maa peal linnast kindlusse.

Velskrite hulgas oli Timofejevil sõber Dorohhov, kes kuulus soldatite põrandaalusesse gruppi. Timofejev astus ettevaatlikult velskri toa akna juurde ja koputas tasakesi. Pimedas toas vilksatas põleva plotski tulesilm.

«Kes seal on nii hilisel ajal?» küsis unine hääl ja akna juurde tuli valge kogu.

«Deniss, sina?» küsis Timofejev sosinal.

«Mina. Tulen kohe välja!» Minuti pärast ronis valges haiglakitlis velsker aknast välja.

«Olen täna valves, agà ei taha palatite haisus istuda, seepärast tulin sinu juurde välja,» seletas Dorohhov.

Timofejev rääkis talle lühidalt eelseisvast poliitiliste vangide toomisest kindlusse ja palus ajutiseks lendlehed ära peita.

«Mind võidakse värava juures läbi otsida. Sandarmitele on antud käsk jälgida eriti seda, et kindlusse ei toodaks keelatud asju, iseäranis lendlehti, raamatuid ja ajalehti.»

«Anna siia,» vastas Dorohhov lühidalt ja pistis halli paberi sisse mässitud kirjanduse kitli alla.

«Saadan kellegi lähemail päevil järele või tulen ise,» lubas Timofejev, surus Denissi kätt ja läks minema.

Kella Timofejevil ei olnud, kuid merelt kostsid laevakellad. Kell oli juba pool üheksa. Tuli rutata, ja ta sammus kiiresti kindluse poole.

Väravas pidasid valvesandarmid ta kinni. Nad kontrollisid hoolikalt linnaluba ja vaatasid kella.

«Hiljaks jääd, kulla mees! Lähed karistustoimkonda väljaspool järjekorda,» muigas vana sandarm soldatit jalgväravast sisse lastes.

«Sa pea mind siin veel kauem kinni, siis hilinen tingimata,» nähvas Timofejev vastu ja lippas oma kasarmu poole.

Kuid siin nagu kiuste pidas öine patrull ta kinni ja hakkas uuesti linnaluba kontrollima. Jalaväe allohvitser vaatas viideldes paberit, valgustas seda väikese laternaga.

«Lase mul juba minna! Jään nagunii hiljaks. Tahad mind karistuse alla viia või?» käis Timofejev talle peale.

«No hea küll, lase jalga!» oli allohvitser lõpuks nõus.

«Oi-oi seda soldati elu — kuskile sa ei pääse, igale poole pead jõudma õigeks ajaks,» ohkas üks patrullidest kaastundlikult.

«Pead alati meeles pidama, et sa seisad tsaari teenistuses,» lausus allohvitser manitsevalt.

Timofejev ruttas küll kõigest väest, kuid jäi siiski viis minutit hiljaks. Jooksmisest lõõtsutades ilmus ta roodu korrapidaja, suurtükiväe allohvitseri ette. Korrapidajaks oli parajasti tema rühmavanem, rahulik ja tasakaalukas mees. Pilgu linnaloale heitnud, pomises ta midagi endale nina alla ja laskis Timofejevil minna.

Timofejev tahtis oma koiku juures seistes riidest lahti võtma hakata, kui tema ette kerkis äkki veltveebel Jevsei Kuzmitš Põžovi habemik nägu.

«Jätta! Tule minu tuppa, nagu sa oled,» käsutas ta.

«Kuulen, härra veltveebel!» Timofejev läks veltveebli väikesesse tuppa, mis asus samuti kasarmus.

Koos Timofejeviga astus tuppa ka roodu korrapidaja.

«Kus sa linnas käisid?» alustas veltveebel ülekuulamist.

«Käisin mööda poode, nagu teie, Jevsei Kuzmitš, käskisite, aga seda, mis te tellisite, ei leidnud.»

«Millest sa tsiviilisikutega rääkisid?» jätkas Põžov ülekuulamist.

«Ainult poodides rääkisin, mujal kuskil mitte kellegagi.»

«Milleks sa Mitridati mäel käisid?» küsis veltveebel järsku. Timofejevile oli selge, et keegi soldateist oli teda näinud Volkovi maja juures ja veltveeblile teatanud.

«Hea, et ma lendlehed Denissi kätte andsin,» vilksatas Timofejevil peast läbi.

«Otsisin sadulseppa. Varustusülem andis kõva käsu üles otsida. Suurtükihobuste rakmed tahavad parandada, sinna tuleb üht-teist juurde osta. Ma siis läksingi aadressi järgi, mis mulle anti,» vastas soldat väledasti.

«Kes sulle selle aadressi andis?» pinnis veltveebel.

«Kreeklase poes öeldi ja ma läksin, kuid ei leidnud üles, tulin niisama targalt tagasi.»

«Ma hoian sul silma peal, Timofejev. Ajad soldatitega

lubamatuid jutte, maast ja vabadusest . . . Vaata ette, et sa trellide taha ei satu,» hirmutas Põžov.

Mida rohkem ja põhjalikumalt veltveebel kõneles, seda selgemaks sai Timofejevile, et veltveebel ei tea midagi tema põrandaalusest tegevusest, vaid räägib üksnes oma salakaebajate sõnade järgi, kes ei tea aga kuigi palju.

See rahustas Timofejevit. Ta laskis ennast põhjalikult läbi otsida. Veltveebel käskis tal end alasti võtta ja puistas ise ta riided, saapad ja jalarätid läbi.

«Ära jõudnud peita, saatanahing!» urises veltveebel tusaselt.

«Kartke ometi jumalat, Jevsei Kuzmitš! Varsti lähen ausalt koju. Hakkan mà nüüd veel ennast igasugustesse seadusevastastesse asjadesse segama! Ega's ma iseenda vaenlane ole, härra veltveebel! Ma ei taha asjata oma elu nahka panna,» kinnitas Timofejev.

«Kao nüüd magama, aga igasugu mässuasjadele ei tohi sa üldse mõeldagi! Muidu lähed Siberisse,» ähvardas veltveebel.

Soldati ootamatu läbiotsimine ei andnud midagi ja Põžov rahunes. Timofejev aga tuli oma koikule tagasi ja hakkas aru pidama, kuidas lähemail päevil Dorohhovi juurde pääseda.

Laatsaretis arenesid sündmused vahepeal omasoodu. Kui Timofejev oli ära läinud, keeras velsker kõik saadud lendlehed hoolikalt kokku ja peitis kohvrisse, kus olid tema isiklikud asjad. Kindluse laatsareti ülem doktor Spirtov ja laatsareti ülevaataja Naidjonov olid alles hiljuti kõik hospidali ruumid läbi vaadanud, seepärast polnud oodata, et niisugust kontrollimist varsti korratakse.

Doktor Spirtov, kes seisis laatsareti eesotsas, oli väga omapärane mees. Erialalt vaimuhaiguste arst, oli ta juhuse tahtel ja sõjaväelise ülemuse heaksarvamisel määratud kindluse laatsareti ülema kohale. Nähtavasti arvasid ülemused, et Kertši kindluses on kehtestatud niisugune režiim, et soldatite ja ohvitseride vaimuhaigeks jäämine on vältimatu. Seepärast saadetigi laatsaretti psühhiaater. Nõnda sattus Peterburi sõjaväe peahospidali ordinaator Kertši kindluse laatsareti ette-otsa.

Psühhiaatrina pidas Spirtov igasuguse haiguse algpõhjuseks psüühilist traumat ning määras seepärast kõigile sissetulnud haigetele suured annused Behterevi mikstuuri ja mitmesuguseid rahustavaid vahendeid. Sellele järgnes maoloputus. Kui haige ka pärast seda ei paranenud, hakati teda arstima lihtsate rahvaravimitega, mis sageli andsid häid tulemusi. Suremus polnud nimetamisväärt ja Spirtov omandas kogenud terapeudi kuulsuse. Ohvitseride perekonnad, tõsi küll, hoidusid «hullu» abi tarvitamast, laatsaretti sattunud ohvitserid aga, enamikult suguhaiged, lasksid endid arstida lihtsalt velskritel, eriti Dorohhovil, keda peeti heaks veneroloogiks ja kes edukalt ravis härrasid ohvitsere. Laatsareti ülevaataja Naidjonov, kelle juhtida oli kogu majandusala, hoolitses kõige rohkem kokkuhoiu eest, mis jäägitult läks tema tasku; Spirtov aga oli majandusasjus tume ega armastanud nendega tegelda.

Dorohhov oli ammugi oma otseseid ülemusi tundma õppinud, ta oli kindel, et ülemused vaevalt niipea teda tülitama tulevad. Kuid oma õnnetuseks oli ta Timofejevi toodud kirjandust ümber pakkides ühe lendlehe maha pillanud ega märganud seda pimedas. Hommikul leidis üks haigetest ohvitseridest lendlehe koridorist, kuhu tuul oli selle kandnud. Sisuga tutvunud, andis ohvitser lendlehe viivitamata edasi laatsareti ülemale. Spirtovil ei jäänud muud üle kui saata pahandusttoov leht kindluse sandarmikomandosse. Selle ülem rittmeister Sablin ilmus juba paari tunni pärast laatsaretti kümnest sandarmist koosneva salgaga. Hoone piirati ahelikuna sisse ja rittmeister asus põhjalikult läbi otsima.

Dorohhov mõistis kohe, niipea kui ta sandarmeid nägi, missugune oht teda ähvardab. Pead kaotamata viis ta rullikeeratud lendlehed kööki, kus haigeile parajasti lõunat valmistati, ja hakkas pabereid osakaupa ära põletama. Valvekokk arvas, et velsker põletab prahti, kartes karistust palatite halva koristamise pärast.

Hetkel, mil viimane lehepakk ära põles, astus kööki sandarm. Velsker segas roobiga ruttamata tuhka pliidi all ja läks märkamatult köögist ära. Sandarm küsis kokalt, mida pliidi all põletati. Kokk vastas:

«Prahti palatitest.»

Nii aitasid külm veri ja leidlikkus Dorohhovil sissekukkumist ära hoida. Sandarmite läbiotsimine ei andnud midagi. Kogu laatsareti personal kutsuti ülekuulamisele, kuid nende käest ei saanud Sablin midagi tähtsat teada.

Enne lahkumist kõneles ta hulk aega Spirtoviga ja õpetas teda, kuidas tuleb valvata oma alluvate poliitilise meelsuse järele. Spirtov kuulas teda iroonilise muigega ja tähendas lõpuks:

«Kas teil, härra rittmeister, on teada, et mina kuulun sotsiaaldemokraatliku partei pahemasse tiiba?»

«Kui nii, siis oleksite juba ammu Siberis, mitte Kertšis,» vastas Sablin.

«Minu siinviibimine on seletatav üksnes kindluse sandarmeeria halva tööga, härra rittmeister,» jätkas doktor nöökamist.

«Hangin juba täna Siseministeeriumist teie kohta andmeid,» ähvardas rittmeister.

«Kahjuks pole mulle osaks saanud au seal registreeritud olla, härra rittmeister.»

Sablin ei saanudki pilkamisest aru ja ütles arstiga hüvasti jättes:

«Loodan, et mul ei tule kunagi kohata teiega kui oma kliendiga sandarmitöös.»

«See-eest saab teist varem või hiljem kahtlemata minu klient: olen ju vaimuhaiguste arst,» vastas Spirtov häirimatu rahuga.

«Mispärast nii?» imestas Sablin.

«Normaalne inimene niisugusele tööle ei lähe nagu teie oma. Peab mõningal määral kannatama tagakiusamismaania all, et niisama heast peast kinni nabida ja pokri pista inimesi, kes pole milleski süüdi. Aga teie, sandarmid, põhiliselt sellega just tegeletegi,» seletas Spirtov.

«Nii et teie ei usu revolutsioonilise liikumise olemasolusse Venemaal?»

«Usun, isegi väga, kuid häda seisab selles, et revolutsionäärid on tabamatud, revolutsioonilise liikumise kasvu aga ei suuda te mingite abinõudega peatada, pange vangi või sadu tuhandeid inimesi. Uskuge, härra rittmeister, et iga soldat on potentsiaalne revolutsionäär. Saabub tund, millal sellest aru saadakse, ja siis on ka teil matt. Rahva eest ei pääse te kuhugi.»

«Teie, doktor, olete tõepoolest revolutsionäär!»

«Jälgin ennast juba kakskümmend aastat ja kannan korralikult sandarmitele ette, aga nemad ei usu mind,» ohkas Spirtov irooniliselt.

«Võtaks teid, doktor! Te võite kellel tahes pea segi ajada. Egas te asjata psühhiaater ole!» Ja sandarm läks minema.

Nüüd kutsus Spirtov Dorohhovi enda juurde, vahtis oma pungis vähisilmadega talle äiniti otsa ja lausus pikkamisi:

«Olen ammu tahtnud kohata niisugust tobedat nagu sina. Sandarmid ümberringi, ja sina põletad illegaalset kirjandust. Hea, et kõik läks õnnelikult. Tuleviku jaoks aga kirjuta endale kõrva taha — veel üks lendleht ja sa lähed trellide taha. Võta seda arvesse ja kao mu silmist!»

Dorohhov ei hakanud oma ülemusega vaidlema, vaid läks pisut tujutuna oma tuppa.

«Tont sellest «hullust» aru saab, mis tal mõttes on!» pomises velsker endale nina alla.

Üks oli selge: Spirtovil on hais ninas Dorohhovi põrandaalusest tegevusest.

Kui Timofejev mõne päeva pärast murdunud jalaluuga soldati laatsaretti tõi, teatas Dorohhov talle kõigest lühidalt.

«Langen ajutiselt mängust välja, arvan, et laatsaret samuti. Nüüd nuusivad siin mitmesugustel ettekäänetel kogu aeg ringi sandarminuhid. Las ülemus rahuneb.»

Timofejev ohkas kurvalt. Talle oli selge, et sellest peaks kiiresti Volkovile teatama. Kuid linna oli väga raske pääseda. Soldateid ei lastud sinna üldse enam, Kertši linnarahval aga oli kindlusse pääsemine varemgi raskendatud.

Möödus umbes kaks nädalat sellest päevast, kui Timofejev Volkovi juures käis. Enam ei tulnud tema kohta kuskilt mingeid teateid. Timofejev oli nagu maa alla kadunud. Pavel, kes oli sõitnud Batumi, ei tulnud tagasi. Linnas levisid kuuldused läbiotsimisest laatsaretis. Räägiti, et on arreteeritud kümned soldatid ja

mitu ohvitseri. Volkov seda suuremat küll ei uskunud, kuid ta mõistis, et kindluses on midagi juhtunud. Ta murdis pead selle üle, kas Timofejevi kätte antud kirjandus jõudis kindlusse. Kuid teada ei saanud seda kuskilt. Tõsi küll, iga päev sõitis kindlusest turule troska ohvitseride naistega ja ootas, kuni naised oma õiendustega valmis said. Kutsariks oli neil vähese kirjaoskusega tatarlasest soldat, selle käest oli raske midagi teada saada. Ohvitserid, kes linnas käisid, tahtsid veel vähem rääkida sellest, mis kindluses oli juhtunud. Volkov teadis, et on olemas üks velsker, kuid nime ei teadnud. Kõrvalised inimesed ei saanud ka märkamatult laatsaretti minna, eriti pärast seda, kui sinna oli seatud sandarmiagentide luure.

Kord kohtas Volkov üht gümnaasiumiõpilast, kindluses teeniva ohvitseri tütart, ja küsis jutu sees nagu muuseas, kas kindluses on palju arreteerituid.

«Pole viimasel ajal kuulda olnud, et mõni tuttavatest ohvitseridest pokri oleks pistetud. Tavaliselt me teame hästi, kes on vangikotta sattunud, ja käime neid seal vaatamas,» vastas tütarlaps.

«Aga soldatite hulgas?» päris Volkov.

«Millegipärast küsitakse minult seda täna juba mitmendat korda! Kuid ma ei tea midagi. Käisin eile garnisoni kasiinos ja raamatukogus, aga seal ei kuulnud ma midagi.»

«Nähtavasti on see ainult linna kuulujutt. Siin räägitakse, nagu oleks kindluses peaaegu mäss olnud,» lausus Petruss.

«Tühi jutt! Niisugust asja ei saa kindluses salajas hoida! Ohvitserid oleksid sellest kindlasti teada saanud ja kindluses oleks välja kuulutatud sõjaseisukord nagu Sevastoopolis, kui meremehed seal mässasid. Meil on, tänu jumalale, vaikne. Isegi patrullid on hakanud vähem norima öölubade pärast,» rääkis tütarlaps.

Volkov tänas teda ja rahunes mõnevõrra. Nähtavasti ei ole midagi tõsisemat juhtunud, kuid üksikute soldatite sissekukkumisest võidi kindluses ka mitte teada.

Möödus veel mõni päev, siis viimaks tuli Pavel, kes alles äsja oli Batumist tagasi jõudnud, hämarikus Volkovi poole.

«Nägin Boreiko naist, kõnelesin temaga. Ta mees on

nõus Kertši ületoomiseks samme astuma. Ta saatis selles asjas telegrammi Piiterisse,» teatas Pavel lühidalt.

Volkov jutustas talle, et ühendus on katkenud.

«Me merekoolis tunneme rohkem miiniroodu soldateid kui suurtükiväelasi. Püüan juba esimesel kokkusaamisel järele uurida, mis kindluses on juhtunud. Laatsaretis tunnen ma doktor Spirtovi. Ta arstis mu onu joomatõvest.»

«Kas aitas?»

«Spirtov ise armastab kõvasti kärakat võtta, sellepärast ta tunneb seda asja. Onu joomist just päris maha ei jätnud, aga hakkas vähem purjutama. Võin laatsaretis ära käia, nagu oleks onu mind saatnud, ühtlasi uurin välja, mis seal kuulda on.»

Järgmisel päeval võttis Pavel voorimehe, et asi tähtsam paistaks, ja sõitis Spirtovi juurde. Doktor harilikult mäletas oma patsiente ning mõistis kohe, kellest jutt on.

«Kukkus jälle jooma? Tuleb hüpnoosiseanssi korrata, kuid niisuguse kuumusega on sellest vähe abi.»

Pavelil ei jäänud muud üle kui Spirtov haige juurde kutsuda. Doktor oli meelsasti nõus. Linnateel kaebas Spirtov oma elu üle.

«Elu meil laatsaretis pole see, mis kindluses või linnas. Mitte mingisuguseid meelelahutusi peale sandarmite korraldatud puistamiste.»

«Seda te ütlesite hästi, doktor: meelelahutuseks sandarmite korraldatud puistamised. Kas teil neid tihti juhtub?» küsis Pavel nii muuseas.

«Hiljuti alles oli, tõsi küll, täiesti tagajärjeta, kuid segadust tekitati palju. Laatsareti üle seati sisse range valve, eriti öisel ajal.»

«Ja kindluses sama kord maksmas?» küsis Pavel.

«Kindluses on ohvitseride kasiino. Seal võib kellega tahes kokku saada, vestelda, kaarte mängida, piljardikuulikesi veeretada või raamatukogusse minna. Mingisugune elu ikkagi, aga meil pole kedagi ega midagi peale haigete ja alluvate. Põrgu igav!» kurtis Spirtov.

Paveli onu polnud veel kuigi vana kalur, viimastel aastatel oli ta kõvasti jooma hakanud. Purjuspäi muutus mees metsaliseks, kippus inimestele kallale. Ta seoti

siis harilikult kinni, pandi keldrisse ja hoiti mõned päevad seal, kuni ta rahunes. Pärast pummeldamist põõnas ta kakskümmend neli tundi magada ja asus siis eriti agarasti tööle. Praegu oli ta parajasti keldris kinni. Kardeti arsti tema juurde lasta, kuid Spirtovil oli koguni hea meel kohata märatsevat joomahaiget.

«Niisuguses seisukorras on haiged kõige huvitavamad ja kõige kiiremini ravitavad,» kinnitas ta.

Üldiseks imestuseks rahunes onu arsti nähes kohe, isegi häbenes. End pesnud ja korda seadnud, astus ta mõne minuti pärast Spirtovi ette. Doktor vestles temaga rahulikult, andis nõu, sõi mõnuga õhtust, keeldus nagu alati raha võtmast ja läks linna puiesteele jalutama.

Sel kombel sai Pavel teada tagajärjetust läbiotsimisest laatsaretis ja ruttas Volkovile sellest teatama.

Kuid ühendusepidamine kindlusega oli äärmiselt ebakindel. Volkov ootas kannatamatult Boreikode saabumist Batumist. Iga päev oli oodata poliitiliste vangide toomist kindlusse. Ühendusepidamine kindlusega oli nüüd eriti tähtis.

3. peatükk

Kertši kindluse suurtükiväe komandör polkovnik Sujetnjov oli seatud täieliku arusaamatuse ette: tema ees oli hiljuti Batumist Kertši ületoodud staabikapten Boreiko teenistusleht.

Käskkirjas oli öeldud, et ületoomine toimus «perekondlikel põhjustel». Võis eeldada, et Batumi malaariaohtlik kliima osutus pärast kaheaastast sealviibimist kahjulikuks staabikapteni naise või laste tervisele.

Ohvitseri teenistuskirjast sai Sujetnjov teada, et Boreiko on kogu Port Arturi piiramise aja viibinud kindluse kõige lahingurohkemates lõikudes, vangi langenud ja alles pärast sõja lõppu Venemaale tagasi tulnud.

Port Arturis polnud Sujetnjov olnud, kogu sõja-aja oli ta teeninud Mandžuuria armees, paistnud silma Mukdeni all ning saanud vapruse ja lahinguis ülesnäidatud algatusvõime eest kuldauraha ja polkovniku auastme. Ta mõistis väga hästi, et piiramise ajal oli Borei-

kol küllalt juhuseid silma paista, kuid autasustamise lahter teenistuskirjas oli tühi. Ka auastmes ülendamine oli märgitud väljateenitud aastate, mitte lahinguliste teenete eest. Sujetnjov jõudis otsusele, et Boreiko on nähtavasti olnud nahahoidja ning argpüks ja saanud ainult juhuslikult Suurel Kotkapesal haavata. Seda enam pani teda imestama staabikapteni teenistuslehele lisatud atestatsioon. Selles iseloomustati Boreikot kõige paremast küljest — kui parimat suurtükiväe asjatundjat ja vaprat, algatusvõimelist ohvitseri, kes väärib edutamist teenistuse alal. Selle atestatsiooni oli andnud Batumi kindluse komandant, suurtükiväe kindral Tahhatelov. Sujetnjov tundis Tahhatelovit ja hindas tema arvamust.

«Aga mispärast vapralt lahinguist osa võtnud ohvitser ei saanud kogu kindluse kaitsmise jooksul ainustki autasu?» arutas polkovnik kuuldavalt, kuid ei leidnud vastust oma küsimusele.

Polkovnik tõusis laua tagant ja jalutas mõned korrad kabinetis edasi-tagasi. Ta oli kasvult üle keskmise, väga kõhn ja liikuv, näis nooremana oma viiekümnest eluaastast. Lühikeseks lõigatud juuksed, millesse aeg oli puistanud pisut halli, tegid ta näo nooremaks.

Sujetnjov vaatas merepoolsest aknast välja. Kirkast päikesepaistest hoolimata oli kõik halli vinesse mattunud. Isegi meri läikis tuhmilt päikese paistel. Lõõtsus vali nord-ost, see tuhistas üles peene, kõikjale tungiva tolmu pilvi. Tänaval liikuvad soldatid ja ohvitserid hoidsid käega mütsi kinni, püüdsid varjata silmi ja suud tolmu eest.

«Lõõtsub juba kolmandat päeva! Varsti peaks vaibuma,» mõtles polkovnik.

Kirdetormi ajal oli suure laine pärast võimatu märklaudu laskeharjutusteks merele pukseerida. Ilm katkestas suurtükiväelaste lahingulise ettevalmistuse ja see tegi polkovnikule muret.

Adjutant astus sisse ja tõi viie kirjalakist pitseriga ametliku kirja.

«Salajane, kindluse staabist,» kandis ta ette ja väljus.

Sujetnjov tegi ümbriku hoolikalt lahti ja libistas pilgu üle paberite. Ühes neist teatas kindluse staap, et ta saadab suurtükiväe komandörile teadmiseks kind-

luse sandarmivalitsuse ülema salajase raporti ja palub selle pärast tutvumist kindluse staapi tagasi saata. Teine paber oligi sandarmivalitsuse ülema pikk raport. Selles anti üksikasjalisi teateid Batumist ületoodava staabikapten Boreiko kohta. Tuli välja, et Boreiko naine Olga Semjonovna on olnud Batumi tööliskoolis õpetajaks, võtnud osa kõnelustest poliitilistel teemadel ja pidanud taunitavaid tutvusi. Edasi kirjutati, et Boreiko ise soosib naise tegevust. Seda arvestades peab sandarmivalitsus ebasoovitavaks proua Boreiko elamist kindluse territooriumil.

Pärast paberitega tutvumist oli Sujetnjovile selge, et ülemused suhtuvad staabikaptenisse ja ta naisesse kahtlustavalt. Polkovnik teadis mõndki niisugust juhtumit, kus suurepärased ohvitserid, lahingumehed, jäid varju ainult sellepärast, et nad oma ülemuse juures olid kahtluse all või siis ei sobinud oma komandöriga.

Tähelepanu äratas ka Boreiko naise tegevus. Ohvitseride naised tavaliselt ei läinud kaugemale keelepekksust ja jutuajamisest oma meeste teenistuse üle ega tundnud üldse huvi ühiskondliku elu vastu. Ilmselt ei kuulunud Boreiko naine nende kilda.

«Peab kindluse staabis ära käima ja staabiülemaga selle kõige üle pikemalt rääkima,» otsustas polkovnik.

Ta kutsus adjutandi ja käskis telegraafi teel järele pärida, millal Boreiko uuele teenistuskohale välja sõidab. Polkovnik pani salajased paberid tulekindlasse kappi ja hakkas tegelema majanduslike küsimustega.

Varsti kõlas suurtükipauk, mis teatas «admiralitunni» — lõunavaheaja — algust õppustel. Soldatid suundusid söögiruumi, vallalised ohvitserid ruttasid kasiinosse einetama, perekonnainimesed oma koju.

Sujetnjov otsustas lõunavaheajal kindluse staabis ära käia. Ta käskis kalessi anda, mille ette olid rakendatud kaks kogu kindluses tuntud tähnilist traavlit.

Kertši kindlus asetses Kertši väina läänekaldal, neli kilomeetrit linnast lõuna pool. Kindlus algas kõrgelt järsult Ak-Buruni neemelt Kertši lahe lõunakaldal, ulatus Ak-Buruni juurest piki väina kallast peaaegu viie kilomeetri kaugusele ja lõppes lõunas Totlebeni fordiga, mis oli saanud selle nime kuulsa sõjainseneri — Kertši kindluse ehitaja auks.

Sinna, kus Tuzla luide kindlusele kõige lähemale ulatus, oli kividest kokku kantud umbes kilomeetri pikkune lai ning kõrge tarand. Sellele oli paigutatud kindluse kõige võimsam rannapatarei, mis koosnes kaheteistkümnest üheteistkümnetollisest suurtükist. Patarei oli lõunast ja idast omakorda kaitstud kivist muuliga.

Patarei ja muulide vahelises sulus asetses üsna pikk ning küllaltki lai ja kõrge kahe poolega sadamasild, kuhu randusid lossimiseks kaatrid, puksiirid, paadid ja veepargased, mis vedasid kindlusele Tamanist magedat vett.

Sügavamal sadamasulus, rohkem kalda pool, seisid ankrus torpeedoroodu kaatrid ja suurtükiväe sihtmärke vedavad laevad. Peaaegu perpendikulaarselt patareile kulges kindluse kaldaäärne kivitee. Teisel pool teed asetsesid suurtükiväe töökojad, kus parandati mitte üksnes suurtükke, vaid ka kõigi garnisoni väeosade veesõidukeid. Siinsamas sadamasulus kalda ääres seisid ka kindluse komandandi ja suurtükiväe komandöri lõbusõidujahid ning ohvitseride purjepaadid.

Maa poolt oli kindlus piiratud kõrge laia valliga, mille ette oli kaevatud niisama lai ja sügav kraav.

Maapoolne kaitse koosnes mõnest patareist, kuid relvastatud need ei olnud. Nende jaoks määratud suurtükid paiknesid siinsamas lähedal asuvates kuurides. Rannapatareid seevastu olid kõik relvastatud.

Linnaga pidas kindlus ühendust kahe värava kaudu, mis asusid kindlust piirava müüri põhjaosas.

Suurtükiväe valitsus asus kindluse keskel kõrge kalju taga, mis kerkis üle kogu kindluse ja mida kutsuti Balkaniks. Kindluse staap oli mere kaldal Ak-Buruni järsu nõlva all.

Suurtükiväe valitsusest tuli kindluse staapi sõita üsna kaua mööda kiviteid, millega kogu kindlus oli risti ja põiki läbi lõigatud.

Kaless peatus staabi väikese, ühekordse hoone ees, mis uppus sirelite, akaatsiate ja plataanide tihedasse rohelusse. Sujetnjov hüppas kalessi astmelaualt kergelt maha ja astus nooruslikul sammul uksest sisse. Soldatist päevnik krapsas sirgu ja küsis, kedä tema kõrgeaususel vaja on.

«Staabiülemat,» ühmas polkovnik.

«Nad on oma kabinetis,» ja soldat ruttas ust avama.

Sujetnjov astus vastuvõturuumi, kus ta ees krapsas püsti nooruke kindralstaabi kapten. Polkovnik surus edasi astudes ta kätt ja läks kindluse staabiülema kabinetti.

Kõigest paistis, et suurtükiväe komandör on siin oma inimene.

Vaevalt oli Sujetnjov ukse vahele jõudnud, kui talle ruttas vastu laua tagant tõusnud neljakümneaastane, juba hallineva peaga staabiülem polkovnik Firssov, kohmakas, pikkade paksude vurrudega mees, kes lihaval ninal kandis suuri kuldraamidega prille, mis andsid talle professori välimuse.

Polkovnikud surusid kõvasti teineteise kätt ja pärisid tervise järele.

Siis asuti asja juurde. Sujetnjov näitas kindluse staabist saadetud sandarmivalitsuse raportit Boreiko kohta ja küsis, mis Firssov sellest arvab.

«Teatasin teile sellest kõigest mitte juhtnööriks, vaid ainult teadmiseks — et te teaksite, missugused ohvitserid teie juurde ametisse tulevad,» vastas staabiülem.

Suurtükiväe komandör näitas talle atestatsiooni, mis oli Batumist Boreikole antud, ja ühtlasi ka ta teenistuslehte.

«Ilmne vastuoksus, kahjuks meil üsna sagedane!» tähendas Firssov, kui oli tutvunud dokumentide sisuga. «Seda parem! Me ei tarvitse sandarmite ettekandele tähelepanu pöörata. Pealegi vajame praegu hädasti õpetajat üleajateenijate ja palgatööliste laste kooli. Linnast ei taha keegi kindlusse tööle tulla, kuna siin puuduvad linnaelu mugavused, on palju kitsendusi ja lõpuks väga vilets tasu — kakskümmend rubla kuus. Ohvitseride naised aga on rumalat upsakust täis ja peavad koolis töötamist endale alandavaks.»

«Te peate võimalikuks, et Boreiko naine asub elama kindlusse?» imestas Sujetnjov.

«Täielikult! Sablin muidugi peab teda silmas. Soovitan ka teil esialgu jälgida Boreiko tegevust. Tuleb meie sandarmitele tööd anda, muidu pole neil millestki muust teatada kui sellest, kes ja kunas keegi ohvitseridest on purjus olnud ning kes kellega on maganud, omamata

selleks seaduslikku õigust. Ja needki teated ei vasta sageli tegelikkusele. Ma usun rohkem Tahhatelovi atestatsiooni kui sandarmite salateateid. Neis on palju kahtlustusi ja liialdusi.»

«Teie otsus, Vladimir Nikolajevitš, annab mulle tegevusvabaduse. Kortereid perekonnainimeste jaoks meil on, ja mul oleks raske olnud sandarmivalitsuse saladusi avaldamata Boreikole seletada, mispärast ta naine peab temast lahus elama.»

«Pärast üheksasaja viiendat aastat on raske leida täiesti usaldusväärseid inimesi, kui need pole just täiesti juhmid või lurjused. Hakkan isiklikult Boreiko naist jälgima,» sõnas staabiülem ruttamata.

Veel mõningad asjad läbi arutanud, tahtis Sujetnjov minema hakata.

«Kus seda, olge ikka, kallis Pjotr Semjonovitš! Mu naine on hingepõhjani solvunud, kui te meile hommikueinele ei jää,» keelitas Firssov teda.

Nad astusid staabiülema ametikabinetist läbi väikese koridori otse Firssovi korterisse, kuna Firssov elas samas majas, milles asus kindluse staap.

Kohe tuli Firssovi noor, kena ning elav naine ja külvas Sujetnjovi üle küsimustega tema abikaasa ja pere kohta ning jutustas ühtlasi hulga kindluse viimaseid klatšijutte.

«Paljast jutust, Marusja, kõht täis ei saa!» katkestas Firssov naist. «Kutsu külaline lauda.»

Perenaine juhtis külalise kohe söögituppa ja pani ta enda kõrvale istuma.

Lauasistujaid teenindas vaikides ning osavasti valgetes kinnastes tentsik, kes luges perenaise soove juba ta pilgust.

Sujetnjov sõi vähe, ei joonud midagi ja kuulas heatahtlikult Firssovi naise lobisemist.

Eine katkestas ootamatult staabi adjutandi ilmumine. Viimane teatas aupaklikult, et komandant nõuab staabiülemat ja suurtükiväe komandöri enda juurde.

«Olen kindel, et meid kutsutakse meelega just nüüd, kui me parajasti einetame,» urises Firssov pahaselt.

Kindral Durnovo-Schröder, keda soldatid kutsusid lihtsalt «halvaks Schröderiks», oli päritolult balti parun. Durnovo lisati ta perekonnanimele pärast abiellu-

mist sellest aristokraatlikust suguvõsast pärineva vanapiigaga, kellel oli suur kaasavara.

Kindral oli pikka kasvu, laialivalguvalt lihav, pika jämeda kaela otsas hoopiski mitte kasvule vastav väike pea. Ta vihkas kõike venelikku ja käis ringi, põlastav ilme näol, mis tema arvates pidi väljendama üleolekut alluvatest.

Kindral võttis Sujetnjovi ja Firssovi vastu keset tuba püsti seistes. Vaevalt teretanud, hakkas Schröder tüütu kiunuva häälega oma pahameelt avaldama. Ta polnud rahul suurtükiväelastega, leides, et nende rüht ei kõlba kuhugi, et need ei oska üldse au anda, valveseisangut võtta, lähevad segi kindralite tituleerimisel ja saavad halvasti aru vene keelest.

«Need pole inimesed, vaid lojused! Schweine!» pidi kindral saksa keelele üle minema, kuid taipas äkki, et ta ees seisid kaks venelast, ja jättis selle.

Seejärel hakkas komandant staabiülemale pretensioone ette laduma: telefonistid töötavad halvasti, käskjalad ja käsundusohvitserid olevat haruldaselt taipamatud, adjutant tegelevat rohkem kenade naistega kui staabitööga. Hiljuti oli tema ekstsellentsile paberite hulgas sattunud pihku kellegi Ljalja kiri, kus igati irvitati kindluses kehtestatud korra üle, mis segavat teda sagedamini kokku saamast oma donžuanist adjutandiga.

Kindral käskis Sujetnjovil iga päev vähemalt kaks tundi treenida marssimist igasuguse ilmaga, et neile «pungis kõhuga eitedele, keda nimetatakse Kertši kindluse suurtükiväesoldatiteks», anda vajalik sõjamehevälimus, donžuanist adjutant aga panna kolmeks päevaks kodusesse aresti — ja laskis oma alluvad minema.

«Säärase tühise jama pärast katkestas meie eine!» pahandas Firssov. «Seda kõike tehakse ainukese eesmärgiga — näidata meile oma võimu.»

Staabiülemaga hüvasti jätnud, sõitis suurtükiväe komandör oma töökohta.

Niipea kui ta kabinetti astus, kandis adjutant talle ette staabikapten Boreiko saabumisest.

«Kus hundist räägitakse, seal ta ka on,» lausus polkovnik. «Las tuleb sisse.»

Hetke pärast astus Boreiko kabinetti. Ta kandis

paraadvormi, hõbedast särpvööd ja relva. Staabikapten raporteeris komandörile, käsi mütsisirmi juures.

Polkovnik oli pikk ja laiaõlgne, kuid Boreikoga võrreldes näis ta väikese, kõhnukese mehena. Raporti vastu võtnud, silmitses Sujetnjov teraselt oma uut alluvat, märkas ta näol, kaelal ja kätel palju väikesi arme ning näo närvilist tõmblemist.

«Põhjalikult on ta Port Arturis ikkagi ära täkitud,» mõtles polkovnik.

Sujetnjov surus staabikapteni kätt ja palus istuda.

«Kas pere on teil kaasas või sõitsite üksi?» küsis komandör.

«Pere jäi linna võõrastemajja. Kus mul elada tuleb, seda ma esialgu veel ei tea, pealegi polnud mul pere jaoks läbipääsuluba kindlusse sõiduks,» vastas Boreiko.

Polkovnik kutsus adjutandi ja käskis anda Boreikole ühe perekonnainimeste kortereist, mis olid suurtükiväe valitsuse korralduses.

«On ainult Ak-Burunil. Balkanil ja Laboratooriumi nõos on kõik välja antud,» kandis adjutant ette.

«Kaugevõitu teil sealt roodu käia on, aga praegu lähemal midagi sobivat ei ole. Kas niisugune käimine teile raskusi ei tee?» küsis Sujetnjov siiski.

«Arvan, et see on paras harjutus mu haavatud jalale.»

Polkovnik märkas alles nüüd, et Boreiko istub toolil veidi vasakule küljele hoidudes, et mitte koormata paremat jalga.

«Saite jalast raskesti haavata?» küsis Sujetnjov.

«Luud kasvasid hästi kokku, kuid mõned väikesed killud on sisse jäänud, need teevad vahetevahel tüli.»

«Teie abikaasa on vist õpetaja? Staabiülem tahtis talle ette panna kindluses üleajateenijate alamväelaste laste koolis tööle hakata. Kool on teie tulevasele korterile päris lähedal.»

Boreiko tänas ettepaneku eest ja lubas sellest naisele rääkida. Sujetnjov vaikis veidi aega ja silmitses endiselt oma jutukaaslast. Boreiko vaatas komandörile rahulikult silma, püüdes samuti tema välimuse järgi ära arvata, mis mees Sujetnjov on.

«Mispärast te õigupoolest Batumist siia üle tulite?» esitas polkovnik otsese küsimuse.

«Kogu pere põdes raskel kujul malaariat. Siin seda vist ei ole.»

«Kliima pole küll siin ka suurem asi — väga tuuline, hirmus tolm . . . Väga halb on veega. Kindluses magedat vett ei ole. Kasutame mudaste tiikide vett. Seda tuleb maarjajääga puhastada, filtreerida. Sellest palju maohaigusi. Eriti kannatavad lapsed suvisel ajal.»

«Parem ikkagi kui Batumi troopiline malaaria. Lubate lahkuda, härra polkovnik?» küsis Boreiko üles tõustes.

«Käsin kiires korras teie korteri ära valgendada, nädala pärast kolite sisse. Homme hommikul kell üheksa ootan teid enda juurde.»

Kui staabikapten oli läinud, jalutas Sujetnjov toas mõned korrad edasi-tagasi, näppis habet ja püüdis selgusele jõuda, mis mulje Boreiko talle jättis.

«Tagasihoidlik, vähese jutuga, vististi ettevaatlik. Kahtlemata lahingumees, komandör, kes väärib austust. Võimalik, et pisut ennast täis. Mis väikevenelane ta muidu on,» arvas Sujetnjov ja kutsus adjutandi.

«Tehke käskkirjas teatavaks Boreiko saabumine ja tema määramine täielikule varustamisele alates tänasest päevast. Käskkirja teises punktis teatage tema määramisest neljanda roodu komandöriks.»

«Aga neljanda roodu komandör porutšik von Bader?» küsis adjutant.

«Jääb täitma sama roodu vanema ohvitseri kohuseid.»

Adjutandil oli tegemist, et jõuda oma komandöri korraldusi üles märkida.

4. peatükk

Kindluses käimise, kindluse suurtükiväe komandörile esitlemise ja linna võõrastemajja tagasijõudmise peale kulus Boreikol peaaegu neli tundi. Ta naine oli selle ajaga jõudnud mõndagi ära teha. Lapsed numbrituppa toatüdruku järelevalve alla jätnud, läks ta turule kalalaudade juurde, kus Pavel Aleksejev pidi temaga kokku saama. Kärarikkas ja kirevas rahvamurrus polnud kerge isegi hästi tuttavat inimest märgata, seepärast ei

tundnud Pavel, kes Olga Semjonovnat kõigest paar korda oli näinud, teda kohe ära.

«Kus te peatute?» küsis ta Olga Semjonovna kõrval edasi astudes.

«Esialgu võõrastemajas.»

«Tulge õhtul kaldapealsele. Koerte puiestee vastas. Seal torkab teile kohe silma väike siniste aknaluukidega telliskivimaja. Sissekäik hoovi poolt küljest,» ütles Pavel.

«Keda küsida?»

«Nikolai Petrovitšit, ja siis . . .» ning Pavel teatas talle tasahääli ruttu leppesõnad, millega ta sisse pääseb.

Olga Semjonovna jättis Paveliga hüvasti ja läks linna postkontorisse. Seal viskas ta kähku paberile mõned read Varjale Peterburi. Kirjas teatas ta, et nad on kolinud Batumist Kertši, kuhu Boriss Dmitrijevitš on uuele kohale määratud, rääkis oma esimestest muljetest, mis linn ja kindlus talle olid jätnud, oma lastest ja «uuesti leitud sõpradest». Lõppu kirjutas ta rutates:

«Kallis Varjake. Mul on väga, väga hea meel, et sind keelu alt vabastati ja sa võid jätkata oma õpinguid, mis nii sündmatult enam kui aastaks katkestati. Ja peaasi, et sa oled ühinenud suure ning tähtsa tööga. Kuulsin sellest kõigest headelt sõpradelt, kes hiljuti Piiterist siin käisid. Suudlen ja kallistan sind. Nüüd oled sa inimesena ja meie pere ustava sõbrana mulle veel lähedasem.»

Seda kirjutades polnud Olga Semjonovna päris kindel, et Varja sellest vihjest sõpradele ja suurele ning tähtsale tööle aru saab. Kuid ta tahtis kangesti avaldada oma sõbrannale heameelt selle üle, et Varja on aina kindlamalt sidunud oma saatuse nende inimeste saatusega, kes võitlevad Venemaa vabaduse ja helge tuleviku eest. Pealegi sai Olga Semjonovna nõnda täita selle, milles oli kokku lepitud, nimelt saavad Blohhin ja teised Piiteri seltsimehed nüüd Varja kaudu teada, et Boreikod on juba Kertši kindlusse elama asunud.

Postkontorist tulles otsustas Olga Semjonovna mõnda kauplusse sisse astuda, et osta üht-teist oma «jõnglastele», kelle hulka ta luges ka oma mehemüraka.

Kui ta, käed kompse ja pakikesi täis, võõrastemajja tagasi jõudis, võttis toatüdruk teda koridoris naeratu-

sega vastu ja osutas numbritoale, mille ukse tagant kostis laste rõõmsat kiljumist ja mehe rõkkavat naeru.

Olga Semjonovna avas ukse ja ahhetas: mees vähkres põigiti segituuseldatud voodil, siputas jalgu ja lagistas naerda, kaitstes end Slava ja Svetlana lakkamatute rünnakute eest. Lapsed ronisid ta rinnale, näpistasid teda ninast ja kõrvust, kõditasid ja ise kiljusid sedaviisi hullates kõrvulukustavalt. Kõik kolm olid nii pöörases hullamishoos, et nad mõni aeg ei märganudki Olga Semjonovna tuppaastumist.

«Kena lapsehoidja, pole midagi öelda! Jäänuks ma veel kauemaks, oleks siin kõik pahupidi pööratud!» ütles ta voodi juurde astudes teeseldud karmusega.

Boreiko tõusis istukile ja kratsis kimbatuses kukalt.

«Läks pisut hullamiseks. Nad on meil ju niisugused rüblikud . . .» ta vaatas viltu laste poole.

«Või sa ise parem oled!» naeratas Olga Semjonovna.

Lapsed tormasid ema, siis mänguasjade juurde, mis ta oli toonud. Ei möödunud viit minutitki, kui Olga Semjonovna nobedad käed seadsid toas täieliku korra jalule. Mehe meeleolust märkas ta, et teda oli kindluses hästi vastu võetud. Kui mees talle üksikasjaliselt kõik ära jutustas, millest nad Sujetnjoviga olid kõnelnud, kadus ta pinevus täielikult.

«Tähendab, tal ei jäänud mingeid kahtlusi sinu ületoomise põhjuste kohta?» küsis Olga Semjonovna.

«Paistab küll nõnda! Aga jumal teab! Mind määrati rooduülemaks, antakse korter kindlusse, sulle pakutakse õpetajakohta . . . Asjad ei näi just halvad olevat, aga ettevaatus pole siiski paha.»

«Noh, jumalale tänu!» rahunes Olga Semjonovna ning jutustas mehele oma kokkusaamisest Pavel Aleksejeviga ja õhtuks määratud kohtumisest põrandaalustega.

«Võin esimeseks korraks sind saata, nii ohutuse mõttes,» arvas Boreiko.

«Ei, ei!» oli Olga Semjonovna kategooriliselt vastu. «Esiteks, niisugune mehemürakas nagu sina äratab kõigi tähelepanu, teiseks — kes siis laste juurde jääb.»

«Kuulen, teie ausus!» noogutas Boreiko, heitis pilgu üle kitsavõitu toa ja ohkas: «Kujutlen, missugune möll siin lahti läheb!»

. . . Õhtul, niipea kui pimedaks läks, väljus Olga

Semjonovna võõrastemajast. Ta jõudis varsti kaldapealsele puiestee vastas, mida millegipärast nimetati «Koerte puiesteeks», ja leidis juhatatud maja suurema vaevata üles. Väikeses puhtas hoovis polnud kedagi. Olga Semjonovna astus trepile ja koputas uksele.

«Kes seal on?» kostis ukse tagant kõlav naisehääl.

«Mul on vaja Ivan Petrovitšit,» vastas Olga Boreiko, nagu oli kokku lepitud.

«Teda pole kodus.»

«Ehk lubate siis oodata?»

Uks avanes ja Olga Semjonovna seisis silm silma vastas kena tõmmuks päevitunud tütarlapsega.

«Minge siit, palun!» osutas tõmmu tüdruk järgmisele uksele.

Väikeses hubases toas võttis Olga Semjonovnat vastu sihvakas noormees, kellel paks juuksepuhmas suurte kergete lokkidena langes kõrgele laubale. Noormehe tumepruunid silmad jälgisid teraselt jutukaaslast. Ta korrapäraste joontega pikergune nägu äratas sümpaatiat, nina all alles tärkavad vurruudemed andsid talle poisikeseliku väljanägemise, pehmejooneline lõug aga sobis halvasti vilka läbitungiva pilguga.

Noormees astus Boreiko juurde ja esitles end:

«Pjotr Volkov. Saagem tuttavaks, Olga Semjonovna!»

«Ah siis teie oletegi Volkov?» imestas Olga Boreiko talle kätt sirutades. Selle järgi, mis Volkovi julgetest tegudest räägiti, oli Olga Semjonovna kujutlenud teda mehisemana, mitte nii noorena.

«Kui te ei usu, võin esitada passi!» naljatas Volkov Olga Semjonovna kätt surudes.

«Põrandaalustel pole alati ehtsad passid. Ajame parem nendeta läbi,» tähendas Olga Semjonovna niisama naljatoonil.

Volkov pakkus talle diivanil istet ja päris Batumi põrandaaluste tööst, streikidest Mantaševi ja Rotschildi tehastes ja rahutustest Batumi garnisonis. Seejärel tutvustas ta Olga Semjonovnat Kertši uudistega ja lähemate ülesannetega, mis olid seoses oodatava poliitiliste vangide kindlussetoomisega.

«Esialgu teeme teile ülesandeks ühendusepidamise kindlusega,» ütles Volkov. «Soldateid ei lasta peaaegu üldse linna ja me ei tea, mis kindluses toimub. Meie

endisest organisatsioonist on kindluses järel paar-kolm inimest, teised lasti tagavaraväkke, viidi mujale üle. Hiljem aitate meil seda organisatsiooni uuesti luua. Mulle räägiti, et teil ja teie mehel on kogemusi tööks soldatite hulgas.»

«Pisut on... Batumis omandatud. Kuigi mu mees rahutuste ajal viibis hospidalis, tuli tal ikkagi umbes kuu aega istuda vanglas. Sandarmid ei suutnud ta süüd kindlaks teha, soldatid aga ei andnud ainsagi sõnaga oma komandöri välja. Pärast seda, tõsi küll, olime sunnitud Kertši ümber asuma, nagu te näete. Tahtsime saada Sevastoopolisse, kuid sattusime Kertši,» vastas Olga Semjonovna.

«Mõistan,» katkestas Volkov teda. «Homme peab Petrovitš, meie juht, Sevastoopolist tagasi jõudma. Ta toob kaasa Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei viienda kongressi direktiivid. Ma tutvustan teid Petrovitšiga ja siis arutame koos kõik küsimused läbi. Tema näiteks on selle vastu, et koormata teid lendlehtede ja tööga soldatite hulgas, seni kui poliitilised vangid kindluses on.»

«Kuidas teie selle peale vaatate?» tundis Olga Semjonovna huvi.

Volkov mõtles veidi.

«Kui õigust öelda — ilma selle tööta läheb meil vaevalt küll korda organiseerida vangide abistamist,» lausus ta. «Muidu aga ei tohiks teid tõesti teie põhitöö juurest ära kiskuda. Kui sandarmitel teie vastu väiksemgi kahtlus tekib, võime kogu asja nurja ajada.»

«See on õige,» oli Olga Semjonovna nõus.

«Sündmused näitavad, kuidas edasi tegutseda. Esialgu aga, ma kordan, ainult sidepidamine. Millal te kindlusse üle kolite?» küsis Volkov.

«Umbes pädala aja pärast, kui korter korda saab.»

«Selle aja sees tutvuge linnaga. Seltsimees Aleksejev juhatab teile kätte salakohtumiste kohad. Muide, ma tutvustan teid ühe meie sidepidajaga.»

Ta kutsus Valja, tutvustas teda Olga Semjonovnale ja ütles:

«Astub esimesi samme... Vapper tüdruk!»

Valja pruuniks põlenud põskedele ilmusid tumeda puna laigud. Esmakordselt oli Pjotr kas naljatades või

tõsiselt nimetanud teda vapraks. Ta oli vait, kuid Olga Semjonovna mõistis pilgust, mille Valja viltu Volkovile heitis, et noored armastavad teineteist.

«Nii minu kui Petrovitšiga pole teil soovitav sageli kokku saada,» hoiatas Volkov Olga Semjonovnat. «Oleme siin nuhkidele ja sandarmitele tuntud. Kogu aeg jälitavad. Kõik, mis te vangide kohta teada saate, annate edasi kas Aleksejevi või Valja kaudu.»

Olga Semjonovna noogutas mõistvalt pead ja küsis:

«Kus ma nendega kokku saan? Näiteks homme Aleksejeviga?»

«Salakortereid tuleb üsna tihti muuta. Homse kohtumise suhtes aga lepime kokku nii, et Aleksejev ootab teid kell üheksa hommikul Uues Karantiinis,» seletas Volkov.

«Aga ma ei tea, kus see Uus Karantiin asub?» ütles Olga Semjonovna.

«Jäägu siis nii, et hommikul lippab Valja teie juurde võõrastemajja ja teatab, kus Aleksejev teid ootab. Tingimata käige ära Kertši ja Jenikale kivimurdudes ning Jenikale kindluse varemeis. Paljugi kus kõik tuleb koos käia. Ühtlasi uurige välja, kus on läbikäidavad hoovid. Need päästavad meid sagedasti tagaajamise puhul.»

...Oli juba päris pime, kui Olga Semjonovna õnnelikult võõrastemajja tagasi jõudis. Lapsed magasid. Boreiko luges ajalehte.

«Kas jonnisid?» Olga Semjonovna vaatas laste poole.

«Ei. Uinusid minu süles,» vastas Boreiko ja süvenes laupa kibrutades ning vihaselt laiu kulme kortsutades ajalehe lugemisse. Ta nägu tõmbles rohkem kui tavaliselt ja haavaarmid lõid punetama.

«Kas tervis pole korras või oled millestki erutatud?» küsis Olga Semjonovna murelikult.

«Loen ja kõik läheb mul sees keema. Toimub kurat teab mis! Hukkamised Kubanis, Bakuus, Sevastoopolis... Duumaliikmete arreteerimine ja väljasaatmine... Nuut ja võllas kõikjal... Ja siinsamas lahtiütlemine revolutsioonist. Sa kuula!» Boreiko kummardus lehe kohale ja luges nördimusega: «Meie, allakirjutajad, endised sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni liikmed, ütleme avalikult lahti oma mineviku ekslikest vaadetest ja katkestame...» Kuidas ometi võib niisuguse ala-

tuseni langeda?! Elajaliku hirmu pärast öelda lahti oma aust!»

«Neil argpükstel, Borjake, pole kunagi mingit au olnudki! Need on pugejad, juudad. Eile olid nad sotsiaaldemokraadid, homme astuvad Vene Rahva Liitu ja hakkavad koos mustasajalistega sotsiaaldemokraatidele klaperjahti pidama.»

«Jah, kui palju on Venemaal veel igasugu jälkust!» ohkas Boreiko raskelt.

Siis jutustas Olga Semjonovna mehele, mis mulje Volkov talle oli jätnud, ja nende tulevikuplaanidest.

Järgnevail päevil tutvus Olga Semjonovna Paveli ja Valja kaasabil põhjalikult linna ja selle ümbrusega, sai teada salakorterite aadressid ja kohad, kus on kõige parem kohtumisi määrata.

5. peatükk

Boreikode perekond kolis kindlusse Ak-Burunile, kus nende jaoks ühes ohvitseridele määratud hoovimajas remonditi kahetoaline korter. Väikeses aias maja ees võisid lapsed mängida jämedas mereliivas. Boreiko kasutada anti eraldi kuur süte jaoks ja väike kelder selle all.

Olga Semjonovna hakkas kohe kodukollet korraldama, tentsiku abiga seadis ta selle mõne päevaga korda.

Boreiko naabruses elas lasteta abielupaar — Seleznjovid. Porutšik Vsevolod Vladimirovitš Seleznjov oli Mandžuurias raskesti haavata saanud ja oma tervisliku seisukorra pärast pidi elama lõunas. Nagu paljud teisedki Mandžuuriast tulnud ohvitserid suhtus Seleznjov väga kriitiliselt Venemaal kehtivasse riigikorrasse. Revolutsioonilisest liikumisest ta otseselt küll osa ei võtnud, kuid oli valmis abistama inimesi, kes revolutsioonile kaasa tundsid. Boreikod said varsti aru, mis inimesed nende naabrid on, ja hakkasid nendega sõbralikult läbi käima. Seleznjovi naise Niina Aleksandrovna, lõbusa naerulõkerdaja kaudu, kes tundis kindluses kõike ja kõiki, sai Olga Semjonovna varsti kurssi kindluse elu-oluga.

Selle aja sees harjus staabikapten Boreiko oma tööga. Ta oli kogenud komandör ja tundis suurtükiväeasjandust. Teda jälgides veendus Sujetnjov selles üha rohkem. Polkovnik otsustas ulatuslikult ära kasutada Port Arturi kaitse kogemusi. Ta pidas suurtükiväe küsimustes mõnigi kord nõu Boreikoga, seadis teda teistele ohvitseridele eeskujuks ja soovitas tutvuda suurtükiväe tuleandmise «boreikolike» võtetega.

Enamik ohvitsere suhtus staabikaptenisse heasoovlikult, siira austusega. Kuid oli ka neid, kes otsekohe Boreiko vastu vaenujalale asusid. Hiljem selgus, et niisugune halb suhtumine tekkis endise neljanda roodu komandöri porutšik von Baderi mõjul. Too oli kindluse komandandi kauge sugulane, kasutas viimase eestkostmist ja avaldas mõju mõningaile napsitada armastavaile ohvitseridele. Julgemata avalikult Boreiko vastu välja astuda, et kaotatud ametikohta tagasi saada, levitas porutšik laimujutte uue komandöri kohta, mustas teda igal sammul ja püüdis õõnestada ta autoriteeti. Porutšik von Bader oligi see, kes Boreikot oma napsikaaslaste seltskonnas nimetas ettetükkijaks, karjeristiks ja tuulepeaks. Kaua aega Boreiko ei teadnud sellest, seda enam, et porutšik oskas oma viha hästi varjata ja teenistuses näitas tema vastu üles alluvalt nõutavat viisakust.

Boreiko rood kuulus pataljoni koosseisu, mille komandör alampolkovnik Jurkovski ei paistnud silma teadmiste ega hakkamise poolest, kuid oli tuntud kadekops. Teda ajas marru see, et suurtükiväe komandör Sujetnjov ise kriipsutas alla Boreiko teadmisi ja soovitas isegi temal, Jurkovskil, tutvuda roodukomandöri kogemustega. Sellepärast Jurkovski ei sallinud Boreikot ja irises tihti tema kallal, kuid Boreiko muuseas ei pööranud üldse sellele tähelepanu.

Peale von Baderi oli roodus veel kaks ohvitseri — noored alamporutšikud Gorbatsevitš ja Muromtsev. Viimane oli üsna tuisupäine noormees, tundis rohkem huvi tütarlaste kui teenistusasjade vastu. Gorbatsevitšist seevastu sai esimesest tutvumisest peale komandöri äge austaja ja ta oli valmis kõiges teda matkima.

Soldatid võtsid Boreiko hästi vastu. Nad said peagi

aru, et kuigi uus komandör on ametiasjus nõudlik, ei lase ta kellelgi soldateile ülekohut teha.

Boreiko võttis kõigepealt käsile veltveebel Põžovi, kes armastas soldateile vastu hambaid virutada, seejärel hakkas pinnima Põžovi sabarakku — pugejalikku varustajat.

«Et ma enam ei kuuleks soldatite kaebusi teie peale!» hoiatas staabikapten kategooriliselt mõlemaid «libekalu», nagu soldatid neid omavahel nimetasid.

Ta pidas rangelt silmas, et soldatikatlasse jõuaks kõik, mis eeskirjades ette nähtud, ja mõnigi kord ilmus varustaja ja veltveebli suureks hirmuks enne valget ootamatult kööki.

Juba esimesel-teisel kõnelusel Põžoviga teatas Boreiko talle otsekohe:

«Võtke arvesse, alamlipnik, kui ma mõne soldati näol märkan sinist muhku, läheb see muhk sedamaid üle teie näole. Seda esiteks. Teiseks nõuan siis viivitamata teie vabastamist ametist.»

«Teie ausus!» hüüdis Põžov arusaamatusega. «Kas siis soldatitega muidu hakkama saab? Nemad ju sõnadest ei mõista, aga kui ikka silmnäkku ära sähmad, on korrapealt kõik meeles. Ei, ilma näkkuandmiseta ei tule midagi välja!» lõpetas ta veendunult.

«Ütlen veel kord, et soldatite peksmise eest karistan halastamatult!» kordas Boreiko.

«Siis ma, teie ausus, küll enam veltveebliks jääda ei saa,» lahutas Põžov käsi.

«Esitage raport teie ametist vabastamiseks. Ma toetan seda ülemuse ees,» soovitas Boreiko.

«Teie ausus, ma olen kakskümmend viis aastat olnud üleajateenija, ajateenija olin seitse aastat, kokku sõjaväes kolmkümmend kaks aastat. Kuhu ma siis nüüd, kui mul juba üle viiekümne turjal, enam lähen? Külast olen võõrdunud, linnaeluga pole harjunud. Ilma sõjaväeta ma elada ei saa!» halises veltveebel nüüd juba nutuse häälega.

Kuid Boreiko ei uskunud hästi ta nutust tooni ja soovitas, selle asemel et talle kaasa tunda, katsuda kuhugi varustuslao ülevaataja kohale saada.

Varustajaga oli lühike jutt. Staabikapten ähvardas ta kohtusse anda, kui väiksemgi vargus ilmsiks tuleb.

Möödus mõni aeg. Põžov tegi näo, nagu oleks ta kõneluse komandöriga unustanud. Ta ei mõtelnudki roodust lahkuda ja endale teist kohta otsida. Kõik ta mõtted olid juhitud sellele, kuidas uue ülemuse ees kannuseid teenida.

Vahel õhtul tuli ta staabikapteni korterisse, et kõnelda «väga tähtsa asja» pärast. Komandöriga nelja silma alla jäänud, kandis ta eriti konfidentsiaalselt ette:

«Nii et, teie ausus, roodus sepitsetakse salanõu ülemuste vastu.»

Edasi järgnes üksikasjaline ettekanne sellest, kuidas soldatid väljakäigukohas on kritiseerinud oma ohvitsere: Baderit joomise ja näkkutagumise, Muromtsevi poisikeselikkude väljaastumiste pärast ja Boreikot ennast sellepärast, et ta ei karista varustajalurjust varguste pärast.

«Minu kohta aga räägivad niisugust kokku, et seda ei söanda korrata!» kaebas Põžov. «Justkui polekski ma inimene, vaid skorpion, roomav madu või hull koer.»

Veltveebel ulatas soldatite nimestiku, kes ülemusi olid kirunud.

«Kes selle koostas?» küsis Boreiko.

«Mina, usaldusmeeste andmete järgi,» kandis veltveebel ette.

«Mis usaldusmehed need niisugused on? Kes neid usaldab?» nõudis staabikapten seletust.

«Porutšik von Bader käskis mul need välja otsida,» tunnistas Põžov. «Igas rühmas on üks niisugune soldat. Teised soldatid muidugi ei tea tema kohta seda arvata, tema kannab vabal ajal mulle ette lubamatutest jutuajamistest ja igasugu jultumusest ülemuste vastu.»

«Mis nende soldatite nimed on?» küsis Boreiko. Põžov kohmetas. Seda märgates Boreiko ägestus.

«Sina, vana lurjus, tahad mind, oma komandöri, lolliks teha?! Pole sul mingeid usaldusmehi soldatite hulgas ja kogu su jutt on algusest lõpuni vale!» käratas ta.

«Teie ausus, kinnitan jumala palge ees — on...» pobises ehmunud Põžov ja hakkas nimesid nimetama.

«Kirjuta need mulle üles, et ma teaksin ja meeles peaksin,» käskis staabikapten.

«Mul pole selleks õigust, teie ausus. Sandarmiko-

mando ülem andis käsu, et nende nimesid ei tohi mitte kellelegi öelda,» seletas Põžov.

«Sa allud minule, mitte sandarmikomando ülemale! Kirjuta jalamaid üles!» põrutas Boreiko talle peale.

Hirmust värisevate kätega kritseldas Põžov «usaldusmeeste» nimed üles ja andis lehe Boreiko kätte.

«Ainult et tema kõrgeausus härra rittmeister Sablin sellest teada ei saaks.»

«Mina ei allu Sablinile ja pole kohustatud talle aru andma oma tegudest!»

Kui Põžov läinud oli, kutsus Boreiko Olga Semjonovna ja hakkas talle vihaselt jutustama veltveebli salakaebusest, kuid naine peatas teda:

«Ma kuulsin kõrvaltoast kõik. Nagu öeldakse — pole halba ilma heata. Saime vähemalt üht-teist teada. Nuhid on teada. Huvitav, kes «mässajate» kirjas on?»

Boreiko ulatas naisele Põžovilt saadud «kahtlaste» soldatite nimekirja. Timofejevi nime, keda Volkov talle vestluse ajal oli maininud, polnud kirjas.

«Põžov peab sidet sandarmitega, temaga tuleb olla ettevaatlik,» tähendas Boreiko. «Püüan lähemail päevil talle tuule alla teha. Ka kõikidest nuhkidest tuleb lahti saada. Hea, et üks neist on rätsep, teine kingsepp. Neid võetakse heameelega igasse roodu.»

«Mulle näib, et neid nuhke ei maksa laiali kihutada,» väitis Olga Semjonovna. «Sandarmid leiavad nende asemele uued ja sina siis ei tea, kelle suhtes ettevaatlik olla. Praegu on nad sul kõik teada ja Põžov kannab sulle endiselt ette nende tegevusest.»

«Nagu alati, on sul, Oljake, õigus. Sa oled mul nutikas,» kiitis Boreiko.

«Mulle tundub, et ka von Bader töötab koos sandarmitega,» väljendas Olga. Semjonovna oma oletust. «Põžov vihjas sellele.»

«Vaevalt küll von Bader nii madalale on langenud!» kahtles staabikapten. «Tegelda nuhkimisega — see on liiga alatu ohvitseri jaoks.»

«Ausa jaoks võib-olla küll, aga joodik on valmis kõigeks,» ütles Olga Semjonovna.

Samal õhtul astus Seleznjov Boreiko poole sisse.

«Teate, naaber, mul tekkis täna teie pärast ohvitseride kasiinos sõnavahetus!» ütles ta.

«Kellega siis?» küsis Boreiko, mõistes kohe, et Seleznjov ei naljata.

«Porutšik von Baderiga!» vastas Seleznjov. «Ta lausa vihkab teid. Jõi end purju ja kukkus oma sõprade ees teid tagaselja mustama... Nõudsin, et ta võtaks oma sõnad tagasi või oleks mees seda teie juuresolekul kordama.»

Boreiko kord punastas, kord kahvatas. Ta nägu tõmbles nagu talumatust valust.

«Ja von Bader?» küsis ta vihast lämbudes.

«Ta on argpüks!» muigas Seleznjov. «Oma napsivendade ees upsakust täis, pärast aga tuli trepil minu juurde ja palus nelja silma all seda asja «mitte suureks puhuda», ta olnud päris täis ja lällanud purjus peaga teab mis kokku.»

«Suur tänu, Vsevolod Vladimirovitš!» tänas Boreiko Seleznjovi selle teate eest. «Küll ma tollele häbematule jänespüksile parajal juhul õpetust annan!»

«Ärge unustage, et Durnovo-Schröder võib teda toetada,» tuletas Seleznjov meelde.

«Toetagu või vanakurat ise, ükskõik!» ühmas Boreiko mornilt.

Konflikt von Baderiga oleks võinud väga kaugele minna, kui Olga Semjonovna poleks meest tagasi hoidnud. Ta soovitas mehele, et vanemohvitseriga, kindluse komandandi sugulasega ei maksa tülli minna, kuna need pahandused oleksid võinud tekitada ränka kahju asjale, mille pärast nad olid Kertši kindlusse tulnud. Boreiko kuulas naise nõuannet, kuid tegi endamisi otsuse von Baderist võimalikult kiiresti lahti saada.

Õnneks tuligi varsti paras juhus. Ükskord ilmus vanemohvitser ebakaines olekus teenistusse ja ajas nurja roodu õppelaskmise. Boreiko raporteeris sellest hämmastavast faktist sedamaid Sujetnjovile. Too määras von Baderi kiires korras nooremohvitseriks teise roodu. Suuremaid sekeldusi see kaasa ei toonud, sest Durnovo-Schröderil ei jätkunud julgust säärast kisendavat distsipliinirikkumist kaitsma hakata.

Von Baderi asemele määrati roodu vanemohvitseriks porutšik Seleznjov.

Boreiko ja Seleznjov, mõlemad lahingumehed, kes nõjas nii mõndagi olid näinud ja paljusse ühteviisi suh-

tusid, leidsid ruttu ühise keele soldatite õpetamise ning kasvatamise meetodi küsimustes. Naabritena istusid nad tihti õhtu läbi koos ning arutasid mitmesuguseid roodu elu, peamiselt majandamise küsimusi, milles Seleznjov kuigi kodus polnud. Mõnikord kutsuti neile nõupidamistele ka Põžov. Veltveebel oli meelitatud, ühtlasi aga kartis, et äkki rooduülem saab kuidagi haisu ninna soldatite lõuna- ja õhtusöögi jäätmetest, millega nuumati veltveebli sigu. Lõppude lõpuks jõudis Boreiko ka nendeni ja käskis roodus viit siga pidama hakata.

Boreikot huvitas veel üks isik: roodu vanemkirjutaja üleajateenija Saveljev. Tema hooleks oli kogu roodu majapidamise aruandlus. Saveljev oli alles noor mees, alla kolmekümne, kuid meelekohad olid tal juba üsna paljaks läinud, olemiselt oli ta äärmiselt sõnakehv ning kinnine.

Varsti pärast seda, kui Põžov oli Boreikole «ässitajate» ja «soldatitest usaldusmeeste» nimestiku kätte andnud, palus Saveljev luba kõnelda temaga nelja silma all. Staabikapten imestas, kuid oli nõus.

«Veltveebli «usaldatavate soldatite» nimestikus seisab minu nimi esimesel kohal,» ütles kirjutaja. «Lubage ette kanda, teie ausus, et mina ei ole kunagi olnud Põžovi «usaldusmees». Ja kogu see nimestik on kahtlane. Põžov on pannud kirja esimestena talle pähe tulnud soldatite nimed. Sandarmivalitsusse saatis ta hoopis teise nimestiku. Selles on kõigest kolm meest ja needki on ehtsad tölplased, kes ei taipa õieti midagi ja teatavad Põžovile igasugust jama.»

«Aga kust sina seda tead, keda Põžov üles andis?» päris Boreiko valvsaks muutudes.

«Veltveebel pole kuigi suur kirjaoskaja. Kogu oma eluajal ei ole ta korralikult kirjutama õppinud, ja kui tal on vaja ülemusele midagi teatada, tuleb ta minu juurde. Sellepärast teangi, kellele ja millest ta kirjutab,» seletas Saveljev, mõtles veidi ja lisas: «Tahtsin veel öelda, teie ausus, et te oma tentsiku minema kihutaksite. Porutšik Bader saatis selle teie juurde. Arvan, et rittmeister Sablini näpunäitel.»

«Kust sina mind tunned, et sa minuga niisugust juttu ajad?» imestas Boreiko.

«Mul on sõpru Batumi kindluse suurtükiväes. Te polnud veel siia jõudnudki, kui ma teie kohta juba teateid sain,» tunnistas kirjutaja. «Teil, teie ausus, on kaks silma, aga soldatitel — sajad. Need näevad ja teavad kõik. Eriti siin, kindluses, kus kõik on nagu peo peal.»

«Mul polegi midagi varjata, elan nagu kõik teised,» vastas Boreiko.

Saveljev vaikis veidi aega ja vaatas siis pisut kohmetult staabikapteni otsa.

«Teie ausus, mul on teile üks palve. Kavatsen anda eksami esimesele riigiteenistusastmele. Õpin programmi järgi, kuid pole kedagi, kes mind aitaks. Härrade ohvitseride poole on kuidagi piinlik pöörduda, ma pole enam nii noor mees, just nagu häbigi õppida. Tahtsin paluda luba mõnikord seletuste saamiseks teie abikaasa poole pöörduda. Ta on õpetaja, oskab seletada. Tuleksin nagu ettekandega teie juurde ja saaksin Olga Semjonovnalt abi õppimises. Oleksin teile väga tänulik selle eest.»

«Hea küll, ma räägin naisega,» lubas staabikapten.

«Teen teile selle tasa, teie ausus, millega saan,» sõnas soldat soojalt.

Boreiko rääkis kodus oma kõnelusest Saveljeviga. Olga Semjonovna lubas linnast põrandaaluste käest Saveljevi kohta järele kuulata.

«Kui väärib usaldust, siis aitan!» ütles ta.

...Boreikol oli meeles Saveljevi hoiatus ning ta otsustas oma tentsikust lahti saada. Pahandas temaga mingi tühise asja pärast ja saatis soldati roodu tagasi. Põžov astus tentsiku eest välja, kinnitades, et staabikapten paremat soldatit eluilmas ei leia.

«Teie ausus, ma tunnen teda juba esimesest päevast peale, kui ta roodu tuli. Väle, teenistusvalmis, meelepärane kellele tahes,» kaitses veltveebel teda ägedalt.

«Juba liiaks meelepärane ja topib nina asjusse, mis temasse ei puutu,» lükkas Boreiko Põžovi eestkostmise tagasi.

Ta ise tundis soldateid veel vähe ja tal tärkas mõte Saveljeviga uue tentsiku asjas nõu pidada. Komandöri palvest meelitatuna lubas too tubli soldati välja valida; paari päeva pärast nimetas ta ukrainlase Kutko nime.

«Teenib teist aastat, nii et on teie juures veel kaks ja pool aastat. Mitte just eriti kärmas, kuid mõtleb majanduslikult. Kahetsema te ei hakka!» kinnitas kirjutaja.

Sellest teada saades kukkus Põžov uut tentsikut Boreikole maha laitma.

«Igavene memm, mis soldat see on. Ei oska mitte midagi mõistlikult teha. Tahumata maamats, väikevene pullukas, mitte mees.»

«Häid soldateid on roodus vaja, Kutkota saab rood läbi,» ütles Boreiko veltveeblile.

Ta jäi oma nõudmise juurde kindlaks ja Kutko asus tema korterisse. Algul soldat kartis, eksis, lõhkus toidunõusid, kuid Olga Semjonovna oli ju õpetaja ning nägi ära, et soldati häbeliku välimuse taga peitub hea ning soe süda.

Kutko kodunes vähehaaval, ei häbenenud enam «prouat», nagu tä Olga Semjonovna protestidest hoolimata teda kutsus. Tal oli jäänud maale poeg, kelle järele ta väga igatses. Seepärast hakkas ta Boreiko lapsi armastama, kiindus nendesse, ja Olga Semjonovna ei jõudnud küllalt kiita uut «lapsehoidjat».

Ta päris peatselt Volkovi käest järele Saveljevi kohta. Selgus, et Timofejev oli alati suhtunud soojalt roodu kirjutajasse, keda soldatid tema sügava inimlikkuse pärast austasid ning armastasid.

Olga Semjonovna oli nõus teda aitama. Kuid õppimine läks visalt. Saveljev häbenes oma õpetajat, läks sellepärast õppimisel tihti omadega segi. Olga Semjonovna kutsus sel puhul mehe appi ja läks ise ära, et soldatit mitte segada. Boreiko oskas kõnelda lihtsas ning arusaadavas keeles. Nõnda tuupisid nad kahekesi kirjutajale pähe suurt tarkust, mida nõuti esimese riigiteenistusastme eksamil.

Boreiko viibis peaaegu kogu päeva oma roodus. Ta pühendas peatähelepanu oma alluvate lahingulisele ettevalmistamisele. Siin olid talle suureks abiks Port Arturi kaitsmisel omandatud rikkalikud kogemused, ta näitas kätte mitmesuguseid võtteid, mis määrustikus polnud ette nähtud, kuid tunduvalt kergendasid ning lihtsustasid rannapatareide raskesuurtükimeeskondade ränka tööd. Ta õpetas soldateid hindama kiirust ja seletas, et liikuvate sihtmärkide tulistamisel pole lubatav isegi sekundiline viivitus.

«Pidage meeles, mehed: meie kindlus asub Vene riigi piiril. Sõja korral võib Kertši alati tabada vaenlase esi-

mene löök. Päeval kui ööl peame iga hetk olema lahinguvalmis, et oma rinnaga kaitsta meie kodumaad. Sellepärast nõuangi teilt sihtimise täpsust ja kiiret tegutsemist,» kõneles ta õppustel oma alluvaile.

Ükskord pöördusid soldatid Boreiko poole palvega, et ta jutustaks neile Port Arturi kaitsmisest. Staabikapten oli nõus. Ta tuli õhtul pärast õppust roodu, kogus soldatid kokku ja jutustas neile sellest, mis tal piiramise ajal oli tulnud üle elada.

«Ega jaapanlased meid asjata kartnud,» rõhutas ta. «Nad teadsid, et kui me oma tulega neid tabame, siis käivad nende käbarad halvasti. Nõnda peab see olema ka Kertšis. Ainult drillist üksi on suurtükkide juures vähe, on vaja, et iga soldat alati teaks, mis ta peab tegema.»

Niisugused vestlused meeldisid soldateile väga. Nad kuulasid oma komandöri hea meelega ja külvasid ta küsimustega üle. Boreiko püüdis vastata lihtsalt ning arusaadavalt. Vestluse ajal õppis ta oma soldateid lähemalt tundma, tundis, kuidas ta autoriteet nende hulgas kasvab. Üksnes Põžovile ei meeldinud roodukomandöri niisugune suhtlemine reameestega.

«Komandör astub täitsa asjata jutuajamisse soldatitega. Soldatite asi on käsklust kuulata ja seda täpselt täita, aga mitte komandöri nagu omasugusega lobajuttu ajada. Peale distsipliini õõnestamise ei tule sellest muud paremat midagi!» urises ta hukkamõistvalt.

Kuid tuli välja hoopis vastupidi: distsiplinaarkaristuste arv langes roodus järsult. Soldatid püüdsid täpselt täita oma teenistuskohustusi, et mitte komandöri rahulolematust ära teenida ja kuulda tema nöökavat hüüdu:

«Mis sina siis teed, «kanapojuke»?!»

Ja «kanapojuke» oli tõepoolest valmis maa alla vajuma mitte karistuse kartusest, vaid häbi pärast.

Ka roodu ohvitserid viibisid sageli Boreiko vestlustel soldatitega. See kõik koondas roodu oma komandöri ümber.

6. *peatükk*

Varsti saadi kindluses teada, et Odessa sõjaväeringkonna vägede juhataja suurtükiväe kindral Nikitin saabub Kertši inspektorlikuks ülevaatuseks.

See kutsus välja üldise segaduse. Kindluse komandant katkestas kõik õppused peale rividrilli. Suurtükiväelased, jalavägi, minöörid ja sapöörid marssisid mitu tundi päevas trummi saatel, õppides paraadsammul ülemuse eest läbi marssima. Neist harjutustest vaba aega kasutati kindluse territooriumi koristamiseks. Kõik veovahendid mobiliseeriti kindluse puhastamiseks prahist, mida polnud vist küll kindluse ehitamise päevast peale välja veetud.

Kasarmud puhastati ja valgendati, põrandad küüriti läikele ja keelati ülirangelt enne ülemuse tulekut neile peale astuda. Kiiruga seati korda patareid, kindluse teed, laoruumid, laagripaigad ja isegi kindlustused, kust tarviduse puudumise pärast relvad olid ära võetud. Kindral Schröder, kes oma komandandilossist kunagi polnud lahkunud, sõitis kalessiga kindluses ringi ja tegi rea märkusi.

Sujetnjov valmistus ülemuse vastuvõtuks omal viisil. Ta teadis, et Nikitin on suurtükiväelane ja tahab muidugi õppelaskmist näha. Kindluse mõttes päris ta järele ringkonna suurtükiväe ülemalt kindral Holodovskilt. Saabus kiire ning täpne vastus: «Kertši kindluse külastamise peaeesmärk on kontrollida tema lahingulist, eelkõige aga suurtükiväe ettevalmistust.»

Marssimise sinnapaika jätnud, hakkasid suurtükiväelased tegelema õppustega suurtükkide juures. Praktiliste õppuste juhataja alampolkovnik Nagorov koostas kiires korras kontroll-õppelaskmise plaani, märkis üles iga patarei tuletsooni ja jaotas ära ohvitserid patareide vahel.

Boreiko ei saanud teisiti, kui pidi end asjasse segama, ehkki teda ei kutsutud kontroll-õppelaskmise plaanide koostamisele. Ta läks otse Sujetnjovi juurde ja pani ette talitada nii, nagu tehti lahingukorras Port Arturis: jaotada kindluse suurtükiväe kaitse kolme sektorisse, panna iga sektori etteotsa kogenud ohvitserid, välja töötada sidepidamisviisid sektorite ja patareidega ja

määrata kindlaks leppesignaalid. Ta soovitas ühtlasi kasutada tulistamise lähteandmete arvestuse lihtsustatud meetodeid ja töös suurtükkide juures kohasemaid võtteid, kuigi neid pole määrustikus ette nähtud.

Sujetnjov kõhkles. Boreiko ettepanekute paremuses ei tekkinud vähematki kahtlust, kuid enne ülemuse saabumist soldateid ümber õpetama hakata oli raske ja riskantne. Kuid kiusatus hoobelda Nikitini ees lahingulise ettevalmistuse uusimate võtetega oli liiaks suur.

Pärast mõningat kõhklemist riskis Sujetnjov teostada ühel patareil katselaskmist uuel viisil. Laskmine läks suurtükiväe «asjatundjate» halbadest ennustustest hoolimata väga hästi korda. Boreiko meetod õigustas end praktikas täielikult ja Sujetnjov otsustas anda staabikapteni patareile võimaluse tulistada ülevaatusel nende juhiste järgi.

Vägede juhataja vastuvõtuks oli tarvis välja panna auvalve. Kindluse komandant käskis panna auvalve suurtükiväelastest. Sujetnjov jäi oma valikuga peatuma Boreiko roodul. Polkovnik arvestas seda, et kindral Nikitinil on väga meeldiv oma esimestel sammudel kindluses kohata lahingu- ning võitluskaaslast — ohvitseri-portarturlast.

Möödus nädal aega. Ettevalmistused kõrge ülemuse vastuvõtuks olid lõpetatud. Rividrilliga äravaevatud soldatid sooritasid nagu mannekeenid kellamehhanismi täpsusega nõutavaid pöördeid ja ümberrivistumisi. Isegi komandandi noriv pilk ei suutnud märgata eksimusi kindluse väeosade paraadmarsil.

Kuid kindral ei saabunud ikka veel. Ta sõitis oma jahtlaeval «Ereklik» ja peatus igas mereäärses linnakeses, et põhjalikult «tutvuda tema hooleks usaldatud Musta mere rannakaitsega». Niisuguse ränga vaeva tulemuseks oli see, et ägenes ta maohaigus, mida ta Krimmis Nikitski aia terviseveinidega oli ravinud.

Lõpuks saabus kindral Kertši — lubatud tähtajast üle nädala hiljem. Ta jahtlaev sõitis öösel kindluse reidile ja heitis ankrusse poolteise kilomeetri kaugusel kaldast.

Alles hommikul sai teatavaks, et kindluse lähedal seisev laev ongi kauaoodatud «Ereklik».» Tekkis segadus.

Möödus veel ligi tund aega, enne kui kõmatasid tervituspaugud kindluse kaitseehitistelt.

Tunniosuti oli liikunud juba üle kaheksa. Totlebenile kerkis lehvima kindluse lipp. Roodud läksid patareidele, kus nad pidid viibima sellal, kui kindral Nikitin kindluses ringi sõidab.

Schröder saabus staabiülema saatel kindluse sadamasse. Sujetnjov oli juba siin. Kuid vägede juhataja ei ilmunud nähtavale. Eelmisel õhtul oli tal Jaltas olnud liigutav kohtumine Peterburi Prantsuse sõjaväelise agendi kindral de la Hichiga. Liiduriikide kindralid võistlesid kogu õhtu vastastikuste komplimentide puistamises ning kinnitasid seda ohtralt Krimmi veinidega. Prantslane ei pidanud lõpuks enam vastu ning ta saadeti nõutavate auavaldustega kaldale. Kuigi Nikitin jäi võitjaks, oli ta ikkagi niisuguses seisukorras, et pomises vaevu: «Otse Kertši,» vajus voodisse ja kukkus norskama. Nüüd põõnas ta pohmelusest ja laeva õõtsumisest äiutatuna rahulikult magada.

Päike oli juba peaaegu lagipunktis, kui kindral unest ärkas. Ta jõi «vaimu ja keha ergutamiseks» ära topka konjakit ja käskis anda kaatri.

Sujetnjov avaldas arvamust, et vaevalt Nikitin kindlusse ringsõidule läheb, vististi soovib ta enne staabis käia. Seepärast soovitas ta komandandile rivistada kõik garnisoni väeosad spaleeridena vägede juhataja läbimineku tee äärde sadamast kindluse staabini, et sel kombel tabada kaks kärbest ühe hoobiga: esitleda garnisoni ja tutvustada kindralit kindluse staabi tegevusega.

Schröderil hakkas kuumusest pea valutama. Ta istus ühe patarei jahedas kasematis ja hoidis märga käterätti laubal. Sujetnjovi ettepanek meeldis talle. Otsekohe anti telefoni teel vastav korraldus ning kõikjalt kindlusest liikusid roodud, pataljonid ja komandod tee äärde, mis kulges piki merekallast. Siin rivistusid nad kindluse staabi poolt kättenäidatud kohtades spaleeridena.

Oodata oli raske. Ilm läks kuumemaks, isegi mere jahe hingus ei suutnud kuumust kuigivõrd leevendada.

Põhjendades sellega, et auvalve peab olema värske väljanägemisega, paigutas Boreiko oma soldatid sadama

lähedal asuvasse ruumikasse jahedasse kasematti ja tegi korralduse tuua kiiresti lõunasöök. Boreiko soldatid, kes olid kõhu täis söönud ja palavusest roidumata, nägid tõesti reipad välja.

Aeg oli juba üle keskpäeva, kui patarei rinnatiselt laeva jälgiv signaliseerija lõpuks kõigest väest hüüdis:

«Tulevad! Juba sõitsid jahtlaevast eemale!»

See hüüe käis nagu elektrisäde läbi väeosade, kes olid rivistunud kahte ritta, mõlemale poole tee äärde, mis viis sadamast komandandi lossi.

«Paigale!» kaikus Sujetnjovi väli hääl, kuna temale oli ülesandeks tehtud täna kõikidele väeosadele käsklusi anda.

Schröder neelas kiiruga alla veel ühe peavalupulbri, pani mütsi pähe ja püüdis võtta ulja hoiaku.

Boreiko käis viimast korda auvalve rivi eest läbi ning vaatas järele, kas mundrid on korras.

Vägede juhataja kaater lähenes laineisse sukeldudes kaldale. Nikitin ja Holodovski istusid kaatri tagumisel pingil ning vestlesid rahulikult. Nikitin haigutas vahetpidamatult, võttis mütsi peast ning pühkis rätiga nägu ja kaela. Holodovski vaatles huviga kindluse halle, peaaegu taimestikuta kaldaid.

Adjutandid seisid pisut kaugemal ja hoidsid kõvasti reelingust kinni, et lainele vastu pidada. Nii kindralid kui ka nende saatjaskond meenutasid rohkem küll merel lõbusõidul viibivaid suvitajaid kui sõjaväeülemaid.

Kaater sõitis sujuvalt sadamasilla äärde. Niipea kui Nikitin kaldale astus, andis Boreiko kõrvulukustava häälega käskluse:

«Tervituseks valvel, paremale vaat!» ja astus kindrali juurde.

Soldatid võtsid püssid õla juurde. Raporti vastu võtnud, sammus Nikitin komandandi ja Sujetnjovi saatel orkestrihelide kostes auvalve rivi eest läbi. Ta libistas ükskõikse pilgu üle soldatite nägude, kes teda «silmadega õgisid», ja pöördus äkki Boreiko poole:

«Te olite Port Arturis?»

«Just nii, teie ekstsellents, olin! Elektrikaljul ja Zaliternaja patareil!» vastas staabikapten.

«Seda ma vaatan, et tuttav nägu, peaasi aga — hääl

nagu jeeriku pasun. Niisugust vaskkõri pole ma kellelgi enam kuulnud! Rõõmustav näha lahingumeest-portarturlast!» ütles vägede juhataja lõbusalt, võttis staabikaptenil õlgade ümbert kinni ja küsis usalduslikult: «Ja võtad endiselt kärakat?»

«Seda pattu juhtub!» tunnistas Boreiko pisut piinlikkust tundes.

«Sellest pole viga! Su soldatid näevad vahvad välja. Terve päeva praadisid endid päikese käes, aga südi hoiakuga. Tänan, kotkad, ulja teenistuse eest!» pöördus kindral nooruslikuks muutunud heleda häälega soldatite poole.

«Meie kohus, teie ekstsellents!» vastasid need raiuvalt.

Kui mööduti auvalvest, andis Nikitin ise soldateile käskluse:

«Püssid jalale! Valvkond vabalt!» ja pöördus Boreiko poole: «Aga sind, pojake, määran tänaseks päevaks enda juurde. Tema ekstsellents kindluse komandant hoolitseb sinu asendamise eest.»

Nii sammus Boreiko koos kindraliga aeglaselt tee äärde ülesrivistatud soldatite eest läbi. Sujetnjov esitles Nikitinile suurtükiväe roodusid ja iseloomustas lühidalt iga ohvitseri.

«Kuidas te Boreikot hindate?» küsis Nikitin järsku.

«Tõeline suurtükiväelane, läbi ja läbi suurtükiväelane!» vastas Sujetnjov.

«Õige!» noogutas kindral rahulolevalt.

Suurtükiväelaste eest läbi läinud, otsustas kindral kalessis edasi sõita ja käskis Boreikot koos saatjaskonnaga talle järgneda. Kuid sõidukites ei jätkunud staabikaptenile ruumi ja ta pöördus tagasi oma roodu juurde.

Kasarmus tänas ta soldateid kordaläinud ülevaatuse eest ja avaldas lootust, et nad ka eelseisval kontrollõppelaskmisel alt ei vea. Rood kinnitas oma komandörile üksmeelselt:

«Püüame, teie ausus!»

Boreiko saatis roodu söögiruumi ja tahtis hakata koju minema, kui äkki tema ette ilmus Nikitini adjutant ja andis edasi tema ekstsellentsi kutse tulla kindluse komandandi juurde lõunale. Keeldüda polnud sünnis: Nikitin võis keeldumist pidada solvamiseks.

«Kuulen, härra alampolkovnik!» Boreiko krapsas sirgu ja istus mornilt sõidukisse kindrali adjutandi kõrvale.

«Kuhu sa siis kadusid?» küsis Nikitin Boreikot jälle nähes. «Võta relv ära, pojake, ja istu mulle lähemale!»

Staabikapten laskis pilgu üle laua käia, ei näinud vaba kohta ja tahtis ääre peale istuda. Seda märgates avaldas Nikitin kuuldavalt oma rahulolematust ja vaatas etteheitvalt oma lauanaabrite otsa. Otsekohe vabastati üks koht Nikitini vastas.

«Istuge sinna, staabikapten,» osutas kindral.

Niipea kui Boreiko oli istunud, teatas Nikitin Schröderile:

«Mulle ja staabikaptenile ainult vene kibedat! Ja palun mitte pitsklaase. Sõrmkübarad pole meie jaoks!»

«Põrutuse ja haava tõttu ei saa ma teie ekstsellentsile napsikaaslaseks olla,» puikles Boreiko.

«Kõik omal ajal ja vajalikus proportsioonis. Topka võib alati ära visata,» veenis Nikitin teda.

Komandant jäi varsti purju ja palus pehmeks läinud keelel luba puhkama minna.

«Kindluse garnisoni komandöri kohustesse astub vanemuselt järgmine,» teatas Nikitin.

«Kuulen!» tõusis Sujetnjov oma kohalt. «Kertši kindluse garnisoni nimel tõstan klaasi vaprate portarturlaste terviseks!»

Toost mattus kõikide koosviibijate üksmeelsesse «hurraasse». Aeg läks. Nikitin väsis.

«Tõstan viimase klaasi meie soldati terviseks! Et ta kunagi oma vene mõistust maha ei jooks!» Ja kindral tühjendas klaasi ühe sõõmuga.

Kodus jutustas Boreiko oma kohtumisest väejuhatajaga.

«Su Nikitin on joodik!» kortsutas Olga Semjonovna pahaselt kulmu. «Kui sina talle nüüd meelde tulid, siis ainult seoses sinu pöörase joomisega Port Arturis.»

«Ole nüüd ikka, Oljake!» vaidles Boreiko nõrgalt vastu.

Ta oli pisut purjus, mitte niipalju viinast kui tänasest edust. Rood paistis silma, seda kiideti, ülemus soosis teda ja homse laskmise kordaminekus ta ei kahelnud. Seepärast naise nurisemine teda kuigi palju ei häiri-

nud. Ta tahtis magada, vastas diivanil lamades ikka tasemini ning segasemalt Olga etteheidetele, kuni lõpuks uinus.

Kuigi Olga Semjonovna noomis meest sellepärast, et too oma tervise kiuste oli end purju joonud, oli ta oma südames rahul: niisugune suur ülemus nagu sõjaringkonna vägede juhataja mäletas tema meest ja osutas talle suurt tähelepanu, see aga kindlustab teda veelkordselt igasuguste kahtlustuste eest.

7. *peatükk*

Ülevaatuse laskeharjutused määrati kella üheksaks hommikul. Kindluse rannapatareid jaotati kolme sektorisse: eesliin, Ak-Buruni patareide tagalasektor ja kesksektor, mis oma relvastuselt oli kõige võimsam ja kattis väina kõige kitsamas kohas.

Eesliini sektorit juhatas Jurkovski, kesksektorit Nagorov ja tagalasektorit kapten Dmitrijev, ainuke akadeemikust suurtükiväelane kindluses. Sujetnjovi ülesandeks oli üldjuhtimine komandopunktist, mis asetses Balkanil — kaljusel kõrgendikul keset kindlust.

Boreiko juhatas üheteistkümnetolliste suurtükkide patareid. See paiknes Tuzla neeme vastas väina kõige kitsamas kohas ja moodustas kindluse rannakaitse aluse. Staabikapten töötas üksikasjaliselt välja meetodi «vaenlase laevade» tulistamiseks, mis läbi väina püüavad tungida Aasovi merre. Jäi veel ainult kindlaks teha distants «vaenlaseni» ja tuua sisse täpsustusi olenevalt tuulest, õhutihedusest ja muudest asjaoludest. Kästi tarvitada tulistamisel suitsuga püssirohtu, et rutem selle suuri kindlusse kogunenud tagavarasid ära tarvitada.

Boreiko tuli patareile, käis kõikide suurtükkide juures ja tuletas meelde, et nad kogu aeg jälgiksid eesmist märklauda ja sihiksid selle eespoolsesse serva. Ta päris järele, kas patareil on tumedaid prille seks puhuks, kui tuleb tulistada vastu päikest. Viimastel päevadel oli ta treeninud soldateid sihtima, tumedad prillid ees, et nad laskmise ajal oleksid nendega harjunud.

Ohvitseridel käskis Boreiko hoolega kontrollida sihtimise täpsust iga paugu ajal. Samuti hoolitseda selle

eest, et patareil oleks tulistamise ajal käepärast värske jahe joogivesi.

«Pidage meeles, mehed, mitte rutata, töötada täpselt, kooskõlas, sagedamini minu poole vaadata,» õpetas Boreiko oma alluvaid. «Härrasid ohvitsere palun värskendada oma mälus minu meetodit liikuvate sihtmärkide tulistamiseks. Võimalik, et mind kästakse tulistamise ajal «haavatasaamise» pärast patareilt lahkuda. Loodan, et patarei ka minuta intensiivselt ning tagajärjekalt tuld annab!»

Kõik ettevalmistused lõpetanud, kandis Boreiko kaitsesektori ülemale Nagorovile ette, et patarei on tulistamisvalmis.

Sujetnjov ootas komandopunktis poole üheksast peale ülemusi. Staabis teatati, et kindluse komandant ja ringkonna suurtükiväe ülem Holodovski on juba ammu valmis ja ootavad veel ainult vägede juhatajat. Nikitin aga ei rutanud. Hilja ärganud, laskis ta pärast riietumist toidul hea maitsta, jõi ära topka konjakit ja alles pärast seda pidas võimalikuks asjatalitusele asuda.

Ülemus alustas ringsõitu kell üksteistkümmend. Päike kõrvetas halastamatult ja kogu meri sätendas silmipimestavalt nagu tuli. Nikitini ettenägelik adjutant oli pannud sõidukisse sakuskat ja vastava arvu mitmesuguseid pudeleid, nõnda et jäi mulje, nagu sõidetaks piknikule.

Välja puhanud ja pead parandanud, tundis Nikitin end suurepäraselt. Komandant seevastu oli hoopis norus: pea valutas pärast eilset purjutamist, teda vaevasid kõrvetised ja uni kippus vägisi peale.

«Sihtureil läheb raskeks, kui sihtmärgid on vastu päikest. Nii päike kui vesi pimestavad talumatult silmi,» ütles Nikitin merele vaadates.

«Mida raskem on olukord laskmise ajal, seda paremini selgub lahingulise ettevalmistuse aste,» tähendas Holodovski.

Sujetnjov raporteeris ülemustele ja kandis ette ülevaatuseks korraldatud laskmise taktikalise ülesande.

«Mõnest raskest ja mõnest kergest sõjalaevast koosnev vaenlase eskaader on lähenenud kindlusele. Tema eesmärk on kergete kiirekäiguliste laevadega Aasovi merre läbi murda. Selle ülesande täitmiseks on raskete

sõjalaevade täistuli koondatud rannapatareidele, et neid vaikima sundida. Pärast seda tehakse katset väina forsseerida.»

Sujetnjov vaatas kärsitult kella. Aeg läks, päike kerkis ikka kõrgemale, vesi sätendas aina silmipimestavamalt. Sihtmärgid paistsid vaevu mere leitsakuvinest. Sihtimine muutus iga minutiga raskemaks. Polkovnikule oli see selge ja ta ruttas tule avamisega.

«Alustage, mis mehed suurtükkide juures asjata vaevlevad,» tegi vägede juhataja lõpuks korralduse.

Sujetnjov andis signaali tulistamise alustamiseks. Niipea kui õhku ilmus paugu suitsuga püssirohu pilveke, hakkasid puksiirid märklaudu endi järel vedama. Kõikide tähelepanu keskendus märklaudadele, mis kujutasid vaenlase eskaadrit.

Sujetnjovi komandopunkt oli kitsas. Nikitin ei tahtnud polkovnikut segada, astus betoonkasematist välja ja istus samas lähedal murule. Schröder ja Holodovski järgnesid tema eeskujule. Saatjaskond jäi aupaklikult veidi kaugemale seisma.

Eesliini sektori patareid avasid tule piirdistantsilt. Kuid vahemaa kaugus ja sihtmärkide halb nähtavus tegid sihtimise väga raskeks. Patareide komandörid ei tulnud selle pealegi, et varustada sihtijaid päikeseprillidega, nagu Boreiko oli teinud, ja vee talumatu sirendus võttis neilt nägemise. Mürsud langesid sihtmärkidest kaugele, tekitamata neile vähimatki vigastust. Sujetnjov närvitses ja kirus telefoni teel Jurkovskit. Alampolkovnik tegi omakorda sõitu patareide komandöridele, kuid asi sellest ei paranenud. Vigastamata jäänud märklauad lähenesid kiiresti kindlusele.

Õppuse käigus langes kord üks, kord teine suurtükk rivist välja, patareide tuli nõrgenes iga minutiga.

Sujetnjov lülitas lahingusse keskseklori patareid. Kärgatasid kindluse võimsaimad relvad — üheteistkümne- ja üheksatollised suurtükid ja mortiirid. Peaaegu kogu kindluse rannik mattus paksudesse püssirohusuitsu pilvedesse, milles välgatasid laskude punakad sähvatused.

Nikitin jälgis tulistamist elava huviga. Mere ääretu panoraam, märklaudade tumedad siluetid sellel, sinakashalli suitsu mähkunud merekallas — see kõik kujutas ilusat, ühtlasi aga ka ähvardavat vaatepilti. Tulistamise pinevus kasvas iga minutiga.

«Kui me Port Arturis oleksime jaapanlased nii kalda lähedale lasknud, oleksid nad nii rannapatareid kui ka linna pihuks ja põrmuks põmmutanud,» tähendas Nikitin mornilt.

Kindral küsis, missuguse patarei komandöriks on Boreiko, ja suunas oma binokli sinna. Seal käis parajasti tulistamine üksikute laskudega sihtmärgi kauguse kindlakstegemiseks. Paistis patarei komandöri Boreiko võimas kogu rinnatisel. Staabikapten peatus ja tõstis käe. Kätt mõned sekundid üleval hoidnud, laskis ta selle järsult alla. Kärgatas pauk kõigist kümnest suurtükist nagu ühestainsast. Kogupaugu vägev mürin kaikus kõikjal kumeda kõuekärgatusena.

«Tubli, põrutab portarturlikult!» hüüdis Nikitin ning suunas binokli sihtmärkidele. Nende ümber paiskus üles veesambaid ja korrapealt ei saanud aru, missugune on kogupaugu tulemus. Segas ka paks suits, mis mattis endasse kogu silmapiiri.

Kui suits hajus, välgatasid sätendavate lainete taustal laialipaisatud palgid ja lauad. Kaks märklauda olid purustatud, kolmas oli terveks jäänud, kuid puksiiri küljest lahti katkenud ja ujus nüüd allatuult avamere poole. Ühel naaberpatareil õnnestus ka see puruks lasta.

Nüüd oli merele jäänud kõigest kaks sihtmärki. Puksiirid vedasid neid ülima kiirusega kitsasse väina Tuzla ja kindluse vahel.

Saabus tulistamise otsustav hetk. Lahingusse astus tagalasektor. Patareid kõmmutasid vahetpidamata. Näis, nagu oleks keset pilvitut suvepäeva ootamatult puhkenud tugev äike.

Vesi sihtmärgiparvede ümber lausa kees rohketest mürskudest, mis nende lähedusse langesid. Näis, et oli täiesti võimatu kindlaks teha, kuhu langesid ühe või teise patarei mürsud, kuid komandörid tundsid keset seda kaost puht-suurtükiväelasliku vaistuga, missugused veesambad on paisanud üles nende patareide mürsud.

Range, sõnaaher Sujetnjov aina kõrvaldas võitlusest üksikuid suurtükke, terveid patareisid, komandöre,

ohvitsere ja soldateid. Nõrgenes tunduvalt ka kesksektori tuli.

Boreiko patareile jäeti alles kõigest kolm suurtükki, staabikapten ise aga sai käsu juhtimine alamporutšik Gorbatsevitšile üle anda «teiste rivist väljalangemise tõttu». Sellega kontrolliti nooremate ohvitseride lahingulist ettevalmistust. Gorbatsevitš, kes oli hästi omandanud Boreiko tulistamismeetodi, tuli oma ülesandega hiilgavalt toime ja purustas veel ühe sihtmärgi. Peaaegu samal ajal põrutas üks tagalasektori patarei pilbasteks viimase märklaua. Enam ei jäänud merele ühtegi sihtmärki.

Sujetnjov kandis Nikitinile ametlikult ette laskmise tulemustest.

«Kõik sihtmärgid on purustatud, ühelgi ei läinud korda Aasovi merre läbi murda. Mulle usaldatud suurtükiväe ette seatud ülesanne on täies ulatuses täidetud.»

Nikitin käskis anda lõpusignaali. Kindluse kohale kerkis punase asemele tavaline lipp — läbisõit väinast oli jälle vaba. Mõnede Kertši väinas ja avamerel oodanud laevade korstnatest kerkis jälle suitsu ja need asusid taas teekonnale.

Selle asemel et otsekohe laskmist läbi arutama hakata, otsustas Nikitin enne kehakinnitust võtta, siis patareid läbi sõita ning isiklikult soldateid ja ohvitsere võitlusülesande eduka täitmise eest tänada. Ringsõit venis pikale. Päike kaldus loojangule, kui vägede juhataja kindluse staapi sõitis. Laskmise analüüsimise tegi ta ülesandeks Holodovskile.

Õhtul kella kaheksa paiku kogunesid suurtükiväe ohvitserid garnisoni kasiino juurde ja jäid ülemusi ootama. Päevase kuumuse asemel oli nüüd juba õhtuselt jahe, merelt uhkas mahe värskendav tuuleõhk. Kutelkale — väikesele garnisoni vastas olevale skväärile — oli tulnud kokku peaaegu kogu Ak-Buruni elanikkond. Mürtsus puhkpilliorkester, noored tantsisid, vanemad inimesed rääkisid äsjasest suurtükiväeõppusest.

Sujetnjovi ja Holodovski saabumine katkestas lõbutsemise, ohvitserid liikusid kasiino poole. Algas põhjalik päevase laskmise arutlus. Sujetnjov juhtis seda ruttamata ega lasknud läbi sektorite ülemate ja patareikomandöride ainustki eksimust. Eriti sai võtta Jurkovski eesliinisektori halva laskmise pärast.

«Üksnes patareikomandöride, ohvitseride, sihturite ja suurtükimeeskondade täiesti ebarahuldava ettevalmistusega on seletatavad säärased eksimused,» juhtis ta rangelt tähelepanu. «Alampolkovnik Jurkovski peab sellest tegema vastavad järeldused ja võtma tarvitusele kõige energilisemad abinõud oma pataljoni lahingulise ettevalmistuse parandamiseks.»

Kordaläinumaks tunnistati tagalasektori tulistamine, kuna sellel õnnestus hävitada sihtmärk, mis faktiliselt oli juba peaaegu läbi väina tunginud. Lõpuks peatus Sujetnjov kesksektori tegevusel ning andis hea hinnangu Boreiko patareile.

Arutlusest kokkuvõtet tehes hindas Holodovski Kertši kindluse suurtükiväe tulistamise üldiselt rahuldavaks ja soovitas Sujetnjovil tutvustada lähemal ajal kõiki ohvitsere soldatite õpetamise meetodite ja võtetega, mida kasutab Boreiko.

Boreiko ja Seleznjov läksid ohvitseride kasiinost otse roodu. Staabikapten käskis soldatid kasarmu ette koguda ja tegi neile teatavaks kontroll-õppetulistamise kõrge hinde.

«Aitäh, mehed, hea töö eest!» lõpetas ta oma kõne.

«Meie kohus, teie ausus!» vastas rood lõbusalt nagu ühest suust.

«Pidage meeles, et me peame iga minut olema valmis mitte üksnes ülevaatuseks korraldatud, vaid ka lahinguliseks tulistamiseks. Usun, et te ka vastase tule all olete niisama kärmed ja osavad!» ütles Boreiko lõpetuseks.

Pärast arutlust sõitsid Holodovski ja Sujetnjov ettekandega Nikitini juurde. Kindral istus komandandilossi verandal Schröderi naisega, kes instituudiplika edevusega jutustas talle kohaliku elu sündmustest, kriipsutades eriti alla enda kui kõlblusevalvuri osa.

«Näen, et teie kindluses on igav elada! Klooster — muud ei midagi!» lausus kindral haigutades.

Proua Schröderile olid tema sõnad vastumeelsed, kuid ta oskas oma pahameelt varjata.

«On vaja sagedamini korraldada peoõhtuid kasiinos, kanda ette kergeid, igava moraalita näidendeid,» jätkas Nikitin. «Ohvitseridele peab meelelahutust pakkuma,

aga mitte neile tüütuid notatsioone lugema. Ohvitser pole munk! Pisut pummeldada pole talle mitte üksnes lubatud, vaid seda ta peabki tegema!»

Tekkis vaikus. Vägede juhataja vaatles noorkuust valgustatud merd. Kuu nõrgast valgusest tekkis veepinnale tuhm hõbedane vööt. Väinas liikusid nähtamatute laevade tuled. Laevade siluetid olid pimedusse mattunud, üksnes illuminaatorite helendavate täppide ja tunnustulede järgi võis aimata nende piirjooni. Merelt nuhkas vetikate soolakast lõhnast läbiimbunud mõnusat nõrka tuult. Aiast kostis tsikaadide vaikimatut siristamist, õhus välgatasid sädemetena lendavad putukad.

«Suvel on teil siin tore! Päriselt nagu suvituskohas! Ei linna möllu ega müra. Õhk puhas, värske,» tähendas Nikitin.

«Talvel see-eest oled nagu siia maha maetud. Kirdetuulte ajal ei taha toast üldse välja minna,» vastas proua Schröder.

Kaless Holodovski ja Sujetnjoviga sõitis treppi. Nikitini vestluskaaslane lahkus kärmesti. Holodovski kandis üksikasjaliselt ette laskmise arutluse tulemustest.

«Mis teil homseks on kavatsetud?» küsis vägede juhataja adjutandilt.

«Kindluse garnisoni paraad kell üheksa hommikul,» kandis too ette.

«Noh, siis olete kuni homseni vabad,» noogutas kindral Holodovskile ja Sujetnjovile.

Kuna kindluses puudus avaram väljak, otsustati paraad korraldada väljaspool kindluse ala. Juba hommikul tulid kohale liinurid ja kindluse staabiülem, kelle hooleks oli väeosad üles rivistada. Paremal tiival seisid pikakasvulised päevitanud suurtükiväelased. Nende järel jalavägi. Oma naabritega võrreldes näisid jalaväelased lühikest kasvu ja nõrgad. Soldatid paistsid olevat tuimaks näägutatud ja vastasid halvasti tervitusele. Vasakul tiival paiknesid minöörid. Need seisid kühmus, liigutasid endid rivis ja olid kohmaka, pooleldi tsiviilisiku välimusega.

Nikitin, kes tavaliselt oli harjunud hilinema, tuli seekord kohale täpselt kella üheksaks. Sujetnjov lõi kõuekärgatusena kostva käsklusega tal kõrvad lukku ja

esines raportiga. Nikitin sammus rivi eest läbi ja tervitas käigult iga väeosa. Boreiko roodu tänas kindral suurepärase tulistamise eest ülevaatusel.

Ringkäigule järgnes väeosade paraadmarss. Selle avasid suurtükiväelased. Pikal hoogsal sammul marssisid nad kiiresti. Väikesekasvulised jalaväelased ei jõudnud kuidagi neile järele ning ajasid marssides rivi segi. Nikitin kortsutas kulmu ja käskis jalaväe pataljonil korrata marssi, kui kõik teised garnisoni väeosad on läbi marssinud. Säärast häbistavat karistust polnud keegi oodanud.

Märgatud korratustest vihaseks saanud Nikitin oli väga ärritatud. Õnneks ilmusid samal ajal tema juurde Kertši võimud eesotsas linnaülema polkovnik Klimovitšiga.

Linnaülem kutsus vägede juhataja oma linnalossi, mis asus kaldapealse lähedal. Nikitin veetis siin vaikuses ning jaheduses toitude all ägava laua taga kogu päeva, alles õhtuks tuli kindlusse tagasi. Pärast suurepärast Küprose veini oli ta juba päris heatahtlikult häälestatud ja tuletas mõninga huumoriga meelde hommikusi vahejuhtumeid paraadil.

Veidi puhanud, tegi ta kindluse vanemate ohvitseride ringis kokkuvõtte oma ülevaatusest. Alustas suurtükiväe ettevalmistusest ja hindas selle heaks. Kuna see moodustas kindluse rannakaitse põhilise osa, siis tunnistati kogu kindluse garnisoni lahinguline ettevalmistus rahuldavaks.

«Ülevaatusel väga hästi läbi viidud suurtükiväetulistamise eest pean vajalikuks avaldada tänu suurtükiväe komandörile polkovnik Sujetnjovile, eriti aga staabikapten Boreikole,» ütles Nikitin oma esinemise lõpul.

Vägede juhataja sõitis ära järgmisel päeval. Jälle rivistati soldatid spaleeridena mõlemale poole kindluse staabist sadamasse viivat teed. Nikitin toetus kalessis püsti seistes käega kutsari õlale, tervitas väeosi kriiskava häälega ja tänas neid teenistuse eest. Vastuseks mürises:

«Tervist teile!»

«Meie kohus!»

Sadama lähedal nägi Nikitin Boreikot ja käskis kut-

saril peatada. Kindral astus kalessist maha, jättis staabikapteniga liigutavalt hüvasti ja kaelustas teda.

«Mulle kui vanale suurtükiväelasele on pihuks purustatud sihtmärgid kõige meeldivam vaatepilt. Kirjuta, pojake, kui midagi vaja läheb, otse minu nimele. Abistan portarturlasest lahingumeest, millega iganes suudan!» ütles ta hüvastijätuks.

Komandant, Sujetnjov ja Firssov vaatasid aupaklikult seda stseeni pealt.

Sadamas oli Nikitin teda ootavale kaatrile astumas. Ootamatult ilmus tema ette soldat kandikuga, millel olid pokaalid ja šampanja. Alles pärast mõnusat viimast «võtmist» sõitis kindral ära oma jahtlaevale.

Kaater kihutas lainetel hüpeldes kiiresti merele. Niipea kui Nikitin «Erekliku» tekile astus, kõmatas hüvastijätusaluut vägede juhataja lipule.

Kindluses hingati vabamalt.

8. peatükk

Juba mõnda aega panid Boreikod tähele, et nende nimele tulevad kirjad hilinevad naabrite kirjadega võrreldes päeva, mõnikord ka paar päeva. See viis neid mõttele, et nende kirjad võib-olla vaadatakse postil läbi. Kuigi Boreikod ja neile kirju saatvad Zvonarjovid ning Endžejevskid olid kirjavahetuses väga ettevaatlikud, oli kirjade läbilugemine siiski äärmiselt ebasoovitav. Tekkis vajadus postiaadressi muutmiseks. Olga Semjonovna arvas, et võiks anda aadressi linna nõudmiseni. Kuid ka see ei garanteerinud kirjavahetust avamise ja läbilugemise eest.

Et oma kahtlustusi lõplikult kontrollida, otsustas Olga Semjonovna kindluse postiasutusest järele küsida, kuidas nende nimele tulevate kirjade kättetoomisega lood on. Talle tuli abiks naabrinna — Niina Aleksandrovna Seleznjova, kes oli tuttav postkontori ülema Nossoviga.

Postkontoriülem polnud enam noor mees, juba veerand sajandit oli ta töötanud postiasutustes. Viieteistkümneaastaselt oli ta hakanud tööle kirjakandjana, viie

aasta pärast andnud ära riigiteenistuse esimese astme eksami ja saanud kolleegiumiregistraatoriks.

Niipea kui algas sõda jaapanlastega, haistis Nossovi nina kiiret võimalust ametiredelil edasi jõuda ja ta astus tegevväkke. Mandžuurias tal «vedas», ta oli osav ja näpud polnud mehel puhtad: paljud rahasaadetised ja postipakid ei jõudnud üldse adressaatide kätte. Seeeest kogus Nossov endale kenakese kapitali. See võimaldas tal tegelda mitmesuguste hangetega armeele. Tema afäärid võtsid nii laia ulatuse, et äratasid kohtuorganite tähelepanu. Mahhinatsioonid tehti avalikuks. Päästis Mukdeni katastroof, mille ajal hävisid Nossovile ohtlikud dokumendid.

Sealsamas rindel oli Nossov omal algatusel hakanud Venemaalt tulevaid kirju läbi lugema. Sel teel läks tal korda paljastada mõned soldatite Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei organisatsioonid. Ta andis need viivitamata sandarmitele välja, mille eest sai kolleegiuminõuniku auastme ja ordeni.

Revolutsioonilised sündmused ajasid Nossovile hirmu nahka. Kartes kättemaksu äraandmise eest, valis ta töökohaks provintsi ja leppis Kertši kindluse postkontori ülema tagasihoidliku ametikohaga.

Kuid samuti nagu Kaug-Idas, tegeles ta ka siin kirjade avamise ning läbilugemisega, pidades seda oma elu tõeliseks kutsumuseks. Ta oskas osavasti avada iga kirja, mõistis hästi dešifreerida ja luges läbi kindluse staabi kõige salajasemad kirjad. Nii Firssov kui ka sandarmirittmeister Sablin ei osanud seda üldse aimatagi.

Ligikondsete vastu armastusväärne ja ennatult lahke Nossov jättis võluva inimese mulje, kuid südamepõhjas oli ta külm ning kalk. Naist, kellega ta kasusaamise huvides oli abiellunud, ta ei armastanud, vaid heitis silma ilusatele noorikutele. Viina järele tal kihku ei olnud, kuna tal oli kindlalt meeles, et purjus peaga võib saladusi välja lobiseda.

Nossovi ainsaks meelelahutuseks oli kalapüük. Päevade kaupa võis ta õngeridva või lihtsalt nööri otsa seotud õngega istuda supelsillal või sadamamuulil. Aplad nolgused võtsid hästi ka niisugust sööta. Noodaga püüki Nossov ei tunnustanud, pidades seda «ebaausaks» . . . kalade suhtes.

Postkontoriülemat peeti kindluses kahjutuks veidrikuks, üksnes kindluse sandarmikomando ülem aimas ähmaselt, mis mees Nossov tegelikult on.

«Meie postkontoriülem on peenike sell, oi, kui peenike sell!» kõneles ta oma lähedaste tuttavate ja kaasteenijate ringis.

Postkontoriülemale meeldis juba ammu Niina Aleksandrovna Seleznjova, kellel polnud raske seda taibata Nossovi vilksamisi heidetud, kuid paljuütlevatest pilkudest. Mõnikord astus Seleznjova puhtnaiseliku koketeerimissoovi ajel postkontorisse, et oma häbeliku austajaga veidi lobiseda. Nossov võttis teda alati rõõmuga vastu ja jättis töö selleks ajaks katki.

Seekord tuli Seleznjova postkontorisse sündsana näival ettekäändel, et tähitud kirja saata ja kirjaümbrikke osta. Nossov hakkas kohe ülilahkelt naeratades tema saadetist sisse kandma, Niina Aleksandrovna aga kurtis nagu tavaliselt kindluse elu üksluisuse ja igavuse üle.

«Ainuke rõõm ning lohutus on huvitavaid kirju saada!» ohkas ta koketselt. «Aga oma isiklikku kirjavahetust ei usaldaks ma ealeski posti panna!»

«Mispärast?» imestas Nossov.

«Olen kuulnud, et postil loetakse mõned kirjad läbi!» vastas Seleznjova.

«Me pole sandarmid ja see ei kuulu meie kohustuste hulka,» vastas Nossov rahulikult.

«Tähendab, sandarmid ikkagi avavad ning loevad läbi mõnede isikute kirju?»

Nossov tundis, et ta oli ülearu palju öelnud, ja püüdis otsesest vastusest kõrvale põigelda.

«Seda küsige sandarmitelt endilt.»

«Hea küll, ma räägin rittmeister Sabliniga,» ütles Seleznjova.

«Ainult palun, ärge vihjake minule. Pärast ei pääse enam pahandustest,» palus Nossov kohmetult.

«Aga ütelge, miks kirjad mõnikord hilinevad?» läks Niina Aleksandrovna üle küsimusele, mis teda huvitas.

«Millal see juhtus? Mitu päeva teie kirju kinni peeti? Ma uurin seda kohe järele,» muutus Nossov rahutuks.

«Seda kurtsid meile meie naabrid — Boreikod. Nad räägivad, et nende kirjad lähevad tihti isegi kaduma.»

«Linna post on süüdi. Seal ei viitsita iga päev kirjadega siia sõita ja nad peavad teinekord kirju kinni, kuid kõige rohkem ühe päeva,» seletas Nossov, kui oli teada saanud, kelle pärast ta jutukaaslane muretseb.

Staabikaptenist oli niikuinii saanud tema kahtlusealune, kuna Boreikod olid alles hiljuti kindlusse tulnud, aga kirju nende nimele ei tulnud peaaegu üldse. Järelikult nad millegipärast ei tahtnud, et nende kirjad siia toodaks. Nossov oli juba paar nädalat tagasi välja uurinud, et Boreikod saavad suurema osa kirju linnast, kuhu need on saadetud nõudmiseni. Väikese osa postist, mis kindlusse nende nimele tuli, luges Nossov hoolikalt läbi, kuid oma kurvastuseks ei avastanud midagi kahtlast. See asjaolu siiski ei vähendanud ta indu, vaid vastuoksa, ergutas veel enam takka. Uudishimu ja soov ülemuse ees veel kord kannuseid teenida sundisid postkontoriülemat rittmeister Sablinile oma kahtlusi avaldama.

«Tekib küsimus, mispärast linna, mispärast nõudmiseni?» arendas ta sandarmi ees intrigeerivalt oma mõtteid.

«Tal võib õigus olla!» mõtles Sablin ja küsis:

«Mis te soovitate?»

«Võin omalt poolt kokku leppida mõne linna postitöötajaga. Seal loetakse siis kõik Boreikode kirjad läbi ja tulemustest teatatakse meile,» ütles Nossov.

«Palju selle sahker-mahkeri eest maksta tuleb?» päris sandarm.

«Rubla kirja eest — ja kõik on kõige paremas korras.»

«Veerandist aitab!» ühmas Sablin ja hoiatas: «Aga kui välja lobiseb, läheb otsemat teed Siberisse!»

Sel kombel tegi Seleznjova tahtmatult Boreikodele halba. Nüüd vaadati nende nimele tulevad kirjad hoolikalt läbi ka linnas. Olga Semjonovna sai sellest varsti aru ja otsustas Volkoviga nõu pidada.

Mõne päeva pärast sai ta kokku Pavel Aleksejeviga ja läks koos temaga rannasõidusadamasse. Volkovit polnud linnas: ta oli sõitnud kohtumisele Jekaterinodari revolutsionääridega.

Pavel juhtis Boreiko läbi kohviku, mis kubises madrustest, laadijatest, sahkerdajatest ja salakaubavedajatest. Need vaidlesid, kisendasid ja äritsesid peaaegu

kõigis maailma keeltes. Olga Semjonovna tundis, et kõik need inimesed jäid teda vähtima, niipea kui ta kohvikusse astus. Tegelikult aga teda lihtsalt ei märgatudki. Kohviku taga oli väike hoov ja kaugemal hoovis madal kivist kuur. Sealt leidis Olga Semjonovna vana kitsa pintsaku ja meremehemütsiga hallivurrulise meremehe. Mees istus ümmarguse laua taga ja kõneles piipu popsutades kahe noorukiga.

Kui Pavel vaikides peaga Olga Semjonovna poole osutas, vidutas meremees mõistvalt paremat silma ja põristas bassihäälel oma jutukaaslastele:

«Teiega, poisid, jätkan hiljem, praegu luusige veidi ringi.»

Poisid lahkusid. Meremees tõusis laua tagant ja astus Olga Semjonovna juurde.

«Noh, tütreke, nüüd on kord meie käes tuttavaks saada. Minu nimi on Petrovitš. Teist kõneldi mulle Sevastoopolis ja ka Volkov on üht-teist jutustanud,» ütles ta lahkelt.

Mehe hääl, heasüdamlik nägu ja otsekohene, aval pilk võitsid kohe poolehoiu, sõna «tütreke» kõlas tema suus isaliku soojuse ning hellusega. Olga Semjonovna väike käsi kadus ta suurde karedasse kämblasse. Siis puudutas Petrovitš ettevaatlikult ta õlga, nagu oleks see midagi väga habrast, ja osutas pingile.

«Istuge ja jutustage, mis teil seal kindluses uudist on?»

Olga Semjonovna jutustas talle, et kirjad loetakse läbi nii kindluse kui ka linna postkontoris.

Petrovitš kuulas tähelepanelikult kõik ära ja mõtles vaikides tükk aega, kuidas Boreikot aidata.

«Siin lähedal, kõigest kaksteist versta Kertšist, on väike kalurikülа Tšokrak. Selle kõrval on järv ravimudaga. Peaaegu aasta läbi käib seal inimesi end ravimas. Suuremalt jaolt puha meie rahvas, meremehed ja kalurid, keda jooksva sandiks teinud. Seal postiasutuses töötab üks endine meremees, kes peab ammu juba meiega ühendust. Nii et teie, Olga Semjonovna, laske kirjad tulla Tšokrakki ükskõik kelle nimele, ainult teatage, kelle nimele. Kirjad saab ta korralikult kätte,» soovitas Petrovitš.

«Aga kuidas mina kirjad kätte saan, kui need tulevad Tšokrakki?» tundis Olga Semjonovna muret.

«Tšokrakis käib kaks korda päevas postitõld — nõnda kutsutakse pikka troskat. Sellega saadetakse kirjad siia. Postivanker tuleb just samale turule, kus peatub kindluse plaanvanker. Postivedaja on minu lihane vend, kuigi tal on teine perekonnanimi, aga näolt oleme sarnased. Pavel tutvustab teid temaga. Turult saategi oma kirjad kätte, ja kui teid kohal pole, võtab Pavel kirjad või need viiakse Paveli korterisse,» seletas Petrovitš.

«Lühidalt, ka selles küsimuses tuleb mul Paveliga ühendusse astuda,» täpsustas Olga Semjonovna.

«Õige. Ainult et osa kirju, Olga Semjonovna, peate endiselt saama kindluse ja linna postkontorist. Muidu torkab sandarmitele silma, et teie nimele kirju ei tule,» soovitas Petrovitš.

Varsti tõi Pavel Olga Semjonovnale kolm kirja koraga. Üks neist oli Varja käest. Selles vihjas Varja mingitele huvitavatele kohtumistele, mis Olga Semjonovnal lähemal ajal ees seisavad, ja küsis, kas ei saaks üht külapoissi Filjat kuhugi onu Borja lähedusse tööle sokutada. Olga sai kohe aru, et jutt on Blohhinist, ja niisuguse kirja saamine Varjalt täitis ta südame uhkusega oma sõbranna üle. Nüüd, pärast selle kirja saamist, ei jäänud enam mingit kahtlust, et Varja peab ühendust parteiga.

Üks päev pärast selle kirja saamist sai Olga Semjonovna kokku Volkoviga. Volkov tegi talle otseseks ülesandeks hoolitseda selle eest, et Blohhin kindlusse tööle saaks. Ülesanne polnud kerge. Ühest küljest pidi Boreikode abielupaar varjama oma tutvust Blohhiniga, et mitte tema sissekukkumise puhul koos temaga arreteeritud saada, teisest küljest oli vaja ta tööle sokutada «onu Borja lähedusse» vale nime all.

Kindluses olid olemas suurtükiväe töökojad, kus soldatite kõrval töötasid vabal kokkuleppel palgatud töölised. Nende juhatajaks oli vabapalgaline tehnik Roman Maksimovitš Prištšepin.

See oli alles noorepoolne mees, kes lihttöölisest saanud tehnikuks. Roman Maksimovitš oskas koost lahti võtta, ära remontida ja uuesti kokku panna mis tahes masina. Selle haruldase taibukuse pärast hindas Sujetn-

jov teda väga. Prištšepin oli omakorda kogu hingest ustav oma ülemusele ja poleks kunagi nõus ülemust millegagi sisse vedama. Selle Prištšepiniga tuligi Boreikol Blohhini töölesaamise asjas kokku leppida. Staabikapten tundis tehnikut vähe, kuigi too tihti käis tema juures nõu pidamas lafettide ümberehitamise pärast, et oleks võimalik suure tõstenurga all tulistada.

Ühel päeval astus staabikapten töökotta sisse sel ettekäändel, et küsida, kas tema tellitud hammasrattad üheteistkümnetolliste suurtükkide tõstemehhanismide jaoks varsti valmis saavad.

«Mitte niipea!» ütles Prištšepin. «Lasta te enne tulevat aastat ei saa, sellepärast et on vaja kiires korras lõpetada paadimoõtorite remont. Kindluse komandant tahab korraldada pikniku merel ja käskis Sujetnjovil lasta see töö väljaspool järjekorda ära teha!»

«Lubage! Sellest on üle kuu aja möödas, kui ma hammasrattad tellisin. Aga kui järsku algab sõda, nagu oli Port Arturis? Nende hammasrataste puudumisel on patarei võitlusvõimetu,» pahandas Boreiko.

«Aga mis mina saan teha?» kehitas tehnik õlgu. «Siin tuleb nii välja, et töökojad ei teeninda patareisid, vaid täidavad kindraliproua kapriise! Et teie tellimust täita, selleks on mul hädasti vaja head metallitreialit või freesijat, soldatite hulgas aga neid ei leidu.»

«Linnas on praegu palju töötuid,» tähendas Boreiko.

«Töötud — need on suuremalt jaolt poliitiliselt kahtlased vabrikutöölised!» vastas tehnik.

Boreiko läks töökojast otse suurtükiväe valitsusse. Adjutant ei tahtnud teda Sujetnjovi jutule lasta.

«Nende küsimustega peate pöörduma pataljoni komandöri, mitte polkovniku poole.»

«Ma vajan üksnes polkovnikut!» jäi Boreiko vankumatult kindlaks ja astus ette teatamata Sujetnjovi juurde sisse. Ta vabandas omavolilise sissetormamise pärast, seletas ära põhjused, mis sundisid teda rikkuma kindlaksmääratud korda, ja kandis siis põhjalikult ette olukorrast töökojas. Polkovnik oli väga pahane, et niisuguse vastutava tellimuse täitmine on seisma pandud.

«Sigadus! Võtan selle asja kohe käsile!» ütles ta mornilt ja kutsus suurtükiväe majandusjuhi enda juurde.

9. peatükk

Nagu varem Piiteris kokku oli lepitud, sõitis Blohhin Kertši Jekaterinodari ja Tamani kaudu. Siin oli Goida tal vastas. Öösel sõitsid nad koos kalapraamil läbi tormi ja kõue Kertši. Must välgusähvatustest kirjatud pilveparras rippus madalal mere kohal. Hiiglalained pildusid praami nagu laastu, paisates selle kord üles laineharjale, kord kihisevasse, vahust kobrutavasse sügavikku. Niisuguses lainetemöllus ei saanud praam randuda ja Goidal tuli tükk aega kaluritele auku pähe rääkida, et nad väikese paadiga randa sõidaksid.

«See on niisama hea kui otsemaid vanasarviku hammaste vahele tormata,» ütlesid kalurid mornilt, pimeduses märatsevat merd vaadeldes. «Olgu päeva ajal veel kuidagi, aga praegu on nii pime, et torka või silm peast.»

«Pimedaga on meil just paras minna,» ütles Goida, pidas veidi vahet ja küsis: «Noh, mehed, kes tuleb minuga?»

Ei vastatud kohe. Siis nõustus üks, pärast veel paar meest.

«Ma võin ka aerudele istuda, on sedagi tulnud proovida,» ütles Blohhin.

«Meremees?»

«Ei, kuivamaa proletaarlane.»

«Vahi, kui vapper! Kas sa ei karda sihukesse möllu tormata?» küsis keegi pimedusest.

«Ega ei tormaks, kui vaja poleks,» vastas Goida Blohhini ja enda eest.

Ta hüppas esimesena paati, mis pööraselt tantsiskles ahtri all. Kalurid ja Blohhin järgnesid talle.

Mõne minuti pärast lõikus paadi nina täielt hoolt kaldaliiva, sealt sumati põlvist saadik mässavas vees kaldale. Järsku algas äge vihmavaling. Blohhin ja Goida läksid kaldal kummuli lamava paadi alla varju ja ootasid seal, kuni äike üle läks.

Aeg oli juba üle kesköö, kui nad lõpuks Mitridatile Volkovi korterisse jõudsid. Seal ootasid Petrovitš ja Volkov neid kannatamatult.

«Jõudsite siiski pärale!» võttis Petrovitš neid rõõmuga vastu. «Meie siin arvasime, et te niisuguse tormiga ei riski Kertši sõita.»

«Jah, saime mehemoodi väntsutada. Kartsin juba, et see loksutamine pöörab kogu sisikonna pahupidi. Jalad käivad praegu veel risti ja põigiti all,» tunnistas Blohhin.

«See läheb üle,» rahustas Goida. «Oleks võinud ju muidugi natuke oodata, aga niisuguse ilmaga oli parem teel ei kohanud me keda kuraditki.»

«Tõsi ta on,» nõustus Volkov temaga. Kui külalislahke peremees pani ta lauale pudeli veini ja suupistet.

Söögilauas küsis Blohhin üht-teist kindluse ja Boreiko kohta. Teada saanud, et staabikapteni autoriteet pärast seda, kui kindral Nikitin kindlust külastas, on tublisti tõusnud, oli Blohhinil hea meel.

«Tema abiga läheb ehk korda suurtükiväe töökodadesse tööle saada. Olga Semjonovna ja ta mees — see on tore paar! Tunnen neid Port Arturist saadik. Olga Semjonovnat aga õppisin lähemalt tundma viiendal aastal Moskvas Presnjal. Oleks aga parteis rohkem niisuguseid inimesi! Kus ma võiksin Olga Semjonovnaga kokku saada?» küsis Blohhin. «Peab talle Piiteri sõprade tervitused edasi andma.»

«Ta tuleb homme turule posti järele. Kindlasti tahab ta teiega kokku saada,» ütles Petrovitš.

«Kuidas teil dokumentidega on, kas korras?» küsis Volkov.

«Pass on mul priima, ihukaardiväe Semjonovi polgu endise allohvitseri Jerofei Pavlovitš Gordejevi nimele. Egas see niisama ole! Sisse kirjutatud Gordejevi sünnikohta Gadjatši Poltaava kubermangus. On ka väljavõte polgule antud käskkirjast tänuavalduste kohta. Vaadake!» Blohhin ulatas Volkovile ühe paberi.

Pjotr luges sellelt valjusti:

«Väljavõte ihukaardiväe Semjonovi polgu käskkirjast ... 22. detsembril 1905. a. Punkt kümme. Avaldan tänu 10. roodu vanemale allohvitserile Jerofei Gordejevile leidlikkuse ja otsustava tegutsemise eest, mida ta ilmutas 1. detsembril Moskvas Presnja tänaval mässajate vastu, mille tõttu läks korda kiiresti panna piir korratuste tekkimisele polgu tagala rajoonis. Alguskirjale alla kirjutanud Tema Majesteedi Saatjaskonna kindralmajor Man.»

«Niisuguste dokumentidega hakka või sandarmiks!» tähendas Petrovitš.

«Ja siin on autasu sellesama eest,» näitas Blohhin nimelist hõbeuuri. Kapsli sisepoolele oli kirjutatud: «Ihukaardiväe Semjonovi polgu van. allohvit. J. P. Gordejevile harukordse vapruse ja leidlikkuse eest mässu mahasurumisel Moskvas 1905. aasta detsembris.»

«Taskukella juurde väljavõte polgule antud käskkirjast. Siin see on!» Ja Blohhin luges ise pikkamisi: «Keiserlik Majesteet arvas heaks armulikult autasustada trooni ja isamaa ustava teenimise eest nimelise kellaga minule usaldatud polgu 10. roodu vanemat allohvitseri J. P. Gordejevit.»

«Nnoh, vennas, sa oled tähtis asjamees. Pole midagi öelda,» kähistas Goida imestusega.

«Kõiki neid dokumente muidugi kontrollitakse polgus hoolikalt,» hoiatas Petrovitš.

«See ei kohuta! Dokumendid on ehtsad, needsamad, mis Gordejev polgust sai.»

«Kuidas need teie kätte sattusid?» oli Volkov huvitatud.

«See on pikk jutt ... Lühidalt — oli Gordejev ja nüüd pole teda enam. Tema asemel olen nüüd mina,» vastas Blohhin.

«Mul tekkis üks mõte,» lasus Volkov. «Seoses vangide kindlusse toomisega suurendatakse muidugi sandarmite koosseisu ... Kas teie, seltsimees Blohhin, oleksite ehk nõus ...»

«Sandarmiks ma ei lähe. Kukun sisse ja ajan kogu asja nurja,» oli Blohhin kohe vastu.

«Võib-olla vajatakse vangivalvureid?»

«Olgu teistega kuidas tahes, aga niisugune allohvitser nagu Gordejev võetakse kindlasti kindlusse vangivalvuriks,» tähendas Petrovitš. «Missugune haruldane tõbras! Kui palju tööliste verd valanud!»

«Peaasi — ülemuse usaldusaluseks pugeda. Siis läheb asi lihtsamalt,» ütles Blohhin.

«Ei teeks halba, seltsimees Blohhin, kui teile pettenaine otsida. Naisemeest usaldatakse rohkem. Pealegi oleks meil kindluses veel üks inimene lisaks,» arvas Petrovitš.

«See peaks olema julge naisterahvas. Asi on väga ohtlik,» tähendas Blohhin.

«Meil on siin üks tubli tüdruk. Hakkaja. Kuid noor alles. Kas tuleb toime? Mis sa arvad, Petro?» vaatas Petrovitš Volkovi otsa.

«Kes ta on?» küsis Blohhin.

«Minu pruut,» lausus Volkov kumedalt.

Oli märgata, et ta kohe rahutuks muutus. Kas oli tal õigust armsaimat tütarlast niisugusesse ohtu saata? Valja tundus talle liiaks naiivne, kogemusteta olevat. Ettevaatamatu sõna, kartlik pilk, uisapäisa talitamine — ja sandarmid nabivad ta kinni. Koos temaga kukub sisse ka Blohhin ja kogu asi võib nurja minna, tema, Volkov, aga kaotab Valjakese, keda oli harjunud enda kõrval nägema ja kelleta ta üldse ei kujuta oma elu ette.

«Ei lase ma teistel teha ega tee ise teie pruudile ülekohut. Aga kui kardate, et ta selle osaga hakkama ei saa, siis andke parem mõni teine,» ütles Blohhin.

«Usaldusväärsemaid praegu teaduksil ei ole,» jäi Petrovitš mõtlema.

«Hea küll, ma räägin Valjaga,» ütles Volkov.

Petrovitš ja Goida läksid pärast õhtusööki ära. Volkov pani Blohhini oma koikusse ja läks ise kuuri magama.

Und ta sel ööl ei saanud. Mõtted keerlesid kogu aeg Valja ümber. Anda talle niisugune raske ülesanne! Mõelda iga päev hirmuga sellele, et ta võib sandarmite kätte sattuda. Ja ta ise pole ka garanteeritud selle vastu! Arreteeritakse ja heidetakse vanglasse ning ta ei näe võib-olla kunagi enam Valjat, ei saa temaga enam kokku...

Kord oli ta Valjalt küsinud:

«Aga mis siis, kui meid lahutatakse? Kui mind pikemaks ajaks trellide taha pistetakse?»

«Seda ei juhtu kunagi!» vastas Valja veendunult.

«Miks sa selles nii kindel oled?» imestas Volkov.

«Ma usun, et me jääme alati kokku, ja sellepärast ei saa sinuga midagi halba juhtuda!» vastas Valja ja surus näo ta rinnale.

Mispärast tema ise ei usu seda? Kas Valja siis teda vähem kalliks peab kui tema Valjat? Valja otsib ohtu.

Juba ammu on Valja solvunud sellepärast, et Volkov kohtleb teda kui hoolealust. Valja tahab sammuda temaga õlg õla kõrval mitte üksnes elus, vaid ka võitluses, tahab olla niisama julge nagu tema. Kas maksab siis pidurdada tema õilsaid püüdlusi? Kas pole tore olla teineteise kõrval isegi rünnakuil?!

Niisuguste mõtetega suundus Volkov varavalgel kalurite agulisse, kus Valja elas ühes kitsas umbtänavas.

«Ma tahan sind mehele panna!» pani ta neiu otsekohe jahmuma.

«Mis jutt see on, Petruss?» hüüdis Valja kohkunult.

Volkov kaisutas teda ning seletas ära, milles asi seisab.

«Ostame teile Gordejeviga kahe peale lehma. Sa hakkad kindluses lehma karjatama ja ohvitseride perekondadele piima müüma. Selgitad ühtlasi välja, kus vange hoitakse, sead sisse ühenduse nendega. Tutvud lähemalt kindluse asetusega...»

Valja surus õhinal Volkovi kätt ja vaatas talle tänulikult silma.

«Olen rõõmus, Petruss, et sa viimaks ometi otsustasid anda mulle niisuguse ülesande.»

«Kas sa ei karda?»

«Pisut hirm ikka on... Aga pole viga! Ma saan ju aidata sind... teid kõiki! Aga kas see Gordejev on mõistlik mees?» küsis Valja äkki murelikult.

«Gordejev oli lurjus, kuid tema pass sattus ühe meie tubli seltsimehe kätte. Ta on tööline. Perekonnainimene, tal on lapsed. Välimuselt pole ta küll kuigi nägus,» seletas Volkov.

«Parem on, siis ma ei armu!» naljatas Valja.

Volkov embas teda ja silitas õrnalt ta pehmeid merelõhnalisi juukseid.

«Ma ei karda seda, et sa armud, vaid seda, et äkki satud sandarmite käppade vahele!» lausus ta erutatult.

«Ega ei satu!» hüüdis Valja trotslikult, püüdes hajutada noormehe kartusi. «Sa ütle parem, kuidas passiga saab? Ilma selleta mind küll kindlusse ei lasta.»

«Kirjutame sind vale nime all Gordejevi passile, sinust saab näiteks Kubani kasakatar Matrjona Iljinitšna Perebeinoss. Kas meeldib?»

«Nõus!» ütles Valja. «Olen kaks aastat elanud Kubanis. Nii et kui vaja, võin ka kasakate keeles juttu puhuda.»

«Sa oled mul tubli!» patsutas Volkov hellalt tema põske. «Kardan sinu pärast, kuid olen ühtlasi uhke, et sa mul nii vahva oled.»

«Millal sa siis mind mu mehega tutvustad?» küsis Valja kelmikalt.

«Täna õhtul Mitridatil!»

Sel päeval sõitis Olga Semjonovna Kertši turult ühteist ostma ja Aleksejevi käest posti saama. Ta polnud jõudnud veel Pavelit üles otsida, kui laadijaks riietunud Blohhin tema juurde astus.

«Ehk lubate oma turukotti koju kanda?!» pakkus ta kähiseva häälega.

Olga Semjonovna ei tundnud teda ära ja põikas hirmust võpatades kõrvale.

«Ei tunne ära või, Olga Semjonovna?» lausus laadija tasa ja naeratas sõbralikult. Nüüd tundis Olja Blohhini ära ja naeratas talle, kuid ainult silmadega.

«Tulge homme varahommikul kindluse ülemise värava juurde. Kutsuge telefonil välja tehnik Prištšepin. Ütelge talle, et teid saatis linnast tubakavabrikust mehhaanik Messaksudi,» ütles ta ruttamisi.

«Kas mehhaanik on meie mees?»

«See on Prištšepini vana sõber. Prištšepin ise palus suurtükiväe töökodadesse usaldusväärse töölise otsida. Aga kuidas teie dokumentidega on?»

«Olge mureta. Olen nüüd allohvitser Jerofei Pavlovitš Gordejev — karistussalklane Semjonovi polgust,» lausus Blohhin vaevukuuldavalt ja nähvas siis valjusti: «Oled ahne proua. Tassi ise oma kotti ja venita või naba ära!»

Ei möödunud minutitki, kui ta juba kadus kalurite, laadijate ja ostjate kirevasse massi.

Järgmisel hommikul sai Blohhin kokku Prištšepiniga. Kõneles temaga. Tehnikule sobis ta igas suhtes: nii usaldatavuse poolest kui ka mehhaaniku hinnangult, kes soovitas Gordejevit kui väga head treialit. Kuid Blohhini kindlusse töölevõtmine viibis mõned päevad. Kindluse sandarmivalitsus hakkas mitmesugustest instantsidest Gordejevi isiku kohta andmeid nõutama.

Semjonovi polgust tuli hea hinnang, kuid Sablin viivitas veel.

Kui Boreiko sellest teada sai, kaebas ta Sujetnjovile uuesti, et tema tellimused seisavad töökodades. Ägeda loomuga polkovnik kutsus Sablini otsekohe telefoni juurde ja nõudis kategooriliselt, et lõpetataks venitamine treiali töölevormistamisega. Sandarm solvus ja teatas, et ta ei allu kindluse suurtükiväe ülemale ega kavatse täita tema käsku.

«Võite olla sandarm, kuid milleks totter olla! See ei ole sugugi kohustuslik, härra rittmeister,» kärkis polkovnik telefonitorusse.

Asi jõudis Firssovini, kes lühidalt, kuid ilmekalt andis Sablinile mõista, et ta täielikult ühineb suurtükiväe ülema arvamusega tema kui sandarmivalitsuse ülema kohta. Blohhin võeti tööle.

Ühel hommikul askeldas Olga Semjonovna maja ees aiakeses lastega. Oli soe päikesepaisteline ilm, merelt nuhkas õrna tasast tuuleõhku.

«Kas te piima soovite?» kostis järsku jalgvärava juurest.

Olga Semjonovna tõstis pea ja nägi püstaia juures noort, päikesest otse mustaks põlenud naist suure piimakannuga.

«See on ju Valja!» tundis Olga Semjonovna äkki naise ära ja tuli jalgvärava juurde. Samal ajal tulid kaks naist välja trepile. Valja hoiatas pilguga Olga Semjonovnat nende eest.

«Palju te kvardi eest võtate?» küsis Olga Semjonovna.

«Nagu teisedki — kakskümmend kopikat,» vastas Valja ehtsa piimanaise kombel, valas natuke piima kruusi ja ulatas Boreikole. «Maitske, pole lahjendatud, hea lehma piim.»

Olga Semjonovna rüüpas väikese lonksu. Piim oli rammus ja lõhnas mõnusalt värske rohu järele.

«Kallake üks kvart!» ütles ta. «Maksame kord kuus pärast kahekümnendat, kui mees palka saab.»

«Nii kuidas teil parem on, proua,» naeratas Valja lahkelt.

Lõpuks läksid trepile tulnud naised tuppa tagasi.

«Kas olete ammu kindluses?» küsis Olga Semjonovna.

«Umbes nädal aega,» vastas Valja. «Kolisime linnast siia.»

«Nii et te olete Gordejevi naine?»

«Jah, Matrjona Iljinitšna Gordejeva, Motja,» vastas Valja kelmika naeratusega.

«Tore, nüüd on meil kergem!» tähendas Olga Semjonovna ja küsis: «Millal te järgmine kord tulete?»

«Õhtul toon lüpsisooja piima. Kohe pärast lüpsi. Ehk soovitate mind ka mõnele oma naabrile?»

«Tingimata, Motja, tingimata!» lubas Olga Semjonovna.

Boriss Dmitrijevitš tuli väsinuna ning näljasena kella viie paiku koju. Pärast lõunastamist heitis ta puhkama. Siis jutustaski Olga Semjonovna talle oma kohtumisest Valjaga.

«Kohe homme lähen töökotta ja vaatan eemaltki Blohhinit,» hüüdis Boreiko elavalt.

«Ole aga ettevaatlik, Borja!» hoiatas Olga Semjonovna.

Järgmisel hommikul läks Boreiko töökotta Prištšepini juurde, et küsida, kuidas hammasrataste valmistamisega lood on.

«Nüüd täidame kähku teie tellimuse!» kinnitas tehnik staabikaptenile ja osutas tööpingi poole, kus Blohhin parajasti mingit detaili treis. «Sain hea töölise: lukussepp, treial ja freesija korraga. Päris varandus minu jaoks. Pisut mornivõitu on, aga mis sellest — vähem lobiseb.»

Boreikot nähes ei mõelnudki Blohhin naeratada, vaid pööras koguni talle selja ja hakkas sõitlema oma soldatist käealusega.

Boreiko astus treipingi juurde, osutas töödeldavale detailile ja küsis:

«Mis nükk see teil siin on?»

«Nagu joonisel, nii ka meil,» vastas Blohhin mornilt. «Näidake mulle joonist.»

«Siin ta on, vaadake.»

Nad seisid joonise kohale kummardununa teineteise kõrval, küünarnukid peaaegu vastamisi, ja kõnelesid jaheda asjalikkusega hammasratta detailidest, ehkki

oleksid tahtnud kui lähedased sõbrad teineteist kaelustada.

«Olete tubli, Gordejev, joonis on teil täitsa selge!» kiitis staabikapten.

«Me töötame alati nii!» vastas Blohhin väärikalt.

Järgnevail päevil tuli Boriss Dmitrijevitšil ja Blohhinil sageli kohtuda. Valja jutustas Boreikode korterisse piima tuues, kui ütlemata rõõmus ta «mees» olnud kohtumise üle vana Port Arturi sõbraga.

* * *

10. peatükk

Elu kindluses läks oma rangelt kindlaksmääratud rada. Kell kaheksa hommikul kerkis Totlebeni fordile kindluse puna-sinine lipp, päev astus oma õigustesse ja kasarmutes algasid õppused. Kindluse staabi ees väljakul toimus vahtkondade vahetus, mille juures harilikult viibis kas Firssov või Schröder ise. Keskpäeval teatas signaalkahur, mis tulistas suurtükiväe valitsuse lähedalt kõrgendikult, «admiralitunni» kättejõudmisest. Lõunavaheaeg kestis kuni kella kaheni, siis jätkati õppusi kella viieni, mil kõik koju ja kasarmutesse läksid.

Kell kaheksa õhtul kõmatas taas ehasignaal, langetati lipp, suleti väravad kuni hommikuni ja kindlusse lasti nüüd ainult eriliste lubadega. Kindluse territooriumile ilmusid patrullid, kes kontrollisid kõikide vastutulijate dokumente. Mere äärde minek oli rangelt keelatud, randa valvati teraselt. Kõiki, kes öösel merelt kindlusele lähenesid, tulistasid tunnimehed ilma hoiatuseta, kui vahtkonnale aegsasti polnud teatatud selle või teise laeva tulekust.

... Ühel ilusal oktoobrikuu päeval sõitsid kindluse alumisest väravast sisse mõned kahehobusesõidukid ülestõstetud kongidega. Pukis kutsarite kõrval istusid kardavoid, revolvrid ja mõõgad vööl. Kalessidest vaatasid välja sandarmid. See protsessioon suundus otse kindluse staapi. Siin ootasid neid juba kindluse sandarmivalitsuse ülem rittmeister Sablin ja kümmekond kindluse sandarmit.

Kalessidest astusid välja viis erariides isikut, nende

hulgas üks naine. Nad viidi staapi, ühte eraldatud tuppa. Üks sandarm asus kohe ukse ette, teine läks aeda ja istus akna juurde. Konvoi vanem andis Sablinile üle kohaletoodud vangide nimestiku ja dokumendid.

Paberid läbi vaadanud, läks rittmeister ettekandega Firssovi juurde.

«Nii et mul tuleb etendada täiesti uut osa — vangivalvurit,» kortsutas polkovnik kulmu.

«Need kohustused langevad eelkõige minule, härra polkovnik,» tähendas Sablin.

«Kuid minu ülemjärelevalve all! Siin on öeldud,» — ta näitas näpuga ühele äsja toodud pabereist —, «et mina olen kohustatud vähemalt kord kuus külastama vange, jälgima, et neid õieti ülal peetakse, ja ära kuulama nende kaebused... Sellega seoses aiman ette suuri pahandusi. Hea seegi, et vangide valvamine on tehtud ülesandeks sandarmitele, mitte kindluse vahtkonnale.»

«Siiatoodud naine on haige ja nõuab ravimist hospidalis,» kandis konvoivanem ette.

Firssovi nägu tõmbus pahaselt pilve.

«Vaevalt jõudis siia ja juba esitab nõudmisi. Kindluses ei ole meil mingit hospidali. On ainult polkude arstiabipunktid.»

«Minu arvates ei maksa selle rahvaga tseremoonitseda. Saata kõik forti. Haigele anname eraldi kasemati. Arstimiseks saadame velskri,» pani Sablin ette.

«Saadame Spirtovi haige juurde, las vaatab järele, mis tal õige viga on,» otsustas polkovnik.

«Tal on tiisikus. Kästi teistest vangidest eraldi hoida,» ütles konvoeerija.

«Haige vajab eritoitu,» lisas Firssov.

«See veel puudus! Toitu saavad kõik soldatikatlast. Lisa las hangib ise,» kibrutas Sablin põlastavalt nägu.

«Ühesõnaga, teie ettepanek on haige näljasurma saata. Kas nii tuleb teid mõista?» vaatas polkovnik teraselt talle otsa.

«Kuidas teda ka ei toidetaks, niikuinii sureb varsti. Kehvast toitmisest muidugi veel varem. Noh, temale endale on see parem,» tähendas Sablin küüniliselt.

«Ehk saadame ta laatsaretti Spirtovi juurde?» arvas Firssov.

«Valvesse tuleb määrata neli soldatit ja kaks sandarmit, härra polkovnik. Ei tasu vaeva, nagu öeldakse,» seletas rittmeister.

«Teie asi!» kehitas Firssov õlgu.

Sablin oli kõigest viis aastat töötanud sandarmeerias. Kogu 1905. aasta oli ta töötanud Moskvas ohrankas ja omandanud seal teatud kogemusi jälitustegevuses. Loomult mitte eriti taibukas, ei hiilanud ta algatusvõimega, see-eest aga paistis silma erilise usinusega ülemuse käskude täitmisel. Selle omaduse tõttu saadetigi ta iseseisvale ametikohale Kerkši kindlusse.

Poliitiliste vangide siiatoomine avas rittmeistrile suured võimalused kiireks tõusuks ametiredelil ja ta otsustas neid võimalusi võimalikult hästi ära kasutada.

Kõhetu ja kühmus, hõredate juustega ja kombelõdvast eluviisist kulunud näoga Sablin jättis elatanud mehe mulje, kuigi oli alles võrdlemisi noor — hiljuti oli ta saanud kolmkümmend täis. Mässuvaimu nuuskides toppis ta oma nina igale poole. Ülemuste ees käitus Sablin orjameelselt, alluvate vastu aga oli toores ja ülbe. Kindluses teda ei armastatud. Tunduval määral aitas sellele kaasa ta naine, kes oli keelepeksja ja suur intrigeerija.

«Kas te, härra polkovnik, ei soovi isiklikult tutvuda kohaletoodud vangidega?» küsis Sablin Firssovilt.

«Hea küll, ma tulen kohe,» vastas polkovnik.

Rittmeister läks vangide juurde, jäi keset tuba seisma, pani käed akselbantide vahele ja ütles teraval toonil, rõhutatult:

«Soovitan teil hästi meeles pidada, et te ei tulnud siia meelt lahutama ega puhkusele, vaid karistust kandma teie poolt sooritatud raskete kuritegude eest. Siin on instruktsioon teie vanglas pidamise korra kohta. Tutvuge sellega hästi. Mina pean rangelt sellest kinni ega luba mingit hellitamist.»

«Hellitamist pole vaja, aga mõnitada me endid ka ei luba,» vastas Kossatšova talle rahulikult. Ta äratas kohe tähelepanu oma haruldaselt ilusa, peene ning kahvatu näoga. Hallid silmad vaatasid karmilt ning rahulikult tumedate kahuste kulmude alt. Must pearätt ei katnud täielikult tumedaid juukseid, millesse oli kergelt puistunud halli.

«Soovitan teil jätta targutamine! Ma pean täpselt kinni instruktsioonist ja sunnin teid sedasama tegema,» vastas rittmeister teravalt.

«Teie soovitusi pole vaja!» nähvas väliselt põdur õpetaja Vonsovitš, käega oma halle juukseid siludes.

Rittmeister kihvatas ja sõnas karmilt:

«Instruktsiooni rikkumise eest panen süüdlase pimedasse kartserisse.»

«Rahulikumalt, härra rittmeister,» kõlas Sablini selja taga enesekindel pilklik hääl. Sablin pöördus järsult ja ta pilk sattus kokku mitte enam noore, sooja lühikest kuube kandva mehe tarkade, pisut vidutatud, kortsukiirtest ümbritsetud silmadega. «Ärge hirmutage, me pole arga liiki.»

«Eks näeme, kui vapper sa oled.»

«Leidis õige, millega hirmutada,» jätkas tööline ikka samuti nöökamisi, rahulikult.

«Alguseks saadan sind nädalaks ajaks maa-alusesse kartserisse!» vihastas Sablin.

«Seltsimees Klimov,» naeratas naisvang töölisele, «mulle näib, et meie sandarm on ustav oma seisusele.»

«Vait olla!» käratas Sablin.

Samal ajal astus sisse Firssov. Rittmeister kandis talle ette:

«Vaevalt said siia, aga juba kõnelevad häbematusi.»

«Pean teid hoiatama, härrased, et me juhindume rangelt Peterburist saadud instruktsioonist. Loodan, et ka teie seda täidate. Siis ei teki meil mingeid arusaamatusi,» pöördus polkovnik vangide poole.

Tema heatahtlik toon jättis vangidele hea mulje, ja mitte enam nii teravalt kui Sablinile avaldasid nad oma pretensioone toitmise, sauna ja arstiabi kohta. Need ära kuulanud, lubas Firssov täita kõik, mis instruktsiooniga vastuolus ei ole.

Adjutant kandis ette, et on saabunud doktor Spirtov koos oma asetäitjaga laatsaretist.

«Näete, teie nõudmise arstiabi saamiseks me juba rahuldasime,» pöördus Firssov Kossatšova poole ja käskis Spirtovil haige läbi vaadata.

Arstid jõudsid pärast läbivaatust otsusele, et Kossatšova tervis on halb, et ta vajab kõigepealt tugevat toit-

mist ja värskes õhus viibimist. Muidu viib tuberkuloos ta kiiresti hauda.

«Preili Kossatšovat ei või panna niiskesse kasematti. See on niisama hea kui talle surmaotsus teha,» ütles Spirtov.

«Ta ei tulnud siia tervist parandama, vaid riikliku kurjategijana oma karistust kandma,» tahtis Sablin vastu vaielda.

«Meil pole õigust haiget piinata. Kossatšova tuleb ajutiselt staabi juurde paigutada. Paneme ühe toa aknale trellid ette, valveposti ukse juurde ja katsume teda ravida. Teised vangid saata viibimata Totlebeni fordile,» tegi Firssov korralduse.

Spirtov vaatas läbi ka neli meesvangi. Sandarmid ütlesid järgemööda nende nimed, ja arst koputas neid, kuulas ja muljus. Ehkki vanglaelu oli kõigi nende tervist õõnestanud, siiski ei olnud põhjust tõsiseks kartuseks.

«Normaalse toitumise puhul taluvad kasematis istumist,» avaldas Spirtov oma arvamuse.

Nii oli Spirtov üks esimesi, kes kuulis poliitiliste vangide kindlussetoomisest, ühtlasi sai teada ka nende nimed.

Kindlusest tagasi tulnud, ajas doktor hoolikalt habet, lõhnastas end, pani uue kuue selga ja teatas, et sõidab linnahaiglasse konsultatsioonile. Haiglas viibis ta umbes veerand tundi ja suundus siis väikesesse majja kaluriagulis, kus elas ta joomatõve all kannatav patsient. Seal kohtas ta nagu juhuslikult uuesti Pavel Timofejevitši, mainis vestluses muuseas saabunud vangide nimesid ja rääkis nende tervislikust seisukorrast.

Samal õhtul avastas Boreiko paberite hulgas, mis olid talle roodust allakirjutamiseks toodud, täna kindluse staapi toimetatud poliitiliste vangide nimestiku. Sellesse olid kantud nende kõikide nimed, märgitud üles alaline elukoht, elukutse, seaduse paragrahvid, mille alusel nad olid vastutusele võetud, igaühe karistusmäär ja kui palju ta sellest juba ära oli istunud.

Staabikapten sai kohe aru, et Saveljev on pidanud vajalikuks oma komandörile teatavaks teha, kes olid karistuse ärakandmiseks kindlusse toodud.

Olga Semjonovna kirjutas nimestiku ümber, kui

Boreiko aga järgmisel hommikul paberite kausta Saveljevile tagasi andis, tegi ta silmakirjaks märkuse selle pärast, et kausta oli sattunud tema tegevusse mitte puutuv nimestik.

«Vabandust, teie kõrgeausus! Käisin õhtul kindluse staabis ja koos oma paberitega kahmasin kogemata ka selle nimestiku kaasa,» vabandas Saveljev.

Kui Olga Semjonovna varsti Volkoviga kokku sai, olid viimasel käes teated poliitiliste vangide kohta, mis ta oli saanud eelmisel päeval Jekaterinodari Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei oblastikomiteelt. Jekaterinodari põrandaalune Suhhinin oli need Tamani toonud ja Goidale edasi andnud. Nagu selgus, olid Kossatšova ja Klimov bolševikud, vanad parteitöötajad. Vonsovitši kohta teatati, et too oma poliitilistelt vaadetelt sümpatiseerib rohkem menševikkudele. Üliõpilased Okulenko ja Tluštš kuulusid sotsialistide-revolutsionääride parteisse. Teati ka, et Klimov oli kuulunud Moskva detsembriülestõusu juhtide hulka ja seejärel olnud suure põrandaaluse organisatsiooni peameheks Peterburis, et ka Kossatšova oli osa võtnud detsembriülestõusust Moskvas ning töötanud viimasel ajal büroos, mis tegeles relvade ja illegaalse bolševistliku kirjanduse edasitoimetamisega välismaalt Venemaale.

«Eelkõige on meil vaja seada sisse ühendus Kossatšova ja Klimoviga ja luua neile side välismaailmaga. Nad peavad võimalikult kiiresti teada saama, et partei pole neid unustanud. See virgutab ja annab neile jõudu. Peab tugevdama Kossatšova toitmist, tema tervist kosutama. Võimalik, et Kossatšoval ja Klimovil tuleb põgeneda. Kui tsaari ohranka haisu ninna saab, kes nad on, siis ei pääse nad surmanuhtlusest,» ütles Volkov.

«Esialgu ma ei kujutle, kuidas saab nendega ühendusse astuda. Neid valvavad sandarmid,» lausus Olga Semjonovna mõtlikult.

«Uurige teraselt järele, otsige viise, kuidas nendega sidet luua. Ka meie mõtleme siin. Võib-olla läheb teil kindluses korda midagi välja mõelda,» soovitas Volkov.

«Pjotr, andestage mulle. Unustasin tähtsa asja teile ütlemata: Valja saadab teile tervisi. Ta on nutikas.

Käitub hästi. Ma näen teda tihti — ta toob mulle korralikult piima,» ütles Olga Semjonovna.

Volkov oli juba ise tahtnud Valja järele pärida, et kuulda, kuidas ta elu kindluses läheb, kuidas ta uue, keeruka ning ohtliku tööga hakkama saab, kuid ei söandanud juttu alustada, pidades seda liiga isiklikuks. Armsa tütarlapse tervitus tõi ta südamesse rõõmsat soojust ja valas põskedesse kerget puna. Ta tänas Olga Semjonovnat Valjalt saadud sõnumi eest ja palus omakorda ka Valjale tervisi viia.

Juba poliitiliste vangide kindlussetoomise esimese päeva õhtul kutsus Sablin välja koos vangidega tulnud üliõpilase Tluštši, pikka kasvu, paljudest armidest inetuks puretud näo ja väledalt ringi luuravate silmadega noormehe, kes jättis ebameeldiva mulje.

Teraselt Tluštši nägu uurides asus Sablin ülekuulamisele.

«Sina siis oledki too Pernatõi, kellest Moskva ohranka osakond mulle teatab?»

«Just nii, härra rittmeister. See on minu hüüdnimi Moskva ohrankas, kuid ma ei ole juut, vaid puhastverd venelane, selle nime võtsin ainult konspiratsiooniks.»

«Mis te vangidega koosviibimise aja jooksul jõudsite välja selgitada?»

«Esialgu ei midagi. Kossatšova ja Klimov on äärmiselt ettevaatlikud ja konspiratsiooniküsimustes kogenud. Minusse kui esseerisse suhtuvad umbusklikult.»

«Niipalju kui minul teada on, ei ole te algaja nuhkimistöös?»

«Just nii, härra rittmeister! See olin mina, kes Peterburis Lessneri ja Parviaineni, Moskvas Bromley ja Gužoni ja Varssavis Lilpopi tehastes tegutsevad organisatsioonid sisse kukutas. Ja veel mitmeid teisigi!» kelkis Tluštš.

«Mispärast ei lähe teil siis korda Kertši toodud vangide isikuid kindlaks teha?» muigas Sablin.

«Osalt on süüdi Moskva osakond. See sundis mind esinema esseerist löögimehena, nagu ma varemgi olen esinenud. Siin aga on kõik — peale üliõpilase Okulenko — sotsiaaldemokraadid ja esseeride suhtes valvsad. Palusin Moskvast luba töötada sotsiaaldemokraadina. Kuid ei lubatud, kardeti sissekukkumist, kui satun

kokku mõne sotsialisti-revolutsionääriga, kes on mind varem tundnud,» seletas Tluštš pikalt ja laialt.

«Tuleb kiiremini vangidega lähedased suhted luua. Nende poolehoiu võitmine on teie esmajärguline ülesanne. Mina aitan teid selles: panen teid esiteks Klimoviga, siis Vonsovitši ja Okulenkoga ühte kartserisse.»

«Nii veate mind kohe sisse! Kui mul töö tõttu seda vaja on, siis ma tõstan lärmi. Ja siis pange mind kellegagi koos kartserisse. Palun teid väga paigutada mind vahel üksikkongi, anda mulle puhkust vanglarežiimist, peaasi aga — toita mind paremini. Muidu sirutan varsti koivad välja,» palus Tluštš.

Sablin kuulas mõnevõrra ärritatuna oma uut alluvat, kes talle konspiratsiooni õpetas. Tluštš märkas seda.

«Palun ärge solvuge, härra rittmeister! Seda on vaja meie ühise eesmärgi huvides. Aiman, et siin ootab meid ees palju huvitavat ja täiesti üllatuslikku,» ütles ta intrigeerivalt.

Rittmeister tunnistas ta väited veenvaks ja lausus juba leebemalt:

«Aeg-ajalt saame teiega kokku ja vestleme nelja silma all. Ainult vaadake ette, et te ise sisse ei kuku. Kas te öösiti ei kõnele?»

«Jumal hoidku! Nii päeval kui öösel olen tumm kui kala.»

«Niisiis, pöörake peamist tähelepanu Kossatšovale ja Klimovile, kuid ärge ka teisi vange silmist laske. Ka nende kaudu võib paljugi teada saada. Peate ainult oskama nende usaldust võita.»

«Püüan kõigest väest, härra rittmeister,» lubas Tluštš.

Kossatšovaga õnnestus põrandaalustel kiiremini ühendusse astuda, kui nad ette arvata oskasid. Ta oli haige, teda peeti staabi juures ja oli vaja naist, kes ta eest hoolitseks. Algul taheti võtta selleks kedagi sandarminaiste hulgast, kes elasid kindluses. Kuid väike tasu — viis rubla kuus — ja tiisikushaige talitamine ei ahvatlenud kedagi.

Ükskord Firssovitele piima tuues küsis Valja muu jutu sees polkovniku naiselt, mis naisvang see kindluse staabi majja on paigutatud.

«Poliitiline, pealegi raskesti haige. Keegi ei taha teda talitama minna. Kardavad nakkust ja vastutust. Võibolla võtad sina, Motja, selle enda peale?» pani polkovnikuproua ette.

Tüdruk jäi mõtlema, et mitte oma erutust reeta.

«Kas sellega on palju tööd?» küsis ta.

«Oh ei, hoopis vähe: hommikul tuba koristada, aidata haiget, kus vaja, pesu pesta, nõeluda ja lõunasöök tuua. Kogu ülejäänud osa päevast ja õhtu on vabad.»

«Ja palju makstakse?»

«Tasu pole kuigi suur — kõigest viis rubla. Aga ega sedagi raha maast leita.»

«Küsin mehe käest, kas ta lubab,» vastas Valja kõhklevalt.

Järgmisel päeval andis ta oma nõusoleku ja läks Firssovi saatekirjaga Sablini juurde. Rittmeister päris põhjalikult järele, kust ta pärit on, kus ta viimasel ajal on elanud, ja nõudis passi.

«Elan mehe juures, teie ausus. Olen mehe passile kantud, eraldi passi mul ei ole,» pomises Valja hämmeldunult.

«Kontrollin, uurin järele, kõnelen su mehega. Võibolla ta ei lubagi sind haiget talitama!» ütles Sablin.

Varsti kutsuti töökoja tööline Gordejev kindluse sandarmivalitsusse. Nägu hoolikalt puhtaks aetud, uus ülikond seljas, ilmus Blohhin Sablini juurde.

«Ihukaardiväe Semjonovi polgu erruläinud vanemallohvitser Jerofei Gordejev on teie käsul ilmunud!» raporteeris ta rittmeistrile uljalt.

«Tervist, Gordejev.»

«Tervist, teie kõrgeausus!» ragistas Blohhin.

«Sinu naine tahab minu juurde ühe naisterahvast vangi järelevaatajaks tulla. Kas sa vastu ei vaidle?» küsis rittmeister.

«Sugugi mitte, teie kõrgeausus. Meie vaesuse juures on iga rubla hinnas!» vastas Blohhin.

«Aga kas sa ise ei tahaks minu juurde sandarmiks tulla? Polgust anti sinu kohta väga hea atestatsioon: tsaari ja isamaa ustav teener. Määran alguseks kolmkümmend rubla kuus, pärastpoole võib ka viiskümmend maksta,» pani Sablin ette.

Blohhin kratsis kukalt.

«Kardan sandarmiks hakata! Mässumehed vaata et põmmutavad nurga tagant maha, aga mul on noor naine, saame lapsi. Tahaks nende vaatamisest rõõmu tunda.»

«No siis tule vangivalvuriks! Valvur kannab ainult ametis olles vormi, vabal ajal käib erariides.»

«Peab järele mõtlema, naisukesega nõu pidama, teie kõrgeausus.»

Mõne päeva pärast võeti Blohhin koos naisega arvele kui vangivalvurid.

Kui Valja esimest korda Kossatšova juurde läks, suhtus viimane temasse umbusklikult.

«Tervist, Larissa Ignatjevna! Mind määrati teid teenima ja aitama, kus vaja. Mu nimi on Motja, perekonnanimi Gordejeva,» esitles tüdruk ennast vangile.

«Tervist! Kes teid minu juurde määras?» küsis Kossatšova valvsalt.

«Rittmeister Sablin. Määras mulle viis rubla kuus. Kehvuse pärast olin nõus.»

Kossatšova vaatas uurivalt päevitunud tütarlast, kriimustatud jalgu, tema tähelepanu äratasid laiad tugevad rakkus kämblad. Motja näis talle lihtsameelse külaneiuna, kuid tüdruku lustlikud, kavalavõitu silmad kõnelesid sellest, et ta polegi nii lihtsameelne, nagu algul näis.

«Kas olete abielus?» tundis Kossatšova huvi.

«Mis? Abielus jah ... Mu mees töötas enne töökojas, nüüd aga tuli ka valvuriks vangide juurde,» vastas Valja kogeldes.

«Vangide ... see tähendab meie, poliitiliste vangide juurde? On ta sandarm?»

«Ei ... Ei! Ta on vanglas vangide juures valvuriks,» seletas Valja.

«Tore abielupaar, pole midagi öelda — mees ja naine mõlemad vangivalvurid!» võbistas Kossatšova õlgu.

Tüdruk kihvatas.

«Häda sunnib,» ohkas ta, kui oli pisut rahunenud. «Aitan teid kõigiti, kuidas aga saan. Ja kahju on mul ka teist — noor, ilus, aga vangis ... ja verd köhite ka!»

«Kas su meheke on niisama kaastundlik?» küsis Kossatšova pilklikult.

Valja vaikis.

«Te muidugi võite mind mitte sallida, sest olen valvur,» ütles ta viimaks. «Ainult mina soovin teile head. Teen teile kõik ära, mis te soovite. Ärge ainult mind sisse vedage. Tõrelge minuga, kaevake rittmeistrile, nagu oleksin ma liiga vali teie vastu, siis on härra Sablin minuga rahul, paneb võib-olla palka juurde.»

Keegi koputas kõvasti uksele. Kossatšova võpatas ja hüüdis pahaselt:

«Kes seal lõhub?»

«Rittmeister Sablin!» kostis ukse tagant.

«Oodake, ma ei ole riides,» vastas vang akna juurde istuma jäädes.

Valja vaatas imestusega Kossatšovat, kes nii kartmatult sandarmit narritas. Koputati uuesti.

«Laske siis mul ometi ennast korda seada!» nähvas Kossatšova.

Kuid Sablini kannatus katkes. Viivitusest marru aetuna virutas ta uksele ja paiskas selle ristseliti lahti.

«Välja siit!» käratas ta Valjale ja pöördus vangi poole. «Pidage meeles, et ma ei kavatse tundide viisi ukse taga tolgendada. See ei ole viisakas teie poolt.»

«Viisakusest te parem vaikige, härra rittmeister! Viisakad inimesed kõigepealt teretavad ja küsivad, kuidas haige ennast tunneb,» tähendas Kossatšova sapiselt.

«Jätke see moraalilugemine! Ärge unustage, et te olete riiklik kurjategija!» käratas Sablin.

«Kõige parema tahtmise juures on seda võimatu unustada juba üksnes sel lihtsal põhjusel, et mul tuleb sallida teie siinviibimist ja ajada teiega juttu, mis mulle kõige vähematki lõbu ei paku,» ütles Kossatšova pilkavalt.

«Niisamuti ka mulle!» kibrutas rittmeister närviliselt huuli ja laskis pilgu toas ringi käia. «Noh, kuidas Motja töötab?»

«Teie Motja on kohutavalt räpane ja mühakas,» teatas Kossatšova.

«Me pole üldse kohustatud teie teenimiseks eraldi inimest pidama. Seepärast soovitan teil talitseda oma kapriise. Heidame teid forti, seal saate tunda, mis tähendab tujutseda,» sõnas sandarm sapiselt.

«Jätke oma ähvardused! Olen juba küllalt palju koge-

nud ja kui poleks haigust, siis uskuge, ma ei nõuaks teie käest midagi,» pööras Kossatšova talle selja.

Sablin vaatas ukse poole ja hõikas:

«Gordejev, tule siia!»

Blohhin ilmus silmapilkselt uksele ja küsis ülemust silmadega õgides:

«Mida soovite, teie kõrgeausus?»

«Tee oma naisele tuupi ruumi halva koristamise pärast!» andis Sablin käsu.

«Kuulen, teie kõrgeausus!» vastas Blohhin.

Rittmeister virutas vihaselt ukse kinni ja läks.

«Matrjona, tule siia!» kutsus Blohhin «naist».

Valja astus arglikult tuppa ning jäi ukse juurde seisma.

«Miks tuba räpane on?» käratas «mees» talle. «Täida oma kohuseid ausalt ja õieti nagu mina. Et ma enam ei kuuleks kaebusi sinu peale! Said aru?»

«Naist» noomides vaatas Blohhin rõõmsalt Kossatšova poole ja vastupidi sõnadele naeratas heasüdamlikult. Kossatšova oli algul üllatatud niisugusest ebakohasest naeratusest, silmitses siis terasemalt valvuri nägu ja lõi üleni särama.

«Kas see olete tõesti teie, Filipp Ivanovitš?» sosistas ta, uskumata oma silmi.

«Mina ... ja mitte üksinda.»

Kossatšova astus tema poole ja ulatas käe. Vististi oleks ta maha langenud, kui Blohhin poleks tal ümbert kinni haaranud.

«Seltsimees Klavdia Vassiljevna Strahhova, te mu armas ning hea võitluskaaslane, tervist,» lausus ta tasa.

«Kallis seltsimees, kui te teaksite, kui hea meel mul on teid näha ... Elus, terve ja koos meiega nagu tollal Presnjalgi. Kas on meeles? No muidugi, kus seda saab unustada ...» Kossatšova istus kõvale vanglakoikule ega saanud oma säravaid silmi Blohhinilt ja Motjalt ära.

«Klavdia Vassiljevna,» — Blohhin surus Klava ahtakest kätt — «seltsimehed palusid teile öelda: pidage vastu, varsti saabub vabadus. Aga nüüd pean minema. Kõrvad ja silmad ümberringi. Peab olema ettevaatlik. Esimesel võimalusel teadustan Ivan Gerassimovitšile

Teie aga vaadake ette. Hoidku jumal, kui nad haisu ninna saavad, siis oleme sees — kohutav mõelda.»

Blohhin lükkas koridoriukse paokile ja käratas:

«Või endast suurt saksa mängima ... Võtnud endale pähe veel nõudmisi ka esitada. Ma sulle näitan, nii et sa oma isa ja ema enam ära ei tunne ... Aga sina, Matrjona, ole karmim. Ära unusta, mis härra rittmeister käskisid!»

Valja tõi igal hommikul Firssovitele piima, koristas Kossatšova tuba. Harilikult viidi vang sellal sandarmi konvoeerimisel õue või maja juurde aeda, kus ta istus väikesele pingile ning soojendas end sügisese päikese paistel. Mõnuga vaatas ta vaikset sinavat merepinda, Tamani ranna tumedat triipu silmapiiril, väinas valendavaid kaluripaatide purjesid ja vabade kergetiivaliste kajakate lendu.

Päikesepaistel sooja saanud, tuletas Kossatšova meelde hiljutist minevikku, soist ning metsarikast Leedut, kehvi piiriäärseid külakesi, kus tema, Klavdia Strahhova, silmakirjaks töötas õpetajana. Meenusid salajased öised kokkusaamised seltsimeestega, kes piiri tagant tõid kirjandust ja relvi. Mitu korda sõitis ta ise Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Keskkomitee ülesandel Šveitsi, kus aitas Vladimir Iljitš Leninil valmistada saadetisi ajalehtede, ajakirjade ja brošüüridega. Kui palju kordi oli ta neid eluga riskides Leedusse ja sealt Peterburisse toimetanud.

Pingelised aastad, täis alatisi ohte, kurnasid teda väga, kuid puhkusele ta ei mõelnudki. Läinud aastal, kui ta Piiteris viibis, võeti ta ühel põrandaalusel koosolekul kinni. Koosolekut juhatas Ivan Gerassimovitš, kes oli Peterburisse tagasi tulnud, kuna mehhaanik Krõlovi süüd ei saadud tõestada ja kardetav bolševik Ivan Gerassimovitš sai sel kombel loa vabalt Krasnojarskist ära sõita. Õnneks olid neil valepassid ja sandarmitel ei läinudki korda nende õigeid nimesid kindlaks teha.

Ja nüüd siis kandis keegi Larissa Ignatjevna Kossatšova Kertšis kohtuotsuse põhjal oma viieaastast kindlusevangistust Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei põrandaalusest koosolekust osavõtmise pärast.

Mõnigi kord libisesid ta mõtted Valja juurde. Hiljuti küsis Kossatšova selle armsa tüdrukuga juttu ajades, kas ta tunneb Volkovit. Nüüd lõi Gordejevi «naine» äkki näost lõkendama nagu mooniõis ja naeratas rõõmsalt:

«Kuidas siis! Tunnen... Isegi väga ja väga hästi... See on... minu peig!»

Nii Blohhin kui ka Volkovi pruut ja võimalik, et teisedki, keda Kossatšova veel ei tundnud, poetasid endid kindlusse partei ülesandel, riskisid oma vabadusega, võib-olla ka eluga tema pärast, ta sõprade pärast, nagu tema ise ka kunagi oli riskinud. Kui mehiseid inimesi on partei ühte liitnud!

Nii möödus umbes kuu aega. Kossatšova oli selle ajaga märgatavalt paranenud, veel elavamaks muutunud, ja Sablin nõudis Firssovilt aina tungivamini tema üleviimist forti, kus teised vangid juba ammu olid.

11. peatükk

Fort Totleben asetses kõrgendikul kindluse edelasektoris. See paiknes seespool kindluse territooriumi üldist välispiiri, kuid oli muust osast eraldatud kraavi ja kõrge valliga. 1857.—1858. aastal, varsti pärast Sevastoopoli sõjakäigu lõppu ehitatud fordil oli ulatuslik allmaaehitiste — miinigaleriide, ladude ja kasemattide — süsteem. Need läksid sügavale maa alla, asetsesid mitmekordselt üksteise peal. Neis maa-alustes ruumides paiknesid püssirohu- ja mürsukeldrid ning toiduainete laod, mis pidid varustama kogu kindluse garnisoni. Olid olemas ka pealmaakasarmud, kuid praegu kasutati neid ladudeks ja vahtkonnaruumideks.

Kaitseehitised koosnesid mitmest patareist ja ruumikate kasemattidega kaponiiridest.

Forti ühendas kindlusega vallide sisse tehtud tunnel, mille sissekäik oli varjatud massiivse raudväravaga. Värava juures asetsesid vahtkonnaruum ja peavaht.

Väravast ja vahtkonnaruumist kõige kaugemal paiknes suurtükiväe laboratoorium, mida ümbritses kõrge muldvall. Laboratoorium võttis enda alla kaks kõrvuti asetsevat ja omavahel ühendatud kasematti, mille

aknad olid väikese ruudukujulise hoovi poole. Hoov oli kõrge valliga eraldatud teistest lähematest ehitustest. Laboratooriumi kasemattidesse pääses väljast kahekordse soomusukse kaudu. Need ettevaatusabinõud olid tarvitusele võetud võimalike plahvatuste puhuks.

Laboratoorium seisis juba pikemat aega tühi, ja just siia otsustati paigutada vangid koos valvuritega. Akendele pandi trellid ette, tehti talveks topeltraamid, kasematid puhastati ja valgendati, pandi raudahjud sisse. Pärast seda leidis Sablin, et ruumid on vangide jaoks korras, kuigi kasemattides tegelikult oli halb ventilatsioon ja neis oli alati tunda niiskust.

Kuna Kossatšovat peeti ajutiselt kindluse staabi juures, siis paigutati laboratooriumi ainult mehed, kaks kummassegi kasematti.

Vangid olid Kertši kindlusse toodud mitmest linnast, nad olid mitmesugusteks tähtaegadeks istuma määratud ja peaasi — kuulusid erinevatesse parteidesse. Alles teel kindlusse olid nad tuttavaks saanud, seepärast ei teadnud nad üksteisest peaaegu midagi.

Poliitiliste vaadete, haridusliku taseme ja eluea erinevused ei soodustanud muidugi vangide lähenemist üksteisele. Vangikodade valitsus just seda arvestaski, kui ta neid koos karistust ära kandma saatis.

Juba esimestel kindluses viibimise päevadel valisid vangid endile vanema. Üksmeelne valik langes Vonsovitšile, kellele tehti ülesandeks kõik õiendused Sabliniga. Ruumi kordaseadmise mured võttis Klimov enda peale. Üliõpilased kohustusid välismaailmaga sidet looma, mis oli peaaegu kõige raskem ülesanne.

Toetati üksmeelselt otsust sandarmivalitsuse ülem enda juurde kutsuda ja nõuda tema käest regulaarset kirjade kui ka ajalehtede, ajakirjade ja kindluse raamatukogust raamatute kättetoimetamist. Kuid Sablin ei tulnud. Ta ei teinud vangide nõudmistest väljagi.

Peale valvekorra vangivahtide polnud kellelgi õigust endisesse laboratooriumi tulla. See polnud lubatud isegi vahtkonna korrapidaja-ohvitserile ja fordi vahtkonnaülemale.

... Pidas võrdlemisi sooja, päikesepaistelist oktoobrikuu. Vangid püüdsid kasutada iga ilusat päeva, et kauemat aega õhu käes viibida, kuigi tuli jalutada kit-

sukeses hoovis ja sedagi valve all. Ka sandarmitele ja valvuritele ei meeldinud korrapidamine poolpimedas kasematis ja nad lasksid vange salaja, Sablini teadmata kauem jalutada.

Kus ja kunas küll pole vangid lohutanud end mõttega põgenemisvõimalusest? Ka Kertši kindluse vangid elasid selle lootusega. Klimov silmitses teraselt aknatrelle seest- ning väljastpoolt ja jõudis otsusele, et isegi ühisel jõul on neid vaevalt võimalik müüri seest välja kangutada. Tutvumine väikese jalutushooviga ei pakkunud samuti midagi lootustandvat. Hoov oli piiratud rohkem kui kolme meetri kõrguse tsementeeritud kivimüüriga. Aja jooksul olid kivid ja tsemendisegu nii kõvasti liitunud, et moodustasid ühtselt monoliitse kamba. Müüri purustamisele ei maksnud mõeldagi. Müüri peal oli muldvall, üle kahe meetri kõrge. Nii kujutas väike hoov endast viie-kuue meetri sügavust kaevu, mille põhjas jalutasid vangid. Päike paistis siia ainult üürikeseks ja kadus kohe jälle muldvalli taha. Üliõpilased panid ette jalutuse ajal valvuritele kallale tormata, neilt relvad ära võtta ja põgeneda.

«Kuhu?» küsis Vonsovitš pilklikul toonil. «Me ei tea isegi ligikaudu, kus asub väljapääs fordist. Tunnimehed ümberringi, märkamatult ei lähe siit kuidagi korda välja pääseda. Mina küll keeldun säärasest absurdsest ettevõttest,» lükkas ta üliõpilaste ettepaneku tagasi.

«Kui põgeneda, siis kas kõik koos või mitte keegi,» ütles Tluštš talle. «Kui meie põgeneme ja teie siia jääte, võetakse teid põgenemisele kaasaaitamise eest niikuinii vastutusele.»

«Palju selle eest antakse?» küsis Vonsovitš.

«Kaks-kolm aastat sunnitööd või üksikvangistust,» vastas Tluštš.

«Narr isegi mõelda niisugusele põgenemisele!» tähendas Klimov.

«Mis siis teie ette panete?» pöördus Tluštš tema poole.

«Mitte kui midagi.»

«Noh, meie kolleeg Tluštšiga püüame kasutada esimest soodsat juhust kahekesi põgenemiseks,» teatas ärritatult, nagu oli tema mood, Okulenko, laiaõlgne, kõhna näo ja järskude liigutustega noormees.

Ta oli õppinud Kiievi polütehnilises instituudis, võt-

nud osa äpardunud atentaadist Kiievi kubernerile ja mõistetud kümneks aastaks türmi, kuid amnestia tõttu saanud seitse aastat kindlusevangistust. Tema salajaseks unistuseks oli nüüd välismaale põgeneda ja seal oma kõrgem haridus lõpule viia. Sellest kõigest rääkis ta avameelselt Tluštšile, viimane muidugi ei viivitanud tema kavatsuste teatavakstegemisega kindluse sandarmivalitsuse ülemale.

Kuna Sablin ei rahuldanud nende nõudmisi, kirjutasid vangid kaebuse otse kindluse komandandile, kuid sandarmid keeldusid kategooriliselt seda kaebust edasi andmast.

«Meil pole õigust seda teha!» kinnitasid nad. «Me võime esitada paberi üksnes tema kõrgeaususele rittmeister Sablinile.»

Kui nende käest küsiti, miks vangid ei saa kirju kodustelt, järgnes üks ning sama vastus:

«Tema kõrgeausus käskisid teile öelda, et kirju pole kellegi nimele tulnud.»

Okulenko ei kannatanud lõpuks enam välja ja sõimas valvesandarmi läbi. Karistuseks määras Sablin ta pimedasse kartserisse. Kus see kartser oli, seda ei teadnud keegi ja kõik jäid arvamisele, et üliõpilane pandi garnisoni peavahti.

«Kui kauaks ta kartserisse pandi?» küsisid vangid sandarmitelt.

«Tema kõrgeausus ütles: las istub, eks siis näe, kuidas ta kartseris käitub.»

Möödus umbes nädal aega, kuid Okulenkost ei tulnud mingeid teateid. Endiselt ei ilmunud keegi ülemustest ka laboratooriumi.

«Kujutlen, kuidas kodused minu pärast muretsevad,» ohkas Tluštš tehtud kurbusega. «Minu isa teenib pangas, tal on ärimeeste hulgas üsna laialdane tutvuskond, aga näe, mitte midagi ei saa teha . . .»

«Siin aitaks rohkem tutvus kõrgema ametnikkonnaga,» tähendas Vonsovitš ja muigas nukralt. «Ülemal pool ei ole mul kedagi. Mul on naine, õpetaja, ja kolm last. Näevad, vaesekesed, murepäevi, et mitte nälga surra. Hea veel, et Anja töötab. Kuid ta võidakse kui riikliku kurjategija naine ametist lahti lasta. Meil käib arveteõiendamine kähku.»

Vonsovitš valutas vabadusekaotuse pärast rohkem südant kui teised ja mõtles alati suure murega oma perekonna saatusele.

Möödus veel nädal aega, kuid Okulenko ei tulnud tagasi. Tema äraolek tegi vangid üha rahutumaks.

«Küllap kartser talle vist meeldib, et ta ei kipugi sealt ära,» heitis Tluštš nalja.

Ükskord ilmus ootamatult-aimamatult kindluse papp laboratooriumi. See oli umbes neljakümne viie aastane punaka laka ja pungis silmadega kuivetu mees. Papp astus otse sisse, palitut, kalosse ja mütsi maha võtmata.

«Rahu sellele majale! Tulin teid vaatama kui kõigi kindluse elanike hingekarjane,» lausus ta kasematti ristimärgiga õnnistades.

Keegi ei vastanud ta tervitusele. Klimov pöördus demonstratiivselt akna poole. Tluštš, kes mängis endast juuti, tegi nägo, et õigeusu papi tulek temasse ei puutu, Vonsovitš aga vaatas süngelt tulija otsa ja küsis:

«Mis te siia maha unustasite, härra preester?»

«Mulle tulid meelde teie hinged ja ma tulin sellessesinatsesse kannatuste ja häda orgu,» vastas papp ülespuhutult.

«On olemas vanasõna: kutsumata külaline on hullem kui tatarlane!» ütles Klimov ja lisas pilkavalt: «Ehk otsiksite, papiisand, oma jalutuskäikudeks kaugema tänava!»

Papp läks vihast punaseks, heitis Klimovile hävitava pilgu ja vaevu viha tagasi hoides ütles vanemsandarmile:

«Tule kirikusse, ma annan siia ühe ikooni. Evangeeliumi ning palveraamatu saad ka nende patuste jaoks siin. Aga teie,» põrnitses ta vangide poole, «muutke oma meelt, siis valgustab issand jumal teid oma kõikteadmisega ja saadab rahu teie mässulistele hingedele.»

«Jätke, härra preester, meid rahule oma janditamisega,» ütles Vonsovitš pahaselt.

«Jumalasalgaja! Kuidas julged sa jumalat vihastada?!» käratas papp õpetajale.

«Kasige minema! Aitab veiderdamisest!» nähvas Tluštš põlastavalt.

«Kes sina oled? Juut?» kissitas papp silmi.

«Just nii, teie auväärsus,» kinnitas sandarm.

«Nean sind ära kui meie issanda jumala Jeesuse Kristuse äraandja ning piinaja! Kannan sellest vaimuliku isiku mõnitamisest ette kindluse staabile!» ähvardas maruvihane hingekarjane ja lahkus kiiruga kasematist.

Komandandi naisega klatšides kaebas papp selle juhtumi üle, viimane teatas sellest oma mehele.

Kindral Schröder oli luterlane. Kirikuasjad huvitasid teda vähe, kuid talle jäi hästi meelde, et üks vangidest, nimelt juut, oli preestrit solvanud. Ta kutsus Sablini enda juurde ja käskis pista Tluštši kuuks ajaks pimedasse kartserisse. Teised vangid kästi kaheks nädalaks vee ja leiva peale panna.

Nõnda kadus kasematist ka Tluštš, nagu oli kadunud Okulenkogi. Klimov ja Vonsovitš said mõneks ajaks provokaatorist lahti.

12. peatükk

Novembri algul pöördus tuul kirdest edelasse. Soe tuul tõi endaga kaasa nukkerhalle pilvi ja niiskust. Tibutas tüütavalt vihma. Meri paistis poriselt hall ning sünge.

Kehvast toidust ja rõske kasemati läppunud õhust võtsid Vonsovitši mao- ja maksakatarr terava kuju. Ta ei võinud enam peaaegu midagi süüa. Klimovi nõudmisel kohaletulnud arst kirjutas õpetajale ette range dieedi — ainult saia ja kanaliha, kuid Sablin ei parandanud toitlustamist.

Ühel päeval tulid valvesandarmite kasematti sapöörid ja hakkasid laduma telliskividest vaheseina, mis ulatus laeni ja jaotas kasemati pooleks. Sandarmid keelasid sapööridel kategooriliselt vaadata kõrvalkongi, kus vange nüüd päevad läbi luku taga hoiti. Lühikest jalutamist lubati neile ainult hommikuti enne soldatite tulekut või õhtul pärast töö lõppu.

Varsti oli uksega vahesein valmis. See krohviti ära ja valgendati ning pärast uue ruumi koristamist toodi sinna kindluse staabist üle Kossatšova.

Teada saanud, kes kõrvalkongis asub, hakkas Vonsovitš kohe vangla leppemärkide järgi seinale kopu-

tama. Kossatšova ei vastanud, tal olid meeles Blohhini sõnad ja ta kartis provokatsiooni.

Enne kui Kossatšova fordile üle toodi, olid tal staabiülema loal kasutada ajalehed ja ajakirjad, mistõttu ta oli kursis maa poliitilise eluga. Nüüd sattus ta ühesugusesse olukorda teiste vangidega.

Ükskord tuli Firssov fordile kontrollima, kuidas vange peetakse. Kõigepealt külastas ta «oma valvealust» Kossatšovat.

«Sattusin siia ainsa naisena meeste hulka,» kaebas Kossatšova talle. «See kitsendab mind ja ma tunnen end kahekordselt vangistatuna. Lubage Motjal rohkem minu juures olla. Olen temaga väga harjunud. Las ta toob mulle lõunat, võtab pesu pesemiseks ja lõpuks pean ma ennast ometi ka pesta saama.»

«Hea küll, mä räägin Sabliniga,» lubas Firssov.

Kossatšova juurest läks Firssov kõrvalkasematti. Ta nägi seal ainult kaht vangi ning küsis, kuhu on jäänud Tluštš ja Okulenko.

«Tema kõrgeaususe rittmeister Sablini käsul paigutati nad jultumuse ja tooruse eest kartserisse,» kandis sandarm ette.

«Okulenko on juba kuu aega kartseris ja Tluštš üle kahe nädala,» teatas Klimov.

«Ma ei teadnud seda, kohe täna selgitan välja, milles asi seisab,» ütles Firssov ja pöördus Vonsovitši poole: «Mulle kanti ette teie haigusest. Kas Spirtov käis teie juures? Mis ta teile ette kirjutas?»

«Dieedi, aga kuidas ma seda pean?» kehitas õpetaja õlgu.

«Kas te siinviibimise aja jooksul raha olete saanud?»

«Väljastpoolt pole keegi meist ei raha, kirju ega mingeid teateid saanud. Kuigi olen enam kui kindel, et on tulnud kirju, võimalik, et ka raha minu nimele,» vastas Vonsovitš.

«Saadan Sablini siia. Las ta arutab kõiki teie pretensioone,» sõnas Firssov ja läks ära.

Sablin tuli järgmisel päeval. Kõigepealt kukkus ta valvurite kallal võtma, et need lubavad vangidel seinale koputada. Seejärel käskis viia Kossatšova kasemati

teise poolde, millel polnud kõrvalkasematiga ühist seina.

Kossatšova keeldus seda korraldust täitmast.

«Tarvitan jõudu ja käsin teid vägisi üle kanda!» ähvardas rittmeister.

Protesti märgiks heitis Kossatšova koikule ja kattis pea padjaga. Sablin kahmas südametäiega padja ja viskas põrandale. Nüüd kargas Kossatšova püsti, tõukas sandarmit ja kisendas:

«Kaduge siit jalamaid! Jätke mind rahule!»

Teisel pool seina kuuldi tema kisendamist. Vonsovitš ja Klimov kukkusid kõigest jõust taguma vastu ust, mis kasematte ühendas.

Seda kuuldes tuli Sablin Kossatšova juurest ära. Rittmeister tormas koos valvesandarmiga meeste poolele. Niipea kui ta kasematti astus, kerkis ta ette Klimovi kogu. Vonsovitš seisis vihast värisedes Klimovi kõrval.

«Kuidas te julgete irvitada haige naise üle!» kriiskas õpetaja falsetihäälel.

«See on mäss! Vahtkonna soldatid siia kutsuda!» röökis Sablin, silmad pungis, ja taganes ukse poole.

Allohvitser tormas talle appi ja püüdis kiiruga nagaani kabuurist välja kiskuda, kuid nüüd jooksis kõrvalkasematist välja Kossatšova ja paiskas talle peotäie soola vastu silmi. Sellal kui pimestatud sandarm silmi hõõrus, sai Kossatšova nagaani enda kätte, vajutas nagaanitoru sandarmile vastu rinda ja klõpsatas päästikut. See avaldas täiesti ootamatut efekti. Sandarm oietas ja vajus põrandale. Mees langes hirmust minestusse. Samal hetkel tormas Sablin nagu meeletu temast mööda.

Kossatšova läks meeste kasematti. Vonsovitš lamas minestanult põrandal, Klimov seisis tema juures.

Õpetaja pea oli tahapoole heidetud, ta hõre kikkhabe hoidus punaka kiiluna ülespoole. Nägu oli tõmbunud siniseks, silmad pahupidi peas. Kossatšova kummardus alla ja pani märjaks tehtud taskuräti ta laubale. Ka Klimov kummardus õpetaja kohale ja kuulis Kossatšova tasast sosistamist:

«Pean sulle teatama tähtsat asja: vangivalvur Motja ja Gordejev . . .»

Ukse tagant kostis jooksumüdinat ja kasematti tormasid kolm vahisoldatit, täägistatud püsse käes valmis hoides. Naisterahvast nähes jäid nad kahevahel olles seisma ega teadnud, mis teha.

Vonsovitš hakkas meelemärkusele tulema.

«Mis minuga on? Kus ma olen?» oigas ta küünarnukile tõustes tasa.

Klimov aitas tal maast üles tõusta ja koikule istuda. Soldatid jäid hetkeks kõhklevalt paigale, siis tormasid Klimovi kallale, keda nad kõiges süüdlaseks pidasid, ja hakkasid teda püssipäradega peksma. Kaitstes end nende eest kättejuhtunud puuhaluga, taganes Klimov nurka.

«Torka talle täägiga!» käsutas kohalejõudnud Sablin.

«Võtke ara pähe, mis te teete? Kolmekesi ühe kaitsetu kallal!» Kossatšova sööstis Klimovi juurde, varjas teda oma kehaga ja haaras soldateil kätest kinni. «Jätke järele, te alatud argpüksid!»

Soldatid lasksid tääkidel langeda. Pikk ning sale Kossatšova seisis vihaselt nende ees ja takistas neid oma võimuka hoiakuga.

«Naine teise kasematti viia!» andis Sablin soldateile käsu.

Oma kasemati juures nägi Kossatšova ikka veel põrandal lamavat ning oigavat allohvitseri.

«Pidi ta siis ka nõnda hirmu täis minema,» mõtles Kossatšova tusaselt. «Vaata et tuleb veel vastutada teise eest!»

Oma kasematis võttis ta kleidi seljast, mähkis pea rätiga kinni ja võttis teki peale, otsustades teeselda raskesti haiget.

Mõne minuti pärast tuli porutšikust vahtkonnaülem uue grupi relvastatud soldatitega.

«Käed üles!» käratas ta, niipea kui oli üle kasemati läve astunud.

«Jumala pärast — tasemini! Just praegu elasin üle nii palju kohutavat... Ei tohi ometi nii ebainimlikult suhtuda haigesse!» oigas Kossatšova.

Ohvitser vaatas umbusklikult talle otsa, jättis Kossatšova soldati järelevalve alla ja läks ära kõrvalruumi.

Meeste kasematis nägi ta koikul lamavat Vonsovitši ja tema kohale kummarduvat Klimovit. Õpetaja oli nii

haletsemisväärses seisukorras, et vaevalt küll oleks kellelgi pähe tulnud kahtlustada teda selles segaduses, mis siin oli aset leidnud.

«Kes solvas sandarmiohvitseri?» küsis porutšik.

«Minu arvates ei solvanud teda keegi. Tema ise oli hämmastavalt. jultunud kõrvalkasematis viibiva haige naisvangi vastu,» seletas Klimov rahulikult.

«Aga kes sandarmiallohvitseri lõi?»

«Me pole teda üldse näinudki. Meie kasematis ta ei käinud,» vastas Klimov.

«Kes sina niisuke oled?» küsis porutšik jõhkralt.

«Kas ei saaks veidi viisakamalt, härra ohvitser? Ilma selle «sinatamiseta»!» kortsutas Klimov kulmu.

«Küsin su nime, tõbras!» käratas ohvitser lähemale astudes.

Klimov kehitas vaikides õlgu ja pöördus ära.

«Küll ma sind, lurjust, õpetan, kuidas mulle peab vastama,» — porutšik haaras tal kraest kinni, kuid lendas kohe eemale.

«Ärge andke kätele voli, teie ausus!» lausus Klimov kraed kohendades kurjalt.

Ehmunud ohvitser käratas soldatitele:

«Võtke see nurjatu kinni ja heitke kartserisse!»

Soldatid keerasid Klimovil käed selja taha ja lohistasid ta kasematist välja. Vonsovitš katsus end koikult üles upitada ja hüüdis: «Te ei tohi!», kuid mehele virutati niisugune hoop, et ta põrandale lendas ja pea vastu seina valusasti ära lõi.

Klimovi kartserisse saatnud, tuli porutsik tagasi Kossatšova juurde ja hakkas teda üle kuulama, kes ja missugustel asjaoludel sandarmiallohvitseri läbi peksis.

«Keegi ei ole teda peksnud. Nägin, kuidas ta äkki maha prantsatas, aga mispärast, seda ma ei tea!» vastas Kossatšova.

Nii soldatid kui ka Sablin ise ei teadnud täpsemalt, mis allohvitseriga õieti oli juhtunud. Sündmuskohale tulnud Spirtov tegi kindlaks, et sandarmit oli ülemäärasest ärritusest tabanud halvatus.

«Kas on lootust ta paranemisele?» küsis Sablin.

«Väga vähe,» ütles Spirtov ja käskis sanitaridel allohvitseri laatsaretti kanda.

Sandarmiallohvitseri raske haiguse tõttu otsustas Sablin Gordejevi fordile vangivalvuriks üle viia.

Mõne päeva pärast sattus Boreiko teenistusest tulles silm silma vastu Blohhiniga, kes kandis vangivalvuri vormi. Kui staabikapteni jalge ees oleks maa äkki lõhenenud, oleks ta vähem imestanud kui nüüd. Boreiko jäi seisma ja kutsus Blohhini enda juurde.

«Mis maskeraad see siis on?» küsis ta tasa ja käratas samas täie häälega: «Kuidas sa au annad!! Kannad komandoülemale ette, et ma sulle märkuse tegin. Said aru?»

«Just nii!» raius Blohhin. «Ärge imestage millegi üle, Boriss Dmitrijevitš! Nõnda on vaja,» lisas ta tasa.

«Vaata ette, Filja, et sa sisse ei lenda!» hoiatas Boreiko.

«Raske on mul seda kesta kanda, aga tuleb kannatada, Boriss Dmitrijevitš!»

«Käi minema, tohman! Vaata et sa järgmine kord nõuetekohaselt au annad!» käratas Boreiko.

Blohhin pöördus kannal ringi ja astus oma teed edasi.

Kord nädalas kutsus Sablin Gordejevi enda juurde ja päris järele, kuidas vangid käituvad.

«Sa, Gordejev, hoia silmad lahti!» manitses rittmeister uut vangivalvurit. «Ja las su naisuke ka teritab kõrvu. Võlgu ma teile ei jää. Eriti pea silmas Klimovit. See on ohtlik mässaja. Üliõpilastega ole ettevaatlikum. Kossatšova on hirmus norija naine. Kuid ta kõngeb tiisikusse. Õpetaja peab varsti vabaks saama. Et ta pärast vabaduses meie peale jumal teab mis kokku ei vatraks, siis teda ära puutu, aga Klimovit kolgi nii palju kui süda kutsub. Teda ma siit välja ei lase, panen ta maa alla kinni, las kärvab seal. Sealt ei leia keegi eluilmas ta konte ka enam üles!»

Blohhin kuulas tähelepanelikult kõiki rittmeistri õpetusi, kiitis takka ja noogutas nõusoleku märgiks pead. Ise aga mõtles: «Äh sind, sa puupea, ei näe sa oma ninast kaugemale. Kui sa teaksid, et tarvitseb mul korraks Ivan Gerassimovitši otsa vaadata, kui talle on kõik selge . . . Keda kuraditki ei tule sul välja, püüa sa, sandarmiraibe, nii palju kui tahad!»

«Püüan, teie kõrgeausus!» põrutas Blohhin täiest

kõrist, pöördus ringi, sammus uljalt kontsadega klõbistades toast välja ja pani ukse aupaklikult kinni.

«Tubli mees, pole midagi öelda,» muigas Sablin heakskiitvalt. «Veel on olemas ustavaid teenreid. Kuid siiski, nagu öeldakse: looda jumala peale, aga ära ka ise käsi rüppe lase. Tubli mees on ta küll, kuid ma tunnen teda liiga vähe. Aga asi on ülitähtis, eksida ei tohi. Kõige parem on seepärast — Klimov maa alla kartserisse pista. Sealt ta juba ei põgene . . . Mu aimus ütleb, et see on peenike sell.»

13. peatükk

Kuidas kindluse postkontori ülem ka ei püüdnud leida Boreiko nimele tulevatest kirjadest midagi mässumeelset, polnud ta nuuskimisel siiski vähematki edu.

Nossov püüdis kindlaks teha, kas Boreikole saadetud kirjades pole ehk kasutatud mingit keerukat koodi, kuid lõppude lõpuks veendus ikkagi, et see oletus on aluseta. Ühesõnaga, staabikapteni kirjade järgi ei saanud teda kahtlustada poliitilises ebaustavuses.

Poliitiliste vangide kindlussetoomine avas postkontoriülemale uue tegevusvälja. Kõik vangide nimele tulevad kirjad avati ja loeti hoolega läbi, enne kui need sandarmite kätte jõudsid. Nossov pidas selle kirjavahetuse üle täpset arvestust ja oskas ka kiiresti hankida igasuguseid teateid selle kohta, kes poliitilistele vangidele kirjutasid, astudes kirjavahetusse vastavate postiasutustega.

Kirju, tõsi küll, polnud palju. Klimov ja Tluštš ei saanud neid üldse. Vonsovitšile kirjutas naine ühest Volgaäärsest linnast. Selgus, et mõlemad üliõpilased olid ohranka osakonnale hästi tuntud. Üks neist oli nähtavasti provokaator, aga kumb, seda ei suutnud Nossov korrapealt kindlaks teha.

Kossatšova ei saanud kirju. Vahel harva tulid ta nimele rahasaadetised Peterburist ühelt kaugelt sugulaselt.

Kui Nossov uuesti sandarmivalitsusse läks, laskis Sablin tal tükk aega oodata ja kohtles teda varjamatu irooniaga:

«Noh, mis head kuulda, härra Tjapkin-Ljapkin?»

Nossov oli väga solvunud niisugusest kohtlemisest, kuid ei julgenud seda ilmutada, vaid lausus lipitseva naeratusega:

«Mul on au esitada kindel vahend poliitiliste vangide moraalseks mõjutamiseks.»

«Milles teie meetod siis seisab? Nõelu küünte alla torkida või poolsurnuks peksta, nii et mingeid väliseid jälgi järele ei jääks? See on meile väga hästi teada, lugupeetud härra Nossov.»

«Toores vägivald sageli ei vii sihile, härra Sablin, ajab ainult inimesed vihale. Ma panen ette tegutseda teises, nii-öelda moraalses liinis. Nagu teil muidugi väga hästi teada on, hindavad vangid eriti kõrgelt välismaailmast saadud sõnumeid.»

«Sellepärast nad Kertši saadetigi, kus on kerge maksma panna täieliku isoleerimise režiimi. Vangid saavad ajalehti ja ajakirju, raamatuid ja kirju alles pärast seda, kui mina olen neid kontrollinud. Niisugune on Peterburi käsk. Mina teatan vangidele, et neile kirjutatakse seda ja seda, aga kirju neile kätte ei anna.»

«Ülearune karmus, mida pole kellelegi vaja! Palun andestada mulle mu teravus.»

«Mis siis teie arvates, härra Nossov, tuleks teha? Te võib-olla esitate politseidepartemangule täiuslikuma viisi vangidele saadetavate kirjade kasutamiseks?»

«Võtan endale julguse seda teha. Seletan näite varal. Ütleme, et see ja see saab kirja, milles talle teatatakse, et tal kodus on kõik korras, et kõik on terved, ootavad teda pikisilmi ja nõnda edasi ikka samas vaimus. See muidugi tõstab vangi tuju, sisendab talle reipust. Tema jõud nagu kasvaks ja ta kasutab seda riigi kahjuks. Hoopis teine asi, kui kiri on kurb, räägib igasugu pahandustest, äpardustest, omaste haigusest, näljast. Niisugused kirjad vajutavad igaühel pea norgu. Tahtejõuetud ja kõhklejad hakkavad paluma armuandmist, karistusaja lühendamist ja ütlevad endid lahti oma vaadetest. Just seda ongi riigivõimul vaja.»

«No aga kui niisuguseid kirju ei ole?» küsis Sablin. «Kust käsite neid võtta?»

«Omast peast, härra rittmeister. Kui omatakse mõningat fantaasiat ja tutvutakse põhjalikult sellega, mida

vangidele kirjutatakse, võib alati kirjutada neile mõned read nii, et nad ei saa aru, kes ja kust neile kirjutab.»

«Lühidalt, me peame ise kirjutama vangidele sedalaadi kirju, mis tugevasti kõigutaksid nende moraalset seisukorda?» sai sandarm lõpuks aru. «Aga see pole nii lihtne! Käekirja järgi võivad nad alati ära tunda, et kiri pole sellelt, kes neile kirjutab.»

«Ärge muretsege, härra rittmeister! Ega's ma ilmaasjata pole kogu oma elu pühendanud postiteenistusele. Olen oma elupõlves näinud musttuhat igasugust käekirja ja õppinud tasapisi ükspuha missugust nii järele tegema, et kirja autor ise ka ära ei tunne, kas see on tema kirjutatud või mitte. Lubate mul asuda kogu vangide korrespondentsi läbitöötamisele?»

«Võiks arvata, et teie, härra Nossov, olete õppinud jesuiitide koolis. Ainult seal võidi välja nuputada niisugune asi, nagu te ette panete.»

«Ignatius Loyola oli väga tark mees. Ega jesuiitide ordu muidu tänapäevani poleks püsinud ja see püsib veel sajandeid,» kinnitas Nossov veendunult.

Mõne päeva pärast tuli Nossov uuesti Sablini juurde.

«Palun tutvuda minu tööga, härra rittmeister,» ulatas ta sandarmile paberi. «Siin on kiri Vonsovitšile, õpetajale, kes teie juures kinni istub.»

Sablin pani prillid ette ja luges:

«Meie kallis isake! Me kõik oleme terved ja ootame kannatamatult sinu vabanemist. Lapsed õpivad hästi, mina käin tööl. Elamiseks meile jätkub. Võime ka sind väheke aidata. Ardalion Mihhailovitš — mäletad teda? — palus sulle tervisi saata. Ta on meie perele suureks abiks. Suudleme sind. Jää terveks, ole tubli ja ära meie pärast muretse. Sinu Veera, Ljalja, Tanja ja Anja.»

«See on algupärand,» seletas Nossov. «Nüüd palun tutvuda sellega, mis mina kirjutan!» ja ta ulatas samasuguse paberilehe. «Vaadake, millest räägitakse teises «kirjas»:

«Väga austatud Vladimir Mihhailovitš!

Ma ei tahtnud tülitada ja teile muret teha oma kirjaga, kuid on kujunenud niisugune olukord, et ma ei saa enam vaikida. Teie naine on äärmiselt raskes seisukorras. Pikaajalise kehva toidu tagajärjel on tal tekki-

nud kopsutuberkuloos ja see on jõudnud juba niisugusesse järku, et arstid ei pea tuberkuloosi nakkusohu pärast enam võimalikuks tema edasist viibimist laste juures. Mul läks korda panna lapsed elama kaugete sugulaste juurde, kelle nime ma arusaadavatel põhjustel ei maini. Ma ei salga, et ka seal ei peeta neid kaugeltki nii ülal, nagu seda nende üldise kurnatuse pärast vaja oleks. Kuid esialgu ei läinud mul korda muud paremat midagi ära teha. Ainuke lootus on selles, et varsti lõpeb Teie vangipõlv ja Te saate ise neid abistada. Nagu niisugustel puhkudel ikka, on kõik Teie tuttavad hakanud Teie perest eemale hoiduma. Ka mina kardan enda pärast ja kirjutasin Teile saadetavale kirjale alla ainult oma ees- ja isanime. Soovin Teile kõige paremat. Pidage meeles, et sellest, kui ruttu Te vabanete, oleneb Teie laste elu. Teie naine on kahjuks juba lootusetult haige. Teie Ardalion Mihhailovitš.» »

«Jah, pärast niisuguseid teateid on raske hingerahu alal hoida,» ütles Sablin. «Aga õpetaja võib-olla tunneb tema käekirja ja ei usu teie kirja.»

«Kui kirja saatja kardab avaldada oma nime, siis võib ta ka oma käekirja moonutada. Anname talle kätte ka ümbriku, millel on postitempel: Saraatov, 12. oktoobril 1910. aastal. Uskuge, see on tehtud nii, et ükski tont ei võta kinni, Vonsovitš aga on tükiks ajaks tasakaalust välja löödud. Siis kirjutan talle ka naise nimel kirja veel rusuvamate teadetega ja palvetega päästa nälga surevad lapsed. Naise käekirja olen juba ära õppinud. Uskuge mind, õpetaja annab ruttu alla,» kinnitas Nossov.

«Juba täna annan kirja Vonsovitšile kätte. Kahju, et Kossatšovale ei saa niisugust kirja saata. Tema tuttavaid pole teada,» lausus Sablin tusaselt.

«Määraksite ehk töö eest kakskümmend viis rubla kuus, härra rittmeister,» palus Nossov

Sablin jäi mõttesse. Kõik salajased summad pani ta ülima rahuga oma tasku. Aga revideerimise puhul oleks tal raske mainida kedagi kui oma palgalist kaastöölist. Ning ta tegi kiire otsuse:

«Saate kakskümmend viis, aga see loeb viiekümne eest. Selge?»

Nossov oli nõus. Nii sai temast sandarmivalitsuse alaline kaastööline.

Pikaajaline vangipõlv nõrgendas vähehaaval vangide tahtejõudu. Esimesena andis alla Vonsovitš. Talle tegi rasket muret teadmatus, kuidas tema perekonna käsi käib. Seepärast oli Nossovi kokkusoperdatud kiri talle hävitavaks moraalseks löögiks. Kaks ööd ei maganud ta silmatäitki, luges õnnetu kirja mitu korda läbi, ilma et tal oleks aimu olnud, et see on võltsitud. Naine on tiisikusse suremas, lapsed võtsid sugulased armu poolest endi juurde. Lapsukesed on väga otsa jäänud, vajaksid tugevat toitu, aga raha selleks ei ole. Ka neid ähvardab tuberkuloos.

Ja Vonsovitš ei pidanud enam vastu. Ta palus valvuril anda Sablinile edasi tema palve, et ta tahab sandarmiülemaga kokku saada. Blohhin muutus otsekohe valvsaks. Oma valvekorra ajal Kossatšova juurde sisse astudes kärkis ta nagu alati ja kärkimise vahel teatas Vonsovitši palvest. Kossatšova palus, et ta seda asja edasi jälgiks.

Mõne päeva pärast suvatses Sablin fordile ilmuda. Kossatšova kasematti ei astunud ta printsipiaalselt, nagu ta ise armastas öelda.

«Preili Kossatšova seisab kindluse staabiülema vahetu vaatluse all ja mina ei loe ennast õigustatuks rikkuma tema näpunäiteid vangi suhtes,» seletas ta Blohhinile. «Aga sina pea teda hoolega silmas. See on ohtlik revolutsionäär, oskab ainult hästi ennast varjata.»

Kui Sablin sai teada, et Vonsovitš soovib temaga rääkida, oli talle kohe selge, milles asi seisab. Ta saatis teised vangid jalutama ja küsis siis:

«Mis te tahtsite mulle öelda?»

Vonsovitš seisis tükk aega noruspäi ega julgenud oma palvet esitada, alles mõne aja pärast lausus ta erutatult kogeldes:

«Mina . . . ma . . . sain aru oma süüst . . . kahetsen täielikult . . . ja palun tsaarilt armu . . . vabastada mind enne tähtaega . . . Lubage kirjutada palvekiri tema majesteedi nimele.»

«Mis siis, teie soovi võib ainult tervitada!» vastas rittmeister, vaikis veidi ja lisas: «Kõigepealt on vaja teie kahetsusavaldus ajalehtedes teatavaks teha, Peter-

buris ja siin, Kertšis. Alles pärast seda võib paluda ministrit tema majesteedi ees teie eest kosta.»

«Kas minu minevikust lahtiütlemise peab tingimata trükis avaldama?» küsis Vonsovitš hädise häälega.

«Seda pole muidugi vaja tingimusel, kui te nõustute . . .» Sablin pidas veidi vahet, puurides vangi pilguga, ja jätkas siis: «Kui te olete nõus hakkama poliitilise politsei salaagendiks.»

«Mis?» põrkas õpetaja tagasi.

«No siis avaldage teade ajalehtedes . . .»

«Mina . . . ma . . . ma ei saa seda teha . . . Ma . . . ma . . . pean järele mõtlema,» pomises Vonsovitš kumedalt.

«Mõelda pole teil enam midagi,» tõmbas Sablin huuled pilkavale muigele. «Te teatasite sellest minule. Tähendab . . .»

«Aga . . . keegi ju ei kuulnud meid . . . Ma võin öelda, et see kõik on vale!» protestis õpetaja.

«Te lubate endale sandarmitega nalja heita, härra Vonsovitš?! Golubenko, siia!» hõikas rittmeister.

«Mida soovite, teie kõrgeausus?» hüppas ukse taga seisnud sandarm nagu maa alt välja.

«Kas kuulsid, mis härra Vonsovitš praegu mulle rääkis?»

«Just nii! Ta tahtis saata palvekirja isakesele tsaarile . . . et nad tema peale viha ei kannaks. Et ta on rumaluse pärast mässajaks hakanud . . .»

«Ja veel?»

«Avaldas soovi hakata poliitilise politsei salaagendiks, et keegi ei saaks teada, et ta end mässumõttest on lahti öelnud.»

«See on vale!» hüüdis Vonsovitš vihast värisedes.

«Ei, see pole vale! Golubenko kinnitab vande all minu sõnu,» lausus Sablin kalgilt.

«See . . . see . . . pole aus teie poolt . . . Ma pole kunagi . . .» alustas Vonsovitš.

«Aitab! Ootan juba homme teilt palvekirja tema majesteedi nimele või muidu teen avalikult teatavaks kogu meie jutuajamise,» katkestas rittmeister teda.

«Te ei tee seda . . . te ei tohi . . . Härra Sablin, ärge hukutage mind, ma anun teid . . .» Õpetaja jooksis sandarmi juurde.

«. . . Üks kahest — kas palvekiri või teenistus sala-

politsei agentuuris. See on teie valida!» ütles Sablin ja läks.

Kui Blohhin Golubenkolt valvekorra üle võttis, läks tal kavalusega korda Sablini ja Vonsovitši kõneluse sisu teada saada.

«Ainult vaata ette, et sa kellelegi ei piiksata,» hoiatas Golubenko.

«Nagu ma ise ei teaks,» tegi Blohhin solvunud näo.

Niipea kui Golubenko oli läinud, hakkas Blohhin rusikatega Kossatšova kasemati uksele taguma.

«Kuidas te julgete sedaviisi minu uksele põmmutada?!» teeskles Kossatšova pahameelt, mõistes väga hästi, et Blohhin tahab temaga rääkida.

«Mis mustus siin on? Nagu hobusetallis! Ise veel haritud naisterahvas!» käratas Blohhin valjusti. «Tahate mulle märkuse kaela tuua?» Ise teatas ruttu sosinal: «Vonsovitš annab tsaari nimele armuandmispalve. Rääkige temaga jalutamise ajal.»

Ning kukkus uuesti valju häälega kärkima, et teised sandarmid kuuleksid.

Pärast tema lahkumist vajus Kossatšova kurbadesse mõtetesse. Kas Vonsovitš oli esimene? Kui palju teisigi, kes näisid palju vastupidavamad, ruttas nüüd tsaarist timuka «jalge ette langema» ja alandavalt tema käest andeksandmist paluma!

Sellele vaatamata oli Kossatšova hingepõhjas hämmastunud Vonsovitši käitumise üle. «Ei, need ei ole bolševikud, vaid ainult ajutised revolutsiooniga kaasasõrkijad. Painduvad . . . Pole neil bolševike usku ega kindlust. Kuid Vonsovitši tuleb nüüd aidata . . .»

Jalutamise ajal teretas Kossatšova õpetajat eriti lahkesti ja küsis ta tervise järele, kuid Vonsovitš ei lausunud sõnagi oma haigusest, vaid jutustas oma perekonnast.

«Naine on suremas, lapsed viletsuses! Pole kedagi, kes neid aitaks. Kui ma vabaduses olin, lubasid kõik, et nad neid hätta ei jäta, aga kui siia sattusin, unustasid kõik oma lubadused.»

«Ma püüan teie perekonda aidata!» ütles Kossatšova.

«Teie? Siit? Mil viisil? Nüüd ju väriseb igaüks oma naha pärast,» ohkas Vonsovitš lootusetult.

«Ma püüan! Võib-olla on see kõik provokatsioon . . .

Andke oma aadress, nõutame teateid,» kordas Kossatšova kindlalt.

«Ma ise lugesin... Hea tuttav kirjutab,» kinnitas Vonsovitš.

«Sandarmid on valmis kõigeks,» tuletas Kossatšova meelde ja noogutas talle sõbralikult. «Peaasi, ärge laske meeleolul langeda, ärge alandage end Sablini ees. Me kõik toome isiklikke ohvreid meie suure eesmärgi nimel. Toome ohvriks tervise, elu, omaste õnne. Võit ei tule ilma ohvriteta.»

Nad vestlesid sel päeval hulk aega revolutsioonist, rahva kannatustest ja sellest, et rahvas varem või hiljem heidab endalt tsaarirežiimi ikke ja võidab kätte vabaduse.

«Aga meid pole siis enam elavate hulgas,» lausus õpetaja nukralt.

«Meie ei ela endale, vaid tulevastele põlvkondadele, meie lastele. Nende pärast ohverdamegi revolutsioonile kõik.»

Vestlusest Kossatšovaga sai Vonsovitš uut vaimujõudu ning loobus armuandmispalve sisseandmisest. Sablin ootas, oli vihane, ei kannatanud lõpuks enam välja ja tuli uuesti õpetaja juurde.

«Kas lasete mul veel kaua teie palvekirja oodata?» küsis ta karmilt.

«Teie silmad seda ei näe, härra rittmeister,» vastas Vonsovitš hääle värisedes. «Lurjus pole ma kunagi olnud ega saa selleks,» pahvatas õpetaja ootamatult välja.

«Te olete juba praegu alatu lurjus, kuna olite nõus oma kaaslasi, revolutsionääre, ära andma. Neil on säärastega nagu teie lühike jutt. Te kuulute menševike hulka, aga teie kõrval on kaks võitlusorganisatsiooni esseeri. Niipea kui nad teie patukahetsusest teada saavad, tehakse teie kohta surmaotsus,» hirmutas Sablin.

«Olen valmis taluma mis tahes piina, kõige kohutavamat surma, aga äraandjat minust ei saa,» vastas õpetaja kindlalt.

«Ah nii?!» irvitas Sablin ja põrutas jalga vastu maad. «Käed kõrvale, sirgelt seista, kui sa, tõbras, minuga räägid! Nädalaks ajaks pimedasse kartserisse vee ja leiva

peale! Jalamaid alumisse kasematti viia!» andis Sablin valvesandarmile käsu ja läks minema.

Üksi jäädes vajus Vonsovitš uuesti norgu.

«Mu vaesed lapsed! Vaesed orvud, keda isa ilma peale jätnud! Isa hülgas teid täna, keeldudes andmast palvekirja tsaari nimele. Ja too jälk sandarm julgeb mind veel revolutsionääride kättemaksuga ähvardada, kui ma revolutsiooni heaks olen andnud kõik, mis mulle kõige kallim on — oma naise ja lapsukeste tervise,» hädaldas Vonsovitš.

Golubenko tonksas talle toorelt vastu külge.

«Vana tobu, kartseris saad alles tunda, mis tähendab fort Totlebenil kinni istuda!» pomises sandarm.

Nad läksid paarkümmend sammu mööda fordi sisehoovi, astusid poolpimedasse võlvialusesse ja jäid seisma raudukse ees. Golubenko tegi suure võtmega ukse lahti, see avanes roosteselt pika kääksumisega. Uksest paistis pime trepp, mis viis alla. Sandarm võttis seinalt tormilaterna, süütas selle ja käskis õpetajal ees minna.

«Vaata nüüd viimast korda veel päikesevalgust! Seal sa seda enam ei näe!»

Tahtmatult pöördus Vonsovitši pilk närbuva rohuga kaetud fordi vallidele ja üleval sinavale sügistaevale. Siis hakkas ta ettevaatlikult trepist alla minema. Sooja päikesepaistelise päeva järel paiskus talle otsekohe vastu hauakambri rõskust. Trepiastmed olid samblasse kasvanud, laest tilkus vett, õhk oli umbne ja läppunud. Varsti läks täiesti pimedaks. Vonsovitšil tuli nüüd iga trepiastet jalaga kobada, et mitte kukkuda.

Pärast nelja-viitkümmend astet nägi ta trepipealset, sealt algas uus trepp. Ümberringi valitses pilkane pimedus, külm ja kleepjas. Jalad libisesid astmeil, üle pea lendasid laternavalgusest heidutatud nahkhiired, tiibadega peaaegu inimeste päid puudutades.

Teisel trepil oli kolmkümmend astet, kuid see tundus Vonsovitšile lõputuna.

«Kas tõesti võib inimesi pidada säärastes tingimustes?» küsis ta hirmust hingetuna.

«Võib!» ühmas Golubenko kähedalt. «Rahulik ja vaikne nagu vanajumala selja taga. Paistab pisut pimedavõitu, aga see on harjumatusest. Silmad harjuvad ruttu.»

Pärast teist treppi keeras sandarm laia võlvkäiku, kus oli rida rauduksi raskete kangide ja tabalukkudega. Kuskilt tuli üsna tugevat tõmbetuult.

Kui Vonsovitši silmad pisut pimedusega harjusid, silmas ta mõnede uste kohal nõrku valguslaike. Need olid lambid, mis põlesid tuhmilt üleval võlvitühemikes ja oma hädise tulega valgustasid ühtaegu koridori kui ka vangikonge.

Ühe ukse juures jäi Golubenko seisma, tõmbas raske kangi eest ja osutas peaga sissekäigu mustendava ava poole:

«Mine sisse!»

Üsna ruumikas võlvlaega kasematt uppus hämarusse. Vonsovitš võpatas mõttest, et tal tuleb nüüd jääda üksi sellesse kohutavasse maa-alusesse, hauavaikuse ja hallituse keskele. Ta oli hirmust kange ega saanud paigastki. Sandarm tõukas teda vastu selga.

«Mine, öeldakse sulle! Pead siin endaga aru, saad ehk targemaks!»

Ühe siseseina ääres paistis olevat laudkoiku, vastasseina ääres maa sisse kinnitatud laud ja taburet. Ukse juurest vasakpoolsest nurgast tuli halba lehka — seal seisis vististi «parask».

«No mis siin võõrastemajast puudu jääb?» tähendas sandarm mõnitamisi. «Kohe tuuakse sulle lõunat, hiljem õhtusöök, hommikul teed, noh, vett ja leiba saad ka... Lamp põleb õhtuni, et saaksid valges harjuda, homsest peale tehakse täitsa pimedaks. Paari päeva tagant anname sulle veidi valgust ja siis jälle pimedus, senikaua kui sa oma aja siin ära istud.»

«Aga jalutamine?» küsis Vonsovitš argselt.

«Kartseris istujail pole lubatud jalutada, niisamuti ka seintele koputada, kisada ja märatseda. Kes lärmi lööb, selle viime veel üks kord allapoole. Seal on päris haud: lõuga või koputa — keegi ei kuule. Õhtu eel tuleb valvur sinu juurde,» ütles sandarm ja läks.

Uks vajus tumeda mütsuga kinni, kang kolises, tabalukk plõksatas üks kord, siis veel teist korda.

Vonsovitš jäi üksi. Kas rõskusest või kohutavast üksindusest käisid tal külmavärinad üle keha. Et sooja saada, hakkas ta kongis kiiresti kõndima: kümme sammu uksest vastasseinani ja kuus sammu ristipidi. Proovis

seinale koputada, kuid keegi ei vastanud, põmmutas uksele — hoobid kajasid kumedalt vastu.

Õpetaja jäi kuulatama. Kuskilt kaugelt kostis nagu kaja vastukoputus. See virgutas Vonsovitši. Ta koputas uuesti ja kuulatas, lootes veel ja veel kord vastamist kuulda.

Äkitselt avanes uks ja lävele ilmus Sablin.

«Mis teod need sul on?! Jätan sind valguseta ja lobita!» käratas ta. «Siis saad tunda, mis tähendab pime kartser! Kui kärvad, matame sind siiasamasse alla ja lool lõpp.»

Ning Sablin virutas ukse enda järel kinni, laskmata Vonsovitšil toibuda või sõnakest lausuda. Kohe kustus ka lamp.

Kasematt vajus pilkasesse pimedusse, milles maa-aluse hauavaikus tundus eriti pahaendeline. Vaikisid sandarmite sammud. Aeg jäi Vonsovitši jaoks seisma. Kaua seisis ta seina ääres, värisedes nagu surmale määratu, siis komberdas kobamisi koiku juurde ja vajus selle paljastele laudadele. Rasked mõtted ei andnud talle rahu. Aina sagedamini tikkus pähe äraandlik mõte: kas siiski mitte armuandmispalvet esitada?

«Kui ainult ajalehtedes ei avaldataks,» mõtles ta ja jättis kohe säärase mõtte, et hetke pärast selle juurde tagasi tulla.

«Või ehk hakata näiliselt informeerijaks, et vabadusse pääseda, siis kohe kõik avalikult teatavaks teha ja jutustada puhtsüdamlikult oma langemisest?»

Kuid ka see mõte ei leidnud sügavamal ta südames toetust.

14. peatükk

Sellest saadik, kui Blohhin ja Valja Sablini juurde teenistusse astusid, kujunes kindel side vangide ja Kertši põrandaaluste juhtkonna vahel.

Olga Semjonovna tundis, kuidas need sidemed iga päevaga tugevnesid ja kasvasid. Nüüd polnud enam vaja karta kirjade läbilugemist postkontoris, kuna kirjad saadi kätte mitmest eri kohast, toimetati siis Aleksejevi juurde ja tema kaudu Boreikode kätte.

Kord või paar sai Olga Semjonovna salakorteris kokku Goidaga. Väikest õpetajannat nähes kohmetas mürakas kalur alati nagu väike laps. Olga Semjonovna püüdis küll teda kohelda nii lihtsalt kui võimalik, kuid mees häbenes ikkagi tema juuresolekul.

Olgal ei jäänud muud üle kui sellest mitte väljagi teha, sest ühendusepidamine kindlusega oli vajalik. Volkov kiirustas neid, et on viivitamata vaja välja selgitada vangide põgenemise võimalused.

Selleks oli kõigepealt vaja tutvuda üksikasjaliselt patareide ja kindlustuste asetusega kindluses. Petrovitš tegi Aleksejevi kaudu Olga Semjonovnale ülesandeks muretsedа kindluse plaan. Olga Semjonovna andis selle ülesande edasi oma mehele. Staabikapten pöördus Sujetnjovi poole palvega tutvustada teda kindluse patareide asukohtadega, et selgitada, kas on võimalik rannapatareide tuld tihendada sel juhul, kui vaenlase laevad püüavad Aasovi merre läbi murda. Polkovnik tuli heameelega talle vastu, et ära kasutada Boreiko suuri lahingukogemusi. Seetõttu oli staabikaptenil võimalik teha kindluse plaanist koopia, mis Olga Semjonovna kaudu läks Aleksejevi ja edasi Petrovitši kätte. Staabikapten juhtis ühtlasi tähelepanu sellele, et linna põrandaaluse organisatsiooni aktiivse toetuseta on põgenemine võimatu.

Maa kaudu põgenemist kindlusest, kus oli nii palju valle ja kraave, pidas Boreiko täiesti võimatuks. Mis puutub meresse, siis oli vaja hoolikalt uurida rannikut kindluse rajoonis.

Samal ajal sai Petrovitš Peterburist juhise kiirustada põgenemise organiseerimisega. Ta otsustas korraldada põrandaaluse komitee koosoleku Vana Karantiini kivimurrus. See oli linnast kaugel ning äratas vähe sandarmite ja politsei tähelepanu.

Olga teatas sellest kindlusse. Lepiti kokku, et Valja ja Blohhin küsivad Sablini käest luba minna Vanasse Karantiini lehmale heinu tooma. Heinad oli Goida juba varakult valmis ostnud. Jäi veel need ainult ära vedada. Olgal tuli Karantiini jõudmiseks ringi linnast läbi minna. Aleksejevile tehti ülesandeks teda saata.

Juhtus olema sajune ilm. Räbalaiks kistud pilved kihutasid madalalt üle maa, kastes seda lühiajaliste,

sügiseselt külmade sadudega. Olga Semjonovna sõitis koos Paveliga, kes oli talumehe riided selga pannud, ühe Vana Karantiini tare ette. Siin juba ootas neid Goida. Ta laskis kalleil külalistel sooja saada ja kostitas neid värske uhhaaga. Oodati, kuni pimedamaks läks, siis mindi salamahti kivimurdu.

Pikk lai stoll viis järsult alla. Ülevalt kumas halli sajuse taeva nelinurk, all oli kottpime. Pavel talutas Olga Semjonovnat vasaku käega enda järel, paremas käes hoidis laternat. Külgstrekkidest puhus külm, läppunult niiske tõmbetuul. Laternatuli võbeles kogu aeg ning heitis stolli mühklikele seintele allaminejate moondunud varje.

Varsti keeras Pavel põikikäiku, liikus seda mööda sammu nelikümmend ja astus siis pooleldi sissevarisenud murrukohta. Siit algas täielik labürint. Pavel näis intuitiivselt aimavat, kus ja kuhupoole keerata ning mis sihis edasi minna. Oli kuulda, kuidas kuskil vulises maaalune ojake. Siin mahajäetud kivimurru sünges vaikuses kostis vulin eriti valjusti. Nüüd hakkasid eemalt ikka selgemini kostma inimeste hääled ja köhatamine. Ninna tungis tubakasuitsu ja lõpuks, pärast järjekordset käänakut, hakkasid vilkuma tulukesed. Need olid vana kivimurru avara maa-aluse saali kiviseinte nukkidele kinnitatud küünlad.

Neljakandilise kivikamba nagu koguka laua taga istusid Petrovitš, Blohhin ja veel mõned inimesed, keda Olga Semjonovna ei tundnud.

Kaugemal hämaras nurgas seisid Volkov ja Valja. Nad olid rõõmsad kohtumise üle ja neil oli teineteisele nii palju öelda. Pärast Valja kindlusseasumist nägid nad nüüd siin teineteist esmakordselt.

Kas võis Sablin selle peale tulla, et tema truu teener vangivalvur Gordejev läks koos oma naisega bolševike põrandaalusele koosolekule?!

«Noh, vist on kõik koos,» põristas Petrovitš bassihäälel, kui Pavel, Goida ja Olga Semjonovna kohale jõudsid. «Istuge lähemale. Petruss, kuidas seal üleval on?»

«Kaks peavad valvet,» vastas Volkov.

«Kas tagavarakäigud on kontrollitud?»

«Seal peavad vahti minu poisid merekoolist,» vastas Pavel.

«Hästi!» noogutas Petrovitš ja vaatas Olga Semjonovna otsa. «Tõite?»

«Jah, siin, palun!» Olga Semjonovna ulatas mitmeks kokku murtud paberilehe, millele oli kantud kindluse üksikasjaline plaan ühes kõikide hoonete ja kaitseehituste asukohtadega. Laboratooriumi tähistava ruudu kohale oli tehtud must ring, mis näitas vangide kinnipidamise kohta. Plaanil olid ära märgitud ka põgenemiseks kõige soodsamad kohad mererannal.

Petrovitš laotas plaani lambi lähedale kivile, võttis nokkmütsi peast, silus käega halle vurrusid ja ütles:

«Meie poole tuli seltsimees Sevastoopolist. Ta teatas, et Piiter käsib kiirustada põgenemise organiseerimisega, enne kui sandarmid teada saavad, kes Kossatšova ja Klimov tõeliselt on. Peame nõu, mida keegi tegema peab ja kas meie jõududega on võimalik niisugust ülesannet teostada. Üht-teist on meil juba tehtud. Side vangide ja kindluse vahel on olemas. Nüüd tuleb aru pidada, kuidas neid kindlusest välja tuua. Raske, väga raske asi,» rõhutas Petrovitš.

«Minu arvates jaguneb ülesanne kolmeks osaks: esiteks — lahkumine kasematist, teiseks — lahkumine fordilt, ja kolmandaks — põgenemine kindlusest paadiga,» vastas Volkov.

«Ma kordan — ülesanne on väga raske, kui mitte lihtsalt võimatu,» lausus Petrovitš kindluse plaani silmitsedes mõtlikult.

«Tuleb välja, et Piiteris loodetakse asjata meie peale?» vaatas Pavel Petrovitši otsa.

«Raske või mitte, aga seltsimehed tuleb päästa. Siin pole enam midagi kõhelda,» ütles Blohhin.

«Mida sa ette paned?» pöördus Petrovitš tema poole.

«Mida?» kordas Blohhin küsimust, laskis veel kõik võimalused mõttest läbi käia ja vastas: «Paistab, et ma olen võitnud sandarmikomando ülema usalduse, ma tunnen ka kõiki sisse- ja väljapääse nii fordil kui ka kindluses ning võtan enda hooleks vangide väljatoomise kasemattidest ja fordilt.»

«Aga sa pole ju üksi valves,» tuletas Volkov meelde.

«Üksi küll mitte... Loodan, et Klimov ja Okulenko

abistavad... aitavad toime tulla sandarmitega, kes vangide juures valvet peavad.»

«Aga Tluštš?»

«Too mulle suuremat ei meeldi,» tunnistas Blohhin.

«Mispärast?».

«Kuidagi kangesti libe teine!»

«Peab kontrollima, et mitte eksida. Võib-olla mõtled asjata temast halvasti,» soovitas Petrovitš.

Blohhin seletas üksikasjaliselt oma plaani vangide kasemattidest väljatoomiseks. Tema kavatsus ei põhjustanud erilisi vastuvaidlusi, kuid edasi kerkis üles kõige keerukam küsimus: kuidas vange esiteks fordilt ja siis kindluse piiridest välja tuua? Kõigile oli selge, et seda on võimatu teha ilma vahtkonna ülema ja soldatite — tunnimeeste ja patrullide — abita. Oli vaja staabikapten Boreiko ja tema roodu abi, kus teenisid Timofejev ja veel mõned revolutsiooniliselt häälestatud soldatid. Seepärast tuli põgenemiseks võtta päev, mil Boreiko rood kindluses valvet peab.

Pärast pikemat arutamist otsustati organiseerida põgenemine merd mööda. Volkov ja Goida olid kalapraamidelt mitu korda kindlust teraselt uurinud. Nad olid kindlad, et halva ilmaga on öösel siiski võimalik, kuigi suuresti riskides sõudepaadiga randa tulla. Kui õnnestub vange fordilt mere äärde tuua, siis purjepaadile võib nad toimetada lootsikuga.

«Kaome avamerele, võtku siis näpust!» ütles Goida.

«Jah, mere kaudu on lihtsam. Siit viime otse Sotši, sealt saadavad kalurid nad Türgimaale. Kõige ohtlikum lüli on fordilt kuni mere äärde. Öösiti käivad patrullid ringi ja rannas on tunnimehed,» avaldas Petrovitš oma kartusi.

Põgenemisplaan arutati veel- ja veelkordselt läbi. Põgenemise üldine juhtimine tehti ülesandeks Volkovile, Olga Semjonovna mureks jäi ühendusepidamine kindlusega. Kõik oli ette nähtud ja hoolikalt läbi kaalutud, aga kes võis kindlustada, et tegelikkuses kõik nii libedasti ning täpselt läheb, nagu plaanis oli kavatsetud? Väikseimgi ettevaatamatus, arvestusviga või ettenähtamatu juhus — ja põgenikud satuvad koos põgenemise organiseerijatega sandarmite käppade vahele, neid ootab sunnitöö või isegi võllas.

«Seda, seltsimehed, ei pea te meelest laskma. Ei tohi ähmitseda ega mõttetult riskida. Üks eksisamm — ja me hukutame need, keda peame päästma,» hoiatas Petrovitš.

Ta laskis aeglase pilgu üle koosolijate käia:

«Kui kellelgi midagi selge pole, see ütelgu kohe.»

Kuid küsimusi ei järgnenud. Igaüks mõistis vastutust, mis põrandaalune komitee tema peale oli pannud.

Kivimurrust lahkuti üksikult ja kahekaupa. Blohhinil tuli stolli juures Valjat veidi oodata: tüdruk jättis hüvasti oma Petrussiga. Viimaks kostsid sammud ja Volkovi summutatud hääl:

«Ole ettevaatlik, Valjake!»

«Läki, läki, Matrjona!» käsutas Blohhin naljatlevalt, tehtult kurjal toonil.

«Üks hetk, Jerofei Pavlovitš,» vastas Valja.

Kuid möödus veel mitu «hetke», enne kui ta oma «julma mehe» ette astus.

15. peatükk

Boreiko mõistis väga hästi, missugusesse ohtu viib ta enda ja oma perekonna, võttes osa vangide põgenemise ettevalmistamisest. Sissekukkumise korral ähvardas nii teda ennast kui ka Olga Semjonovnat vangla. Kindluses, kus igaüks elas teiste silma all, tuli hoida ranget konspiratsiooni. Tuli kogu aeg valvel olla, et mitte anda põhjust kahtlustamiseks. Muidu oleks põgenemine võimatuks muutunud või paremal juhul oleks see tulnud määramata ajaks edasi lükata.

Kuigi Boreiko ja ta naine uskusid, et põgenemine õnnestub, saatis Olga Semjonovna igaks juhuks kirja Zvonarjovidele, paludes Svetlanat ja Slavat mitte ilma peale jätta, kui nendega peaks midagi juhtuma. Muide, see palve oli täiesti ülearune, sest Zvonarjova oli valmis igal ajal Boreiko lastele peavarju andma.

... Sablin jätkas tagajärjetult oma katseid, et vangide meelekindlust murda. Isegi Vonsovitš, kellele avaldas väga rusuvat mõju maa-aluses kongis viibimine, ei esitanud armuandmispalvet. See tegi Sablinile hirmsat viha. Nurjus ka sandarmite katse üliõpilast Okulenkot

oma agentide hulka värvata. Ükskord tuli rittmeister alla kartserisse üliõpilase juurde ja tegi viimase suureks imestuseks juttu sellest, et noorte inimeste aastad lähevad vanglas asjata kaotsi.

«Te olete noor, kogu elu alles ees, aga istute vangis,» pajatas Sablin. «Mitu päeva te juba kartseris olete?»

«Ei mäleta,» pomises Okulenko vastutahtmist.

«Teil on jäänud veel üle viie aasta oma karistust kanda!» tuletas rittmeister meelde, ja märgates, kuidas noormehe nägu pilve läks, otsustas appi võtta ahvatlevad lubadused. «Ma võiksin kosta teie eest, et tähtaega lühendataks, aga selle peab ... ära teenima ...»

«Mil viisil?» kõõritas üliõpilane tema poole.

«Üsna lihtsalt ... Jälgige teisi vange ja teadustage mulle,» lausus Sablin meelitaval toonil.

Okulenko kargas taburetilt püsti.

«Katsu et sa, lurjus, kaod mu juurest! Välja, nurjatu!»

Rittmeister kadus silmapilk kartserist ja hüüdis valvurile:

«Vee ja leiva peale, pimedasse! Ma sellele nolgile näitan, kuidas minuga peab kõnelema.»

Eriti vihkas ja kiusas Sablin Klimovit. Kaks korda päevas käis valvesandarm vangi juures ning tõi talle musta leiba ja vett. Sellega piirduski Klimovi ühendus välismaailmaga.

Klimovi raskest olukorrast kuuldes tegi Petrovitš Blohhinile ülesandeks vangi olukorda kergendada, kuidas iganes võimalik.

Ka Tluštš käitus Sablini vastu väljakutsuvalt ning istus sageli kartseris. Blohhin oli juba valmis eelarvamusliku umbusu asemel suhtuma temasse seltsimeheliku sümpaatiaga.

Valja, kes Kossatšovale lõunasööki tõi, jättis iga päev osa Klimovi jaoks ja toimetas selle talle kartserisse.

Lõpuks käskis Sablin Klimovi tagasi kasematti tuua, seda sugugi mitte humaansuse pärast, vaid selle tõttu, et Klimovi isik oli endiselt kindlaks tegemata. Tuli kuidagiviisi kergitada katet sellelt saladuselt, ja sel eesmärgil pani rittmeister Tluštši ühte kasematti Klimoviga. Üliõpilane tegi kõik, et oma konginaabri poolehoidu võita, püüdis talle kui aastailt vanemale teeneid

osutada, üritas avameelseid jutuajamisi ning avaldas vaimustust Lenini ja bolševike üle. Kuuldes, kuidas see sotsialist-revolutsionäär ohjeldamatult bolševikke ülistas, muutus Klimov muidugi otsekohe valvsaks, kuna ta oli harjunud ettevaatuse ja range konspiratsiooniga. Ta rohkem vaikis ja kuulas Tluštši lobisemist, vahel harva poetas sekka mõne lühikese, täiesti süütu vahemärkuse.

Kord öösel ärkas Klimov juhuslikult üles ja nägi oma koiku juures Tluštši. Üliõpilane oli kummardunud tema kohale ja kuulatas. Märgates, et Klimov on ärkvel, põrkas ta eemale.

«Vististi ma rääkisin midagi unes ja tema tahtis seda kuulata!» aimas Klimov.

Sellest peale ei usaldanud ta enam Tluštši. Asjatult püüdis üliõpilane oma sõnaahtra kongikaaslase käest midagi tema revolutsioonilise mineviku ja Kossatšova kohta teada saada. Klimov jälgis Tluštši varjatud vihaga ja esitas talle kavalaid küsimusi. Ootamatult tabatud Tluštš andis oma segaste vastustega veel rohkem ennast ära.

Kui Sablin Tluštši uuest äpardusest teada sai, laskis ta üliõpilasel üksikkongis ajutiselt veidi hinge tõmmata. Klimoviga aga hakkas mingi tühise asja pärast norima ning saatis ta «allmaailma» — rõskesse võlvhauda maaaluste ruumide kõige madalamal korrusel.

Blohhin veendus lõpuks, et tal on läinud korda Sablini täielikku usaldust võita. Sablin kutsus Blohhini enda juurde ja ütles talle kui usaldusväärsele mehele otsekohe välja:

«Kuule, Gordejev, üliõpilane Tluštš võib meile väga kasulik olla. Las Matrjona viib talle sinu valvekorra ajal korralikke lõunaid ja paberosse. Ära lampi tema juures kustuta ja tuuluta kartserit. Igal hommikul ja õhtul vii ta teistest poliitilistest eraldi jalutama. Teiste juuresolekul kiru teda, aga peksta ei tohi. Said aru?»

«Just nii, teie kõrgeausus!» prahvatas Blohhin ühe hingega — nüüd sai ta teada, mis mees too Tluštš õieti on.

«Vaata et sa välja ei lobise!» ähvardas rittmeister sõrmega.

«Ei maksa muretseda, kõrgeausus, vaikida ma oskan.

Golubenko võib ehk välja lobiseda, aga mina olen kui haud.»

... Sellest päevast peale hakkas Valja ka Tluštšile lõunasööki viima.

Ta kartis üksi maa-alusesse kartserisse minna ja Blohhin saatis teda iga kord.

Kui Valja esimest korda Tluštšile toitu tõi, oli too tujust ära ja kukkus kiruma:

«Tood mulle mingisugust lõga, mis lõunasöök see on! Ise, raip, paned nahka või nuumad oma meest! Too aga on valmis mind iga minut ära kägistama.»

«Härra tudeng, ilmaasjata pillute säherdusi sõnu. Mulle tegi härra sandarmikomando ülem erilise korralduse, et ma ei tohi teid vigaseks peksta, vaid ainult pisut hirmutada, ja sedagi teistele hoiatuseks. Kui ähvardaks teile äiata, surete hirmu kätte, ja me peame vastust andma,» sõnas Blohhin, kes ka oli koos Valjaga sisse astunud.

«Too Sablini-lurjus juba teab, kellega tal tegemist on,» urises Tluštš.

Tluštšile lõunasöögi jätnud, sammusid Blohhin ja Valja peatrepi poole, kuid selle asemel et üles minna, läksid nad veel üks korrus allapoole Klimovi juurde.

Ühel päeval astus Sablin Klimovi juurde sisse. Rittmeistrit saatev Golubenko käsutas «püsti», kuid Klimov ei liigutanud oimugi.

«Kas sa, tõbras, käsklust ei kuule?» sai Sablin vihaseks.

Klimov oli endiselt vait ega pööranud end ka nüüd.

«No oota sa, lurjus!» käratas rittmeister raevukalt. «Ära näljutan su. Kõnged siia ja siinsamas ajame sind maa sisse!»

«Ei te ikka aja, teilt nõutakse vastust, kuhu vang jäi,» ühmas Klimov rahulikult.

«Küll leiame, mida vastata. Kõht jäi haigeks ja suri tunni ajaga.»

«Tahate mind ära mürgitada?» taipas Klimov. «Aitäh hoiatuse eest. Lasen nüüd sandarmitel enne mu toitu proovida. Kui proovivad ja ära ei kärva, siis söön ka mina.»

«Valgus ära võtta, toiduta jätta, las kõngeb!» raevut-

ses sandarm ja ähvardas rusikaga. «Küll sa roomad veel mu jalge ees!»

«See jääb teil nägemata!» vidutas Klimov piikavalt silmi.

Valgus võeti ära. Kartser vajus pilkasesse pimedusse ja hauavaikusse.

Ivan Gerassimovitšil, nüüdsel töölisel Klimovil ning Kertši kindluse vangil oli, mille üle mõtteid mõlgutada. Ta oli palju oma elus tunda saanud. Töö, töö, ränk töö... Algul õpipoiss, siis kangur, mehaanik. Tahtis saada jõukaks, iseseisvaks peremeheks... Nüüd on naljakas meenutada neid poisikesepõlve kibedaid unistusi. Hiljem tuli küpsus... See ei seisnud selles, et ta täiseaaliseks sai, et ta oli sirgunud tubliks tugevaks noormeheks, et ta kohtas oma elu ainsamat armastust — Dašat, vaid selles, et ta sai aru elu mõttest... Mispärast ja mille jaoks elada? Et võidelda vabaduse ja tööliste võimu eest. Kõhklemata asus ta sellele vaevarikkale teele. Kartis ainult seda, et ta on nõrk, et ta ei suuda sel määral kasulik olla, nagu ta tahaks.

Võitleja iseloom, tahtejõud ja vastupidavus, samuti teadmised ei tulnud äkki, ühe ropsuga. Oi kui raske oli revolutsiooniõpetust omandada! Appi tulid sõbrad, põrandaalused. Siis ettevalmistus ülestõusuks. Lõpuks võitlused barrikaadidel, võidulootused, seltsimehed...

«Kauem raudu me kanda ei taha,
ike kaelast ja köidikud käest!
Tund tulnud, kus tasuda vaja!
Kus kutsub meid võitluse kaja:
Tee lahti! Lahti tee!»

laulis Ivan Gerassimovitš tasa ja tundis, kuidas see mehine laul vaimu virgutab, kuidas väsimus ja kurbus kaovad. Jah... see oli nende laul, ülestõusnud rahva laul. Seda lauldi barrikaadidel, seda laulu lauldes surdi. Hukkusid Klava peigmees Andrei ja Nataša... ja kui paljud veel! Karistusväed uputasid Presnja verre.

Ja nüüd tahetakse teha lõpp temale ja Klavale... Aga ei, härra rittmeister, oota sa seda. Me võitleme veel.

Klimov komberdas kätega kobades laua juurde ja istus taburetile.

Vaikuses kostsid kauged sammud. Klimov ei suutnud järsku aru saada, kas see ainult tundub talle nii või tuleb seal maa-aluses tõepoolest keegi. Varsti hakkasid sammud talle selgesti kõrvu kostma. Astusid kaks inimest, tasa ning ettevaatlikult.

«Vaat kus hiilivad, vastikud roomajad!» Ta kargas taburetilt püsti, läks ukse juurde, pani kõrva vastu ust ning jäi valvsalt kuulatama.

Sammud lähenesid. Räägiti tasa, üks naise-, teine jäme mehehääl.

«Kes see on? Kas tõesti Motja?» püüdis Klimov ära arvata. «Aga kes tal kaasas on? Klava ütles: «Pean sulle tähtsat uudist teatama: Motja ja Gordejev...» Mis uudist? Kas ta tahtis hoiatada?»

Nüüd pandi ukse kohale seinatühemikku latern. Kongi immitses tuhmi kollakat valgust. Uksekang kolksatas ja Valja astus toidunõudega sisse.

«Tervist,» teretas ta lahkelt. «Ma tõin teile lõunat...»

«Mürgitatud? Seda söö ise!» Klimov tõmbas käed kurjalt rusikasse.

Valja vaatas solvunult talle otsa.

«Mis te ometi, jumal hoidku!»

«Ütle, kas on mürgitatud?» kähistas Klimov.

Valja võttis lusikaga suppi ja proovis seda. Klimov põrnitses ikka veel umbusklikult tema poole.

«Vähe. Helbi veel, siis usun. Sa võib-olla ei tea isegi, mis Sablin sulle sinna salaja poetas.»

«Supi ma keetsin ise... Ega's ma enda vaenlane ole!» pomises Valja ja võttis mõned lusikatäied.

Alles nüüd märkas Klimov ta vööl kabuuri nagaaniga. Nad olid kasematis kahekesi. Meesvalvur oli koridoris. Klimovil tärkas jultunud mõte relv ära võtta. Tuli tegutseda kiiresti. Juhus soodustas seda. Valjast oli kerge võitu saada. Klimov haaras äkilise liigutusega tal kõrist kinni ja püüdis teise käega nagaani kabuurist välja tõmmata.

«Mis te nüüd, mis te teete!» pääses Valja rinnust summutatud oie.

Valja oli lämbumisest kähisedes juba meelemärkust kaotamas, kui Blohhin rabelemist kuulis ning kasematti tormas. Klimov jõudis haarata nagaani ja sihtis sellega habemiku valvuri pihta. Üks hetk, ja Blohhin

oleks surma saanud. Nagaaniga tegelemine sundis Klimovit Valja kõrist lahti laskma. Valja toibus, mõistis silmapilkselt olukorda ja müksas Klimovi kätt. Kärgatas pauk, kuid kuul lendas mööda. Blohhin virutas Klimovi rusikahoobiga pikali ja püüdis temalt relva ära võtta. Kuid Klimov pani meeleheitlikult vastu. Juhust kasutades tulistas ta veel kord, kuid jällegi mööda. Blohhinil õnnestus tal käest kinni haarata. Kahekesi Valjaga võtsid nad nagaani Klimovi käest ära. Kõik kolm istusid lõõtsutades koikule.

«Asjata tegid niisugust rumalust! Oleksid tüdruku ära kägistanud, mind maha lasknud, aga fordilt poleks nagunii pääsenud. Oleks pandud sind maa alla, seal oleksid jalutanud mööda koridore, kuni nälg sind oleks tapnud. Ja nõrgaks oled sa jäänud, sõber, näljast ja maa all istumisest,» sõnas Blohhin leplikul toonil.

«Pole ma sündimisest saadik timukaid oma sõbraks pidanud,» urises Klimov mornilt vastu.

«Täitsa õieti teed.»

Blohhin tõusis, astus koridori, võttis laterna ja tuli kongi tagasi.

«Sa, Matrjona, seisa ukse juures ja valva,» ütles ta Valjale. Tüdruk tõusis ja sulges ukse enda järel.

«Nüüd vaata mind hoolega.»

Klimov silmitses laternatule valgel teraselt valvuri nägu ja leidis selles uduselt tuttavaid jooni. Punakas habe, väikesed muigel silmad, sügavad rõugearmid näos. «Taevas hoidku, aga see on ju . . .»

«Filipp Ivanovitš, sina?» ütles ta tasa, värisema löönud häälega.

«Muidugi mina,» vastas Blohhin rõõmsalt ja astus temale sirutatud käte poole. Nad kaelustasid tugevasti, meeste kombel, ja seïsid vastamisi, tundes teineteise südamepõksumist.

«Kuidas sa vangivalvuriks sattusid? Mis Motja siia puutub?» küsis Ivan Gerassimovitš, astus sammu tagasi ja uuris teraselt Blohhini nägu. «Peaaegu poleks sind enam äragi tundnud.»

«Närvid, Ivan Gerassimovitš. Mäletad, kuidas sa mind õpetasid: revolutsionäärile on külm veri peaasi. Näe, oleksid mind teise ilma saatnud ja meie asjale kahju teinud, sest ma olen ju siin Keskkomitee käsul. Peame

teid vabastama. Olga Semjonovna Boreiko ja ta mees töötavad ka kindluses, varsti sõidab siia doktor Krasnuškin Zvonarjovaga, mäletad teda Siberist? Neile on antud eriline ülesanne — uurida poliitiliste vangide olukorda vanglais. Neist on meil suur abi. Motja aga on tore, vapper tüdruk, kohalik parteiorganisatsioon saatis ta siia sidepidajaks. Siin Kertšis töötavad sitked mehed. Noh, aga sellest kõigest põhjalikumalt pärastpoole. Praegu aga on peaasi — seltsimehed palusid seda edasi öelda — koguda jõudu põgenemiseks. Hoia end Sablini eest, söö ainult seda, mis Motja toob. Tluštšiga vaata ette — ta on provokaator. Nüüd aga — nägemiseni, Ivan Gerassimovitš! Me peame minema.»

«Ela hästi, sõber. Ütle seltsimeestele suur tänu. Ja tervisi minu poolt.»

16. peatükk

Järgmisel päeval tuli Klimovi kongi sünge näoga sandarm Golubenko. Tsaari kauaaegse ustava teenimise eest oli teda autasustatud suurte kuldsete varrukamärkide ning kuld- ja hõbemedalitega. Nüüd avanes talle juhus veel kord kannuseid teenida: tähtis riiklik kurjategija Klimov ära mürgitada. Siis on autasu kindel.

«Rittmeister Sablin ise lubas,» arutas Golubenko. «Ja riski pole kogu selles loos mingit. Süü tapmise eest ajan Gordejevi kraesse. Küll usutakse, too ju sai viiendal aastal Presnjal hakkama metsikute tegudega.»

Kuid Klimov keeldus ootamatult Golubenko toodud supilaket ja leiba söömast. See ajas sandarmil kopsu üle maksa.

«Kroonuleival isu täis vitsutanud. Püdelama pärast krimpsutab lõusta! Anna aga talle igasugu omlettekaklette . . . Küll pannakse sööma seda, mis sulle antakse!»

Sel sõimul polnud Klimovile mingit mõju. Ta keeldus uuesti söömast ja teatas, et kuulutab välja näljastreigi protestiks toore kohtlemise ja seadusevastase pimedas kartseris pidamise pärast.

Nurjumisest tigestunud Golubenko läks ära. Klimov, keda kokkupõrge sandarmiga oli üles erutanud, ootas

kannatamatult Valjat. Tüdruk lippas õhtu eel sisse ja ruttas väga. Klimov tühjendas silmapilkselt kausitäie rasvaseid kapsaid ja sõi ära kannika pehmet saia. Kartes, et sandarmid on ka vee ära mürgitanud, jättis Valja vangile pudelitäie värsket vett.

Tagasiteel läks Valja Tluštši juurde. Üliõpilane lamas koikul, raamat käes.

«Aa, tervist, kallim!» hüüdis Tluštš familiaarselt, viskas raamatu käest, tõusis küünarnukile ja tahtis Valjat lõua alt näpistada. Kuid sai tubli plaksu vastu hambaid.

«Ära kätele voli anna, või mu mees keerab sul kähku kaela kahekorra,» hoiatas Valja.

«Ma sulle, raisale, näitan!» Tluštš pidi uuesti tüdruku kallale kargama.

Kuid Valja virutas talle kõigest jõust vastu nägu.

«Ütlen mehele — ja homme loeb papp sulle hingepalvet, vastik lõust niisuke!»

«Küll leiame su Jeroša vastu ka rohtu!» ähvardas Tluštš nägu hõõrudes.

«Ma saadan kohe oma mehe siia,» heidutas Valja teda.

Tõsise hirmuga tagganes Tluštš kohe tüdruku juurest.

Kogu õhtu ootas ta hirmuga Gordejevi tulekut, kuid too ei tulnudki. Rahunenuna otsustas Tluštš soolata Gordejevile, eriti aga tõrksale Matrjonale. Ta ootas, kuni tuli ta sõber Golubenko, ja juhtis selle siis ohtlikule mõttele.

«Mulle näib, et Kossatšova on Matrjona ära ostnud . . . Toob mulle mingeid jäänuseid, minu lõunasöök aga läheb vististi Klimovile.»

Golubenko haaras kohe kinni uuest võimalusest kannuseid teenida.

«Peame silmas ja selgitame välja! Mulle ei meeldi too Motka-raibe ammugi enam,» ütles ta.

«Pole ta meeski parem ühtl: Elajas, mis inimene see on! Pikemalt mõtlemata poob oma lihase isa ka üles,» lisas Tluštš.

«Muidugi. Presnjal ise neli inimest võllasse tõmmanud. Selle eest ta selle uurigi sai. Ära sa tolle Motka ümber tiivaripsuta. Gordejev ihub nagunii juba ammu hammast sinu peale. Kuulsin oma kõrvaga, kuidas ta

ülemusele ette pani, et sind tuleks salakesi ära kägistada, aga ei lubatud.»

Nõnda hirmutasid Golubenko ja Tluštš teineteist Gordejeviga ja leppisid omavahel kokku teda igal võimalusel ülemuse silmis mustata.

Golubenko otsustas hakata Valja järele luurama. Ühel päeval puges ta varakult koridori, kus oli Klimovi kong, ja varjas end pimedas. Halba aimamata tulid Valja ja Blohhin harilikul ajal alla. Kuid õnneks kuulis Klimovi pikaajalisest vaikuses viibimisest teritatud kõrv kohe Golubenko samme, kuigi sandarm oli kannused ära võtnud. Aeg-ajalt kostis mehe tasast köhatamist ja tikkude kraapimist.

Klimov ei teadnud, et see oli Golubenko, kuid aimas halba ning muutus valvsaks. Varsti kuulis ta Valja tuttavaid samme. Et teda hoiatada, kukkus ta taguma kasemati rauduksele. See pani maa-aluse vastu kõmisema. Valja mõistis kohe, et Klimov ei tao muidu niisama.

«Mispärast ta küll nii taob?» vaatas ta erutatult Blohhini otsa.

«Kohe saame teada!» vastas Blohhin sosinal.

Lakkamatu koputamisega teatas Klimov võimalikust varitsusohust. Kõmina pärast oli raske aru saada, mis ta räägib, kuid Blohhin mõistis, milles asi on, ja jäi jõhkralt sõimates seisma:

«Nõuab Sablinit enda juurde. Viidagu ta üles — kanäe, mis ta ihkab!»

Nõnda kirudes hakkas ta, latern käes, koridori läbi otsima ja sattus Golubenkole.

«Mis sa siin pimedas istud? Peidad end minu eest või? Mängid vangiga kokku, kuidas tal parem on meie käest plehku panna? Nnoh, lähme koos ülema juurde. Ma kannan talle kõik ette,» käratas Blohhin jahmunud sandarmile.

«Oled hulluks läinud või?» jõllitas Golubenko talle otsa.

Blohhin tõmbas pikema jututa nagaani välja ja pani rauaotsa sandarmile vastu kõhtu.

«Käed üles! Muidu põrutan kõhust läbi!» käsutas ta.

«Mis sa õige . . .» pomises Golubenko kohkunult.

Kuid Blohhin käratas:

«Pea meeles, kui sa mu käsklust ei kuula ja mõtled putku pista, lasen sind otsekohe maha.»

Golubenkol tuli alistuda. Hirmust poolsurnuna komberdas ta Gordejevi konvoeerimisel Sablini juurde.

Rittmeister ei saanud korrapealt aru, mis juhtunud on, aga kui taipas, pahvatas naerma:

«Tuleb välja, et oma mees ei tunne oma meest enam ära! Kuidas siis sul, Golubenko, pähe tuli Gordejevit kahtlustada? Kas ma pole sulle küll rääkinud, et ta on meie ustavaim mees? Mis sa's mõtled, et revolutsionäärid ta muidu surma mõistsid? Tola oled!»

Ka Blohhin sai omavolitsemise eest oma jao.

«Kui sul kahtlus tekkis, teatanud siis mulle, aga ära sandarmit häbista.»

Nii haledalt lõppes Golubenko katse Gordejevite abielupaarile varju heita. Kuid sellest saadik hakkasid Gordejevid eriti hoiduma vana sandarmi eest.

... Ühel hommikul, kui Valja Boreikodele piima tõi, kutsuti ta kuu piimaraha tasumise ettekäändel tuppa ja Olga Semjonovna ütles talle tasakesi:

«Motja, ütelge oma mehele, et täna sõidab kindlusse Zvonarjova koos doktor Krasnuškiniga Sõjameditsiini Akadeemiast. Siseministeerium on saatnud nad Kertši kindlusse vangide elutingimusi kontrollima.»

Blohhinil oli väga hea meel, kui ta Varja eelseisvast siiasõidust teada sai.

«Siis näed, Matrjona, missugused tüdrukud Port Arturis olid!» kiitis ta vaimustatult. «Ei kartnud mitte kui midagi. Seisid tule all julgemalt kui mõni soldat. Nüüd on Varvara Vassiljevna läinud meditsiini peale.»

«Aga kuidas te Gordejevi kestas tema ette astute?» küsis Valja.

«Hea seegi, kui teda eemalt saan vaadata!» naeratas Blohhin. «Ka temal, Varvara Vassiljevnal, tuleb kõrvad kikkis hoida. Ta juba saadeti kord asumisele ja pealinnas ei lubatud tal elada. See on lihtsalt lausa ime, et ta niisuguses asjas kindlusse sõidab.»

«Aga ministeerium ehk saatis ta, et välja nuhkida ...»

Blohhin vehkis tõrjuvalt kätega.

«Sihukest asja ei tohi sa üldse mõeldagi, veel vähem sellest rääkida ... Olen Varvara Vassiljevna eest kord

juba oma pea pandiks pannud, kui ta Krasnojarskis oli, ja panen ka nüüd. Said aru?»

«Ärge pahandage minuga, Filipp Ivanovitš,» ütles Valja. «Petruss kinnitab mulle alati, et meie töös peab väga ettevaatlik olema. Seepärast ma ütlesingi niiviisi Varvara Vassiljevna kohta ... Võib-olla polnud see tõepoolest sünnis ...»

Sõjaministeeriumilt saadud telegrammis, milles teatati meditsiinidoktor Krasnuškini ja ta assistendi Zvonarjova kindlusse sõitmisest, kästi staabil neid vaksalis vastu võtta ja kindlustada neile maksimaalsed mugavused kindluses viibimise ajal. Kuna telegramm kandis tähtsa kindrali allkirja, siis pani käsk kindluse ülemused kohe liikuma. Schröder andis Firssovile käsu isiklikult vaksalisse vastu minna. Olga Semjonovna küsis polkovnikult luba temaga koos sõita, tuues põhjuseks selle, et Zvonarjova on ta sõbranna Port Arturi päevilt.

«Kes see proua Zvonarjova õieti on?» küsis Firssov teel vaksalisse.

Olga Semjonovna teatas talle, et Zvonarjova on tuntud Port Arturi kangelase, praeguse Suurtükiväe Peavalitsuse ülema kindral Belõi tütar ja et ta on abielus pealinna ühe sõjatehase silmapaistva inseneriga.

«Mis suhted tal siis meditsiiniga on?» küsis Firssov.

«Kõige otsesemad,» vastas Olga Semjonovna, mõistes, et polkovnik tahab tema kaudu võimalikult palju saabujate kohta teada saada. «Zvonarjova on saanud erihariduse meditsiini alal ja lõpetab varsti meditsiiniinstituudi Peterburis.»

... Rong hilines veidi. Puhus jäine novembrikuu põhjatuul. Ootajad jõudsid end tublisti külmetada, enne kui rong lõpuks saabus.

Esimese klassi vagunist astus välja ilus ning sale, kastanpruunide juustega, kotikmantlis naine. Firssov pidi tahtmatult teda imetlema. Naine heitis kiire pilgu üle perrooni, kiljatas ja tormas Olga Semjonovna juurde.

Kui esimesed kallistused ja suudlused möödas olid, esitles Boreiko Varjale polkovnik Firssovit. Polkovnik lõi galantselt kannad kokku ja hurmava naiskülalise loal suudles (kõikide viisakusreeglite vastaselt) läbi lõhnastatud kinda ta kätt. Seejärel läksid nad kõik kol-

mekesi vaguni juurde, kust astus välja laiaõlgne sõjaväearst tema harmoonilisele kujule hästi sobivas uues sinelis.

«Härra polkovnik, mul on au end esitleda — meditsiinidoktor riiginõunik Krasnuškin,» tervitas Ivan Pavlovitš Firssovit valveseisangus.

«Kertši kindluse staabiülem Firssov,» tutvustas polkovnik end ja raputas tugevasti doktori kätt.

Krasnuškin teretas südamlikult Olga Semjonovnat ja pani ta koos Varjaga ekipaaži istuma, ise asus koos Firssoviga eesmisele pingile.

Tunni aja pärast jõuti kindluse juurde. Polkovnikut sõidukis nähes avasid valvekorra sandarmid sedamaid värava, küsimata isegi läbipääsulubasid.

Staabis oli ruum külaliste jaoks juba valmis seatud. Varja asus sellessesamasse tuppa, kus Kossatšovat oli esialgu kinni peetud. Firssov vabandas, et aknad on trellitatud.

«Selles ruumis oli üks vangidest, kelle pärast te Peterburist nii pika teekonna ette võtsite,» seletas ta, pöörates naiskülalisele erilist tähelepanu. «Nagu näete, siin on soe, valgusekküllane ja üsna hubane. Kui te millegagi rahul ei ole, teatage mulle, püüan teha teie jaoks kõik, mis minu võimuses seisab.»

Krasnuškin pandi Firssovi korterisse.

Kui Olga Semjonovna viimaks ometi sai Varjaga üksi jääda, küsis ta:

«Kuidas sa õieti koos Ivan Pavlovitšiga siia sattusid? Sul ei lubatud ju pealinnas eladagi, õppimisest rääkimata!»

«Ivan Pavlovitš ajas kõik joonde,» vastas Varja. «Ta päästis siseministri naise kindlast surmast ja tänuks selle eest täitis minister Ivan Pavlovitši palve minu asi ära summutada... Elan jälle oma perega koos, õpin jälle.»

Varja naeratas ning lisas rõõmsalt:

«Ühesõnaga, kõik läks enam-vähem õnnelikult ja mulle avanes võimalus mitte üksnes sinuga kokku saada, vaid ka üht-teist teie heaks teha.»

«Tähendab, see on tõsi, et sa oled meiega?» ei suutnud Olga Semjonovna oma rõõmu tagasi hoida.

«Jah, Olgake, teiega,» kinnitas Varja.

«Kellega sa siis enne Peterburist väljasõitu kohtusid?»

Varja pani näpu huultele ja kuulatas. Veendudes, et ümberringi on vaikne, kummardus ta sõbranna kõrva juurde ja sosistas rutakalt:

«Olen siin keskuse ülesandel... Kui teada tahad, siis taotles ka Ivan Pavlovitš komandeeringu siia Keskkomitee soovitusel. Piiteris nõutakse, et põgenemisega kiirustataks... Kästi järele vaadata, kuidas teil siin lood on. Kossatšova kirja põhjal, mis sa mulle saatsid, käis üks seltsimees Saraatovis Vonsovitši perekonna juures. Seal selgus otsekohe, et sandarmid on kirja võltsinud. Ma tõin Vonsovitši naiselt ja lastelt talle kirja. Nad kõik on elus ning terved, armastavad teda ja peavad meeles... Tõin ka vastuse teie järelepärimisele Tluštši kohta. See on provokaator ja registreeritud ohrankas Pernatõi hüüdnime all. Noh, ongi vist kõik!»

«Varjake, kallis, küll see on tore, et sa nii julge ning tubli oled!» hüüdis Olga Semjonovna, embas sõbrannat ja külvas ta näo suudlustega üle.

Varsti kutsuti Varja Firssovite juurde õhtusöögile. Olga Semjonovna läks koju oma mehele uudiseid viima.

Hommikul pärast kerget einet said Krasnuškin ja Varja kindluse staabis kokku Firssovi ja Sabliniga.

Krasnuškin esitas oma tööplaani vangide tervisliku seisundi ja elutingimuste kontrollimiseks ja nõudis tungivalt vangide, eriti Kossatšova kui tuberkuloosihaige läbivalgustamist röntgenikiirte all.

Kindluses polnud röntgenikabinetti, seepärast tekkis vajadus kokku leppida linna erahaiglaga. Sablin oli kategooriliselt selle vastu. Telegraafi teel tuli nõutada vastav luba Siseministeeriumilt. Krasnuškin otsustas vastuse saabumiseni tutvuda vangidega ja nende elutingimustega kindluses.

Juhtus olema soe, päikesepaisteline päev. Sõiduk anti ette ning Krasnuškin ja Varja sõitsid Firssovi ja Sablini saatel Totlebeni fordile. Teel vaatlesid külalised huviga muldvalle, tellistest kaponiire ja vanu patareisid, kust relvad ära võetud. Ainult kohati paistis kidurat taimestikku.

«Ei taha nagu uskudagi, et see on Krimm,» tähendas

Varja. «Niisama niiske, mahajäetud ja üksluine nagu Guangdongil.»

«Selleks ta kindlus ongi, proua Zvonarjova!» pistis Firssov vahele. «Siin peab kõik näha olema nagu peopesal.»

«Eriti vaenlasele — merelt!» andis Varja teravalt talle nina peale.

Polkovnik punastas ja muigas virilalt.

«Teil on väga terav keeleke, proua Zvonarjova. Teiega on kardetav vaielda,» tähendas ta.

«Teie, sõjaväelane, ei tohiks küll niiviisi öelda naisterahvale, kellel sõjaasjandusest aimugi ei ole,» jätkas Varja juba naljatoonil.

Varja tundis, et ta meeldib kindluse staabiülemale, see aga oli veel üheks garantiiks, et teda kahtlustama ei hakata.

Juba eelmisel päeval võeti fordi kasemattides ette põhjalik koristustöö — küüriti, kraabiti ja pesti kõik puhtaks. Vangid viidi sauna. Neil aeti habet ja pandi uued puhtad kroonurõivad selga. Tluštš ja Klimov toodi kartserist ära, Öösel oli valves Golubenko, hommikul vahetas Blohhin ta välja. Blohhin ootas erutatult kohtumist Zvonarjovaga ja kartis kangesti, et ta äkki reedab kuidagi oma tutvust temaga. Kuid kõik läks hästi. Varja märkas eemalt Blohhinit, kuid läks temast mööda ega vaadanud tema poolegi. Blohhin aga seisis, käsi mütsisirmi ääres, polkovniku ja rittmeistri ees sirgelt valvel ja ilmutas kogu oma olemisega ülimalt truualamlikke tundeid.

Arstid vaatasid algul läbi Kossatšova, kes suhtus neisse valvsalt ning vaenulikult. Krasnuškin kuulas hoolikalt ta kopse ja tuli samasugusele järeldusele nagu Spirtov, et haige seisukord ei kujuta ohtu ümberolijaile, kuid ta ise vajab head toitmist ja kuurordiravi.

«Krimmi loetakse Euroopa üheks paremaks kuurordiks ja ma olen arvamisel, et Kossatšoval vedas, kui ta just nimelt Krimmi sattus,» tähendas Sablin pilkavalt.

«Teil, härra rittmeister, on sootuks omapärane arusaamine kuurortidest,» vaatas Krasnuškin viltu tema poole. «Kasematt on hauakamber, eriti preili Kossatšovale.»

«Kahjuks suhtutakse meil riiklikesse kurjategijatesse liiga liberaalselt,» lausus Sablin rahulolematult.

«Arvate?» küsis Krasnuškin imestunult.

«Teie siiasõit on selle veenvaimaks kinnituseks,» vastas Sablin.

«Imelik oli kuulda säherdust juttu sandarmirittmeistri suust. Pean oma kohuseks teha teie mõtteavaldused teatavaks tema ekstsellentsile härra siseministrile,» sõnas Krasnuškin karmilt.

Sablin sai aru, et ta on pigisse sattunud, ja püüdis end välja keerutada:

«Te saite minust valesti aru, härra doktor. Ma ei mõtle hoopiski mitte arvustada tema ekstsellentsi tegevust. Kui ta ühel või teisel kaalutlusel teie sõitu kindlusse lubatavaks peab, siis järelikult on nii vaja.»

Kossatšova ei esitanud mingeid kaebusi ega pretensioone, see-eest oli meeste kasematis kaebusi nii palju, et Sablinil oli tegu nende ülesmärkimisega.

«Teil, rittmeister, tuleb sagedamini siin käia,» tegi Firssov talle märkuse.

Kõige rohkem pretensioone esitas Tluštš. Ta kinnitas, et teda näljutatakse, tahetakse enneaegu hauda saata, mõnitatakse teda ja ta juudi päritolu. Klimov piirdus teatamisega, et kirju toimetatakse halvasti kätte, ja ütles Sablini üllatuseks, et toidu üle ei saa nuriseda. Rittmeister tõlgitses ta käitumist omamoodi: «Istus peaaegu kuu aega maa all, lõi verest ära ja nüüd on teine laul lahti!»

Õpetaja Vonsovitš kaebas ajalehtede, ajakirjade, raamatute ja üldse ühenduse puudumise üle välismaailmaga.

«Tal on perekonnaga lood halvasti,» ütles Sablin Krasnuškinile. «Kodunt tulevad halvad teated vapustavad teda hingeliselt!»

«Armuandmispalvet ma ikkagi sisse ei anna,» teatas Vonsovitš rittmeistrile ootamatult. «Seda te ei näe, hoolimata kõigist teie ähvardustest ja salariugastest!»

«Mis ähvardustest? Kas olete aru kaotanud!» süttis Sablin.

Kuid Vonsovitši polnud nii kerge segadusse viia, sest hommikuse jalutamise ajal oli ta Kossatšovalt teada saanud, et ta pere on elus ja terve.

«Ärge mind muidu rahustage!» ei tahtnud ta algul Kossatšovat uskuda.

«Täna õhtul antakse teile edasi teie naise kirjad,» ütles Kossatšova talle. «Ma ju rääkisin teile, et sandarmid on valmis igasugusteks alatusteks.»

Nüüd ei suutnud Vonsovitš oma pahameelt avaldamata jätta.

Sellal kui Vonsovitš ja Sablin omavahel nääklesid, kuulasid ning vaatasid Krasnuškin ja Varja vange läbi. Kui Varja Klimovi juurde astus ja nende pilgud kokku sattusid, käis kramplik nõksatus Klimovi näost läbi.

«Hingake sügavamalt,» palus Varja rahulikult ja pani stetoskoobi talle vastu rinda. «Veel kord! Nii! Mille üle te kaebate?»

«Olen terve!» vastas Klimov lühidalt.

«Aga süda?» küsis Varja, kuuldes läbi stetoskoobi, kui tugevasti ning rõõmsalt mehe süda peksma hakkas.

«Ka südamel pole viga!» ütles Klimov.

Vonsovitš oli väga nõrk, kuid ütles sellest hoolimata Krasnuškinile:

«Kui ma hakkan kaebama ja kõiki oma tervisehädasid üles lugema, siis võtab see palju aega. Uskuge, kõige paremaks arstirohuks on mulle vabadus, kuid kahjuks ei saa teie mind vabastada. Loodan elada niikaua, kuni vabaduse jälle tagasi saan, siis ka paranen.»

Tluštš pidas eriti kaua arsti kinni. Ta kurtis tuhande haiguse üle.

«Ma ei leia teil midagi viga olevat,» ütles Krasnuškin talle. «Teil on kadestusväärne tervis, te olete peaaegu tervem kui härra Okulenko, kuigi ta on teist noorem. Kustki kandist ei ähvarda teid tuberkuloos ega skorbuut.»

«Teadagi! Olete ühes mestis sandarmitega!» urises Tluštš. «Teile on tehtud ülesandeks kõik revolutsionäärid hauda saata.»

«Ainuke haigus, mida te põete,» pöördus Krasnuškin tema poole, «see on simulatsioon. Loodan, et olete kuulnud sellist sõna?»

«Ma ei kannata mõnitamist!» pistis Tluštš kisama. «Ma nõuan . . .»

«Jätke räuskamine!» käratas Sablin talle.

Samal ajal sosistas Varja vargsi Klimovile:

«Mehist meelt. Piiter on teiega! . . .»

Kui arstid hakkasid fordilt lahkuma, tõttas Blohhin Firssovi juurde, andis au ja ütles:

«Teie kõrgeausus, lubage mind pöörduda naisarsti poole. Mu naine jäi haigeks, ehk arst vaatab ta läbi. Oleksin väga tänulik . . .»

«Rääkige ise arstiga,» vastas polkovnik heatahtlikult vangivalvuri palvele.

«Kas teie naine on praegu siin?» küsis Varja.

«Hommikul oli, siis tundis end sandisti ja läks koju.»

«Hea küll, ma tulen teile kõju,» lubas Varja. Varsti peatus sõiduk kõrvalhoone juures, kus Gordejevid elasid.

«Ma ootan teid,» tegi Firssov armastusväärselt Varjale kummarduse.

Et poleks vaja rutata, palus Varja teda mitte ootama jääda.

«Härra . . .» — ta vaatas küsivalt Blohhini otsa.

«Gordejev,» ruttas Blohhin appi.

«Härra Gordejev saadab mind kindluse staapi,» otsustas Varja.

Ekipaaž sõitis ära ja Varja astus uksest sisse.

Tuppa astudes nägi Zvonarjova noorukest tõmmu näoga punapõskset tütarlast voodil lamamas. Valja vaatas külalist suuril silmil.

«Ah niisugune siis on see Zvonarjova! Ta ratsutas ümberpiiratud kindluses tule all, andis kõrvakiilu tähtsale professorile, kes temaga kurameerima kippus, ja saadeti Siberisse. Nüüd on ta jälle vabaduses ja koguni sõitis kindlusse tähtsa ülesandega . . .» mõtles Valja.

Pikk, sale, noor ning energiliste liigutustega Varja äratas Valjas kohe sügava austuse enda vastu. Oma haigust unustades hüppas tüdruk kähku voodist välja.

«Tervist, proua Zvonarjova,» kummardas ta Varjale, oodates, millal Varja talle käe sirutab.

«See ongi siis Valja?» pöördus Zvonarjova Blohhini poole.

«Tema jah, nii-öelda minu teinepool kindluses.»

Varja astus tüdruku juurde ja suudles teda.

«Saagem tuttavaks! Võib-olla tuleb meil elus veel mõnigi kord kohtuda.»

«Olen nii väga rõõmus teiega tuttavaks saades, Var-

vara Vassiljevna! Filipp Ivanovitš on mulle teist nii palju rääkinud. Ja ainult head.»

«Mina olen Olga Semjonovna käest teie kohta kuulnud — ka ainult head. Selle teie haiguse mõtles Filipp Ivanovitš hästi välja.»

«Siin vähemalt saame ilma kõrvaliste kuulajateta paar sõna vahetada,» naeratas Blohhin. «Selles pagana Gordejevi kestas muutun ma varsti päris metsaliseks.»

«Pidage vastu, Filipp Ivanovitš!» vaatas Varja virgutavalt talle otsa. «Seal Piiteris jälgitakse erutuse ja lootusega teie tegevust. Mul oleks vaja Volkoviga kokku saada.»

«Seda korraldab Olga Semjonovna,» ütles Blohhin.

«Hästi,» noogutas Varja mõistvalt ja pöördus Valja poole: «Teid, Valjake, aga palun õhtul tulla Olga Semjonovna poole Vonsovitšile, Klimovile ja Kossatšovale saadetud kirjade järele. Ainult hoiatage neid, et kirjad tuleb pärast läbilugemist otsekohe hävitada.»

«Aga mulle?» küsis Blohhin pettunud häälega.

«Tähendab, ikka meeles?» naeratas Varja.

«No kuidas saab Šuurakest ja lapsi unustada?» ütles Blohhin päris solvunult. «Nii Šuura kui lapsed seisavad mul alati silme ees.»

«On ka teile kiri, hiiglapaks.»

«Šuuralt?»

«Temalt jah!» kinnitas Varja. «Ka selle annan õhtul Olga Semjonovna juures edasi.»

«Vaata sa, Matrjona, mu üliarmas naisuke,» manitses Blohhin naljatlevalt Valjat, «et sa ei unusta kõigepealt kaasa toomast minu seadusliku naise kirja.»

«Selle toon ära suurima heameelega!» vastas Valja.

Varja kirjutas Valjale silmapetteks kaks retsepti, jättis «haige» ja ta mehega südamlikult hüvasti ning lahkus.

«Tänan alandlikult!» kummardas Blohhin teda saates. «Eluilmas ei unusta ma teie headust. Suur tänu!»

Õhtul läks Varja Boreikode juurde nende korterisse. Krasnuškin läks koos temaga. Teel Ak-Burunile võisid nad häirimatult rääkida oma asjust ja muljeid vahetada.

«Vangide tervislik seisukord on täiesti rahuldav, kuid siiski — talvel väikese paadiga merereisile asumine on

tervisele ohtlik. Aga mis kõik vabaduse pärast ei tehta! Sablin on rumal, toores ja arg,» lausus Krasnuškin.

Õine patrull pidas nad kinni, kuid Firssov oli andnud neile läbipääsuload.

«No põgene siit sedaviisi, kui isegi teel peetakse sind kinni ja kontrollitakse dokumente,» tähendas Krasnuškin. «Küll sandarmid juba teadsid, kuhu oma vaenlasi pokri pista.»

Boreikod saatsid juba varakult tentsiku majast ära, et oleks oma külalistega võimalik vabalt rääkida. Ka Valja tuli siia.

Olga Semjonovna jutustas üksikasjaliselt, mis Kertši põrandaalused on teinud vangide vabastamiseks.

Mida lähemalt Varja ja Krasnuškin olukorraga tutvusid, seda selgemaks sai neile, kui raske ja keeruline on organiseerida põgenemist kindlusest.

Siis vaatas Krasnuškin Boreiko läbi ja soovitas tal võimalikult kiiresti Piiterisse tulla.

«Teil tuleb arstidega nõu pidada. Tulge meie juurde Sõjameditsiini Akadeemiasse. Ma näitan teid kirurgidele ja neuropatoloogidele. Me ravime teid kiiresti täielikult terveks,» veenis Krasnuškin teda.

«Laske enne siin see asi ära lõpetada! Kes teab, kuidas kõik veel välja kukub. Eks edaspidi näe, mis tuleb teha, kas ennast ravida või minna kohtusse vastust andma oma süütegude eest,» ütles Boriss Dmitrijevitš.

«Kui hunti karta, siis metsa ei minda, Borja!» rahustas Olga Semjonovna teda.

Valja istus nurgas ja jälgis kõnelust põneva huviga. Zvonarjova võttis välja kirjad, mis ta oli toonud, kinnitas veel kord, et need tuleb pärast läbilugemist ära hävitada, ja andis siis Valja kätte, kes läks nendega kohe fordile.

Varja ja Olga Semjonovna hakkasid rääkima lastest, Krasnuškin ja Boreiko aga arutasid viimaseid poliitilisi uudiseid. Staabikapten avaldas oma vaateid üsna ettevaatlikult, kuigi ta oli kindel oma vestluskaaslases. Krasnuškin tundis huvi soldatite meeleolu vastu ja päris järele nende hulgas tehtava poliitilise töö kohta. Boreiko kurtis, et sandarmid valvavad väga karmilt kindluse järele ja soldatid on täielikult teistest eraldatud. Soldatitel oli rangelt keelatud lahkuda oma

kasarmu piiridest. Isegi saunas käisid nad teistest roodudest eraldi. Krasnuškin uuris ka, missugused on võimalused ühendusepidamiseks linna organisatsioonidega.

... Sama päeva õhtul andis Valja kirjad salamahti Vonsovitšile, Klimovile ja Kossatšovale kätte. Vonsovitš, kes oli Kossatšovalt nendest kirjadest juba kuulnud, luges need vargsi mitu korda läbi, silmitses ikka ning jälle naise käekirja, kartes, et ehk on need head teated kodunt vaid rahustav pettus. Olgu mis on, aga naise käekirja ja allkirja tundis ta liiga hästi selleks, et nende tõepärasuses kahelda. Ning ta tundis end otsekohe tervemana, südikamana, noorenenuna.

Klimov sai lühikese kirja Krasnojarskist oma perekonnalt. Ta naine kavatses Riiga venna juurde kolida. Kiri oli virgutav, südamlik ning soe. Kodus armastati teda väga ning oodati igatsusega. Klimov luges kirjakese mitu korda läbi, kärtsutas kokku, näris katki ja neelas alla.

... Öösel tuli Siseministeeriumilt kiri, mis lubas Kossatšova linna erahaiglasse röntgeni alla viia. Hommikul sõitsid Krasnuškin ja Varja linna haigla omanikuga röntgenikabineti kasutamise asjas kokku leppima. Sellal kui Ivan Pavlovitš läbirääkimisi pidas, kohtas Varja kokkulepitud kohas Olga Semjonovnat ja käis koos temaga Volkovi juures.

Pjotrile oli aegsasti teatatud Zvonarjova külastusest, kuid sellele vaatamata pani Varja ilmumine konspiratiivkorterisse teda väga imestama. Nooblilt riietatud ja mõnevõrra kõrkide maneeridega pealinnadaam sarnanes vähe põrandaalusega ja teda võidi pidada juhuslikult Pjotri juurde sattunud daamiks, kes aadressiga eksinud. Zvonarjova sai väga hästi aru sellest muljest, mis ta jättis, ja püüdis seda alal hoida. Volkov omakorda üllatas teda oma noorusega. Ta näis ennem gümnaasiumi vanema klassi õpilasena kui linna suure parteiorganisatsiooni ühe juhina. Zvonarjova isegi küsis Pjotri teretades veel kord:

«Nii et teie olete Pjotr Volkov?»

«Tema jah,» kinnitas Olga Semjonovna tasakesi.

Zvonarjova andis talle edasi raha põgenemise organiseerimiseks, rääkis vangide tervislikust seisukorrast

ja rõhutas keskuse nõudmist, et põgenemine korraldataks nii kiiresti kui võimalik.

«Kas te ei saaks ligikaudugi põgenemise päeva kindlaks määrata?» küsis Varja.

«Need on nii salajased teated, et ma isegi ei mäleta neid enam,» seletas Volkov naeratusega, pannes Zvonarjova kohmetuma, kuna ta sai aru oma küsimuse sündmatusest.

Vestluse lõpul tuli Petrovitš. Ta surus sõbralikult Varja kätt ja lubas, et vangidel ei lasta ainustki päeva kauem kindluses olla kui hädasti vaja.

«Kuid on niisugune vanasõna: «Ruttu tehtud rumal töö, kaua tehtud kaunis töö». Meil, peab ütlema, võib kiirustamine kõik nurja ajada. Ja kahjuks mitte ainult selle põgenemise. Meil kohapeal on paremini näha, millal on paras aeg tegutseda.»

Petrovitši kindlus ja sõnaahtrus ning ta soliidne välimus äratasid Varjas kohe sügava austuse tema vastu. Varja rääkis neile, et tal seisab ees sõit Odessasse.

«Loksutab teid põhjalikult läbi,» hoiatas Petrovitš.

«Mina merehaigeks ei jää, samuti mitte mu teekaaslane doktor Krasnuškin,» kinnitas Varja.

Petrovitš küsis, millal nad ära sõidavad, ja lubas neid saatma tulla.

«Teie juurde ma ei tule. Võimalik, et mind jälitatakse, vaatan vaid eemalt teid ja teie doktorit. Võibolla läheb kunagi tarvis.»

Seejärel jättis Zvonarjova kertšilastega hüvasti.

Röntgenoskoopia kinnitas Krasnuškini diagnoosi: haiguseprotsess Kossatšova kopsudes oli armistumisjärgus. Kõige ohtlikum oli talle nüüd külmetamine, kuid Kossatšova ei hoolinud sellestki, kui haigus äärmiselt terava kuju võtab, peaasi, et saaks vabadusse.

Kui Zvonarjova ja Krasnuškin ülejärgmisel päeval hakkasid laevale minema, nägid nad rahva hulgas Petrovitšit. Nende juurde Petrovitš ei tulnud ega reetnud millegagi oma tutvust Zvonarjovaga, kuid laevatrepi juures seistes nägi ta väga hästi Krasnuškinit, keda Varja meelega veidi aega auriku juures kinni pidas. Doktor sai omakorda terasemalt vaadata elatanud meremeest, kellel oli energiline ning meeldejääv nägu. Nad ei vahetanud omavahel ainustki sõna, kuid naeratused

nende nägudel kõnelesid paljust, eelkõige sügavast vastastikusest sümpaatiast.

Üks päev pärast nende ärasõitu tõttas postkontoriülem Nossov kindluse sandarmivalitsusse ja kandis erutusest hingeldades Sablinile ette, et meditsiinidoktor ja tema abiline, kes kindluses käisid, pole üldse arstid, vaid kardetavaimad revolutsionäärid. Selle tõenduseks näitas ta kirja, mis oli nõudmiseni saadetud linna postijaoskonda kellegi Zavodovski nimele. Üks kirjakandja oli selle lahti teinud.

«Suure saladuskatte all ja kenakese summa eest tehti see mulle teatavaks,» seletas Nossov. «Tõeline sensatsioon!»

«On see kindel?» puuris Sablin pilguga postkontoriülemat. «Doktor Krasnuškini ja proua Zvonarjova siiasõidu kohta on meil Siseministeeriumilt ja ka Sõjaministeeriumilt ametlikud teadaanded.»

«Julgen teile kinnitada, et see kõik on võltsing!» seisis Nossov enda eest. «Te ju teate, kui salakavalad ja leidlikud on revolutsionäärid.»

«Salakavalamat ja leidlikumat kui teie, härra Nossov, pole vist kedagi terves maailmas,» lausus Sablin.

Igaks juhuks küsis ta ikkagi šifreeritud telegrammiga Piiterist järele, kas meditsiinidoktor Krasnuškin on tõepoolest sõitnud Kertši, millal, kellega koos ja mis asjas.

Firssovile ei julgenud rittmeister Nossovi teadet siiski ette kanda — ta kartis peapesu võimaliku prohmaka eest. Keegi ju ei kontrollinud isegi ei doktori ega ka ta assistendi passi. Sablinil tardus veri soontes juba üksi mõttest, et vangide külastamine arstide poolt polnud muud kui revolutsionääride müstifikatsioon.

Järgmisel päeval tuli Peterburi ohranka osakonnast vastus, et meditsiinidoktor Krasnuškin on koos oma assistendi kindral Belõi tütre Zvonarjovaga tõepoolest sõitnud Kertši ja Odessasse poliitiliste vangide kinnipidamise tingimuste ja nende tervisliku seisukorra uurimiseks. Ühtlasi tehti šifreeritud eritelegrammiga Sablinile ülesandeks välja selgitada, kes tegeleb vangidele Kertši kindlusse tulevate kirjade võltsimisega. Nagu telegrammis tähelepanu juhiti, on selle kohta ilmunud märkusi keskajalehtedes. On oodata arupärimist Riigiduumas, vanglates valitseva korra teatavakstegemine

laiale üldsusele on aga Siseministeeriumile äärmiselt ebasoovitav.

Maruvihane Sablin kutsus Nossovi enda juurde ja puistas ta üle ehtsa turusõimuga.

«Te pole mitte üksnes tolvan, vaid ka ehtne idioot!» raevutses rittmeister. «Teie totrate väljamõeldiste pärast riskin ma oma ametikoha ja karjääriga. Oodake te, ma pistan teid pokri omavolilise kirjade avamise ning läbilugemise ja võltsimise eest! Juba täna panen teie juures toime läbiotsimise.»

Nossov oli täiesti omadega läbi. Ta mõistis väga hästi, et oli mingis punktis juhmilt talitanud ja sellega lõplikult Sablini usalduse kaotanud. Kuid kõige rohkem hirmutas teda läbiotsimise ähvardus. Nossovile oli selge: kui avastatakse koopiad, mis ta oli teinud kindluse staabi salajase kirjavahetuse seadusevastasel läbivaatamisel, siis ei pääse ta sunnitööst.

Seda kartes hakkas Nossov Sablinit anuma, et too selle asja ära summutaks, kui vähegi võimalik. Nende kõnelus lõppes sellega, et postkontoriülemal tuli kindluse sandarmivalitsuse ülema lauale jätta kenake rahasumma.

Pantelei Petrovitš Nossovil polnud aimugi, et kurikavala kirja Zavodovski nimele olid sepitsenud Kertši põrandaalused, et talle salakaebuste, kirjade läbilugemise ja võltsimise eest kätte maksta. Üks põrandaalustega ühenduses seisev linna postimees näitas seda kirja Nossovile, tõepoolest suure saladuskatte all ning kenakese summa eest.

...Kaks ööd järgemööda põletas Nossov ohtlikke pabereid; ta ei söönud ega maganud hirmu pärast. Ühtlasi saatis ta Peterburi palvekirja, et teda mõnda teise postiasutusse üle viidaks.

17. peatükk

Lähenes talv. Merel tuhistasid külmad marutuuled. Ikka sagedamini vaatas taevas alla nukralt kahvatuna, tihti kadus täielikult porihalli pilvekatte taha. Vihmavalingud vaheldusid vastiku uduvihmaga, mõnikord puistas alla ka lund.

Vähehaaval, suure ettevaatusega valmistati ette vangide põgenemist kindlusest. Volkov varus relvi ja soojeriideid põgenike jaoks. See kõik tuli kindlusse toimetada ja seal ajutiseks ära peita. Aga katsu seda teha, kui sandarmid silmitsesid teraselt kõike, mis kindlusse toodi. Reamehi otsisid nad lihtsalt läbi.

Üle kuu aja ei riskinud Timofejev linnast lendlehti kaasa võtta. Ühed neist kutsusid soldateid üles keelduma talupoegade ja tööliste vastu saadetavatest karistusekspeditsioonidest osa võtmast, teised jutustasid massilistest arveteõiendustest 1905. aasta võitlustest osavõtjatega ja nende hukkamisest, kolmandad teatasid kehvtalurahva aina kasvavast viletsusest, tema õigusteta olukorrast maal ning mõisnike ja kulakute-külakurnajate võimutsemisest. Lendlehed erutasid soldatite meeli, tekitasid neis kibestumist ja muret maal virelevate omaste ning sugulaste pärast.

Täna võidutses reaktsioon, kuid homme võis revolutsioonitorm rahva vihavaenu lõkkele lõõtsuda. Ja siis hakkab sellest tulest äraehmatatud tsarism uuesti soldatite tääkidega tööliste ja talupoegade väljaastumisi maha suruma. Oli vaja verevalamist ära hoida. Ja lendlehed pöördusid soldatite poole üleskutsega:

«Soldatid!

Te olete rahva pojad! Kui te rahvast tulistate, tapavad teie kuulid teie isasid, emasid, vendi ja õdesid.

Nälg, viletsus ja ülekohus sunnivad neid oma rõhujate vastu üles tõusma, aga teie, selle asemel et kaitsta oma lähedaste huvisid, tapate neid ning muutute timukateks, rõhujate abimeesteks . . .»

Blohhinile tehti ülesandeks relvad, soojad riided ja lendlehed kindlusse toimetada.

Ta palus jälle Sablini käest luba Vanasse Karantiini sõita, et sealt varem valmis ostetud lehmaheinad ära tuua. Ametialase ergutamise mõttes laskis rittmeister anda talle heinaveoks varustusosakonna suure kahehobusevankri.

Blohhin sõitis ilma Valjata Vanasse Karantiini ja jõudis sealt tagasi alles õhtu eel. Ta istus tohutu suure heinakoorma otsas, õõtsus küljelt küljele ja laulis valju häälega. Sedaviisi laulu lastes sõitiski ta kindluse väravast sisse.

«Sa, Gordejev, oled kõvad tropid teinud! Maailm vist lilla silme ees?» võtsid valvesandarmid teda naljatustega vastu.

«Tõsi ta on, võtsin pisut . . . Tema ususe härra rittmeistri terviseks, iseenda ja teie kõigi terviseks . . . Sedasi siis saigi . . .» pudistas Blohhin pehmel keelel.

«Noh, sõida aga sõida, maga end välja ja vaata, et sa koorma otsast maha ei lenda!» lasksid sandarmid ta takistamatult heinakoormaga läbi, aimamata kõige vähematki sellest, et vankril heinte all olid revolvrid, padrunid, vatikuued, kõrvikmütsid ja terve pakk lendlehti.

Valvekorda minnes kandsid Blohhin ja Valja relvad, riided ja lendlehed vähehaaval fordile ning peitsid ära maa-alustesse käikudesse.

Kord hommikul, kui Boreiko vaevalt oli roodu kantseleisse astunud, kandis Saveljev talle ette, et alamlipnik Põžov olevat leidnud paki lendlehti ja viinud oma leiu otsemaid rittmeister Sablini kätte.

«Aga mispärast Sablinile? Põžov jalamaid siia kutsuda!» käskis Boreiko, erutatult kantseleis edasi-tagasi jalutades. Talle oli selge, missugune oht ähvardab Blohhinit, kui sandarmid teada saavad, kuidas lendlehed roodu sattusid.

«Tont võtaks seda käpardit Timofejevit! Ei osanud neid korralikult ära peita,» pomises staabikapten endamisi pahaselt.

Saveljev tuli tagasi koos Põžoviga. Veltveebli tervitusele vastamata saatis Boreiko kirjutaja kantseleist välja.

«Kes teie arvates on roodu komandör — kas mina või rittmeister Sablin?!» Vaevu raevu tagasi hoides astus Boreiko otse Põžovi ette. Boreiko oli veltveeblist poole pea jagu pikem ja õlgadest tunduvalt laiem. Väärikas ilme nagu pühiti Põžovi näolt.

«Teie, kõrgeausus . . .» pomises ta ähmiga.

«Kuidas te julgesite leitud lendlehed Sablinile saata, ilma et oleksite minule neist ette kandnud?!»

«Tema kõrgeausus rittmeister Sablin käskis kõik leitud põrandaaluste lendlehed otsekohe tema kätte toimetada, teie ausus!»

Boreiko suutis end suuri vaevu tagasi hoida, et mitte sõrmi veltveebli habemepuhmasse lüüa.

«Sa, igavene tobevanka, tahtsid oma komandörile pahandusi kaela tuua, mis? Loodad, et ma pärast seda sind veel roodu jätan? Ma sulle...» Ja staabikapten kukkus teda nii vängete sõnadega sõimama, et alamlipnik algul punastas, pärast näost kriitvalgeks läks. Pisarad voolasid mehel silmist, ta värises hirmu pärast üle kogu keha ja äkki vajus taburetile, haarates kätega rinnust kinni.

«Püsti, kui komandör teiega räägib!» käratas Boreiko vihast meeletuna.

«Teie ausus... teie ausus...» pomises veltveebel vaevukuuldavalt.

«Kolmeks päevaks peavahti! Ümberpöörd ja marss!» kamandas staabikapten.

Põžov pöördus kannal ringi ja kadus kantseleist. Trepil tuli Saveljev talle vastu:

«Ma ju hoiatasin teid, Jevsei Petrovitš, et näidake lendlehti enne komandörile... Siis ta poleks teiega riielnud... Aga nüüd vist kuulis seda terve kindlus.»

«Pea sina, tohman, suu!» nähvas Põžov vihaselt. «Küll ma rooduülemale sõimamise eest alles teen, nii et talle eluajaks meelde jääb!»

Uks prahvatas lahti ja ukse vahele ilmus Boreiko.

«Ütled, et teed mulle?» põrnitses ta jahmunud veltveeblile otsa.

«Sugugi mitte... Ma ei tea midagi,» pobises too kohkunult.

«Tulge kantseleisse!» käratas staabikapten.

Põžov viivitas. Boreiko tõmbas ta ainsa rapsakuga kantseleiruumi ja virutas ukse kinni. Järgmisel hetkel kostis metsik kisa.

«Tuleb päästa komandör, et tal selle lurjuse Põžovi pärast ei tuleks vastust anda,» mõtles Saveljev ja lõi ukse lahti.

Boreiko seisis keset kantseleid, higine ja võdisev alamlipnik tema ees.

«Mis hüsteerikat te siin mängite?» küsis staabikapten põlastavalt. «Võidakse arvata, et teid tulise rauaga kõrvetatakse.»

«Lubate lahkuda, teie ausus?» palus Põžov haledalt.

«Oodake!» peatas Boreiko teda ja pöördus Saveljevi poole:

«Ütelge roodu korrapidajale, et ta valiks välja kaks soldatit püssidega ja saadaks alamlipniku peavahti.»

«Teie ausus, ärge tehke mulle häbi kogu kindluse ees,» anus Põžov.

«Vait! Lähete vahi all peavahti!»

Timofejev, kes oli sattunud üheks konvoeerijaks, käratas Põžovile lausa mõnuga:

«Valvel! Taktsammu marss! Kõrvale mitte vahtida!»

Kui veltveebel oli ära viidud, kutsus Boreiko ohvitserid enda juurde. Ta teatas neile Põžovi leitud lendlehtedest ja käskis viivitamata roodu ruumis põhjaliku läbiotsimise toime panna.

Sedamaid oli ka rittmeister Sablin kuue sandarmiga siin.

«Tervist, härra staabikapten! Tulin oma võmmidega, et teostada läbiotsimine ruumis, mis on teie roodu käes. Teile muidugi kanti juba ette sellest leiust?» Ning Sablin ulatas lendlehe ja pataljonikomandöri allkirjaga korralduse läbiotsimise teostamiseks. Lendlehele pilgu heitnud, sai Boreiko kohe aru, et see polnud nende hulgast, mis Timofejev oli Blohhini käest saanud. Staabikapten rahunes.

«Roodus võib läbiotsimise toimetamist lubada üksnes ametiisik, kellel on selleks vastavad õigused. Jurkovskil niisuguseid õigusi ei ole, seepärast ei allu ma tema korraldusele ja teatan sellest kõigest polkovnik Sujetnjovile,» ütles Boreiko.

Kohe võttis ta telefoni teel ühenduse suurtükiväe komandöri kabinetiga. Sujetnjov oli ise telefoni juures. Staabikapten kandis juhtunust talle ette. Polkovnik käskis Boreikol ja Sablinil suurtükiväe valitsusse ilmuda.

«Mina ei allu Sujetnjovile ega lähe tema juurde,» punnis rittmeister vastu.

Boreiko andis tema vastuse polkovnikule edasi. Hetke pärast kutsus kindluse staabiülem Sablini telefoni juurde ja kinnitas talle Sujetnjovi käsku. Sablin oli sunnitud alistuma.

Samal ajal jõudis sõidukiga kohale Jurkovski. Sujetnjov oli ka tema välja kutsunud ja käskinud Boreikole järele sõita. Alampolkovnik oli vihane Sablini, Boreiko ja ka iseenda peale oma eksisammu pärast. Ilmselt pel-

gas ta eelseisvat kohtumist Sujetnjoviga, seepärast ütles Boreikole pahaselt:

«Küll keetsite pudru, Boriss Dmitrijevitš. Komandör raevutseb. Pahandusi nii mulle kui teile.»

Sujetnjov võttis ohvitserid range ametlikkusega vastu ja käskis Boreikol lühidalt kõigest ette kanda. Kuulas siis ära Jurkovski ja lõpuks Sablini. Neid kuulates kirjutas ta midagi märkmikku.

Jurkovski sai samas noomituse selle eest, et ta suurtükiväe komandöri teadmata oli andnud sandarmitele loa läbiotsimiseks.

«Kui sellesarnased mõtlematused peaksid korduma, teen ettepaneku teid ametist vallandada ilma mundrikandmise õiguseta ja pensionita,» ähvardas polkovnik.

Sablini poole pöördudes sõnas ta rõhutatud teravusega:

«Tuleb välja, rittmeister, et kõigele lisaks olete ka veel jultunult häbematu. Teid nõuab enda juurde aukraadilt ja ametiastmelt vanem, kuid te võtate endale julguse ilmumata jääda!»

«Paluksin teid, härra polkovnik, oma väljendeid valida!» süttis rittmeister. «Kordan, ma ei ole teie alluv!»

«Vait, rittmeister, kui ma teile märkusi teen. Minge jalamaid kindluse staapi ja kandke ette oma jultumusest. Marss!» käratas Sujetnjov.

Sablin lõi end kohe sirgu, pöördus kannal ümber ja läks.

Polkovnik vaatas Boreikole otsa.

«Mis teil seal alamlipnik Põžoviga juhtus? Ma just sain tema käest pika raporti.»

Boreiko kandis ette oma kõneluse veltveebliga.

«Aga Põžov kaebab, et te olete teda habemest rebinud.»

«Luiskab,» vastas Boreiko lühidalt.

«Kas teie kõnelusel pealtkuulajaid oli?»

«Ei olnud, härra polkovnik.»

«Luiskamise eest saadan selle vana lurjuse kaheks nädalaks peavahti.»

«Ma palun Põžovi minu roodust üldse ära koristada.»

«Esitage selle kohta raport oma otsesele ülemale,» ütles Sujetnjov. Veidi aega jalutas ta vaikides mööda

tuba ja lausus siis just nagu valjusti arutledes: «Väga võimalik, et Põžov kogu selle lendlehtede asja ise salaja sepitses. Kui nii, siis tuleb ta viibimata vallandada ja kindlusest välja saata, et ta siin enam pahandust teha ei saaks.»

Roodu tagasi tulnud, sai Boreiko teada, et läbiotsimine ei andnud tagajärgi. Kuid Sablin ei jätnud jonni. Ta sepitses valmis pika raporti kaebusega Sujetnjovi peale ja viis selle kindluse komandandi kätte. Schröder käskis Firssovil selle asja lahendada. Tulemuseks oli, et Sablin sai ka komandandilt noomituse ühes korraldusega, et kõvendataks valvet soldatite järele. Algas uus läbiotsimiste voor. Kuid Totlebeni fordi maa-alused ei tulnud rittmeistril meeldegi.

Läbiotsimised kasarmutes ei andnud midagi, järgmisel ööl aga kleebiti uuesti lendlehti üles mitmel pool kindluses: kasemattide juurde, patareidele ja laohoonetele. Paarkümmend lendlehte korjasid öised patrullid üles teedelt.

Sablin jooksis lendlehtede levitajate otsinguil end sõna tõsises mõttes jalust ära. Peaaegu kõik sandarmid olid iga päev ametis kindluse mitmesuguste ruumide läbiotsimisega, kuid neil ei läinud korda midagi leida. Lendlehti aga ilmus ikka ning jälle kord ühte, kord teise kohta.

Sablini jõud ja aeg kulus sellele edutule võitlusele lendlehtede levitajatega. Aina vähem mõtles ta vangidele. Viimased omakorda tegid kõik, et mitte end millegagi meelde tuletada.

. . . Samal ajal hakkasid ettevalmistused vangide põgenemiseks lõpule jõudma. Järjekordsel kohtumisel Petrovitši ja Volkoviga teatas Goida, et kalurid annavad põrandaaluse komitee esimesel nõudmisel neile kasutada suurema kalapaadi.

«Valisin ustavad ja julged mehed. Igaüks neist on valmis isakesel tsaaril kõri läbi purema . . . Paadijuhiks tuleb vana Makarõtš.»

«Albatross?!» hüüdis Volkov vaimustatult.

«Kas tõesti tema?» oli Petrovitš üllatatud.

Kes küll Musta mere rannikul ei tundnud vana ühe silmaga, rässakat, päikesest ja meretuultest tumepruuniks pargitud näoga kiprit! Noores eas oli ta kõik maa-

ilma mered ja ookeanid läbi sõitnud ning oma vapruse ja oskuse tõttu haruldaselt osavasti juhtida purjelaevu saanud romantilise hüüdnime — Albatross. Kõige kohutavamate tormide ajal, kui harva keegi meremeestest riskis kipaka purjekaga avamerele sõita, oli Makarõtš rannast kaugel. Ta otsekui joobus võitlusest märatseva stiihiaga ning tema purjekas tuiskas nagu albatross keset rohekassiniseid lainevalle. Niisuguse kartmatuse ja meisterlikkuse oli Makarõtš säilitanud kõrge vanaduseni. Kuuekümne kolme aastaselt hoidis ta tüüri niisama kindlalt käes nagu kahekümneaastaselt ja mingite ainult temale üksi nähtavate tunnuste järgi aimas lainete liikumist ning alistas need oma tahtele.

«Me vaatasime juba koha valmis, kuhu on öösel kõige hõlpsam kalapaadiga tulla,» ütles Goida. «See on patarei vastas fort Totlebeni kõrval, kus kallas väheke merre ulatub. Makarõtš peab täpselt teadma, kuhu me purjetame, kas kohe Türgimaale või algul Kaukaasiasse. Et toidumoona ja vett varuda.»

«Palju vana reisi eest nõuab? Räägitakse, et ta on raha peale ahne,» tundis Petrovitš huvi.

«Tõsi ta on. Kalakuningatel nülib naha seljast, aga meile . . . teeb muidu,» naeratas Goida.

«Mis? Ei või olla!» vaatas Volkov uskumatult talle otsa.

«Ma ütlesin — muidu,» kordas Goida. «Sandarmid ju lõid tal silma peast välja, kui kalurid peremeeste vastu mässu tõstsid. Ta vend Andrjuhha, kes mässu algatas, suri sunnitööl . . . Poetasin paar sõna tasu kohta. Oleksite te näinud, kuidas Makarõtš mind oma silmaga kõrvetas. «Mis sa's arvad, et ma raha korjan? Kui ma kuskilt raha saan, siis annan vaestele,» ütles ta. «Need, kes kindluses kinni istuvad, võitlevad vaese rahva eest. Kuidas ma siis nende käest raha võtan? Siis peaks mu nimi olema raisakull, mitte albatross!»»

«Ütle vanamehele meie poolt palju tänu selle eest,» sõnas Petrovitš Goidale. «Ütle talle, et selle nädala jooksul selgub põgenemise päev. Põgenemine tuleb sättida päevale, millal valvekorras on Boreiko rood. Olga Semjonovna viib teate.»

«Makarõtš küsis, mitu inimest peale tuleb.»

«Kaheksa tuleb ära,» vastas Volkov ja hakkas loendama: «Timofejev — üks, Blohhin — kaks, neli vangi . . .»

«Neid on ju viis,» tuletas Goida meelde.

«Üks ei tule arvesse, pole meie mees, see jääb igaveseks kindlusse,» seletas Petrovitš.

«Nii et kokku kuus. Kes siis veel?» küsis Goida.

«Valja ja Petruss!» Petrovitš osutas Volkovile. «Keskkomitee kutsub neid Kossatšova soovitusel Šveitsi. Seal siis peavad Valjaga ka pulmad ära!» naljatas vana meremees.

Hämmeldusest lõi Volkovi nägu roosatama.

«Sellele on veel vara mõelda! Vaata et me enne lahkumist siin veel silmusesse ei satu,» ohkas ta.

«Nõndap see on, aga jumala eest, parem on rääkida pulmadest kui võllast,» muheles Petrovitš.

«Õigus! Kui meel lõbus, on võideldagi kergem,» toetas teda Goida.

18. peatükk

Pärast sõjaväeteenistusest vabastamist kolis Põžov kindlusest linna ja üüris endale toa ühes äärelinna tänavas. Endine alamlipnik ajas habeme maha, pani erariided selga ja läks linnaülema juurde palvega anda talle koht politseiteenistuses. Ta määrati heameelega mittekoosseisulise politseiagendi kohale linnavalitsuse juures. Politseinuuskuri palk oli siiski üsna napp ja et oma sissetulekuid suurendada, otsustas Põžov Sablini juures lisa teenida soldatite jälgimisega, kes kindlusest linnas käivad.

Oma tegevust ei alustanud ta siiski soldatite, vaid Olga Semjonovna Boreiko jälitamisega. Põžov nägi teda ühel pilvisel talvepäeval juhuslikult turul, ja kuna tal aega oli küllalt, hakkas tema järel käima. Paha aimamata kohtus Olga Semjonovna Pavel Aleksejeviga ning läks koos temaga sadamasse Petrovitši poole, et põgenemise päeva kindlaks määrata. Boreiko rood pidi valvekorra üle võtma nädala aja pärast.

Staabikapten kaalus põhjalikult järele, kuhu keegi soldateist postile paigutada, ja teatas sellest Blohhinile.

Nüüd oli vaja kindlaks määrata kalapaadi tuleku aeg, et selle momendi järgi korraldada kogu muu tegevus.

Olga Semjonovna ja Pavel sammusid ruttamata nagu jalutuskäigul. Põžov järgnes neile poole tänavavahe tagant. Niipea kui nad sammu aeglustasid, astus ka tema aeglasemalt ning luuras teraselt ringi. Tänav oli inimtühi, sellepärast Põžov kartis, et Boreiko naine äkki märkab teda.

Põžov tahtis väga, et staabikapteni naine oleks segatud mingisse vandenõusse ja peaks ühendust revolutsionääridega. Talle kerkis juba silme ette pilt, kuidas ta suure revolutsioonilise organisatsiooni paljastab ja arreteerib oma endise roodukomandöri naise, seejärel ka Boreiko enda. Siis saab Põžov talle kätte maksta kõige eest: armeest vallandamise, peavahis istumise ja oma habeme eest, mille staabikapten peaaegu pidi välja kiskuma. Kuid Põžov oli valmis leppima ka vähemaga. Boreiko naise kohtumine kena noormehega turul ning jalutamine inimtühjadel tänavatel — ka see tundus väga kahtlane.

Poleks halb, kui läheks korda tabada Olga Semjonovna truudusemurdmiselt. See tooks staabikaptenile suuri ebameeldivusi.

Äkki nägi Põžov, kuidas nurga tagant, millele lähenesid Boreiko naine oma kaaslasega, vaatas välja Timofejev ja kadus kohe jälle nurga taha. Põžov tundis soldati, keda ta oli kogu aeg kahtlustanud, otsekohe ära.

Nuhi süda hüppas rinnus rõõmu pärast, sest oli selge, et siin lõhnab mingi vandenõu järele, kui juba Timofejev oli linnas ja nähtavasti ootas Boreiko naist sadamas. Vaevalt võis see olla juhuslik kohtumine. Põžov jätkas Olga Semjonovna jälitamist. Too pöördus ümber nurga Timofejevi juurde. Kaaslane jäi nurgamaja juurde seisma ja tegi suitsu. Ka Põžov peatus risttänavate vahekohas kroonu viinapoe akna all.

Pingeline ootamine kestis neli-viis minutit. Põžov kibeles kannatamatult ning piilus kogu aeg tänavanurga poole.

Lõpuks tuli Boreiko naine nurga tagant välja, ütles midagi oma kaaslasele ja astus koos sellega tagasi vaatamata edasi. Põžov liikus jälle nende järel ja muheles

rahulolevalt oma õnnestunud esimese sammu üle politseiteenistuse karjääriredelil.

Sadamas oli veel vähem inimesi kui tänavail. Kai ääres seisis üksainumas väike aurik. Sogased lained paiskusid pahinal vastu sadamasilda ja puistasid selle pritsmetega üle. Nagu suits venisid üle taeva talviste pilvede tumedad pikad räbalad. Õhus välgatlesid harvad lumehelbed.

Olga Semjonovna ja Pavel möödusid pikast laohoonest, keerasid pagasikontori poole, kuid sisse sinna ei astunud, vaid suundusid edasi aurjku poole. Aina sagedamini ringi vahtides hiilis Põžov lao seinaäärt mööda. Jälitamishasart oli teda sedavõrd haaranud, et ta muule enam ei mõtelnudki kui ainult sellele, kuidas Boreiko naist ja ta kaaslast, merekooli vormis noormeest, mitte silmist lasta, välja nuuskida, kuhu nad lähevad ja kellega veel kokku saavad. Ehk äkki ilmub välja veel Timofejev või mõni teine suurtükiväe soldat? Tähendab, ega rittmeister asjata ei käskinud temal, Põžovil, kui ta veel roodus oli, staabikaptenil silma peal hoida. Kindluses ei läinud korda Boreiko ja ta naise käitumises midagi kahtlast avastada, see-eest sattus Põžov siin, linnas, kohe jälile. Ta silme ette kerkisid juba autasud: rahasummad, austus, kuulsus, medalid...

Need olid ta viimased mõtted. Kui ta laohoone ukse kohale jõudis, läks uks ootamatult paokile, ja enne kui Põžov taibata jõudis, mis toimub, haarasid kellegi tugevad, haakjad käed nagu võimsa kaheksajala kombitsad temast kinni ja tõmbasid ta silmapilkselt lao mustavasse sisemusse. Kostis kägisev karje, mis mattus tuule ja lainete kohinasse.

19. peatükk

Maa-aluste kambrite rõskus, külm ja tõmbetuul olid tugevasti kahjustanud Klimovi tervist. Mõni päev enne kavatsetavat põgenemist jäi ta ränga külmetusega pikali. Päeval tundis haige end enam-vähem talutavalt, kuid õhtul tõusis palavik ja Klimov langes pooleldi meelemärkuseta olekusse.

Klimovi haigus tegi põrandaalustele muret. Põgene-

mine muutus tunduvalt keerulisemaks. Kui Blohhin varem arvestas paratamatus kähmluses sandarmitega Klimovi abi, siis nüüd jäi järele veel üksnes Okulenko. Vonsovitš oli füüsiliselt liiaks nõrk, et niisugusest kähmlusest osa võtta, ja ta võis alt ära hüpata, kuna põgenemise mõte tundus talle ohtlik ja fantastiline. Õigupoolest ta ei kavatsenudki põgeneda, sest tema kinniistumise aeg oli täis saamas. Aasta pärast pääseb ta vabadusse, aga põgenemise äpardumise puhul ootaks teda uus, pikaajaline vangipõli.

Põrandaaluse komitee liikmed pidasid seoses Klimovi haigestumisega pikalt nõu ja võtsid lõpuks vastu Volkovi ettepaneku: põgenemist mitte edasi lükata, kasutada kõikvõimalikke vahendeid haige paatitoimetamiseks, praegu aga panna kõik jõud mängu, et haiget jalule aidata.

Kui Sablinile Klimovi haigestumisest teatati, otsustas too talle arstiabi üldse mitte võimaldada. Kuid Firssov sai Kossatšovalt kaebuse ja kutsus rittmeistri staapi.

«Kas meil veel vähe pahandusi oli selle pärast, et see tobe Nossov kirjad läbi vaatas, ja teie tahate, et keskajalehtedes jälle kirjutataks poliitiliste vangide kindluses pidamise tingimustest. Saatke sedamaid Spirtov haige juurde,» põrutas staabiülem sandarmile peale.

Sablinil ei jäänud muud üle kui alistuda. Spirtov leidis Klimovil olevat kõva külmetuse ja teatas Sablinile, et haigus kestab nädal kuni kümme päeva, kui mingeid tüsistusi ei tule.

Arst käis kord päevas haige juures ja õhtul saatis tema juurde velskri vajalikke protseduure teostama. Spirtov tegi ettepaneku Klimov laatsaretti viia, kuid Sablin oli kategooriliselt selle vastu.

«Aga kui ta vastu ootusi sureb? Siis ei pääse kindluse juhtkond vastutusest,» hoiatas Spirtov.

«Mõni asi!» lõi Sablin käega. «Kui sureb, kanname ette ning lisame teie poolt väljaantud surmatõendi. Aga kui ta põgeneb, siis tulevad tõepoolest suured pahandused.»

Sablin otsustas Klimovi haigestumist ära kasutada nuhkimiseks. Klimovi kongi paigutati selleks ajaks Tluštš, kes ei pannud ühelgi ööl silma kinni. Haige sonis vahetevahel ja võis sonides tahtmatult välja räägida selle, mida teiste vahenditega tema käest ei suudetud välja pinnida. Tluštš mõistis seda väga hästi. Niipea kui Klimov pomisema hakkas, sööstis provokaator tema juurde, kummardus alla ja jäi kikkiskõrvu kuulama, püüdes ahnelt iga sõna. Kuid Klimov pomises nii segaselt, et oli täiesti võimatu millestki aru saada, või siis sonis asjust, mis Tluštšile vähimatki huvi ei pakkunud. Alles kolmandal ööl vastu hommikut, kui kasemati akende taga lõi juba hahetama hiline talvine koit, hakkas Klimov järsku valjusti sonima. Tluštš raputas silmapilk endalt unerammestuse ja sööstis haige juurde.

«Kes? . . . Mitte midagi sellesarnast . . .» hüüdis Klimov ärevalt, katkendlikult. «Me kohtusime . . . jah, jah . . . Presnjal. Tunnen ammugi juba . . . Klavdia Mihhailovna . . . Ei . . . ja-jah . . . Strahhova.»

Tluštš oleks peaaegu hõisanud rõõmu pärast. Strahhova, no muidugi tema! Kui palju kordi oli ta püüdnud meelde tuletada, kus ja millal oli ta kohanud naist, kes nii väga sarnanes Kossatšovaga! Nüüd tuli meelde . . . Tuhande üheksasaja kuuenda aasta kevadel oli Tluštš viidud Peterburi eeluurimisvanglasse, kus ta oli pandud ühte kongi kellegi Strahhoviga, keda süüdistati selles, et ta oli oktoobrikuu poliitilise streigi juhiks ühes pealinna rajoonis. Sellesama Strahhoviga käis üks või kaks korda kokku saamas ta õde Klavdia Mihhailovna, noor ilus naine, kellele kõik — nii sandarmid kui vangid — silma heitsid. Tluštš, tõsi küll, nägi teda ainult vilksamisi, seepärast ei tulnud kohe meelde. Aitas perekonnanimi, mis Klimovil sonimise ajal üle huulte lipsas. Tluštšile meenus ka see, et hiljem seisis Strahhova kui kardetavaim revolutsionäär ohranka osakonna nimekirjas ja tema avalikuks tegemise või kinnivõtmise eest lubati anda suur rahaline tasu.

Klimov avaldas sonides ka oma endise tutvuse Strahhovaga, mida ta siiani oli visalt eitanud. Peale selle reetis ta oma osavõtu võitlusest Presnjal.

Sellest ootamatust edust rõõmustatud Tluštš ootas kärsitusega valvesandarmite tulekut, et teatada Sablinile tähtsast paljastusest.

Peterburi ohranka ülesande võis lugeda täidetuks. Tema, Tluštš, võib varsti tagasi pöörduda Moskvasse või Peterburisse ja saab muidugi hea tasu. Kõik ta endi-

sed äpardused unustatakse ja ta võib endale tasa teha kõik praegused ebameeldivused ja kannatused.

... Kui vangid hommikul välja jalutama toodi, pistis Tluštš Blohhinile kirja pihku ja sosistas:

«See tuleb kiiresti rittmeistrile edasi anda. Vaata et sa ära ei kaota!»

Blohhin noogutas mõistvalt pead ja pistis kirja sineli põuetasku.

Kuigi Tluštš teatas Sablinile, et tal on korda läinud paljastada Kossatšova ja Klimov, polnud ta oma oletustes siiski veel päris kindel, seepärast otsustas veel kord kontrollida.

Jalutamise ajal Kossatšovaga kahekesi hoovi jäänud, hõikas Tluštš ootamatult:

«Klavdia Mihhailovna, kas võiks teid hetkeks paluda?»

Kossatšova pöördus kohe ja vaatas arusaamatusega talle otsa:

«Kas te mõtlesite mind?»

«Teid jah, kui te olete Klavdia Mihhailovna,» muigas Tluštš jultunult talle vastu.

«Ma pole kunagi seda nime kandnud,» kehitas Kossatšova, kes nüüd juba ennast valitses, õlgu.

«Tema ta on!» oli Tluštš kindel, kuid tundis ühtlasi, et ta on toiminud liiga tormakalt ja seletas seepärast:

«Mul oli üks sellenimeline tuttav... Näolt väga teiega sarnane.»

Kossatšova püüdis rääkida nii rahulikult kui võimalik, aga ta süda muutus aina rahutumaks. Kahtlemata oli Tluštš teda varem kuskil näinud ja tundis ta nüüd näo järgi ära, isegi nimi oli talle meelde tulnud.

Kossatšova palus päeval Valjat sellest Blohhinile või Boreikole rääkida, et need selle kiiresti põrandaalusele komiteele teatavaks teeksid. Kuid provokaatori salateatest Sablinile teadis Blohhin juba kõik. Oli selge, et Kossatšovat ja Klimovit ähvardas uus julm arveteõiendus, võimalik, et neid ootas surmanuhtlus.

Valja ruttas Olga Semjonovna juurde. Teate tähtsust mõistes sõitis viimane viivitamatult linna, et seal Volkovi või Petrovitšiga kokku saada.

Salakorteri lähedal astus Olga Semjonovna juurde merekooli vormi kandev noormees.

«Salakorter avastatud. Aleksejev on seal. Sissekäik hoovist, teine uks vasakult,» ütles noormees ja osutas silmadega verandaga majale teisel pool tänavat.

«Mis on juhtunud? Äkki nabitakse mind ka praegu kinni?! Mis saab Borissist ja lastest?!» mõtles Olga Semjonovna ärevusega.

Säärastest mõtetest kohutatuna astus ta kartlikult võõrasse hoovi ega julgenud tükk aega juhatatud uksele koputada.

Paveli rahutust pilgust mõistis Olga Semjonovna kohe, et miski teeb talle väga muret ja et ta kardab midagi.

«Kas keegi arreteeriti?» küsis Olga Semjonovna.

«Seni on issand halastanud, aga hirmu tegid meile tublisti,» tunnistas Pavel. «Meil õnnestus viimasel hetkel Pjotri hoiatada. Politsei sattus Mitridati tänaval ootamatult peale. Volkov, mina ja veel paar sõpra pääsesime vaevu jälitajate käest.»

«Aga Petrovitš?»

«Politseinikud peavad vanamehele juba ammu jahti, kuid teda pole linnas. Sõitis koos Goidaga Tšuškale kontrollima, kuidas kalapaati parandatakse.»

«Kuidas siis salakorterist teada saadi? Kas tõesti reetmine?»

«Ei usu. Ennem ehk ettevaatamatus... Nuhid nuuskisid välja ja kandsid ette,» arvas Pavel.

«Kus Volkov praegu on?» küsis Olga Semjonovna.

«Keterlezi kloostris,» vastas Pavel.

«Nunnakloostris? Minge ikka!»

Pavel märkas Olga Semjonovna silmis äärmist imestust ja naeratas:

«See klooster on meid sageli hädast välja aidanud. Seal on ka meie inimesi. Kloostri kalmistu maa-aluses kabelis trükime lendlehti ja varjame end seal äärmise vajaduse korral. Öösel ei tohi ükski mees, muidugi mõista ka sandarm, kloostri müüride vahel viibida ning noviitside rahu häirida. Sellepärast pole kloostris haarangut karta, eriti öösel.»

Olga Semjonovna jutustas Pavelile Tluštši ettekandest Sablinile.

«See on väga tõsine ja ohtlik asi,» muutus Pavel rahutuks. «Tuleb kiiresti Petrovitš üles otsida. Mina

jään siia valvesse, teile aga annan kaasa ühe meremehe, kes viib teid Tšuškale.»

... Tunni aja pärast leidis Olga Semjonovna ühest kalurihütist Petrovitši, Goida ja hallivurrulise, ühe silmaga, päikesest pargitud näoga vanamehe, kes oligi kipper Makarõtš.

Olga Semjonovna teade erutas Petrovitšit sügavalt. Ta näppis närviliselt vurrusid ja vangutas mornilt pead.

«Kas Blohhin andis sandarmivalitsuse ülemale salateate juba edasi?» küsis ta.

«Esialgu veel mitte!» vastas Olga Semjonovna. «Põgenemine on kavatsetud kolme päeva pärast. Me otsustasime kas või ühe päevagi viivitada selle teate andmisega Sablinile.»

«No aga mis siis, kui tollele Tluštšile nüüd kohe ...?» lausus Goida ja keerutas käega paljutähendavalt ümber oma kaela.

«Mitte mingil juhul. Võib kogu asja nurja ajada,» oli Petrovitš kindlalt vastu.

«Aga Tluštš võib Blohhinit kahtlustama hakata, et ta sihilikult salateadet kinni peab,» avaldas Olga Semjonovna kartust.

«Gordejev on Sablini juures väljaspool kahtlust. Halvemal juhul luiskab, et andke andeks, teie kõrgeausus, justkui pühkis peast ära.... Ärgu ta seda enne homme hommikut Sablinile kätte andku,» ütles Petrovitš.

Tuli juttu ka Klimovi haigusest ja põgenemise ettevalmistamise käigust.

«Et kindlusest välja pääseks... Klimovil tervis räbal ja nüüd jäi too lurjus Tluštš ka veel meile jalgu ... See veel puudub, et Boreiko rood meid äkki alt veab,» lausus Petrovitš murelikult.

«Ja kuidas teil lood on?» oli Olga Semjonovna huvitatud.

«Meil on kõik korras. Anname oma «lendava hollandlase» ette täpselt määratud ajaks.»

Järgmisel hommikul andis Blohhin Tluštši salateate edasi. Sablin mõistis kohe provokaatori teate tähtsust. Kui Tluštš ei valeta, siis võib teda, Sablinit, õnnitleda suurepärase edu puhul. Ei suutnud Moskva ja Peterburi ega ka sõjakohus välja selgitada, kes Kossatšova tõeliselt on. Ja nüüd siin kauges Kertši kindluses tehti ta

isik kindlaks! Rittmeister Sablin osutus kogenumaks kui Peterburi ja Moskva ohranka parimad mehed. Täna on ta veel rittmeister, aga niipea kui tema teened Peterburis teatavaks saavad, on talle alampolkovniku aukraad kindlustatud. Lisaks kraadile riputatakse kindlasti kaela ka Anna orden ...

Haaratud roosilistest tulevikuunistustest, koostas rittmeister viivitamatult pika šifreeritud telegrammi Tluštši hangitud andmetega Kossatšova ja Klimovi kohta ning lähetas selle Peterburi. Nüüd ei mõelnudki ta enam Klimoviga siin kindluses arveid õiendada — kardetavat revolutsionääri tuli igati hoida, et teda tervelt ning veatult Peterburi ohranka osakonda saata. Ta oli kindel, et Klimovi ja Kossatšova elusalt Peterburi toimetamise eest tingimata tasutakse talle hästi.

20. peatükk

Paistis, et kõik on ette nähtud ja arvesse võetud. Klimov tundis end pisut paremini. Purjepaat vee ja toiduainetega oli Jenikales valmis pandud. Volkov asus Keterlezi kloostrist ümber kaluriasulasse. Päeval viibis lihtsaks kaluriks riietatuna merekaldal, ööseks aga kolis paati. Ei tulnud sandarmitel ega politseil üldse pähe teda merel üksikult seisvast kalapaadist otsima hakata.

Erilist pinevust tekitas asjaolu, et Tluštšil oli korda läinud välja nuuskida, kes Kossatšova ja Klimov tõeliselt on. Sablin võis iga minut neid teistest isoleerida ja siis oleks põgenemine luhta läinud. Õnneks jäi esialgu kõik endist viisi. Sablin oli kindel, et vangid ei kahtlusta Tluštši provokaatorluses, ta ei pidanud seepärast vajalikuks teda Klimovi juurest ära viia. Veel enam, rittmeister lootis, et provokaatoril läheb korda Strahhova ja Klimovi kohta veel mõningaid andmeid saada.

Otse talumatult piinavana venis ootamine nii kindluses kui põrandaaluses. Tundus, otsekui oleks aeg seisma jäänud.

Ja äkki juhtus see, mida ei osatud ette näha. Kahekümne teise jaanuari hilisõhtul sai Olga Semjonovna oma mehelt teada, et kindluse staap on tema roodu ettenähtust päev varem valvekorda määranud.

«Mis me nüüd küll teeme?! Kõigile on juba ette teatatud . . . nad valmistuvad ülehomseks . . .» hädaldas sellest teatest rabatud Olga Semjonovna peatult.

«Kindluses on seda kerge teadustada. Linna aga tuleb sõita ja seal viivitamata muudatus teatavaks teha,» vastas staabikapten.

«Sa unustad, et enne hommikut mind keegi kindlusest ilma eriloata välja ei lase. Ja kuidas ma öösel üksi Jenikalesse lähen . . .»

Boriss Dmitrijevitš jäi mõtlema. Selleks, et kindluse staabist luba saada, tuli väga veenvalt tõestada nii hilise linnasõidu pakilist vajadust. Kuid mis ettekäändel, mis põhjuse peaks selleks välja mõtlema?!

«Proovime õige Spirtovi ja temaga koos ka Dorohhovi siia kutsuda,» pani ta pärast pikemat järelemõtlemist ette.

«Kuidas sa seda saad?» küsis Olga Semjonovna imestunult.

«Ütleme, et sind tabas südameatakk ja sa vajad kiiret arstiabi,» arendas staabikapten oma mõtet edasi.

«See on vist küll kõige veenvam,» nõustus Olga Semjonovna.

«Riskime. Spirtov ehk on nagu tavaliselt kodus. Kahjuks ei oska ma midagi muud välja mõelda,» ütles Boreiko.

Kindluse staabi kaudu sai ta telefonil ühenduse laatsaretiga. Sealt vastas Dorohhov.

«Kus doktor on?» küsis Boreiko.

«Tuleb kohe.»

Staabikapten teatas velskrile oma naise haigusest ja palus, et Spirtov võimalikult kohe kindlusse sõidaks.

«Paluge polkovnik Firssovit, et ta väravasse teataks,» soovitas velsker.

Boreiko helistas staabiülemale. Too avaldas Boreikole kaastunnet naise haigestumise puhul ja teatas vahtkonnaruumi arsti väljakutsumisest.

Spirtov jõudis ravimite ja arstiriistadega umbes neljakümne minuti pärast kohale. Väljakutse tõelisest põhjusest teada saanud, ei viitnud Spirtov enam aega. Vormitäitmiseks jättis ta mõningaid ravimeid ja kirjutas žurnaali vajalikud andmed haige kohta ja haigusekäigu.

«Tulen hommikul teie poole ja ütlen, mis saab,» lubas arst. «Oodake mind kella üheksaks. Kui ma ei tule, järelikult on asjad halvasti. Siis tegutsege juba ise.»

«Meil vedas, et te kodus olite,» tähendas Olga Semjonovna.

. . . Olga Semjonovna ei saanud kogu öö silma kinni. Kell pool üheksa tuli doktor, üleni lumine, ripsmed ja vurrud jääs.

«Küll on aga ilm,» ütles ta lund maha raputades. «Justkui Siberis, mitte lõunas. Merd ja taevast pole üldse näha . . . Tuiskab, vihiseb, ulub . . .»

«Keda nägite?» küsis Olga Semjonovna kärsitult.

«Algul leidsin üles Aleksejevi. Otsisin hulk aega. Õnneks teadsid ta sõbrad merekooli ühiselamus, et ta on onu juures. Läksimegi siis koos Aleksejeviga Jenikalesse. Seal saime kokku Petrovitši ja Volkoviga.»

«Noh, ja kuidas on?»

«Kõik on korras! Et aga siin kindluses see asi ei nurjuks,» ütles doktor.

«Mis kole ilm, näete!» vaatas Olga Semjonovna murelikult aknast välja.

. . . Keskpäeval sadas veidi vihma, kuid õhtuks läks uuesti järsult külmemaks. Merelt kostis kume lainete rüma. Vahel harva vaatas kuu pilvede vahelt välja ning rebis merekaugustelt pimedusekatte.

«Näh, kuidas ilm mässama hakkas! Paistab, et sandarmitega ühel nõul,» urises kipper Makarõtš.

Otsekui vana kipri vihast heidutatuna puges kuu paksude pilvede taha ega näidanud üldse enam nägu. Hakkas jälle tihedalt laia lund sadama.

«Aeg on käes liikuma hakata!» ütles Volkov kella vaadates vanale kiprile.

«Kui aeg käes, mis siis muud!» vastas Makarõtš, rüüpas pudelist lonksu viina ja andis käsu ankur hiivata ning purjed tõsta. Goida ja kaks toekat kalurit ruttasid ta käsku täitma. Pavel oli neile abiks.

Purjed lõid vaikselt laperdama. Paat kaldus pisut paremale küljele ja hakkas kiiresti kindluse poole libisema, hoides kurssi kauge majaka tulele, mis vaevu läbi lumesaju tungis. Seal, majakas, täideti kindlalt Petrovitši juhendit ning valgustati suunas, mis ta neile oli kätte näidanud. Purjepaadil oli puksiiris väike julla.

Seda vajati põgenejate toimetamiseks kaldalt paati, pärast seda pidi Pavel julla Jenikalesse tagasi viima.

Volkov seisis paadi ninas, pilk pimedusse puuritud. Tema käsi, mille ta oli sooja pihtkuue tasku pistnud, puudutas külma brauningut. Kõik paadisolijad, Makarõtš kaasa arvatud, olid varustatud külm- ja tulirelvaga, et vajaduse korral kaitsta ennast ja põgenejaid sandarmite vastu.

Volkov oli väga erutatud. Ta närveeris mitte üksnes vangide saatuse ja erakordselt riskantse ettevõtte kordamineku, vaid ka armsaima tütarlapse elu pärast. Kui kõik läheb õnnelikult, on Valja varsti siin paadis tema kõrval ning sõidab koos oma Petrussiga merele. Aga kui nurjub?!

Volkov kihutas need sünged mõtted peast minema. Ta uskus, et põgenemine õnnestub, uskus, et Valjaga midagi kohutavat ei juhtu.

Paat oli juba kindluse vastas, kui äkki lumemöllu ilmus ähmane valgusvööt ja hakkas pimeduses aeglaselt edasi nihkuma.

«Vaata, Petruss, valgus!» tuli Goida Volkovi juurde.

«Helgiheitjad! No see veel puudus...» ühmas Volkov.

Koos Goidaga astusid nad tüüril seisva kipri juurde.

«Mis me nüüd teeme, Grigori Makarovitš?» küsis Goida.

«Seda, mis Petrovitš käskis. Lähme kaldale lähemale ning jääme ootama!» vastas kipper rahulikult.

«Aga helgiheitja?» osutas Volkov heledale vöödile.

«Seni kui lund sajab, pole vaja seda karta. Piirivalvurid teevad salakaubavedajate hirmutamiseks koerust. Harilik asi säherduse halva ilmaga. Salakaubavedajail aga seda just vaja ongi: nad ei eksi, näevad, kus on rand ja rannakaitse,» vastas Makarõtš.

...Nelja-viie minuti pärast käskis ta purjed maha võtta ja ankru sisse heita.

21. peatükk

Kahekümne kolmandal jaanuaril kell kaks pärast lõunat sai Sablin Piiterist šifreeritud telegrammi, milles, departemangu ülem avaldas talle tänu Kossatšova õige

nime kindlakstegemise ja Klimovi osa paljastamise eest Moskva mässus. Sellele järgnes ettekirjutus saata viibimata need «kardetavad poliitilised kurjategijad» (nii öeldi telegrammis) kõvendatud konvoi saatel pealinna nende süüasja uuesti läbivaatamiseks.

Sablin ruttas õhinal tegutsema ning kutsus kohe vanemsandarm Golubenko enda juurde.

«Tead mis, kulla mees,» ütles ta heatahtlikul toonil, just nagu oma suurepärase tuju kinnitamiseks. «Saadan Kossatšova ja Klimovi homme Peterburi. Sina, Gordejev ja Motka lähete neid konvoeerima. Ka Tluštš sõidab teiega koos. Vaata, et Klimov ja Kossatšova homme varahommikul staabis oleksid. Tluštš tuleb ise vaksalisse. Nüüd aga kirjuta valmis paber, et vangid fort Totlebenil läbi lastaks, ma kirjutan loale alla. Said aru?»

«Just nii, sain aru, teie kõrgeausus!» tõusis sandarm sirgu.

«Jääd ööseks Gordejeviga fordile valvesse. Kui pimedaks läheb, saada kaks sandarmipatrulli kindlusse ringkäigule. Üks las patrullib piki mandripoolset kaitsejoont ja kontrollib värava valvet, teine mingu merekallast mööda,» tegi rittmeister korralduse.

«Ärge tehke endale muret, teie kõrgeausus! Ma ei lase vange hetkekski silmist,» kinnitas sandarm.

«Vaata sa mul,» kortsutas Sablin karmilt kulmu. «Kui kõik on korras, saate nii sina kui Gordejev autasu, aga kui maha magate, siis süüdistage iseendid ja ärge halastust lootke.»

«Lubate lahkuda, teie kõrgeausus?» küsis Golubenko.

«Jah. Tegutsege!» noogutas Sablin.

Vanemsandarm lõi kannuste kõlinal kannad kokku, tõstis käe kõrva äärde, pöördus krapsakalt ringi ja lahkus kindluse sandarmivalitsuse ülema kabinetist.

Valvekord algas nagu alati tunnimeeste paigutamise ning vahetamisega. Boreiko jaotas ise valveposte soldatite vahel. Timofejev määrati postile nr. 16 ühel rannapatareil. Tal oli teine vahikord — kella kümnest kaheteistkümneni.

Postil nr. 16 valvas tunnimees rannajoone poole kilomeetri pikkust lõiku. Siin paiknesid kaks patareid ja

üks püssirohukelder. See post oli vahtkonnaruumist, mis asetses fordi sissekäigu juures, üks kaugemaid.

Talvist aega ja pikki pimedaid öid arvestades oli Boreiko korduvalt palunud valvatava lõigu ulatuse lühendamist. Teda toetas Sujetnjov, ka Firssov toetas, kuid Schröder ei nõustunud ning tegi Sujetnjovile koguni märkuse «tarbetu kirjavahetuse tekitamise» pärast. Olukord postil nr. 16 jäi endiseks.

Ükskord pärast valvekorda oli Timofejev Boreikoga nelja silma alla jäädes öelnud:

«Paremat kohta põgenemiseks, teie ausus, ei leia kogu kindlusest. Võib paadiga päris kalda äärde sõita, aga keegi ei näe midagi.»

Hommikuses vahetuses uuris Timofejev kaldalõigu hoolega läbi, nii et ta öises vahetuses oskas kinnisilmi sellel lõigul liikuda.

Fordil tõi Motja nagu alati Kossatšovale lõunasöögi, võttis mõned tema asjad pesemiseks ja läks ära. Kuni õhtuni valvas Golubenko üksi vange, kell kaheksa õhtul tuli ka Blohhin valvesse. Kell oli kümne peal, kui Kossatšova kukkus oma kongi uksele trummeldama ja arsti nõudma, põhjendades seda verejooksuga suust.

«Ei te hommikuni kärva!» hüüdis Blohhin talle, ja kui Kossatšova protestima hakkas, sõimas ta rängalt läbi.

Nagu varem oli kokku lepitud, hakkas ka Klimov lärmi kuuldes uksele põmmutama, nõudes ööseks kasemati tuulutamist.

«Suitsu pärast ei saa enam hingata! Kus teie, tsaari tallalakkujate silmad on?» kisas ta nõrgaks jäänud häälega.

«Tee, Gordejev, kasemati uks lahti,» ütles Golubenko. «Näitame talle kohe nihukesi tallalakkujaid, et see tal surmatunnini meeles seisab.»

«Aga ta on haige,» tuletas Blohhin meelde.

«Temal kulub haigest peastki lõust üles lüüa.»

Blohhin tõmbas ukse pärani lahti.

Golubenko sattus silm silma vastu kõhnaks jäänud ning kahvatu Klimoviga. Kasvult olid nad peaaegu ühepikkused ja mõlemad laiaõlgsed.

«Ah siis mina olen sinu meelest tsaari tallalakkuja?!» tahtis sandarm Klimovile rusikaga virutada.

Kuid samal hetkel põrutas Blohhin nagaanipäraga sandarmile lagipähe. Too prantsatas põrandale. Blohhin pigistas oma haakjate sõrmedega nagu tangidega ta kõri.

«Laske lahti, laske lahti, te ju kägistate ta!» hüüdis Vonsovitš hirmust lõdisedes. Kuid Blohhin ei lasknud enne lahti, kui oli sandarmile lõpu peale teinud.

«Seda oli tollele lurjusele vajagi,» nähvas Tluštš põlastavalt, tõukas jalaga tapetule näkku ja pöördus Blohhini nagu oma inimese poole: «Tuleb välja, et sa, Gordejev, oled ainult silmapetteks vangivalvur ... Seda ma küll ei osanud arvata ... Kas esseer?»

«Eksite, härra Pernatõi!» puuris Blohhin teda põlgava pilguga.

Provokaator võpatas ja taganes kaugemale kasematti. Klimov ja Blohhin tormasid talle kallale. Noor, hästi toidetud Tluštš pani meeleheitlikult vastu.

«Koputa talle haluga pähe!» kähistas Blohhin Okulenkole. Sandarmi tapmisest vapustatud üliõpilane kõhkles mõni hetk, haaras siis värisevate kätega halu ja andis provokaatorile surmahoobi.

«Roomajatele tegime lõpu! Nüüd igaüks, kes soovib, vabadusse!» ütles Blohhin ja pühkis higist laupa.

Klimov tiris Okulenko abiga sandarmi vormiriided seljast ja pani need endale selga.

«Timukas missugune, eks ole?» küsis ta hirmust kangeks ehmunud Vonsovitšilt.

«Mu jumal! ... Mu jumal, mis siin kõik toimub!» oli ainuke, mis õpetaja suutis endast välja pigistada.

«Mis siis teie arvate, et vabadus iseendast tuleb?» muigas Klimov. «Teie meelest vist peaks halastama timukatele?»

«Noh, kas tulete vabadusse või ei?» küsis Blohhin Vonsovitšilt.

«Ma ... ma ei tea ... Varsti mu kinniistumise aeg lõpeb ... Aga kas te mind ära ei tapa?» pomises õpetaja.

«Oijah, teie närvid on päris läbi,» vangutas Klimov pead. Blohhin laskis Kossatšova välja. Kaht laipa nähes Kossatšova võpatas ja pöördus ära.

«Tuleb nad koikudele tõsta ja tekkidega katta, et hommikul kohe aru ei saadaks, mis siin juhtunud on,» pidas Kossatšova vajalikuks.

«Nemad... nemad... tahavad ka mind tappa,» kordas õpetaja kohkunult.

«Keegi ei kavatse teid tappa! Kuid kõigil tuleb koos põgeneda. Muidu sandarmid piinavad teid ülekuulamiste ja kohtupidamistega surnuks. Olete juba praegu süüdi selles, et te ei avaldanud vastupanu Gordejevile ja Klimovile, kui nad sandarmi ja provokaatori tapsid. Teil on valida ainult üks tee — tulla meiega koos. Kui põgenemine õnnestub, olete päeva või paari pärast vabaduses!» veenis Kossatšova teda.

«Aga kui ei õnnestu, mis siis?» vaatas Vonsovitš ahastusega talle otsa.

«Siis läheme kõik koos võllasse! Öeldakse, et koos on surragi kergem. Kas vabadus või surm! Valige!» kiirustas teda Blohhin.

«Muidugi... muidugi... vabadus!» noogutas õpetaja pead.

Minekule seadmine ei võtnud aega üle kümne minuti. Pärast seda kustutasid põgenejad igalt poolt tuled, panid uksed kõvasti lukku, lahkusid kasemattidest ja sukeldusid lumemöllu valgesse hägusse. Kossatšova astus kõige ees. Okulenko toetas Vonsovitšit. Sandarmivormis Klimov ja Blohhin, nagaanid käes, kujutasid endist vange saatvat konvoid. Fordi värava juures peatas neid tunnimees.

«Kes läheb? Kuhu ja mis otstarbel?»

«Kutsu vahtkonnaülem! See saab kohe aru, mis meil vaja on!» kamandas Blohhin vastuse asemel.

Kutsuti välja Boreiko. Ta käskis Blohhinil vahtkonnaruumi tulla. Siin esitas Blohhin talle sandarmivalitsuse kirja, et fordilt on tarvis läbi lasta kolm vangi sandarm Golubenko ja vangivalvur Gordejevi konvoeerimisel.

«Milleks teil neid öösel vaja on?» küsis staabikapten.

«Varahommikul tuleb nad vaksalisse saata. Sellepärast kästigi vangid juba õhtul kindluse staapi tuua, et homme vähem askeldamist oleks,» seletas Blohhin.

«Võtan kohe ühenduse rittmeister Sabliniga ning kontrollin,» ütles Boreiko ja hakkas telefonivänta keerutama. Kuid Timofejev oli juba aegsasti juhtme läbi lõiganud.

«Tont võtaks, tuul nähtavasti juhtme katkestanud,»

lausus staabikapten tusaselt. «Tuleb telefonist juhet parandama saata.»

Samal ajal tammusid vangid ja konvoi närviliselt külma käes ning ootasid kannatamatult Blohhini tagasitulekut.

«Teie ausus, ärge pidage meid kauem kinni,» palus Blohhin lõpuks. «Mina ja Golubenko anname allkirja, et oleme rittmeister Sablini korraldusel vangid teilt ära viinud. Muidu külmuvad vangid täiesti ära ja meie saame ülemuse käest hilinemise pärast pähe.»

Boreiko vaatas kella. See näitas pool üheksa. Varsti on järjekordne vahtkonna vahetus. Boreiko mõistis, et vange kauem kinni pidada ei või. Samal ajal koputati väravale. Vahtkonnaruumi juures seisev tunnimees küsis, kes seal on, ja kandis staabikaptenile ette:

«Sandarmivalitsusest tuli naisvalvur vangide juurde. Kas käsite läbi lasta?»

Väravast astus sisse üleni lumine Valja, nägu tuulest ja külmast õhetamas. Ta pöördus Sablini nimel Boreiko poole palvega vangid rutem läbi lasta.

«Tema kõrgeausus ootavad kindluse staabis,» lisas Valja.

«Kas ta kirja kaasa ei andnud?» küsis Boreiko.

«Ei! Kästi mind suusõnal edasi anda, et nad rutem tuleksid,» vastas Valja.

Boreiko tegi näo, nagu kõhkleks ta, kuid lõi siis käega ja ütles:

«Mis ma siis teie, võmmidega, peale hakkan? Olgu siis, kirjutage siinsamas alla paberile, et te viisite rittmeister Sablini käsul fordilt ära kolm vangi.»

Blohhin, tema järel Klimov kritseldasid oma nimed paberile selle tõendiks, et nad on vastu võtnud kolm vangi kindluse sandarmivalitsusse toimetamiseks.

«Läbi lasta!» andis Boreiko tunnimehele käsu.

Hetke pärast astusid kuus inimest kiiresti fordi väravast välja ja kadusid tuisuse öö pimedusse.

Staabikapten märkis vahikorraraamatusse vangide äramineku kellaaja, haigutas valjusti ja heitis puhkama. Aeg venis tema jaoks kohutavalt pikka, temalt nõudis tõsist jõupingutust sedaviisi suletud silmi lamada ning suikumist teeselda.

Viimaks ometi lähenes kell kümnele. Staabikapten käskis järjekordsel vahetusel end valmis panna.

«Öö on pime, selleks ajaks, kui kohale jõuate, ongi kell kümme täis,» kiirustas ta soldateid.

Vahetus läks. Telefon vaikis endiselt. Vististi oli lumemöllus raske riket üles leida, seda enam veel parandada.

«Timofejev on tubli, korraldas kõik taibukalt,» mõtles Boreiko, ja et üha kasvavast erutusest võitu saada, hakkas teed jooma. Oma mõtetega oli ta kogu aeg põgenejate juures. Tema arvestuse järgi olid nad juba ammu merekaldal ning ootasid seal Timofejevi vahetust ja paadi tulekut.

Et Timofejev teda sisse ei vea, selles Boreiko ei kahelnud, kuid kas paat õigel ajal kohale jõuab, selles polnud ta kindel. Ta ei teadnud vangide kasematis aset leidnud tragöödiast ja pidas seepärast võimalikuks, et põgenejad fordile tagasi tulevad. Boreiko mõistis, et tal seisavad ees suured pahandused teenistusalal, kuid pidas neid paratamatuks ja ennast kohustatuks maksku mis maksab abiks olema partei ülesande täitmisel.

Meeldiv oli teadmine, et naine kunagi ei heida talle ette osavõttu sellest asjast, ei mõista teda kunagi hukka, vaid on alati uhke oma mehe üle, kes kaugeltki pole veel revolutsionäär, kuid aitab aktiivselt töölisi nende võitluses isevalitsuse vastu.

Varsti pärast kella kümmet tuli väljavahetatud vahtkond postilt ära. Soldatid kaebasid ühest suust halva ilma ja kohutava pimeduse üle.

«Tuul peksab lund näkku, pime, et pista või silm peast välja. Ei näe maad ega merd. Ja lained — midagi õudset, möirgavad nagu metsalised,» pomises ahju juures soojendades soldat postilt nr. 16, kelle Timofejev oli välja vahetanud.

Aeg läks. Kusagilt ei tulnud mingeid ärevaid teateid. Boreiko heitis uuesti pikali ning kuulatas tuule vihinat ahjulõõris. Kuid ta mõtted pöördusid ikka ning jälle merele ja põgenejaile.

Kas paat tuli? Kas põgenejad jõudsid õnnelikult kaldalt paati? Kas nad suudavad taluda meresõidu raskusi kipakal purjepaadil talvisel tormisel merel...

Staabikapten kuulatas, kas ei kosta mõnd väikestki

häält, kuid kõik oli vaikne ning rahulik, üksnes pommidega kell vahtkonnaruumi seinal tiksus monotoonselt ning uinutavalt. Vahetusest oli möödunud umbes tund aega... Boreiko jäi märkamatult tukastama.

...Fordi väravast välja jõudnud, said põgenejad kohe uut vaimujõudu. Klimov tundis end paremini ja astus südilt mööda teed. Ka Vonsovitšil tuli julgust juurde. Nüüd oli ta sooviks võimalikult ruttu merekaldale jõuda, et näha, kas päästev purjepaat on kohal.

Põgenejad kartsid kõige rohkem kokkusattumist öise patrulliga, kuid halva ilma pärast polnud soldateil suuremat tahtmist ringi käia. Nad istusid tuulevarjulistes kohtades ja iga kahe tunni tagant kandsid staabile ette, et kindluse territooriumil valitseb täielik vaikus. Ka sandarmid, kellega kohtumist põgenejad väga kartsid, ei ilmutanud erilist väledust.

«Kui sandarmeid trehvame, püüame ilma kärata peitu pugeda. Kui see korda ei lähe, tuleb neid tulistada, kära aga võib kogu asja mokka panna,» väitis Blohhin.

Tema ja Klimov astusid kõige ees, laetud nagaanid käes.

«Vaadake, vaadake, prožektorid!» jäi Vonsovitšil hirmust hing kinni, kui hele valgusvihk üle mere libises.

Blohhin pidi kiruma pistma, kuid talle meenus Kossatšova ning mees pidas suu kinni.

«Mitte midagi ei tule meil sellest välja... Märkavad paati ja lasevad põhja... Ja kui kinni nabivad, poovad üles,» hädaldas Vonsovitš hirmust värisedes.

«Peame rutem merekaldale jõudma. Seal on kergem end varjata ja ega Volkov meid sisse vea,» kiirustas Kossatšova, ise niigi kiirest käimisest hingeldades.

Blohhinile, kes tundis hästi kindlust, meenus vana lagunenud kuur, kuhu kasarmutest veeti prahti. Kuurist oli postini nr. 16 kõigest sammu paarsada. Selle juurde ruttasidki põgenikud. Sara varjus oli vaikne ja võrdlemisi soe. Blohhin jättis põgenejad siia ja läks ise mere äärde. Ta sammus ringi ümber patarei, mida Timofejev pidi valvama, laskus alla mere äärde ja hakkas otsima Valjat, kes oli ees tulnud. Tüdruk istus vastu järsakut surutult ja otsekui sulas kokku kaljuga.

«Elus ikka?» hõikas Blohhin teda.

«Hing veel sees! Et aga Kossatšova ja Klimov endid surnuks ei külmetaks. Kõva külm, tuul — võib kangeks külmuda... Palju kell praegu on?» küsis Valja.

«Varavõitu veel, tuleb oodata. Vaata, et sa märguannet maha ei maga,» hoiatas Blohhin.

«Ma ei pööra silmi merelt,» ütles Valja hammaste lõgisedes.

Möödus mõni minut... Äkki vilksatas merel lumeloori taga tuluke ja kustus jälle kohe. Valja võpatas ja haaras Blohhinil käest kinni:

«Nägite? Tuluke!»

«Nägin!... Aga see ehk näis meile ainult nii,» kahtles Blohhin.

Kuid nüüd vilgatas tuluke jälle ja kustus.

«Anna signaali!» kamandas Blohhin.

Valja süütas taskulambi ja kustutas kohe jälle. Merel vilksatas paar korda vastusignaal. Seejärel mattus kõik jälle pilkasesse pimedusse.

«Märkasid! Nüüd anna vahetevahel lühikesi signaale, et nad pimedas ära ei eksiks. Mina lähen meie omade järele,» ütles Blohhin.

Minnes kuulis ta eemalt soldatite sammumüdinat. Seal tuli vahetus ja nendega koos Timofejev. Blohhin peitis end teeäärsesse kraavi.

«Svištšov, lippa siia. Vahetus!» hüüdis paigutaja maanteelt lahkumata valjusti.

«Kohe!» vastas pimedusest külmetanud hääl ja tunnimees tuli vahetusvahtkonna juurde.

«Läki edasi! Sina, Timofejev, aga hoia kõrvad ja silmad lahti. Kui välja vahetama tuleme, hõikan samuti,» ütles paigutaja, ja soldatid läksid edasi.

Blohhin ootas veidi ja hõikas Timofejevit.

«Siin,» vastas too päris tema kõrvalt ja küsis, ise külmast või erutusest lõdisedes: «Kas tulid? Ja paat?»

«Tulid, kuid paati veel ei ole, kuigi merelt juba signaliseeritakse. Lähen meie omadele järele, sina aga pea merd silmas,» käskis Blohhin.

Timofejev ronis patarei rinnatisele ja vahtis teraselt pimedusse. Helgiheitjate kiired valgusid lumetormis heledate laikudena laiali. Veepinnal polnud midagi näha. Siis toksatas ootamatult kuskil päris lähedal aer vastu kivi. Timofejev pöördus sinnapoole ja silmas päris

kalda ääres lainemurru valgel taustal väikest sõudepaati.

«Kõik on korras!» ohkas soldat kergendatult.

Eemalt kostis köhimist — Kossatšova sagedast ning katkelist, Klimovi ränka ning rebestavat köha. Nad astusid kõrvuti, teineteist toetades, ja ilmusid pimedusest nähtavale paari sammu kaugusel Timofejevist.

«Paat on kalda ääres!» teatas Timofejev.

«Hästi, meil ongi jõud juba lõppemas!» lausus Kossatšova tasa.

Timofejev võttis Kossatšoval ja Klimovil käe alt kinni. Okulenko peaaegu tassis seljas Vonsovitšit, kes ühtepuhku komistas ning vaevu teistele järele jõudis.

Merekallas oli randumiskohas järsk. Tuli ennast lihtsalt kallakust alla libistada. Volkov, Goida ja Pavel juba ootasid kaldal. Esimestena saadeti suurele paadile Kossatšova, Klimov ja Valja.

Kuigi paadini oli kõigest kolmekümne meetri ümber, kadus see täielikult tuisusompu.

Okulenko ja Vonsovitš istusid kaldal, Timofejev ja Blohhin aga seisid patarei rinnatisel ja valvasid, et patrullid neile peale ei satuks. Sõudepaat polnud veel kalda äärde tagasi tulnud, kui soldatite patrull patareist mööda läks.

«Tunnimees! Elus ikka? Tahad suitsu panna?» hõigati patrullide hulgast Timofejevile.

Timofejev läks nende juurde, pani plotski põlema ja tõmbus külmetanult kössi:

«No on alles ilm! Külm tahab vägisi liiga teha!»

«Aga sa mine tuulevarju, ikkagi soojem,» soovitasid patrullid.

Nad rääkisid veel ühest ning teisest ja astusid siis edasi.

Timofejev tuli patareile tagasi.

«Nüüd ei tule patrullid enam niipea. Et aga sandarmid ei ilmuks,» lausus ta.

«Prožektor noolib miskipärast tihedamini meie poolt. Kui ta viimaks purjepaati välja ei koba,» osutas Blohhin sinna, kus alles oli kustunud valgusvööt.

Vaevu märgatavalt paistis läbi lumesaju õõtsuva masti tipp. Kuid paati ennast polnud näha. Möödus kümmekond minutit, enne kui sõudepaat viimaks ometi kalda

äärde tuli. Tugeva lainemurru tõttu tuli paadini läbi vee kahlata. Jääkülma vette astudes hakkas Vonsovitš kohe soiguma ja taganes kaldale. Siis tõstsid Okulenko ja Goida ta kätele ja kandsid paati.

Samal silmapilgul ilmusid maanteel nähtavale kaks piki kallast astuvat kogu.

«Sandarmid!» mõistis Timofejev silmapilkselt. Ta kutsus Blohhini ja Volkovi kaldalt patareile. Nad otsustasid kolmekesi sandarmid vagaseks teha, kui need merekaldale tulevad.

«Seis! Kes tuleb? Tulistan!» käratas Timofejev püssi palgesse pannes. Prožektorikiir libises üle patarei ja valgustas Timofejevi kogu.

«Omad, omad,» ruttasid sandarmid vastama, kui nad ähvardavalt nende poole sihitud püssi nägid, ja läksid patareist mööda kiiruga ohtlikust kohast minema.

«Uuh! Päris higiseks võttis,» tõmbus Timofejev kössi ja laskis püssi jalale.

«Jah, kogu asi oleks luhta läinud, kui sandarmid oleksid pisut julgemad olnud,» tähendas Blohhin. «Nüüd võime ka meie paati minna. Läki.»

Kõik kolm laskusid alla merekaldale.

Kolmanda ning viimase reisiga viidi ära Blohhin, Volkov ja Timofejev.

«Kõik?» küsis kipper lühidalt.

«Kõik, Grigori Makarõtš!» vastas Goida.

«Ankur hiivata, Pavel!» käsutas Makarõtš.

Aleksejev ja Volkov suudlesid teineteist, teistel surus Aleksejev kätt ja laskus siis alla sõudepaati. Hetke pärast kadus paat mustendavate lainete vahele.

«Purjed heisata!» kamandas Makarõtš.

Ankur toksas tasakesi vastu parrast ja paat kihutas täispurjes mässava mere pimedatele avarustele. Mõni aeg paistsid veel Kertši väina majaka tuled, siis kadusid ka need ahtri taha . . .

Pärast kesköödi tuli järjekordne vahetus tagasi ja Boreiko sai teada, et Timofejev on postilt kadunud.

«Nagu vette vajunud! Kõik kohad otsisime ning tuustisime läbi. Kus sa nüüd säherduse ilmaga leiad?!» kandis paigutaja ette.

«Võtad laternad ja lähed kolme soldatiga otsekohe

otsima. Võib-olla tapsid salakaubavedajad Timofejevi ära ja viskasid merre. Kui ilma temata tagasi tuled, läheme mõlemad kohtu alla,» ütles Boreiko soldatile.

Niisugusest hoiatusest araks löönud paigutaja ruttas käsku täitma. Möödus ligi tund aega, kuid tagasi ei tulnud kedagi.

«Kas tõesti kadusid ka need? Asjata hirmutasin neid kohtuga. Võivad kartusest põgenema pista!» mõtles Boreiko mõninga ärevusega.

Lõpuks tuli paigutaja tagasi, kuid sama targalt.

«Lumi on kõik jäljed kinni tuisanud, ka laterna valgel ei näe midagi,» kandis ta ette.

«Tuleb tunnimehe kadumisest kiires korras teatada vahtkondade korrapidaja-ohvitserile,» otsustas Boreiko ja istus erakordsest sündmusest ettekannet kirjutama.

Telefon ei töötanud ikka veel. Ettekanne saadeti kindluse staapi virgatsiga. Alles koidu eel jõudis vahtkondade korrapidaja-ohvitser fordile. Uuesti hakati kadumaläinud tunnimeest otsima.

«Ega muud, kui pistis, raisk, relva kaasa võttes plehku,» avaldas korrapidaja-ohvitser oma arvamust.

«Selle peab enne kindlaks tegema!» väitis Boreiko. «Salakaubavedajad võib-olla luurasid teda ja tapsid ära. Need ju kütivad meie vintpüsse, laibale aga seoti kivi kaela ja visati merre. Esitasin suurtükiväe ülemale kaks korda raporti palvega tugevdada valvepost kuueteistkümnendat, kuid kindluse komandant keeldus seda tegemast. Nüüd on tagajärjed käes.»

«Jah, halb lugu kõigile! Saab Sujetnjov ja saame meie mõlemad oma jao,» arvas vahtkondade korrapidaja-ohvitser.

«Meie küll pole süüdi!» tähendas staabikapten rahulikult. «Sujetnjov toetas minu ettepanekut, ka Firssov, aga komandant lükkas tagasi, ja veel irvitava resolutsiooniga: «Ei tohi olla nii arg kui suurtükiväe komandör ja ta ohvitserid.» Kuid tuli välja, et «vahva» Schröder jäi ise turakaks.»

22. peatükk

Kell kaheksa hommikul toimus kindluse staabi juures nagu alati vahtkonna vahetus ja Boreiko läks ettekandega Firssovi juurde.

Varsti ilmus staapi ka Sablin. Rittmeister tervitas Firssovit ja ulatas talle allakirjutamiseks kausta paberitega.

«Saadan praegu vaksalisse vange, keda nõutakse Peterburisse, et nende süüasja uuesti läbi vaadata. Palun alla kirjutada sandarm Golubenko, vangivalvur Gordejevi ja ta naise nimele väljaantavad komandeerimistunnistused. Nemad saadavad vange. Siin on vangide ja konvoi varustusatestaadid. See siin aga on Gordejevi iseloomustus,» kandis Sablin ette.

«Kas ta siis enam tagasi ei tule?» küsis Firssov.

«Tahab Moskvas või Piiteris vangivalvuriks hakata,» seletas rittmeister.

Firssov luges tähelepanelikult läbi sandarmikomando ülema hinnangu. Iseloomustuses öeldi järgmist:

«Vangivalvur J. P. Gordejev ilmutas teenistuses suurt püüdlikkust ja agarust. Oli vangide vastu alati karm ja nõudlik. Ei lubanud mingit hellitamist. Oli eeskujuks teistele kindluse sandarmivalitsuse töötajatele. Väärib vanema vangivalvuri ametikohta.»

«Kirjutan, rittmeister, teie vastutusel alla. Ma ei tunne üldse seda meest,» tähendas Firssov.

«Võtan meelsasti kogu vastutuse endale, härra polkovnik,» ütles Sablin. «Gordejev — see on pärl iga vangla jaoks. Lubage mul nüüd minna fort Totlebenile isiklikult kontrollima, kuidas vange vaksalisse saadetakse. Raudteevalitsus lubas anda erivaguni vangide jaoks.»

«Võite minna. Õhtul kandke mulle kõigest ette,» noogutas staabiülem.

Rittmeister väljus. Tema asemele ilmus Boreiko ja kandis ette Timofejevi kadumisest.

«Mis see siis on? Deserteerimine?» kortsutas Firssov kulmu.

«Vaevalt küll, härra polkovnik,» ütles Boreiko.

«Aga mis siis teie arvates?»

«Paistab, et ta on tapetud ja surnukeha merre heidetud. Seda enam, et prožektorid öösel avastasid kalda ääres paadi...»

Nüüd tormas ette teatamata kabinetti täiesti roopast väljaviidud Sablin ja kukkus kohe Boreiko kallale:

«Mis õigusega te poliitilised vangid fordilt välja laksite? Kas teate, et nad on põgenenud?»

«Põgenenud?!» Boreiko tegi äärmiselt imestunud näo. «Kuulen põgenemisest esimest korda! Te ju ise käskisite nad eile õhtul kohe pärast kella üheksat kindluse staapi tuua. Neid saatsid teie sandarmid ja vangivalvur. Mõlemad andsid vangide vastuvõtmise kohta allkirja. Instruktsiooni järgi ei tohi vahtkonnaülem segada ennast poliitiliste vangide kinnipidamise korrasse. Mina pole neid valvekorda asudes vastu võtnud ega ole kohustatud nende järele valvama.»

«Ma ei ole käskinud vange tuua! Saate aru, ei ole käskinud!» hüüdis Sablin ahastavalt.

«Vaadake, palun! See on ometi teie blankett? Teie allkiri? Siin on teie alluvate allkiri vangide vastuvõtmise kohta,» ulatas Boreiko sandarmile kindluse sandarmivalitsuse templiga ning Gordejevi ja Golubenko allkirjadega paberi, et nad on vangid vastu võtnud.

Sablinil läksid silmad hirmust pärani.

«Küll on idioodid! Nad pidid hommikul vangid staapi tooma,» kähistas ta.

«Sellest pole mul midagi teada,» kehitas Boreiko õlgu.

«Paistab, et ka tunnimees on koos vangidega põgenenud,» oletas Firssov. «Kui nii, siis on siin tegemist tõeliselt kuritegeliku kokkumänguga. Nõnda kannangi ette tema ekstsellentsile kindluse komandandile,» otsustas ta ja lahkus kabinetist.

Sablin saatis staabiülemat kohkunud pilguga ja tahtis Boreikole midagi öelda, kuid nüüd ilmus erutusest kahvatu sandarm ja kandis ette, et fordil on lõpuks korda läinud akna kaudu pääseda vangide kasematti, kust leiti Golubenko surnukeha aluspesu väel ja üliõpilase Tluštši laip.

«Golubenko tapetud? Tluštš tapetud? Aga kus on Gordejev?» küsis erutusest kahvatanud Sablin ähmiga.

«Ei või teada, teie kõrgeausus,» vastas sandarm. «Lippasin siia tulles Gordejevi korterisse. Uks lukus,

naist pole, lehm ammub. Kas käsite Gordejevi korteris ukse sisse murda?»

«Murra ja too Gordejev ja see kuradi Motka kas või mere põhjast välja!» kähistas rittmeister.

«Pole nii kerge teda praegu leida,» muigas Boreiko endamisi.

«Tema ekstsellents kindluse komandant nõuab teid, härra rittmeister, ja teid, härra staabikapten, viibimata enda juurde,» teatas kindral Schröderi adjutant kabinetti astudes.

«Tuleb minna!» ohkas Boreiko ja astus ukse poole. Erutusest värisedes järgnes talle Sablin.

Schröder, viha pärast lilla, pidi peaaegu rusikatega Sablini kallale kargama:

«Te pole sandarm, vaid seakarjus! Kuidas te võisite riiklikel kurjategijatel põgeneda lasta?! Lähete kohtu alla, teid degradeeritakse soldatiks, saadetakse Siberisse sunnitööle!» kärkis kindral õhku ahmides.

Sablin seisis ta ees, näost kriitvalge, hambad hirmust lõgisemas, julgemata sõnagi vastu öelda.

Siis hüppas kindral Boreikole peale.

«Peab olema lausa idioot, et sandarmite paberilipakaid uskuda! Miks te telefoni teel ei kontrollinud, kas vangide läbipääsuluba on õige?»

«Telefon ei töötanud, teie ekstsellents.»

«Seda vähem olite õigustatud vange läbi laskma! Nõnda võis talitada üksnes püstitola või idioot! . . .» Kuid siin jäi kindral korrapealt vait ja põrkas tagasi. Boreiko astus raevust viltu kistud ning närviliselt tõmbleva näoga tema poole.

«Ah siis mina olen tola ja idioot? Mina, kes ma Port Arturit kaitsesin ja kodumaa eest oma verd valasin?! Kuidas te julgete minuga nii kõnelda? Telegrafeerin kohe täna sellest kõigest vägede juhatajale kindral Nikitinile!»

«Vait olla! Ma arreteerin teid!» kiunus Schröder katkeva häälega.

«. . . Saadan kohe täna telegrammi Suurtükiväe Peavalitsuse ülemale kindral Belõile, et ta kannaks sõjaministrile ette kõigist neist sigadustest, mis siin toimuvad!» kõmistas staabikapten komandandi ähvardustest hoolimata edasi. «Mitte mina, vaid Sablin ja teie ise,

ekstsellents, olete süüdi riiklike kurjategijate põgenemises! Ja mitte mina, vaid teie vastutate selle eest!»

«Hullumeelne! Otsekohe aresti!» kärkis kindral veel valjemini.

«Mina lähen aresti, lähen kohtu alla, kuid ka teie, ekstsellents, lähete kohtu alla! Süüdistusandmeid on mul selleks küllalt,» ähvardas staabikapten.

Nüüd vaatas kindral raevutsevat ohvitseri rohkem kartuse kui vihaga. Talle meenus, kui hästi suhtus Boreikosse sõjaringkonna vägede juhataja Nikitin. Boreiko sõnad võisid saada rohkemaks kui ainult tühipaljas ähvardus.

«Kuni teie asja arutuseni lähete mõlemad peavahti! Kaduge mu silme alt! Marss, välja siit!» käratas Schröder Sablinile ja Boreikole.

Komandandihoone ukse ees ootas juba sandarm, kes oli jõudnud teist korda Gordejevi korteris ära käia.

«Seal ei ole kedagi, teie kõrgeausus! Tühi. Motka vist on ka põgenenud,» kandis ta ette.

«Tähendab, ka Motka?» surus Sablin käed rusikasse.

Alles nüüd sai Sablin täielikult aru sellest, mis Boreiko Firssovile oli ette kandnud. Vange saatis Gordejev ja veel keegi, kes oli Golubenko vormiriided selga pannud. Järelikult oli Gordejev ühes kambas salanõulastega. Tähendab, Gordejev polnud hoopiski see isik, kellena ta siin esines.

«Ta vedas mind kogu aeg ninapidi, ja mina, vana idioot, usaldasin teda täielikult! Andsin väga hea atestatsiooni!» pomises rittmeister ning tundis, kuidas tal külmavärinad üle selja jooksid. Sablin mõistis, et ta sandarmikarjääril on lõpp, et teda ootab kohus, sunnitöö ja hüvitamatu häbi.

«Mis teha? Mis teha?» kordas ta nagu hullumeelne ja piilus lõksuaetud metsloomana ringi.

Hirm paratamatu karistuse ees viis Sablini täielikult roopast välja. Ta haaras revolvri ja siinsamas komandandi maja ukse ees laskis endale kuuli pähe.

Adjutant ruttas suure ähmiga Schröderi juurde.

«Teie ekstsellents, rittmeister Sablin laskis praegu enda maha!» tormas ta komandandi kabinetti.

«Mis? Mis? Sablin laskis enda maha! Mis õigus tal

lasta oli?! Jalamaid aresti panna!» nähvas Schröder, kes algul ei taibanud, millest adjutant räägib.

«Aga ta laskis ennast maha! On surnud, teie ekstsellents,» seletas too.

«Siis nagu koer ilma jumalasõnata auku ajada ja teid aresti panna, et te Sablini järele ei vaadanud!» röökis komandant, haaras käega oma südame kohalt kinni ja osutas peaga ukse poole: «Koristage endid siit kõik! Laske mul mõtteid koguda! See pole kindlus, vaid hullumaja!»

Adjutant lipsas välja värske õhu kätte, kus Sablini surnukeha juba kanderaamile pandi. Boreiko seisis eemal ja jälgis mornilt seda toimingut.

«Kas teie ei kavatse ennast maha lasta?» küsis adjutant temalt.

«Ei! Loodan kõiki siinseid idioote ja tobedaid üle elada,» vastas staabikapten järsult. «Lähen koju. Kui kinnitatakse käsku minu arreteerimise kohta, palun teatada mulle. Seniks aga mul on au!» Boreiko kummardas ja suundus oma korteri poole.

Koju jõudnud, koostas ta pikad telegrammid, ühe Nikitinile Odéssasse, teise Belõile Peterburisse. Ta kartis, et kindluse postiasutuses ei võeta neid vastu, ja palus Olga Semjonovnat need linnast ära saata.

Juba mõne tunni pärast tuli Odessast vastus. Nikitin keelas Boreikot arreteerida, enne kui kohapeal on juurdlus toime pandud.

23. peatükk

Poliitiliste vangide põgenemine ja Sablini enesetapp vapustasid kindral Schröderit sedavõrd, et ta jäi haigeks. Ajutiselt asus kindluse komandandi kohuseid täitma Sujetnjov, kes alles oli Sevastoopolist komandeeringult tagasi tulnud.

Polkovnik ei jõudnud veel õieti teetolmugi maha raputada, kui kutsus juba Boreiko enda juurde ja hakkas arutama erakordset sündmust.

Sujetnjov mõistis, et temal kui suurtükiväe komandöril pole sugugi kasulik Boreikot vastutusele võtta, ta

ajas kogu süü Sablini kraesse, kes pealegi polnud enam elus.

Sandarmivalitsuse ülem tunnistati süüdlaseks kõikides sündmustes, mis viimasel ajal kindluses aset olid leidnud. Ta korraldas vääralt vangide üleandmist, võttis valvesse kontrollimata isikuid, organiseeris halvasti salateenistust ja ei saanud seepärast mingeid teateid põgenemise ettevalmistusest, ei suutnud jälile saada, mil viisil lendlehed kindlusse sattusid. Ühesõnaga, Sablin pidi vastutama kõige eest. See paistis täiesti tõenäoline. Nüüd aga kandis Boreiko ette telegrammidest, mis ta oli Nikitinile ja Belõile saatnud.

Sujetnjovile oli selge, et staabikapten tegi sellega mõtlematu vea. Nüüd oli seda asja võimatu summutada. Tuli oodata juurdlusvõimude saabumist Odessast või isegi Peterburist. Skandaal sattus suure kella külge, see aga ähvardas tuua suuri pahandusi kogu kindluse juhtkonnale alates Schröderist ja lõpetades Boreiko endaga.

«Teil polnud õigust oma otsestest ülemustest, minust ja kindluse komandandist, mööda minnes pöörduda vahetult vägede juhataja poole,» noomis Sujetnjov staabikaptenit ärritatult. «Sõjaväemäärustiku rikkumise pärast pannakse teid aresti.»

Boreiko ulatas vaikides Odessast saadud telegrammi, mis enne asja lõplikku juurdlemist keelas tema arreteerimise. Sujetnjov läks näost punaseks nagu vähk, kuid vägede juhataja käsust ei julgenud ta üle astuda.

«Alistun kindral Nikitini korraldusele. Kuid kannan isiklikult talle kõigest ette ja palun teda oma korraldus ära muuta,» ähvardas polkovnik.

Samal päeval saadi Sõjaministeeriumilt telegramm, et Kertši kindlusse sõidab kõrgema sõjakohtu eriti tähtsate asjade vanem kohtu-uurija kindralmajor Lõkošin ühes kolme abilisega.

Kui Boreiko sellest teada sai, mõistis ta, et oli oma rutakusega teinud kahju mitte ainult endale, vaid ka Sujetnjovile, kes temasse nii hästi suhtus, ja see teadmine oli väga ebameeldiv.

«Peab kiiresti kirjutama Vassili Fjodorovitšile ja

paluma teda, et ta vibu liiga pingule ei tõmbaks, muidu läheb ka minul halvasti,» otsustas staabikapten endamisi.

Kindral Lõkošin ei lasknud end kaua oodata. Ta oli noorepoolne, väga meeldiva välimusega mees, kelle käitumisviis millegi poolest ei meenutanud kohtuametkonna esindajat. Ta kõneles kõigiga haruldaselt lahkesti, käitus lihtsalt ning väga armastusväärselt. Temaga koos sõitsid kolm morni ohvitserist kohtuuurijat.

Kindlusse saabunud, tegi Lõkošin kõigepealt visiidi haigele kindral Schröderile.

«Uskuge mind, teie ekstsellents, kõiges on süüdi too täielikult totter Sablin,» pomises komandant voodis lamades hädiselt. «Tema magas kõik maha ja jättis kahe silma vahele. Polkovnik Sujetnjov ei seisa ka oma ülesannete kõrgusel, too ninatark Boreiko aga võttis endale julguse teatada telegraafi teel valeandmeid vägede juhatajale Odessasse ja Belõile Peterburisse. Kardan, kas Boreiko viimati pole põgenemise algatamises peamees. Tal on Batumist saadik saba järel. Ja naine pole tal ka täiesti usaldusväärne. Palun teid väga selle kahtlase paariga tegelema hakata.»

Lõkošin kuulas kindrali tähelepanelikult ära, kinnitas talle, et vististi ei too see asi Schröderile midagi tõsisemat kaasa, ja soovitas tal ravile sõita. Komandant oli niisugusest kohtlemisest võlutud ja rahunes täielikult.

Juurdlus aga käis omasoodu. Lõkošin ja ta kolm abilist uurisid üksikasjus samm-sammult põgenemisega seotud asjaolusid ja süvenesid ühtlasi ka kogu sandarmivalitsuse asjaajamisse.

Gordejevi isiksus äratas otsekohe uurijate tähelepanu. Kust ta välja ilmus ja kelle soovitusel ta sandarmivalitsuse teenistusse sattus? Sablini paberitè hulgas leiti Semjonovi polgu atestatsioon endise allohvitseri Gordejevi kohta. Samas satuti ka polku saadetud järelepärimisele Gordejevi päevapildi asjas. Selgus, et polgus seda ei leitud. Lõkošin käskis Gordejevi kohta tema elukohast järele küsida. Ühtlasi paluti andmeid ka Gordejevi naise Motka ja Timofejevi kohta.

Vastused osutusid tõeliselt hämmastavaiks. Selgus, et Gordejev oli juba kaks aastat tagasi oma viimases elukohas tapetud. Motja kohta vastati, et too pole kunagi elanud staniitsas, mida tema kodukohaks loeti. Ja lõpuks teatati Timofejevi kohta linnaülema juurest ainult seda, et teda on paar korda nähtud Mitridati tänaval sisse astumas maja hoovi, kus üksvahe elas ohtlik revolutsionäär Pjotr Volkov.

Vastused ja järelepärimised ilmselt ei rahuldanud Lõkošinit ja ta asus välja selgitama, kes ja mis kombel on kaasa aidanud kõigi nende isikute teenistusse saamisel kindlusse. Ilmnes, et Sujetnjov oli Boreiko palvel seisnud Gordejevi eest, kuid andmeid selle kohta, et Boreiko ise oleks varem Gordejeviga tuttav olnud või vahetult tema eest kostnud, ei olnud. Staabikapten langes kahtluse alla, ja kuigi otseseid süütõendeid tema kohta ei leidunud, kutsuti teda ikka sagedamini ülekuulamisele.

Just sellal saadi anonüümkiri, et kõigisse neisse kuritegudesse on segatud kindluse endine postkontoriülem Nossov, kes nüüd elas Jekaterinoslavis.

Lõkošin kutsus Nossovi otsekohe Kertši tunnistajaks. Nossov kohkus algul hirmsasti ära, kuid pärast, haistes võimalust oma kõikuma löönud karjääri jalule upitada ning Boreikole kätte maksta, pakkus meelsasti oma teeneid «kindluses toimepandud kuritegude tumeda sõlme lahtiharutamiseks». Nõnda ta vähemalt kohtu-uurijaga kohtumisel teatas.

Lõkošinit imestas väga Nossovi informeeritus kõigist kindluse asjust. Endisel postkontoriülemal tuli üles tunnistada, et ta töötas Sablini juures salaagendina, avas ja luges läbi kogu kindlusse tuleva posti.

«Kas perlustreerisite ka salajase kirjavahetuse?» küsis kindral.

«Just nii. Ma oskan kirjavahetust dešifreerida. Õppisin juba Mandžuurias seda rasket, kuid huvitavat kunsti,» hooples Nossov.

Postiametniku seesugune informeeritus sõjasaladustest paistis Lõkošinile kahtlane. Olgu kuidas on, aga Kertš on ikkagi piiripunkt Türgiga ja teiste Musta mere äärsete riikidega. Siit oli eriti hõlpus salakuulamisandmeid välismaale toimetada.

Omal ajal oli kindral kaitsnud hiilgavalt väitekirja sõjalise spionaaži vastu võitlemise meetodeist. Tema tööd selles küsimuses peeti klassikaliseks. Ja nüüd otsustas Lõkošin kõigile kohtuametkonna töötajaile omase kahtlustusinnuga põhjalikult kontrollida kindluse postkontori tegevust.

Nossovi isiklik ülestunnistus sai alguseks uuele kohtulikule uurimisele, milles postkontoriülemat süüdistati spionaažis välisriigi kasuks. Selles asjas kahtluse alla sattunud Nossov arreteeriti viivitamata.

Lõkošin oli otse maniakina haaratud mõttest, et tal on korda läinud avastada kindluses suurem spionaažikeskus. Ta võttis peaaegu kogu kindluse elanikkonna kahtluse alla. Asi läks segaseks ning keeruliseks ja kaldus kõrvale peaeesmärgist — avastada süüdlased vangide põgenemises. Nossovi tutvusringkonna välja selgitanud, hakkas Lõkošin huvi tundma Kertši rikka mehe, linnaameti eesistuja Francesco isiku vastu, kes Nossovi tõenduste järgi pidas ühendust salakaubavedajatega.

Fantaasia kandis kindrali tõest üha kaugemale. Tema kujutluses näis Francesco spionaažikeskuse peamehena. Kindrali arvates tulid siia Kertši kokku salateated mitte üksnes Nossovilt, vaid kogu Venemaa lõunaosast, ja Francesco saatis need salakaubavedajate kaudu välismaale. Võimalik, et ka põgenemine teostati tema osavõtul.

Mida rohkem Lõkošin Francesco üle mõtles, seda enam kaldus ta arvamusele, et on vaja arreteerida too saladuslikkuse oreooliga ümbritsetud mees ja tema spionaažitegevust paljastades demonstreerida oma harukordset nuuskurlikku läbinägevust.

Kindral otsustas siiski enne, kui Peterburist nõutada volitusi läbiotsimisteks ja arreteerimisteks Kertši linna tsiviilelanikkonna hulgas, nõu pidada Kertši linnaülema Klimovitšiga, kes oli kogenud sandarm ja hea asjatundja nuhkimise alal.

Kui Lõkošin Klimovitši juurde läks, võttis polkovnik teda kui auastmelt vanemat nõutavate austusavaldustega vastu. Linnaülem esitles talle kõiki linna võimukandjaid, nende hulgas ka linnaameti eesistujat Francescot. Kindrali auks korraldati uhke lõunasöök ohtra napsivõtmisega.

Kuid Klimovitš veendus varsti, et Lõkošin ei joo peaaegu üldse, ajab lauas ainult seltskondlikku juttu, armastab teravmeelitseda ja jutustada süütuid anekdoote Peterburi suurilma elust.

Asjalik jutt kindraliga polnud veel alanud, seepärast palus linnaülem teda enda pool ööbida ning veel üheks päevaks linna jääda. Külaline võttis selle lahke kutse meelsasti vastu.

Järgmisel päeval pärast hommikust kohvi kutsus Klimovitš Lõkošini oma kabinetti.

Lõkošin esitas kõik oma kahtlustused Francesco spioonlike tegude suhtes. Klimovitš tegi näo, et ta on ülimalt imestunud säärastest kahtlustustest. Tal polnud vähimatki tahtmist oma kõige rikkama sõbraga tülli minna. Pealegi kerkis Francesco kui spiooni paljastamise puhul üles küsimus, kus oli siis tema, Klimovitš, viimase nelja aasta jooksul, et ta ei suutnud Francesco säärast kuritegelikkust avalikuks teha, vaid vastuoksa, pidas temaga kõige lähemat sõprust.

«Huvitav oleks teada, kellele niisugune absurdne mõte pähe tuli?» hüüdis polkovnik pilkavalt. «Francesco — spioon! Vastutan oma peaga, et see kõik on suurim mõttetus!»

«See absurdne mõte, nagu te ütlete, tuli pähe minule, kallis Jevgeni Konstantinovitš, kindluse sandarmivalitsuse ja postkontori tegevuse uurimisel. Olgu teile teada, et Francesco oli lähedalt tuttav kindluse postkontori ülema Nossoviga, kelle ma paljastasin kui spiooni!» sõnas Lõkošin pikkamisi, iga sõna rõhutades.

Klimovitš muigas ja vangutas pead.

«Ah too Nossov on teie arvates spioon? Andestage, aga ta on liiga rumal selleks! Omavahel öelda, minu ametnikud tulevad üsna hästi toime kirjade perlustreerimisega. Sellepärast ma nii kaalukalt kinnitangi, et Francesco pole olnud spioon ega saa selleks. Ta on minu järelevalve all, mina aga, andestust, pole Sablin, kellele kergelt öeldes «issand pole taibu andmisega just helde olnud».»

«Kas te siiski liiga tormakalt tolle Francesco eest välja ei astu?» küsis kindral.

«Ei!» vastas linnaülem kindlalt. «Francesco minevik pole küll laitmatu, kuid see on ammugi unustatud, praegu aga on ta liiga rikas selleks, et ennast mingitesse tumedatesse lugudesse segada. Kinnitan teile, teie ekstsellents, praegu pole talle midagi ette heita,» kaitses Klimovitš Francescot, pidades endamisi aru, kui palju ta sellise advokaatliku esinemise eest Francesco käest võib välja pressida.

«Aga kuidas teil linnas revolutsioonilise tegevusega lood on?» oli Lõkošin huvitatud.

«Teie, ekstsellents, teate isegi, et revolutsioon — see on krooniline protsess mis tahes riigis,» vastas Klimovitš põiklevalt. «Igal pool on rahulolijaid ja rahulolematuid. Muide, Francesco on meid korduvalt aidanud «seltsimehi» kinni nabida hetkel, kui need juba paatides istusid, olles valmis Vene riigi piiridest lahkuma. Selles suhtes on ta maksva korra ja seaduslikkuse ustavaim tugi.»

«Tähendab, teie arvate, et ta ei võtnud osa vangide põgenemise organiseerimisest?» päris Lõkošin.

«Olen selles kindel,» kinnitas Klimovitš. «Mul on andmeid, et see on tamanlaste tegu! Seal on kahtlasi isikuid, kellega on raske võidelda, kuna kasakkonna ülemus ei soovi meid abistada.»

Kindral mõistis, et linnas oli talle osaks saanud täielik fiasko, ja ruttas hea näoga halva mängu juures vastu võtma külalislahke peremehe laudakutset.

Ligemale kaks kuud kestis juurdlus vangide põgenemise asjas Kertši kindlusest. Kuid ikkagi jäi välja selgitamata, kes olid Gordejev ja ta naine Motka ning kellele kuulus paat, mida põgenejad kasutasid.

Süüdlasteks tunnistati kõigepealt Sablin, siis Boreiko, kuid ka Schröder, Firssov ja Sujetnjov.

Tsaari käskkirjaga lasti Schröder erru, Firssov viidi ametis alandamisega üle ühte Kesk-Aasia kindlusse. Sujetnjov pääses käskkirjas avaldatud noomitusega.

Odessa sõjaringkonnakohtu väljasõiduistung tunnistas Boreiko süüdi ainult selles, et ta vangid fordilt välja laskis. Võttes arvesse Boreiko lahingulisi teeneid ja rasket haavatasaamist, aga ka asjaolu, et ta esmakordselt süüalusena kohtus oli, mõistis kohus Boreiko kaheks kuuks aresti garnisoni peavahis ühes õiguste ning eeliste äravõtmisega, mis olid ette nähtud Port Arturi kaitsmisest osavõtnuile pensioni saamiseks vajalike aastate arvu vähendamise ja kiirema ametialase edasijõudmise näol.

Nossovi asja arutati eraldi. Ta mõisteti viieks aastaks türmi, kuid amnestia tõttu vähendati karistusaega kahe aastani, kusjuures võeti arvesse eeluurimise all istumise aeg.

Kohtuotsuse kinnitamisel vähendas vägede juhataja Nikitin Boreiko arestiaega kahe nädalani. Ühtlasi viidi staabikapten ühte Moskva lähistel formeeritavasse raskesuurtükiväe brigaadi.

. . . Ühel kuumal juunipäeval lahkusid Boreikod külalislahkusetust Kertši kindlusest.

Enne rongi ärasõitu tulid vaksalisse Spirtov hiiglasuure lillekimbuga ja Saveljev.

«See on teile teie truult austajalt,» ulatas Spirtov lilled Olga Semjonovnale.

«Suur tänu, Olga Semjonovna, ja ka teile, Boriss Dmitrijevitš, abistamise eest,» ütles kirjutaja Saveljev erutatult. «Andsin eile ära riigiteenistuse esimese astme viimase eksami.»

«Õnnitlen!» raputas Boriss Dmitrijevitš sõbralikult ta kätt. «Soovin teile kiiret edasijõudmist ametialal.»

«Ka mul on väga hea meel teie pärast!» naeratas Olga Semjonovna kirjutajale.

«Aga kas teate, kes Nossovi põgenemise asjusse segas ning juurdluse kõrvale eksitas?» vidutas Saveljev kavalalt silmi.

Nähes, kuidas tema küsimus kõiki huvitab, ütles ta tasakesi, usaldavalt:

«Selle mõtles välja velsker Dorohhov. Tema kirjutas ka anonüümkirja ja mina poetasin selle kirja salaja Lõkošini ette.»

«Osavad sellid!» pahvatas Boreiko naerma.

«Peaasi, et kõik õnnelikult lõppes,» tähendas Olga Semjonovna.

. . . Kõlas kolmas kell.

Hüvastijätuks Olga Semjonovna kätt suudeldes andis

Spirtov talle edasi väikese neljaks kokku murtud paberilehe.

«See on teile,» sosistas ta. «Aleksejev tõi, palus edasi anda.»

Kui rong juba liikus, lugesid Boreikod kupees lühikest, Petrovitši hoogsa, tugeva suletõmbega kirjutatud läkitust:

«Kõike head teile, kallid sõbrad! Tervitus ja suur tänu teie sõpradelt Samsunist!»

1958—1960
Krasnodar—Moskva

ESIMESE RAAMATU LÕPP

SISUKORD

Esimene osa 5
Teine osa 137
Kolmas osa 359

Степанов Александр Николаевич
СЕМЬЯ ЗВОНАРЕВЫХ
На эстонском языке
Оформление Х. Аррака
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja V. Helde
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid M. Sepp ja S. Uussalu

Ladumisele antud 14. IV 1964. Trükkimisele antud 27. V 1964.
Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 34. Tingtrükipoognaid 27,88.
Arvestuspoognaid 29,31. Trükiarv 12 000. Tellimise nr. 3184.
Hans Heidemanni nim. trükikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. I.

Hind rbl. 1.—

7—3